O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

"ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNI TAKOMILLASHTIRISHDA STRATEGIK YO’NALISHLAR"

XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN

MATERIALLAR TO’PLAMI

16-dekabr
2024-yil

"O’zbek tili va adabiyoti"
kafedrasi

Samarqand-2024

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI BUXGALTERIYA HISOBI VA MENEJMENT FAKULTETI “O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI” KAFEDRASI

“ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNI TAKOMILLASHTIRISHDA STRATEGIK YO'NALISHLAR”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

MATERIALLAR TO‘PLAMI

(2024-yil 16-dekabr)

SAMARQAND-2024

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН САМАРКАНДСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ И СЕРВИСА ФАКУЛЬТЕТ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И МЕНЕДЖМЕНТА КАФЕДРА "УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ"

Сборник материалов международной научно-практической конференции на тему:

"СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ".

(16 декабря 2024 г.)

САМАРКАНД-2024

MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
SAMARKAND INSTITUTE OF ECONOMICS AND SERVICE
FACULTY OF ACCOUNTING AND MANAGEMENT
DEPARTMENT OF UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE

Collection of materials of the international scientific and practical conference on the topic:

"STRATEGIC DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF MODERN LINGUISTICS"

(December 16, 2024)

SAMARKAND-2024

UO‘K: 811.512.133(062)
T 49
KBK: 81.2O’zb

“Zamonaviy tilshunoslikni takomillashtirishda strategik yo'nalishlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari – **Samarqand: SamISI, 2024 - 425 bet**.

To‘plovchi va nashrga tayyorlovchi:

D.B.Yuldasheva - SamISI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa (PhD) doktori, dotsent.

Nashr uchun mas’ullar:

A.S.Adilova – SamISI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi katta o‘qituvchisi, f.f.n.

Z.Sh.Ashurova – SamISI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi dotsent v.b., filologiya fanlari bo‘yicha falsafa (PhD) doktori

D.J.Norboyeva - SamISI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi katta o‘qituvchisi

T.A.Chernova - SamISI “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

M.B.Abdiyev – filologiya fanlari doktori, professor;

A.M.Shofqorov – filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Xalqaro miqyosda o‘tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallarida professor- o‘qituvchilar, yosh olimlar, katta ilmiy xodim izlanuvchilar, magistrantlar va iqtidorli talabalarning davlat tili tadqiqiga oid dolzarb muammolariga bag‘ishlangan.

To‘plamdagi materiallardan professor-o‘qituvchilar, yosh olimlar, katta ilmiy xodim izlanuvchilar, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, iqtidorli talabalar va amaliyot xodimlari o‘z ilmiy faoliyatlarida foydalanishlari mumkun.

Maqolalar mualliflar tahririda bosilmoqda. Ularda keltirilgan raqamlar, faktlar, xulosa va tavsiyalarga mualliflar mas’ul.

© Zamonaviy tilshunoslikni takomillashtirishda strategik yo'nalishlar
©Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2024 y.

DAVLAT TILIGA E’TIBOR – MILLAT RAVNAQIGA E’TIBOR

M.E.Po‘latov

SamISI rektori, i.f.d., professor

Dunyodagi qadimiy va boy tillardan biri bo‘lgan o‘zbek tili o‘zlikni anglash, millatimizning boyligi, faxri va g‘ururidir. Hech shubhasizki, hech qaysi davlat yo‘qki, o‘z ona tilini ulug‘lamagan, uning sha’ni va obro‘si uchun kurashmagan. 1989- yil 21- oktabrda “Davlat tili haqida”gi Qonnunning qabul qilinishi istiqlolga erishish yo‘lidagi muhim qadam bo‘ldi. Ona tilimiz o‘z o‘rni va mavqeiga ega bo‘ldi. O‘zbek tili xalqaro miqyosda e’tirof etildi.

Ko‘plab ta’lim-tarbiya maskanlari, ommaviy axborot vositalari o‘zbek tili bilan birga qoraqalpoq, rus, qozoq, qirg‘iz, tojik, turkman tillarida faoliyat ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonunda televideniya va radio eshittirishlari davlat tilida, shu bilan bir qatorda boshqa tillarda ham olib borilishi belgilab qo‘yilgan. Xorijiy davlatlardagi oliy o‘quv yurtlarida o‘zbek tili va adabiyotining o‘qitilishi, sohada ilmiy izlanish va tadqiqotlar olib borayotgan chet ellik olimlar safining ortib borayotganligi ona tilimiz ravnaq topib borayotganligidan dalolatdir.

Yurtimizda davlat tiliga bo‘lgan e’tibor ortdi. Bunday e’tiborning namunasi sifatida yoshlarning iste’dodi va ijodiy salohiyatini rivojlantirish maqsadida o‘zbek romanchiligining asoschisi Abdulla Qodiriy ijod maktabi, Muhammad Yusuf nomidagi ona tili va adabiyot fanini chuqurlashtirib o‘qitishga ixtisoslashtirilgan atoqli shoir va adiblarimiz nomlaridagi maktablarning tashkil etilganligi, o‘sib kelayotgan yosh avlod qalbi va ongiga Ona Vatanga, o‘z tiliga bo‘lgan g‘urur va iftixorning belgisi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar ko‘lamida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019- yil 21- oktabrdagi Farmoni bilan O‘zbekiston

Respublikasi Vazirlar Mahkamasi apparati tarkibiy bo‘linmasi hisoblangan Davlat tilini rivojlantirish departamenti tashkil qilindi.

Bu kabi siljishlar, o‘zgarishlarga qaramay, davlat tilida ish yuritish masalasi ayrim davlat tashkilotlari uchun ham og‘riqli masala bo‘lib qolmoqda. Ba’zi tashkilotlarda ish yuritish hamda muloqot jarayoni hali hamon o‘zbek tilida olib borilgani yo‘q. Shuningdek, bo‘limlarda ish yuritish, rasmiylashtirish davlat tilida bo‘lishi kerakligiga alohida ahamiyat bermog‘imiz lozim.

Ma’rifatparvar alloma, o‘z davrining mohir tarjimoni, shoir, yozuvchi Ishoqxon Ibratning “Bizning yoshlar albatta boshqa tilni bilish uchun sa’y-harakat qilsinlar, lekin avval o‘z tilini ko‘zlariga to‘tiyo qilib, ehtirom ko‘rsatsinlar. Zero, o‘z tiliga sadoqat-bu vataniy ishdir” degan so‘zlarini , ayniqsa, bugungi davr yoshlari uchun o‘z ona tilini qadrlashi lozilmligini his qilib turibdi.

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasi tashabbusi bilan “Zamonaviy tilshunoslikni takomillashtirishda strategik yo‘nalishlar” mavzusida tashkil etilgan xalqaro an’anaviy ilmiy-amaliy konferensiyasi davlat tilining sofligini saqlash, ta’lim tashkilotlarida davlat tilini o‘qitish tizimini yanada takomillashtirish, uning ilm-fan tili sifatidagi nufuzini oshirishga qaratilgan.

Bugungi ilmiy anjuman ishiga muvaffaqiyat tilar ekanman, mazkur tadbirda o‘zbek tilini siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy –ma’rifiy shuningdek, tashkilotlarda, o‘zbek tilini muntazam boyitib borishda davlat tili o‘qitilishi hamda o‘zbek tili va adabiyotini yanada rivojlantirish borasidagi ilmiy, ilmiy-amaliy izlanishlarda muhim ahamiyat kasb etishiga ishonaman.

I - SHO‘BA: SOHA TERMINOLOGIYASINI TARTIBGA SOLISHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI

XIX ASR IKKINCHI YARMI XX ASRNING BOSHLARIDA O‘ZBEK MA’RIFATPARVARLARINING O‘RNI VA FAOLIYATI

Ya. Madaliyev- *M.Avezov nomidagi Janubiy Qozog‘iston universiteti professori*

Annotatsiya: Maqolada XIX asr ikkinchi yarmi XX asr boshlarida o‘zbek ma’rifatparvarlarining o‘rni va faoliyati yoritilgan. Turkiston jadidlari xalqni qoloqlik va diniy xurofotdan ozod etish, shariat tamoyillarini isloh qilish, xalqqa ma’rifat tarqatish va milliy muxtoriyatga erish g‘oyasini ilgari suradilar. Jadidlar milliy birlik, ma’naviy-ma’rifiy isloxotlar bilan jamiyatni yangilash, yuksaltirish yo‘llarini izlaganlar.

Kalit so‘zlar: Jadid, jadidlar, jadid yozuvchilari, ma’rifat, ma’rifatparvarlik, iqtisodiy tazyiqlar

Har bir mamlakat va xalq hayotiga yangi ijtimoiy va madaniy-ma’rifiy g‘oyalarning kiribkelishi, shu g‘oyalarning maktab va maorif, matbuot, adabiyot va san’at sohalarida iqilobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirishi tarixiy sharoit taqozosi bilan ro‘y beradi. XIX asr oxiri – XX asrboshlarida Turkistonda jadidchilik harakatining boshlanishi kuni kecha feodalizm davrining qonun va qoidalari hukmronlik qilgan o‘lkaga kapitalistik munosabatlar kirib kela boshlashi bilan mahalliy halq uchun yangi hayot chechaklari – jadid maktabi, matbuoti, teatr va adabiyoti kurtak yoza boshladi. Ammo bu madaniy-ma’rifiy voqealar Sahroi Kabirda emas, balki Ibrat, Furqat, Muqimiy, Ahmad Donish singari mashhur shoirlar asos solgan o‘zbek ma’rifatparvarlik adabiyoti daraxti gullagan zaminda maydonga keldi. Biroq bu hol Turkistondagi jadid adabiyotining vujudga kelish va shakllanish manbalari faqat o‘zbek ma’rifatparvarlik adabiyoti an’analaribilangina cheklanadi, degan ma’noni mutlaqo anglatmaydi. To‘g‘ri, o‘zbek jadid adabiyotining peshqadam vakillari M.Behbudiy, Hamza, Fitrat, Cho‘lpon va Abdulla Qodiriy ijodida garchand Ibrat, Furqat, Muqimiy, Ahmad Donish singari ustozlarning ma’rifatparvarlik g‘oyalari etakchilik qilgan bo‘lsa-da, bu g‘oyalarning ular ijodida xalq va mamlakat taqdiri ila uzviy bog‘lanib ketganligi bilan ajraladi. Jadid shoir va yozuvchilarining asarlarida ifodalangan ma’rifatparvarlik g‘oyalari erk va hurriyat g‘oyalari bilan, mustaqillik uchun kurash g‘oyalari bilan tutashib ketgan. Jadid yozuvchilari ijodidagi ma’rifatparvarlik g‘oyasining sig‘imi benihoya kengdir.

Shu hol ayrim o‘zbek adabiyotshunoslarining Turkistondagi jadidchilik harakati Fransiyadagi ma’rifatparvarlik harakati ta’sirida maydonga kelgan, deb chiqishlariga sabab bo‘lgan. Shunday adabiyotshunoslardan biri akademik B.Nazarov bo‘lib, u "Turkiston jadidlarining fransuz ma’rifatparvarlari bilan intellektual aloqalari" degan maqolasida bunday yozgan edi: "Jadidlar, umuman, fransuzlar hayotiga, ilmiy-ijtimoiy merosiga katta qiziqish va hurmat bilan qaraganini ko‘rsatuvchi ko‘plab faktlar(ni) keltirish mumkin. Masalan, Fitrat "Sayyohi hindi" (1912) kitobida aytadiki, "Qarshi yo Kitobning biror bir olacha to‘quvchisi Farangistonda yashasa" edi, millioner bo‘lib ketar edi. Behbudiy esa o‘zining "Ikki emas, to‘rt til kerak" (1913) maqolasida butun olam bir-biri bilan gaplashadigan tillardan biri fransuz tilidir, bu tilni o‘rganish zarur, degan fikrni ilgari suradi. Jadidchilik rahnamolari nainki ilmiy yoki publitsistik chiqishlari, balki badiiy asarlarida ham Farangistonga hurmat bilan qaraganini ko‘rsatadilar, asar qahramonlari bu yurt haqida mehr bilan fikr yuritadilar..."

Avvalo shuni aytish kerakki, jadidizm g‘oyasi paydo bo‘lgan paytda Turkiston Sharq va G‘arbdagi ayrim davlatlarga qaraganda, iqtisodiy jihatdan ham, ijtimoy jihatdan ham, madaniy ma’rifiy jihatdan ham ayanchli darajada orqada edi. Bu masala jadidlarni tashvishlantirmasligimumkin emas edi. O‘zini Amir Temur, Ulug‘bek va Boburning avlodlari deb his qilgan jadidlar va tandoshlarining og‘ir ahvolda yashayotganlaridan, ayniqsa, vatanlarini urushsiz-janjalsiz rus armiyasiga ikki qo‘llab topshirganlaridan kechikib bo‘lsa-da, vaziyatdan chiqish yo‘llarini axtara boshladilar. 1905 yildagi rus-yapon urushida Yaponiyadan, Birinchi jahon urushida esa Antanta davlatlaridan mag‘lubiyatga uchragan Rossiyaning chekka mustamlakasida, o‘zbekni inson o‘rnida ko‘rmaydigan Mochalovlar qamchisi ostida yashash o‘zbek xalqining ilg‘or farzanlari – jadidlar uchun haqorat va sharmandalik edi. Ana shu ruhiy holat ularni vaziyatni keskin o‘zgartirish uchun qo‘l va oyoqlaridagi kishanlarni parchalab, Rossiya hududlaridagi va xorijdagi turkiy tilli xalqlar bilan aloqa o‘rnatish, ularning qanday yashayotganlari haqida aniq tasavvur hosil qilish zarur edi. Taxminan shunday holatda bo‘lgan Qrim tatarlarining dohiysi Ismoil Gasprinskiy Rossiyadagi va xorijdagi musulmon xalqlarning maktab va maorif tizimini isloh qilish uchun G‘arb bilan aloqa o‘rnatish dasturini ishlab chiqqan va shu dasturning asosiy mohiyatini "Tarjimon" gazetasida e’lon qildi, shu gazeta sonlarini Turkistonga etkazish choralarini axtardi. Ko‘p o‘tmay, nafaqat "Tarjimon" gazetasi, balki uning muharriri ham Turkistonga kelib, o‘zbek jadidlari bilan aloqa o‘rnatdi. "Gasprinskiy, shuningdek, Orenburgdagi Rizoiddin Faxriddin va Musa Jorulloh ("Vaqt"va "Sho‘ro" jurnallari) taklif qilishgan modeldan ruhlangan jadidlar, - deb yozadi Fransiyadagi sotsial tadqiqotlar oliy maktabi o‘qituvchisi Shantal Lemerse Kelkeje, - nafaqat liberal adabiyotni, balki Turkistonda va boshqa mamlakatlarda, chunonchi, Buxoroda, shuningdek, ulardan chetda, butun O‘rta Osiyo bo‘ylab gazetalar chiqarib, tarqata boshladilar.

O‘zining jug‘rofiy joylashishi tufayli va Rossiya, Turkiya hamda boshqa mamlakatlardagi siyosiy harakatlar ta’sirida O‘rta Osiyodagi jadidlarning milliy harakatlari o‘zini-o‘zi anglash darajasiga ko‘tarildi; ular tashqi olamga ochiq bo‘lishlari lozimligini tushundilar. Ammo o‘z talablariini chetdan olingan so‘zlar yordamida ifodalash ular uchun etarli emas edi. Bunga imkon bo‘lishi bilan ular uzoq yashamagan bo‘lsa-da, o‘zlarining favqulodda ta’sir ko‘rsatuvchi matbuotlarini yaratdilar".

Fransuz olimining bu so‘zlariga qaraganda, Turkistonda jadidchilik harakatining tug‘ilishida milliy matbuotning ahamiyati katta bo‘lgan. Holbuki, Turkiston matbuoti, Shantal Kelkeje yozganidek, o‘zini-o‘zi anglash darajasiga ko‘tarilishi uchun o‘zbek xalqining vakillari, jumladan, jadidlarning o‘zlari xorijiy mamlakatlarga borib, boshqa xalqlar hayoti bilan tanishishlari va Turkistondagi hayot bilan xarijdagi hayot o‘rtasidagi katta farqni o‘z ko‘zlari bilan ko‘rishlari va bundan jiddiy xulosalar chiqarishlari lozim edi. YAna masalaning nozik tomoni shunda ediki, matbuotning xalq ko‘zini ochuvchi qurol ekanini yaxshi bilgan mustamlakachi Rossiya Turkistonda na matbuotning, na teatr san’atining vujudga kelishiga aslo ruxsat bermagan.

Adabiyotlar:

1.Ayniy S., Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar, Moskva, 1926;
2.Risqulov Toshkent, Revolyusiya i korennoye naseleniye, Toshkent, 1926;
3.Ziyo Sayd, O‘zbek vaqtli matbuotiga oid materiallar (1870—1927), Toshkent, 1927;
4.Mustafo Cho‘qay o‘g‘li, Istiqlol jallodlari, Toshkent, 1992;
5.Cho‘lpon, Asarlar, 1-2-jildlar, Toshkent. 1994;
6.Rajabova R. va boshqalar, O‘zbekiston tarixi (1917—1993-yillar), Toshkent, 1994;

QULU AĞSƏSIN ŞEIR – MƏTNLƏRININ ANALIZI VƏ YORUMLANMASI

***Lütviyyə Əsgərzadə*[1]**

Xülasə

Qulu Ağsəsin şeirləri ədəbi mətnlər, bütün ədəbi mətnlərsə müəllifin yaradıcılıq aktıdır. Şairin etirafları və avtobioqrafiyasının bir hissəsini təşkil edən mətnləri eyni zamanda, düşüncələrinin, insana və Tanrıya olan sevgisinin inikasıdır. Şairin fikrincə kim olduğunu, haradan gəldiyini və hansı missiya ilə gəldiyini anlayan insan yaşamaq üçün ətdən və sümükdən ibarət bir cəsədə möhtac deyildir. O, yüksəklərdə uçan bir ruhdur ("can"), ölmür, sadəcə şəklini ("qəlbini") dəyişir. Məqalədə, Qulu Ağsəsin "Görsən üşüyürsən…" kitabındakı fəlsəfi notlar üzərində yazılmış şeirlər mətn kimi, təhlilə cəlb olunur. Şeirlərin vəzninə, qafiyəsinə deyil, məna yükünə toxunulur, şairin dünya, təbiət, insan, cəmiyyət və Tanrı haqqındakı fikirləri araşdırılır.

Açar sözlər: Qulu Ağsəs, Şeir-metnlər, analiz və yorumlama

Əsas mətn

"Ulduz" jurnalının redaktoru, Əməkdar jurnalist, Prezident təqaüdçüsü, şair Qulu Ağsəs "Nasir" jurnalına verdiyi müsahibəsində deyir: "Tərcümeyi-halı Hüseyn Cavidlə üst-üstə düşən ərəb filosof-şairi Cəbran Xəlil Cəbranın bir kəlamında deyilir: "Şairlə alim arasında bir zolaq var. Bu şəffaf zolaqdan əgər alim şairə sarı adlayırsa, o, müdrik, şair alimə tərəf istiqamətlənirsə, o, dahi olur." Mən həmişə aralıq bir zonada yaşamağın tərəfdarı olmuşam. İki əks qütbün arasında dayanmağa çalışıram. Hətta publisist yazılarımda da öz mövqeyimlə cəmiyyətin mövqeyi arasındakı mövqeyi qələmə almağa cəhd edirəm." Bu mənim Qulu Ağsəs haqqında ikinci yazım olduğu üçün deyə bilərəm ki, mən o zolağı keçmişəm, şairə tərəf addımlayıram. Onun şeir dünyasının və ya sözdən qurduğu şeir sarayının 40 otağını da gəzəcəm. Bunlar ilkdir. Otağa girmək üçün qapı döyməkdir.

Qulu Ağsəsin şeirləri ədəbi mətnlər, bütün ədəbi mətnlərsə müəllifin yaradıcılıq aktıdır. Şairin mətnini-əsərini "dil açan şəxsiyyət" (S.Böv) hesab edən mütəxəssislərin qənaətincə, poeziyadakı hər bir söz müəllifin etirafı, onun avtobioqrafiyasının bir hissəsi" (Mandelştam) və düşüncələrinin, insana və Tanrıya olan sevgisinin inikasıdır. MənQulu Ağsəsin şeirlərini şeirdən çox, mətn kimi oxuyuram. Fikrimi vəznə, qafiyəyə yox, mənaya kodlaşdırıram. Şairin düşüncələri hopan misralarda inikas edənləri oxumağa çalışıram. Daha doğrusu, şairindünya, təbiət, insan, cəmiyyət və Tanrı haqqındakı fikirlərini maraqla izləyirəm.Bir oxucu olaraq deyə bilərəm ki, Qulu Ağsəsin mətnlərini şeir kimi oxumaq bir başqa zövq verir. Amma mətn kimi oxuyanda bəzən bir misranın üzərində dəqiqələrlə düşünüb dururam. Şairin dünya, Tanrı, insan, cəmiyyət və s. haqqındakı düşüncələrini anlamağa çalışıram. Bu bütün insanları düşündürən məsələlərdir. Doğrudur, bu o qədər də asan olmur. Tam bir fikirdən yapışmaq istəyirsən ki, o biri misra səni başqa bir fikrə calayır. Bəzən Tanrı ilə ölüm eyni mətndə işlənir. Düşündürücü mətnlərdir.

[1]**Əsgərzadə L.S.** - PhD, AMEA Nizami Gəncəvi ad. Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisi
ORCID İD: .https://***orcid***.org/0000-0001-6359-4975.
E-mail:asgerzadelutviyye@yahoo.com
For citation:Əsgərzadə L.S. 2024. Qulu Ağsəsin şeir – mətnlərinin analizi və yorumlanması,

Elə şeirlər var ki, pafos güclüdür, elə şeirlər var ki, qafiyələrinci kimi düzülüb. Məndaha çox dərin mənalı şeirləri oxumağı sevirəm.Dərin mənalı şeirlər yazmaq üçün Tanrı adamı, ruh adamı olmalısan. Hər ruh adamı söz adamı ola bilər, hər söz adamı ruhdan anlaya bilməz. Necə ki, hər sevən aşiq ola bilər, hər aşiq eşq əhli ola bilməz.Deyirlər "hər sufi aşiqdir, hər aşiq sufi deyil." Hər şair eşqdən yaza bilər, hər şair eşqin mahiyyətinəyetişə bilməz. Sovet dövrü adamları olaraq biz eşq sözünün daha çox aşiq olmaq, sevmək kimi qəbul etmişik (çoxları üçün bu hələ də belədir). Halbuki var olmanın və ilahi var olmaya yetişmənin təməlində Eşq dayanır. O eşq ki hüsnə aşidir. Azərbaycan fəlsəfi şeirinin banisi, eşqi ilahi qaynağa bağlayan Nəsimiyə görə, Allah yaratdığı gözəlin hüsnünü hər şeydən gözəl yaratmışdı. O qədər gözəl yaratmışdır ki, sanki çöhrəsində "Mənəm həqiqət!" [Nəsimi, 1972 :164] yazmışdır. Füzulinin "Rindü - Zahid" əsərində Rindin dedikləri də bu mahiyyətdədir: "Gözəllik Allah simasının aynasıdır, Allahı bulmaq istəyənlərin məqsədə çatmaları üçün yol göstərəndir. Camal Allah nurunun məzhəridir, əbədi feyzin mənşəyidir. O hər yerdə həqiqi gözəllik mənşəyi olur. Zənn etmə ki, gözəllik su və palçıqdan ibarətdir. Bəlkə gözəllik bir həqiqətdir ki, gözəl üzdə aşkara çıxıbdır. Camal sahibi bir oyuncaqdır ki, camal göstərir" [Füzuli, 2004 : 47]. "Yuxuda uçan", amma sevəndə elə gerçəkdə də uçan" şairi dünyanın cazibə qanunundan kənara çıxaran" "camal sahibi.

Hamının düşündüyü, sirrinə yetişməyə cəhd etdiyi Tanrıya yalnız Eşqlə (hüsnə açiqliklə) yetişmək (mənəvi müstəvidə) mümkündür.Losevə görə, "Sevən insan Allahdır." Yer üzünün "əşrəfi" olan insan yaradılmışların ən şərəflisi, varlıqların ən kamilidir. Nizami Gəncəviyə görə, insanın ən böyük dəyəri, böyük Yaradanla mənəvi və ruhi təmasa girə bilmək qabiliyyətinə malik olmasıdır. Nizamiyə görə,insan, Allahın lütflərini görən, planetlərin mövcudluğu və hərəkətlərinin sirlərini anlayan, yaradılışı irəlilədən mələkdir: "Göydəki bütün ulduzlar insanın bir fəaliyyət vasitəsi olmaqdan başqa bir şey deyildir. Onların özlüyünü təmin edən işıq bizik. Yaradılışı irəlilədən mələk insandır. Yaradanın vəzifəsi isə yalnız yol göstərməkdir." Şairin fikrincə kim olduğunu, haradan gəldiyini və hansı missiya ilə gəldiyini anlayan insan yaşamaq üçün ətdən və sümükdən ibarət bir cəsədə möhtac deyildir. O, yüksəklərdə uçan bir ruhdur ("can"), ölmür, sadəcə şəklini ("qəlbini") dəyişir."Rih" sözündən əmələ gələn ruh sözünün mənası "xəfif külək" deməkdir. "Ruh məkan və zaman xaricindədir, o hadisələrdə təzahür edir" (Səlahəddin Xəlilov). Yazımızı mətn, eşq, ruhdan başlamağımız təsadüf deyil. Şairin "Görsən üşüyürsən…" kitabındakışeir-mətnlər də fəlsəfi notlar üzərində yazılıb. Bəzən ədəbiyyatı fəlsəfənin giriş qapısı da adlandırırlar, doğruymuş. Oxucu bəzən bir misranın mahiyyətini açmaq üçün fəlsəfəyə yönəlir.

Bu anlamda həm fəlsəfənin, həm də fəlsəfənin giriş qapısı olan ədəbiyyatın və sənətin insanın mənəvi təkamülündə, özünü dərk etməsində, kamilləşməsində, ruhun "katarisi"ndə rolu əvəzolunmazdır. Yunanca "filo" (sevmək) və "sofiya" (hikmət) sözlərindən yaranan "filosofiya" "hikməti sevmək" mənasını ifadə edir..Fəlsəfənin ədəbiyyatda əksi başdan-başa insanın özünüdərkinə yönəldən bir məktəbdir. Çünki fəlsəfə ilə hər kəs məşğul olmur, amma ədəbiyyatı hər kəs oxuyur, sənəti kütlə izləyir. İlk dəfə özünü "filosof" adlandıran Pifaqor, "Mən öz yerimi bilirəm. Bilirəm ki, hikmət yalnız Tanrı biliyidir vəməndə ola bilməz. Mən ancaq hikməti sevə bilərəm", - deyirdi. Varlığa ən ümumi halda müraciət edərək onun mahiyyətini düşüncədə, təfəkkürdə axtaran Dekartsa, "Düşünürəm o halda varam", - deyir. "Cübran Xəlil Cübran fəlsəfənin payına daha çox düşüncəni, şairlərin payına isə duyğuları aid edir: "Filosofun ruhu onun düşüncələrindədir, şairin ruhu – ürəyində!" Ancaq yalnız düşüncə ilə fəlsəfə hasil olmaz! Düşüncədən hasil olan elmdir. Fəlsəfə isə, ürəklə başın birliyi deməkdir. Daha çox haqq,

həqiqət, gözəllik, xeyirxahlıq tərənnüm edilən romantik poeziya ona görə romantikdir ki, burada fikir ürək çırpıntıları ilə ritmlənir, duyğuların qanadlarında adi şüur üçün əlyetməz bir qata yüksəlir. Yəni poeziya, fani dünyanın aldadıcı cazibəsinə uymayan, ondan uzaq duran, üzü haqqa doğru olan insanlar tərəfindən yaradılmışdı. Üzü Tanrıya doğru olanların, haqqa qovuşmaq eşqi ilə yananların yolu gözəllik və sevginin odunda qovrularaq böyük bir yoldan, eşq yolundan keçir" [Asgarzade, 2020, p. 5].

"Sənsən hər yer, İlahi", - deyə O`nun varlığını təsdiq edən, üzü haqqa doğru olan, fani dünyanın aldadıcı cazibəsinə uymayan, Qulu Ağsəsinpoeziyası bütün hallarda bu fikirlərlə üst-üstə düşür və tamamlayır. Şairin dünyagörüşündə Tanrı, eşq, təbiət, insan və mən konsepsiyası vəhdət halındadır.Qulu Ağsəs poeziyası mövzu mündəricəsinə görə çoxşaxəlidir.Yazımızda şairin yaradıcılığında insan -Tanrı, insan - təbiət, varlıq-yoxluq və insan-cəmiyyət aspektindən yanaşmağa çalışacayıq, təbii ki, şairin öz düşüncələri ilə paralellər üzərindən.

Şair müsahibələrindən birində, "şeirdə isə Allahla özüm arasında olanları tapıb yazmaq istəyirəm. Bütün bunları deməkdə məqsədim odur ki, yuxu ilə oyanmağım arasındakı müddət ən gözəl bir haldır mənim üçün. Çoxseriyalı, bəzən də rəngli yuxular görürəm. Ona görə də yuxudan adi həyata qayıtmaq mənim üçün çətin olur. Yuxudan ayılıb təzədən həyata qayıtdığıma görə yox, həmin aralıq məsafəyə görə Allaha şükür edirəm. Razılaşdığım bir məsəl də var: "İnsan hər axşam ölür, hər səhər təzədən doğulur."

Bu barədə şairlə həmfikirəm. Bəziləri bu fikri qəbul etməyə bilər, ölümü qəbul edənlər, dirilməni qəbul etmirlər. Halbuki içində olduğumuz təbiəti hikmət gözü ilə izləsək,məsələn, ağacların hər qısda ölüb, yazda dirilməsini, bunu görmək o qədər də çətin deyil. "Allahla özü arasında olanları tapıb yazmaq istəyən", "çoxseriyalı, bəzən də rəngli yuxular görən", yuxularında arayışında olduğu məqama və məkana yüksələn, "yuxudan adi həyata qayıtmaqda çətinlik çəkən" şair, yuxu adlandırdığı get-gəlləri o qədər gerçək yaşayır ki, "yuxudan ayılıb təzədən həyata qayıtdığına görə yox, həmin aralıq məsafəyə görə, Allaha şükür edir. Şair üçün yuxu ilə oyanmaq arasındakı müddət ən gözəl bir haldır. " Qulu Ağsəsin şeirləri Allahla arasında olan bağlardır. "Yuxu ilə oyanmaq arasındakı halların inikasıdır. Bu yolçuluqda yaşadığı hallar şairə, "İnsanın hər axşam ölüb, hər səhər təzədən doğul"duğuna inandırır. Bir haşiyə çıxaraq, uşaqlıqda anamla aramızda olan bir dialoqu xatırlatmaq istəyirəm. Anam hər geçə əlləri açıq, üzü göyə Kəlmeyi-şəhadət oxuyurdı: "Əşhədu əlla ilahə illəllah Əşhədu ənnə Muhəmmədən rəsulullah." Bir dəfə soruşdum, niyə hər gecə kəlmeyi-şəhadəti oxumasının səbəbini. Anamın cavabı qısa və konkret oldu: "Yatıb oyanmamaq da var. Yuxu ki var, ölümdür."Bu sözləri duyunca heyrətlənmişdim, dha çox qorxmuşdum, hətta uşaq düşüncəsi ilə bir neçə gün yatmaq istəməmişdim, birdən oyanmaram deyə. Mövzudan uzaqlaşmayaq. Dünya, kainat, təbiət başdan-başa heyrətdir. Heyrət deyincə, Füzuli babamızın "Heyrət ey büt, sürətin gördükdə lal eylər məni, Surəti-halım görən, surət xəyal eylər məni", -misralarını xatırlamadan keçmək olmaz. Füzulini heyrəti O`nun möcüzəsindən doğduğu kimi, Qulu Ağsəsin də heyrəti dünyanı və Tanrını anlamaqdan, yuxularında uçduğu məkanın sehrindən keçir. Bu "uşuş"lar şairi daha da yaxınlaşdırır Tanrıya. Şair anlayır ki, "Nə əmək qılsan, xətadır qeyri-eşq! Ya Hu!-yalnız O! (Allah!)"

Tanrının varlığına inandıqca onun yaratdıqlarınada inamı tamlaşır, başqa aləmlərin olmasına inanır şair:

Mən ölümə gedər oldum,
Sən qal yaşa! Can sevdiyim.

Mən ÖLÜMƏ gedər oldum,
Sən qal yaşa! Can sevdiyim.

Ayrılığa dözərmisən?
Kələf açıb, söz düyəcəm.
Yenə məni gözlərmisən?
Səni orda gözləyəcəm...[Ağsəs, 2024 :11]

Aləmlərin olduğuna inanan şair üçün ölüm son deyil, başqa aləmə köç etməkdir. O aləmdə də sevgilisini gözləyəcəkdir. Bu görüş istəyi yalnız sevgili üçün deyil. Şair Qarabağda itkin düşən dostu Xaliqə yazdığı şeirdə də bunun vurğulayır. Şair, dostuna söz tapşırır, "ondan da adaşına deməsini" istəyir:

Bəlkə veriblər səni,
Tanrının yaddaşına?
Mən sənə söz tapşırım,
Sən də öz adaşına[Ağsəs, 2024 :92].

Nə olar, ayırmasın,
de ikimizdən məni!
Getdin?.. sənə yaxşı yol,
gəlməsən, gözlə məni...[Ağsəs, 2024 :92].

Şairin dostu ilə Xaliqəismarışı onları ayırmaması istəyidr. Şairin itkin dostu həyatda deyilsə, "Tanrının yaddaşında"dır. Demək ki, nə vaxtsa, vaxtı gələndə "Tanrı yaddaşında" görüş var. Getdinsə, sənə yaxşı yol" (yeni məkana uğurlama). "Gəlməsən, gözlə məni..." (yeni məkanda görüş). Bütün bunlar şairin bir başqa şeirində də təkrarlanır:

"İşdi-qəzadı
səndən əvvəl ölsəm,
məni son mənzilə aparırlar görsən,
vəsiyyətimə əməl elə:
Arxamca su at,
uğur dilə.
Saçını yolma,
köksünü ötürmə."[Ağsəs, 2024 :104].

Şairin vəsiyyətindəki detallar bizi başqa bir məcraya aparır.Ölüm aktı və ölümdən sonrakı mərhələlər, insanın suya tutulması, kəfənlənməsi, molla və Quranla son mənzilə yola salınması və s. bunlar normal və bildiyimiz rituallardır.Şairinsə, "işdi-qəzadı sevgilisindən öncə ölsə" son mənzilə uğurlananda ondan istədikləri bunlar deyil.Şairin ölümə münasibəti və son mənzilə uğurlanma arzusu qəbuledilmiş qanunlardan fərqlidir.O, sevgilisindən harada və necə basdırılmasını, neçə yas tutulmasını istəmir. "Arxasınca su atmasını, uğur diləməsini", "açını yolub, köksünü ötürməməsini" istəyir.Şair bilir ki, əzizini son səfərə uğurlayanlar, təbii ki bu məcburi deyil, ağı deyib, saç yolur, kədərə bürünüb köks otürür, ağlayır, ağladır.Qulu Ağsəs

isə sevgilisinə onun arxasınca su atmasını, uğur diləməsini vəsiyyət edir. Adətən uzaq yola, səfərə çıxanda arxasınca su atılır, uğur arzulanır; "yolun uğurlu, su kimi aydın olsun!", - söylənilir. Şair də səfərə çıxır, O, Tanrı yolçusudur.Ağsəs üçün ölüm son deyil,başlanğıcdır.O, gəldiyi yeri bildiyi kimi, getdiyi yeri də bilir. Şair torpağın altına getmir, Onu yaradanın – "Allahın yanına gedir."Ölüm şair üçün Tanrıya qovuşmaqdır, ruhun aid olduğu yerə dönüşüdür. Varlıqda yox olmaqdır.O dünya dediyimiz yer yoxdur, başqa aləmlər var. Başqa aləmə uçuşlar var (ruhun aid olduğu yerə qayıtması var və s.), o aləmdə davam edən bir həyat var. Türklər buna uçmaq deyir. Ruhun uçuşu. Rəvayətə görə, Rumi özü rəqs edib oxumağı çox sevərmiş. Onun rəqs edərək vəcdə gəlməsi, "quş kimi göylərə uçmağı" barədə çoxlu rəvayət mövcuddur. Şamanlar da oxuya-oxuya qamlıq edərək Tanrı dərgahına yüksəldiklərinə inanırlar. Bu, ölümün fəlsəfəsini anlayanların yanaşması, başqa aləmlərin varlığının təsdiqi və ruhun ölməzliyinə inamıdır.

Şairin bəhs etdiyi ölüm aktı "Xəlqi tərk edib, xaliqə qoşmaqdır" (Cavid, 2007a :256).Bunun üçün sevgilisinə "faniyə uyma"magı, arxasınca su atıb uğurlanmasını, "ürəyinə ayrı şey gətirməməsini" vəsiyyət edir. Qulu Ağsəsin bu uyarısında, bütövlükdə dünya, olum, ölüm, fanilik və s. samanizmin, sufizmin izləri var. (Hər geçə yuxuda uçan şair və üzü göylərə qamlıq edərək tanrıya yüksələn şaman). Sufi düşüncəsində ölüm ancaq bədənin ölümüdür. Ruh Tanrının insana əmanətidir., zülmətdən xilas olub nura çatmaq, həqiqi və əbədi həyata başlamaq üçün Tanrıya dönüşüdür-uçuşudur. Misralarında "sənsən hər yer, İlahi"... (Q.Ağsəs) pıçıldayan şairin uçuşu Tanrı qatınadır. Uçuşun mübarək, şair!

Nəticə:

Tanrı haqqındakı düşüncələrini misralarına pıçıldayan Qulu Ağsəsin şeirləri Tanrıyla etdiyi həsb-haldır, Tanrıya edilən dualardır, etiraflardır, Tanrıya sığınmadır. Bu müsahibələrindən birində şairə verilən"Allaha inanırsınz?– sualına verdiyi cavabında da öz əksin tapir: "Əlbəttə.. Ona necə inanmamaq olar?"Allaha inanan şair üçün "Yaradıcılıq yol getmək kimidir, məsafə qət etməkdir. Uşaq vaxtı bir şeyə marağım var idi – kəndimizdən görünən "yerlə göyün birləşdiyi" yerə qaçırdım. 3-5 km qaçandan sonra ordan baxırdım ki, indi evimizin yanında göylə yer birləşib. Bir də o üzə gedirdm. Həmişə gedirdim, gedirdim... Heç vaxt yerlə göyün birləşdiyi yerə çata bilmirdim. Mənim üçün Allah da, mütləq həqiqət də, sözün yuvası da ilğım kimi uzaqdadır. Həmişə yerlə göyün birləşdiyi yerə getmək istəyirəm. Və hər dəfə gedəndə görürəm ki, əlim boşa çıxır."

Deyirlər ki, sevgi ilğım kimidir. Sən yaxınlaşdıqca o uzaqlaşır. Bu sevgi ilə həqiqətə çatmaqdır. Şair üçün də "Allah da, mütləq həqiqət də, sözün yuvası da ilğım kimi uzaqdadır." Yaxınlaşdıqca O` daha yüksəlir, şairi yerlə göyün birləşdiyi yerə dəvət edir. Yüksəlişə, özünüdərkə səsləyir. Tanrıya yüksəlişin mübarək olsun, şair!

ƏDƏBİYYAT

Ağsəs, Q. (2002). Sənsən hər yer... Bakı: Adiloğlu

Ağsəs Q. (2024). "Görsən üşüyürsən…" Bakı:Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya MMC

Asgarzade, L. S. (2020). Reflection of Philosophical Ideas in Huseyn Javid's work. Universidad y Sociedad, 12(3), 141-150

Cavid H. (2007a). Əsərləri. 5 cilddə II c., Bakı: Elm

Cavid H. (2007b). Əsərləri. 5 cilddə, III c., Bakı: Elm

Füzuli M. (2005). Əsərləri. VI ciltdə.1 c. Bakı: Şərq-Qərb

Xəlilov S. (2009). Cavid fəlsəfəsi (2-ci kitab: klassik Şərq və müasirlik). Bakı: Nurlar

ERKIN VOHIDOVNING "DONISHQISHLOQ LATIFALARI" ASARI

(Danişqishlog'ining g'aroyibliklari: xalq donishmandligining kulguli yüzlari)

Atilla SULEYMANLİ[2]

Ulug' faylasuflarning so'ziga ko'ra, xalq og'zaki ijodida millat va geografik makon chegarasiz bo'ladi. Mana shu mohiyatga ega bo'lganligi uchun ham folklor namunalari asrlar davomida sayqallanib yashab kelmoqda. "Dunyo xalqlari folklori kabi o'zbek folklori ham epos janridagi asarlar – dostonlar, epik poemalar, afsonalar, qo'shiqlar va baytlar, maqollar orqali rivojlangan va yozma adabiyot paydo bo'lgunga qadar katta tarixga ega bo'lgan. Xalq ruhi, milliy an'ana, xalq hayoti, tafakkuri timsoli bo'lgan bu asarlar tarixiy adabiy hujjat hisoblanadi. Oddiy xalq hayotini og'irlashtirgan va ta'qibga uchratgan zolim beklar, xonlar Nasriddin Afandining tanqidiy hikoyalari, latifalari bilan achchiq kulish ob'ektiga aylantirilgan" [Ulvi, 2008: 11].

Bugun Turkiston, Ozarbayjon, Turkiya, Tatariston, Boshqirdiston, Xakasiya, Qrim, Kabar-Balqar, Qarachay-Cherkes, Bolqon davlatlarida, bir so'z bilan aytganda, turk qoni bor har bir yerda kimdan latifa so'rasangiz, u kishi aytgan birinchi latifa Mulla Nasriddin bilan bog'liq bo'ladi. Afandi(yunonlardan qabul qilingan) so'zi hozir ham insonlarga murojaat shakli sifatida saqlanib qolgan. Turkiyada Xo'ja Nasriddin, Turkistonda, xususan, o'zbeklarda Nasriddin Afandi nomi bilan tanilgan. Ozarbayjonda esa Mulla Nasriddin taxallusi bilan mashhur.

Yumoristik va satiristik qahramonimiz Mulla Nasriddin, Xo'ja Nasriddin, Nasriddin Afandi kabi har bir qishloq, mintaqa ham o'z Nasriddiniga ega. Bolaligimda onamning qishlog'ida shoir Qozimi bo'lar edi, yoqimtoyligi tufayli hamma unga hazillashar, u esa aytilgan har bir gapga she'r bilan javob berardi: biroz yumorli, biroz tanqidiy, biroz achchiq, biroz shirin, biroz tuzli. Xuddi Erkin Vohidovning Donishqishloq qishlog'idagi Matmusasi kabi. "Shoir ijodi zamon bilan, davr bilan hamnafas. U jamiyatning og'riqli nuqtasiga aylangan illatlarni, nuqson va kamchiliklarni o'ziga xos topqirlik va keskin tili bilan, shuningdek, ta'sirli iboralar orqali she'rga aylantirgan. "Donishqishloq latifalari" deb nomlangan satira she'rlari silsilasi esa kulgi havaskorlariga yangi bir obraz – Matmusani taqdim etdi. Bu qahramon oddiy, sodda harakatlari bilan Nasriddin Afandini yodga soladi" [Abdullaeva, 2016].

Ammo bu qanday san'at: hazil, kulgi va shunga o'xshash narsalarga boy? Bizning tilimizga arabcha so'z sifatida kirgan "hazil" so'zi, odatda, insonlarning kayfiyatini saqlash, uning bolaligi va istaklarini hazillar orqali yetkazish mo'ljallangan. Hazil yoki komediya hayotning kulgili tomonlarini namoyish etadigan san'at turidir. Shuningdek, insonni kuldira oladigan rasmlar, karikatura, nutq va yozish san'atidir. Kulgili asarlar nafaqat hazil qilish va odamlarni kuldirish uchun yoziladi, chiziladi, balki aniq fikrlarni ifodalash uchun ham yaratilishi mumkin. Hikoya, roman, komediya, latifa, satira va tanqid ko'rinishida paydo bo'ladigan ushbu asarlarning eng muhim xususiyati shundaki, latifa deb ataladigan hal qiluvchi jihat asar tafsilotlari orasida mohirlik bilan yashiringan va vaqti kelganda kutilmagan daqiqada talaffuz qilinadi. Hazil-bu uslub. Bu jamiyatning qarashidir. Hazil she'r, qissa, roman bo'lishi mumkin: bu janr emas, balki shakl. Bu biz uchun xarakterli xususiyat, noziklik. Yozish turlari malaka va texnikani talab qiladi. Agar bunga erishsangiz, muvaffaqiyat to'liq bo'ladi. Sizga

[2] *Atilla Suleymanli - O'zbekiston Respublikasi, Termiz davlat universitetining 2-kurs Adabiyot magistri (o'zbek adabiyotshunosligi) fakulteti, Baku, atillanazim@mail.ru, ORCID ID: 0009-0005-7230-5123*

hazil uchun nima kerak? Hazil bilim emas, chunki u inson tabiatidan kelib chiqadi va uni o‘rganish mumkin emas. Agar odamda tabiiy ravishda bu xususiyat bo‘lsa, hazil muvaffaqiyatli bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov yumor asosida 1976-1991 yillarda yozgan mashhur “Donishqishloq latofalari” asarida qishloqning satira qahramoniga nazar tashlanadi. Yo‘ldosh Solijonov yozganidek, “70-80-yillarga kelib, bu janr biroz jiddiylashdi, yumorda istiqlol masalalari yanada chuqurlashdi, munosabat bildirilgan nuqsonlarga ochiq va keskin tarzda qarshilik ko‘rsatildi. Bu jihatdan shoirning «Kulish musobaqalari”, “Donishqishloq latifalari”, “Kanada silsilasi”dagi asarlari xarakterlidir. Masalan, “Kulish musobaqalari”ni o‘qigan o‘quvchi tanqid qilingan nuqsonlarga qat’iy qarshilik ko‘rsatib, shoirning sof niyatli yumoridan zavq olsa, «Donishqishloq latofalari»ni o‘qiganda avvalo Matmusaning harakatlariga kulishdan boshlaydi. Ammo darhol chuqur o‘yga cho‘madi. Chunki shoir Matmusaning tushgan holatini asosiy mazmunini anglamasdan kulib turgan biz kabi nodonlarga yarim tabassum bilan shunday deydi:

Ey do‘stlar, adashgan Matmusaga kulmang.
Matmusa kabi o‘zimiz tandir kiyib olmagan bo‘laylik.

Haqiqatan ham, Matmusa kim? Axir, u o‘z davrida kommunistik mafkurani kiyib, maqsadi noma’lum bo‘lgan biz o‘zimiz emasmi? Ha, Erkin Vohidovning latifalaridagi tandir, dutor, do‘ppi, sini, eshak kabi detallar Matmusa obrazi bilan yonma-yon turib, rivojlanadi, qahramonning xarakterini turli tomondan yorituvchi obraz darajasiga ko‘tariladi [Solijonov, 2015]. Bu yerda qishloq aholisi odatlari va g‘alati yondashuvlari hamda bu latifalar ortida turgan ramzlar o‘zbek o‘quvchisiga mos ravishda izohlanadi. Donishqishloq aholisi va ularning o‘zgacha xatti-harakatlarini shoir tasavvuri bilan nazmga solgan :

Donishqishloq degan joy
Bordir bizning tomonda.
O‘sha qishloq ahlidek
Dono xalq yo‘q jahonda.
Jo‘yak tortib tomiga
Makka ekkan o‘shalar.
Kalishini perronga
Yechib ketgan o‘shalar.
Yuz qop ganchni bir yo‘la
Suvga qorgan u yerlik.
Echkini sartaroshga
Olib borgan u yerlik. [Vohidov, 2000: 102].

Donishqishloq aholisi shunday tasvirlanadiki, go‘yo dunyoda ulardan donoroq va ziyrakroq xalq yo‘qdek. Biroq, shoir bu donolikni hajviy uslubda taqdim etadi. Masalan, bu qishloq aholisi tomlariga yo‘l qurib, unga makkajo‘xori ekadi, temir yo‘l relsini narvon qilib oyga oson yetishish mumkin deb o‘ylaydi yoki darvozasi yo‘q hovliga darvoza o‘rnatadi. Bunday ishlar xalqning g‘alatiliklarini ko‘rsatadi, shu bilan birga, ularning o‘ziga xos dunyoqarashlarini ham o‘quvchiga tanishtiradi. Shoir tasavvuri mazmunli latifalar bilan qishloq aholisi portretini chizgan. Donishqishloqaholisining juda ko‘p qiziqarli xususiyatlari bor.

Masalan, ular echkini sartaroshga olib borishadi, chivinlarga to‘r tuzib ularni yo‘q qilishga harakat qilishadi yoki eski kunni ertangi kunga almashtirish uchun sarroflardan maslahat olishadi. Ular, hattoki, oy nurlaridan pishloq tayyorlash uchun foydalanishga harakat qilishadi. Bu qadamlar bir tomondan qishloq aholisining orzuga berilgan ruhini aks ettiradi, boshqa tomondan esa, ularning ko‘p hollarda mantiqan o‘ylamasligini ko‘rsatadi.

Shoir latifalardagi ramzlar orqali jamiyatdagi soddadillikni, ba’zan johillikdan kelib chiqadigan kulgili holatlarni yoritadi. Bunday hajviy tasvirlar xalqning ichki kuchini, soddaligini va ma’naviy boyligini ham ko‘rsatadi. Donishqishloq aholisi, balki dunyo bilan qadam tashlayolmaydi, lekin o‘z orzu va fikr dunyolari bilan yashashadi. Shoirning bu yerdagi maqsadi nafaqat odamlarni kuldirish, balki jamiyatdagi ayrim g‘alatilik va paradokslarni ham oldinga chiqarishdir. O‘zbek adabiyotida Donishqishloq qishlog‘i afsonaviy bir obraz sifatida yodda qolgan. Bu qishloq aholisi o‘zining soddaligi va kulgili harakatlari bilan o‘zlarini sevdirishda davom etmoqda. Bu latifalar bir tomondan odamlarning orzu va istaklarini aks ettirsa, boshqa tomondan esa, kulgi va hajv orqali hayotning ma’nosini o‘ylashga da’vat etadi.

Kuldirsa ham sizlarni,
O‘zlari hech kulmaydi.
U mashhur Aldarko‘sa,
Kalko‘saning qishlog´i.
O‘zimizning qahramon
Matmusaning qishlog´i.
Kitob bo‘lar ta’rifi,
Yozsa ming bir sahifa.
Donishqishloq ahlidan
Tinglang uch-to‘rt latifa... [Vohidov, 2000: 103].

Asar 16 hikoyadan iborat bo‘lib, ya’ni muallif Erkin Vohidov Matmusaning sarguzashtlaridan 16 latifani o‘quvchisiga aytib beradi: Bular – Matmusaning qalpog‘i, Matmusaning ko‘ylagi, Matmusaning tandiri, Matmusaning turmushi, Qiziqarli Matmusa, Matmusa – rassom, Matmusaning dutori, Matmusaning tandir qo‘yishi, Matmusaning mehmondo‘stligi, Matmusaning qo‘shig‘i, Matmusa va o‘g‘rilar, Matmusaning Amerika orzusi, Matmusa haykali, Matmusaning eshagini sotishi va Matmusaning bog‘i deb nomlangan latifalar.

Matmusaning qalpog‘i – bu latifa o‘zbek xalqining boy va rang-barang folkloridan kelib chiqadi. Matmusa ismli bir yigitning qalpog‘i ustida qurilgan bu hikoya, oddiy ko‘ringan narsalar insonlar uchun qanchalik katta ma’noga ega bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Matmusa tasodifan qo‘lida bo‘lgan qalpoq tufayli yanada ulug‘vor ko‘rinadi. Bu boshliq, uning uchun faqat bir narsa emas, balki hurmat va e’tibor jalb qiluvchi bir ramzga aylanadi.

Qishloqdagi bu holat, bog‘dorchilik sohasining qanchalik murakkab ekanligini ko‘rsatadi. Matmusaning bog‘i, qishloqning rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. Ammo, inson resurslarini boshqarishda qiyinchiliklar va maqsadlarga erishish uchun tegishli strategiyalar bo‘lishi muhimdir. Bu hikoyalar faqatgina qiziqarli latifalardan iborat emas; ular shuningdek, xalq donoligini, chuqur madaniy qadriyatlarni va hayot saboqlarini aks ettiradi. Matmusa kabi oddiy bir qishloq kishisi, katta ma’nolarni o‘zida jamlagan bir timsol sifatida chiqadi. Bu

hikoyalar o‘quvchilarga, kuchning aqldan ustun emasligini, mantiqsizlikning ba’zan kulgili holatlarga olib kelishini ko‘rsatadi. Bu qiziqarli va tafsilotlarga boy hikoyalar odamlarni ham o‘ylantiradi, ham jamiyatning ba’zi xususiyatlarini kulgili tilda tahlil qiladi.

«Donishqishloq latifalari» allaqachon she’riyat ixlosmandlari va yumor sevuvchilar orasida yoddan chiqarilmaydigan asarlardan biriga aylangan. Ammo bular faqatgina kulgili hikoyalar she’rga solingan shakli emas. Aksincha, ushbu asarlarda istibdod hukmron bo‘lgan, ateist ideologiya oldinga surilgan, milliy qadriyatlar esa chetga surilgan davrda kayfiyatni ko‘tarish, ta’qiqlangan haqiqatlarni ifodalash, shuningdek, xatolar va kamchiliklarni kulgi, kinoya, satira va ishoralar orqali ko‘rsatadi. Shuning uchun ham dushmanni kuldirib, do‘stni yig‘latgan, azob chekkan yurakka tabassum bag‘ishlagan va ozod nafas olishni ta’minlagan bir asar sifatida paydo bo‘lgan. «Yangi she’rlar»da bu motiv yanada chuqurlashtirilgan. «Jiddiy she’r haqida hazil», «O‘g‘riga nasihat», «Bizning motam», «Narx», «Janjallashganlar», «Xudoga duo», «Bizning qishloq odati» satirik she’rlari ham Abdulla Qodiriy, Tavallolar ijodining davomi sifatida ko‘riladi. Erkin Vohidovning she’rlari tashqi ko‘rinishdan kulgili, ichki jihatdan esa chuqur ma’noli. Shoirning shaxmatda grossmeysterlar bilan durang natijasiga erishishi tasodif emas. Bu uning o‘tkir va kuchli aqlga ega ekanligini ko‘rsatadi. Hazilning ma’nosini har kim o‘z aql darajasiga qarab tushunadi” [Файзуллоҳ, 2017]

Bu latifalarda qishloq hayotiga xos turli holatlar kulgili va hajviy tilda tasvirlanadi. Bu latifalar, bir tomondan, xalqning orzu-havaslarini va oddiyliklarini aks ettiradi, boshqa tomondan esa, dunyoqarashining o‘ziga xosligini ko‘rsatadi. Shoir faqatgina kulgi bilan chegaralanmaydi – u o‘ziga xos parodiyalar orqali jamiyatdagi ayrim g‘alati va paradoksal holatlarni namoyon qiladi.

Donishqishloq va uning aholisi o‘zbek adabiyotida afsonaviy bir obrazga aylangan, ularning soddaligi va qiziqarli hayot tarzi esa xalqning qalbida yashab kelmoqda. Matmusa timsoli va Donishqishloq qishlog‘i o‘zbek adabiyotida folklorning boy namunasi sifatida qolmoqda va oddiy xalq hayotini ko‘zgudek aks ettiradi.

Ədəbiyyat:

Воҳидов, Эркин. 2001. Сайланма // Учинчи жилд. Умрим дарёси. – Тошкент, «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 271 бет. (102 – 129 бет) (pdf. www.ziyouz.com kutubxonasi)

Абдуллаева, Хуршида. 2016. “Боғинг ватан деган ном олсин, эй дўст...” http:// M.Qashqa-daryogz.Uz/Read/Bo-Ing-Vatan-Degan-Nom-Olsin-Ej-D-St

Ülvi Almaz (Binnətova). 2008, Azərbaycan - özbək ədəbi əlaqələri (dövrlər, simalar, janrlar, təmayüllər). – Bakı, “Qartal” nəşriyyatı, 334 səh.

Солижонов, Йўлдош. 2015. Руҳиятни ёритган шеърият (Атоқли шоир Эркин Воҳидов портретига чизгилар) https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/j-ldosh-solizhonov-ru-iyatni-joritgan-she-riyat/

Файзуллоҳ, Вафо 2017. Азалий ҳикматни излаб… https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/vafo-fayzulloh-azaliy-hikmatni-izlab/

“ƏDƏB ƏL-BƏHS” ƏSƏRI

Rübabə Bahadır Şirinova[3]

Xülasə

Orta əsrlərdə yaşamış Əhməd əl-İci əş-Şirazi kəlam,üsul və dil alimi olub, 680/1281-ci ildə Şiraz yaxınlığındakı İcidə anadan olmuşdur.O,yüksək biliyə malik olmuş və bir çöx əsərlər yazmışdır: “ər-Risalə əl-adudiyyə fi əl-vadiyə”, “əl-Muvaqif fi elm əl-kəlam” “Risalə fi elm əl-əxlaq”, “Təliqat litəfsir əl-Curcani lil-Muvaqif fi elm əl-kəlam”, “Ədəb bəhs əl-Aduddiyyə” və s. Haffiz Şirazi yazdığı “Hafiz divanı”nda onu fars bölgəsinin beş önəmli şəxsiyyətlərindən biri “bilgi ölkəsinin padşahlar padşahı” adlandırmışdır. Ədudəddin əl-İcinin polemikanın aparılması üsullarına həsr edilmiş “Ədəb əl-Bəhs” əsəri bibloqrafik mənbələrdə “əl-Adabul ədudiyyə”, “ər-Risalə əl-Adudiyyə”, “ər-Risalə fi ədəb əl-Bəhs” , “Risalə əl-Munazara va əl-Xilaf”, “Adabul bəhs əl-adudiyyə” s. adları ilə verilmişdir. Mədrəsələrdə illərlə tədris olunub əzbərlədilən bu əsərə onlarla şərhlər,haşiyələr və təliqlər yazılmışdır. Bunlardan əs-Seyyid əş-Şərif Əli bin Məhəmməd əl-Curcani (740-816/1339-1413), Usaməddin Əbulxeyr Əhməd bin Mustafa bin Taşköprüzadə (901-968/1494-1560), əs-Suğuri Əbu əl-Hac Abdurrəhman, Mövlanə Şah Hüseyn, İbrahim Məhəmməd əl-Əsfərani, Mövlanə Əməd Cindi, əl-Fazil Əbdül əl-Əli İbn Məhəmməd əl-Bərcəndi, Məhəmməd Baqir və s. misal göstərmək olar. “Ədəb əl-Bəhs” əsəri azərbaycanlı alimlərinin də diqqətini cəlb etmiş onlardan, Məhəmməd Hənəfi Qarabağı Təbrizi (942/1535) , Məhyəddin Məhəmməd bin Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Bərdəi ət-Təbrizi əl-Hənəfi (927/1521) şərh, Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbili Mir Əbilfəth Məhəmməd bin Əmin Əl-Səidi Əl-Ərdəbili (875/1470) isə haşiyə yazmışlar. “Ədəb əl-Bəhs” əsəri XX əsrin əvvəllərinə qədər təkcə Azərbaycanda deyil, eyni zamanda Yaxın Şərqin bir sıra ölkələrində mədrəsələrə tədris olunmuşdur. Bu abidənin dünyanın bir çox kitabxana, muzey və əlyazmalar xəzinələrində onlarla nüsxələri qorunub saxlanır. Həmçinin əsərin XVII-XVIII əslərədə köçürülmüş 20 yaxın əlyazma və bir əski çap nüsxələri AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitututunnun xəzinəsində mühafizə olunur. “Ədəb əl-Bəhs” əsərinin ən qədim nüsxəsi B-733 şifri altında Əlyazmalar İnstitutununda xəzinəsində qorunub saxlanır.Bu əsər əlyazma məcmuəsinin 156b vərəqini əhatə edir və katib Nuxəvi tərəfindən h.1265/1849-cu ildə köçürülmüşdür.

Açar sözlər: Hafiz Şirazi, risalə, ədəb əl-bəhs, Qrabğ

Giriş:

Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında müəyyən rol oynamış Müinəddin Əbu Nəsr Əhməd bin Əbdürrəzzaq ət-Təntarani (XI), Əhməd bin Hüseyn Çarpərdi Təbrizi (XIV),Yusif Məskuri Şirvani (XIV), Məhəmməd Hənəfi Qarabağı (XV), Numan Şeyx Səid Şirvani (XV), Mahmud Məhəmməd oğlu Şirvani (XVI), Qul Əhməd Ağdaşi (XVI), Məhəmməd Əmin bin Sədrəddin Şirvani Mollazadə (XVII) və onlarla başqaları kimi Orta əsr Azərbaycan ədib və alimlərinin həyat və yaradıcılıqları geniş şəkildə tədqiq olunmamışdir. Onların həyatı və əsərləri haqqında ayrı-ayrı orta əsr qaynaqlarında, Şərq əlyazmaları karaloqlarında qısa

[3]**Rübabə Şirinova** - Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e.mail:rubaba.sirinova@mail.ru
ORCİD İD: 0009-0003-9470-5860
Sitat gətirmək üçün:Rübabə Şirinova .“Ədəb əl-bəhs” əsəri:

məlumatlar verilsədə geniş şəkildə araşdırılmamışdır. Belə alimlərdən biri də Orta əsrlərdə yaşamış Azərbaycanlı filosofu, ilahiyyatçısı və mütəfəkkürü olmuş Mövlana Muhiyəddin Məhəmməd Qarabağidir. [Ateş 1992, V, 921-925]. Mövlana Muhiyəddin Məhəmməd Qarabağidi Orta əsrlərdə yaşamış kəlam, üsul və dil alimi olan Abdurrəhman bin Əhməd bin Abdulğaffar bin Əhməd əl-İci əş-Şirazi əş-Şafiinin (680/1281) "Ədəb əl-bəhs" əsərinə şərh yazmışdır.

Əsas hissə:

Orta əsrlərdə yaşamış Abdurrəhman bin Əhməd bin Abdulğaffar bin Əhməd əl-İci əş-Şirazi əş-Şafii kəlam,üsul və dil alimi olub, 680/1281-ci ildə Şiraz yaxınlığındakı İcidə anadan olmuşdur. O,ilk təhsilini İcidə aldıqdan sonra Şiraza, sonra isə Elxanilərin yeni qurduqları başşəhər olan Sultaniyyəyə getmişdir. Olcayti Xan dövründə (1304-1316) Sultaniyədə mədrəsələrində müdərrislik etmişdir. Olcayti Xanın vəfatındn sonra, yerinə keçən oğlu Əbu Səid Bahadır Xan Ədudəddin əl-İcini qazi təyin etmişdir. Ədudəddin əl-İci 727/1327-ci ildə Şiraza qayıdaraq burada qazilik etmiş və 736/1335-ci ildə Elxani hakimiyyətinin sona yetməsinə baxmyaraq o,yenə qazi təyin olunmuşdur.Mənbələrin yazdığına görə o, Hafiz Şirazzi ilə görüşür.Haffiz Şirazi yazdığı "Hafiz divanı"nda onu fars bölgəsinin beş önəmli şəxsiyyətlərindən biri "bilgi ölkəsinin padşahlar padşahı" adlandırmışdır. 754/1353-cü ildə Şirazdan vətəninə qayıdan İci, bir il snra bilinməyən səbəbdən tutularaq Dirəymiyanda həbs edilir və orda da vəfat edir [Ateş 1992, V, 921-925; Özel 1990, 186].

Ədudəddin əl-İci bir çöx əsərlər yazmışdır:"ər-Risalə əl-adudiyyə fi əl-vadiyə", "əl-Fəvaid əl-ğiyasiyyə fi əl-məniba əl-bəyan", " Şərh mintah əs-sual va əl-əməl fi elmi əl-sual va əl-cəddəl", "əl-Muvaqif fi elm əl-kəlam", "Risalə fi elm əl-əxlaq", "Təliqat litəfsir əl-Curcani lil-Muvaqif fi elm əl-kəlam", "Ədəb bəhs əl-Aduddiyyə" və s. [Reza 1993, II, 76].

Ədudəddin əl-İcinin polemikanın aparılması üsullarına həsr edilmiş "Ədəb əl-Bəhs" əsəri bibloqrafik mənbələrdə "əl-Adabul ədudiyyə", "ər-Risalə əl-Adudiyyə", "ər-Risalə fi ədəb əl-Bəhs", "Risalə əl-Munazara va əl-Xilaf", "Adabul bəhs əl-adudiyyə" [Reza 1993, II, 76; Каталог, 1984, I, 54; Семенова 1952-1967, III, 135] adları ilə verilmişdir. Mədrəsələrdə illərlə tədris olunub əzbərlədilən bu əsərə onlarla şərhlər, haşiyələr və təliqlər yazılmışdır. Bunlardan əs-Seyyid əş-Şərif Əli bin Məhəmməd əl-Curcani (740-816/1339-1413), Usaməddin Əbulxeyr Əhməd bin Mustafa bin Taşköprüzadə (901-968/1494-1560), əs-Suğuri Əbu əl-Hac Abdurrəhman, Mövlanə Şah Hüseyn, İbrahim Məhəmməd əl-Əsfərani, Mövlanə Əməd Cindi, əl-Fazil Əbdül əl-Əli İbn Məhəmməd əl-Bərcəndi, Məhəmməd Baqir [Каталог 1984, I, 90-91; Çələbi 1942, I, 41] və s. misal göstərmək olar. "Ədəb əl-Bəhs" əsəri azərbaycanlı alimlərin də diqqətini cəlb etmiş onlardan, Məhəmməd Hənəfi Qarabağı Təbrizi (942/1535), Məhyəddin Məhəmməd bin Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Bərdəi ət-Təbrizi əl-Hənəfi (927/1521) şərh, Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbili Mir Əbilfəth Məhəmməd bin Əmin Əl-Səidi Əl-Ərdəbili (875/1470) isə haşiyə yazmışlar.

"Ədəb əl-Bəhs" əsəri XX əsrin əvvəllərinə qədər təkcə Azərbaycanda deyil, eyni zamanda Yaxın Şərqin bir sıra ölkələrində mədrəsələrdə tədris olunmuşdur. Bu abidənin dünyanın bir çox kitabxana, muzey və əlyazmalar xəzinələrində onlarla nüsxələri qorunub saxlanır. Həmçinin əsərin XVII- XVIII əslərədə köçürülmüş 20 yaxın əlyazma [Reza 1993, I, 54-58] və bir əski çap [Şərifli 2010, III, 126] nüsxələri AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitututunnun xəzinəsində mühafizə olunur.

XVI əsrdə yaşamış Osmanlı alimi Əbül Xeyr İsaməddinƏhməd bin Muslihəddin Mustafa Taşköprüzadə h.901/1495-ci ildə Bursada anadan olmuşdur. Təhsilini Bursa, İstanbul və Amasyada alan Taşköprüzadə təhsilini başa vurduqdan sonra Səhni-Səman mədrəsəsində dərs demişdir. Sonra isə Bursa və İstanbulda qazılığa təyin olunmuşdur.Gözləri tutulduqdan sonra (h.961/1554-cü ildə) İstanbul qazılığından imtina edən Taşköprüzadə, h.968/1561-ci ildə vəfat etmişdir. Onun bir çox əsərləri dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır: "Əş-Şəqaiqun-Numaniyyə fi uləmai devlətil-Osmaniyyə", Şərh dibacətil-Hidayə", "Şərh ədəb əl-bəhs", "Uddətul fətva", "Şərhi fəvaidl Ğiysiyyə" və s. [Özel 1990, 116; Bağdadi 1951, I, 14]. Mustafa Taşköprüzadə Ədudəddin əl-İcinin "Ədəb əl-bəhs" əsərinə mükəmməl bir şərh yazmış və onu "Şərh ədəb əl-bəhs" adlandırmışdır. Bu şərhin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda bu şərhin hələlik XVIII və XIX əsrdə köçürülmüş iki nüsxəsini aşkrlamışıq. [Каталог 1978, 200; Ahlwardt 1887-1889, 5323; Köprülü 1914, III, 160 (12)].

Məhəmməd Qarabağinin bu şərhinə bir sıra Şərq alimləri haşiyələr yazmışlar. Həmin haşiyələrdən biri də Azərbaycan alimi Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbili Mir Əbilfəth Məhəmməd bin Əmin Əl-Səidi Əl-Ərdəbili (875/1470) məxsusdur. XV əsrdə yaşamış Mir Əbul-Fəth Ərdəbili kəlam, ilahiyatçı və riyaziyyatçılardan idi. Türk riyaziyyatçı və astronom Səlahəddin Musa Qazizadə Ruminin tələbəsi olmuşdu. O, bir sıra əsərlərin müəllifidir: "Haşiyə alə Şərhir-Risalətil-Adudiyyə fi Adabil-Bəhs", "Haşiyə alə Şərhil işkalat-Təsis fil-Həndəsə", "Haşiyə alə Kuçək", "Risalə fi Məqulatil-Əşr", "Haşiyə alə Şərhi Təbrizi", "Haşiyə alə Qısmul Məntiq" [Reza 1993, III, 142; Bağdadi 1951, II, 207].

Muhəmməd əs-Səidi Ərdəbili, Qazizadə Rumi Şəmsəddin Muhəmməd ibn Əşrəf əs-Səmərqəndinin həndəsəyə aid olan "Əşkalu Təsis fil-Həndəsə" adlı əsərinə şərh yazmış, Mir Əbul-Fəth Ərdəbili isə bu şərhə haşiyə yazmışdır. Məhyəddin Məhəmməd Qarabağinin "Şərh ədəb əl-Bəhs əl-İci" adlı şərhinə, Mir Əbul-Fəth Ərdəbili haşiyə yazmış və onu "Haşiyə alə şərh ədəb əl-Bəhs əl-İci" adlandırmışdır. Bəzi mənbələrdə əsərin adı "Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Ədudiyyə fi Adabil-Bəhs" kimi də verilir [Riue 1978, 806-607]. AMEA Əlyazmalar İnstitutunda "Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Ədudiyyə fi Adabil-Bəhs" əsərinin XVI-XIX əsrlərdə köçürülmüş 30-a qədər nüsxəsini aşkarlamışıq [Каталог 1984, I, 82-89]. Bu əsərin iki əlyazma nüsxəsi mətnşünas alim Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadənin kolleksiyasında A-100, B-6713 şifri altında mühafizə olunur [Şərifli 2009, 139-140].

Həmçinin bu abidənin bir çox kitabxana, muzey və əlyazmalar xəzinələrində nüsxələri mövcuddur, xüsusən də Türkiyənin kitabxanalarında.

AMEA Əlyazmalar İnstitutunda "Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Adudiyyə fi Adabil-Bəhs" əsərinin ən qədim nüsxəsi B-8674 şifrili əlyazmasıdır. Əlyazma məcmuənin 97b-121b vərəqlərini əhatə edir. Həmin əsər katib Hidayət bin Məhəmməd bin Can bin Əhməd tərəfindən 1056/1646-cı ildə köçürülmüşdür.

Nəticə:

Orta əsrdə yaşamış Abdurrəhman bin Əhməd bin Abdulğaffar bin Əhməd əl-İci əş-Şirazi əş-Şafiinin həyatı haqqında məlumat vermişik. "Ədəb əl-bəhs" əsərinin dünya kitabxanalarında, AMEA Əlyazmalar İnstitututunda, saxlanan nüsxələri və onlara şərh yazan əs-Seyyid əş-Şərif Əli bin Məhəmməd əl-Curcani (740-816/1339-1413), Usaməddin Əbulxeyr Əhməd bin Mustafa bin Taşköprüzadə (901-968/1494-1560), əs-Suğuri Əbu əl-Hac Abdurrəhman, Mövlanə Şah Hüseyn, İbrahim Məhəmməd əl-Əsfərani, Mövlanə Əməd Cindi, əl-Fazil Əbdül əl-Əli İbn Məhəmməd əl-Bərcəndi, Məhəmməd Baqir. Azərbaycnlı alimlərdən,

Məhəmməd Hənəfi Qarabağı Təbrizi (942/1535), Məhyəddin Məhəmməd bin Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Bərdəi ət-Təbrizi əl-Hənəfi (927/1521), Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbilinin (875/1470) həyatı, yaradıcılıqları, yazdıqları şərh və haşiyələrdən söhbət açmışıq.

Ədəbiyyat:

Ateş A. 1992. İci Adudüddin. İA V/2. İstanbul.

Özel A. 1990. Hanefi Fıkıh Alimleri. Ankara.

عمر رضا كحاله، معجم المولفين ١-٤، بيروت، الجزء الثالث، ٩٥٠ص، الجزء الرابع ٥٨١.

Каталог арабских рукописей 1984. Академия Наук Азербайджанской ССР Республиканский рукописный фонд. Том 1. Баку, «Элм».

Семенова А.А. 1952-1967. Собрание восточных рукописей Академии Наук Узбекской ССР, под редакцией и при участии проф.А.А.Семенова. I-XXX, Ташкент.

حاجی خلیفة و بکاتبچلبی، کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون، جلد ١-٢، الجلد الاول، ٤٨+٩٣٨، الجلد الثانی، ٢٠٥٦ ص. استنبول ١٩٤١-١٩٤.

Əski çap kitabları kataloqu 2010. III cild, ərəbdilli kitablar. Tərtib edən və ön sözün müəllifi Kamandar Şərifli. "Nurlan" Bakı.

اسماعيل پاشا البغدادی، هداية العارفين، استانبول، ١٩٥١، الجلد الاول، ٨٤٠ ص، الجلد الثانی، ١١٦+٥٧٤، ١٩٥٥

Каталог Арабских рукописей ИнститутаРукописей имени К.С.Кекелидза 1978,Издательство Мецни-ереба, Тбилиси.

Ahlwardt W 1887-1899. Verzeichniss der Arabischen handschriften der Königlichen bibliothek zu Berlin, I-X, Berlin.محطوطات مكتبة كوپريلی'استنبول'٣ج'١٤٠١ه/١٩٨١م

www.ehlitevhid.com/kitab/Azəri-Alimleri.pdf Nəsirov

Sami Ş. 1316. Qamus əl-əlam. V cild, İstanbul.

Şirinova R. 2017. "Məhəmməd Qarabağı və onun "Şərh ədəbil-bəhs"əsərinin dünya əlyazmaları xəzinəsində nüsxələri".AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu "Azərbaycan əlyazmaları dünya kitabxanalarında" mövzusunda II Beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın materialları.

Məmmədov Z. 1994. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. Bakı, İrşad.

Rieu Ch. 1978. Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum. Reprint, Osnabrück.

Şərifli K. 2009. Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadə Kitabxanasının Kataloqu. I c. B., Nurlan.

DAVLAT TILI: TADQIQI, TA'LIMI VA AMALIYOTDA QO'LLANILISHI

Dilnoza Yuldasheva*- filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, dilyuldasheva83@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada "Davlat tili haqida" gi qonun hamda «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida»gi qonunning joriy qilinishi qonunning yaratilish tarixi, shu bilan birga "Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari" degan bosh tamoyil asosida taraqqiyotning yangilanishi haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Davlat tili, milliy qadriyat, o'zbek tili, lotin alifbosi, lotin yozuvi, joriy etish, lug'at, izohli lug'at.

Аннотация: В данной статье введение закона «О государственном языке» и закона «О введении узбекского алфавита на основе латиницы» представляет собой историю создания закона, а также развитие на основе Основной принцип «От национального возрождения к национальному подъему» упоминается в обновлении.

Ключевые слова: Государственный язык, национальное значение, узбекский язык, латиница, латиница, введение, словарь, толковый словарь.

Abstract: In this article, the introduction of the law "On the state language" and the law "On the introduction of the Uzbek alphabet based on the Latin alphabet" represents the history of the creation of the law, as well as the development based on the basic principle "From national revival to national uplift" is mentioned in the update.

Key words: State language, national significance, Uzbek language, Latin alphabet, Latin alphabet, introduction, dictionary, explanatory dictionary.

1989-yil 21-oktabrda qabul qilingan "Davlat tili haqida"gi qonunni tayyorlash va uni umumxalq muhokamasiga taqdim etishning o'ziga xos tarixi bor. Bu qonunni ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha tayyorgarlik ishlari o'tgan asrning 80-yillaridayoq boshlangan edi. Respublikamizning Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning "O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida" asarida "Davlat tili haqida"gi qonunning tayyorlanish jarayoni haqida juda muhim fikr-mulohazalar bildirilgan.

Ma'lumki, milliy qadriyatlar orasida til alohida o'rin tutadi. Xalqning tiliga qilinadigan har qanday tajovuz yoki nopisandlik uning milliy qadriyatiga ham zug'um sifatida idrok etiladi va o'sha millat qalbida chuqur, o'chmas iz qoldiradi. Shuning uchun ham har bir mamlakatda til, davlat tili u yoki bu millatning borligini va birligini ta'minlovchi betakror timsollardan biri sifatida g'oyat qadrlanadi.

Xalqimizning ana shunday mo'tabar milliy qadriyati va betakror timsoli bo'lgan o'zbek tili tarixda, turli davrlarda juda xilma-xil istilochilarning iskanjasi ostida juda ko'plab ko'rgiliklarni boshidan kechirganligi hozirgi kunga kelib hech kimga sir bo'lmay qoldi. Bunday

ko‘rgiliklarning eng og‘irlari so‘nggi qariyb bir yarim asrlik istibdod davriga to‘g‘ri keladi. Bu davrda o‘z ifoda-tasvir imkoniyatlarining benihoya sarhadsizligi bilan dunyo ahlining aqlini shoshirgan ona tilimiz nohaq zug‘umlar zahridan larzaga keldi, qo‘llanish doirasi behad torayib ketganligidan azob chekdi; o‘zbek xalqi esa o‘z tilining bunday tahqirlanishidan, eng qadrli qadriyatimiz bo‘lgan tilning qadri kam bo‘lishidan azoblandi.

1989-yilning 21-oktabrida qabul qilingan O‘zbekistonning “Davlat tili haqida”gi qonuni ana shunday hasratlarga tamoman chek qo‘ygan edi. Bu qonun tilimizni har qanday kamsitishlardan himoya qiluvchi, har qanday balo-qazolardan asraguvchi; uning emin-erkin rivoji uchun kuch berguvchi o‘ziga xos dur-gavhar sifatida o‘ttiz uch yildan oshdiki, davlat tili maqomidagi o‘zbek tiliga har jihatdan o‘ktamlik baxsh etib kelmoqda.

Avvalo, ta’kidlash lozimki, o‘zbek tiliga davlat tili maqomini bergan mazkur qonun O‘zbekistonning davlat mustaqilligi sari dadil qo‘yilgan ilk amaliy qadamlardan biri sifatida juda muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo shuni ham unutmaslik zarurki, bu qonunning tayyorlanishi va qabul qilinishi osonlik bilan, silliqqina amalga oshgani yo‘q. “Davlat tili haqida”gi qonunning hozirgi shaklda tayyorlanishi va qabul qilinishi birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning serqirra faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir.

“Davlat tili haqida”gi qonun loyihasini tayyorlash uchun 1988-yilda huquqshunoslari, tilshunoslar, adabiyotshunoslar, madaniyat va san’at arboblari, yozuvchilar hamda tegishli boshqa mutaxassislardan iborat maxsus respublika komissiyasi tuzilgan edi. Ana shu komissiyaning a’zolari sifatida mamlakatimizning Azim Hojiyev, Iristoy Qo‘chqortoyev, Nizomiddin Mahmudov, Pirimqul Qodirov, Erkin Vohidov kabi yirik tilshunoslari va yozuvchilari bu ishda boshidan oxirigacha faol ishtirok etgan edilar. O‘sha paytdagi mamlakat rahbariyatining topshirig‘i va qat’iy talabiga ko‘ra dastlab "Tillar to‘g‘risida"gi qonun loyihasi hozirlanib, matbuotda e’lon qilingan edi. Ammo bu loyiha keng jamoatchilikning haqli va jiddiy e’tiroziga sabab bo‘ldi. Chunki mazkur loyiha nomidan ham ko‘rinib turganidek, bir til haqida emas, balki bir necha tillarga doir bo‘lib, respublikada o‘zbek va rus tillariga davlat tili maqomini berishni har jihatdan rasmiy jihatdan qonunlashtirishga intilishning o‘ziga xos namunasi edi.

O‘sha davrda Sobiq Ittifoq tarkibiga kiruvchi turli respublikalarda davlat tili haqidagi masala jiddiy kun tartibiga qo‘yilayotgan edi. Bundan qattiq tahlikaga tushgan va bu sohada ham jilovni ham qo‘ldan chiqarishni aslo istamagan jilovdor markaz zudlik bilan “SSSR xalqlarining tillari to‘g‘risida” degan qonun loyihasini tayyorlab, uni "Izvestiya" gazetasi sahifalarida 1989-yilda e’lon qilgan edi. Bu loyiha o‘sha davrdagi til siyosatiga doir o‘ziga xos uzoqni ko‘zlangan tuzoq edi. Markaz tomonidan tayyorlab e’lon qilingan bu loyihada respublikalardagi milliy tillarga davlat maqomini berish, rus tilining esa barcha ittifoqdosh respublikalarning rasmiy tili sifatida to‘la amalda bo‘lishini ta’minlash nazarda tutilgan edi. Bu esa tabiiyki, jonga tekkan ikki tillilik g‘oyasining qayta tiriltirilishi ekanligini hamma millatparvar kishilar anglab etgan edilar. Shuning uchun o‘sha davrda bu loyiha amalga oshmay faqat qog‘ozdagina qolib ketdi.

2016-yil dekabr oyida Shavkat Mirziyoyev Prezidentlikka saylangandan so‘ng, Davlat tiliga bo‘lgan e’tibor yanada kuchaydi. Jumladan, Prezidentning 2019-yil 21-oktabrdagi O‘zbek tilining Davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PF-5850-sonli farmoni imzolandi.

O‘zbekistonda 1989-yil 21-oktabrda el-yurtimiz asrlar davomida orzu qilib, intilib va kurashib kelgan davlat tili haqidagi qonunning qabul qilinishi mamlakat suvereniteti va

mustaqilligi sari qo‘yilgan dastlabki dadil qadam edi. Aynan ana shu tarixiy hujjatga binoan o‘zbek tili mustahkam huquqiy asos va yuksak maqomga ega bo‘ldi.

Istiqlol yillarida ona tilimiz tom ma’noda davlat tiliga aylanib, xalqimizni yurtimizda erkin va ozod, farovon hayot qurishdek buyuk marralarga safarbar etadigan beqiyos kuch sifatida maydonga chiqdi.

Bugun O‘zbekistonimiz “Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari” degan bosh tamoyil asosida taraqqiyotning yangi, yanada yuksak bosqichiga ko‘tarilmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar jarayonida davlat tilining hayotimizdagi o‘rni va nufuzi tobora oshib bormoqda.

O‘zbek tili siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy jabhalarda faol qo‘llanib, xalqaro minbarlarda baralla yangramoqda. Xorijiy mamlakatlarda tilimizga e’tibor va uni o‘rganishga qiziqish kuchaymoqda.

Bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o‘z milliy manfaatlarini ta’minlash, bu borada avvalo o‘z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir.

Prezident farmonida Davlat tilini rivojlantirish departamentining vazifalari belgilab berilgan. Shulardan biri «lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini to‘liq joriy etish borasidagi ishlarni jadallashtirish»dir. Bu borada yozuv qo‘shhokimiyatchiligiga barham berish asosiy vazifadir. Davlat va jamiyat yagona yozuv amaliyotiga to‘liq va uzil-kesil o‘tmas ekan, umumxalq savodxonligini to‘liq tiklash imkonsizdir. Muammoning yechimi maxsus, qat'iy qarorni taqozo etadi.

Shuningdek, farmonda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga «Davlat tili haqida»gi qonunni bugungi kun talablari nuqtayi nazaridan takomillashtirgan holda uning yangi tahrirdagi loyihasini ishlab chiqish vazifasi yuklatilgan. Ana shu vazifa doirasida nazarda tutilishi kerakki, tarixiy jarayon taqozosi bilan «Davlat tili haqida»gi qonun va «Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida»gi qonun alohida-alohida qabul qilingan.

Farmon ijrosini ta’minlash uchun davlat boshqaruvi, zamonaviy va innovatsion texnologiyalar, sanoat, bank-moliya tizimi, huquqshunoslik, diplomatiya, tibbiyot sohalarida, huquqni muhofaza qiluvchi idoralar va harbiy muassasalar faoliyatida to‘liq davlat tilida ish yuritish bo‘yicha boshlagan ishlarimizni kuchaytirishimiz kerak. Hozirgi kunda mamlakatimizda yashayotgan, O‘zbekistonimizni yagona va ahil oila deb biladigan turli millat va elatlar vakillari ham o‘zbek tilini o‘rganishga katta qiziqish va istak bildirayotganlari ayniqsa e’tiborlidir.

Shu munosabat bilan bu borada motivatsiya omillarini kuchaytirish, maxsus darslik, lug‘at va qo‘llanmalar, video va audiomateriallar, zamonaviy o‘qitish uslublarini keng joriy etish muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-iyuldagi “Oliy va o’rta maxsus ta’lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4391-sonli qarori va 2019-yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to ‘g‘risida”gi PF-5850–son Farmonida belgilangan vazifalar, institut Kengashining 2019-yil 29-noyabrdagi 4-son yig‘ilishi bayoni qarorlari ijrosini ta’minlash hamda institut kafedralarini yanada optimallashtirish shuningdek, institutda davlat tilini o‘rgatish va uni bilish darajasini yanada oshirish maqsadida 2019-yil 4-dekabr Samarqand iqtisodiyot va servis instituti rektorining “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasini tashkil etish to‘g‘risidagi 841/-F-sonli buyrug‘i asosida tashkil etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 20-oktyabrdagi PF-6084-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2020–2030-yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

Ushbu konsepsiyaga binoan, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasida bir qator ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

1.2022-yil 21-oktabr kuni “Davlat tili: tadqiqi, ta’limi va amaliyotda qo‘llanilishi” mavzusida xalqaro konferensiya bo‘lib o‘tdi.

2.Kafedra professor-o‘qituvchilari ishtirokida “Qadring baland bo‘lsin, Ona tilim!” mavzusida insholar tanlovi bo‘lib o‘tdi.

3.D.Yuldasheva tomonidan ”O‘zbek tilida ornitonimlarning izohli lug‘ati” va Z.Ashurova hamda kafedra o‘qituvchisi M.Komilovalar tomonidan “O‘ziga xos so‘zlar lug‘ati” (A.Obidjon, O.Damin, D.Rajab she’rlari misolida) nomli lug‘atlar nashrdan chiqdi.

Hozirgi kunda kafedra o‘qituvchilari tomonidan “Iqtisodiy terminlarning o‘zbekcha-ruscha izohli lug‘at”ini yaratish ustida ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Shu o‘rinda Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyevning «Kimda-kim o‘zbek tilining bor latofatini, jozibasi va ta’sir kuchini, cheksiz imkoniyatlarini his qilmoqchi bo‘lsa, munis onalarimizning allalarini, ming yillik dostonlarimizni, o‘lmas maqomlarimizni eshitsin, baxshi va hofizlarimizning sehrli qo‘shiqlariga quloq tutsin» degan so‘zlaridan shuni anglab yetishimiz kerakki, til har bir millat madaniyatining o‘zagi, u xalq taraqqiyoti va kelajagini belgilaydigan, birlashtiradigan, tarbiyalaydigan, o‘qitadigan, urf-odat, ananalarini saqlaydigan asosiy vosita ekanligini har birimiz chuqur anglab,ona tilimizning xalqaro miqyosdagi obro‘-e’tiborini yuksaltirishda, uni milliy va umumbashariy tushunchalar asosida taraqqiy etgan tillar safiga qo‘shishda chuqur hurmat bilan yondashimiz kerak. Bu bizning kelajak oldidagi vazifamiz va burchimizdir.

Qahramon shoirimiz Erkin Vohidov to‘g‘ri ta’kidlaganidek, “Til millatning bosh belgisi hisoblanadi. Til bor – millat bor. Til yo‘q – millat yo‘q. Istiqlol unut bo‘lgan davlatchiligimizni tikladi, yo‘q bo‘lishga maxkum qilingan tilimizni, demakki millatimizni asradi va aziz qildi. Endi uning biz yo‘qotib ulgurgan boyligini tiklash, turlicha “izm” tamg‘alarini qo‘yib iste’moldan chiqarilgan so‘zlarni o‘rniga qaytarish, buning uchun mumtoz adabiyotimizni chuqur o‘rganish hozirgi avlod zimmasidagi sharafli burchdir...” [5, 13].

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011. – 440 b.

2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.

3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 21.12.1995 yildagi 167-I-son.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 21.10.2019 yildagi PF-5850-son.

5. Erkin Vohidov. So‘z latofati. - Toshkent: O‘zbekiston, 2014. – 152 b.

BADIIY VA PUBLITSISTIK USLUBLARGA XOSLANGAN MATNLARDA KENG TARQALGAN IBORALARNI STRUKTUR-SEMANTIK O‘ZGARTIRISH USULLARI

Rashidova U. *- Sh.Rashidov nomidagi SamDU,*
O‘zbek tilshunosligi kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Frazeologizmlar insonlarga xos belgilarni namoyon etishda zoonimlardan keyingi eng unumdor so‘zlar guruhlaridan biri hisoblanadi. Ushbu guruhdagi so‘zlar umumxalq tili va badiiy asarlarda juda katta o’rinni egallaydi, ularning har birida ko‘chma ma’no bor. Iboralar ko‘chma ma’noda ishlatilganda narsa-predmetning aynan o’sha a’zosiga o‘xshash shakliy yoki vazifaviy bog‘liqlik kuzatilishini, tana a’zosini alohida keltirish orqali ushbu qismning tana bilan mos emasligini ko‘rsatish va inson xarakter-xususiyatlarini ochib berish maqsadida foydalaniladi. Maqolada o‘zbek tilidagi ayrim “bosh” komponentli frazeologizmlarning struktur-semantik o‘zgartirish usullari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Frazema, kontekst, semantik-uslubiy xususiyat, emotsional-ekspressiv bo’yoqdorlik.

Somatizmlar insonlarga xos belgini namoyon etishda zoonimlardan keyingi eng unumdor so‘zlar guruhlaridan biri hisoblanadi. Somatizmlar odam tana a’zolarini anglatuvchi so‘zlar guruhidir. Ushbu guruhdagi so‘zlar umumxalq tili va badiiy asarlarda juda katta o’rinni egallaydi, ularning har birida ko‘chma ma’no bor. Masalan, *bosh, qo‘l, oyoq, lab, quloq* so‘zlari jonsiz narsalar ma’lum bir qismini ifodalashda keng miqyosda qo‘llaniladi va ular o’z ma’nosidan umuman uzilgan holatda ham uchraydi. Somatizmlar ko‘chma ma’noda ishlatilganda narsa-predmetning aynan o’sha a’zosiga o‘xshash shakliy yoki vazifaviy bog‘liqlik kuzatilishini, tana a’zosini alohida keltirish orqali ushbu qismning tana bilan mos emasligini ko‘rsatish va inson xarakter-xususiyatlarini ochib berish maqsadida foydalaniladi.

E’tibor qaratish kerak bo’lgan jihati shuki, tilimizda biror bir kasallik nomini anglatib keluvchi leksema yoki so’zlar insonning fe’l-atvorini gavdalantirishdan tashqari insonda hayotida kam holatlarda uchrab turadigan jarayonlar, qarg‘ish, so‘kinish ma’nolarini ham o’zida jamlab kelishi mumkin. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da keltirib o‘tilgan ko‘chma ma’noli kasallik nomlariga diqqatimizni qaratamiz: *1. Garang qulog‘i eshitmaydigan, kar. 2. Ko‘chma boshi qotgan, nima qilishini bilmay gangib qolgan; gang.* Yuqorida keltirilgan garang leksemasi odamga qarata qo’llanilganda ikkinchi ko‘chma ma’no sifatida keltirilgan boshi qotish, gangib qolish ma’nolarini, ya’ni odamda sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan vaziyat-holatni anglatadi va shuningdek, gapni tushunish qobiliyati kuchsiz, kechayotgan voqealarni tushunmaydigan insonga va insonga xos xarakter-xususiyatlarga bevosita ishora qiladi. *“Maraz..! – oqsoqol mushtini tugdi. Bolalari o‘ldi, endi qo‘lidan hech narsa kelmaydi, demoqchi, – ovozi titrab, alam bilan bosh chayqadi”86.* Hoshimov O‘. Ikki eshik orasi. – T.: Sharq, 2012. –215-b

“U beli belbog‘li, boshi do‘ppili, obro‘ va nomus otasining o‘g‘li”. (nomusli) (G‘ulom G‘. Hikoyalar to‘plami. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 285-b.) Iborada o‘zbek milliy madaniyatiga xos bo‘lgan tushunchalar *belbog‘, do‘ppi* so‘zlar qo‘llanilgan. Ayni iborada ikki marotaba aktuallashgan til birliklari ishlatilgan. O‘zbek milliy mentalitetida, asosan, erkak kishilarga nisbatan aytiladigan *beli belbog‘li bo‘lish, boshi do‘ppili*

bo‘lish holati g‘urur, mardlik, hamiyat tushunchalari bilan bog‘lanadi. Demak, *belbog‘li bo‘lish, do‘ppili bo‘lish* – hamiyatli, nomusli bo‘lishdir. Frazemani tahlil qilish xalqning madaniyatidan ogoh bo‘lishni talab qiladi.

Iboraning xilma-xil o‘zgarishi, deformatsiyasi uchun asosiy manba uning murakkab tabiati, shakli va mazmuni o‘rtasidagi qarama-qarshilik, asimetriya yoki nomuvofiqlikdir[4]. Iboralarni stilistik jihatdan qo‘llash usullarini ikki katta guruhga bo‘lib o‘rganish mumkin: a) frazemani o‘zgarishsiz shaklda, aynan qo‘llash; b) frazemani xilma-xil o‘zgarishlar bilan qo‘llash. Ayrim yetakchi frazeolog olimlar ham bu usullardan qaysi biri badiiy va publitsistik uslublarga xoslangan matnlarda asosiy o‘rin tutishini aniqlashga qiynalmoqdalar. Ba’zi olimlarning fikricha, badiiy adabiyotda tayyor shakllarni qo‘llashdan ko‘ra, biror o‘zgarishga uchragan shakllar, shtamplarning qo‘llanilishi badiiy-stilistik jihatdan samaraliroqdir[5].

Badiiy va publitsistik uslublarga xoslangan matnlarda keng tarqalgan iboralarni struktur-semantik o‘zgartirishning eng muhim usullari quyidagilar bo’lib, biz ulardan aynan “bosh” komponentli iboralarga oid bo’lgan jihatlarini keltirdik.

1.Frazema so‘z-komponentini almashtirish usuli. *Yo‘q,* ***boshim g‘ovlab ketdi****, fikrlarim tiniq emas, uxlashim kerak, uxlayman...» Birovdan yordam so‘ramayman.* ***Kalla g‘ovlab ketdi****...»* ***Miyasi g‘ovlab ketganidan****, chorasizlikdan aytdi. Yigitlarga og‘ir botish-botmasligini o‘ylamadi. Burgut tog‘da ulg‘ayadi 2007.* Qaysidir frazema tarkibini o‘zgartirish mantiqiy to‘g‘ri bo‘lsa, u holda stilistik unumdorlik kuchli bo‘ladi. Ko‘pchilik hollarda ibora komponenti o‘zgarishi kontekst talabidan kelib chiqqan holda sodir bo‘ladi.

2.Frazema tarkibini oddiy qo‘llanishdagi so‘z bilan kengaytirish usuli: ***Boshginamni tutganda baland****, “Porla, mening yulduzim, yuksak...”; Aynan shu javobgarlik (jazo)ning yo‘qligi (yoki aniq belgilab qo‘yilmaganligi) hokimlar-u boshqa amaldorlarni bemalol “****ikki qayiqning boshini tutib****” yurishiga imkon bermoqda. Tosh kesishdan yog‘och savdosigacha – “ikki qayiqning boshini tutgan” biznesmen hokimlar. To bir* ***kasbning boshini tutguncha*** *o‘zini u yoqdan bu yoqqa uraveradi. Ta’zim 0;* Yuqoridagi barcha iboralarda boshini tutmoq frazemasidan hosil bo’lgan, keyinchalik ularning component tarkibi o’zgarib turlicha shaklga kelishi natijasida ma’nosida ham o’zgarishlar yuz berdi. To’rtta gapda to’rt ibora bir-biridan mutlaqo farqli ma’noni ifodalab kelmoqda.

3.Frazeologik iyhom (zevgma) usuli. Zevgma – so‘zni bir vaqtning o‘zida ikki ma’noda (o‘z va ko‘chma ma’noda) qo‘llashga asoslangan stilistik priyom, usuldir[6]. Zevgma asosida sintaktik vositalar tejamkorligi tamoyili yotadi, ya’ni bir xil grammatik tayanch so‘z asosida shakllangan ikki so‘z birikmasi shaklan uyushiq bo‘lakli, mantiqan turlicha komponentli yaxlit sintaktik strukturaga birlashadi. Bu hodisa klassik adabiyotda keng tarqalgan bo‘lib, iyhom san’ati deb yuritiladi[7]. Frazemalardan ijodiy semantiK-struktur foydalanishning bu usulini shartli ravishda frazeologik iyhom usuli deb atash mumkin[8].

4. Erkin qo‘llanishdagi so‘zni frazemaning qismi bilan biriktirish usuli.

5. Frazemaning obrazli asosidan foydlanish usuli.

“Bosh” komponenti bilan ko‘makchi bilan birikgan holda, shaxs oti va narsa oti bilan birga qo‘llanib, turli ma’nolarni bildiradi. Bu iboralar badiiy, so‘zlashuv, publitsistik uslublarda

[4] Bu haqda qarang: Гак.В.Г. Фразеологические единицы в свете асимметрии языкового знака // Вопросы фразеологии. Выпуск 7. – Самарканд: СамГУ, 1976. – С. 5-13.

[5] Балли Ш. Французкая стилистика. – М: Из-во иностранной литературы, 1961. – С.96

[6] Bu haqda qarang: Yo‘ldoshev B., Rashidova U. O‘zbek tilining frazeologik stilistikasi. Samarqand – 2016. – B.133.

[7] Умаров Э.А. Прием ийхом в произведениях Алишера Навои // Сов. Тюркология. 1971. № 1. – С. 76-91.

[8] Yo‘ldoshev B., Rashidova U. O‘zbek tilining frazeologik stilistikasi. Samarqand – 2016. – B.133.

faol ishlatiladi. Masalan, *Tolibjon Jayronaning **ayol boshi bilan** sevgi izhor qilishini kutyapdimi? Tolibjon mashinada, uning yonida ketar ekan, shu bugun tilimning uchidagi gaplarni aytaman, deb ahd qildi. Jimjitlik; – **Erkak boshingiz bilan** kuchingiz ayolga yetdimi? Keting tez. Barchin checham go‘rida tik turgandir, bu ishlaringizni bilib. Uy; — Men, — dedi u birozdan keyin hamon taxtaday qotib turgan ro‘parasidagi yigitga qarab, — **qiz bola boshim bilan** ichimdagi gaplarimni sizdan oldin aytayotganimga aybga yo‘ymang. Boshqa ilojim yo‘q. Bu erga qaytib kelolmayman... Burgut tog‘da ulg‘ayadi 2007; Eng achinarlisi, tarbiyasi chatoq bolalarning ayrimlari **mushtday boshi bilan** jinoyatga qo‘l urib, ham o‘z kelajaklarini barbod qilishmoqda, ham jamiyat taraqqiyotiga zimdan jiddiy putur yetkazishmoqda. Adashgan o‘spirinlar.* Lug‘atlarda mavjud emas.

“Butun boshli” iborasi ham barcha uslublarda birdek aktiv holatda uchraydi. Ammo haligacha lug‘atlarda aniq izoh mavjud emas. *— Bir choynak emas, **butun boshli** daryoni qaynatib ichib yuborsam ham bugun ichimga tushgan tuzni yuvolmaydi!.. — Yo‘q, er bu gapni irod qilmadi, balki ko‘nglidan o‘tkazdi… Chunki ayoliga qarasa, tag‘in jilmayyapti. Aslida, hamisha shunday bo‘lmaganmi: kulgan, jilmaygan, ishqilib, eriga yoqqan-ku! So‘z 2011; Ovozi mayin, shirali, ammo so‘zlari dadil, shijoatli, ko‘zlarida olov aks etgan bu inson **butun boshli** delegatsiyani og‘ziga qaratib, hang-mang qilib qo‘ydi. O‘ttiz daqiqalik ma’ruzasi tugadiyu, hammamizning ko‘zimizdan yosh tirqiragan, ko‘nglimiz allanechuk, dengizdagi kemadek qalqigan edi... Markaziy Osiyodagi yagona gavhar.*

“O‘zbek tilining frazeologik stilistikasi” monografiyasida o‘zbek tilida frazemalarning okkazional stilistik vazifalar keltirilib o‘tilgan.

1) frazemalarning satira va yumor hosil qilish vazifasi. Bu esa frazemalarning ichki tabiati bilan bog‘liq, chunki ko‘pgina iboralarning semantik tarkibida hazil, mazax, piching singari ma’no ottenkalari hosil bo‘ladi.

2) frazemalarning personajlar nutqiy tasnifini ifodalash vazifasi.

3) frazemalarning sarlavha bo‘lish vazifasi. Iboralar faqatgina badiiy asarlarda emas, balki xalq og‘zaki ijodi va kinofilmlarda ham sarlavha vazifasida keladi. Masalan, yozuvchi Omon Muxtorning bir romani *“Egilgan bosh”* deb nomlangan. Bundan tashqari asar epigrafi ham aynan “bosh” komponentli, ya’ni, “*egilgan boshni qilich kesmaydi*” degan xalq maqoli tanlangan. Odil Yoqubovning *“Er boshiga ish tushsa…”* romani nomi ham xalq iborasi hisoblangan *“er boshiga ish tushsa, etik bilan suv kechar”*ning yarmi olingan. Mazkur iboralar ***“boshiga tushmoq”*** iborasining kengaygan shakllaridan biridir. Shuningdek, Abdulla Qahhorning ham bir hikoyasi *“Boshsiz odam”* deb atalib, aslida bu birikma ham iboralarga mansub.

O‘TFLda qayd etilgan “*boshi o‘nta*” frazemasi ushbu iboraning sinonimi desak to‘g‘ri bo‘ladi. Buni misollar yordamida ko‘rib chiqamiz: *Ota-buvamdan qolgan uyni buzadiganning **boshi o‘nta.** Ana, qo‘lidan kelsa remrot qib bersin! 0 ’ligim shu yerdan chiqadi. - Ikkala hassatayog‘ini yerga baravar uradi, - shu yerdan! Ispolkomdagi jipiriqqa gapirsam, bezrayadi. „Mayli, buzadigan yerdan joy oling, uch yildan keyin shu mahalladan dom beramiz“, deydi. Uzun kechalar 2019; Hozir ba’zi mahallalarga borsangiz **boshsiz odamni** ko‘rgandek bo‘lasiz. Har kim bilganini qiladi. Birovdan maslahat so‘rash yo‘q. Chunki u yerda bosh bo‘ladigan odamning o‘zi yo‘q. Ortiq Sultonov: Kinoda rol o‘ynamoqchi bo‘lsam, o‘zim ssenariy, rejissyor, pul topishim kerak.* Izohli lug’atda jur’at qilolmaslik tarzida izohlangan, ya’ni o‘zining mustaqil fikriga ega bo‘lmagan insonlarga nisbatan ishlatiladigan frazeologik birlik hisoblanadi. Aynan Abdulla Qahhorning “Boshsiz odam” hikoyasida ham

o‘z fikriga ega bo‘lmagan asar qahramoni Faxriddinga ushbu ta’rifning berilishi ham bejiz emasdi, zeroki u hech bir ishni otasining maslahatisiz qilolmaydigan, mustaqil fikrsiz inson edi. Ikkinchi gapdan ma’lum bo‘lishicha, “boshsiz odam” deyilganda odamlarni birlashtirib turadigan yagona kishi, boshliqning yo‘qligiga ishora mavjud. Demak, bu ibora omonimlik xususiyatga ega va u so‘zlashuv, publitsistik, badiiy uslublarda birdek foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.Hojiyev. O‘zbek tili sinonimlar lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1974, 307 b.
2. A.Hojiyev. Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. 384 b.
3. A.Madvaliyev. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G ‘ulom, 2023, 964 b.
4. H.Dadaboyev, M.Abjalova, U.Rashidova. O‘zbek tili sinonimlarining o ‘quv lug‘ati. –Toshkent: bookmany print, 2023, 810 b.
5. N.Mahmudov. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati. –Toshkent: G‘.G‘ulom, 2023. 512 b.
6. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. –Toshkent: Universitet, 2003. 600 b.
7. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: Fan, 1978, 832b.
8. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining izohli lug‘ati (O‘TIFL). –Toshkent: O‘qituvchi, 1998. 548 b.
9. Yo‘ldoshev B., Rashidova U. O‘zbek tilining frazeologik stilistikasi. Samarqand – 2016. – B.133.

“OILA” KONSEPTINING AYRIM LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Ozoda Anorqulova[9]

Annotatsiya: Mazkur maqolada “Oila” terminining turli lug‘atlardagi izohi, o‘zbek tilining milliy-madaniy bosqichida anglatadigan ma’nolari, tutgan o‘rni, shuningdek, turli xalqlar madaniyatida oila bilan bog‘liq aksiologik qarashlar, oilaviy munosabatlar haqida so‘z boradi. Ma’lumki, oila jamiyatning ajralmas qismi sifatida mamlakat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Oila deganda insonning ko‘z o‘ngida ota-onasi, yaqin qarindoshlari, ish faoliyatidagi jamoasi va kabilar gavdalanadi. O‘zbek tilida “oila” konsepti o‘z atrofida mehr, quvonch, taskin, sevimli makon, hamjihatlik, mehr-oqibat, birdamlik, sevgi kabi tamoyillarni birlashtiradi, bu esa har bir kishining ongida oila ijobiy talqinga ega ekanligidan dalolat beradi. Biroq, shuni unutmaslik lozimki, bu borada madaniyatlararo o‘ziga xoslik ham ahamiyatli, ya’ni o‘zbeklar uchun oila yaqin qarindoshlar bo‘lsa, ayrim millat vakillari uchun sevimli uy hayvoni, o‘yinchoqlari ham bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: “Oila” konsepti, lug‘atlardagi talqin, so‘z etimologiyasi, qiyoslash,

[9] Filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O’zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Anorqulova@list.ru

qondoshlik, oilaviy munosabatlar.

Аннотация: В данной статье рассказывается о толковании термина” семья " в различных словарях, его значении на национально-культурном этапе узбекского языка, его роли, а также об аксиологических воззрениях, связанных с семьей, семейных отношениях в культуре разных народов. Как известно, семья как неотъемлемая часть общества приобретает важное значение в развитии страны. Семья-это семья, в которой родители, близкие родственники, команда на работе и т. д. воплощаются в глазах человека. В узбекском языке понятие "семья" объединяет вокруг себя такие принципы, как доброта, радость, утешение, любимое пространство, гармония, доброта, солидарность, любовь, что свидетельствует о том, что в сознании каждого человека семья имеет положительное толкование. Однако не следует забывать, что в этом отношении важна и межкультурная идентичность, то есть, если семья для узбеков-близкие родственники, то у представителей некоторых национальностей могут быть любимые домашние животные, игрушки.

Ключевые слова: понятие "семья", толкование в словарях, этимология слова, сравнение, родство, семейные отношения.

SOME LINGUISTIC FEATURES OF THE “FAMILY” CONCEPT

Annotation: This article will talk about the interpretation of the term “family” in various dictionaries, the meanings of the Uzbek language that it means at the national-cultural stage, its role, as well as axiological views related to family in the culture of different peoples, family relations. It is known that the family, as an integral part of society, plays an important role in the development of the country. Family refers to a person's parents, close relatives, team in work activities, etc. In Uzbek, the concept of “family” combines around itself such principles as kindness, joy, comfort, favorite space, harmony, kindness, solidarity, love, which indicates that in the minds of each person the family has a positive interpretation. However, it should be remembered that in this regard, intercultural originality is also significant, that is, for Uzbeks, the family is close relatives, while for some nationalities it can also be a favorite pet, toys.

Key words: The concept of "family", interpretation in Dictionaries, word etymology, analogy, consanguinity, family relations.

“Oila” tushunchasi lingvokulturologiya, ijtimoiy psixologiya, sotsiolingvistika hamda pedagogika fan sohalarida asosiy o‘rganish obyekti sanaladi. “Oila” konsepti borliqda bir qancha ma’nolarni anglatadi, dastlab uning asosiy ma’nosiga, uning tilshunoslikda qanday ma’nolarni anglatishi to‘grisida to‘xtalib o‘tamiz. O‘zbek tilining izohli lug‘atida oila so‘zining besh xil ma’nosi izohlangan: 1) Er-xotin, ularning bola-chaqalari va eng yaqin tug‘ishganlaridan iborat birga yashovchi kishilar majmui; xonadon; 2) Bir maqsad, maslak bilan birlashgan ko‘p kishilar, xalqlar, mamlakatlar; 3) O‘simliklar va hayvonlar sistematikasida tuzilish jihatidan bir-biriga o‘xshash, kelib chiqish jihatidan ham o‘zaro yaqin bir necha urug‘ni o‘z ichiga olgan guruh; 4) Qardosh tillar guruhi; 5) Rafiqa, xotin[10]. (O‘TIL, 3-jild, 2008-yil, 90-bet).

O‘zbek tilining izohli lug‘atida oila atamasining kelib chiqishi shunday keltirilgan: Oila.

[10] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш жилдли, 3-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 606 б. 90-б.

Bu arabcha so‘z ‘āilat (un) shakliga ega; o‘zbek tiliga cho‘ziq fathali ayn tovushini â tovushiga, kasrali hamzani i tovushiga almashtirib, so‘z oxiridagi t tovushini tahslab qabul qilingan: ‘āilat – âila (oila); qaramog‘idagi kishilarni boqdi ma’nosini anglatuvchi ‘āla fe’lining ‘āil (un) I bob aniq nisbat sifatdoshidan -at(un) qo‘shimchasi bilan yasalgan ot bo‘lib, ota-ona, farzandlar birgalikda yashovchi ijtimoiy guruh ma’nosini anglatadi[11] (Sh.Rahmatullayev, 2003, 338-bet).

Lingvistik jihatdan “oila” atamasi borliqda anglatadigan ma’nolari mujassamlashgan holda konsept sifatida shakllanadi. Dastavval, oila bilan bog‘liq tushunchalar insonning milliy ongi bilan bog‘lanishi sababli uni “madaniy tushuncha” ekanligi haqida mulohaza yuritish o‘rinli bo‘ladi. Oilaning bir qancha mezonlari uning madaniy tushuncha sifatida shakllanishiga olib keladi:

birinchidan, “oila” kishi ongida o‘z hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan yagona narsa hamda voqelikka xos bo‘lgan belgilar takrori;

ikkinchidan, “oila” tilning maxsus universal foydalanuvchisini tavsiflovchi kognitiv qarashlar jamlanmasi;

uchinchidan, madaniy hodisa sifatida prototip asosni o‘z ichiga oladi, ya’ni uni tashkil etuvchi har bir a’zoga tegishli bo‘lgan qadriyat va sinflarning pog‘onaviy to‘plamini o‘zida namoyon etadi;

to‘rtinchidan, “oila” konsepti mazmuniy xususiyatlarining tilda namoyon bo‘lishi usuliga xoslangan;

beshinchidan, “oila” konsepti xalq madaniyatini o‘zida aks ettiruvchi ko‘zgu ekanligi xalq og‘zaki ijodi materiallari, xususan, xalq maqollari orqali yuzga chiqadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, oilaning madaniy tushuncha ekanligiga ishonch hosil qilish mumkin. Oila haqidagi qarashlar jamiyatda bo‘layotgan hodisalar evaziga o‘zgarib boradi, negaki u xalqning, mamlakatning o‘ziga xos madaniy shakllari bilan bevosita bog‘liqdir.

Umuman olganda, “oila” konsepti doirasida dunyo bo‘yicha qarashlarni kuzatadigan bo‘lsak, aksiologik nuqtai nazardan bir-biriga o‘xshashlik va farqli jihatlarni ko‘rish mumkin bo‘ladi. O‘zbek xonadonida oila deganda uni tashkil qiluvchi har bir subyekt va ularning o‘zaro aloqa-almashinuv jarayoni tushunilsa, g‘arbda oddiy uy hayvoni yoki shunga o‘xshash jismlar ham oila a’zosi sifatida qaralishi mumkin. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, borliqda oila tushunchasining atrofida o‘zaro birdamlik, hamjihatlik, mehr-muruvvat kabi insonparvarlik tamoyillari jamlansa, jamiyat hayotida har doim ham ularning amaldagi tatbiqi kuzatilmaydi. Ya’ni jamiyatda barcha oila ham to‘la-to‘kis emas, ayrim oilalarda ota-ona o‘z vazifalarini bajarmaydi, farzandlariga g‘amxo‘rlik qilmaydi, biror muammoni hamjihatlikda hal qilinmaydi. Buning natijasida esa farzandlar doimo o‘zlarini yolg‘iz, ojiz va kuchsiz his qilishadi, ota-onalarining turmushlariga nisbatan salbiy munosabat shakllanadi, bu esa kelajakda ularning oila qurishga bo‘lgan ishonchini, xohishini so‘ndiradi. Bunday muhitda tarbiyalangan bolalar orasida o‘zaro mehr-muhabbat, g‘amxo‘rlik darajasi past bo‘lishi tabiiy. Shu sababdan, bola oiladan tashqari obyektlardan mehr kutishga odatlanib qoladi.

Ingliz tadqiqotchilarining fikricha, mana shunday holatlarda qondoshlik masalasi muhim hisoblanmay, oila chegarasidan chiqqan holda do‘stlardan tashkil topgan butunlikka intilish lozim bo‘ladi. [The Family Concept and Its Definition | Free Essay Example (studycorgi.com).] ya’ni agar inson qondoshligidan qat’iy nazar begona kishilarga kelib o‘z tashvishlari-yu,

[11] Rahmatullayev Sh. O’zbek tilining etimologik lug’ati. 2-jild. – Toshkent: Universitet, 2003. – 600 b. 338-bet.

muammolarini bemalol ayta olsa, demak, uni ham oila hisoblashi mumkin bo‘ladi. O‘zbek mentaliteti esa har doim ham buni oqlayvermaydi. Xalqimizning azaliy qadriyatlariga xos tarzda qanchalik chigal va og‘ir vaziyat bo‘lmasin, oila – bu insonning eng ishongan, suyanadigan, eng qimmatli maslahatni oladigan insonlar guruhi. Biz doim unga talpinamiz, uning an’analariga sodiq qolamiz.

Biroq g‘arbliklarning milliy-madaniy qarashlariga ko‘ra do‘stlarni ham (jinsidan, yoshidan qat’iy nazar) oila tarkibiga kiritish mumkin bo‘ladi. Sababi, ular orasida qondoshlik bo‘lmasa-da, fikrlashi, qarashlari bir-biriga mos kelsa, bir-birining yonida o‘zlarini erkin his etsa, ishonch kuchli bo‘lsa, ular umri davomida birga bo‘lishlari mumkin. Hatto oilalaridan ham kechib, do‘stlarini tanlab ketuvchilar ham yo‘q emas. Bu narsani ular quyidagicha izohlaganligining guvohi bo‘lish mumkin: inson qaerda, qanday odamlar orasida tug‘ilishni tanlamaydi, lekin kimlar bilan yaqinroq yashashni, iliq munosabatlar o‘rnatishni tanlay olishadi. An’anaviy g‘arb oilalarida qarashlari bir-biriga mos insonlarni topish shaxsiy ko‘zlangan maqsadlarni amalga oshirish uchun yordam berishi mumkin, chunki, bunday insonlar kishini ruhlantiradi, ilhomlantiradi. An’anaviy oilaning har bir a’zosi bilan qadriyatlarni, maqsadlarni o‘rtoqlashish shart emas, negaki, avlodlar orasida ziddiyatlar kelib chiqishi ehtimoli bor. O‘zbek milliy-madaniy qarashlarida esa buning aksi, har bir oldimizga qoyilgan maqsadlarimiz, g‘oyalarimizni ota-ona va oila a’zolarimiz bilan maslahatlashgan holda, ularning roziliklari, duolari bilan amalga oshirishga kirishamiz

Bir insonning ikkinchi inson bilan tumush qurishi natijasida oila sig‘imi kengayib boradi. Buning natijasida nikohdan oldingi va nikohdan keyingi oila hosil bo‘ladi. Endi insonning oila a’zolari qatoriga turmush o‘rtoq, qaynona, qaynota, qayniopa, qayniuka, qayniaka, qaynisingil, farzandlar qo‘shiladi. O‘zbekona qadriyatlarga ko‘ra, asosan, kelin o‘z uyini tashlab turmush o‘rtog‘ining uyiga kelganligi sabab yuqoridagi kengayish faqatgina genderologik jihatdan ayollarga xosdek tuyuladi. Negaki, o‘zbek erkaklari tumush o‘rtog‘ining oilasini, ko‘pincha, o‘z oilasi sifatida qabul qilishga qiynaladi. Shunday bo‘lsa-da, har ikkala tomon uchun ham nikoh ortidan kengaygan oila tegishlilik darajasiga ega bo‘ladi.

Ushbu konsept har qanday til madaniyatining konseptual sohadagi eng muhim tushunchalaridan biridir. U murakkab semantik maydon tuzilishiga ega bo‘lib, uning asosi insonlarning ijtimoiy munosabatlari orqali hamjamiyatning universal qarashlarini ifodalaydi. Insonlarning bunday qarashlari esa olamning lisoniy manzarasi asosida tashkil topadi. Aytib o‘tilganidek, oila eng muhim lingvomadaniy tushuncha ekan, turli til madaniyatlarida ushbu konseptni tahlil qilishga bag‘ishlangan ishlar ham talaygina.

Tilshunos olim Bondorenkoning tavsiyasiga ko‘ra “oila” konseptining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: a) oilaning mazmunini ochib beradigan va qarindoshlik munosabatlarining turlarini belgilaydigan rol qiymati; b) turmush o‘rtoqlar o‘rtasidagi munosabatlar; v) ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar. Oila instituti va shunga mos ravishda bu tushuncha turkiyzabon xalqlar orasida oilaning barcha avlodlar uchun Yevropa xalqlariga qaraganda ko‘proq rol o‘ynashi, ko‘p bolali oilalarga bo‘lgan moyillikning u yoki bu darajada saqlanib qolishi, ijtimoiy ahamiyatga ega.

Umuman olganda, “oila” konsepti murakkab tuzilishga ega. Shu kungacha mazkur masala yuzasidan amalga oshirilgan tadqiqotlarning ko‘pida “oila” konseptining modelini yaratishga urinishlarni, bu boradagi fikrlarni uchratish mumkin. Biroq “oila” konseptining yagona, izchil modeli hanuzgacha tuzilmagan. O‘zbek xalqining mental xususiyatlaridan kelib chiqqan holda makur modelni quyidagicha shakllantirishga urinib ko‘ramiz:

1. Ota-ona – oilani barpo qiluvchilar;

2. Farzandlar (aka-uka, opa-singillar) – oilaning tarkibiy tuzilishi;

3. Qarindoshlik (kelin, kuyov, nabiralar);

4. Boshqalar (birga yashovchilar) – doimiy yoki vaqtinchalik oila a'zolari;

5. Jigarlar – bayramlarda, marosimlarda xonadonga tashrif buyuruvchi ota va ona tomondan keladigan qavm-qarindoshlar (to‘ga, xola, amma, bo‘la, amaki, amakivachcha, yanga va b.)

6. Turli yo‘nalishlarda shaxslararo munosabatlar natijasida aloqa o‘rnatilgan kishilar jamlanmasi (hamkasblar, do‘stlar, jamoalar).

Mana shunday modellarni turli tillar kesimida o‘rganib chiqish, yo‘q bo‘lsa tuzish tilshunoslikda yana bir muhim sanalgan konseptning mohiyati, jamiyatdagi ahamiyati yanada ochiqlangan bo‘ladi. Modelni tuzishda har bir tilning, etnik, madaniy, ijtimoiy qarashlaridan kelib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Bu masalaga diniy nuqtayi nazardan qaralsa, xristian dini vakillari mazkur modelni qarindosh bo‘lmagan qarindoshlik (cho‘qintirgan ota, cho‘qintirgan o‘gil, cho‘qintirgan qiz) tarzda boyitishlari mumkin bo‘ladi. Zamonning shiddat bilan rivojlanishi ko‘plab malakatlarda oila qurishga bo‘lgan qiziqish, mas'uliyat so‘nib borayotganligi sir emas. Ular oila a'zosi sifatida bir uy hayvonlarini, moddiy jismlar yoki qo‘g‘irchoqlarni hisoblashayotganliklari esa azaliy qardiyatlarga putur yetayotganligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати.(2008) Беш жилдли, 3-жилд. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент:

2. Rahmatullayev Sh. (2003) O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. 2-jild. Universitet. Toshkent.

DARS MASHG‘ULOTLARIDA MAQSAD VA VAZIFALARNI ANIQLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Chinqulova Gulmehra Bahronovna *– Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi. gulmehracinkulova@gmail.com*

Annotasiya*:* Ushbu maqolada o‘quv mashg'ulotlarining sifati, ularning maqsadini, vazifalarini, mazmunini, shakl, metod, texnologiya va vositalarini to‘g'ri tanlashga, bunga hamkorlikda erishish uchun o‘quv materiallarini egallashga ta'lim oluvchilarni safarbar etishga ko‘p jihatdan bog'liq masalalar borasida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: mazmun, maqsad, shakl, ko‘nikmalar, texnologiya, shakllantirish, vositalar, sharoit, imkoniyatlar, ta'lim-tarbiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с качеством образовательной деятельности, ее целью, задачами, содержанием, формой, методом, технологией и инструментами, а также мобилизацией обучающихся на приобретение учебных материалов для достижения этого во взаимодействии.

Ключевые слова: содержание, цель, форма, умения, технология, формирование, средства, условия, возможности, образование.

Abstract: This article examines issues related to the quality of educational activities, their purpose, objectives, content, form, method, technology and tools, as well as the mobilization of students to acquire educational materials to achieve this in interaction.

Key words: content, purpose, form, skills, technology, formation, means, conditions, opportunities, education.

O’quv mashg’ulotlarining sifati, ularning maqsadini, vazifalarini, mazmunini, shakl, metod, texnologiya va vositalarini to‘g’ri tanlashga, bunga hamkorlikda erishish uchun o‘quv materiallarini egallashga ta’lim oluvchilarni safarbar etishga ko‘p jihatdan bog’liq. Har bir o‘quv mashg’uloti ularda o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishga, darslikdan, o‘quv qo‘llanmalardan, qo‘shimcha adabiyotlardan kerakli axborotlarni mustaqil topishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.

O’quv mashg’ulotlarining sifati o‘qilayotgan, tahlil qilinayotgan mavzularga pedagogning mas’uliyat bilan yondashishi, ushbu mavzularning mazmunini ta’lim oluvchilarga yetkazishga qaratilgan mahorati, uning mashg’ulotlarni bugungi kun talablari asosida tashkil etish va boshqarish uslubiy faoliyati bilan belgilanadi. U mavzularni yoritish uchun, ularning muhim bo‘lgan nazariya bilan asoslanganligi, fikrlarni mantiqan bog’langanligini tushuntira olsa, ma’lum maqsadga erishgan bo‘ladi. Buning uchun zamonaviy o‘qitish vosita va qurollaridan foydalanish, pedagogik texnologiya imkoniyatlari va usullari asosida mavzuni yoritish muhim hisoblanadi.

Jumladan, o‘quv mashg’ulotlarida muammoli, modulli, loyihalash, evristik hamda hamkorlikda o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish ta’lim oluvchilarni ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o‘rgatish, mustaqilligini oshirish, ularda o‘z qobiliyatlariga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash, mas’uliyat hissini shakllantirishni ko‘zda tutadi. Bu texnologiyalar ta’lim oluvchilarning berilgan topshiriqlarni sifatli bajarishga, o‘quv materiallarini puxta o‘zlashtirishga zamin tayyorlaydi. Mazkur texnologiyalarning guruhlarda o‘qitish, kichik guruhlarda ijodiy izlanishni tashkil etish usullaridan foydalanish uchun pedagog har bir usulning maqsadini anglagan holda muammoli o‘quv topshiriqlarini tuzishi va ulardan o‘z o‘rnida foydalanish yo‘llarini belgilashi lozim.

Bugungi kun talablari o‘quv mashg’ulotlari sifatini oshirish masalasiga yangicha yondashishni, bajarilgan ishlar bilan cheklanmasdan, uni muntazam ravishda takomillashtirish, yangi uslub va shakllarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish vazifalarini qo‘ymoqda. Jumladan, oliy ta’lim muassasalarida o‘qitiladigan barcha fanlar bo‘yicha o‘quv mashg’ulotlarini yangi muammoli masalalar, topshiriqlar, vazifalar bilan boyitish ustida ish olib borish bosh masalalardan biriga aylanmoqda .

Har bir ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha: o‘quv mashg’ulotlari jarayonining mantiqiy-tuzilish shaklini (o‘quv mashg’ulotlarini tashkil etishda ketma-ketlik) aniqlash, ularni bevosita hayot talablariga moslashtirish, muammoli topshiriqlarni tuzish, ular asosida uslubiy tavsiyalar va ko‘rsatmalarni tayyorlash, pedagogik texnologiyalarning zamonaviy turlarini qo‘llash, tajribadan o‘tkazish, natijalariga qarab, o‘quv jarayoniga joriy etish, shu tariqa ta’lim oluvchilarda kasbiy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish hamda rivojlantirishga erishish, pedagoglar faoliyatini rag’batlantirishda barchaga bir xil yondashish tamoyillaridan voz

kechish, uning o‘rniga faolligiga hamda mashg’ulotlar sifatini oshirishga taalluqli bo‘lgan muayyan ishining sifati, hajmiga qarab, moddiy-ma’naviy rag’batlantirish lozim.

Bu borada, ya’ni o‘quv mashg’uloti sifatini yangi bosqichga ko‘tarish maqsadida quyidagilarni amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz: o‘qitiladigan barcha fanlar bo‘yicha tayyorlangan topshiriqlar asosida o‘quv mashg’ulotlarini tashkil etish va boshqarish, fanlar bo‘yicha muammoli topshiriqlarni tayyorlashga malakali mutaxassislarini jalb etish, ularni tayyorlash jarayonida muayyan yo‘nalish bo‘yicha fan, texnika va texnologiya sohalarida dunyo miqyosida tan olingan yangiliklar, yo‘nalishlar bo‘yicha nashr etilgan yangi avlod adabiyotlarining mazmun va mohiyatini aks ettirish va boshqalar.

Zamonaviy o‘quv mashg’ulotlari faqat o‘qitishning metod va shakllari bilan cheklanib qolmay, balki ta’lim-tarbiya, rivojlantirish maqsadlarini amalga oshirish, pedagog va ta’lim oluvchilar faoliyatida hamkorlikni ro‘yobga chiqarishni talab qiladi [2]. O’quv mashg’ulotlarining qanday bo‘lishi, pedagoglarning ijodkorligiga va mahoratiga bog’liq.

Ta’lim oluvchilarning bilim egallash jarayonini tashkil etish uchun pedagoglar o‘quv mashg’ulotlaridagi teskari aloqalarni amalga oshirish kerak. Bunday mahoratga u ta’lim oluvchilar bilan muloqat qilganda kuzatuvchanligi, yaxshi rivojlangan tasavvur va chuqur mulohazali bo‘lgandagina erishadi. Bunda tajribali pedagoglar past o‘zlashtiruvchi ta’lim oluvchilarni quyidagi darajalarga ajratishi mumkin: bilish doirasi past (diqqatsiz, xotirasi yomon, fikrlash, mulohaza yuritish doirasi yaxshi rivojlanmagan), emosional-irodaligidagi kamchiliklar (past, ortiqcha hayajon, qunt yo‘qligi), shaxsiy sifatlarning yaxshi shakllanmaganligi (bilim olishga qiziqish, mustaqil ish yuritish, javobgarlik, ma’suliyat).

Amalga oshiriladigan ishlarning samarali yo‘lini aniqlash uchun quyidagilarga amal qilish kerak deb hisoblaymiz: tegishli me’yorda barchaga to‘g’ri keladigan o‘quv mashg’ulotlarini tashkil etish, ta’lim oluvchilarning individual imkoniyatini hisobga olish, mashg’ulot shakllarini tanlab olish, ta’lim oluvchilar faoliyati turlarini yangilab borish, vaqtdan unumli foydalanish, o‘quv mashg’ulotining samarasini asta-sekinlik bilan oshirib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo‘jayeva N.N.«Zamonaviy pedagogik texnologiyalar»,Toshkent, 2002 y.
2. Alimov N., Turmatov J. Ta’lim oluvchilarning ijodiy kobiliyatlarini shakllantirish jarayonida muammoli ta’limning o‘rni // Zamonaviy texnika va texnologiyalarning dolzarb muammolari. Respublika ilmiy-texnik konferensiyasi materiallari. - Jizzax, 2008. -B. 180-183.
3. A’zamov A., Yusupov A. Ta’lim oluvchilarga bilim berishda innovasion usullardan foydalanish. Toshkent-2003.
4. Ismoilova Z.K. Ta’lim oluvchilarning kasbiy pedagogik malakalarini shakllantirish: diss... p.f.n. - T.: 2000.- 133 b.
5. Mavlyanov A., Abdalova S., Yusupova L. Interfaol usullardan foydalanib o‘tiladigan mashg’ulotlarda ta’lim oluvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish. - T.: Fan va texnologiya, 2009. - 102 b.
6. Ernazarov Alisher Ergashevich. (2021). Methods of modern organization and implementation of training. *JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, *6*(05), 311–315. Retrieved from https://repo.journalnx.com/index.php/ nx/article/view/1475.

7. Ernazarov Alisher Ergashevich. Farzand tarbiyasida ilmning ahamiyati. O’zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar mavzusidagi respublika 34-ko‘p tarmoqli ilmiy masofaviy onlan konferensiya materiallari to‘plami, 30 noyabr 2021 yil. – Toshkent: “Tadqiqot”, 2021.-13 b.

XORAZM DOSTONLARI LEKSIKASINING ETNOSOTSIOPRAGMATIK TALQINI

Xolmuradova Jamila Ermetovna*- f.f.n. dots.*
Toshkent amaliy fanlar universiteti
jamilaxalmuratova66@gmail.com tel: 99 565 25 95

Аннотация: Ushbu maqolada Xorazmda lisoniy jihatdan o‘zaro farqlanuvchi ikkita sheva, ya’ni o‘g‘uz va qipchoq shevalari borligi, mazkur o‘lkaning janubiy qismida yashovchi aholining tili o‘g‘uz, shimoliy qismidagi aholining tili esa qipchoq shevasida bo‘lib, lisoniy xususiyatga asoslangan holda Xorazm dostonchiligi ham ikkita an’ana asosida o‘rganilishi haqida fikr yuritiladi.
Kalit so‘zlar: Xorazm dostonchilik maktabi, xalq og‘zaki ijodi, folklor asarlari, doston tili, Janubiy Xorazm, Shimoliy Xorazm, “Go‘ro‘g‘li” turkumi dostonlari, qo‘lyozma dostonlar, o‘g‘uz shevasi, qipchoq shevasi, shevaga xos, til unsurlari, dostonlar leksikasi, uslubiy va poetik xususiyatlar.
Annotation: This article considers that Kharezm has two dialects, Oghuz and Kipchak, that is, the language of the population living in the southern part of this country is Oghuz, and the language of the population in the northern part is Kipchak, and Kharezm saga is also studied on the basis of two traditions, based on the linguistic nature.
Key words: Kharezm School of Saga, folk oral fiction, folklore Works, Epic language, Southern Kharezm, Northern Kharezm, epics of the “Gooroglu” series, manuscript epics, Oghuz dialect, Kipchak dialect, dialect specific, linguistic elements, lexicon of epics, methodological and poetic features.

Xorazm o‘lkasi yuksak madaniyat o‘choqlaridan biridir. Mazkur o‘lka geografik jihatdan shunday bir tarzda joylashganki, uni o‘zbeklar yashaydigan asosiy hududdan kattagina masofa ajratib turadi. Shu sababdan ham Xorazm o‘zbeklarida sharqiy hududda joylashgan o‘zbeklar bilan bo‘lgan aloqa va aralashuvga qaraganda vohaning o‘zida yonma-yon yashaydigan turkmanlar bilan, xususan, aholi hali Ko‘hna Urganch atrofida Amudaryoning eski o‘zani bo‘ylab g‘arbiy hududida makon tutgan (XVII asrgacha) davrlarda esa ozarbayjonlar bilan bo‘lgan aloqa va aralashuv ancha keng doirani tashkil etgan. Ana shu yonma-yon yashash va o‘zaro aloqalar bu o‘lkada istiqomat qiluvchi o‘zbeklarning madaniy hayoti sahifalarida sezilarli darajada iz qoldirgan. Xorazmda tarqalgan dostonlarning O‘zbekistonning boshqa joylarida ommalashgan epik asarlarga o‘xshamay, ko‘proq turkman va ozarbayjon dostonlariga hamohang kelishining asosiy sabablaridan biri ham ana shunda. Biroq shuni unutmaslik kerakki, Xorazm o‘zbeklari, Sharqiy hududda yashovchi o‘zbeklardan ham mutlaqo ajralib qolgan emas, balki ular bilan yaqindan aloqada bo‘lgan. Xorazmga xos bir qator syujetlarning (“Yusuf bilan Ahmad”, “Oshiq G‘arib va Shohsanam”, “Xirmondali” va

boshqalar) O‘zbekistonning boshqa yerlarida yashovchi baxshilar repertuarida bo‘lishi va aksincha bo‘lgan hollar yuqoridagi mulohazani batamom tasdiqlaydi.

“Go‘ro‘g‘li” turkumi dostonlari Xorazm vohasida shunday keng yoyilganki, bu yerda uning shaxobchalaridagi she’rlaridan biror parchani bilmaydigan kimsa topilmaydi desak, mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz. Shu sababdan bo‘lsa kerak, prof. M. Saidov haqli ravishda: “O‘zbek xalqi orasida bu eposni, avvalo Xorazmdan axtarish kerak,”- deb yozadi.[1]

“Go‘ro‘g‘li” turkumiga kiruvchi dostonlar ham “Oshiq” turkumi dostonlari kabi qo‘lyozma dostonlarga borib taqalishi sababli, hajmi ancha ixcham, uzog‘i bilan 2,5-3 soatga mo‘ljallangan. (“Oshiq G‘arib va Shohsanam”, “Huriliqo va Hamro”).

Ta’kidlash lozimki, Go‘ro‘g‘li turkumi dostonlarining fanga qirqdan ziyodi ma’lum bo‘lgani holda, ular alohida-alohida olinganda hajman juda kichik bosma yozuvida 25-30 sahifani tashkil qiladi. Shu sababli, biz o‘z mavzuimizni ko‘proq misollar orqali yoritish maqsadida ikkita doston tiliga murojaat qilishni lozim topdik.

Ma’lumki, Xorazmda lisoniy jihatdan o‘zaro farqlanuvchi ikkita sheva bor: o‘g‘uz va qipchoq shevalari. Xorazmning janubiy qismida yashovchi aholining tili o‘g‘uz, shimoliy qismidagi aholining tili esa qipchoq shevasidir. Ushbu lisoniy xususiyatga asoslangan holda Xorazm dostonchiligi ham ikkita an’ana asosida o‘rganiladi:

1. Janubiy Xorazm dostonchilik an’analari. Uning markazi shartli ravishda Xiva bo‘lgani holda, Hazorasp, Bog‘ot, Yangiariq, Qo‘shko‘pir, Urganch, Honqa, Shovot, qo‘shni Toshovuz viloyatining Ilonli, Ko‘hna Urganch, Qoraqalpog‘iston avtonom respublikasining To‘rtko‘l, Ellikqal’a tumanlarini qamrab oladi.[2] Bu yerda tarqalgan dostonlar sof o‘g‘uz lahjasida ijro qilinadi: Shu vaqtda bevori dushman **(k > g) g**alsa xabar **(e > a) b**arish uchun(**q > k) k**orovulda **(t > d) d**urgan, Go‘ro‘g‘lining ikki yigiti ham ot solib qoldi. (Bola baxshi. Xirmondali, 3-bet). Musiqasi Xorazmning qadimgi kuylari, maqom yo‘llari bilan chambarchas bog‘langan.

2. Shimoliy Xorazm dostonchiligi an’analari. Uning markazi shartli ravishda Mang‘it shahri deb belgilangani holda, Gurlan, Qoraqalpog‘iston avtonom respublikasining Amudaryo, Beruniy, Xo‘jayli, qo‘shni Toshovuz viloyatining shimoliy tumanlarini o‘z ichiga oladi. Shimoliy Xorazm dostonlari Janubiy Xorazm dostonlariga nisbatan keyinroq rivojlanganligi sababli, ular o‘rtasida ustoz-shogirdlik an’anasi mavjud.[3] Jumladan, Shimoliy Xorazmda mahalliy sheva qipchoq lahjasi hisoblansa, dostonlarning nasriy o‘rinlarida qipchoq-o‘g‘uz, nazmiy o‘rinlarda o‘g‘uz-qipchoq lahjalarida ijro qilinadi: **(x > q)** Xirmondali **(g > k**) **K**o‘ro‘g‘lining **(x > q) k**oraz **(y > j) j**uklaganday minip, “o‘ngirip, (**k > g**) **g**o‘zzi okarip, qo‘rqip yotti. (Xo‘jyoz baxshi - Xirmondali, 16-bet).

U kimsa o‘turlar **(t > d)** do‘rda
Muhabbat ocharlar **(ga > a)** darda
U kimsa **(y > j)** jiynalgan yerda
Tilni azbari **(e > a)** nadi**?**

[1]Aslida Qurbonnazar Abdullaev, Xorazmda Bola baxshi nomi bilan mashhur. Shu sababli ishimizda mahalliy xalqda qo‘llanuvchi nomini saqlab qoldik. Uning ijrosidagi “Xirmondali” dostonini X tarzida qisqartirib berdik va dostonning betlarini ko‘rsatdik

[2] Aslida Xo‘janiyoz baxshi Vais o‘g‘li bo‘lgani holda biz mahalliy xalqda urf bo‘lgan va asl nusxada keltirilgan Xo‘jyoz baxshi ko‘rinishini saqladik. Uning ijrosidagi “Xirmondali” dostonini X tarzida qisqartirib, misollar keltirilgan betlarni ko‘rsatib o‘tdik.

Musiqasiga esa, Xorazmning qadimgi kuylari, maqomlari singishib ketgan bo‘lib, nisbatan mustaqil kuylarga ega ekanligi seziladi.

Xorazm dostonchilik maktabi bir qancha xususiyatlari bilan ajratib turadi. Buning sabablarini tadqiqotchilar Xorazmning hududiy o‘ziga xosligi bilan bog‘laydilar. Xorazm vohasi hududiy jihatdan bir necha xalq larning - o‘zbeklar, turkmanlar, qoraqalpoqlar, tojiklar, qisman qozoqlar larning madaniyati uchrashgan makondir. Shu sababli bu yerning dostonchilari “auditoriyaga qarab o‘zbekcha, turkmancha yoki boshqa tilda kuylay oladi”.[4]

Xorazm dostonlari hajman qisqa, mazmunli, bir vaqtda o‘ynoqi sozi, yig‘loqi nidosi bilan ham boshqa dostonchilik maktablari ijrosidan farqlanadi. Baxshilar doston ijrosi davomida tinglovchining yoshi, dunyoqarashi, kasbi-korini hisobga olib, o‘zidan shu tinglovchilar didiga, xohishiga mos jumlalarni qo‘shib, davrada jonlanish paydo qiladi va doston oxiriga qadar shu holatni saqlab qoladi.

Xorazm dostonchiligida shunday jumlalar uchraydiki, ular doston jo‘shqinligini, ma’nodorligini, xalqchilligini oshiradi. Shu bois Xorazm doston- chiligining o‘ziga xos til boyligi ifodasi mavjudki, uni alohida aspekt sifatida o‘rganish tilshunoslikiing dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Xorazmning turli burchaklarida ijro etilayotgan dostonlar, o‘ziga xos xususiylikka ham ega bo‘lib, ularni bir-biri bilan qorishiq tarzda o‘rganish mumkin bo‘lmaydi. Shu sababli, ularning har bittasini alohida mahalliy xalq tili bilan bog‘lab tadqiq etish o‘rinlidir. S. Ro‘zimboevning e’tirof etishicha, kitob holida chop etilgan dostonlarning “...ko‘pchiligi Toshkent, Buxoro, Qozon kabi shaharlarda litografik usulda chop etilgan bo‘lsa-da, o‘z uslubi, leksik xususiyati, kompozitsion tuzilishi va obrazlar sistemasi ushbu dostonlarning Xorazm bilan aloqador ekanligini yaqqol ko‘rsatib turibdi”.[1] Shunga ko‘ra, Shimoliy Xorazm dostonlarining tilini o‘rganishda, xususan, uning leksikasi o‘rganilganda bu jihatlarga ham alohida e’tibor berish zarurligini e’tirof etish joiz.

Avvalo shuni ta’kidlash o‘rinliki, badiiy asarlar tilini o‘rganish masalalari uzoq paytlardan buyon munozarali bo‘lib kelmoqda. Ayrim tadqiqotchilar badiiy asar tilini adabiyotshunoslik va tilshunoslikning uslubiy sohalari sifatida o‘rganish zarurligini qayd etadilar.[4]

Darhaqiqat, yuqorida qayd qilganimizdek, doston tilini o‘rganish o‘ta murakkab jarayon bo‘lib, undagi ayrim mahalliy shevaga xos bo‘lgan qochiriq, o‘xshatish kabi sifatlash usullari adabiy til normalariga unchalik ham mos tushavermaydi. Chunonchi, ayrim o‘rinlardagi kinoyali so‘zlar dostonning ichki yaqqol ochishda asosiy vosita rolini o‘ynashi mumkin. Uni to‘g‘ri ma’noda qo‘llash baxshining ijro uslubini buzib yuborishga olib keladi. Kuzatishlar mana shunday yo‘l tutishning maqsadga muvofiq emasligini ko‘rsatmoqda. I. Qo‘chqortoev “Badiiy nutq stilistikasi” qo‘llanmasida badiiy tilni tadqiq qilishning maqsadi xususida to‘xtalib shunday yozadi: “Badiiy adabiyot tilini sof adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan tahlil etishning tipik namunalari sifatida ma’lum asarga bag‘ishlangan maqolaning oxirida keltiriladigan mulohazalarni ko‘rsatish mumkin. Bu mulohazalar, odatda asar tilining sodda, ixcham, xalqchil, shirali, obrazli xarakteri to‘g‘risida aytiladigan umumiy gaplardan iborat bo‘ladi... Badiiy nutq adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan o‘rganilganda tadqiqotchining butun diqqat - e’tibori asarning obrazlar sistemasiga qaratilgan bo‘ladi, buning orqasida mazkur obrazlar qanday lingvistik usul va vositalar bilan yaratilgani, ko‘pincha e’tibordan chetda qoladi”. Badiiy adabiyot tili sof lingvistik muammo sifatida qo‘yilganda ham til vositalarining badiiy-estetik xususiyatlari, deyarli tahlil qilinmaydi”.[5]

Rus olimlaridan V.V.Vinogradovning ta'kidlashicha, badiiy asar stilistikasi adabiyotshunoslikka ham, tilshunoslikka ham yaqin turuvchi, ayni vaqtda ularning ikkisidan ham farq qiluvchi alohida fan bo‘lishi zarur.[6] M.B.Xrapchenko shunday yozadi: “Ehtimol, badiiy adabiyot lingvistik stilistkasining vazifalari va masalalari haqida emas, balki bir tomondan adabiyotshunoslik stilistikasi bilan, boshqa tomondan til stilistikasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan badiiy nutq stilistikasi haqida gapirish o‘rinlidir”.[7] Bu fikrlar badiiy asarni stilistik nuqtai nazardan o‘rganishga qo‘yilgan talablardan biridir. Bu hol badiiy asar tilini sof lingvistik nuqtai nazardan o‘rganishni inkor qilmaydi. Badiiy asarda qo‘llangan til vositalarining o‘rganishning mohiyati mazkur izlanishdan ko‘zlangan maqsadning xarakteriga bog‘liqdir. Izlanuvchi o‘z tadqiqotini o‘z maqsadi va xohishiga ko‘ra turli yo‘nalishda olib borishi mumkin. Chunonchi, til tarixi mutaxassisi til faktlarini tilning tarixiy aspektini yoritishga qaratishi, uslubshunos ularni o‘sha davr badiiy nutqining uslubiy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qildirishi mumkin, kimdir muayyan asardagi til vositalarini adabiy tilning qaysi shevasiga mansubligini oydinlashtirishga bo‘ysundirishi tabiiy. Bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, badiiy asarda qo‘llangan til vositalari turlicha maqsadga xizmat qilishi mumkin. Izlanuvchining xohish va irodasi bilan chegaralangandir.

O‘zbek folklorshunoslarining ishlarida ham dostonlar leksikasiga oid qaydlar yo‘l-yo‘lakay uchrab qoladi. Masalan, Hodi Zarifning kuzatishlarida shunday fikrlar bor: “O‘zbek xalq ijodida omonim, sinonim va talaffuzda bir xil aytiladigan, eshitiladigan so‘zlardan ijodiy foydalanishga intilish askiyaning mustaqil bir janr sifatida yuzaga kelishi va takomilida juda muhim omil bo‘lganligini eslasak, to‘rtliklarda ayni vositalardan foydalanish xalq ijodi uchun uzoq asrlik tajriba va an'ana ekanligiga qanoat hosil qila olamiz”.[8] Muallifning ishining ushbu tajnisli to‘rtliklarga tegishli tahlillarida E. Jumanbulbul o‘g‘li ijodida “uradi”, “dov”, “qorasin”, “qo‘y endi”, “otadi”, “qopti endi”, “muruti”, “olmadi” va “ot” kabi omonim so‘zlar va ba'zi birliklardan o‘rinli foydalanganligini qayd etadi.[8] Bunday leksemalarning adabiyotshunoslikka taalluqli tahlillarda uchrab qolishi tasodifiy emas, chunki leksemalarning semantikasini aniqlamay turib, tajnisli to‘rtliklarning mohiyatini ochish mumkin bo‘lmaydi.

Xullas, xalq og‘zaki ijodining mustaqil janri hisoblangan dostonlar leksikasini o‘rganish borasida turkologiyada, jumladan o‘zbek tilshunosligida ham muayyan izlanishlar olib borildi. Ayrim ishlar dostonlar leksik vositalarini yo‘l-yo‘lakay yoritgan bo‘lsa, ayrim ishlar to‘lig‘icha doston leksikasiga bag‘ishlandi. Yuqoridagi tahlillar asosida aytish mumkinki, dostonlar leksikasini o‘rganish bo‘yicha ma'lum tajriba to‘plandi. Biroq, amalga oshirilgan ishlarning asosiy qismi ularda hal qilingan masalalar yaxlit muammolarga emas, dostonlar leksikasining ayrim tomonlariga bag‘ishlangan. Bu ishlarning ko‘pchiligi maqolalar xarakterida bo‘lib, hali folklor tiliga kompleks yondashuvchi fundamental tadqiqotlar maydonga kelganicha yo‘q. To‘lig‘icha bir doston leksikasiga bag‘ishlangan ish amalga oshirilgan bo‘lsa ham, hali bu ko‘p sonli o‘zbek xalq dostonlari leksikasining butun qirralarini, uslubiy va poetik xususiyatlarini to‘la namoyon qiladi deb aytishga asos bo‘lolmaydi. Chunki, bir doston ko‘lamida olib borilgan kuzatishlar asosida aniqlangan xususiyatlar boshqa dostonlardagi ayni masalalar bilan qiyoslanmasa doston ijrochisining o‘ziga xos uslubi va boshqa ijrochilar bilan umumiy jihatlari ham ochilmay qoladi, boshqacha aytganda, an'anaviylik bilan individuallik munosabati ham ko‘rinmaydi.

Bizning Shimoliy Xorazm baxshilari repertuaridan o‘rin olgan “Xirmondali” va “Qirq minglar” dostonlari leksikasi yuzasidan olib borgan ilmiy izlanishlarimiz ham, boshqa ko‘plab o‘zbek xalq dostonlari leksikasi yuzasidan amalga oshiriladigan yirik monografik

tadqiqotlarning yuzaga kelishiga kamtarin hissa bo‘lib qo‘shiladi degan umiddamiz.

Dostonlar leksikasini leksik-semantik, va funksional-uslubiy jihatlarini yoritishda muayyan kamchiliklar ko‘zga tashlanadi: ularda so‘zlar tematik, genetik guruhlarga ajratib tahlil qilinganda, ko‘pincha bu tahlillar doston mavzusi bilan, ularning obraz yaratishga xizmati, doston qahramonlarining kechmishi, dostonda kechayotgan voqealar bilan bog‘lanmaydi. Bunday tahlillar go‘yo doston voqealari bilan, shaxslar xatti-harakati bilan aloqasi yo‘qday sof lingvistik tadqiqotdan farq qilmaydi. Vaholanki, doston badiiy nutqning og‘zaki bir ko‘rinishidir. Unda qo‘llanilgan leksik vositalar uning tasviriyligiga, badiiyligiga bevosita va bilvosita aloqador bo‘ladi.

Yuqoridagi mulohazalardan ko‘rinadiki, o‘zbek tilshunosligida dostonlar leksikasi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar, Sh.Shoabdurahmonovning ishini hisobga olmaganda, dostonlar leksik tarkibining turg‘un holatini tavsiflashga bag‘ishlandi. Shuni hisobga olgan holda, biz o‘z izlanishimizda dostonlar leksikasini faoliyatda - dinamikada ko‘rsatishni maqsad qilib oldik va shunga mos ravishda ularni nominativ-tasviriy hamda badiiy-uslubiy funksiyada ko‘rsatishga harakat qildik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ro‘zimboev S.R. Xorazm dostonlari. -Toshkent: Fan. 96- b.
2. Russkiy yazik // Bolshaya sovetskaya ensiklopediya. -Moskva, 1979. -409-411 s.
3. Saidov M. O‘zbek dostonchiligida badiiy mahorat. -Toshkent: Fan. 1969, - 263 b.
4. Arnold N.V. Stilistika sovremennogo angliyskogo yazыka. -Leningrad.-Prosveshenie, 1973. - 303 s.
5. O‘zbek xalq ijodi bo‘yicha tadqiqotlar. O‘zbek folklorining epik janrlari. -Toshkent: Fan, 1981. 58 - b.
6. Vinogradov V.V. O yazike xudojestvennoy literaturi. -Moskva: Goslitizdat, 1959. - 654 s.
7. Xolmonova Z.T. “Shayboniyxon” dostoni leksikasi. Filol. fanlari nomzodi dis.avtoref. -Toshkent, 1998. 24- b.
8. Zarifov H. Ulkan xalq san’atkori Ergash shoir va uning dostonchilikda tutgan o‘rni. - Toshkent, 1971. 8-41-b.

PROBLEMS OF TEACHING PHONETICS TO SCHOOLCHILDREN IN A FOREIGN LANGUAGE

Muminova Mokhinur - *FerSU, 3rd course, group № 22.104*
muminovamokhinur19@gmail.com
Supervisor: ***S.Shermamatova***

Abstract: Teaching phonetics in foreign languages poses significant challenges in primary and secondary education due to the complexities of pronunciation, intonation, and accent. This article discusses common difficulties faced by teachers and students, factors that hinder phonetic acquisition, and effective strategies for improving pronunciation. It highlights the importance of age-appropriate methods and technology in phonetic instruction, contributing to the overall success in foreign language learning.

Keywords: Phonetics, pronunciation, foreign language, teaching methods, schoolchildren, phonetic acquisition, accent, intonation, language learning, technology

Аннотация: Обучение фонетике иностранных языков у школьников представляет сложную задачу из-за различий в фонетических системах, ограниченного доступа к аутентичной речи и нехватки эффективных учебных инструментов. В статье рассматриваются основные проблемы и стратегии обучения фонетике. Сделан акцент на необходимость систематической работы, использования технологий, адаптированных методик и подготовки учителей для улучшения произносительных навыков учащихся.

Ключевые слова: Фонетика, иностранный язык, школьники, методы обучения, произношение, технологии, проблемы, стратегии, речь, образование

Annotatsiya: Chet tillarni o‘rganishda fonetika o‘qitish maktab o‘quvchilari uchun talaffuz, intonatsiya va urg‘u murakkabligi sababli katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada o‘qituvchilar va o‘quvchilarning fonetikani o‘zlashtirishda uchraydigan muammolari, talaffuzni yaxshilash strategiyalari hamda yoshga mos usullar va texnologiyalarning ahamiyati muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Fonetika, talaffuz, chet tili, o‘qitish metodikasi, maktab o‘quvchilari, fonetik o‘zlashtirish, urg‘u, intonatsiya, til o‘rganish, texnologiya.

In the globalized world, foreign language education has become an integral part of school curricula worldwide, with phonetic skills often being one of the most challenging aspects of this process. Phonetics, the study of sounds and their production in language, is crucial for effective communication and understanding. When phonetic competence is weak, misunderstandings can arise, and the student's overall confidence in speaking the foreign language may suffer. This problem is even more pronounced in school settings where students are in the process of forming their linguistic identities and may feel insecure or uncomfortable experimenting with new sounds that do not exist in their native language.

The process of acquiring phonetic skills in a foreign language is influenced by various factors, including the students’ age, their native language, exposure to authentic materials, and the teaching methods employed. Research suggests that young learners, particularly those in primary and early secondary education, may experience challenges due to the cognitive demands of learning new phonetic structures (Brown, L.M., 2020, p. 45). Moreover, foreign language learners often struggle with sounds that are either absent or used differently in their mother tongue. For instance, a Japanese learner of English might find it difficult to distinguish between the /r/ and /l/ sounds, as this distinction is not phonemically relevant in Japanese (Smith & Lee, 2019, p. 78).

The lack of specialized training among teachers further complicates the process of phonetic education. Many language instructors may not have the necessary background in phonetics to address students' pronunciation issues systematically. Instead, they may prioritize vocabulary and grammar, unintentionally leaving phonetic skills underdeveloped. When pronunciation is neglected, students can develop entrenched habits that become harder to change over time (Anderson, R., 2018, p. 102). Moreover, pronunciation can influence other aspects of language learning, including listening comprehension, as unfamiliar sounds are difficult to recognize, thus reinforcing the need for focused phonetic training in early stages of language education.

The integration of technology, however, provides new opportunities to improve phonetic training. Audio-visual tools and phonetic apps offer engaging ways to practice pronunciation, especially for younger students who might find traditional pronunciation exercises challenging or monotonous. With artificial intelligence-based applications, students can practice their phonetic skills in real time, receiving immediate feedback on their pronunciation, thus overcoming some of the limitations inherent in traditional classroom environments (Jones & Robertson, 2021, p. 56).

This article explores the primary challenges faced in teaching phonetics to schoolchildren learning foreign languages and provides insights into effective teaching methods and strategies that can be employed to enhance students' phonetic abilities. It emphasizes the role of age-appropriate methods, structured phonetic instruction, and the use of technology as ways to address these challenges. This study is intended to provide educators, language trainers, and curriculum developers with valuable insights into improving phonetic instruction in the foreign language classroom.

1. Challenges in Teaching Phonetics

One of the most pressing issues in teaching phonetics is the variety of sounds in different languages. Foreign language students often encounter sounds that do not exist in their native language, leading to difficulties in pronunciation. For example, Spanish speakers learning English may struggle with the pronunciation of words containing /θ/ and /ð/, which are not found in Spanish phonology (Garcia & Lopez, 2019, p. 92). This unfamiliarity creates barriers to acquiring correct pronunciation and can impede language fluency.

Furthermore, the age of the learners plays a critical role in phonetic acquisition. Younger learners are often more flexible and can more easily adapt to foreign sounds, while older students may have established phonetic patterns that are harder to modify (Munoz, 2020, p. 34). Research indicates that a "critical period" exists for language acquisition, suggesting that younger learners are at an advantage when it comes to developing native-like pronunciation. However, without systematic phonetic training, even young learners may face difficulties achieving accurate pronunciation.

2. Teacher Preparation and Training

Another issue is the lack of specialized training in phonetics among language teachers. Many foreign language teachers may have limited knowledge of phonetic science, resulting in insufficient attention to pronunciation issues in the classroom (Brown, L.M., 2020, p. 45). Educators may focus on vocabulary and grammar due to curriculum demands, neglecting phonetic instruction, which is often perceived as time-consuming and challenging.

Teachers may also lack resources for teaching phonetics effectively. Unlike grammar or vocabulary, phonetics requires auditory tools and interactive exercises that are not always readily available in traditional classrooms. For instance, effective phonetic instruction benefits greatly from phonetic transcription, visual aids, and audio samples. Without these tools, students are less likely to understand and replicate accurate pronunciation patterns (Thompson, 2021, p. 39).

3. Role of Technology in Phonetic Instruction

Recent advancements in technology provide innovative solutions to phonetic challenges. Digital language-learning tools, such as language apps, online pronunciation guides, and AI-based software, allow students to practice and receive real-time feedback on pronunciation

(Jones & Robertson, 2021, p. 56). These tools help students become aware of their pronunciation errors and learn correct pronunciation in a supportive, low-pressure environment.

For example, pronunciation apps like Forvo or ELSA use algorithms to analyze students' speech and offer suggestions for improvement. These programs can help students understand where they need to improve by providing accurate models of native pronunciation and instant feedback. Moreover, video materials such as YouTube channels focused on language pronunciation offer visual and auditory examples that can enhance students' learning experience by providing a wide range of accents and dialects (Williams, 2022, p. 87).

4. Effective Teaching Strategies for Phonetic Instruction

Phonetic instruction can be integrated into language teaching through a range of strategies. One effective method is the use of "minimal pairs"—words that differ by only one sound, such as "bat" and "pat." Practicing minimal pairs can help students discern subtle phonetic differences and improve their ability to produce correct sounds (Johnson, 2020, p. 61).

Using repetition and drilling exercises can also reinforce phonetic learning. While drills may seem repetitive, they help students internalize sounds that are unfamiliar to them. Group activities that include peer feedback and pronunciation games can make phonetic practice more engaging and less intimidating for students (Anderson, 2018, p. 102).

Teaching phonetics in foreign language classes presents a variety of challenges, from the complexities of unfamiliar sounds to the lack of specialized teacher training. Yet, addressing phonetics in the classroom is critical for developing students' language proficiency and confidence in using the foreign language. The integration of technology has opened up new avenues for phonetic training, offering students real-time feedback and opportunities for self-guided practice that are not always possible in traditional classroom settings.

In summary, effective phonetic instruction in foreign language classes requires a combination of skilled teachers, age-appropriate methods, and technological resources. Teachers should be trained in phonetics to identify and correct common pronunciation issues, and technology should be utilized to supplement traditional teaching methods. By recognizing and addressing the unique challenges of phonetic instruction, educators can help students overcome pronunciation barriers, paving the way for more effective communication in the foreign language and a more confident learning experience.

References:

1. Anderson, R. (2018). "Teaching Phonetics to Young Learners: Challenges and Strategies". Oxford University Press.

2. Brown, L.M. (2020). "Phonetic Awareness in Language Learning". Cambridge University Press.

3. Garcia, M., & Lopez, S. (2019). "Pronunciation Challenges for Spanish Learners of English". Journal of Language and Linguistics, 12(4), 92-100.

4. Johnson, P. (2020). "Strategies for Phonetic Training in Schools". Education Linguistics Review, 3(2), 61-70.

5. Jones, A., & Robertson, T. (2021). "The Impact of Technology on Language Learning". International Journal of Language Studies, 14(3), 56-67.

6. Munoz, C. (2020). "Age and Phonetic Acquisition in Language Learning". Language Teaching Journal, 8(1), 34-50.

7. Smith, J., & Lee, H. (2019). “Cross-Linguistic Phonetic Challenges”. Journal of Applied Linguistics, 10(2), 78-89.

8. Thompson, R. (2021). “Educational Tools for Phonetic Instruction”. Journal of Modern Teaching Methods, 9(3)

9. Mo‘minova M., Qo‘chqorova Z. Chet tillarini o‘qitishda gapirish ko‘nikmasini rivojlantirish. – Miasto Przysztosci, 2023.

ТРАНСФОРМИРОВАННЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ МОРАЛЬНО-НРАВСТВЕННОЙ СФЕРЫ И ИХ СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Расулова Камола Юнусжоновна *- преподаватель кафедры русского и общего языкознания СамГУ им.Шарафа Рашидова kamola.rasulova.84@.ru*

Аннотация: В статье говорится о фразеологических единицах морально-нравственного характера русского и узбекского языков, которые на сегодняшний день имеют трансформированный вариант в социальных сетях. Сравнительный анализ фразеологизмов в русском и узбекском языках позволяет проследить сходства и различия в менталитете, традициях, ценностях и образе жизни двух народов. В данной статье рассмотрены общие черты и различия фразеологических единиц.

Ключевые слова: сравнительный анализ, фразеологизм, мораль, нравственность, личность, трансформация, переосмысление, менталитет, общечеловеческие ценности, модификация.

Annotation: The article talks about phraseological units of a moral nature in the Russian and Uzbek languages, which today have a transformed version in social networks. A comparative analysis of phraseological units in the Russian and Uzbek languages allows us to trace the similarities and differences in the mentality, traditions, values and way of life of the two peoples. This article examines the common features and differences of phraseological units.

Key words: comparative analysis, phraseology, morality, ethics, personality, transformation, rethinking, mentality, universal values, modification.

Фразеологизмы сферы моральных качеств личности представляют собой ядерную область ФЕ антропоцентрической направленности. В них особенно наглядно проявляется специфичная для устойчивых оборотов оценка внутреннего мира человека. ФЕ, характеризующие моральные качества личности, составляют довольно многочисленную, часто употребительную и типичную для русского и узбекского языков группу устойчивых оборотов, отличающихся развитой системой значений, образов и средств выражения. В нее входят ФЕ всех типов, выделенных В.В. Виноградовым [Виноградов, 1977: с. 55]. Для такой группы ФЕ применимо наименование «идеографическое поле», т.к. её единицы используются для обозначения единого фрагмента отражаемой действительности и называют общий семантический признак

экстралингвистического характера - «моральные качества личности» [Апресян, 2006: с. 89].

Однако, в современном мире фразеологизмы, как и язык в целом, находятся в постоянном движении, отражая изменения в обществе и культуре, в науке и технике. Наблюдается несколько способов трансформации фразеологизмов [Махмудов, 2016: 54]:

1. Модификация:

"Держать слово, данное под честное слово" (усиление обязательства, подчеркивание искренности).

• Трансформация: добавление уточняющего элемента, усиливающего значимость обещания.

"Золотое сердце" - "Сердце, открытое для мира" (подчеркивание широты души и готовности к людям).

• Трансформация: изменение метафоры, перенос значения на более широкий контекст.

«So'ziga sodiq bo'lish, hatto onlaynda ham» (быть верным своему слову даже в онлайн-пространстве).

• Трансформация: добавление уточняющего элемента «onlaynda ham», чтобы подчеркнуть важность честности и ответственности даже в виртуальном мире.

«Yurak toza bo'lish, hatto dushmaningizga nisbatan ham» (иметь чистую душу даже по отношению к врагу).

• Трансформация: расширение значения фразеологизма, подчеркивающее важность прощения и доброты даже к тем, кто нанес обиду.

2. Переосмысление:

"Нести ответственность за свои слова в онлайн" (перенос значения на сферу интернет-общения).

• Трансформация: перенос фразеологизма в современный контекст, учитывая особенности онлайн-коммуникации.

"Простить и забыть" (подчеркивание полного отказа от негативных чувств).

• Трансформация: добавление нового элемента, усиливающего значение прощения.

«Vijdon bilan yashash - bugungi masala» (жить по совести - это актуальная проблема сегодняшнего дня)

• Трансформация: переосмысление значения фразеологизма, подчеркивающее трудность сохранения моральных принципов в современном мире.

«Qo‘l uzatish - bu hamma uchun mas'uliyat» (помогать - это ответственность каждого).

• Трансформация: перенос значения фразеологизма на уровень общественной ответственности.

3. Иронизация:

"Жить по совести в наше время - это роскошь" (ироничный комментарий о трудности сохранения моральных принципов в современном мире).

• Трансформация: добавление ироничного комментария, подчеркивающего проблему сохранения моральных норм в современном обществе.

«Haqqini eb qo'yish - bu hozir moda» (не отдать должное - это сейчас в моде).

• Трансформация: ироничный комментарий к распространению нечестных действий в современном обществе.

4. Метафоризация:

"Семь раз отмерь, один отрежь в эпоху информации" (учитывая постоянный поток информации, необходимо быть особенно внимательным).

• Трансформация: расширение значения фразеологизма, чтобы описать необходимость критического отношения к информации.

«Og'ir boshni o'ylagan yaxshi, ayniqsa internet davrida» (нужно хорошо подумать прежде, чем что-то делать, особенно в эпоху интернета).

• Трансформация: расширение значения фразеологизма, подчеркивающее важность обдуманных действий в виртуальном мире.

5. Создание новых фразеологизмов:

"Держать язык за зубами в закрытом режиме" (сохранять тайну, молчать о важной информации)

• Трансформация: создание нового фразеологизма, объединяющего значения двух исходных фразеологизмов.

«Onlayn tanishishda ham yuz ko'rish muhim» (важно быть честным даже при онлайн-знакомстве).

• Трансформация: создание нового фразеологизма, отражающего важность честности в виртуальном мире.

Узбекский язык, как и любой другой, динамичен и подвержен изменениям. Фразеологизмы, отражающие морально-нравственную сферу человека, также трансформируются, приспосабливаясь к современным реалиям и меняющимся ценностям. Вот некоторые способы трансформации фразеологизмов в узбекском языке [Рахматуллаев, 1978: с. 125]:

Трансформация фразеологизмов в узбекском языке — это динамичный процесс, который отражает меняющиеся социальные нормы и ценности. Новые варианты фразеологизмов обогащают язык, делают его более выразительным и актуальным.

Сравнительный анализ фразеологизмов в русском и узбекском языках позволяет проследить сходства и различия в менталитете, традициях, ценностях и образе жизни двух народов. В данной статье рассмотрены общие черты и различия фразеологических единиц:

Сходства:

• Общие тематические группы: в обоих языках представлены фразеологизмы, отражающие основные сферы жизни человека: морально-нравственную, семейную, трудовую, социальную, природную.

• Перенос значения: как в русском, так и в узбекском языке фразеологизмы основаны на переносном значении, метафоре, метонимии.

• Структурные сходства: в обоих языках встречаются фразеологизмы, построенные по одинаковым моделям: с глаголом и существительным (бить баклуши/bekor yurash), с прилагательным и существительным (золотые руки/qo‘l usta), с двумя существительными (с легкой душой/hushnud bo‘lib).

• Сходство в ценностях: в фразеологизмах обоих языков отражаются общие ценности, такие как трудолюбие, семья, доброта, справедливость, мудрость.

Различия:

• Специфика менталитета: в узбекском языке больше фразеологизмов, отражающих традиционный образ жизни, сельское хозяйство, гостеприимство, семью и родственные

связи. В русском языке больше фразеологизмов, отражающих городскую культуру, интеллектуальную жизнь, политику.

• Культурные особенности: в фразеологизмах узбекского языка часто встречаются образы природы, животных, растений, что отражает тесную связь с природой. В русском языке больше упоминаний о ремеслах, торговле, войне, что отражает исторический опыт.

• Языковая система: узбекский язык более конкретный и опирается на образность. Русский язык более абстрактный и универсальный.

• Степень устойчивости: фразеологизмы узбекского языка более устойчивы и часто используются в разговорной речи. В русском языке встречаются фразеологизмы, которые используются в официальной речи, а в разговорной речи используются их более современные аналоги.

Сходства и различия фразеологических единиц можно наблюдать на примере следующих фразеологизмах:

• "Бить баклуши" (русский) - "Bekor yurash" (узбекский) - оба фразеологизма означают "ничего не делать", но в узбекском языке это выражение более повседневно и часто используется в разговорной речи.

• "С легкой душой" (русский) - "Hushnud bo‘lib" (узбекский) - оба фразеологизма означают "с радостью", но в узбекском языке это выражение более эмоциональное и образное.

• "Золотые руки" (русский) - "Qo‘l usta" (узбекский) - оба фразеологизма означают "умелые руки", но в узбекском языке это выражение более конкретное и отражает традиционные ремесла.

Таким образом, сравнительно-сопоставительный анализ фразеологизмов в русском и узбекском языках показывает, как язык отражает менталитет и культуру народа. Несмотря на сходство в основе, в фразеологизмах прослеживаются отличительные черты и специфика двух языков. Изучение фразеологизмов помогает лучше понять особенности русского и узбекского языков, а также ознакомиться с традициями и менталитетом двух народов.

Морально-нравственные нормы выступают как некие эталоны, стандарты, сформулированные в результате многократно повторенной, проверенной и оцененной в понятиях добра и зла деятельности - индивидуальной, коллективной, профессиональной или какой-то иной.

Трансформация фразеологизмов морально-нравственной сферы в русском и узбекском языках отражает как изменяются общественные ценности, так и как язык приспосабливается к новым реалиям. Сравнительный анализ показывает, как язык служит зеркалом общественного развития и отражает менталитет народа.

Список использованной литературы:

1. Азимова Р. Нравственный мир личности. М.: Знание, 1978., 361 с.
2. Апресян Р.Г. «Понятие общественной морали». Вопросы философии. 2006. № 5) // Вопросы философии. 2006, № 12. С. 5, http://ethicscenter.ru/biblio/kapustin.html.
3. Виноградов В.В. (1946) Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // В.В. Виноградов. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М., 1977. С. 118-139.

4. Ефанова Л.Г. Фразеологические трансформации в речи и художественном тексте // Текст и языковая личность: материалы V Всероссийской научной конференции с международным участием (26-27 октября 2007 г.) / Под ред. Н.С. Болотновой. - Томск: Издательство ЦНТИ, 2007. С. 123-127.

5. Махмудов, У. Р. О трансформации фразеологизмов в текстах узбекских газет / У. Р. Махмудов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 5 (109). — С. 807-810. — URL: https://moluch.ru/archive/109/24920/ (дата обращения: 01.06.2024).

6. Nurmuxammedov Yu.Sh. Frazeologiyaning dolzarb masalalari. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Samarqand: “SamDCHTI” nashriyoti, 2022. – 90 bet.

7. Nurmuxammedov Yu.Sh. Frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari. Monografiya. Samarqand-2021.- 128 b. ISBN 978-9943-6647-1-5

8. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент. Ўқитувчи., 1978. – 407 с.

9. Русско-узбекский словарь: в 2х томах. – Ташкент – 2013. Том 1. А-О отв.ред. А.Мадвалиев; Институт языка и литературы им.А.Навои АНРуз. – Ташкент, Гос.науч.изд-во «Узбекистон миллий энциклопедияси», 2013. – 896 с.

10. Фразеологический словарь русского языка. - Под редакцией А. И. Молоткова. – 4-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 1986. – 543 с.

11. https://ru.wikipedia.org/wiki/

Социальные сети

1. ВКонтакте
2. TikTok.
3. Telegram.
4. Одноклассники
5. Instagram
6. Facebook
7. Дзен
8. YouTube.

THE EMERGENCE OF GENDER SEMANTICS IN METAPHORS IN UZBEK AND ENGLISH DRAMATIC DISCOURSE

Munojat Rasulova- *Oriental Universiteti, Filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) e-mail: munojatruxwona@gmail.com*

Abstract: This article contains the concept of discourse, its origin, various approaches to its study in different fields, conclusions on the analysis of the concept of gender by Western and Eastern scholars, and a statement of the importance and types of metaphor in contemporary dramatic discourse.

Keywords: discourse, feminine, metaphor, linguistic, context, text, communication, poetic, gender.

Annotatsiya: Ushbu maqolada diskurs tushunchasi, uning kelib chiqishi, turli sohalarda uni o‟rganishga bo‘lgan turlicha yondashuvlar, g‘arb va sharq olimlarining gender tushunchasini tahlil etish borasidagi xulosalar hamda hozirgi zaman dramatik diskursdagi metaforaning ahamiyati va turlarining bayonotini o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: diskurs, feminin, metafora, lingvistik, kontekst, matn, muloqot, she’riy, gender.

Аннотация: В статье рассматривается понятие дискурса, его происхождение, различные подходы к его изучению в разных областях, выводы по анализу концепции гендера западными и восточными учеными, а также излагается значение и типы метафоры в современном драматическом дискурсе.

Ключевые слова: дискурс, женственность, метафора, лингвистический, контекст, текст, коммуникация, поэтический, гендер.

In modern cognitive linguistics, much attention is paid to the study of the close relationship between metaphor and evaluation. Metaphor is considered as a cognitive mechanism for interpreting reality, and evaluation, in turn, is defined as one of the main components of human cognitive activity. Numerous works of linguists confirm that metaphor is a universal mechanism of approximate expression. The evaluative activity of a person covers the entire universe: a person not only recognizes the world, reflects the existence of any phenomena and objects in language, but also expresses his attitude to them. Thus, the linguistic model of the world includes descriptive and evaluative components. The world itself is at the center of human evaluation.

Evaluation is based on the concept of value, which expresses the positive or negative significance of an object, situation, phenomenon, process, etc., taking into account its relevance for a particular individual, social group, or nation. The system of values includes ideas about the norm (values) and deviations from it (anti-values). Evaluation, in turn, is always an establishment of the object’s attitude to the norm or a deviation from the norm in a positive or negative direction. Usually, norms are considered to be independent of evaluation as functions of language, but A.A. Ivin considers norms to be a special form of calculation. In one of the areas of gender studies, feminist linguistics, the problem of the androcentricity of language was raised. Patriarchal stereotypes have been proven to be a dominant phenomenon in language, while matriarchal stereotypes serve to perform secondary functions.

Idealized cognitive models find multidimensional and non-linear expression in the system of language tools, including the system of conceptual metaphors – gender metaphors, which in gender linguistics means the transfer of not only physical, but also a whole set of spiritual qualities. The basis of comparison with the understanding of this term (the sphere-source of the metaphorical nomination), as the authors of the dictionary note, refers to real men and women, the figurativeness of the metaphor allows it to be used in relation to itself. Various types of objects that are not directly related to gender (the object of the metaphorical nomination), feminine and masculine features serve as the basis for comparison. However, we believe that the interpretative potential of a metaphor is formed from the dynamic interaction of the three main elements of the metaphorical nomination in the context of the relative independence of each element of the metaphorical meaning structure. Direct nominative and consequential, metaphorical, meanings actualize the elements of meaning in relation to each other. The bases of metaphorical analogy (source domain, metaphorical basis, initial motivating meanings) serve

as a kind of prism that illuminates certain features of the target domain, determines their significance in a special linguistic form. However, we believe that the interpretative potential of a metaphor is formed from the dynamic interaction of the three main elements of the metaphorical nomination in the context of the relative independence of each element of the metaphorical meaning structure. Direct nominative and consequential, metaphorical, meanings actualize the meaning elements in relation to each other. The bases of metaphorical analogy (source domain, metaphorical basis, initial motivating meanings) serve as a kind of prism that illuminates certain features of the target domain, determines their significance in a special linguistic form. Metaphor has long been a subject of research for linguists. The issue of studying metaphors from a gender perspective is also one of the topics facing modern linguistics. Gender metaphors can be defined as metaphors that meet the following criteria:

1) discursive criterion – they have verbal, nonverbal or multimodal realization in speech;

2) cognitive criterion – conceptual map(s) projected from the source to the target domain can create or reflect some discrimination against men or women;

3) pragmatic criterion – they can give rise to implicative interpretations, which are often implicit.

In the analysis of gender metaphors of the Uzbek and English languages, the metaphorical meanings and differences of the value image of the world of two cultures are compared. L.G. Yefanova distinguishes the normative worldview as one of the main components of the value image.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Арутюнова Н.Д. Дискурс. В кн.: Лингвистическая энциклопедия.– М., 1990.–С. 136-137.

2.Богданов В.В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты. – Л.: ЛГУ, 1990. – С.89.

3.Кибрик А.А.Когнитивные исследования по дискурсу // Вопросы языкознания. – 1994. –№5. –С.126-139.

4.Макаров М.Л.Основы теории дискурса. – М.: Гнозис, 2003. –С. 280.

5.Ивин А.А. Оценки в процессах коммуникации. URL: http://iphras.ru/uplfile/root/biblio/ps/ps17/14.pdf (дата обращения: 18.08.2016).

6. Ефанова Л.Г. Субъект нормативной оценки, выражаемой семантикой языковых единиц, как носитель национальной языковой картины мира //

7. Сибирский филологический журнал. 2013. № 1. С. 101–106. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М. : Языки русской культуры, 1999. 896 с.

8. Rasulova M. Dramatik diskursda metafora va uning lingvakulturologik aspekti. Filol.fan.fal.d-ri…diss.avtoref.T.:2024.

РУССКИЙ ЯЗЫК КАК ЯЗЫК НАУЧНОЙ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Шарипова М.К. - *д.ф.ф.н. кафедры русского языка и литературы УзФинПИ, mutabar91@mail.ru*

Аннотация: В статье исследуется функциональная роль русского языка в научной и профессиональной коммуникации, его статус как инструмента межкультурного взаимодействия и его позиционирование в институциональной среде. Рассматриваются стратегии «лингвистического империализма» и «мягкой силы», определяющие современную динамику распространения и сохранения русского языка в условиях нарастающей глобализации. Выявлено, что русский язык, благодаря стратегическим геополитическим и культурным факторам, сохраняет значимость в научной сфере и профессиональной коммуникации, что подтверждается его адаптивностью и интеграцией в гибридные языковые формы для межнационального общения. Акцент делается на особенностях институционального использования русского языка в научном дискурсе, а также на его роли в поддержании многоязычия в профессиональных сферах.

Annotation: The article examines the functional role of the Russian language in scientific and professional communication, its status as an instrument of intercultural interaction and its positioning in the institutional environment. The strategies of “linguistic imperialism” and “soft power” that determine the modern dynamics of the spread and preservation of the Russian language in the context of increasing globalization are considered. It has been revealed that the Russian language, thanks to strategic geopolitical and cultural factors, remains important in the scientific field and professional communication, which is confirmed by its adaptability and integration into hybrid language forms for interethnic communication. The emphasis is on the features of the institutional use of the Russian language in scientific discourse, as well as on its role in maintaining multilingualism in professional fields.

Ключевые слова: научная коммуникация, профессиональная коммуникация, лингвистический империализм, мягкая сила, институциональная среда, глобализация, межкультурное взаимодействие, многоязычие.

Key words: scientific communication, professional communication, linguistic imperialism, soft power, institutional environment, globalization, intercultural interaction, multilingualism.

Введение. Русский язык в современном научном и профессиональном общении выступает значимым компонентом, обеспечивающим межкультурное и междисциплинарное взаимодействие. Его использование в международных научных, образовательных и профессиональных институциях определяется рядом стратегий, среди которых ключевыми являются «лингвистический империализм» и «мягкая сила». Эти стратегии отражают различия в подходах к продвижению языка и существенно влияют на его восприятие и позиции в глобальной языковой системе.

Актуальность исследования русского языка как инструмента научной и профессиональной коммуникации обуславливается его институциональной функцией и стабильностью в условиях глобализации. Несмотря на доминирование английского языка в сфере науки и бизнеса, русский сохраняет свои позиции за счет культурной

значимости и институциональной поддержки, а также благодаря механизмам адаптации, позволяющим интегрировать его в полиэтнические и мультикультурные среды.

Цель данной статьи — проанализировать роль и функциональные особенности русского языка как средства научного и профессионального общения, а также выявить факторы, способствующие его устойчивости и востребованности в условиях многополярного мира.

Материалы и методы. В рамках исследования использовались методы контент-анализа и дискурсивного анализа с целью выявления и анализа ключевых характеристик и направлений применения русского языка в научной и профессиональной коммуникации. Основу исследования составили данные из международных научных публикаций, официальных отчетов, а также материалы научных форумов и конференций, где русский язык представлен в качестве рабочего или вспомогательного языка.

Сравнительный анализ источников проводился по двум направлениям: институциональное использование русского языка в профессиональной и научной среде и стратегии его продвижения на международной арене. Для анализа институциональной функции языка были изучены отчеты международных организаций, статистика языкового использования в научных публикациях, а также данные об использовании русского языка в профессиональных сообществах.

В исследовании также использовались публикации, освещающие языковую политику и влияющие на восприятие русского языка в международном научном сообществе. Были привлечены отечественные и зарубежные материалы, освещающие влияние стратегии лингвистического империализма и мягкой силы на позиции русского языка в глобальной системе научной коммуникации.

Литературный обзор. Русский язык в современных исследованиях рассматривается как значимый компонент международной научной и профессиональной коммуникации. Отмечено, что русский язык сохраняет свою актуальность в глобальном академическом пространстве, где он используется для обмена научными знаниями и обеспечивает доступ к отечественным и зарубежным исследовательским ресурсам [1, с. 278]. Наличие русского языка среди официальных языков ООН подтверждает его устойчивость в международных организациях, где он выполняет роль важного коммуникативного ресурса [2, с. 82].

Важным направлением исследований является роль русского языка в рамках концепции «лингвистического империализма», что проявляется в особенностях его использования на постсоветском пространстве и в странах СНГ. В некоторых государствах русский язык сохраняет институциональные функции, что подчеркивает его значимость в образовательных и административных структурах, несмотря на растущую конкуренцию с другими языками, такими как английский [3, с. 67]. Увеличение влияния англоязычной экспансии постепенно изменяет языковую политику многих стран, что ведет к усилению воздействия на национальные языки, включая русский [4, с. 110].

Стратегия «мягкой силы», рассматриваемая в научных публикациях, демонстрирует способность русского языка выступать культурным и образовательным ресурсом, направленным на расширение сфер влияния посредством программ международного сотрудничества. Влияние этой стратегии прослеживается в увеличении числа культурных и академических проектов, поддерживаемых государственными структурами, что способствует укреплению позиций русского языка в

профессиональных сообществах и повышению его популярности в образовательной сфере [5, с. 95]. Этот подход позволяет расширять интеграцию русского языка в научное и профессиональное сообщество, привлекая к нему внимание иностранных специалистов и исследователей [6, с. 38].

Анализ публикаций, посвященных использованию русского языка в цифровом пространстве, выявляет его важную роль в виртуальных научных ресурсах, особенно в контексте онлайн-образования и дистанционных коммуникаций. Распространение русскоязычных баз данных и образовательных платформ усиливает его присутствие в международной научной среде и способствует росту интереса к русскоязычным исследованиям, расширяя доступ к академическим ресурсам на русском языке [7, с. 55].

Результаты и обсуждение. В ходе исследования был проведен анализ роли русского языка как языка научной и профессиональной коммуникации на основе данных из 12 университетов СНГ, Восточной Европы и Азии. Исследовались образовательные программы и научные публикации на русском языке.

Данные показывают высокую востребованность образовательных программ на русском языке: численность студентов составила 4,650 человек. Наибольший интерес наблюдается на уровнях магистратуры и аспирантуры, где обучаются 1,680 студентов, что подчеркивает значимость русского языка в подготовке научных и профессиональных кадров.

Анализ публикаций в базах Scopus и Web of Science выявил, что менее 5% научных статей написаны на русском языке, и их основная часть представлена в гуманитарных и социальных науках. В технических и естественно-научных областях доля публикаций на русском языке не превышает 1%, что ограничивает его использование в международной академической среде.

Таблица 1 отражает использование русского языка в образовательных и научных программах. Наибольший уровень его использования зафиксирован в странах СНГ, где 65% образовательных программ и 25% публикаций представлены на русском языке. В Восточной Европе и Азии образовательные программы на русском языке составляют 20% и 15% соответственно, а научные публикации — 10% и 5%.

Таблица 1.

Использование русского языка в образовательных программах и научных публикациях по регионам

Регион	Образовательные программы на русском языке, %	Научные публикации на русском языке, %	Численность студентов, чел.	Число публикаций, ед.
Страны СНГ	65	25	2,500	3,200
Восточная Европа	20	10	900	1,100
Азия	15	5	650	850
Ближний Восток	5	2	200	300
Западная Европа	3	1	150	250

Результаты демонстрируют устойчивую роль русского языка в странах СНГ как основного языка научной и профессиональной коммуникации. В Восточной Европе и Азии русский язык востребован в образовательной среде, однако его использование в научных публикациях ограничено, особенно в технических и естественно-научных дисциплинах. Рост числа студентов, обучающихся на русском языке, подтверждает его значимость в подготовке специалистов и подчеркивает необходимость изучения факторов, влияющих на его востребованность в международной научной и образовательной сфере.

Заключение. Проведенное исследование подтвердило значимость русского языка как средства научной и профессиональной коммуникации, особенно в странах СНГ и некоторых регионах Восточной Европы и Азии. Данные показали, что русский язык сохраняет свои позиции в образовательной среде, где используется для подготовки специалистов на уровнях магистратуры и аспирантуры, а также в гуманитарных и социальных науках. Однако в международной научной среде, особенно в естественно-научных и технических дисциплинах, его применение ограничено, что связано с доминирующим положением английского языка в качестве основного средства академического общения.

Список литературы:

1. Белозерова О. П. Русскоязычные базы данных и виртуальные образовательные платформы // Высшее образование в России. 2021. № 1. С. 52-59.
2. Киклевич А. К. Интернационализация науки и сохранение языкового разнообразия // Язык и культура. 2018. № 3. С. 73-80.
3. Колесников Д. А. Мягкая сила и продвижение русского языка за рубежом // Политические исследования. 2017. № 5. С. 93-99.
4. Ломовцева Т. Г. Русский язык в системе образования стран СНГ: тенденции и перспективы // Современное образование. 2020. № 4. С. 25-31.
5. Носов М. Л. Роль русского языка в международных организациях // Журнал международных исследований. 2018. № 3. С. 77-82.
6. Плунгян В. А. Русский язык как средство научной коммуникации в условиях глобализации // Вестник Московского университета. Серия 22. 2019. № 4. С. 45-52.
7. Савельев В. П. Лингвистический империализм и русский язык в странах СНГ // Вопросы языкознания. 2020. № 2. С. 64-70.
8. Солнцев В. М. Политика языков и роль русского языка в межгосударственных отношениях // Язык и общество. 2016. № 2. С. 11-18.
9. Хохлова Н. В. Англоязычная экспансия и русский язык в условиях глобализации // Вестник Российской академии наук. 2021. № 7. С. 105-113.
10. Чернова Е. И. Образовательные программы как инструмент продвижения русского языка // Международные связи. 2019. № 6. С. 36-42.

INTERYER DIZAYN TERMINOLOGIYASINING QIYMAT YONDASHUVI

Xolmurotova Gulnora Sattorovna –
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada interyer dizayn terminologiyasining tilshunoslik nuqtai nazaridan estetik, madaniy va ijtimoiy qiymatlari tahlil qilinadi. Interyer dizayn terminlari ichki makon dizaynida madaniy kodlarni yetkazish, estetik tushunchalarni ifodalash va ijtimoiy qadriyatlarni namoyon etish vazifasini bajaradi. Shuningdek, bu terminlarning lingvokulturologik va aksiologik jihatdan ilmiy ahamiyati yoritiladi.
Kalit so‘zlar: interyer dizayn terminologiyasi, qiymat, estetik qiymat, madaniyat qiymat, ijtimoiylik qiymat, aksiologiya.
Annotation: This article analyzes the aesthetic, cultural, and social values of interior design terminology from a linguistic perspective. Interior design terms serve to convey cultural codes, express aesthetic concepts, and reflect social values within interior space design. Additionally, the article highlights the scientific significance of these terms from a linguocultural and axiological standpoint.
Keywords: interior design terminology, value, aesthetic value, cultural value, social value, axiology.

Interyer dizayn terminologiyasi tilshunoslik nuqtai nazaridan, ichki makon dizaynida qo‘llaniladigan atamalar va tushunchalar tizimini ifodalaydi. Ushbu terminlar dizayn ob’ektlarining semantik, aksiologik (qiymat) va funksional jihatlarini ochib berib, ularning estetik, psixologik va lingvokulturologik mazmunini aks ettiradi. Interyer dizayn terminlari madaniy kodlarni uzatish, estetik tushunchalarni ifodalash va ijtimoiy qadriyatlarni namoyon etish vazifasini bajaruvchi leksik birliklar sifatida sotsiolingvistik va pragmatik jihatdan ahamiyatlidir. Tilshunoslikda bunday terminlar ijtimoiy-madaniy omillar, texnologik taraqqiyot va global tendensiyalar ta’sirida shakllanib, ularning leksik-semantik va lingvokulturologik xususiyatlari chuqur o‘rganiladi. Shu bilan, interyer dizayn terminlari amaliy va madaniy-estetik axborotni uzatish bilan birga, tilning aksiologik va sotsiolingvistik o‘ziga xosliklarini o‘rganishda ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Qiymat yondashuvi tilshunoslikda til birliklarining ijtimoiy, madaniy va aksiologik jihatdan qanday qiymat kasb etishini tahlil qiladi. Bu yondashuv so‘zlarning leksik, konnotativ va aksiologik qirralarini ochib berib, ularning ijobiy yoki salbiy hissiy ta’siri, madaniy qiymatlari va aks ettirgan ijtimoiy kontekstini o‘rganadi. Shuningdek, til birliklari madaniy kod sifatida tahlil qilinib, ular orqali turli jamiyatlarda aks ettirilgan ijtimoiy va axloqiy tushunchalar aniqlanadi (A.B. Abdulkadyrova, 2023; E.A. Biryulina, 2022; N.N. Boldyrev, 2022; I.V. Erofeeva, 2010; Ilyushina E.S., 2001; Pavlov S.G., 2013; E. Ibragimov, 2018; G‘. Qambarov, 2008; R.Majidova, 2020; Z. Isakova, 2022 va b.). Shu tariqa, qiymat yondashuvi tilni jamiyatdagi qadriyatlar va me’yorlar prizmasi orqali chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

“Qiymat”, tilshunoslik terminlari lug‘atiga ko‘ra, “til birliklarining semiologik xususiyatlari bo‘lib, belgilovchi va belgilanuvchi o‘rtasidagi tartiblangan (tizimli) munosabat orqali yaratiladi (konstruksiyalanadi)”[1; 510-b.]. Shuni ta’kidlash joizki, semiologik xususiyatlar “tilning alohida birliklarini ajratib ko‘rsatish uchun xizmat qiladi” [1; 402-b.].

Qiymat L.V. Baeva tomonidan insonning obyektiv haqiqatga qaratilgan irodaviy, emotsional va intellektual kechinmalarining majmuasi sifatida ta’riflangan bo‘lib, u eng muhim ma’no-yuklamali intilish va talablarni o‘zida mujassamlashtiradi [2; 12-b.]. E.N. Orekhova fikriga ko‘ra, qiymatlar eng yuqori baholash mezonlari sifatida qabul qilinadi [3; 23-b.], ular shaxsning tanlovlari, qarorlari va harakatlarini belgilaydi, uning qiymatlar tizimini shakllantiradi va uning aksiologik tizimining muhim qismiga aylanadi.

Ko‘pgina tilshunoslar “qiymat”ni ma’lum bir madaniyatda shakllangan va umumiy qabul qilingan norma sifatida ham tushunadilar. U xulq-atvor namunalarini va standartlarini belgilab, turli xatti-harakatlar orasida tanlov qilishga ta’sir ko‘rsatadi. Aynan qiymat har qanday madaniyatning asosini tashkil etadi. I.A. Sternin haqli ravishda qadriyatlarni “ijtimoiy va ijtimoiy-psixologik g‘oyalar va qarashlar bo‘lib, ular har bir yangi avlod tomonidan qabul qilinadi va meros qilib olinadi” [4; 69-b.], deb ta’kidlaydi.

Interyer dizayn terminologiyasining aksiologik xususiyatlari uning ijtimoiy, estetik va madaniy qadriyatlarni aks ettirishdagi rolini belgilaydi. Aksiologiya, ya’ni qiymat nazariyasi, bu terminlarning til orqali qadriyatlarni qanday ifodalashini o‘rganishga yordam beradi. Masalan, “minimalizm”, “luxury” va “eko-dizayn” kabi interyer dizayn terminlari muayyan estetik qadriyatlar va go‘zallik tushunchalarini yetkazib, ularni madaniyat doirasida shakllangan qadriyatlar sifatida namoyon etadi. Bu terminlar orqali jamiyatning san’at, go‘zallik va estetikaga oid qarashlari va ular ortidagi madaniy qadriyatlar yoritiladi. Shunday qilib, interyer dizayn terminologiyasi tilshunoslikda qadriyatlarni yetkazish vositasi sifatida muhim o‘rin tutadi va turli madaniy-estetik tushunchalarni ifodalashda tilning aksiologik funksiyasini ochib beradi.

Interyer dizayn terminlari orqali ifodalanadigan asosiy qiymatlarni estetik, madaniy va ijtimoiy qiymatlarga tasniflab oldik. Ular quyidagicha:

Qiymat turlari		
Estetik qiymatlar	**Madaniy qiymatlar**	**Ijtimoiy qiymatlar**
Soddalik, oydinlik, jozibadorlik, zarhal chizgilar, osmon rang, sahro uslubi, toza chiziqlar, ko‘kalamzorlik, baqatoylik, yorqinlik, zarvorid, nafosat, so‘limlik, gulbarg uslubi, quyuq soyalar, jilovli ko‘rinish, tozalik ruhi va b.	Milliy naqsh, Buxoro gilami, ko‘hna bozor uslubi, sharqona bezak, mehrob shakllari, kulolchilik buyumlari, qadimiy o‘ymakorlik, o‘zbek ipak matolari, do‘ppili bezaklar, so‘zana, Toshkent uslubi, quroqchilik, Cho‘lpon chiroqlari, Chorsi naqshlari, Boysun uslubi, ko‘k chinni, beshik shakli, qahramonlar devori va b.	Barqaror dizayn, oilaviy makon, inklusiv dizayn, zamonaviy ofis, yashil makon, texnologiyali uy, hamkorlik burchagi, dam olish maskani, bolalar burchagi, moslashuvchan mebel, ergonomik dizayn, jamoat maydoni, ijtimoiy masofa, ekologik mebel, ko‘p avlodli uy, zamonaviy oshxona, xavfsiz makon va b.

Interyer dizayn terminlari nuqtai nazaridan, **estetik qiymat** – bu ichki makonning go‘zallik, uyg‘unlik, nafosat va funksional mukammallik bilan bog‘liq qadriyatlarini ifodalaydi. Interyer dizaynida estetik qiymat makonning jozibadorligi va muayyan madaniy yoki badiiy normalarga mosligida namoyon bo‘ladi.

San’at va tabiatdan ilhomlangan dizayn elementlari, masalan, soddalik, oydinlik, jozibadorlik, zarhal chizgilar, osmon rang, sahro uslubi, toza chiziqlar, ko‘kalamzorlik, yorqinlik va tozalik ruhi kabi xususiyatlar estetik qiymatni shakllantiradi va ichki makonning hissiy boyligini oshiradi. Shunday qilib, estetik qiymat interyer dizaynda nafaqat go‘zallikka, balki insonning ruhiy va hissiy ehtiyojlarini qondirish, shuningdek, shaxsiy va ijtimoiy tajribalarni boyitishga xizmat qiladi.

Interyer dizayn nuqtai nazaridan, **madaniy qiymat** – bu ichki makon dizaynida muayyan jamiyatning madaniy me’yorlari, qadriyatlari va an’analari orqali ifodalanadigan qadriyatlar tizimidir. Interyer dizaynida madaniy qiymatlar milliy o‘ziga xoslikni aks ettirib, makonning estetik ko‘rinishini shakllantiradi. Masalan, dizaynda milliy naqshlar, Buxoro gilami, sharqona bezaklar, kulolchilik buyumlari, qadimiy o‘ymakorlik, o‘zbek ipak matolari, Chorsi naqshlari yoki Cho‘lpon chiroqlari kabi elementlar madaniy qiymatlarni ifodalaydi. Bunday elementlar jamiyatning tarixiy va estetik qadriyatlarini ichki makonda namoyon etishga yordam beradi. Shunday qilib, interyer dizayndagi madaniy qiymatlar nafaqat estetik jihatdan, balki jamiyatning madaniy merosini saqlash va unga hurmat ko‘rsatish maqsadida ham katta ahamiyatga ega.

Interyer dizayn nuqtai nazaridan, **ijtimoiy qiymat** – bu ichki makonning jamiyatda qabul qilingan me’yorlar va o‘zaro munosabatlarga mos tarzda tashkil etilishidir. Interyer dizaynida ijtimoiy qiymatlar insonlar o‘rtasida qulay, samimiy va hamkorlikka asoslangan muhit yaratish orqali namoyon bo‘ladi. Masalan, barqaror dizayn, oilaviy makon, inklusiv dizayn, yashil makon, bolalar burchagi va jamoat maydoni kabi elementlar ijtimoiy qiymatlarni ifodalaydi. Shuningdek, texnologiyali uy, xavfsiz makon, ko‘p avlodli uy va ergonomik dizayn kabi yondashuvlar insonlar o‘rtasida yaqinlik, xavfsizlik va hamkorlikni kuchaytiradi. Shunday qilib, ijtimoiy qiymatga ega interyer dizaynlar nafaqat estetik jihatdan jozibador, balki ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va insonlarning jamiyatdagi o‘zaro muloqotini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, interyer dizayn terminologiyasi jamiyatdagi estetik, madaniy va ijtimoiy qiymatlarni aks ettiruvchi muhim leksik tizimdir. Bu terminlar orqali ichki makonning nafaqat go‘zalligi, balki o‘ziga xos milliy, estetik va ijtimoiy xususiyatlari ifodalanadi. Estetik qiymatlar go‘zallik va uyg‘unlikni aks ettirsa, madaniy qiymatlar milliy an’analar va urf-odatlarni yoritadi, ijtimoiy qiymatlar esa insonlar o‘rtasida ijobiy muhit yaratishga xizmat qiladi. Interyer dizayn terminologiyasi, shunday qilib, tilshunoslikda qadriyatlarni ifodalovchi samarali vosita sifatida katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: URSS, 2018. – 576 с.

2. Баева Л.В. Ценностные основания индивидуального бытия: опыт экзистенциальноĭ аксиологии: монография. – М., 2003. – 238 с.

3. Орехова Е.Н. Субъективная модальность высказывания: форма, семантика, функции: монография. – М., 2011. – 44 с.

4. Стернин И. А. Концепты и невербальность мышления // Филология и культура. Материалы международной конференции 12-14 мая 1999 г. – Тамбов, 1999. – С.69-79.

A.ORIPOVNING “SUHBATDOSH” SHE’RI MATNINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

S.Sh.Azamatova *- Sharof Rashidov nomidagi*
Samarqand davlat universiteti
Filologiya fakulteti 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: dots. ***U.Rashidova***

Annotatsiya: Leksik-semantik tahlil – tilshunoslikda so’zlarning lug‘aviy va semantik ma’nolarini, ularning qanday mazmunda qo‘llanilishini, kontekstda qanday o‘zgarishlarga uchrashini o’rganish usulidir. Bu tahlil so‘zlar o‘rtasidagi sinonimiya, antonimiya, polisemantik (ko‘p ma’noli) va monosemantik (bir ma’noli) jihatlarni o‘rganadi. Shuningdek, leksik-semantik tahlil vositasida so‘zlarning (masalan: terminlar, dialektlar, umumxalq tili) ham aniqlanadi. Leksik-semantik tahlil natijasida so‘zlarning sinonimlari, antonimlari va ularning kontekstdagi ma’nolari yaxshiroq tushuniladi.Bu, ayniqsa, tarjima qilish, adabiy asarlarni o‘rganish va yozuvchining tiliga xos uslubni tahlil qilishda muhim hisoblanadi. Mazkur maqolada A.Oripovning “Suhbatdosh” she`ri matnining leksik-semantik tahlili amalga oshirildi.

Kalit so’zlar: Leksik-semantik tahlil, lug‘aviy ma`no, semantika, kontekst, sinonimiya, antonimiya, polisemantika, monosemantika, til qatlamlari, tarjima, uslub, so‘z ma`nosi.

Abdulla Oripov (1941-2016) – o‘zbek adabiyotining mashhur vakillaridan biri, O‘zbekiston xalq shoiri va “O‘zbekiston Qahramoni” unvoniga sazovor bo‘lgan ijodkor. U o‘zining chuqur mazmunli she’rlari, dostonlari va tarjimonlik faoliyati bilan tanilgan. Abdulla Oripov asosan milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, muhabbat, insoniylik va falsafiy mavzularni o‘z asarlarida yoritgan. Shoirning ijodida “Suhbatdosh” she’ri alohida o‘rin tutadi. Bu she’rda insonning ichki dunyosi, ko‘ngil kechinmalari va hayotiy qadriyatlari aks etgan.

“Suhbatdosh” she’rida shoir o‘z dard-u iztiroblarini tinglaydigan, uni tushunadigan va qo‘llab-quvvatlaydigan suhbatdosh haqida so‘z yuritadi. Suhbatdosh – bu faqat biror inson emas, balki qalbda bir ovoz, ruhiy tengdosh yoki hatto tabiat bilan muloqot ramzidir. Shoir shunday suhbatdoshni izlash jarayonini, uni topish va tushunish istagini she‘riy obrazlar orqali ifodalaydi. Bu she’rda A.Oripov insoniy aloqalar, yolg‘izlik va samimiylikka bo‘lgan ehtiyojni yuksak badiiylik bilan yoritgan [6,56].

Quyida “Suhbatdosh” she’rida qo‘llanilgan leksik birliklarning leksik-semantik tahlilini amalga oshiramiz. Leksik-semantik tahlil – tilshunoslikda so ‘zlarning lug‘aviy va semantik ma’nolarini, ularning qanday mazmunda qo‘llanilishini, kontekstda qanday o‘zgarishlarga

uchrashini o ‘rganish usulidir. Bu tahlil so‘zlar o‘rtasidagi sinonimiya, antonimiya, polisemantik (ko‘p ma’noli) va monosemantik (bir ma’noli) jihatlarni o‘rganadi. Shuningdek, leksik-semantik tahlil vositasida so‘zlarning (masalan: terminlar, dialektlar, umumxalq tili) ham aniqlanadi. Leksik-semantik tahlil natijasida so‘zlarning sinonimlari, antonimlari va ularning kontekstdagi ma’nolari yaxshiroq tushuniladi. Bu, ayniqsa, tarjima qilish, adabiy asarlarni o‘rganish va yozuvchining tiliga xos uslubni tahlil qilishda muhim hisoblanadi.

Tilshunoslikda semantika yo‘nalishining asosiy maqsadi ma’nolarni semalar yoki semantik xususiyatlar deb ataladigan kichik birliklarga ajratish va bu so ‘zlarning ma’nosini segmentlarga ajratish, shuningdek, o‘xshash ma’noga ega so‘zlarni va qarama-qarshi ma’no so‘zlarini farqlashda yordam beradi. Boshqa tarafdan tahlil qiladigan bo ‘lsak,lingvistik-semantik so'zlarning o‘z ma’no va ko‘chma ma’nosini o‘rganishga mas’uldir. Xabar obyektiv ifoda etilganda, uning ma’nosi denotativ (o‘z ma’no) deb aytiladi va obyektiv aloqaga imo-ishora yoki intonatsiya orqali ba’zi shaxsiy baho qo‘shilsa, uning ma’nosi aytiladi va bu konnotativ (ko‘chma ma’no) hisoblanadi.

Tilshunoslikda so‘zlar quyidagilarga bo‘linib o‘rganiladi:

1. Sinonimiya – bir xil belgini bir nechta belgi bilan ifodalash mumkin bo‘lganda paydo bo‘ladi, masalan: *odam, zot*. Sinonim (ma’nodosh) so’zlar yunoncha, synonymos – “ bir nomli ” degan ma’noni anglatadi. Bir umumiy ma’noga ega bo‘lgan (denotativ ma’nosi bir xil), uslubiy bo‘yog‘i, qo‘llanishdagi xususiyati va belgilari bilan farqlanadigan so‘lar [2,83].

“Suhbatdosh” she’rida *odam, zot* so‘zlari ma’nodosh so‘zlar bo‘lib kelgan.

*Qaniydi uchrasa shunday bir **odam**:*

Sen yoqa bo‘lganda u ham yeng bo‘lsa.

*Qaniydi uchrasa shundayin bir **zot,***

Gaplashsak jaydari yoronlarga xos.

“O‘zbek tili izohli lug‘ati” (O‘TIL)da odam so‘zi ko‘p ma’noli so‘z sifatida izohlangan va uning 5 ta ma’nosi borligi ko‘rsatilgan: 1. Fikrlash, so‘zlash va mehnat qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan, shu tufayli boshqa hamma maxluqotdan ustun turuvchi jonli zot, kishi, inson. 2. Kishilik jamiyatining ayrim bir a’zosi, shaxs. 3. Jamoa xo ‘jaligi, oila a’zolariing har biri, jon. 4. Biror boy-badavlat yoki amaldor kishining xizmatkori yoki tarafdori. 5. O ‘zga jamoa yoki oila vakili.

“Suhbatdosh” she’rida odam leksemasi lug‘atda keltirilgan 2-ma’noni ifodalamoqda [11,83]. “O‘zbek tili sinonimlarining o‘quv lug‘ati”da *odam* so‘zining sinonimlari shunday izohlangan: ODAM [a], SHAXS [a], KISHI, INSON [a], KIMSA, ODAMZOD [a], BASHAR [a], BANDA [f], BANIODAM [a], BANIBASHAR [a], BANIINSON [a], HAYVONI NOTIQ

Izohi: Fikrlash, so‘zlash, qurol yasash va undan foydalanish qobiliyatiga ega bo‘lgan jonli mavjudot.

Turkumi: ot

Badiiy uslub: bashar, baniinson, hayvoni notiq, baniodam, banibashar [a]

So‘zlashuv uslubi: kishi, inson, kimsa, odamzod, bashar [a], banda [f]

Ilmiy uslub: shaxs, inson

Eskirgan (tarixiy) shakli: bani inson, hayvoni notiq [10,338].

“O‘zbek tili sinonimlarining o‘quv lug‘ati”da *zot* so‘zining sinonimlari shunday izohlangan: *URUG‘, NASL, AVLOD, ZOT, NASAB*

Izohi: Bir avlod-ajdodga mansub kishilar urug‘i, ularning kelib chiqishi.

Turkumi: ot

Ilmiy uslub: urug‘, zot, nasab

Badiiy uslub: nasl, avlod

Eskirgan (tarixiy) shakli: nasab [10,485].

Yuqorida qayd etilgan lug‘atlarda odam va zot leksemalari garchi bir sinonimlik qatorida kelmagan bo‘lsa-da, ammo tahlil obyektimiz bo‘lgan she’rda suhbatdosh so‘zining sinonimlari sifatida kontekstual sinonimlar vazifasini bajargan.

“Suhbatdosh” she’rida suhbat va g‘iybat so ‘zlari ma’nodosh so‘zlar bo‘lib kelgan.

Biri ko‘z bo‘lganda, biri bo‘lsa qosh,

Suhbatga g‘iybat hech aralashmasa.

“O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati” da suhbat so‘zi shunday izohlangan: SUHBAT, SO‘Z, GAP, MULOQOT – ikki yoki undan ortiq shaxslar o‘rtasida o‘zaro fikr almashish, muloqot qilish jarayonini anglatadi.

“O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati” da g‘iybat so‘zi shunday izohlangan: G‘IYBAT, FISQ-FASOD, FISQ-FUJUR – birovni kamsitib, yomonlab aytilgan yolg‘on-yashiq gap[7,491].

Yuqorida qayd etilgan lug‘atlarda suhbat va g‘iybat leksemalari garchi bir sinonimlik qatorida kelmagan bo‘lsa-da, ammo tahlil obyektimiz bo‘lgan she’rda suhbat va g ‘iybat so‘zlari o‘zaro kontekstual antonim vazifasini bajargan.

2.Polisemiya – A.Hojiyevning “Tilshunoslik termenlarining izohli lug‘ati” da polisemiya atamasi shunday izohlangan: polisemiya (yunoncha, poly–ko‘p+sema– belgi) ko‘p ma’nolilik. Til birliklarining birdan ortiq ma’noga ega bo‘lishi [13,81].

Biz tahlil qilayotgan “Suhbatdosh” she’rida *odam, yoqa, ko‘ngil, yulduz, hayot, arra, ko‘z, qosh* so‘zlari metafora usulida ma’no ko‘chish hodisasi yuz bergan. Misol uchun: Ko‘z – 1. (o‘z ma’no, insonning ko‘rish a’zosi; Jiyanim menga ko‘z qisib, "qo‘yavering" degandek ishora qildi). 2. (ko ‘chma ma’no, ba’zi narsalarning biror belgi bilan ajralib, ko‘zga o‘xshab ketadigan qismi, bo‘lagi; Derazaning ko‘zi).

Qosh – 1. (o‘z ma’no, qovoq tepasidagi yoysimon tukli qatlam; Samandarov bir qoshi past va bir qoshi baland bo‘lib, o‘chib qolgan maxorkasini chiroqdan tutatib oldi). 2. (ko‘chma ma’no, ba’zi narsalarning old qismi, turtib chiqqan joyi; Xizmatkorlar qo‘ltig‘imdan ko‘tarib, otga mingashtirmoqchi bo‘lganlarida, oyog‘im uzangidan toyib, burnim egarning qoshiga tegib ketdi) [14,256].

3. Omonimiya – “Tilshunoslik termenlarining izohli lug‘ati” da omonimiya termini shunday izohlangan: birdan ortiq til birligining talaffuz va yozilishi jihatdan bir xil bo‘lish hodisasidir. Omonimiyaning leksik omonimiya, frazeologik omonimiya, grammatik omonimiya va boshqa turlari mavjud [13,70].

“Suhbatdosh” she’rida yosh, leksemasi omonim so‘z bo‘lib kelgan.

Yoshi, martabasi teng bo‘lmasa ham,

Albatta, sen bilan ko‘ngli teng bo‘lsa.

Yosh – 1. Izohi: inson yoki jonli mavjudotning tug‘ilganidan boshlab o‘tgan vaqt miqdori.

Turkumi: ot

2. Izohi: odam yig‘laganda ko‘zdan chiqadigan suyuqlik

Turkumi: ot

Biz tahlil qilayotgan “Suhbatdosh” she’rida yosh omonimi lug‘atda keltirilgan 1-ma’noni ifodalagan [15,256].

So‘z ma’nolarini tahlil etar ekanmiz, ularning semantik ma’nosi haqida ham to‘xtalib o‘tmog‘imiz lozim. Semantik maydon – bu sema (belgi) yoki lingvistik ildiz deb ataladigan umumiy funktsional asosiy birlikka ega bo’lganligi sababli o‘xshash ma’noga ega so‘zlar yoki iboralar to‘plamidir. Semantik maydonda turuvchi so‘zlar aynan bir xil sohalarda ishlatiladi. Masalan, bog‘dorchilik sohasiga oid semantik maydon so‘zlari faqatgina shu sohada ishlatiluvchi leksemalar hisoblanadi.

A.Oripov “Suhbatdosh” she’rida *yoqa-yeng bo‘lmoq*, *asabini arralamoq*, *ko‘z-qosh bo‘lmoq* frazalaridan unumli foydanlangan bo‘lib, quyida ularning tahliliga to‘xtalamiz.

Ko‘z-qosh bo‘lmoq – O‘zbek xalqida ko‘pincha ota-ona ko‘z va qoshga o‘xshatiladi. A.Navoiy ham o‘z g‘azallarida ko‘z-u qosh juft birikmasidan unumli foydalangan. Masalan, “Orazin yopqoch ko‘zumdin” deb boshlanuvchi g‘azalida *biri ko’z,biri qosh bo’lmoq* iborasi ko‘z-u qosh shaklida qisqartirib qo‘llangan:

Qut bir bodom-u yerim go‘shayi mehrob edi,

G‘orati din etti nogah bir balolig‘ ko‘z-u qosh. [5]

Biri ko‘z, biri qosh bo‘lmoq iborasi Sh.Rahmatullayevning O‘TFLida shunday izohlangan: Xushmuomalalik yoki do‘stona yondashuvni ifodalaydi. Bu ibora ko‘pincha odamlar o‘rtasidagi ijobiy munosabatlarni, do‘stona aloqalarni yoki yaxshi munosabat bildirishni ta’riflash uchun ishlatiladi. *Ishxona rahbari yangi xodimga ko‘z-qosh bo‘lib, qalbimni yoritding.(iliq munosabat va yordam ko‘rsatishni ifodalash vazifasida qo ‘llangan).* [4, 356]

A.Oripov biz tadqiq etayotgan she’rimizda biri ko‘z, biri qosh bo‘lmoq iborasidan o’zaro ikki kishining mustahkam aloqasini, bir-birini to‘ldiruvchi bo‘lishini yoki bir-biriga bog‘liqligini bildirish maqsadida foydalangan:

Biri ko‘z bo‘lganda, biri bo‘lsa qosh,

Suhbatga g‘iybat hech aralashmasa.

Ko‘z-qosh bo‘lmoq juft so‘z hisoblansa-da, lekin A.Oripov o ‘zining “Suhbatdosh” she’rida *ko‘z* va *qosh* so‘zlarini alohida-alohida qilib bir misraga tizgan. Bu usul o‘quvchiga misraning ma’nosini yanada aniq tushunishga va qiynalmasdan tahlil qilishiga yordam beradi.

Yoqa-yeng bo‘lmoq iborasi o‘zbek tilidagi frazeologik birliklardan biri bo‘lib, biror ishga jiddiy kirishish, harakatga shaylanish yoki birdamlik ma’nolarini anglatadi. Sh.Rahmatullayevning “O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati” da ushbu iboraning ma’nosi shunday izohlangan: ko‘pincha majoziy ma’noda qo‘llaniladi va biror ishni boshlashdan oldin har tomonlama tayyorgarlik ko‘rish, mas’uliyat bilan ishni bajarishga bel bog‘lash ma’nosini anglatadi [9,558].

A.Oripov biz tadqiq etayotgan she’rimizda yoqa-yeng bo‘lmoq iborasidan biror kishi yoki vaziyatning qo‘shni va bir-birini to‘ldiradigan, hamohang tarzda ishlashini yoki muvofiqligini ta’riflash maqsadida foydalangan.

Qaniydi uchrasa shunday bir odam:

Sen yoqa bo‘lganda u ham yeng bo‘lsa.

Ushbu misradagi frazani tahlil qilsak, *yoqa* va *yeng* kiyimning bir-birini to‘ldiruvchi qismlari sifatida keltiriladi va bu orqali insonlar ham birgalikda harakat qilishsa, bir-biriga mos va ahil bo‘lib, bir maqsadga xizmat qilishsa, ishlari oson va muvaffaqiyatli bo‘ladi degan xulosaga kelamiz.

Asabini arralamoq iborasi “O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati” da shunday izohlangan: o‘zbek tilida insonning sabr-toqatini tugatish, ruhiy bezovtalik keltirish yoki asabiylashishga sabab bo‘lish ma’nosini bildiradi. Kuchli ta’sir o‘tkazuvchi va og‘irlik qiluvchi gap-so‘zlar yoki harakatlarni tasvirlashda qo‘llaniladi [9, 23].

Muhammad Yusuf ham o’zining she’rlaridan birida *asabini arralamoq* iborasidan foydalangan:

Mayda gaplaring, tig‘ kabi o‘yib,

Asabimni arralading doim.
Sabotimni sinab, tuyg‘ularni so ‘yib,
Ko‘nglimni tilkapora qilib…

She’rda bu ibora emotsional og‘riq va dardni ifodalashda qo‘llanilgan bo‘lib, lirik qahramonning azob va bezovtaliklarini tasvirlashda, *asabni arralamoq* tashqi bosimlar yoki so‘zlar orqali ruhiy qiynoqni ifodalash uchun foydalanilgan[16].

A.Oripov biz tadqiq etayotgan she’rimizda asabini arralamoq iborasidan insonlar orasidagi samimiy va xushmuoala suhbatga bo‘lgan ehtiyojni ta’kidlash uchun ishlatilgan. Ushbu ibora hayotdagi turfa munosabatlarni ifodalashda qo‘llanilib, kishilar o‘rtasidagi tushunmovchilik yoki asabiylashuvni fe’lning bo‘lishsiz shaklini qo‘llash orqali tasvirlaydi.

Qaniydi uchrasa shunday suhbatdosh,
Bir-birin asabin arralashmasa.

Xulosa. Abdulla Oripovning “Suhbatdosh” she’ri shoirning falsafiy qarashlari, insonning ichki kechinmalari va hayotning murakkabliklarini ifoda etuvchi she’rlaridan biridir. She’rdagi asosiy g‘oya inson bilan tabiat yoki boshqa mavjudotlar o‘rtasidagi ichki suhbat va bu orqali erishiladigan ruhiy xotirjamlikni tasvirlashdir. Abdulla Oripov she’riyatida ko ‘pincha insonni hayotiy hodisalar va tabiat manzaralari bilan bog ‘lash orqali ruhiy tahlil qilinadi. “Suhbatdosh” she’rida shoir inson o‘zini yolg‘iz his qilganida qandaydir suhbatdosh topishga inyilishini ifodalaydi. Bu suhbatdosh hayvonlar, tog‘lar yoki hatto yulduzlar bo‘lishi mumkin. She’r insonning yolg‘izlik va ichki iztiroblarini tasvirlashda milli va falsafiy mushohadalarga boydir. She’rning leksik-semantik tahlili uning antonim, sinonim, ko‘p ma’noli so‘zlarga boyligini isbotladi. Keyingi ishlarimizda A.Oripov lirikasini yanada kengroq tahlilga tortamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.Oripov. Saylanma. –Toshkent: O‘qituvchi, 2006. 145 b.
2. A.Hojiyev. Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. 384 b.
3. Z.Xolmonova. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001. 348 b.
4. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining izohli lug‘ati (O‘TIFL). –Toshkent: O‘qituvchi, 1998. 548 b.
5. Manba https://tafakkur.net/orazin-yopqoch-kozumdin/alisher-navoiy.uz
6. A.Qayumov. Abdulla Oripov. – Toshkent: O‘zbeiston, 1994. 288 b.
7. N.Mahmudov. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati. –Toshkent: G‘.G‘ulom, 2023. 512 b.
8. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. –Toshkent: Universitet, 2003. 600 b.
9. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: Fan, 1978, 832b.
10. H.Dadaboyev, M.Abjalova, U.Rashidova. O‘zbek tili sinonimlarining o ‘quv lug‘ati. –Toshkent: bookmany print, 2023, 810 b.
11. A.Madvaliyev. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G ‘ulom, 2023, 964 b.
12. A.Hojiyev. O‘zbek tili sinonimlar lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1974, 307 b.

13. A.Hojiyev. Tilshunoslik terminlarining izohli lug ‘ati. – Toshkent: O ‘qituvchi, 1985, 280 b
14. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent: Universitet, 2000, 545 b
15. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tili omonimlarining izohli lug‘ati. –Toshkent: O‘qituvchi,1984, 300b.
16. Manba https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/7-o-zbek-zamonaviy-she-riyati.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Усманова Насиба Махмудовна
Старший преподаватель Самаркандского государственного архитектурно строительного университета
mail: rahmatova1867@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются особенности использования инновационных технологии в обучении русского языка и литературы в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: грамматика, инновация, технология, структура, образования, обучения, использования, эффективность.

USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation: The article discusses the features of the use of innovative technologies in teaching the Russian language and literature in higher educational institutions.

Key words: grammar, innovation, technology, structure, education, learning, use, efficiency.

Традиционная система обучения и воспитания не всегда учитывает особенности сегодняшних социальных условий, и это особенно касается преподавания русского языка и литературы – существуют серьезные противоречия между потребностью общества и уровнем функциональной грамотности населения.

Сложность и многообразие грамматической и лексической структуры русского языка, жанровое, идейно- художественное многообразие русской литературы и определенные трудности, связанные с этим, специфические психолингвистические особенности современного студента делают классические методики, несмотря на всю их системность, недостаточно адекватными современным потребностям общества. Именно поэтому интерес к теме поиска новых методик остается довольно устойчивым. Активизируется обмен опытом между преподавателями, применяющими в своей

практике новые формы, технологии, методы обучения. Наибольшую актуальность в сфере высшего образования имеют инновации, направленные на переориентацию его целей, связанных с формированием личности профессионала [4].

Инновационные подходы к преподаванию русского языка требуют изменения качественного отношения к предмету преподавания. Русский язык является носителем культуры, традиций русского народа. Значит, целесообразно преподавать его как феномен культуры, овладевать методикой преподавания предметов культурологического цикла.

Инновациями в образовании называют новшества, нововведения в содержании образования, в формах и методах обучения, в отношениях

«преподаватель – студент», использовании информационных технологий обучения, внедрение нового оборудования, в организации учебно- воспитательного процесса, его управлении и др. [1].

Инновационные технологии в образовании — это организация образовательного процесса, построенная на качественно иных принципах, средствах, методах и технологиях и позволяющая достигнуть образовательных эффектов [3].

Основными целями использования инновационных технологий являются:

- развитие интеллектуальных, коммуникативных, лингвистических и творческих способностей учащихся;
- формирование личностных качеств учащихся;
- выработка умений, влияющих на учебно-познавательную деятельность и переход на уровень продуктивного творчества;
- формирование ключевых компетентностей учащихся [8]. Данными целями определяются и задачи инновационного обучения:
- ✓ повышение мотивации, интереса к изучаемому предмету;
- ✓ усиление познавательной деятельности;
- ✓ создание комфортной обстановки, атмосферы взаимопонимания и поддержки в процессе коммуникации на изучаемом языке;
- ✓ раскрытие творческого потенциала, развитие инициативы;
- ✓ создание комфортной обстановки, атмосферы взаимопонимания и сотрудничества ученика и учителя в процессе коммуникации на изучаемом языке;
- ✓ тщательный отбор материала и способов его подачи [5].

Использование инновационных технологий на уроках русского языка и литературы позволяет индивидуализировать и дифференцировать процесс обучения, контролировать деятельность каждого студента, активизировать творческие и познавательные способности обучающихся, оптимизировать учебный процесс, значительно увеличить темп работы [8].

На уроках русского языка и литературы ВУЗ ах можно эффективно использовать нижеследующие инновационные технологии:

- проблемное обучение,
- метод проектов,
- развитие критического мышления через чтение и письмо,
- технологию модульного обучения,
- информационные технологии.

При использовании инновационных технологий в обучении успешно можно применять следующие приемы и формы работы:

- опорный конспект;
- мозговая атака;
- групповая дискуссия;
- чтение с остановками и Вопросы Блюма;
- синквейн;
- перепутанные логические цепочки;
- работа с тестами;
- групповая форма работы;
- коллективная форма работы;
- ассоциативный ряд;
- лингвистические карты;
- лингвистические задачи;
- исследование текста;
- задания поискового характера. [2].

Таким образом применение инновационных технологий в обучении русского языка и литературы в высших учебных заведениях помогает решать организации процесса обучения, создания языковой среды, определения роли преподавателя на занятиях, подбора эффективных способов представления информации. Анализ материалов показывает, что инновационные технологии предстают в качестве средства обучения как студентов, так и самих преподавателей. Изучение этих технологий представляется актуальным, многоаспектным и имеет перспективу дальнейшего исследования.

Использованные источники:

1. Аминова М. Реализация инновационных методов в личностно ориентированном подходе педагогической деятельности Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 6 (2021) / ISSN 2181-1415-С.53-55
2. Грезнева О.В. Инновационные технологии на уроках русского языка и литературы // https://nsportal.ru/shkola/mezhdistsiplinarnoeobobshchenie/library/2020/08/17/innovatsionnye-tehnologii-na-urokah
3. Егорова М.М. Анализ реализации полисемии в художественном тексте как средство совершенствования речевой культуры студентов: диссертация... кандидата педагогических наук: Москва, 2011.- 245 с.
4. Елдашева Г.В. Елдашева Г.В. Современные педагогические технологии как средство повышения качества образования // Проблемы педагогики.- 2020.
5. Инновационные технологии на уроках русского языка и литературы// https://nsportal.ru/shkola/mezhdistsiplinarnoe-

“YUSUFBEK” DOSTONIDAGI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOKUTROLOGIK XUSUSIYATLARI

Abatov Doston Ro‘zimurod o‘g‘li,
Qarshi davlat universiteti o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
O‘ngboyev Ramazon Mahmadali o‘g‘li,
Qarshi davlat universiteti 2-bosqich talabasi
Dostonabatov1997@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Qahhor baxshi Rahimov kuylagan “Yusufbek” dostonidagi paremiologik (maqol, matal, ibora, hikmatli so‘zlar) birliklarning lingvomadaniy xususiyati qahramonlikni aks ettiruvchi paremiologik birliklar; vatanparvarlik ulug‘lanuvchi paremiologik birliklar; ijtimoiy qatlam bilan bog‘liq paremiologik birliklar; do‘stlik va dushmanlik bilan bog‘liq paremiologik birliklar vositasida ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *lingvomadaniy, maqol, ibora, paremiologiya, frazeologizmlar, lingvokulturologiya, lug‘at, leksik birliklar.*

Annotation: *In this article, the linguistic and cultural characteristics of the paremiological (proverb, saying, phrase, wise words) units in the epic "Yusufbek" sung by Kahhor Bakhshi Rahimov are paremiological units reflecting heroism; paremiological units glorifying patriotism; paremiological units related to social class; revealed by means of paremiological units related to friendship and enmity.*

Key words: *linguistic and cultural, proverb, phrase, paremiology, phraseology, linguoculturalism, dictionary, lexical units.*

Ma’lum bir millatning lingvomadaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi birliklar sirasiga paremiologik birliklar ham kiradi. Paremiologik birliklar muayyan xalqning uzoq tarixi, hayotiy kuzatishlari orqali paydo bo‘luvchi maqol, matal, ibora, hikmatli so‘z hamda aforizmlardir. Frazeologizmlar turg‘un birikmalar hisoblanib, ular ham millat madaniyatini, o‘ziga xos dunyoqarashini, qiyofasini obrazli namoyon qiluvchi vositalardir. Frazeologizmlar tarkibidagi biror so‘z yoki o‘sha ibora anglatayotgan mazmun o‘sha tilga tegishli bo‘lgan millat haqida milliy madaniy axborot beradi. Har bir til o‘z taraqqiyoti davomida mukammallashib, rivojlanib boradi. Tilning grammatik fonetik, leksik va boshqa jihatlari normalashib, barqarorlashib lug‘at tarkibi boyib boradi. Bunday jarayonlarda frazeologizmlar qatori ham shakllanadi, boyiydi, nutqimizning obrazliligi va emotsionalligi oshib boraveradi. Frazeologik birliklar ma’lum bir millat mentaliteti va madaniyati haqidagi ma’lumotlarning yig‘indisidir [2, 50]. Frazeologizmlar tilda madaniy axborotni, xalq milliy tafakkur tarzini o‘zida aks ettirgan inson kommunikativ-situativ jarayonining eng muhim birliklaridan biri hisoblanib, ular xalq og‘zaki ijodi namunalarida, badiiy asarlarda va xalq tili hamda urf-odatlarida o‘zgarmay saqlanib kelinmoqda. B.A.Larin: “Tongda yorug‘lik shudring tomchilarida qanday aks etsa, iboralar xalq dunyoqarashi, ijtimoiy tuzum, o‘z davri mafkurasini shunday aks ettiradi”, – deb yozgan edi [4, 208]. Lingvokulturologiya o‘zbek tilshunosligida yangi yo‘nalishlardan biri sanaladi. Shunga qaramay, tilshunosligimizda bu yo‘nalishda ham ko‘plab tadqiqotlar olib borildi va sohaga doir tadqiqotlar davom etmoqda. “Yusufbek” dostoni matnidagi frazeologizmlarni lingvomadaniy jihatdan tadqiq etar ekanmiz, ularni mazmuniy guruhlarga ajratishni lozim topdik:

1. Qahramonlikni aks ettiruvchi paremiologik birliklar;

2. Vatanparvarlik ulug‘lanuvchi paremiologik birliklar;

3. Ijtimoiy qatlam bilan bog‘liq paremiologik birliklar;

4-do‘stlik va dushmanlik bilan bog‘liq paremiologik birliklar [2, 53].

O‘zbek tili leksikasida mavjud bo‘lgan deyarli barcha paremalarning lingvokulturologik belgilari sezilib turadi. Masalan, “Yusufbek” dostonida qo‘llangan “Mardning yig‘lagani – egilgani, singani’’ maqoli bevosita o‘zbek yigitlaring mard, jasur va boshiga og‘ir kunlar tushsa ham, yig‘lamasligini aks ettirgan. Azal-azaldan ham bizning ota-bobolarimiz qanday yomon kunlarni boshlaridan o‘tkazishsa ham, barchasiga sabr qilgan.

O‘g‘il ro‘zg‘orning shoni,
Qizlar otaning joni.
Baraka bo‘lsa uyda,
Arimas el-mehri [1, 10].

Ushbu parcha orqali erkakning ro‘zg‘orda bosh bo‘lishi va otaning yordamchisi ekanligi haqida fikr yuritilgan. Oilani gullatib-yashnatish va uni halol-u pok saqlash erkak kishiga bog‘liqligi haqida fikr yuritilgan. “Qizlar otaning joni”. Birgina shu jumla orqali sharq xalqlarida xotin-qizlarga bo‘lgan munosabat yana ham oydinlashadi, ya’ni qiz bola doimo oilasining yuzi bo‘lishi, uning har bir bosgan qadamida ro‘zg‘ori sha’ni yotishi aks ettirilgan.

Osmonda Xudo zo‘r bo‘lsa,
Yerda nasiba zo‘r ekan,
Yomonga dunyo tor bo‘lsa,
Yigitning ko‘rki or ekan,
Orlanib jo‘nadim, yigitlar,
Zorlanib jo‘nadim, yigitlar [1, 8].

Haqiqatan ham, yomon insonga dunyo hamisha kichik ko‘rinadi. Yomon inson doimo barcha narsalarga salbiy qaraydi. Yigit kishining ko‘rki, tarovati bu uning, shubhasiz, or va nomusidir.

Shahriyorning zulfakdori,
Irim-sirimni boshladi.
Shunday so‘zlab ikki pari,
Qo‘ltiqda qo‘sha tumori,

Bekka butun non tishlatib,
Chilon tasbehni ushlatib,
Toza isiriq tutatib,
Sultonni oldi oraga [1,12].

“Non tishlatmoq” iborasi o‘zbek tilida odatda “shartli ravishda biror ishni boshlash yoki harakatga kirishish uchun biror narsadan ilhom olish yoki yordam olish” ma’nosida qo‘llanadi. Bu ibora ko‘proq metaforik ma’noga ega bo‘lib, qiyinchiliklarni yengib o‘tish, biror joyda boshqalar bilan yaqinlik qilish yoki nimadandir foydalanish orqali imkoniyat topish mazmunini anglatadi. Mazkur misralar o‘zbek xalq ijodining boy madaniy merosidan olingan bo‘lib, unda lingvomadaniy jihat o‘ta boy mazmunni ifodalaydi. Endi ushbu jumlani tahlil qilib ko‘ramiz: *“Bekka butun non tishlatib”...* Non tishlatish qadimiy o‘zbek urf-odatlarida ishonchni ta’minlash va aloqalarni mustahkamlash uchun ishlatiladigan ramziy harakatdir. Non muqaddas sanalib, uni tishlatish kelishuv, samimiyat va do‘stlik belgisi sifatida talqin qilingan. Lingvomadaniy jihatdan bu harakat o‘zbek xalqining odob-axloq qadriyatlarini, o‘zaro

munosabatlarda muqaddaslikka bo‘lgan e’tiborini ko‘rsatadi. *“Chilon tasbehni ushlatib”*… Chilon tasbeh diniy va ruhiy poklik ramzi bo‘lib, tasbeh ushlash kishining ibodatga, halol va poklikka bo‘lgan e’tiborini ko‘rsatadi. Ushbu detal orqali tasvirlangan holat kishi o‘z niyatining tozaligini isbotlash uchun diniy qadriyatlar bilan o‘zini bog‘laganligini anglatadi. *“Toza isiriq tuzatib*”… Isiriq qadimdan turkiy xalqlar orasida yomonlikdan saqlanish, atrof-muhitni poklash va yaxshi niyatlarni amalga oshirish uchun tutatilgan. Bu o‘zbek madaniyatida yaxshi niyat, xavfsizlik va ma’naviy poklik ramzi sifatida qaraladi. *“Sultonni oldi oraga”...* Ushbu qism voqea ishtirokchilari o‘rtasida o‘zaro kelishuv yoki muzokaralarga yo‘l ochilgani, oraga nufuzli shaxs kiritilishi haqida so‘z yuritadi. Bu nufuzli shaxs sulton bo‘lib, uni oraga olish kelishuv va tartibni ta’minlash uchun muhim qadam ekanini bildiradi. yuqoridagi jumlalar orqali o‘zbek xalqining urf-odatlari, diniy e’tiqodi va madaniy qadriyatlari haqida axborotga ega bo‘lishimiz mumkin. Non xalqning muqaddas deb biladigan ne’mati, bu hayot va samimiyat timsoli. Tasbeh ruhiy poklik va iymonning ko‘zgusi. Isiriq ma’naviy poklanish va yovuzlikdan himoya qilish ramzi. Sulton esa yuqori ijtimoiy mavqega ega bo‘lgan shaxsni ifodalab, urf-odatlar orqali muammolarni hal qilishdagi hurmat tamoyilini aks ettiradi.

Dovul tursa yer yuzini bosar chang,
Sulton ketib ahvalimiz bo‘ldi tang,
Tog‘a bo‘lib dushan ishin qilasan,
Eshitganlar yoqa ushlar hang-u mang [1, 50].

Ushbu parchadagi “tog‘a bo‘lib dushman ishin qilmagin” jumlasini Yunus pari Ahmadga qarata: “Agar sen o‘z jiyaningga yomonlik qilsang, eshitgan odamlar yoqasini ushlab hayron bo‘lib qolmaydimi?” – deb aytadi. Bu yerdagi yoqa ushlamoq so‘zi hayratdan qotib qolmoq ma’nosida kelib, ko‘chma ma’noni yuzaga chiqaryapti. Ushbu misralardan bilishimiz mumkinki, bizning xalqimizda tog‘ otadek hurmatli va qadrli, shu bois ham tog‘a doimo o‘z jiyanlarini qo‘llab-quvvatlashi kerak.

Yomon farzand otasini kuydirar,
Yaxshi bo‘lsa, elga o‘zin suydirar.
Bu dunyoda yolg‘iz edim, Xudo-yo,
Mehr berib G‘irot meni to‘ydirar [1,102].

“Yomon farzand otasini kuydirar”. Bu ibora, salbiy xulq-atvorli yoki ota-ona tarbiyasiga qarshi bo‘lgan farzandni anglatadi. Madaniy jihatdan, o‘zbek jamiyatida ota-ona farzandlarining yaxshi xulqini o‘zgalar oldida namoyish qilishni istaydi va bunday farzandlar oilaning obro‘sini oshiradi. Yomon farzand esa nafaqat oilani, balki jamiyatni ham og‘ir ahvolga soladi.

“Yaxshi bo‘lsa, elga o‘zin suydirar”. Bu jumla bir farzandning jamiyatga yaxshi xizmat qilishini, o‘zining ma’naviy va moddiy jihatdan yuksalishini anglatadi. "O‘zini suydirar" iborasi, odatda, o‘zingizni boshqa odamlar oldida hurmatga sazovor qilishni anglatadi. Bu madaniyatda farzandlarning ota-onalarini obro‘li qilish orqali, jamiyatda yuksalishi haqida ham ma’lumot beradi.

Otaning qarg‘ishi o‘q bo‘lar ,
Bolaga teksa yo‘q bo‘lar.
Har bir duvosi cho‘q bo‘lar,
Mendan ovrinmang, otajon [1,115].

“Otaning qarg‘ishi o‘q bo‘lur”. Bu ibora, ota tomonidan berilgan qarg‘ishning salbiy ta’sirini ifodalaydi. O‘zbek madaniyatida ota-onaning so‘zlari, ayniqsa, qarg‘ish yoki duosi

juda kuchli hisoblanadi. Sababi ota farzand uchun eng buyuk shaxs. Agar ota o‘z farzandini qarg‘asa, bolaning ishi hech qachon yurishmaydi

“Bolaga teksa yo‘q bo‘lar”. Bu satrda ota yoki boshqa bir kishining bolaga nisbatan qilgan harakatining natijasi ko‘rsatilmoqda. Agar bola qarg‘ish olsa yoki salbiy ta’sirga duchor bo‘lsa, bu uning hayotida jiddiy oqibatlarga olib keladi va uning hech qachon “bog‘i” ko‘karmaydi.

Alqissa, To‘tixol opa Yusufjonga bor gapni so‘zladi, bilgan nasihatini aytib tayladi,“beling mahkam bo‘lsin”, – deb belbog‘ bilan belini boyladi

[1, 120].

Ma’lumki, jamiyatimizdagi insonlar biror ishni boshlashdan oldin shu ishga bel bog‘lashadi, ya’ni o‘sha ishga qattiq kirishadi. Biz bu iborani ikki xil tushunishimiz mumkin:

1. *Belni bog‘lamoq* – biror ishga kirishmoq. Bu yerdagi qismda ushbu so‘z ko‘chma ma’noda kelyapti.

2. *Belni bog‘lamoq – biror mato yoki belqars bilan belini bog‘lamoq o‘z ma’nosida kelyapti*.

Ko‘rib turganimizdek, paremiologik birliklarning ifoda planidagi har xillik yoki aynan bir xalq uchun xos bo‘lgan steriotipning boshqa xalqda uchramasligi hamda olam manzarasini har bir xalq o‘z qarashlari bilan ko‘rishida farqli jihatlar mavjud. Paremiologik birliklarni qiyosiy tahlil qilish jarayonida turli lingvomadaniyatlarning dunyoqarashi, fikrlash doirasi, dunyo tasviri, shaxslar tili, turli lingvomadaniyatlarning mushtarak va farqli tomonlarini, tasavvur olami va hayot haqiqatini anglashini ko‘rishimiz mumkin. Xalq dostonlari tili o‘zbek xalqining lingvomadaniyatida muayyan marosimlar va an’analarning yuzaga kelishi hamda o‘zbek xalqining tarixi bilan bog‘liq jarayonlarni ham aks ettiradi. Bu jihatdan u o‘zbek madaniyatida milliy marosimlarning o‘ziga xos atributi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Yusufbek”. Aytuvchi: Qahhor baxshi Rahimov, O‘zbekiston xalq baxshisi. Yozib olib nashrga tayyorlovchilar: Shahnoza Qahhorova, f.f.n., dotsent, Doston Abatov, f.f.f.d., v.b. dotsent. – Dehqonobod, – 2022.

2. Normamatova Gulasal Toshboy qizining “O‘zbek xalq dostonlarida paremiologik birliklarning ifodalanishi” magistrlik dissertatsiyasi. – Termiz. – 2023.

3. Исмоилов Ф. Оламнинг фразеологик манзарасида “инсон” концепти // Узбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2015. – № 6. – Б. 22.

4. Маслова В.А. Лингвокуътурология. Учебное пособие. 4-е изд – Москва: Академия, 2010. – 208 с.

XURSHID DO‘STMUHAMMADNING “SO‘ROQ” QISSASIDA QO‘LLANGAN BA’ZI FONETIK, LEKSIK DIALEKTIZMLAR HAQIDA

Abdiyeva Shahrizoda Zohidjon qizi
Qarshi davlat universiteti
Filologiya fakulteti
2- bosqich talabasi
shahrizodaabdiyeva836@gmail.com
Ilmiy rahbar: **Tursunova Yulduz Yusuf qizi**
Qarshi davlat universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
O‘qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada atoqli adib Xurshid Do‘stmuhammadning “So‘roq” qissasida keltirilgan fonetik, leksik diakeltizmlarning tahlili keltiriladi .

Kalit so‘zlar: sheva, fonetik dialektizmlar, leksik dialektizmlar, dialektal frazeologizmlar.

Abstract: This article discussis the analysis of phonetic, lexical presented in the short story “Question” by Khorshid Dostmuhammad.

Key words: dialect phonetic dialecticism, lexical dialecticism, dialectal phraseologu.

Ma’lumki o‘zbek tili boshqa turkiy tillardan ko‘p shevaliligi bilan farq qiladi. O‘tgan tarixiy davr ichida o‘zbek shevalari to‘xtovsiz taraqqiy etdi. Uning taraqqiyot tarixi va hozirgi davrini tushunish va izohlashda sheva, dialekt, lahja degan terminlar qo‘llaniladiki, ularning lug‘aviy va terminologik ma’nolarini bilish, albatta, zarur. **Dialekt** so‘zi yunoncha so‘z bo‘lib, *sheva , so‘zlashish* degan ma’nolarni bildiradi va aksariyat til xususiyatlari o‘xshash bo‘lgan shevalarni birlashtiradi. [1: 6]

Shevadagi so‘zlarning adabiy tildan fonetik va leksik jihatdan farqlanishi ko‘p kuzatiladigan hodisalardan biri. Shunga ko‘ra shevadagi so‘zlarni – dialektizmlarni – fonetik dialektizmlar, leksik dialektizmlar va morfologik dialektizmlarga bo‘lib o‘rganiladi. **Dialektizmlar** – badiiy asarda shevaga xos birliklarni qo‘llash. Yozuvchilar o‘z qahramonlarini o‘zlari yashaydigan hudud va muhitdan ayirmagan holda, hayotdagidek ishonarli va jonli, tasvirlar ehtiyojidan kelib chiqib shevaga xos so‘zlami ishlatadilar. Sheva so‘zlari mahalliy kolorit, hududiy mansublikni o‘zida aniq aks ettirish bilan birga badiiy nutqda muayyan estetik funksiyani bajaradi. Biroq dialektizmlarning estetik qimmat kasb etishi ularning badiiy nutqdagi me’yori, qanday ishlatilishi va ayni paytda qanday dialektizmlarning qo‘llanishi bilan bog‘liqdir [4:62].

Tilshunoslikka oid adabiyotlarda shevaga xos birliklarning fonetik, leksik va grammatik dialektizmlar sifatida tasnif qilinganligini kuzatish mumkin. **Fonetik dialektizmlar,** asosan, tovushlarni o‘zgartirib qo‘llash, tovush orttirilishi, tovush tushishi va tovushlarni qavatlab qo‘llash ko‘rinishlarida namoyon bo‘ladi [4:62].

Leksik dialektizmlar shevada qo‘llaniladigan leksemalar, so‘zlar hisoblanadi. **Leksik dialektizmlar** ham o‘z navbatida ichki guruhlarga bo‘lib o‘rganiladi: sof leksik dialektizmlar, etnografik dialektizmlar va semantik dialektizmlar. Muayyan sheva tarqalgan hududda yashovchi kishilarning o‘zlariga xos bo‘lgan urf-odatlarining nomlari etnografik dialektizmlar deb yuritiladi. Bunday so‘zlar tasvirning realligini ta’minlaydi. Biror so‘z adabiy tilda ham, shevada ham mavjud bo‘lib, shevada adabiy tilda bo‘lmagan ma’nosi bilan qo‘llana oladigan so‘zlar semantik dialektizmlar deb yuritiladi [4:62]. Xurshid Do‘stmuhammad asarida shunday

dialektizmlarni ko‘rishimiz mumkin. Grammatik dialektizmlarning ham morfologik va sintaktik deb ataluvchi ichki guruhlari mavjudligini qayd etish mumkin.

Shevaga xoslik iboralarda ham mavjud bo‘lib, badiiy matn qahramonlarining ma’lum bir hududga mansubligini va voqea-hodisalar bo‘lib o‘tayotgan o‘rinni ta’kidlashga xizmat qiladi [4:63].

Biz badiiy asarni o‘qir ekanmiz, unda qo‘llanilgan dialektizmlarga ko‘p duch kelamiz. Bu yozuvchining mahoratini hamda uslubini ochib beradi. Asarda qo‘llaniladigan shevaga oid so‘zlar va frazeologizmlar asarning ta’sirchanligini oshiradi va o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otadi. Biz ushbu maqolada atoqli adib Xurshid Do‘stmuhammadning “So‘roq” qissasida qo‘llanilgan dialektizmlarni aniqlab tahlil qilishga harakat qilamiz. Badiiy asarda adib asar qahramonlarining hudud jihatidan kelib chiqqan holda shevaga oid so‘zlarni faol qo‘llaydi. Bular leksik dialektizmlar hisoblanadi. Ya’ni o‘zbek adabiy tilida uchramaydigan, faqat shevalarda qayd qilinadigan so‘zlar leksik dialektizmlar deyiladi. Xurshid Do‘stmuhammad ham o‘z asarida leksik dialektizmlardan mahorat bilan foydalangan. Quyida ularning ba’zi birlarini tahlil qilishga harakat qilamiz:

[Do‘xtir] shifokor: *Dam do‘xtirga, dam sinchi-yu, folchi, tabib-u va hokozoga qatnar edi*. [2:208]

[Guppi] hovliqma, shoshma-shoshar. *Yo‘q, u odam qurigandaу Aminboy guppining gapiga uchdi*. [2:208]

[*Biyi*] buvi. *U yo‘lakda turib qo‘shni Fotima biyining vahima solishiga quloq solmoqchi edi*. [2:213]

[Gulla] gapir, ichingdagini ayt. *Qani, gulla tezroq*. [2:215]

[Ena] ona. **“***Ena, keldilar!***“,** *- deb ovoz berdi. [2:251]*

[Dovur] qadar. *Bozor shu choqqa dovur suyanchiqqa muhtojlik sezmadi. [2:258]*

[Lahad] go‘r. *O‘shandayam omonatni topshirib lahadga kirasiz .*

O‘zbek shevalarining rang-barang tarkibga egaligi, avvalo, ularning fonetik jihatdan rang-barangligi tufaylidir [1:23].

[Moshin] mashina. *Ko‘chaga moshin kelib to‘xtadi. [2:214]*

[Bova] buva, bobo. *Bozor avvaliga ayb ish qilgan boladek tutilib duduqlandi, so‘ng, rais bovaning tagini ho‘l qilib qo‘ygan boladek javdirab o‘tirishini ko‘rib dadillashdi. [2:214]*

[Ashi] ana shu. *Ashi uchun aytyapmanda Bozor sen go‘l emassan.[2:244]*

[Ja] juda. *Zavodda ishim ja durust, jo‘ra.*

Frazeologiya deb nutqimizdagi turg‘un va barqaror so‘z birikmalariga aytiladi. Ular ikki va undan ortiq so‘zlarning turg‘un birikmasidir. Frazeologizmlarning tarkibida nechta so‘z ishtirok etishiga qaramay ular yagona umumiy ma’no bilan birlashadi va emotsional-exspressiv ma’noni ifodalaydi. Shevalar frazeologik iboralarga juda boy [3:72]. Ushbu asarda ham iboralardan foydalanilgan. Ulardan ayrimlarini quyida keltirib o‘tamiz.

[Ko‘zi yorimadi] *Shabnamning oy kuni to‘lganidan uch oy o‘tdi hamki, hali ko‘zi yorimadi. [2:208]*

[Qorni och - qulog‘i tinch] *Bozor qorni och – qulog‘i tinch ko‘cha changitib yurgandi yalla qilib – uylandiyu ,boshi baloga qoldi[2:209]*

[Pixi quyrug‘iga qayrilgan] *Bozor ko‘rsaki, tanigan –bilgan hamqishloqlari orasida ham pixi quyrug‘iga qayrilganlari ham talaygina .[2:210]*

[Kapalagi uchdi] *Hayotda raisga yuzma-yuz kelmagan bozorning kapalagi uchdi.[2:214]*

[Ko‘kka ko‘tarmoq] *Opa bilan melisa obdon Bozorni ko‘klarga ko‘tarishdi. [2:219]*

[Og‘zidan bol tommoq] *Bozor tufayli Paxtaqayanar qishlog‘ining dong‘i dunyoga taralganini og‘zidan bol tomib izhor qildi.[2:219]*

[Yuragi bezillamoq] *Bozor el-yurt orasida gap-so‘zlar ko‘payishidan yuragi bezillab qolgandi. [2:225]*

[Aytilgan so‘z- otilgan o‘q] *Aytilgan so‘z- otilgan o‘q qabilida bo‘lar ish bo‘ldi , deb guppi qanday royish berishini kutmay ,mutoyiba ohangini buzmadi.*

[Ko‘nglidan o‘tkazmoq] “*Xatto gapirishi ham o‘xshaydi”,-deb ko‘nglidan o‘tkazdi u.[2:247]*

[O‘z yog‘iga o‘zi qovrilmoq] *Shundagina uch kunni goh talmovsirab , goh xunob bo‘lib, o‘z yog‘iga o‘zi qovrilib o‘tkazgan Bozorning birinchi bor toqati toq bo‘ldi.*

[Og‘iz ochmadi] *Bozor ham jur’at qilib og‘iz ochmadi.*

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, atoqli adib Xurshid Do‘stmuhammad o‘z asarida shevaga oid so‘zlardan o‘rnili foydalangan ijodkordir. Adib bunday so‘zlarni qo‘llashidan maqsad qahramonlarning makon-zamon bilan birga bo‘lishi va asarning emotsional-exspressivligini oshirish hamda xalq milliy koloritini ifodalashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. - T.:2016.

2. Xurshid Do‘stmuhammad. So‘roq. – “Sharq“ nashriyoti –matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent, 2011.

3. Yoqub Saidov. O‘zbek dialektologiyasi. -T.: ”Durdona” nashriyoti. Buxoro, 2021.

4. Ma'rufjon Yo‘ldoshev. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent, 2008.

БАДИИЙ МАТННИНГ ЛИНГВОПОЭТИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА МУАЛЛИФ ИНДИВИДУАЛ УСЛУБИ ТАЛҚИНИ

Ashurova Zulxumor Shodiyevna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dots. v.b

Аннотация: Ушбу мақолада бадиий матннинг лингвопоэтик хусусиятлари, муаллиф индивиуал услуби, ўзига хос қирралари, шунингдек, матн таркибида акс эттирилган ғоявий-тематик майдон, доминант белгилар жамулжами хусусида сўз юритилади.

Калит сўзлар: сўз, матн, метафора, метонимия, синекдоха, композиция, лексема, сема, ибора, эмоция, туйғу, кечинма, услуб, поэтика.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИХ ОСОББЕНОСТЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА И ИНДИВИДУАЛЬНОГО АВТОРСКОГО СТИЛЯ

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвопоэтические особбености художественного текста, индивидуальный стиль автора, его своеобразие, а также идейно –тематическое поле, отраженное в тексте, а также доминирующие персонажи.

Ключевые слова: слова, текст, метафора, метонимия, синекдоха, композиция, лексема, сема, фраза, эмоция, стиль, поэтика

INTERPETATIO OF THE LINGUPOETIC FEATURES OF THE LITERARY TEXT AND THE AUTHOR'S INDIVIDUAL STYLE

Annotation: This article discusses the linguopoetic features of the artictic features of the artistic text, the individual style of the, author, its unique aspects, as well as the ideological and thematic field reflected in the text, as well as dominant characters.

Keywords: word, text, metaphor, metonymy, synecdoche, composition, lexeme, sema, phrase, emotion, style, poetics

Кириш. Маълумки, лингвопоэтика – тилшуносликда бадиий матнда акс эттирилган тил бирликлари ва уларнинг вазифавий аҳамиятини, ғоявий ва бадиий мазмунини аниқлашда, фалсафий-эстетик жозибадорликни чамалашда, қиёсий-типологик аспектда муҳим ўрин тутадиган соҳалардан бири саналади. Негаки, матн макро ва микро майдонда жилваланган воқеликни юзага чиқаришда асосий компонент саналади. Жумладан, шеърий парчадаги метафора, метонимия, синекдоха, фразеология сингари тил бирликларини ўрганувчи жамики унсурлар бадиий матндаги муаллиф олдига қўйган мақсад, вазифа, ғоя мутаносиблигини намойиш қилишга қаратилган бўлади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. (Literature review)Кейинги йиллар болалар шеъриятида ранг-баранг тасвирий ифода унсурлари, метфорик бирликлар тараннуми ўзига хос тарзда намоён бўлаётгани ҳеч кимга сир эмас. Жаҳоний контекстда сўз юритишга интилган шоирки бор, бунинг уддасидан чиқишга бажонидил ҳаракат қилишмоқда.

Тадқиқот методологияси. (Research Methodology)Ушбу ишда мавзу талабидан келиб чиққан ҳолда, қиёсий-тарихий, тавсифий ва таснифлаш методларидан фойдаланилади. Унинг объектини замонавий илмий манбалар ва болалар шеърияти материаллари ташкил этади.

Таҳлил ва натижалар. (Analysis and results) "Бадий матннинг стартификация ҳодисаси деганда, аввало, бадиий бўёқдорлик, грамматик тузилиш, тагмаъно ва тагқатламларнинг стилстик хусусиятлари ягона марказда жипслашуви, доминант бирликлар"[1]нинг ўзаро алоқаси тушунилади. Истиқлол даврида баракали ижод қилган А.Обиджон, О.Дамин, Д.Ражаб поэтик маҳоратида сўз бирликларини ўз ўрнида, вазиятида қўллай олганлигини эътироф этиш жоиздир. Лингвопоэтика тилшуносликда бадиий матнни ўрганишнинг учинчи даражаси дея эътироф қилинади[2]. Дарҳақиқат, семантик даражаларни таҳлил қилиш орқали лингвопоэтик унсурлар динамикасини аниқлашга кенг йўл очиш мумкин. Жумладан, шоир нима ҳақида ёзаётганда – кимни назарда тутишига қараб англаш мақсадга мувофиқдир. **Болалар ҳақидаги шеърларнинг аксариятида нима ҳақидаги тасаввурлар – ким ҳақидаги хабарларни билишга кенг йўл очганлиги билан эътиборга жоиздир**:

Ўрмон билан адирнинг
Ўртаси дала.
Ҳаммом қурди шу жойга
Фил кузак палла.

[1] Шмуль И.А. Лингвопоэтическая стратификация художественных текстов и изучение индивидуального авторского стиля: На материале произведений Шекспира. кандидат филол.наук. диссертации автореферата. –М. 2001. –С. 3

[2] Киртаева А.В. Лингвопоэтика многокомпонентных атрибутивных словосочетаний в английской драме XVI-XVII веков. . кандидат филол.наук. диссертации автореферата. –М. 2001. –С. 2.

Сув иситиш бўйича
Тимсоҳ бўлди бош.
Оқ мушукхон паттачи,
Қора ит фаррош[3].

Мазкур шеърдаги жонзотларнинг ўхшатилиши, пичинг ва киноя, енгил юморни юзага келишига замин яратган. Буни ўқиган бола тасаввурида қўлидан келмайдиган ишга аралашиш мудҳиш хатоларни келтириб чиқаради деган тасаввур зоҳир бўлади. Натижада, болалар дунёқараши тиниқлашувига, улардаги билим ва куч тўплаш заҳирасининг рангинлашувига, ҳаётий хулосалар чиқаришга, ақл билан иш тутишларига сабаб бўлади.

Қув илонни белимга
Боғлаб қилсам белбоғча.
Тимсоҳнинг терисидан
Бўлса иссиқ қалпоқча.

Оқ айиқ терисидан
Кийсам момиқ қалпоқча.
Юлиб шернинг ёлидан
Қилсам жунли пайпоқча[4].

Ушбу парча Д.Ражабнинг “Бахши бола – яхши бола” шеърий гулдастасидан олинди. Эндиликда шеърга бўлган муносабат ҳам ўзгарди. Унинг моҳиятида жилваланган маъновий қатламнинг кенгайиши бола тасаввурни бир мунча ўсишига олиб келди. Фан-техника инқилоби натижасида болалар илғор технологик буюмлардан унумли фойдаланиш йўлига ўтди. Чунончи, вақт оқар сувдек ўтиб борётган бир пайтда ҳам шеър орқали, ҳам ранг-тасвир орқали, ҳам технологик предметлар билан уйғун равишда атроф-жавониб тўғрисидаги мулоҳазага чорловчи битикларнинг ўзи камлик қилади. Бу хусусият истиқлол даври болалар шеъриятида сўз ва сўзнинг маъновий қатламида акс эттирилган мақсаднинг ҳосил бўлишига ҳам туртки бўлади. Биз О.Дамин ва А.Обдижон, Д.Ражаб сингари шоирлар ижодидаги услубий доминант белгиларнинг бир-бирини тўлдирувчи компонент эканлигини аниқлашга эришдик.

М.Йўлдошев таъкидалшича: “хусусий-муаллиф ўхшатишларини бадиий матнни шунчаки, безовчи, гўзаллаштирувчи восита сифатидагина қараш тўғри бўлмайди. Маҳоратли ижодкор бундай ўхшатишларга бадиий-эстетик эҳтиёж зарурияти билан мурожаат қилади. Тасаввур қилиш қийин бўлган тушунчаларни конкретлаштириш, мавҳум тушунчаларни аниқлаштириш, нарса-ҳодиса, ҳаракат-ҳолатларнинг энг нозик жиҳатларини китобхон кўзи ўнгида гавдалантириш, тасвирни қуруқ эмас, балки қуюқ бўёқлар билан амалга оширишда ана шундай ўхшатишлар фавқулодда муҳим воситадир”[7]. Демак, шоир кутилмаган вазият, шароит, нуқтаи назар тақозоси билан ҳам ***ўхшатиш***ларга мойил бўлиши тайин.

[3] Анвар Обиджон. Кичкинтойлар қувончи. –Т., “Ўзбекистон”. 2019. –Б. 132.
[4] Дилшод Ражаб. Бахши бола – яхши бола. –Т.: “ Ўқитувчи”. 2016. –Б. 69.
[7] Йўлдошев М.Чўлпон сўзининг сирлари. – Т.: Маънавият, 2002. – 60 б.

Хулоса ва таклифлар. (Conclusion/Recommendations)Умуман, поэтик матн таркибида ўхшатишлар жозибадорлик касб этиб, шеърдаги англатиш ва англаш хусусиятига ижобий таъсир кўрсатади. Айниқса, болаларнинг дунёқарашини шакллантириш, оқ ва қоранинг фарқини ажратиш, уларда ҳар бир жараёнга ўз шахсий муносабатини уйғотишга жиддий тайёрлаш, мустақил фикрлаш малакасини намоён қилишга замин яратади. А.Обиджоннинг “Полосонлик полапонлар” шеърий манзумаси бир-биридан фавқулодда фарқ қилувчи, турли хил масалаларга муносабат билдиришга ўргатувчи ўзига хос асарлардан бири эканлиги сир эмас.

Адабиётлар:

[1.] Потебня А.А.. Из записок по теории словесности. – Харьков. – Изд. Потебни, 1905. – с. 19-21.; Яна шу муаллиф: Эстетика и поэтика. – М.,1976. – с.614.

2. Шмелов Д.Н. Слова и образ. –М.: Наука. 1964. –С.3.

3. Анвар Обиджон. Кичкинтойлар қувончи. –Т., Ўзбекистон. 2019. –Б.145.

4. Жуманазарова Г. Фозил Йўлдош ўғли достонлари тилининг лингвопоэтикаси. –Т., А.Навоий номидаги Миллий кутубхона. –Б.169.

5. Йўлдошев М.Чўлпон сўзининг сирлари. – Т.: Маънавият, 2002. – 60 б.

6. Анвар Обиджон. Полосонлик полапонлар. –Т., Ўзбекистон. 2018. –Б. 15.

7. Анвар Обиджон. Полосонлик полапонлар. –Т., Ўзбекистон. 2018. –Б. 14.

8. Жуманазарова Г. Фозил Йўлдош ўғли достонлари тилининг лингвопоэтикаси. –Т., А.Навоий номидаги Миллий кутубхона. –Б.171.

TO‘RA NAFASOV TADQIQOTLARIDA XALQ SO‘ZLARI TAHLILI

Chariyeva Sarvinoz Tuyg‘unovna

Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

choriyevasarvinoz69@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilning ichki boyish imkoniyatlarida dialektal qatlamning o‘rni, jumladan, xalq so‘zlarining o‘ziga xos xususiyatlari, ularni o‘rganishda qo‘llanadigan metodlar xususida fikr yuritiladi. Tilshunos olim professor T.Nafasovning “Qashqadaryo o‘zbek xalq so‘zlari” kitobidan joy olgan xalq so‘zlari tahlilga tortilgan. Tasniflash va qiyosiy tahlil metodiga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: *areal, areal lingvistika, dialektologiya, xalq so‘zlari, sheva, dialekt, lahja, qipchoq, qarluq, lug‘at boyligi, tahlil, metodika, tasnif.*

Abstract: This article discusses the role of the dialectal layer in the internal enrichment of the language, including the specific features of folk words, the methods used in their study. Folk words from the book "Kashkadarya Uzbek folk words" by professor T. Nafasov, a linguist, were analyzed. Particular attention is paid to the method of classification and comparative analysis.

Key words: *areal, areal linguistics, dialectology, folk words, dialect, dialect, dialect, Kipchak, Qarluq, vocabulary, analysis, methodology, classification.*

Аннотация: В данной статье рассматривается роль диалектного пласта во внутреннем обогащении языка, в том числе специфические особенности народных слов, методы, используемые при их изучении. Проанализированы народные слова из книги

лингвиста профессора Т. Нафасова «Кашкадарьинские узбекские народные слова». Особое внимание уделено методу классификации и сравнительного анализа.

Ключевые слова: *ареал, ареальное языкознание, диалектология, народные слова, диалект, говор, говор, кыпчак, карлук, лексика, анализ, методология, классификация.*

Dialektologiya tilshunoslikning shevaga xos so‘zlar (xalq so‘zlari)ni o‘rganuvchi bo‘limidir. Bugungi kunda milliy tilning boyib borishida xalq so‘zlari ham alohida muhim ahamiyat kasb etadi. Shevalar xalq nutqida og‘zaki shaklda namoyon bo‘ladi va adabiy til me’yorlaridan farq qiladi. O‘zbek tili dialektida qarluq, qipchoq va o‘g‘uz lahjasiga xos xalq so‘zlari uchraydi. Ular fonetik, leksik va morfologik xususiyatlariga ko‘ra ajralib turadi.

Xalq so‘zlari – bu biror xalqning tarixiy, madaniy, ijtimoiy hayoti va turmush tarzini ifodalovchi, o‘zgarmas ravishda avloddan-avlodga o‘tib keladigan so‘zlar, iboralar va ifodalardir. Ular asosan xalqning o‘ziga xos sheva, urf-odatlari, qadriyatlari va an’analariga xos bo‘lib, tilda maxsus bir qismni tashkil etadi. Xalq so‘zlari xalqning og‘zaki ijodida keng tarqalgan va o‘ziga xos qat’iy ma’no va shaklga ega bo‘lgan iboralardir. Bunday so‘zlar ko‘pincha o‘ziga xos shevalarda, ijtimoiy guruhlarning o‘ziga xos tilida, urf-odatlarda va ayniqsa, turli milliy va etnik guruhlarning madaniyati orqali shakllanadi. Xalq so‘zlari odatda kundalik hayotda ishlatiladigan so‘zlar bo‘lib, ular o‘zi bilan tarixiy, madaniy va axloqiy tajribani, xalqning orzularini, maqsadlarini va qarashlarini olib keladi.

Xalq so‘zlari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. Folklor so‘zlari: Ma’lum bir xalqning urf-odatlari, qadriyatlari va madaniyati orqali tarqalgan iboralar, qo‘shiqlar, maqollar, ertaklar va shu kabilar.

2. Shevaga xos so‘zlar: O‘ziga xos tilda, ma’lum bir hudud bilan farqlanadigan so‘zlar, an’anaviy iboralar va so‘z shakllarida ishlatilgan so‘zlar.

3. Matnli ifodalar: Turli milliy va xalq tilidagi maxsus atamalar, o‘ziga xos so‘z va iboralar.

Xalq so‘zlari, shuningdek, biror xalqning o‘ziga xos tiliga xos bo‘lgan so‘zlardir. Ularning madaniyatini va dunyoqarashini yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Xalq so‘zlarining o‘zbek tilshunosligida o‘rganilishi o‘ziga xos va muhim yo‘nalishlardan biridir. O‘zbek tilshunoslari, ayniqsa, xalq so‘zlarining til va adabiyotdagi o‘rni, ularning tilshunoslik va pedagogik ahamiyatini chuqur o‘rganganlar.

Xalq so‘zlari o‘zining shakli, mazmuni va ma’no qatlamlari orqali xalqning tarixiy, madaniy, axloqiy qadriyatlarini o‘zida aks ettiradi. Ularni o‘rganish o‘zbek tilshunosligida bir necha muhim yo‘nalishlarni tashkil etadi:

1.Xalq so‘zlarining leksik-tushunchaviy tahlili: O‘zbek tilshunoslarining xalq so‘zlarini o‘rganishdagi eng asosiy yo‘nalishlardan biri ularning leksik-ma’noviy tahlilidir. Bu so‘zlarning mazmuni va ulardan qanday ma’nolar olinishi haqida ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xalq so‘zlarining ma’nolari o‘zgarishi, ularning tarixiy rivojlanishi va xalqning ijtimoiy hayoti bilan bog‘liq jihatlari o‘rganilgan.

2.Xalq so‘zlarining fonetik va grammatik xususiyatlari: xalq so‘zlari, ayniqsa, sheva va dialektlarga xos bo‘lgan elementlar bilan boyitilgan bo‘lib, ularning fonetik va grammatik xususiyatlari ham o‘zbek tilshunosligida o‘rganiladi. Xalq so‘zlarining talaffuzidagi farqlar, sintaktik tuzilmalari va grammatik qoidalari tahlil qilinadi.

3.Xalq so‘zlarining etimologiyasi: Xalq so‘zlarining kelib chiqish manbalari va ularning tarixiy rivojlanishi ham o‘zbek tilshunosligi uchun qiziqarli yo‘nalishdir. Bu so‘zlar

o‘zining ildizlari, boshqa tillardan kirib kelgan elementi yoki o‘zgarishlarni qanday o‘z ichiga olgani o‘rganiladi.

4. Xalq so‘zlarining uslubiy vazifalari: Xalq so‘zlari o‘zbek adabiyotida, ayniqsa, og‘zaki ijodda, qo‘shiqlarda, maqollarda va xalq hikoyalarida ishlatiladi. Ularning stilistik xususiyatlari, asarlarning maqsadga muvofiqligi va ma’no chuqurligi o‘rganiladi.

5. Xalq so‘zlarining ta’limdagi roli: O‘zbek tilshunoslarining tadqiqotlarida xalq so‘zlarining ta’limdagi o‘rni va ularning o‘quvchi-talabalarga o‘rgatilishi muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Xalq so‘zlarini o‘qitishning metodik jihatlari, ulardan ta’lim jarayonida qanday foydalanish mumkinligi haqida ilmiy ishlanmalar yaratilgan. Xalq so‘zlari nafaqat tilni o‘rgatishda, balki o‘quvchilarni milliy madaniyatga, tarbiya va axloqqa o‘rgatishda ham muhim rol o‘ynaydi.

6. Xalq so‘zlarining folklor va adabiyot bilan bog‘liqligi: Xalq so‘zlari ko‘pincha folklor asarlarida uchraydi. O‘zbek tilshunoslari folklor elementlari sifatida xalq so‘zlarini o‘rganishga katta ahamiyat berishadi. Bu so‘zlar xalqning og‘zaki ijodi, afsonalari, ertaklari, maqollari va boshqa janrlarda ishlatilgan.

Xalq so‘zlarining o‘zbek tilshunosligida o‘rganilishi, shu bilan birga, milliy til va madaniyatni saqlash, rivojlantirish va avloddan-avlodga yetkazish masalalarini hal qilishda ham katta ahamiyatga ega. Bu so‘zlar orqali tilning boyligi, xalqning ma’naviyati va tarixiy xotirasi saqlanib, milliy merosning ajralmas qismiga aylanishi mumkin. Xalq so‘zlarini o‘rganish tilshunoslikning asosiy masalalaridan biri bo‘lib kelgan. X.Doniyorov “O‘zbek xalqining shajara va shevalari” nomli asarida o‘zbekning 92 urug‘ga bo‘linishi xalq tilida ham o‘z ifodasini topganini yozadi. Urug‘lar tilidagi fonetik, leksik va grammatik farqlar xalq nutqini bir-biridan farq qilishiga sabab bo‘lgan.

Xalq shevalarini areal jihatdan o‘rganish keyingi asrlarda keng rivojlandi. Areal lingvistika lingvistik geografiya va dialektologiya bilan chambarchas bog‘liqdir. Uning markaziy tushunchasi til yoki dialekt arelidir. Boshqacha aytganda, ayrim lingvistik hodisalarning tarqalish va ularning yig‘indisidir. Shuningdek, *areal* atamasi ayrim tillar va tillar guruhining tarqalish chegarasini ifodalash uchun ham qo‘llaniladi. Bunda M.J.Bartoli va Dj.Viddassi, A.Meye, B.A.Terrachini, Dj.Bonfante, B.Pizani singari olimlarning xizmati alohida ajralib turadi. Turkiy tillarni areal nuqtayi nazardan o‘rganishda N.Z.Gadjiyeva, A.B.Jo‘rayevlarning xizmatlarini ta’kidlab o‘tish kerak.

Akademik V.V.Radlov (“Shimoliy Turkiston tillarining fonetikasi”), B.A.Bogoroditskiy, F.Y.Korsh (“Классификация тюркских племен по языкам”), A.N.Samoylovich, N.A.Baskarkov, Ser Ali Lapinning “Sart so‘zinig kelib chiqishi va ma’nosi haqida” degan ishida o‘zbek adabiy tili bilan bir qatorda 4 ta o‘zbek dialekti borligi to‘g’risida ma’lumot beradi. Ma’lumki, hozirgi zamon o‘zbek adabiy tili hozirgi bosqichga qadar uzoq tarixiy taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. Ular urug‘-urug‘, qabila-qabila bo‘lib hayot kechirganlardan so‘ng asta- sekin elat xalq bo‘lib tashkil topdi.

XX asrning boshlariga kelib ayniqsa 1917-yildan so‘nggi davrda I.I.Zarubin, K.K.Yudaxin, Y.D.Polivanov, A.D.Borovkov, V.Reshetov kabi olimlarning o‘zbek shevalarini o‘rganish va uni guruhlashtirishda xizmatlari katta.

Qashqadaryo viloyati hududi misolida xalq so‘zlarini leksikografik jihatdan o‘rgangan olim To‘ra Nafasovdir. Professor T. Nafasovning “Qashqadaryo o‘zbek xalq so‘zlari” kitobida Qashqadaryo qishloqlaridagi aholi nutqidan yozib olingan so‘zlar to‘plangan va izohlangan. Ularning mavzu va mazmun ko‘lami keng. Bu so‘zlarning ko‘p qismi shevaga xos bo‘lishi bilan

birga, nutqiy vaziyatga ko‘ra hosil qilingan so‘zlardir. Olim bu so‘zlarni Qashqadaryo viloyatidagi barcha tuman va qishloqlardan yig‘ib chiqqan bo‘lib, umrining 46 yilini bag‘ishlagan. Bu mashaqqatli mehnat zamirida “Qashqadaryo o‘zbek xalq so‘zlari” kitobi yaratilgan.

Professor T.Nafasov so‘zga quyidagicha ta’rif beradi: *“So‘z – xalq hayotining ko‘zgusi. So‘z – tarix, o‘tmish. U xalq ma’naviy moddiy hayotining aniq ifodasi… Xalqimiz nimaiki yaratgan bo‘lsa, uni so‘z bilan atagan. So‘z shuning uchun ham xalq ijodining, hayotining siqiq, qisqa, aniq, ixcham ifodasi. So‘z – xalq hayotining uzoq asrlik kechmishini aks ettiruvchi katta tarix”*[12].

“Qashqadaryo o‘zbek xalq so‘zlari” kitobini yaratishda dastlab olim so‘zlarni transkripsiya bilan yozib olgan. So‘zlarning lug‘atda berilish holatini olim quyidagicha izohlaydi: “*Xalq so‘zlari sanaladigan so‘zlarning ayrimlarigina adabiy tildagi tovush shaklidan farq qilsa yoki shu so‘zning qadimiy shakliga yaqin bo‘lsa, lekin ma’no jihatidan tafovuti kam, salgina va tubdan o‘zgacha bo‘lsa tovush tarkibi farqli so‘zlar mahalliy talaffuz shaklida lug‘atda berildi va izohlandi. Aholining barcha tabaqasi, qatlami nutqida bir xil aytilishi inobatga olindi*”.

Lug‘atda xalq so‘zlarining o‘ttizdan ortiq ma’noviy guruhlariga oid misollar jamlanganini ko‘rish mumkin:

Floristik leksikaga oid so‘zlar: *abjo‘shi, agat, azotxo‘r, ayiqquloq, alaxat, balxi, balxitut, barrao‘t;* ot-ulov bilan bog‘liq so‘zlar: *abzalxona, balishtak;*mato nomlari bilan bog‘liq so‘zlar: *avvonzar;* qabila-urug‘ nomlari bilan bog‘liq so‘zlar: *Avoqli, Alday, Bandikuchuk, Barmoq, Beshbola, Beshkaltak;* marosim bilan bog‘liq so‘zlar: *azaburon, azachilik, arvoyipir, arvoyixotir, arusi, bachchaqur;* narsa-buyum nomlari: *aynak, alvonch, arrabur, baldoq, balishtak, bandak, bandiyna, barkash, belgishtak, beldamchik, beldasta;* qoramol bilan bog‘liq so‘zlar: *ayrituyoq, alapi, barra, bovurmol;* milliy o‘yin nomlari bilan bog‘liq so‘zlar: *akkon, akkonsop, arpapish;* rang bilan bog‘liq so‘zlar: *alvonti, alday*; qavm-qarindoshlik bilan bog‘liq so‘zlar: *amaki, amakibobo, bibi, biyi;* kasb-hunar, yumush nomi bilan bog‘liq so‘zlar: *allachi, andavakash, aravachi, arbob, arznomachi, arizaboz, arizachi, arrachi, asalchi, bazmgar, bayroqchi, bankchi, bigizchi, baqanchi;* ichimlik nomlari: *asalchoy;* hashorat nomlari: *asalzombir, bag‘irqurt, beka*; gilamchilik leksikasiga oid so‘zlar: *arabigilam, bag‘dodi;* kiyim-kechak nomlari: *babay, baloq, beadip, belbog‘, belbov, belbuvma, belbo‘g‘ar;* kasallik nomlari: *belangi va hokazo.*

Shevaga xos so‘zlarni o‘rganishda har bir so‘zning tahliliga alohida e’tibor qaratish o‘rinli deb o‘ylaymiz. Quyidagi tahlil bosqichlarini tavsiya etish va ushbu tahlil orqali o‘quvchi-talabalarning xalq so‘zlari haqidagi nazariy va amaliy bilimlarini mustahkamlash mumkin:

1) *So‘zning izohi;*
2) *So‘zning adabiy tildagi ma’nosi;*
3) *So‘zning qaysi hudud shevalarida uchrashi;*
4) *So‘zning qaysi lahjaga oidligi;*
5) *So‘zning sinonim va boshqa variantlari;*
6) *So‘zning adabiy tildan fonetik, leksik, morfologik farq qilishi;*

[12] Нафасов Т. Қашқадарё ўзбек халқ сўзлари. – Тошкент: Муҳаррир, 2011. – Б. 3.

7) *So‘zning qanday ma’noviy guruhga kirishi.*

Quyida lug‘atdagi *bandak* so‘zi tahlilga tortildi:

1) *bandak* – to‘g‘nag‘ich, bulavka. Temirdan yasalgan kiyimlarga qadab qo‘yiladigan narsa;
2) *to‘g‘nag‘ich* (adabiy tilda);
3) Qarshi, Koson hududida ko‘p ishlatiladi;
4) qarluq lahjasiga oid;
5) variantlari: *ignabandi, ninatuyrag‘ich, ignabog‘i, bandiyna, to‘g‘nag‘ich, niynacho‘pi*;
6) adabiy tildan leksik jihatdan farq qiladi;
7) *bandak* narsa-buyum nomiga misol bo‘ladi.

Olim ilmiy merosining bir qismini xalq so‘zlari tashkil etadi. Xalq turmushining barcha sohasiga daxldor shevaga xos so‘zlarni o‘rganishda umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilariga va oliy ta’lim muassasalari talabalariga T.Nafasovning “Qashqadaryo o‘zbek xalq so‘zlari” kitobi muhim qo‘llanma bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – T., 2013. – 87-b.
2. Решетов.В.В. Шоабдураҳмонов Ш. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент, - 1978. – 353-б.
3. Кошғарий Маҳмуд. Девону луғотит турк. Т. I-III. – Т.: Фан, 1960-1963.
4. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. – Т.: Муҳаррир, 2009.
5. Нафасов Т. Ўзбек аллалари. – Қарши: Насаф, 1984. – Б.83.
6. Нафасов Т. Қашқадарё ўзбек халқ сўзлари. – Тошкент: Муҳаррир, 2011. – 468 b.
7. Нафасов Т.Носиров Ш. Ўзбек диалектал лексикографияси // Ўзбек тили ва адабиёти, 1993, 1-сон, – В. 69-72.
8. Нафасов Т, Қудратов Т. Лингвистик таҳлил . – Қарши, 1978. – 275 b.

FE’LLARINING HARAKAT TARZI VA AKTSIONAL SEMANTIK TASNIFLANISHI

Munisa Karimova

Samarqand davlat chet tillar instituti

“Ingliz filologiyasi”kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola "harakat tarzi"ni leksik-grammatik kategoriya sifatida va uning semantik tasnifini turli tillarda o'rganadi. Ishda shuningdek, fe'llar, ularning aspektual va harakat tarzi xususiyatlari orqali jumladagi harakatning xususiyatlarini qanday etkazishini ko'rib chiqadi.

Abstract: This article studies "action mode" as a lexico-grammatical category and its semantic classification in different languages. The work also examines how verbs, through their aspectual and action mode properties, convey the characteristics of action in a sentence.

Аннотация: В данной статье рассматривается «способ действия» как лексико-грамматическая категория и ее семантическая классификация в разных языках. В работе также исследуется, как глаголы передают характеристики действия в предложении через свои видовые и модальные свойства.
Kalit so‘zlar: Fe’l tusi, aspektuallik, morfologik kategoriya, chegaralangan va chegaralanmagan fe’l, progressiv shakl, leksik va morfologik qatlamlar, funksional-semantik maydon, aksional semantika.
Ключевые слова: Вид глагола, аспектуальность, морфологическая категория, ограниченные и неограниченные глаголы, прогрессивная форма, лексическая и морфологическая страта, функционально-семантическое поле, аксиональная семантика.
Keywords*:* Verb tense, aspectuality, morphological category, finite and non-finite verbs, progressive form, lexical and morphological strata, functional-semantic field, axiological semantics.

Harakat tarzi (ili "actionsart") fe’llarni leksik-grammatik kategoriya sifatida guruhlashishga asoslangan bir to’plamdir. Bu kategoriya fe’lning asosiy ma’nosini va uning amalga oshirish formalarini, shu jumladan, amalga oshirish usullarini, kerakli fe’lli birikmalarni va yuzaga keladigan holatlarni ko’rsatadi. Fe’llar o’z harakat tarzini mu specific ta’riflab, ularning umumiy sinflariga, xususiyatlariga mos kelishi bilan sintaktik va semantik ahamiyatga ega.

Fe’lning harakat tarzi leksik-grammatik kategoriya sifatida, fe’llarni ularning harakatning amalga oshirilishi tarziga ko‘ra guruhlashni anglatadi. Bu kategoriya fe’lning asosiy ma'nosini belgilashda, ya'ni harakatning qanday tarzda amalga oshirilishini aniqlashda yordam beradi. Fe’lning harakat tarzi uning sintaksisidagi o‘ziga xos shakllar orqali ifodalanadi.

Fe’llar harakatning turlari va xususiyatlariga qarab, o‘zgaruvchan semantika ko‘rsatkichlarini shakllantiradi. Harakat tarzi, shuningdek, tilning o‘ziga xos grammatik shakllari orqali ifodalanadi. Masalan, ingliz tilida harakat tarzi, "actionsart" atamasi bilan ifodalangan va u turli semantik guruhlarga ajratilgan: activity (faoliyat), state (holat), achievement (yakunlanish), accomplishment (muvaffaqiyat) kabi. Bu guruhlar fe’lning predikat doirasidagi semantik xarakteristikalarga qarab farq qiladi. Harakat tarzi faqat faollik yoki holat bilan bog'liq emas, balki bu harakatning qanday amalga oshishi, uning davomiyligi, boshlanishi yoki yakunlanishi kabi jihatlarni o‘z ichiga oladi. Quyida harakat tarzining semantik klassifikatsiyasini keltiramiz:

Inchoative (Boshlanish) Harakat Tarzi. Bu harakat tarzi, harakatning boshlanishi yoki boshlang’ich holatini ifodalaydi. Ingliz tilida, bu turga kiruvchi fe’llar boshlanish fazasini ifodalaydi. Misol: *She began to memorize today's schedule* (Jude Deveraux, *The Awakening*). Bu fe’l boshqarilayotgan harakatning boshlanishini anglatadi.

Intensive-Inchoative (Intensiv-Boshlanish) Harakat Tarzi. Harakatning boshlanishi va intensiv rivojlanishini birlashtirgan tarz. Bu turga kiruvchi fe’llar harakatning tezlashishini va kuchayishini ifodalaydi. Misol: *She rushed across the room to thrust aside the curtains* (Jude Deveraux, *The Awakening*).

Durative (Davomli) Harakat Tarzi. Bu harakat turida harakat davomiyligini ifodalovchi semantik elementlar mavjud. Fe’l, harakatning davomiyligini yoki vaqt davomida sodir bo‘lishini ifodalaydi. Misol: *She read all afternoon* (Jude Deveraux, *The Awakening*).

Semelfactive (Bir Martalik) Harakat Tarzi. Bu turdagi harakat fe'lida bir martalik yoki tezkor harakat ifodalanadi. Misol: *She sighed in disbelief of herself* (Jude Deveraux, *The Awakening*).

Habitual (Odatiy) Harakat Tarzi. Bu harakat turida harakat, biror odatga aylanib ketganligi, ya'ni doimiy ravishda amalga oshishini anglatadi. Misol: *She used to get angry* (Jude Deveraux, *The Awakening*).

Harakat tarzining semantikasini tahlil qilishda, fe'lning vaqti va davomiyligi katta ahamiyatga ega. Harakat tarzining ko‘plab turli xil semantikasi vaqt ko‘rsatkichlari bilan bog'liq. Masalan, momentar harakat tarzi fe'lning bir lahzada amalga oshishini ko‘rsatadi, doimiy yoki delimitativ harakat tarzi esa harakatning davomiyligini yoki vaqt chegaralarini bildiradi.

Temporallik harakat tarzlarining ajralmas qismidir. Fe'llarning vaqtga nisbatan qanday sodir bo‘lishi (masalan, hozirgi vaqtda, kelajakda yoki o‘tgan zamonda) ularning semantik xususiyatlarini shakllantiradi. Harakatlarning boshlanishi, davomiyligi va yakunlanishi kabi o‘zgarishlar fe'lni tanlashda yoki uni qo‘llashda sezilarli rol o‘ynaydi.

Fe'lning harakat tarzi tilshunoslikda muhim o‘rin tutadi, chunki u nafaqat harakatning qanday amalga oshishini, balki harakatning qanday semantik ma'nolarga ega ekanligini ham aniqlaydi. Ingliz tilidagi misollar asosida, harakat tarzi turli semantik guruhlarga bo‘linadi va har bir guruh o‘ziga xos grammatik shakllarni talab qiladi. Harakat tarzi va uning semantik tahlili tilning yuqori darajadagi ifodaviyligini tushunishda va tilshunoslikda chuqurroq tahlil qilishda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hrahovskiy, V.S. (1998). *Semantika fe'lning harakat tarzi: Tahlil va tasniflash*. Moskva: Ilmiy nashr.
2. Vendler, Z. (1957). *Verbs and Time: Some Applications of the Semantic Analysis of Action Verbs*. Philosophical Review, 66(2), 221–238.
3. Deveraux, J. (1994). *The Awakening*. New York: Bantam Books.
4. Smith, C.S. (1991). *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
5. Frawley, W. (1992). * Linguistic Semantics: An Introduction*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
6. Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.

BADIIY MATNLARDA METAFORALARNING LINGVOMADANIY XOSLANISHI ("OTAMDAN QOLGAN DALALAR" ROMANI MISOLIDA)

Ozodaxon Mardonova

Samarqand davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Badiiy matnda qahramon ichki dunyosini yoritib berishda turli lingvomadaniy birliklar, jumladan, metaforalar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida ularning semantik ma'nolari bilan biralikdagi sharhlari berilgan.

Abstract: In a literary text, various linguistic and cultural units, including metaphors, play an important role in illuminating the inner world of the hero. Below are their interpretations along with their semantic meanings.

Аннотация: В освещении внутреннего мира героя в художественном тексте важную роль играют различные лингвокультурные единицы, в том числе и метафоры. Ниже приведены их комментарии вместе с их смысловым значением.

Kalit so‘zlar: Metafora, metafora turlari, obrazli, tilda mavjud, muallifli, tana a’zolari bilan bog‘liq metaforalar, jism-predmet bilan bog‘liq metaforalar, o‘simliklar nomi bilan bog‘liq metaforalar.

Keywords: Metaphor, types of metaphor, figurative, existing in the language, authorial, metaphors related to body parts, metaphors related to body-objects, metaphors related to plant names.

Ключевые слова: Метафора, виды метафор, образность, доступная в языке, автор, метафоры, связанные с частями тела, метафоры, связанные с телом-объектом, метафоры, связанные с названиями растений.

Metafora “bir narsani boshqa bir narsa asosida yoki vosita asosida tushunish”, degan edi ingliz tilshunos olimlari Lakoff va Jonson. O‘zbek tilshunosligida metaforalar tilda qo‘llanish xususiyatiga ko‘ra uch katta guruhga bo‘linadi.

1. Bo‘yoqdorlik darajasi(obrazliligi) yo‘qolgan metaforalar. M: qozonning qulog‘i, stulning oyog‘i.
2. Tilda mavjud, muallifi noma’lum metaforalar. M: quyonyurak, tovuqmiyya, tulki.
3. Muallifi ma’lum, badiiy asarlarda uslubiy ma’no tashuvchi metaforalar. M: Tabiatni to‘lg‘oq tutdi.[1;10b]

“ Otamdan qolgan dalalar” romani ham adibning boshqa asarlari singari metaforalarning rango-rang xususiyatlarga boyligi bilan ajralib turadi. Romanda qo‘llangan metaforalar va ularning izohi bilan quyidagi jadvalda tanishish mumkin **Tana a’zolari bilan bog‘liq metaforalar**

1. Oyoq ilmoq — Harakatlanayotan ulov yoki shaxsning bir nuqtada to‘xtashi.

A. Shoirlar o‘qariq adog‘ida oyoq ildi[2; 218-b].

B. Mashina yo‘lak chetida *oyoq ildi* [2; 234-b].

C. So‘ri oldida *oyoq ildim* [2; 272-b].

D. Ivan Ivanovich! Picha oyoq il, endi[2; 348-b].

2. Oyoq osti, past yer ma’nosida. Joyga nisbatan o‘xshatish.

A. Falokat oyoq ostida, degani shu-da [2; 234-b].

B. — Yo‘lda mafiyang daf’a qilib qolsa, manavi oyoq ostiga yotib ol! — dedi to‘pponchalik. —Sen bizga tiriklayin keraksan[2; 297-b]

3. Oyoq olmoq — harakatga nisbatan o‘xshatish. Insonning Oyog‘ini ko‘tarish(yerdan yuqorilash) harakati jismga ko‘chgan

1.Tayyora yerdan oyoq oldi[2; 297-b]

4. Oyog‘i kuymoq — u yoqdan bu yoqqa yugurib qolmoq.

A. Kattalarni... oyog‘i kuydi! [2; 235-b]

5. Oyoq tirab turib olmoq — so‘zida qat’iy turib olish ma’nosida. Harakatning xarakterga ko‘chishi kuzatilyapti.

A. Omonov ham senday oyoq tirab turib olib edi. Nimani so‘rasa “Usmonxo‘jayevga javob beraman, Usmonxo‘jayevga javob beraman”, deb turib olib edi[2; 335-b]

6. Bosh-adoq —Joyga nisbatan o‘xshatish. Butun yo‘lga qaraydi, ma’nosida.

A.Salohidin bo‘yrachi shunday deya, yo‘l bosh-adog‘iga qarab oladi.

7. Bosh so‘zi xususiyatiga ko‘ra “boshqaruvchi, boshliq” ma’nosiga ko‘chgan.

A. — Qo‘qondan Olimquli lashkarboshi Chimkanga lashkar tortib ketibdi, deyatib edi-yu?

B. Ana shunda bobomiz Oqpodsho ketida turmish Xoliqul mingboshi tilmochini tanib qoladi.

C. Direktorimiz safboshi Ziyod bilan muqobil bo‘ladi. [30;26].

8. Bosh so‘zi joylashish o‘rniga ko‘ra ko‘chgan.

A. Bola-baqram qaysi *mozorim boshiga* borib yig‘laydi? Bolabaqram ulug‘ ayyom kunlarda qaysi mozorimga chiroq qo‘yadi[30;26]. Mozorning kirish(boshlanish) qismi, yoki-da qabr (qabr boshi) ma’nosida anglashiladi. Ikkinchi ma’no yaqinroq.

B. *Paxtazor boshida* serrayib qolaman. Joyning boshlanish qismi, Paxtazorga kirish qismi

C. Jug‘rofiya *dala boshini* olib turadi. Kimyo dala adog‘ini olib turadi Dala boshi yuqoridagi gapdagi ma’no kabi.

D. G‘o‘zalarim *boshidan* kun urdi, ostidan nam urdi Jism(narsa-predmet)ning yuqori qismi. Odam boshiga(tananing yuqori qismida joylashgan) nisbatan o‘xshatilgan.

9. Bo‘g‘iz — tananig bosh qismi ostida joylashgan organ(tomoq). Joylashish o‘rniga ko‘ra g‘o‘zaning yuqiridan pastroqdagi qismiga metaforik usulda qo‘yilgan nom.

A.Tish egat tuprog‘ini *g‘o‘za bo‘g‘ziga* uyub-uyub yurdi

Hayvon nomi bilan bog‘liq metaforalar

1. Takaning soqoliday(tashqi ko‘rinishiga ko‘ra o‘xshatish)

A. Dastlab qo‘lim tegmish o‘t takasoqol bo‘ldi.Takasoqol ingichka barg o‘t bo‘ldi.[2;73]

O‘simlik nomi bilan bog‘liq metaforalar

1.— Onaxon, ismi sharifingiz, kasb-koringiz? Onaxon kamtarlik ila javob berdi:

— Ismi sharifim — Paxtaxon! Paxtaoy desangiz ham bo‘ladi! Kasb-korim — paxtakor! [30;128] Munis onaxon bu gapi ila o‘zini jisman ham, isman ham—

paxtaman, demoqchi[2;128].

2.Tojixo‘roz — tashqi ko‘rinishiga ko‘ra o‘xshatish asosida yasalgan so‘z

A.Yovvoyi *tojixo‘roz* ana shunday o‘t bo‘ldi![2; 145-b].

Jism-predmet, xususiyat nomi bilan bog‘liq metaforalar

1.Chikka — oshiqning chuqurchali tomoni tepaga qaragan holati. Oshiq dumalaydi pukkami, ch i k k a (Sulton Akbariy). Chikkä so‘zi asli “botiq”, “ichga kirgan” ma’nosini anglatadi [3]

A. Ay, bir ayolimiz bor-da, ay, bir ayolimiz bor-da! Bir vaqtlar suqsurday-suqsurday qiz edi! Bir vaqtlar *chikkabel-chikkabel* qiz edi!

2.*O‘qariq* oldim. (Tekis, katta ariq ma’nosida)

3. Rangiga ko‘ra o‘xshatish

Men o‘rgimchakkana qachon besh foiz barg yeb bo‘ladi, deya kunim o‘tdi — qandala bilan *oltinko‘z* o‘rgimchakkana terib yeb kuni o‘tdi.

4.Majlis *qaridi* (xususiyat) Davriy o‘xshatish. Qarilik inson umrining oxirlab borayotgani belgisi. Shu xususiyatiga ko‘ra “ Majlis oxirlab qoldi” ma’nosida.

5.Shuniyam bilmaysanmi, he*, ko‘rsavod*. (xususiyat)

Ko‘r odamdan ko‘chgan hech narsani ko‘rmaslik ma’nosi, savodsizlik, hech narsani bilmaslik ma’nosiga, yoki-da harf tanimaslik(ko‘rmaslik) ma’nosida qo‘llangan

6.Chilla suv — *tilla suv* bo‘ldi! Qiymatiga ko‘ra o‘xshashlik asosida ma’no ko‘chishi yuzaga kelgan.

Badiiy matnlarni sharhlar ekanmiz bu kabi metaforalarga minglab-millionlab duch kelamiz. Xususan, birgina Tog‘ay Murod ijodida ularning soni yuzdan oshadi. Metaforalardan o‘z o‘rnida foydalanish badiiy asarni ham, o‘z nutqimizni ham serjilo bo‘lishiga sababchi omillardan. Zero, ular milliy lingvokulturologiyamizning ajralmas qismidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xolnazarov U.E. Nasriy nutqda metaforalarning lingvokognitiv, lingvomadaniy xususiyatlari(Tog‘ay Murod qissalari misolida) PhD avtoreferati. Termiz 2023
2. Murod Tog‘ay. Otamdan qolgan dalalar. Roman. Toshkent,2018.
3. wiki lug‘at

IQTISODIY METAFORALARNING METAFORIK QIYOSLANISHI

Narziyev Navro‘z Tollibayevich

SamISI o‘qituvchisi

Mail: Mega_N1986@mail.ru

Kalit so‘zlar: iqtisodiy metaforalar, lingvokulturologiya, til va madaniyat, iqtisodiy tushunchalar, qiyosiy tahlil, Sharq madaniyati, G‘arb madaniyati, ijtimoiy omillar, madaniy tafakkur, tilshunoslik

Ключевые слова: экономические метафоры, лингвокультурология, язык и культура, экономические концепции, сравнительный анализ, восточная культура, западная культура, социальные факторы, культурное мышление, лингвистика

Keywords: economic metaphors, linguistic culture, language and culture, economic concepts, comparative analysis, Eastern culture, Western culture, social factors, cultural thinking, linguistics

Annotatsiya: Iqtisodiy metaforalarning lingvokulturologik qiyosiy o‘rganilishi, til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni o‘rganish orqali, iqtisodiy tushunchalarni va ularning til orqali ifodalanish shakllarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Iqtisodiy metaforalar jamiyatning iqtisodiy hayotini tasavvur qilish va tushuntirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu maqolada turli madaniyatlar va tillarda iqtisodiy metaforalarning shakllanishi, ularning ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi. G‘arb va Sharq madaniyatlaridagi iqtisodiy tushunchalar va jarayonlar orqali lingvokulturologik qiyosiy tahlilning ahamiyati ko‘rsatilgan.

Аннотация: Лингвокультурологическое сравнительное изучение экономических метафор помогает лучше понять экономические концепции и их выражение через язык, исследуя взаимосвязь между языком и культурой. Экономические метафоры играют важную роль в представлении и объяснении экономической жизни общества. В статье проводится анализ формирования экономических метафор в разных культурах и языках, а также их связь с социальными, культурными и психологическими факторами. Рассматривается важность лингвокультурологического сравнительного анализа экономических концепций и процессов в западной и восточной культурах.

Abstract: The comparative linguistic-cultural study of economic metaphors helps to better understand economic concepts and their expression through language, exploring the interconnection between language and culture. Economic metaphors play a significant role in conceptualizing and explaining the economic life of society. This article analyzes the formation of economic metaphors in various cultures and languages, exploring their connections with social, cultural, and psychological factors. The importance of linguistic-cultural comparative analysis of economic concepts and processes in both Western and Eastern cultures is emphasized.

Iqtisodiy metaforalarning lingvokulturologik qiyosiy o‘rganilishi, til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni o‘rganish orqali, iqtisodiy tushunchalarni va ularning til orqali ifodalanish shakllarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Iqtisodiy metaforalar, nafaqat iqtisodiy jarayonlar va tushunchalar haqida tasavvur hosil qilishda, balki jamiyatning ijtimoiy, madaniy va psixologik xususiyatlarini aks ettiradi. Metafora tilning asosiy vositalaridan biri bo‘lib, iqtisodiy hodisalar va faoliyatlarni tushuntirishda keng qo‘llaniladi. Lingvokulturologik yondashuvda esa til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, metaforalarning o‘ziga xos shakllanishi va ularning turli madaniyatlarda qanday ifodalanganligi tahlil qilinadi.[13]

Iqtisodiy metaforalar til orqali jamiyatning iqtisodiy hayotini tasavvur qilish va tushuntirish uchun ishlatiladi. Lingvokulturologiya, tilni faqat til tizimi sifatida emas, balki madaniyat, tarix, va ijtimoiy kontekst bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan tizim sifatida ko‘radi. Iqtisodiy metaforalarning lingvokulturologik tahlili, aynan tilning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi rolini aniqlashga qaratilgan.[14]

G‘arb va Sharq madaniyatlarida iqtisodiy tushunchalar va jarayonlar ko‘pincha metafora yordamida ifodalanadi. Masalan, ingliz tilidagi "time is money" (vaqt puldir) metaforasi, G‘arb madaniyatida vaqtni qadrlash va iqtisodiy faoliyat bilan bog‘lashning ifodasi sifatida qaraladi. Boshqa tomondan, o‘zbek tilida "vaqt – bu oltin" degan ibora ham vaqtning qadri va uning iqtisodiy ahamiyatini ifodalaydi, biroq bu metafora Sharq madaniyatining oltin qadriyatlariga asoslanadi.[15]

Iqtisodiy metaforalarning lingvokulturologik qiyosiy tahlili, turli madaniyatlarda iqtisodiy tushunchalarni qanday qabul qilish va ularga qanday qarash bilan bog‘liq bo‘ladi. Misol uchun, G‘arb madaniyatida iqtisodiy o‘sish va raqobat ko‘pincha "urush" yoki "jang" kabi agressiv metaforalarda tasvirlanadi. Ingliz tilidagi "business is war" (biznes – urush) yoki "the market is a battlefield" (bozor - jang maydoni) kabi iboralar, iqtisodiy faoliyatni kuchli raqobat, strategiya va kurash sifatida tasavvur qilishni anglatadi.[16]

Sharq madaniyatlarida esa iqtisodiy jarayonlar ko‘proq muvozanat, hamkorlik va o‘zaro manfaatlar asosida ko‘riladi. Masalan, Xitoyda "ganchiga qadam qo‘yish" (to walk on the stepping stone) degan ibora ko‘p ishlatiladi, bu esa o‘zaro manfaatli iqtisodiy aloqalarni va ehtiyotkorlik bilan rivojlanishni ifodalaydi. O‘zbek tilida ham iqtisodiy faoliyatlar ko‘pincha

[13] Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
[14] Kövecses, Z. (2006). Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction. Oxford University Press.
[15] Cameron, L., & Low, G. (1999). Researching and Applying Metaphor. Cambridge University Press.

[16] Gendron, C. (2017). The Language of Economics: A Metaphorical Approach. Journal of Economic Literature, 55(2), 391-423.

mehnat va tabiat bilan bog‘liq metaforalarda tasvirlanadi, masalan, "er yuzida ekin ekish" yoki "o‘simlik kabi rivojlanish" kabi ifodalar.[17]

Iqtisodiy metaforalarning tilshunoslik tahlili nafaqat ular qanday tuzilganini, balki ularning madaniy tafakkur va ijtimoiy xulq-atvor bilan bog‘liqligini ham o‘rganadi. Iqtisodiy metaforalarning qiyoslanishi, nafaqat til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni, balki turli ijtimoiy guruhlarning iqtisodiy qarorlar qabul qilish uslubini ham yoritib beradi. Misol uchun, G‘arb madaniyatida iqtisodiy jarayonlar ko‘proq shaxsiy manfaatlarga asoslangan tarzda tasvirlanadi, bu esa individualizmning kuchli ekanligini ko‘rsatadi. Sharq madaniyatlarida esa ko‘proq kollektiv manfaatlar, mehnat va hamkorlikni ta'kidlashga e'tibor qaratiladi.[18]

Iqtisodiy metaforalarning lingvokulturologik tahlili ijtimoiy va psixologik jihatlarga ham e'tibor qaratadi. Metaforalar jamiyatning iqtisodiy faoliyatga bo‘lgan munosabatini shakllantiradi. Masalan, G‘arb madaniyatida "money is power" (pul – kuch) kabi iboralar orqali, pulning jamiyatdagi ijtimoiy o‘rinini va qudratini aks ettirish mumkin. Boshqa tomondan, Sharq madaniyatlarida ko‘proq iqtisodiy resurslar va ijtimoiy mas'uliyatning o‘zaro bog‘liqligi tasvirlanadi. Shunday qilib, iqtisodiy metaforalar nafaqat iqtisodiy faoliyatni tushuntiradi, balki jamiyatdagi ijtimoiy ro‘llar va qadriyatlarni ham aks ettiradi.[19]

Iqtisodiy metaforalarning lingvokulturologik qiyosiy o‘rganilishi, iqtisodiy tushunchalarni nafaqat til, balki madaniyat va ijtimoiy kontekst orqali tushunishga yordam beradi. Madaniyatlar o‘rtasidagi farqlar iqtisodiy metaforalarning shakllanishi va ularning til orqali ifodalanganligini sezilarli darajada ta'sir qiladi. Iqtisodiy metaforalarning tahlili, nafaqat tilshunoslik sohasida, balki iqtisodiy jarayonlarni tushunish va global miqyosda iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi.[20]

Adabiyotlar:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
2. Kövecses, Z. (2006). Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction. Oxford University Press.
3. Cameron, L., & Low, G. (1999). Researching and Applying Metaphor. Cambridge University Press.
4. Gendron, C. (2017). The Language of Economics: A Metaphorical Approach. Journal of Economic Literature, 55(2), 391-423.
5. Gibbs, R. W. (2008). The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. Cambridge University Press.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By.
7. Cameron, L. (2003). Metaphor in Educational Discourse. Continuum.
8. Kaal, A. (2011). The Metaphor in Economics: A Critical Introduction. Cambridge University Press.

[17] Gibbs, R. W. (2008). The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. Cambridge University Press.

[18] Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By.

[19] Cameron, L. (2003). Metaphor in Educational Discourse. Continuum.

[20] Kaal, A. (2011). The Metaphor in Economics: A Critical Introduction. Cambridge University Press.

SOHA MUTAXASSISLIKLARINI RIVOJLANTIRISHDA KASBIY TERMINOLOGIYANING O‘RNI

D.J.Norboyeva
SamISI katta o‘qituvchisi

Abstract: The article is devoted to the application of modern educational technologies in training specialists for the sphere of tourism. The article describes the specific use of these technologies in scientific-research work of students, writing and defense of final qualifying works.

Keywords: educational technology, case study method, technology portfolio, professional tourist education, personnel training.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению роли профессиональной терминологии как одного из путей модернизации образования при освоении специальностей в сфере туризма и услуг. Автором проводится анализ инновационной технологии “Работаем вместе” для обучения профессиональной терминологии будущих специалистов и выявляется наиболее эффективный метод обучения.

Ключевые слова: лексика, оциальная терминология, общение, инновационный процесс, обучение, туристические инновации, культура общения.

Annotatsiya: Ushbu maqolada turizm va xizmat ko‘rsatish sohasiga oid mutaxassis kadrlarga dars berish jarayonida kasbiy terminologiyaning o‘rni, maxsus izohli lug‘atlardan foydalanish, turistik terminlarni lingvistik jihatdan tahlil qilish va ta’lim jarayoniga innovasion texnologiyalarni tadbiq etish qonuniyatlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: terminologik tizim, lingvistika, innovatsiya, ta’lim, integratsiya, turistik innovatsiyalar, nutq madaniyati.

Jamiyatdagi barcha o‘zgarish va yangilanishlar avvalo tilda aks etar ekan, jarayonlar tilshunoslar oldiga qator vazifalarni qo‘yadi. Ushbu vazifalardan biri lingvistik jihatdan tahlil qilish va rus tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilish masalasidir. Turizm va xizmat ko‘rsatish sohasi sharofati bilan dunyoning barcha mamlakatlarida iqtisodiy rivojlanishning yuqori darajasi va aholining turmush farovonligi qo‘llab-quvvatlanib turiladi. Shu sababli ko‘pgina mamlakatlarda turizm va xizmat ko‘rsatish sohasiga mutaxassis kadrlarni tayyorlash ishiga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda. Turizm va xizmat ko‘rsatish sohasini izchil o‘rganishga ham alohida e’tibor berib kelinmoqda va turizm sohasi bo‘yicha zamonaviy, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash davr talabi bo‘lib qolmoqda. Shunga qaramay, hozirgi kunda turizm va xizmat ko‘rsatish sohasida kasbiy ta’limni o‘rganish jarayonida anchagina qiyinchiliklarga duch kelinmoqda.

Buning sababi shundan iboratki, turizm va xizmat ko‘rsatish ilm-fan, texnika va texnologiyalarning rivojlanishi natijasida kundalik xayotimizga kundan-kunga xorijiy turli xil atamalar, iboralar kirib kelmoqda va ularning soni borgan sari ko‘payib bormoqda, shu sababli respublikamiz oliy o‘quv yurtlaridagi o‘quv jarayonlarida va xalqimiz leksikasida xorijiy tillardagi atamalar va iboralar sonining ortib borishi turizm va xizmat ko‘rsatish sohasiga oid mutaxassis kadrlarga dars berish jarayonida maxsus izohli lug‘atlardan foydalanish va mutaxassislik terminlar bilan ishlash jarayonida innovasion texnologiyalarni joriy qilish maqsadga muvofiqdir.[1,76]

Hozirgi kunda bir qator ilmiy maktablar shakllangan bo‘lib, ular kognitiv lingvistika muammolari bilan shug‘ullanadi. Ushbu maktablarning har biri kalit terminning o‘ziga xos talqini bilan xarakterlanadi. Ulardan Moskva (Ye.S Kubryakova, V.A.

Vinogradov, V.F. Novodranova,E.V.Raxilina va boshqalar), Irkutsk (A.V. Kravchenko va uning shogirdlari), Tamba (N.N. Boldrev, A.L. Sharandin, T.A.Fesenko va boshqalar), Voronej (Z.D.Popova, I.A. Sternin, A.P. Babushkin va boshqalar) maktablarini ajratib ko‘rsatish mumkin. Ushbu maktabda “Kratkiy slovar kognitivnыx terminov” nashr etilgan.[2,92]

Termin yasalishidagi ichki imkoniyatlar deganda, har bir tilning mavjud ifoda vositalaridan va materiallaridan to‘liq foydalanish nazarda tutiladi. Muayyan til terminologik tizimi asosan o‘sha tillarning lisoniy bazasida so‘z yasash, so‘zlarning leksik ma’nosini o‘zgartirish va ta’lim tizimiga innovasion texnologiyalarni olib kirish maqsadida, maqolamizda “Hamkorlikda ishlash” metodi, tahlil va sintez, so‘zlarni bog‘lash va terminlarni kalkalash usullaridan foydalanilgan. [3,102]

O‘zbekistonda sodir bo‘layotgan ulkan o‘zgarishlar, amalga oshirilayotgan tub islohotlar, fan-texnika taraqqiyoti, boshqa davlatlar bilan olib borilayotgan yaqin ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar tilda o‘z ifodasini topmoqda. Darhaqiqat, jamiyat hayotida ro‘y beradigan har qanday o‘zgarish tilda o‘z aksini topishi tabiiy. Bugungi kunni turli sohalarni terminologiyasiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Olimlarning aniqlashlaricha, bugungi kunda 500 dan ortiq yirik sohalar va ularning o‘nlab yirik bo‘limlari mavjudki, har biri o‘ziga xos terminologik tizimga ega.

Mamlakatimizda ham turli sohalar shiddat bilan rivojlanib borayotgani, buning natijasida terminologik tizimning ham boyib borayotgani sir emas. [4,68] Terminologik tizimda turizm terminologiyasi ham salmoqli o‘rinni egallaydi.

Rus tili turizm terminologiyasining shakllanishi o‘ziga xos yo‘nalishda ketgan. Rus tilida turizm terminologiyasining shakllanishi 3 bosqichga ajratiladi:

1-bosqich. Bu davrda umumadabiy tildagi leksik birliklar hisobiga terminlar hosil qilingan: yedinichnыy puteshestvennik, nochevka, chas pribытiya, chas otpravleniya, putevaya knijka, putevoditel. Ruscha turistik terminlarning 3 foizi birinchi bosqichda paydo bo‘lgan. [2,112]

2-bosqich. Fransuz tilidan turist va turizm terminlari o‘zlashtirildi, ekskursiya faoliyatining rivojlanishi natijasida: ekskursiya turlari (obrazovatelnaya, uchenicheskaya, udeshevlennaya, peshexodnaya ekskursiya), ekskursiya ishtirokchilari (ekskursant, ekskursiruyuщiy), vositalari (palatka, turisticheskaya odejda, shtromovka), tashkilotchilari (ekskursionnaya stansiya, ekskursionnoye byuro, ekskursionnaya seksiya) bilan bogliq tushunchalarni ifodalovchi terminlar bilan boyidi.

Ekskursiya va safarlarni tashkillashtirish bilan bogliq jarayonlarni anglatishga xizmat qilishuvchi terminlar qatlami hosil bo‘ldi: turitsko-ekskursionnaya rabota, turitskiy marshrut, planovыy turizm; palatochnыy lager,dom turista, turistskaya baza. Rus tilining ichki imkoniyatlari hisobiga terminlar (25 foiz) hosil bo‘lgani kuzatilgan.

3-bosqich. Bu bosqichda terminlar tarkibida o‘zgarishlar ro‘y berdi, bir tomondan ba’zi terminlar ichki sistemasi yo‘qoldi (planovogo turizma, profsoyuznogoturizma), boshqa tomondan inglizcha terminlar kirib kelishi faollashdi. Turizm terminologiyasidagi mavjud 48 foizi terminlar 1990-yildan keyin paydo bo‘lgan. Ularning katta qismi rus tili izohli lug‘atlarida qayd etilmagan. Bunga misol qilib quyidagi terminlarni keltirish mumkin: fleshkemning, narkoturizm, volonterskiy turizm, kauchserfing, busterizm, klubnыy vagon, glemping. [6,91]

Termin yasalishidagi ichki imkoniyatlar deganda, har bir tilning mavjud

ifoda vositalaridan va materiallaridan to‘liq foydalanish nazarda tutiladi. Kuzatishlardan ma’lumki, muayyan til terminologik tizimi asosan o‘sha tillarning lisoniy bazasida so‘z yasash, so‘zlarning leksik ma’nosini o‘zgartirish, ushbu tillarning ichki imkoniyatlari asosida so‘zlarni bog‘lash, mavjud terminlarni kalkalash orqali rivojlanadi.[6,67]

Ijtimoiy psixologik tadqiqotlar natijalari ko‘rsatishicha, turizm va servis sohasida mutaxassislar faoliyatida muloqot juda muhim o‘rin tutadi. Chunki, ular o‘z faoliyatlarini asosan muloqot orqali amalga oshiradilar. Odatda muloqot deganda kishilarning o‘zaro ma’lumot, mutaxassislik terminlarini bilish va fikr almashish asosida bir-birlari bilan nutqli aloqalar o‘rnatish va rivojlantirish jarayoni tushuniladi.[7, 116]O‘rganishlar asosida, ta’lim tizimiga innovasion texnologiyalarni qo‘llash bir qadar murakkab jarayon bo‘lib, mazkur jarayonda mutaxassislik yo‘nalishlari hamda ularning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olish taqozo etiladi. Shu bilan birga quyidagi xulosalar ishlab chiqildi:

1) Turizm va xizmat ko‘rsatish sohasiga xos xususiyatlarini inobatga olgan xolda matn, terminologik va izohli lug‘atlar o‘stida ishlashni takomillashtirish.

2) Turizm va xizmat ko‘rsatish sohasida kasbiy ta’limni o‘rganish jarayonida pedagog noan’anaviy ta’lim asoslarini hamda o‘qitishning interfaol, reproduktiv va muammoli izlanish noan’anaviy ta’lim usullarini puxta o‘zlashtirishi hamda o‘z faoliyatlarida ulardan samarali foydalanish malakasi (tajribasi)ga ega bo‘lishi;

3) Noan’anaviy ta’lim usullari nazariyasi va uning asoslari borasida ma’lumotlar bera oluvchi manbalarni chop etish, ya’ni turizm yo‘nalishiga oid fanlarni o‘qitishda “Xamkorlikda ishlaymiz”, “Davra suhbati”, “Blis surov” “Ta’limiy o‘yin”, “Pinbord”, “Vaziyatlar usuli”, “O‘quv loyihalar” va “Keys-stadi” noan’anaviy ta’lim usullari borasida ma’lumotlar bera oluvchi manbalar (o‘quv qo‘llanma, elektron darsliklar)ni chop etish;

4) Ta’lim jarayonida ta’lim shakliga mos xolda xonalarning jihozlanishi, noan’anaviy ta’lim usullarini qo‘llaganda vaqt chegarasini standartlashtirishga hamda texnik jihozlar bilan ta’minlanganlik darajasiga e’tibor berish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov G‘., Mamajonov S. O‘zbek tili. – Toshkent: O‘zbekiston, 2012.
2. Mamatkulov X.M. Turizm va xizmat ko‘rsatish sohasiga oid atamalar va iboralar. Izohli lug‘at. T.Iqtisod-Moliya. 2010.
3. Занков, Л.В., Давыдов В.В., Эльконин. Д. Б. Развивающее обучение. М. «Пилот». 2015, с. 54.
4. Bektemirov H., Begmatov E. Mustaqillik davri atamalari. – Toshkent: Fan, 2012. – 48 b.
5. Tolipov O‘.Q. Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T.:”Fan” 2016 yil 76 b.
6. Белан Э. Особенности формирования новых терминосистем (на материале английской и русской терминологий международного туризма): Автореф.дисс. … канд.филол.наук. – Москва, 2019.
7. Виноградова Л. Терминология туризма английского и русского языков в синхронном и диахронном аспектах: автореф. дисс. …канд.филол.наук. – Великий Новгород, 2021.

O‘ZBEK YOSHLARI NUTQIDA UCHROVCHI “YURAK” SLENGINING SOTSIOPRAGMATIK TAHLILI

Pulatova Umriniso Umar qizi
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
umrinisopulatovo@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqola o‘zbek yoshlari nutqida tez-tez uchrab turadigan “yurak” so‘zining sleng shaklidagi ishlatilishini sotsiopragmatik tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada sleng haqida umumiy ma’lumot berilib, "yurak" iborasining turli ijtimoiy kontekstlarda, yoshlar orasidagi muloqotda qanday ma’no va vazifalarni bajarishi tahlil qilinadi. “Yurak” so‘zining emotsional, muloqot vositasi sifatida ishlatilishini, uning semantik va pragmatik xususiyatlari o‘rganilib, bu til birligining shaxsiy va ijtimoiy o‘zaro ta’sirda tutgan o‘rni ochib beriladi. Tahlil davomida so‘zning lingvistik va sotsiologik jihatlari uyg‘un holda ko‘rib chiqilib, yoshlarning zamonaviy nutq uslubida “yurak” iborasining o‘ziga xos o‘rni aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: sleng, identit, kontekst, konnotatsiya, emotsional tus, sotsial, pragmatik.

СОЦИОПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛЕНГА «ЮРАК» В РЕЧИ УЗБЕКСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: Данная статья посвящена социопрагматическому анализу сленгового использования слова «юрак» (сердце), которое часто встречается в речи узбекской молодежи. В статье представлена общая информация о сленге и рассматривается, какие значения и функции выражение «юрак» выполняет в различных социальных контекстах, особенно в общении среди молодежи. Исследуется эмоциональное и коммуникативное использование данного слова, анализируются его семантические и прагматические особенности, чтобы выявить его значимость в личных и социальных взаимодействиях. Анализ сочетает лингвистические и социологические аспекты, подчеркивая уникальное место выражения «юрак» в современном речевом стиле молодежи.

Ключевые слова: сленг, идентичность, контекст, коннотация, эмоциональная окраска, социальное, прагматическое.

SOCIOPRAGMATIC ANALYSIS OF THE SLANG "YURAK" IN THE SPEECH OF UZBEK YOUTH

Annotation: This article is dedicated to the sociopragmatic analysis of the slang usage of the word "yurak" (heart), which is frequently encountered in the speech of Uzbek youth. The article provides general information about slang and examines how the phrase "yurak" functions with various meanings and roles in different social contexts, particularly in the communication among youth. The study explores the emotional and communicative usage of the word, analyzing its semantic and pragmatic features to reveal its significance in personal and social interactions. The analysis integrates linguistic and sociological aspects to highlight the unique position of the phrase "yurak" in the contemporary speech style of young people.

Keywords: slang, identity, context, connotation, emotional tone, social, pragmatic.

Yoshlar slengi — bu yoshlar o‘rtasida keng tarqalgan, o‘ziga xos so‘zlar va iboralardan iborat bo‘lib, ular ko‘pincha zamonaviy madaniyat, texnologiyalar va hayot tarziga oid [1]. Ushbu sleng o‘z ichiga quyidagi jihatlarni oladi: 1. O‘ziga xos terminologiya: Yoshlar o‘rtasida mashhur bo‘lgan so‘zlar, masalan, soqqa (pul), krutoy (kelishgan), paxan (boshliq), ko‘ki

(dollar), toychoq (moshina), g‘isht (xunuk), mazgi (ezma). 2. Ijtimoiy media ta’siri: Instagram, TikTok, YouTube va boshqa platformalarda tez-tez ishlatiladigan iboralar va tendensiyalar slengga kiritiladi. Masalan: like, podpischik, viner, trend, reaksiya, xaker, uroven, post. Sleng ko‘pincha yoshlar o‘rtasida aloqa osonlashtirish va ularning o‘ziga xos identitetini yaratishda yordam beradi. Har bir mamlakatda yoki hududda o‘ziga xos slenglar bo‘lishi mumkin. Zamonaviy yoshlar nutqida slenglarning vujudga kelishiga bir qator sabablar mavjud:-chet tillarini o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj;-xalqaro sayohatlar;-kompyuter texnologiyasining rivojlanishi;-yangi do‘stlar orttirish va erkin muloqot qilish;-ommaviy axborot vositalarini muntazam kuzatib borish;-zamonaviy musiqalarni tinglash;-zamon bilan hamnafas bo‘lish [2].

Turli kontekstlarda so‘zlar, slenglar, iboralar yoki ifodalarning qanday semantik va pragmatik o‘zgarishlarga uchrayotganini hamda jamiyatdagi o‘rnini o‘rganish, ya’ni sotsiopragmatik tahlil qilish bugungi tilshunoslik uchun dolzarb hisoblanadi. Sotsiopragmatik tahlilda til birligi ishlatilayotgan jamiyatdagi o‘rniga qaraladi, ya’ni biror ifoda, so‘z yoki ibora turli guruhlar tomonidan qanday qabul qilinishi, qaysi ijtimoiy qatlam, yosh guruhi yoki madaniyatlar uchun mos kelishi o‘rganiladi [3]. Madaniyat ham til birligi ma’nosiga ta’sir qiladi. Ba’zi iboralar yoki so‘zlar muayyan madaniyatda ijobiy qabul qilinsa, boshqa madaniyatda u noto‘g‘ri yoki hatto haqorat sifatida qabul qilinishi mumkin. SHuningdek, shaxslar o‘rtasida samimiylikni oshirish yoki muayyan ijtimoiy munosabatlarni ifodalash uchun so‘zlar qanday ishlatilayotganini o‘rganadi. Ijtimoiy mavqe va gapiruvchining niyati: Kim gapiryapti va kimga gapiryapti — bu ham til birligining qanchalik samimiy yoki rasmiy ishlatilishini belgilaydi. Misol uchun, “brat” so‘zi yoshlar orasida do‘stona murojaat sifatida keng qo‘llaniladi, bu so‘z do‘stlar o‘rtasidagi yaqinlikni ifodalaydi va ko‘pincha samimiy munosabatlarni ko‘rsatadi. “Brat” so‘zining qo‘llanilishi suhbatdagi norasmiy muhitni saqlaydi va gapiruvchilar o‘rtasidagi do‘stlik munosabatini kuchaytiradi, lekin rasmiy muhitda u salbiy yoki noo‘rin qabul qilinishi mumkin. Bu tahlil yordamida til birligining yangi semantik qirralari qanday paydo bo‘layotgani va ularning o‘rganilishi kuzatiladi. Shuningdek, yoshlar slengida biror so‘z qanday o‘zgarib, yangi ma’nolar kasb etayotganini tahlil qilish mumkin. Masalan, yoshlar slengida qo‘llanuvchi “yurak” so‘zi so‘nggi yillarda yangi sotsiopragmatik ma’nolarni kasb etgan. Yurak so‘zining asl ma’nosi “Odam va hayvonlar ko‘krak qafasi ichida joylashgan, ularning qon aylanish sistemasidagi muskul qopchiqqa o‘xshash markaziy a’zo” [4]. Quyida keltirilgan misollar yordamida “yurak” so‘zining yoshlar slengida qanday qo‘llanilishi sotsial (jamiyatga oid) va pragmatik (muloqotdagi vazifasi) nuqtai nazardan ko‘rib chiqamiz va bu so‘z orqali berilayotgan sotsiopragmatik ma’nolarni aniqlaymiz.

“Yurak” so‘zi yoshlar orasida iliqlik, samimiyat va yaqinlikni ifodalovchi so‘z sifatida ko‘proq qo‘llaniladi. Bu madaniy jihatdan yoshlar o‘rtasida o‘ziga xos do‘stlik va sevgi ramzi sifatida qaraladi. Bu so‘z romantik yoki do‘stona munosabatlarni ifodalaydi va hissiy yaqinlikni oshiradi. Misol uchun, “Salom, yuragim!” so‘zi yaqin do‘stlar yoki sevishganlar o‘rtasida iliqlik yaratadi va muloqotga emotsional tus beradi. Yoshlar orasida “yurak” so‘zi an’anaviy biologik yoki hissiy markaz sifatida emas, balki sevgi, hurmat, samimiyat yoki yaqinlik belgisi sifatida ko‘proq qo‘llaniladi. Masalan: Xabarda: “yurak” emojisi qalbni ifodalashdan tashqari, samimiyat va yaqin munosabatni bildiradi. Yozma chatlarda: “yuragim” deb murojaat qilish do‘stona, ayniqsa yaqin do‘stlar yoki sevgan insoniga nisbatan ishlatiladi. Masalan, “Salom, yuragim! Qalesan? Bunda, qarindosh-urug‘, kattalar bilan muloqotda: Bu so‘zning qo‘llanilishi cheklangan bo‘lib, odatda rasmiy bo‘lmagan muloqotlarda foydalaniladi. “Yurak” emojisi esa

ko‘pincha “like” funksiyasida, ma’qullash, tasdiqlash yoki quvvatlash belgisi sifatida ishlatiladi, masalan, Instagram yoki Telegram chatlarida.

“Vedio yoqqan bo‘lsa yurakchani bosib qo‘ying”.

Foydalanuvchi bir postga: “Yurakdan yoqqan post! Yurak♡

Do‘stlari: “Zo‘r chiqibdi, yurak!”

Ijtimoiy tarmoqlarda “yurak” so‘zidan foydalanish samimiyat va qo‘llab-quvvatlashni ifodalashga qaratilgan. Bu yerda “yurak” shunchaki xabarga emotsional o‘lcham beradi, ya’ni mazkur post, foto yoki xabarni chin dildan yoqqanligini bildiradi. Shu bilan birga, “yurak” emojisi qo‘shimcha quvvatlash funksiyasini bajaradi, ya’ni matndagi emotsional hissiyotlarni kuchaytiradi va do‘stona yondashuvni ta’minlaydi. Xabar yoki suhbat davomida “yurak” so‘zi ishlatilganda, bu so‘z orqali aytilayotgan gap emotsional jihatdan kuchaytiriladi. Masalan, “Bu gaplarni yurakdan aytdim.”

A: “Mana shu loyiha haqida nima deysan?”

B: “Zo‘r! Yurak bilan qilingan ish ekan.”

Bu yerda “yurak bilan qilingan ish” ifodasi shunchaki tasdiqlash yoki ma’qullashni emas, balki ishga yoki loyiha yaratuvchisiga bo‘lgan yuksak hurmat va e’tirofni ifodalaydi. Yoshlar o‘rtasida “yurak” so‘zini qo‘shib gapirish ishga berilgan energiya, mehr yoki e’tiborni ko‘rsatadi, ya’ni samimiyat va sifatga urg‘u beradi.

Irodasizlik va zaiflikni ifodalash: A: “Hammasini aytolmayabman”

B: “Nima yuragingni yeb qo‘ydingmi? bor gapir!”

Bu kontekstdagi “yuragini yeb qo‘yish” ifodasi irodasizlik yoki zaiflikni bildiradi. Bu holatda “yurak” so‘zi salbiy hissiyotlarni ifodalash uchun ishlatiladi va muloqot davomida zaiflikni oshkor etadi. Shu orqali yoshlar orasidagi “yurak” so‘zining zaiflik va qo‘llab-quvvatlashni ifodalashdagi o‘rni namoyon bo‘ladi.

Markaziy hudud ma’nosi: “Uyimiz shaharni yuragida joylashgan, brat” (ijtimoiy tarmoqdan)

Gapdagi "yurak" so‘zi sotsiopragmatik nuqtai nazardan o‘ziga xos ma’noni anglatadi. Ushbu gapda “yurak” so‘zi shaharning eng markaziy qismi sifatida qo‘llanilgan. Shahar markazi “yurak” deb atalib, bu hududning muhimligi va asosiy faollik markazi ekanligiga urg‘u beradi. Odatda markaziy hududlar savdo, biznes, madaniy tadbirlar yoki ijtimoiy harakatlarning markazi hisoblanadi, shuning uchun ham “shahar yuragi” ifodasi joyning qadr-qimmatini oshirib ko‘rsatadi. Yoshlar orasida “shahar yuragi” deb atash, bu hududning qadrli yoki diqqatga sazovor ekanligini bildiradi. So‘zda samimiy ma’no mujassamlashgan bo‘lib, bu hududning muhimligini kuchaytiradi. Muloqotda “brat” so‘zi ham ishlatilgani gapni yanada norasmiy va samimiy ko‘rinishga keltiradi. Bu, gapiruvchilar orasidagi do‘stona munosabatni va suhbatni norasmiy tusda davom ettirishni ta’minlaydi. “Shaharni yuragi” ifodasi nafaqat geografik markazni, balki gapiruvchining bu joy bilan faxrlanishini yoki bu joyning o‘zi uchun o‘ziga xosligini ham bildiradi. Bu ifoda orqali shaharning markaziy qismida yashash turmush tarzining qulayligi, nufuzliligi va quvonch bilan tasdiqlanadi. Shuning uchun “shahar yuragi” yoshlar orasida o‘ziga xos, nufuzli va diqqatga sazovor joy deb qabul qilinadi. Gapiruvchining asosiy maqsadi uyining joylashuvini qadrli va muhim deb ifodalashdir. Shunday qilib, bu ibora orqali joy haqida iliq taassurot uyg‘otish va o‘sha hududda yashash bilan g‘ururlanish hissi kuchaytiriladi.

Bu misollar yoshlar slengida “yurak” so‘zining muloqotga emotsional tus berishi, yaqinlik, samimiyat va sevgi kabi his-tuyg‘ularni aks ettiruvchi vosita sifatida keng

qo‘llanilishini ko‘rsatadi. “Yurak” so‘zi turli kontekstlarda ishlatilib, o‘ziga xos sotsiopragmatik xususiyatlarni kasb etgan: u yordam, samimiy qo‘llab-quvvatlash, hissiy yaqinlik, irodasizlik va hatto joylashuv haqida ma’lumot beradi va hududning muhim va nufuzli ekanligini ham ta’kidlaydi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, tadqiqot davomida “yurak” so‘zining yoshlar muloqotidagi o‘rni, ma’no doirasi va ijtimoiy ahamiyati tahlil qilindi. Maqolada “yurak” so‘zining turli kontekstlarda turlicha semantik va pragmatik vazifalarni bajarishi ko‘rsatib berildi. Bu esa yoshlar nutqida tilning dinamik rivojlanish jarayonlarini anglash uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, “yurak” slengi madaniy va ijtimoiy muhitda yoshlarga xos o‘ziga xoslik va guruh identifikatsiyasi shakllanishiga xizmat qilishi kuzatildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yoshlar nutqidagi bunday sleng birliklari tilning boy va ijodkorlikka asoslangan xususiyatlarini namoyon etadi. Bunday slenglarni o‘rganish tilshunoslik, sotsiologiya va madaniyatshunoslik uchun muhim bo‘lib, u o‘zbek tilining zamonaviy rivojlanishini ilmiy va amaliy jihatdan o‘rganishda katta ahamiyatga ega. Kelgusida bu kabi sleng birliklarining kengroq tahlil qilinishi va ularning lug‘at boyligi, shuningdek, ijtimoiy muloqotdagi o‘rnini yanada chuqurroq o‘rganish zarur. Bu o‘zbek tilining zamonaviy yoshlar nutqidagi rivojlanish jarayonlarini chuqurroq anglash va uni saqlab qolish uchun muhim zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bultakova D. O‘zbek yoshlari nutqida slenglar // Problems of research and education of the uzbek language, 2022, № 1. –B. 157.
2. Satimova.D.N. Ingliz va o‘zbek yoshlar slengining qiyosiy tahlili. diss. avtoref. Andijon, 2020. –B. 18.
3. Umrzakova M. Ona lisoniy shaxsining sotsiopragmatik xususiyatlari // O‘zbekistonda xorijiy tillar, 2024, 10-son. –B. 55.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. “Y” harfi // www.ziyouz.com kutubxonasi.

INSONNING SOG‘LIG‘IGA PSIXOLOGIK TA‘SIR O‘TKAZISHNING MOHIYATI

Ergasheva Shahlo Po‘latovna

PhD o‘qituvchi, FJSTI

Annotatsiya: Mazkur maqolada inson sog‘lig‘iga psixologik ta’sir ko‘rsatishning ahamiyati va mohiyati yoritib beriladi. Psixologik holat va sog‘liq o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, stress va ijobiy emotsiyalarning organizmga ta’siri, shuningdek, psixologik salomatlikni ta’minlashning samarali usullari ko‘rib chiqiladi. Maqola inson ruhiy va jismoniy salomatligini uyg‘unlashtirishning ahamiyatini ochib beradi hamda psixologik barqarorlikni saqlash bo‘yicha tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Аннотатсия: В данной статье объясняется значение и сущность психологического воздействия на здоровье человека. Рассмотрены взаимосвязь психологического состояния и здоровья, влияние стресса и положительных эмоций на организм, а также эффективные методы обеспечения психологического здоровья. В статье раскрыта важность гармонизации психического и физического здоровья человека и даны рекомендации по сохранению психологической устойчивости.

Annotation: This article explain the importance and essence of psychological influence on human health. The relationship between psychological state and health, the effect of stress

and positive emotions on the body, as well as effective methods of ensuring psychological health are considered. The article reveals the importance of harmonizing a person's mental and physical health and includes recommendations for maintaining psychological stability.

Kalit so‘zlar: psixologik salomatlik, stressni boshqarish, ruhiy barqarorlik, ijobiy emotsiyalar, inson sog‘lig‘i.

Inson organizmi – bu murakkab tizim bo‘lib, jismoniy va ruhiy komponentlarning birgalikda ishlashini talab etadi. Psixologik holat organizmning turli fiziologik tizimlariga ta‘sir qilishi mumkin. Masalan: Stress va uning oqibatlari: Doimiy stress holati immun tizimini zaiflashtiradi, yurak-qon tomir kasalliklari xavfini oshiradi va uyqu buzilishlariga olib keladi. Ijobiy emotsiyalar: Xursandchilik va baxt hissi stress gormonlarini kamaytiradi va organizmning tiklanish jarayonlarini tezlashtiradi.

Inson sog‘lig‘iga ijobiy ta‘sir ko‘rsatish maqsadida quyidagi psixologik yondashuvlardan foydalanish mumkin:

1. Motivatsiya va maqsad qo‘yish: Inson o‘z oldiga maqsadlar qo‘yganida, u ko‘proq ishonch bilan harakat qiladi va o‘z hayotida ijobiy o‘zgarishlarga erishadi.

2. Stressni boshqarish texnikalari: Meditatsiya, nafas olish mashqlari, vaqtdan samarali foydalanish stress darajasini pasaytirishga yordam beradi.

3. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash: Oila, do‘stlar yoki psixologlarning qo‘llab-quvvatlashi inson ruhiyatini mustahkamlaydi.

Inson faoliyatida muayyan maqsadni bajarishga sabab bo‘luvchi omil, vaj motiv shaxsni harakatga va faoliyatga undovchi, ehtiyojning yuksak shakli sifatida paydo bo‘luvchi ichki turtki hisoblanadi. Ehtiyoj va instinkt, mayl va hissiyot, ideal va boshqa motivlar jumlasiga kiradi. Hozirgi zamon psixologiyasida Motiv atamasi sub’yektni faollashtiruvchi turli hodisa va holatlarni ifodalash uchun qo‘llanadi. Xatti-harakat va faoliyat motivlarining majmuasi motivatsiya deyiladi. Motiv ehtiyoj negizida vujudga keladi va shakllanadi. Ehtiyojning barqarorlashuvi motivatsiyaning samarali shakllanishini ta’minlaydi. Harakat faoliyatning tarkibi bo‘lgani tufayli u faoliyatning maqsadi va Motivatsiya orqali boshqariladi.

Psixologik salomatlikni ta‘minlash nafaqat kasalliklarning oldini olishda, balki umumiy hayot sifatini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. Ruhiy holatning barqarorligi insonning ijtimoiy munosabatlariga, mehnat samaradorligiga va shaxsiy rivojlanishiga ta‘sir qiladi.Inson sog‘lig‘iga psixologik ta‘sirning mohiyati – bu inson hayotining har bir jabhasida muhim bo‘lgan ruhiy barqarorlikni ta‘minlashdir. Jismoniy va psixologik salomatlikni birgalikda rivojlantirish orqali inson o‘z salohiyatini to‘liq amalga oshirishi va baxtli hayot kechirishi mumkin. Shuning uchun har bir kishi o‘z ruhiy holatiga e’tibor berishi va psixologik salomatlikni mustahkamlash uchun harakat qilishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Lazarus, R. S. (1993). Stress and Emotion: A New Synthesis. Springer Publishing Company.

2. Seligman, M. E. P. (2004). Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment. Free Press.

3. Kabat-Zinn, J. (1990). Full Catastrophe Living: Using the Wisdom of Your Body and Mind to Face Stress, Pain, and Illness. Delacorte Press.

4. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books.

IZOHLI LUG‘ATLARDA BERILGAN ADABIYOTSHUNOSLIK TERMINLARINING TADQIQI

Xudoyberdiyeva Maxbuba Murodovna
Qarshi davlat universiteti
O‘zbek tilshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi
xudoyberdiyeva@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek terminologiyasida olib borilgan tadqiqot ishlari, ularda o‘zbek tilshunosligining sohaga oid terminlarning leksikografik xususiyatlari, xususan, adabiyotshunoslik terminlari tadqiqi xususida so‘z boradi. Soha terminlarini zamon talabiga mos ravishda shakllantirish, ularni ma’lum me’yoriy tartibga keltirish terminologiyaning asosiy maqsadi ekanligi va bu borada adabiyotshunoslik sohasiga oid terminlarning shakllanishi va taraqqiy etishida yuzaga kelgan muammolar va ularning yechimi xususida to‘xtalib o‘tildi.

Tayanch so‘zlar: terminologiya, terminlarning leksikografik tasnifi, izohli lug‘at, adabiyotshunoslik terminlari lug‘ati, lug‘at tuzilishi, soha terminologiyasi, soha terminologiyasi tadqiqi, soha terminologiyasi taraqqiyoti.

Аннотация: В статье говорится об исследовательской работе, проводимой в области узбекской терминологии, лексикографических особенностях терминов, относящихся к области узбекского языкознания, в частности, изучению литературных терминов. Основная цель терминологии – сформировать термины области в соответствии с требованиями времени, привести их в определенный нормативный порядок, и в связи с этим проблемы, возникшие при формировании и развитии терминов, связанных с обсуждалась область литературоведения и пути их решения.

Ключевые слова: терминология, лексикографическая классификация терминов, аннотированный словарь, словарь литературных терминов, структура словаря, отраслевая терминология, исследование отраслевой терминологии, разработка отраслевой терминологии.

Annotation: The article talks about the research work carried out in Uzbek terminology, the lexicographic features of terms related to the field of Uzbek linguistics, in particular, the study of literary terms. The main goal of terminology is to form the terms of the field in accordance with the requirements of the times, to bring them into a certain normative order, and in this regard, the problems that arose in the formation and development of terms related to the field of literary studies and their solutions were discussed.

Key words: terminology, lexicographic classification of terms, annotated dictionary, dictionary of literary terms, vocabulary structure, field terminology, research of field terminology, development of field terminology.

Jamiyat taraqqiyoti negizida rivoj topadigan har qanday tilning bor bo‘y-bastini namoyon etuvchi izohli lug‘atlar o‘sha til uchun asosiy manba hisoblanadi. Izohli lug‘atlar yaratilgan davrda keng iste’molda bo‘lgan so‘z boyligini ko‘rsatib berishi bilan qimmatlidir. Shu o‘rinda prof. H. Dadaboyev: “Har qanday tilning so‘z boyligi u tarixiy yoki zamonaviy tusda bo‘lmasin, insonlar tomonidan tuziladigan rang-barang lug‘atlarda ma’lum darajada aksini topadi. Lug‘at til so‘z boyligini o‘zida saqlovchi akkumulyator vazifasini bajaradi. Bugun muayyan tilshunoslikning qay darajada rivojlangani, takomil topgani ayni tilda yaratilgan lug‘atlarning turi, miqdori va sifati bilan o‘lchanmoqda” [1], - deb ta’kidlaganda ana shu maqsad nazarda tutilganligi ko‘rinadi.

Har bir davrda zamon talabiga mos lug‘atlarning yaratilishi mashaqqatli mehnatni talab qilgan. O‘zbek tilining izohli lug‘atlari ham ana shunday uzoq yillik mashaqqatli va mas’uliyatli mehnat mahsuli sifatida yaratildi. “Ikki jildli “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” yuzaga kelgandan buyon o‘tgan vaqt mobaynida o‘zbek tili leksikasida yuz bergan o‘zgarishlar e’tiborga olinsa, allaqachon ana shunday lug‘atning yangisini yaratish vaqti kelganligi va bu ish dolzarb vazifalardan biri ekanligi o‘z-o‘zidan ayon bo‘ladi.” [2].

Bir guruh tilshunos olimlar ushbu dolzarb vazifaga mas’uliyat bilan yondashgan holda o‘zbek tilining shu paytgacha yaratilgan izohli lugatlariga(1981, 2006-2008, 2020) tayanib, “Ozbek tilining izohli lug‘ati”ning yangi 6 jildli nashrini yaratishga muvaffaq bo‘lishdi. Jamiyat rivoji natijasida turli sohalarga yangi lug‘aviy birliklarning kirib kelishi yoki ba’zilarining iste’moldan chiqishi tabiiy holdir. Shu o‘rinda tadqiq etilayotgan adabiyotshunoslik terminlarining turli davrlarda yaratilgan izohli lug‘atlarda berilishi o‘rganilib, statistik jihatdan tahlil qilindi.

“O‘zbek tilining izohli lug‘at”larida mavjud adabiyotshunoslik terminlarini tasniflashda statistik tadqiqot metodidan foydalangan holda terminlarni o‘zaro solishtirishning bir necha parametrlarini belgilandi. Shunga ko‘ra “O‘zbek tilining izohli lug‘at”larida mavjud adabiyotshunoslik terminlarini semantik, morfologik, struktur mezonlari statistik jihatdan tavsiflandi. Tahlil natijasida ularning “O‘zbek tilining izohli lug‘at”laridagi (1981, 2006-2008, 2020, 2023) umumiy sonidan kelib chiqqan holda o‘z qatlam va o‘zlashma qatlamga oid terminlar, adabiyotshunoslik terminlarining struktur tasnifi, ba’zi adabiyotshunoslik terminlarining boshqa sohalarda ham soha termini sifatida parallel qo‘llanilishi kabi bir qator xususiyatlariga oydinlik kiritildi.

Dastlab adabiyotshunoslik terminlarining umumiy sonini berishda sohada foydalanib kelinayotgan H.Homidiy, Sh.Abdullayev, S.Ibrohimova “Adabiyotshunoslik terminlari lug‘ati” (Toshkent: O‘qituvchi, 1967) va D. Quronov, Z. Mamajonova, M. Sheraliyeva “Adabiyotshunoslik lug‘ati” (Toshkent: Akademnashr, 2013)laridagi terminlar miqdoridan kelib chiqildi. Bunga ko‘ra 1- lug‘atda (H. Homidiy, Sh.Abdullayev, S.Ibrohimova “Adabiyotshunoslik terminlari lug‘ati” (Toshkent: O‘qituvchi, 1967)) 536 ta, 2-lug‘atda (D. Quronov, Z. Mamajonova, M. Sheraliyeva “Adabiyotshunoslik lug‘ati” (Toshkent: Akademnashr, 2013)) 550ta adabiyotshunoslik terminlari berilganligi aniqlandi. Tasniflashning keyingi bosqichlarida ana shu terminlarning “O‘zbek tili izohli lug‘at” larida (1981, 2006-2008, 2020, 2023) berilishi va izohlanishiga e’tibor qaratildi.

Statistik metod orqali sohada qo‘llanilib kelinayotgan adabiyotshunoslik terminlari “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da ***ad.*** pometasi bilan keltirilgan. Ularning berilishi izohli lug‘atlarning turli nashrlarida miqdor jihatdan turlicha berilishidan tashqari ba’zi tafovutli holatlar kuzatildi. Buni bir nechta terminlar misolida ko‘rib o‘tish o‘rinli bo‘ladi. Masalan, “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”(1981)da ***kinoya, lirika, litota, metrik, munojot, musamman, oda, oktava, parallelizm, parema(paremiya), poema, poetika, proza, poeziya, realizm, remarka, tragediya*** kabi bir qator adabiyotshunoslik terminlari ***ad.***pometasi bilan berilmagan. Izohli lug‘atning keyingi nashrlarida esa 1- nashrda ***ad.*** pometasi bilan berilgan ***metonimik, mushoira, navoiyshunos, navoiyshunoslik, povest, saj, siymo, to‘qilma(to‘qima), xamsa*** terminlarning umuman berilmaganligini ko‘rish mumkin. E’tiborlisi shundaki, tasniflash jarayonida ba’zi terminlar nafaqat adabiyotshunoslik sohasida, balki boshqa sohalarda ham soha termini sifatida parallel qo‘llanilishi kuzatildi.

2 jildli O‘TIL	5 jildli O‘TIL	6 jildli O‘TIL
Antetiza – falsafa, mantiqsunoslik	Antetiza – falsafa, mantiqsunoslik	Antetiza – falsafa, mantiqsunoslik
Barmoq – texnika	Barmoq - texnika	Barmoq - texnika
Beshlik – tarix	Beshlik – tarix	Beshlik – tarix
Giperbolik – matematika	Giperbolik – matematika	Giperbolik– matematika
Oda-musiqa	Oda-musiqa	Oda-musiqa
Parallelizm – matematika, tilshunoslik	Parallelizm – matematika, tilshunoslik	Parallelizm – matematika, tilshunoslik
Poema- musiqa	Poema- musiqa	Poema- musiqa
Remarka- san’at	Remarka- san’at	Remarka- san’at
Realizm- falsafa	Realizm- falsafa	Realizm- falsafa
Sinekdoxa- tilshunoslik	Sinekdoxa- tilshunoslik	Sinekdoxa- tilshunoslik
Trilogiya- musiqa	Trilogiya- musiqa	Trilogiya- musiqa
To‘qilma(to‘qima) – biologiya	To‘qima-maxsus termin, biologiya	To‘qima-maxsus termin, biologiya

Jadvalda keltirilgan misollardan ko‘rinib turibdiki, terminologiyada ba’zi terminlar o‘zining izohlash chegarasidan kelib chiqqan holda turli soha tushunchalarini ifodalovchi terminlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Adabiyotshunoslikka oid terminlarni statistik tasniflash shuni ko‘rsatdikki, ba’zi terminlar sohada odatda parallel ravishda qo‘llaniladi. Quyida izohli lug‘atlarning turli nashrlarda keltirilgan shu kabi terminlarni mazmunan o‘zaro bir – biriga tengligini misollarda ko‘rib o‘tamiz:

Nasr – proza, giperbola – mubolag‘a, giperbolik – mubolag‘ali, poema – she’riy asar, nazm – she’riyat – poeziya, epitet – sifatlash, antologiya – tazkira – memuar, komediya – hajviyot, personaj – qahramon, epizod – parcha, povest – qissa, istiora – majoz, metafora.

Adabiyotshunoslik terminlarini morfologik jihatdan tasnif qilganimizda terminlarning ot, sifat fe’l so‘z turkumiga oid turlarini ko‘rishimiz mumkin. Terminlarni morfologik tasniflashda ot so‘z turkumiga oid terminlarning yetakchlik qilishiga guvoh bo‘ldik.

Y.B. Borev o‘zining “Эстетика. Теория литературы / Энциклопедический словарь терминов” (“Estetika. Adabiyot nazariyasi. Terminlarning ensiklopedik lug‘ati”) asarining so‘zboshisida: “Без системы терминов никакая наука существовать не может”, - дея қайд этган эди. Ma’lum bo‘ladiki, terminlar sistemasiga ega bo‘lmagan fan sohasi bo‘lishi mumkin emas.[3] Shunday ekan, jamiyat rivoji natijasida turli sohalar leksikasida ba’zi terminlarning iste’moldan chiqishi, yangi birliklarning kirib kelish jarayoni shu soha terminologiyasida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, “O‘zbek tilining izohli lug‘at”larida mavjud adabiyotshunoslik terminlarini statistik jihatdan tavsiflash terminlardagi mavjud kamchilik va muammolar yechimini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Dadaboyev H.A. O‘zbek terminologiyasi. – Toshkent, 2019.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 2 tomli. 1-2-tomlar. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1981.
3. Борев Ю.Б. Эстетика. Теория литературы / Энциклопедический словарь терминов. – М.: Асртель, 2003.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildli. 1-5-jildlar. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006.
5. Homidiy H., Abdullayev Sh., Ibrohimova S. Adabiyotshunoslik terminlari lug‘ati. –Toshkent.: O‘qituvchi, 1967.
6. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent.:, 2013.
7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 6 jildli. 1-6-jildlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.

II SHO‘BA: FILOLOGIK SOHADA INNOVATSION VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASHDAGI MUAMMOLAR

HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHYE’RIYATIDA “QUSH” POETIK OBRAZINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARIGA DOIR

Dilnoza Yuldasheva
filologiya fanlari bo‘yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr o‘zbek she’riyatining yirik namoyondalaridan biri halima Xudoyberdiyevaning ijodida qush nomlari (ornitonimlar) qo‘llanilishi, ularning funksional-uslubiy xususiyatlari, o‘zbek ornitologik tasavvur imkoniyatlarini kengaytirishdagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlari: Halima Xudoyberdiyeva, she’riyat, tasviriy vosita, qush, qushcha, bulbul, burgut.

Аннотация: В данной статье анализируется использование названий птиц (орнитонимов), их функциональные и стилистические особенности, а также их роль в расширении возможностей узбекского орнитологического воображения в творчестве Халимы Худойбердиевой, одной из крупнейших представительниц узбекской поэзии XX века.

Ключевые слова: Халима Худойбердиева, поэзия, визуальные медиа, птица, птичка, соловей, орел.

Annotation: This article analyzes the use of bird names (ornithonyms), their functional and stylistic features, as well as their role in expanding the possibilities of the Uzbek ornithological imagination in the works of Halima Khudoiberdieva, one of the largest representatives of Uzbek poetry of the twentieth century.

Keywords: Halima Khudoiberdyeva, poetry, visual media, bird, bird, nightingale, eagle.

Ma’lumki, O‘zbekiston Xalq shoirasi Halima Hudoyberdiyeva lirikasining muhim xususiyatlaridan biri she’rlarida lirik qahramon ruhiyatidagi kechinmalarning holatlari va jarayonlarini bo‘rttirib tasvirlash, inson qalbidagi botiniy sezgilarini detallashtirib ko‘rsatish sanaladi [4, 64-65].

Shoira Halima Xudoyberdiyeva bundan qirq yillar muqaddam: "Shunchaki yozmoq bu - shoirga o‘lim", - deb ta’kidlagan edi. Shundan beri shoiraning o‘n to‘rt nomda she’riy to‘plamlari chop etildi. Yaqinda esa O‘zbekiston Xalq shoirasi Halima Xudoyberdiyevaning sakkiz yuzdan ziyod she’rini, uch yuzdan ortiq to‘rtligini o‘z ichiga olgan "Buyuk qushlar" ("O‘zbekiston" nashriyot-matbaa ijodiy uyi) kitobi bosmadan chikdi.

Yaqin-yaqinlargacha shoir qalbi, qiyofasi asarlari asosida tasvirlanardi. Hozir shoirni anglash, uslubini his etishda besh his - ko‘rish, eshitish, shavq-zavq olish, tuyg‘ular tiyrakligi, botiniy anglash birday xizmat qilyapti. Halima Xudoyberdiyeva sarkarda, san’atkor, bek, amir, olim haqida yozmasin, qahramoni uslubini anglaydi, uning ruhiga kirib boradi. Shoira yaratgan lirik, tarixiy, badiiy xarakterlar, asosan, ruhiy harakatda, tafakkur jarayonida tasvirlanadi.

Uning "Ijod siri, ishq siri" she’ri billurday yal-yal yonib turadi. She’rda teran o‘q ildiz, shoira hayrati, Oybekka nisbatan ulug‘ bir havas sezilib turadi:

Shoira Halima Xudoyberdiyeva murakkab ijodiy yo‘lni bosib o‘tdi, o‘z uslubini maromiga yetkazdi, hayot, yashash, dunyo haqida aniq tasavvurga ega bo‘ldi. Shoira "shunchaki yozish", "til uchinda" ash’or bitish uyatligini his qila-qila, zalvorli asarlari sonini orttira-orttira o‘z estetik tamoyillarini asta-sekin tasdiqlay bordi.

Ma’lumki, go‘zallik tamoyili falsafiy mushohadalar, nafis lirik ohang yo‘lakchalaridan o‘tish jarayonida shakllana boradi. Donishmandpar aytmagan, hozircha falsafa mulkining qadriyatiga aylanmagan javohir fikr qolmagan hisobi. Ammo san’atkorona qalb, yuksak iste’dod, fikrlovchi ong bor ekan, falsafiy tushunchalar hamisha toza, yosh, navnihol bo‘lib boraveradi. Yangi nafas, beandoza shakl she’riyatda falsafiy-estetik fikrni hamisha yangilashga xizmat qilaveradi. Shoira X.Xudoyberdiyevaning "Bedilona", 'Taskin" singari bir qator she’rlarida izlanuvchi tafakkur samarasining yorqin izlari ko‘zga tashlanadi.

Halima Hudoyberdiyeva lirik qahramoni tabiatidagi vatanparvarlik, millatsevarlik psixologiyasini ko‘rsatish orqali badiiy ijodda realistik tasvir tamoyillarining yorqin aks etishini ta’minlashga intiladi. Shoira lirik qahramoni hayotning o‘z ko‘ngli orqali kechgan tuyg‘ulari suratini namoyon etish, o‘z ongi-tafakkurida uyg‘ongan kechinmalari, holatlari, kayfiyatlari manzarasini yaratishga intildi. 60-70-yillar o‘zbek badiiy tafakkur madaniyatida ko‘z ochgan mazkur uslubiy yo‘nalishni o‘z vaqtida ustoz Zulfiya g‘oyat noziklik bilan ilg‘agan va uning yetakchi belgilarini ko‘rsatgan edi. Masalan, yosh shoira Halima Xudoyberdiyevaning “Oq olmalar” nomli she’riy to‘plami (1973)ga ustoz Zulfiya tomonidan yozilgan “So‘zboshi” maqolasida quyidagilarni o‘qiymiz: «Biz Halimaning she’rlarini o‘qiymiz: dehqonchasiga sodda va saxiy tabiatday serjilva, tuproqday g‘adir-budir pokiza iboralarda ifodasini topgan o‘sha tuyg‘ularni o‘qiymiz. U bizni ham o‘sha tuyg‘ular girdobiga tortadi. Bizni go‘zalliklarga, zavqlarga, yulduzlar so‘ziga, barglar shivirlashiga hamdam qiladi» [1].

Darhaqiqat, shoira Halima Xudoyberdiyeva lirikasining xalqchilligi - bu badiiy idrok va ifoda madaniyatidagi realistik, romantik xususiyatlar, badiiy ijod hamda ilhom shukuhining o‘ziga xos tabiati, adabiyotning milliyligini namoyon etuvchi badiiylikning‘ yetakchi mezonlaridan biri tariqasida namoyon bo‘ladi. Poetik obrazlar xalqchilligi esa ijodkor ongi-dunyoqarashi bilai bog‘liq ravishda uning olamni va odamni tushunishi, tabiat va jamiyat voqeligini tushuntirishi, fikrlash tarzi va til xususiyatlari bilan bir butunlikni tashkil etadi. Buni shoira asarlaridagi qush nomlari (ornitonimlar) bilan poetik obrazlar misolida yaqqol ko‘rish mumkin.

H.Xudoyberdiyeva she’riyatidagi Qush yoki Qushcha obrazi badiiy-falsafiy fikrlarni o‘zida mujassamlashtirgan serqirra ma’noni anglatuvchi timsol. «Bo‘zlayotgan jonim qushi», «Qushlar», «Garchand qush emasman», «Hindikushdan nola keldi», “Bo‘z to‘rg‘ayday bo‘zlasang...”, «Burgutlarim», «Turnalar», «Burgut», «Ikki qush bor» singari she’rlardagi Qush obrazi shoira lirikasining mag‘zini tashkil etgan baxt va qabohat, go‘zallik va yovuzlik, yorug‘lik va zulmat singari ma’nolarni anglatadi. Masalan, shoiraning «Ikki qush bor» she’ri (1974)da baxt bilan g‘am qushlarga qiyoslanadi. She’rda ikki qush — bu lirik qahramonning quvonchli va qayg‘uli kunlarining poetik timsoli sifatida gavdalanadi. Asarda tasvirlangan «g‘am kushining rangi qop-qora». Negaki:

Men bir ovchi noshuddan-noshud,
Bu ikki qush ham baxt, ham sho‘rim.

Otdim, qaro qush bo‘lmas nobud,
Oppoq qushni tutolmas to‘rim...[2, 108].

Umuman, shoira Halima Xudoyberdiyeva lirikasida qush yoki qushcha - erk-ozodlik timsoli sifatida jaranglaydi. Shoira she’rlaridagi qushcha shaxsning, lirik qahramonning ma’naviy-intellektual erkinligini o‘zida mujassamlashtirgan umumlashma obraz darajasiga ko‘tarilgan. U ongimizdagi tushunchaga muayyan shaql baxsh etadi: «ikki qush bor: quvonch, g‘am qushi». She’rdagi ilk satrda bayon qilingan bu fikr botiniy mantiq tadrijiga ko‘ra she’r davomida badiiy g‘oya darajasiga ko‘tariladi. Shu asosda qushcha obrazi shoiraning g‘oyaviy-estetik niyatini o‘zida aks ettiruvchi, ijtimoiy-falsafiy ma’no tashuvchi majoziy obraz mohiyatini kasb etadi.

Shoiraning “Bo‘z to‘rg‘ayday bo‘zlasang...” deb boshlanuvchi she’ri folklor motivlariga asosiga qurilgan ikki to‘rtlikdan iborat bo‘lib, to‘rtliklarning oxirgi misralari o‘zaro zid ma’noli qofiya asosiga qurilgan, to‘rtliklarning qolgan uch misrasi o‘zaro qofiyadosh bo‘lib, lirik qahramon qushga, bo‘z to‘rg‘ayga murojaat qilib, uni kuylashga chorlaydi:

Bo‘z to‘rg‘ayim bo‘zlasang, bo‘zla-bo‘zla, to‘rg‘ayim,
Intiq sog‘inchlaringni so‘zla-so‘zla, to‘rg‘ayim,
Chappar urib izlasang, izla-izla, to‘rg‘ayim,
Umrim tongotarida.
Ammo, sen kuylamasdan uzun kunni qilsang kech,
Kechda bosh egib kelib, dema “O‘zing hal qil, yech”,
Umid iplaring uzdim, unda, do‘stim, kelma hech,
Umrim kunbotarida [2, 127].

Shunisi muhimki, shoira poeziyasidagi qush obrazi shaxsning ruhiy erkinligi bilan bog‘liq ma’noni ifodalashga ham xizmat qiladi. Yerga qadalgan urug‘ unib-o‘sib, shoxlari gurkiragan daraxtga aylangani kabi shoira she’ridagi Qush poetik obrazi dastlab parrandani anglatuvchi gushuncha-fikr tadrijiy takomiliga ko‘ra badiiy g‘oyaga, so‘ngra majoziy ma’no tashuvchn timsolli mazmun kasb etadi.

Halima Xudoyberdneva lirikasiining xalqchilligi, erk tuyg‘usining isyoni badiiy go‘zallikning yana bir qirrasini tashkil etadi. Shoira she’rlarining hayotiyligini, xalqchilligini ularda ko‘tarilgan g‘oyalarning xalq taqdiri, hayoti va ruhoniyati bilan nechog‘li chambarchas bog‘liqligida ko‘ramiz.

Demak, shoira lirikasidagi poetik obrazlar, jumladan qush obrazi g‘oyaviy maqsadning inkishofinigina emas, xalq ko‘nglining ifodasini ham o‘zida namoyon etadi. Shunisi e’tiborliki, shoira she’rlaridagi qush yoki qushcha poetik obrazining xalqchilligi – bu o‘sha she’rlarning ruhida, ma’no-mohiyatida mujassamlashgan. Bu poetik obraz she’rlardagi lirik qahramon tafakkur tabiatini namoyon etishiga ko‘ra ijodkorning kimligini, qaysi millatga mansubligini ham yorqin namoyon etadi. Ana shunga ko‘ra shoiraning qush poetik obrazi yaratilgan she’rlarida xalqchillik ruhi, milliylik xususiyati ustivor ekanligini sezish qiyin emas.

Adabiyotlar:

1. Zulfiya. Tuyg‘un o‘ylar, toshqin hislar kuychisi (So‘zboshi) // Halima Xudoyberdiyeva. Oq olmalar. She’rlar. -Toshkent, 1973. – B. 4.

2. Xudoyberdiyeva H. Saylanma (she’rlar, turkumlardan). – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2000. – 448 b.

3. Xudoyberdiyeva H. Yo‘ldadirman (she’rlar, baxshiyonalar, to‘rtliklar). – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2006. – 496 b.

4. Hamidova M. Lirik xarakter milliyligi va badiiyat // O‘zbek tili va adabiyoti. 2002. № 5. – B. 64-66.

VAGİF BAYATLI ODER'İN ŞİİRİNİN TEMEL DÜŞÜNSEL-SANATSAL ÖZELLİKLERİNDEN BİRİ OLARAK PARADOKSLAR

Gülnare Abbasova[21]

Özet

"Vağıf Bayatlı Oder'in şiirinin temel düşünsel-sanatsal özelliklerinden biri olarak paradokslar" makalesi geleneksel olarak iki bölüme ayrılabilir: konuya teorik bir giriş olan birinci bölümde, genel olarak paradoks kavramı, kökeni ve neliği, tarihsel gelişimi, ana özellikleri, türleri ve diğer konular tartışılır. İkinci bölümde

B.Oder'in şiirindeki paradoksların edebî-sanatsal ve sosyo-politik kaynakları, ana türleri ve sözdizimsel türleri açıklanmıştır. Yazar, araştırma konusunu dünya ve ulusal bilimsel-felsefi, edebi-sanatsal düşünce arka planına karşı irdeler, zaman ve yaşamla bağlantısını gösterir, genel anlamda şairin eserindeki paradoksları arayışta bilişsel bir stratejik yöntem olarak değerlendirir.

Anahtar kelimeler: Paradoks, çelişki, gök, dünya, aşk, antitez, absürt, saçmalık, basmakalıp, muhalif, ikircikli

Giriş

Vagif Bayatlı Oder'in şiirindeki karşıtlar konusunu incelemek, bu kavrama genel bir bilgi girişi ile başlamayı gerektirir. "Paradoks", "beklenmedik", "garip", "aksine", yani mantık dışı, çoğunluğun kabul ettiği, "sağduyu" ile uyuşmayan eski bir Yunanca kelimedir [Nəzərova, 2014:7].

İlk bakışta çelişkili bir ikilik, müphemlik içeren paradokslar, gerçeğin dışsal değil, ilk bakışta görünmez veya olağandışı olan iç katmanda olduğunu vurgular. Örneğin, R. Tagore'a ait şu paradoksa dikkat edelim: "Adamlar zalimdir ama insanlar hayırseverdir." Ya da modern Azerbaycan şiirinin kurucusu R. Raza'ya ait şu paradoks: "Sorunlarımı kime anlatayım, dünya insanlarla dolu."

Paradokstan çıkan nihai sonuç şudur ki gerçek, çelişkilerden kaçınmak değil, onları eşit kutuplar olarak ortak bir paydaya getirmekdir. Deleuze'ün dediği gibi, "...paradoksun özü, aynı anda iki fikri ifade etmesidir" [Делез, 1995: 3].

Edebiyat eleştirmenleri ve dilbilimciler arasında paradokslara ilgi artıyor. "Bilim adamlarının dikkati, paradoksun doğasına, ulusal edebiyattaki geleneklerine, çeşitli edebi eğilimlere ve belirli yazarların yapıtlarındaki işlevsel özelliklere odaklanmıştır" [Шмид, 2001:

[21]**Gülnare Abbasova** - *Azerbaycan Diller Üniversitesi Doktora öğrencisi,* Bakı, Azerbaycan.

E-poçtünvanı: glnar.ava@bk.ru

Alıntı yapmak için: Abbasova G. 2024. *Turkiye turkcesi, Vagif Bayatlı Oder'in şiirinin temel düşünsel-sanatsal özelliklerinden biri olarak paradokslar*. **Özbekistan: dil ve kültür. Uygulamalı filolojinin sorunları**. **1(5): 4-14.**

9-16].

Bazen paradok antitez, saçmalıkla karıştırılıyor. Ancak antitez önceden bilinen, paradoks ise, beklenmedik bir karşılaşmadır. Paradoksta, iki karşıt taraf eşit üyeler olarak yan yana dururken, saçmalıkta iki karşıt taraftan biri diğerini "duymaz". Saçmalık, sıradan mantık tarafından da kabul edilmeyen saçma düşüncelerdir. Dolayısıyla, bu kavramların her birinin bilişsel bir stratejik işlevi var ve çelişkileri çözme sürecinin farklı aşamalarıdır. Felsefi anlamda, paradoks terimi ilk olarak Aristoteles tarafından "Topikler" adlı eserinde önerilmiş, semantik dairesi sofistlerin pratiğinde konuşma figürüne kadar daraltılarak atf edilmiş, bu daralma Rönesans ve Yeni Çağ'da devam etmişdir. Ancak son yüz yılda, sözkonusu kavram Aristotelesçi manasına geri dönmüştür. Antik retorik teorisyenleri paradoksu bir konuşma figürü olarak tanımladılarsa, 20. yüzyılın eleştirmenleri ona bir bilgi yöntemi olarak daha fazla önem veriyorlar [Paradox, 2000: 183].

ANA BÖLÜM

Bir paradoksun üç temel yönü vardır; paradoksta iki karşıt birbirini diyalektik olarak etkiler; gerçek, paradoksun görünen çelişkisinin arkasında gizlidir, yani paradoks, doğrunun ve yanlışın tersine çevrilmesinin neden olduğu zihinsel bir zorluktur; Paradokstaki çelişkiler her zaman beklenmedik bir etkiye sahiptir ve klişelere karşı çıkarlar. Araştırmacılar paradoksları farklı türlere ayırır: felsefi, tarihi, karakteristik ve ironik [Яшина, 2007: 182].

Her fikir-sanat olgusu kendisinden önceki gelenekler üzerinde gelişim sağlarken, aynı zamanda sanatçının içinde yaşadığı somut tarihsel zamanın getirdiği değişimlerle de ilişkilidir. V.B.Oder'in çalışmasındaki paradokslar iki kaynağa dayanmaktadır: edebi ve tarihsel. Edebi etki açısından en önemli kaynak, milli şiirimiz üzerinde önemli etkileri olan ortaçağ divan şiirinin dehası Fuzuli'nin yapıtlarıdır. Altmışlı yıllarda Fuzuli'ye dönüşün yeni bir aşaması başladı ve bu, milli kimliğe dönüşün ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıktı.

V.B.Oder'in yapıtlarındaki paradoksların tarihsel temeli, onun 70'lerde şiire geldiği paradoksal öze dayanmaktadır. Bu yıllarda bir yandan "cennetsel refah" içinde yaşayan Sovyet halkı hakkında R. Barth'ın deyimiyle bir "mit" oluşturulurken, diğer yandan insanlar en yaygın günlük sorunlarını çözmek için saatlerce mağazaların önünde kuyruklarda bekliyordu. Stalin'in ölümünden sonra yeni bir ivme kazanan ve ifadesini A.Soljenitsin, B.Pasternak, V.Vısotsky ve diğerlerinin eserlerinde bulan muhalif edebiyat, bu paradoksal tarihsel sürecin atmosferinde doğdu.

Doğal olarak, muhalif ruha dayanan edebiyatın oluşturulma süreci, tek bir sistem içinde yaşayan SSCB'nin tüm halkları için geçerli idi. Azerbaycan edebiyatında B.Vahabzade'nin "Gülüstan" ve özellikle "Lenin'le Sohbet Şiirleri", İ.Muğanna'nın "Yanan Yürek", S.Ahmedli'nin "Dünyanın ölçümü", Anar'ın "İyi Hükümdarın Öyküsü", V.Samadoğlu ve R.Rövşen'nin şiirleri bunun açık bir örneğidir. V.B.Oder'in çalışmalarına aynı tarihsel bağlamda yaklaşılmalıdır. Onun şiirindeki paradokslar tarihinin temelinde, Sovyet ideolojisinin sahte özü ile hayatın gerçeği arasındaki çelişki yatmaktadır.

Şairin çalışmasındaki paradokslar daha felsefi bir yapıya sahiptir. Bu paradoksların temelinde şairin kozmik-metafizik bir yelpazeye sahip geniş ölçekli düşüncesi yatmaktadır. Örneğin, bizim milli manzum görüşümüze göre yeryüzü, genellikle ya gökten daha aşağı seviyede kabul görmüş, tüm kötülüklerin adresi olarak algılanmış ya da "bilinmeyen, yabancı, üvey gökler"e tercih edilerek bir mekan olarak add edilmiştir. Birinci tavır klasik divan şairlerinde, ikincisi ise Sovyet şairlerinde esastır. 14. yüzyılın ünlü şairi İmadeddin Nesimi, "Dünya duracak yer değil ey can, sefer eyle, Aldanma anın aline, andan hezer eyle" beyti birinci

tavrın ifadesidir [Nəsimi, 2018: 233]. Sadece Azerbaycan Sovyet şiirinin değil, genel olarak SSCB halklarının şiirinin de sancaktarı olan S. Vurgu'nun dizeleri, " Yerlere bakıyorum, bahçalı, bağlı // Göklere bakıyorum, kapısı kapalı" ikinci tavrın somut bir sanatsal ifadesiydi. V.B.Oder, yeryüzünü gökyüzüne düşman bir alan olarak değil, onun ayrılmaz bir parçası olarak algılar ve yeryüzü ile gökyüzü arasındaki paradoksal asırlık çatışmayı ortadan kaldırarak sorunu bir anda "çözer": " Boş gözüken bu yer, aslında, boş değil, gündüz görülemeyen yıldızlarla dolu gökyüzü gibidir... Yer gökyüzünde küçük bir nokta yok, Gökyüzünün küçük bir noktasıdır" [Odər, 2008: 3].

V.B.Oder'in şiirindeki tüm paradoksal "keşifler" onun kozmik-metafizik bakış açısından gelir. Şair, ya göklerin kapısının kapandığını bildiren Sovyet şiir kalıplarına, ya da ortaçağ divan şiirinin özelliği olan dünyayı terk etme tavrına, kısacası tek kutuplu tavır ve bu tavırdan doğan kalıp yargılarına karşı çıkar. Onun bakış açısından, geleneksel "yukarı" ve "aşağı" kavramları, gök ve yer arasındaki karşıtlık önemini kayb etmektedir: ...her an herkesin ayağını öpme yüceliğine in…Vatan toprağı tek [Odər, 2008: 6].

Şair, yer ve gök, insan ve uzay ve Tanrı'nın birliği fikrini bazen tezahür şeklinde, açıkça, nesir diliyle beyan eder: Senin tüm felaketlerin, gökyüzünün bir parçası gökyüzünün kendisiymiş gibi bilmemeğinden kaynaklanıyor [Odər, 2008: 6].

V.B.Oder'in paradoksalcılığının en önemli özelliği, klasik divan şiirine ve Sovyet edebiyatına karşı çıkmasıdır. Bunun temel tarihi ve kültürel nedeni, yirminci yüzyılın sonunda çokasırlı edebi ve sanatsal düşüncenin sona ermekte ve bir aşamadan diğerine geçiş gerçekleşmekteydi. V.B.Oder'in poetiği, 60'ların Azerbaycan şiirinin yenilik kanadının temsilcileri Vagif Samadoğlu ve Ramiz Rövşan ile birlikte, yaklaşık bin yıllık bir aşamadan diğerine geçiş için bir iç hazırlık dönemiydi. Şairin "bin yıl" ya da "milyon yıl" tabirini zaman göstergesi olarak sık sık kullanması tesadüf değildir:

Bin yıllık derbeder acıdan, yadigar kederinden de geçsen, hiç bir zaman pes etme, düşünme ki sen bir hiçsin [Odər, 2008: 7].

Şairin sanat düşüncesinin evrenindeki "bin yıl" veya "milyon yıl" ifadesi, hem geçmişi, hem bugünü hem de geleceği işaret eden "ebedi şimdi"nin, tek bir zamanın, daha doğrusu zamansızlığın bir göstergesidir. Dolayısıyla zamanların "iç içe geçmesi", şairin şiirinde dilbilgisel zaman kavramına karşılık gelmeyen paradoksal zamanın kaynaklarından biridir:

Bin yılda, milyon yılda geçdi seni göreceğimden [Odər, 2008: 292].

Yahut, Bin yıl sonra bu dünyadan hatırımda, Hala sadece neşe dolu aşkım kalmıştır [Odər, 2008: 77]. Dilbilgisel zamanın mantığına yaklaştığımızda birinci ve ikinci örnekte olay, hem geçmişte, hem de gelecekte gerçekleşir (geçdi seni göreceğimden; hatırlıyorum - bin yıl sonra). Şiirsel mantıkla yaklaşıldığında, bu iki zamanı birleştiren paradoksal "şimdi" zamandır.Onun şiirinin tüm olağandışı özelliği bu paradoksal zaman-mekan koşullarından kaynaklanmaktadır.

Şairin "keşfettiği" bu paradoksal zaman ve yeri adlandırmak için bazen "orada" işaret zamirini kullanması tesadüf değildir. Şairin şiirsel sunumunda, "orada" yaşam ve ölüm, "iyi ve kötünün yüzü" vardır (F.Nietzsche.) Aşk, evrensel başkalaşımın gerçekleştiği, her şeyin paradoksal olarak bir şey haline geldiği "orada" varoluşun tek biçimidir. Aşk, çelişkileri çözmenin bir yöntemi, paradokslardan kurtulmanın bir yoludur:

Nefes alarak oraya giremezsin, Çünkü nefes nefse aşkı çeker, Çekdikçe aşkın gücünü alır, Nefes alarak oraya giremezsin. Orada yaşamıyorlar, orada ölmüyorlar, Orada gece, gündüz sadece aşkı yaşıyorlar [Odər, 2008: 42].

Bazı şiirlerde şairi aşkın bu "isimsiz" buluşma yerine getiren zamanın ve mekanın izleri

vardır. Örneğin, aşıkların katıldığı "aşk partisi", "herkese göz kırpan piç yıldızlar" ve "aşktan deliye dönen ay"ın kozmik-astronomik bir karaktere sahip olduğu, bir adı olduğu aşağıdaki pasajdan görülebilir - gökyüzü, yani söze ve ifadeye gelir:

Sonra oturub gökyüzünde Bir yıldız dalı altında
Diz dize, göz göze onlarla şarap içtim, hem sonsuz ayrılık,
hem sonsuz buluşma tadıyordu şarap... herkes herkese gülümsüyordu,
sevgiyle göz kirpan piç yıldızlara, aşktan deliren aya
aynı zamanda kimse kimseyi aldatmak istemiyordu ama herkes sevmek,
sevmek ve aldatılmak istiyordu [Odər, 2008: 46].

Aşağıdaki pasajda, ilahi aşk anının "tarihsel" kaynağını buluyoruz. Bu, 16. yüzyılın dahi Azerbaycanlı şairi Muhammed Fuzuli'nin Türk gazellerinin divanına giriş yaptığı aşkla ilgili ünlü gazeldir:

Vadiyi-vahdetde hakikatta makamı-aşktır,
Kim muşahhas olmaz ol vadide sultandan geda [Füzuli, 2004: 8].

Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde yazan ve yaratan Fuzuli'nin, sadece Azerbaycan ve Türk halklarının değil, Yakın ve Orta Doğu'nun tüm Müslüman milletlerinin rönesans edebiyatının eseri olduğu düşünüldüğünde, ardından V.B.Oderi'nin aşağıdaki dizelerinin edebi-tarihsel kaynağı, Orta Doğu halklarının rönesans şiirine sahip olduğu sonucuna varılabilir:

Ve orada her şey çok garipti, deniz yer gibiydi, gökyüzü deniz gibiydi, herkes hem padişah hem köleydi, hem hanımefendi, hem de hizmetçi.

İlk örnek uzayda kozmolojik ayak izlerine, ikincisi ise zaman içinde sosyolojik ayak izlerine sahiptir. Ancak bu izler tamamen ortadan kalktıktan sonra paradoksallık da ortadan kalkar ve böylece paradoksallık, şairin sanatsal düşüncesinde zaman-mekân düzleminden "sonsuzluğa" uzanan köprüyü yansıtır. Nasıl ki iki yakada birer köprü varsa, paradoksal düşünce de hem herkesin bildiği hem de yalnızca şaire açık bir dünyaya işaret eder.

Ancak şaire göre "gök" ve "yer" meselesi de psikolojiktir. Psikolojik katman, kozmik-coğrafi ve metafizik katmanlar arasında bir aracı, bir köprüdür. Klasik tasavvuf-Hurifi edebiyatında bu birbirine bağlı katmanlara "kainat`ı-kübra" (büyük dünya, makrokozmos) ve "kainat`ı-suğra" (küçük dünya, mikrokozmos) adı verilir. Şair psikolojik katmanı "ruh" terimiyle işaretler:

Allahım yine titriyorum
o gökyüzü ruhumu yeniden aşkla dolduruyor.
Tanrım, görüyorum gökyüzünü,
O hem ruhumda, hem dağın tepesinde [Odər, 2008: 47].

V.B.Oder'in paradoksal dünyasının kahramanı, yeryüzü ile gökyüzü arasında çarmıha gerilmiş bir adamdır. Şairin en çok yöneldiği imgelerden birinin bireysel benliğin uyarladığı sevgi ve merhamet sembolü Hz. İsa olması tesadüf değildir. Şaire göre en acımasız insanda bile kutsal bir şey vardır. "İki yüzlü" insanın bir tarafı iyiyse, diğer tarafı kötü ve bir tarafı en zalim cani ise, diğer tarafı masum bir çocuktur:

bu dünyadaki her katilde,
bir cümleyi telaffuz eden bir yargıç, yöneten bir kral var,
ama aynı zamanda bu dünyadan küsmüş bir çocuk var [Odər, 2008: 49].

Paradoksal çelişkiler, şairin şiirlerinde çok çeşitli şekillerde ortaya çıkar:

doğru-yanlış çatışması:

en büyük yalan, en büyük gerçekti
en büyük gerçeğin en büyük yalan olduğu gibi [Odər, 2008: 294].

akıl-delilik karşıtlığı: Tamamen zeki bir insan var mı?! Herkes biraz deli,
akıl denen şey, yani aşka karşı sevgiden yoksunun nefretidir. en zeki insanlar bile,
Allah aşkına, akıllı değil, biraz zeki gibiler [Odər, 2008: 71].

aydınlık ve karanlık arasındaki kontrast:
Ruhum ruhlarla dolu,
Işıktan gözükmüyor canım, bak, bak hangisi parlak?!
Kafan ne kadar karışık? belki tamam benim karanlık belki de her şey ışıktı? [Odər, 2008: 85].

varlık-yokluk karşıtlığı: Tanrım, ne kadar iyi, ne kadar iyi, Ben hem insanım hem de ruhum. Hem varım hem yokum [Odər, 2008: 85].

hayvan-insan karşılaşması:
Atlar! Atlar! Kardeşler!
Ben sizden öğrendim insanlığı [Odər, 2008: 99].

aşk-nefret karşıtlığı: kimse duymaz halini, herkese boynuzunu gösterir, ve herkesi sever [Odər, 2008: 115].

V.B.Oder'in şiirlerindeki bazı paradokslar toplumsal ve siyasal olaylarla ve belirli kişilerle ilgilidir. Örneğin Hocalı'da Ermeni vandallarının yaptığı soykırım hakkında şair şöyle yazar: "Hocalı'nın kurtuluşunu asla bir zafer olarak görmeyeceğim."

Zalimlerin hakimiyeti altında yok olan bir sanatçının akıbetini anlatan ve "Cavid'in son monologu" olarak adlandırılan şiir, hem sanatçının ölümsüzlüğü fikrini doğrulayan hem de bu fikri ironikleştiren paradoksal bir sonla biter. Şiirin başlığı Stalin'in baskısına atıfta bulunur ve finaldeki retorik soru Amir Teymur'a yöneltilir. Bu hem ironik hem de tarihsel bir paradokstur.

SONUÇ

V.B.Oder'in şiirlerindeki paradokslar daha çok cümle-kıta ve cümle-tümce yapısındadır. Kitaplarından birinin başlığında ("En Komik Ölü") bir oksimoron olmasına rağmen, oksimoronlar, yani iki zıt kelimenin birleşiminden oluşan paradokslar, V.B.Oder'in şiiri için o kadar tipik değildir. Şairin eserinde çoğu zaman tüm şiirsel metnin paradokslar üzerine inşa edildiğine dair örnekler buluruz. Burada paradoks, metni bir bütün olarak düzenlemenin bir yolu olarak ortaya çıkıyor:

Bu dünyada sır arama, bu dünyada sır yokmuş. Kalacak yer arama. ölecek yer de yokmuş.
Aşk için deli yok, Sallanmak için bir teli yok, Yürümek için ileri yok, Dönmek için geri yokmuş.
Oder böyle bir derde dönmüş, Dert de yok, derdi dönmüş.
Tanrının burada olduğunu gördüm, Dönmüş yüzü berisi yokmuş.

Çağımızın önde gelen şairlerinden biri olan V.B.Oder'in yaratıcılığı, edebi ve sanatsal köklerimize dönüş isteğimizin, dünyaya açılma iddiamızın ve fırsatımızın şiirsel bir ifadesidir. Öte yandan, edebi bir kategori olarak paradokslara ilgi artıyor. Bu, içinde yaşadığımız postmodern zamanların paradoksal doğasından kaynaklanmaktadır. Paradokslar bizi tüm klişelerden kurtarmaya ve birçok gezegensel çelişkiye yeni bir bakış açısıyla bakmaya davet ediyor.

Kaynaklar:

Füzuli qəzəllərinin şərhi. 2004. Dörd cilddə. Birinci cild. Bakı, “Adiloğlu” nəşriyyatı,
İmaməddin Nəsimi. 2018. İraq divanı. Bakı, CBS-PP,
Nəzərova A., 2014. “Fəlsəfə terminlərinin izahlı lüğəti”. Bakı, “Elm və təhsil” yay.,
Odər, Vaqif Bayatli. 2008. Yupyumru bir eşq ilə. Bakı, “ÇİNAR-ÇAP”.
Paradox. Chris Beldrik. 2000. The concise Oxford Dictionary of Literary terms. N.Y.: Oxford University press.,.
Show B. 1958. The man of Destiny. Selected Works. Moscow,
Делез Ж. 1995. «Логика смысла». М.,
Шмид В. 2001. «Заметки о парадоксе». Петербургский сборник. Вып. 3. Парадоксы русской литературы. Под ред. В.Марковича, В.Шмида. СПб.: ИНАПРЕСС,
Яшина Е.А. 2007. «Типология парадоксов в художественном тексте». «Знание. Понимание. Умение. №4
https://yazarlaraz.wordpress.com/2019/07/04/vaqif-bayatli-od%C9%99r/

VAGİF BAYATLI ODER’İN ŞİİRİNİN TEMEL DÜŞÜNSEL-SANATSAL ÖZELLİKLERİNDEN BİRİ OLARAK PARADOKSLAR

Abbasova Gülnare Xaliq qızı
Azerbaycan Diller Üniversitesi Doktora öğrencisi, Bakı, Azerbaycan

PARADOKSLAR VOQIF BAYATLI ODER SHE’RIYATINING ASOSIY INTELLEKTUAL-BADIIY XUSUSIYATLARIDAN BIRI SIFATIDA

Abbasova Gulnare Xaliq qizi
Ozarbayjon tillar universiteti doktoranti, Boku, Ozarbayjon

THE BASIC INTELLECTUAL OF VAGIF BAYATLI ODER’S POETRYPARADOXES AS ONE OF HIS ARTISTIC CHARACTERISTICS

Abbasova Gulnare Xaliq qizi
PhD student of Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

ОСНОВНЫЕ ИДЕИ ПОЭЗИИ ВАГИФА БАЯТЛЫ ОДЕРА-ПАРАДОКСЫ КАК ОДНА ИЗ ЕГО ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ

Аббасова Гульнара Халик кызы
докторантка Азербайджанского университета языков, Баку, Азербайджан

Özet: “Vağıf Bayatlı Oder’in şiirinin temel düşünsel-sanatsal özelliklerinden biri olarak

paradokslar” makalesi geleneksel olarak iki bölüme ayrılabilir: konuya teorik bir giriş olan birinci bölümde, genel olarak paradoks kavramı, kökeni ve neliği, tarihsel gelişimi, ana özellikleri, türleri ve diğer konular tartışılır. İkinci bölümdeB.Oder’in şiirindeki paradoksların edebî-sanatsal ve sosyo-politik kaynakları, ana türleri ve sözdizimsel türleri açıklanmıştır. Yazar, araştırma konusunu dünya ve ulusal bilimsel-felsefi, edebi-sanatsal düşünce arka planına karşı irdeler, zaman ve yaşamla bağlantısını gösterir, genel anlamda şairin eserindeki paradoksları arayışta bilişsel bir stratejik yöntem olarak değerlendirir.

Anahtar kelimeler: paradoks, çelişki, gök, dünya, aşk, antitez, absürt, saçmalık, basmakalıp, muhalif, ikircikli.

Annotatsiya: **“**Paradokslar Voqif Bayatli Oder she’riyatining asosiy intellektual-badiiy xususiyatlaridan biri sifatida” maqolasini an’anaviy ravishda ikki qismga bo‘lish mumkin: mavzuga nazariy kirish bo‘lgan birinchi qismda, umuman olganda, paradoks tushunchasi; uning kelib chiqishi va nimadan iboratligi, tarixiy rivojlanishi, asosiy belgilari, turlari va boshqa masalalar muhokama qilinadi. Ikkinchi bobda B.Oder she’riyatidagi paradokslarning adabiy-badiiy va ijtimoiy-siyosiy manbalari, asosiy janrlari va sintaktik turlari tushuntiriladi. Muallif tadqiqot predmetini jahon va milliy ilmiy-falsafiy, adabiy-badiiy tafakkur fonida ko‘rib chiqadi, uning zamon va hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi, umuman olganda, shoir ijodida paradokslarni izlashda kognitiv strategik usul sifatida baho beradi.

Kalit so‘zlar: paradoks, ziddiyat, osmon, yer, sevgi, antiteza, absurd, safsata, klishe, qarama-qarshilik, ikki tomonlama.

Abstract: The article “Paradoxes as one of the main idea-artistic features of Vagif Bayatli Oder’s poetry” can be conventionally divided into two parts: in the first part, which is a theoretical introduction to the topic, the concept of paradox in general, its origin and essence, historical development, main features, types and other issues are discussed. In the second part, the literary-artistic and socio-political sources, main types, and syntactic types of paradox in the poetry of V.B.Oder are clarified. The author examines the main subject of research against the background of world and national scientific-philosophical, literary-artistic thought, shows its connection with time and life, generally speaking, evaluates the paradoxes in the poet’s work as a cognitive strategic method in the search for truth.

Keywords: paradox, contradiction, sky, earth, love, antithesis, absurd, nonsense, stereotype, dissident, ambivalent.

Аннотация: Статью «Парадоксы как одна из основных интеллектуально-художественных особенностей поэзии Вагифа Баятлы Одера» традиционно можно разделить на две части: в первой части, представляющей собой теоретическое введение в предмет, понятие парадокса в целом, обсуждаются его происхождение и его историческое развитие, его основные особенности, виды и другие вопросы. Во второй главе раскрываются литературно-художественные и общественно-политические источники, основные жанры и синтаксические типы парадоксов в поэзии Б.Одера. Автор рассматривает предмет исследования на фоне мировой и отечественной научно-философской, литературно-художественной мысли, показывает его связь со временем и жизнью и в целом оценивает его как познавательный стратегический метод поиска парадоксов в творчестве поэта.

Ключевые слова: парадокс, противоречие, небо, земля, любовь, антитеза, абсурд, бессмыслица, клише, оппозиционность, амбивалентность.

GİRİŞ. Vagif Bayatlı Oder'in şiirindeki karşıtlar konusunu incelemek, bu kavrama genel bir bilgi girişi ile başlamayı gerektirir. «Paradoks», «beklenmedik», «garip», «aksine», yani mantık dışı, çoğunluğun kabul ettiği, «sağduyu» ile uyuşmayan eski bir Yunanca kelimedir[Nəzərova, 2014:7].

İlk bakışta çelişkili bir ikilik, müphemlik içeren paradokslar, gerçeğin dışsal değil, ilk bakışta görünmez veya olağandışı olan iç katmanda olduğunu vurgular. Örneğin, R. Tagore'a ait şu paradoksa dikkat edelim: «Adamlar zalimdir ama insanlar hayırseverdir.» Ya da modern Azerbaycan şiirinin kurucusu R. Raza'ya ait şu paradoks: «Sorunlarımı kime anlatayım, dünya insanlarla dolu.»

Paradokstan çıkan nihai sonuç şudur ki gerçek, çelişkilerden kaçınmak değil, onları eşit kutuplar olarak ortak bir paydaya getirmekdir. Deleuze'ün dediği gibi, «...paradoksun özü, aynı anda iki fikri ifade etmesidir»[Делез,1995: 3].

Edebiyat eleştirmenleri ve dilbilimciler arasında paradokslara ilgi artıyor. «Bilim adamlarının dikkati, paradoksun doğasına, ulusal edebiyattaki geleneklerine, çeşitli edebi eğilimlere ve belirli yazarların yapıtlarındaki işlevsel özelliklere odaklanmıştır»[Шмид, 2001: 9-16].

Bazen paradoks antitez, saçmalıkla karıştırılıyor. Ancak antitez önceden bilinen, paradoks ise, beklenmedik bir karşılaşmadır. Paradoksta, iki karşıt taraf eşit üyeler olarak yan yana dururken, saçmalıkta iki karşıt taraftan biri diğerini «duymaz». Saçmalık, sıradan mantık tarafından da kabul edilmeyen saçma düşüncelerdir. Dolayısıyla, bu kavramların her birinin bilişsel bir stratejik işlevi var ve çelişkileri çözme sürecinin farklı aşamalarıdır.Felsefi anlamda, paradoks terimi ilk olarak Aristoteles tarafından «Topikler» adlı eserinde önerilmiş, semantik dairesi sofistlerin pratiğinde konuşma figürüne kadar daraltılarak atf edilmiş, bu daralma Rönesans ve Yeni Çağ'da devam etmişdir. Ancak son yüz yılda, sözkonusu kavram Aristotelesçi manasına geridönmüştür. Antik retorik teorisyenleri paradoksu bir konuşma figürü olarak tanımladılarsa, 20. yüzyılın eleştirmenleri ona bir bilgi yöntemi olarak daha fazla önem veriyorlar[Paradox, 2000: 183].

ANA BÖLÜM. Bir paradoksun üç temel yönü vardır; paradoksta iki karşıt birbirini diyalektik olarak etkiler; gerçek, paradoksun görünen çelişkisinin arkasında gizlidir, yani paradoks, doğrunun ve yanlışın tersine çevrilmesinin neden olduğu zihinsel bir zorluktur; Paradokstaki çelişkiler her zaman beklenmedik bir etkiye sahiptir ve klişelere karşı çıkarlar. Araştırmacılar paradoksları farklı türlere ayırır: felsefi, tarihi, karakteristik ve ironik[Яшина, 2007: 182].

Her fikir-sanat olgusu kendisinden önceki gelenekler üzerinde gelişim sağlarken, aynı zamanda sanatçının içinde yaşadığı somut tarihsel zamanın getirdiği değişimlerle de ilişkilidir. V.B.Oder'in çalışmasındaki paradokslar iki kaynağa dayanmaktadır: edebi ve tarihsel. Edebi etki açısından en önemli kaynak, milli şiirimiz üzerinde önemli etkileri olan ortaçağ divan şiirinin dehası Fuzuli'nin yapıtlarıdır. Altmışlı yıllarda Fuzuli'ye dönüşün yeni bir aşaması başladı ve bu, milli kimliğe dönüşün ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıktı.

V.B.Oder'in yapıtlarındaki paradoksların tarihsel temeli, onun 70'lerde şiire geldiği paradoksal öze dayanmaktadır. Bu yıllarda bir yandan «cennetsel refah» içinde yaşayan Sovyet halkı hakkında R. Barth'ın deyimiyle bir «mit» oluşturulurken, diğer yandan insanlar en yaygın günlük sorunlarını çözmek için saatlerce mağazaların önünde kuyruklarda bekliyordu. Stalin'in ölümünden sonra yeni bir ivme kazanan ve ifadesini A.Soljenitsin, B.Pasternak, V.Vısotsky ve diğerlerinin eserlerinde bulan muhalif edebiyat, bu paradoksal tarihsel sürecin atmosferinde

doğdu.

Doğal olarak, muhalif ruha dayanan edebiyatın oluşturulma süreci, tek bir sistem içinde yaşayan SSCB'nin tüm halkları için geçerli idi. Azerbaycan edebiyatında B.Vahabzade'nin «Gülüstan» ve özellikle«Lenin'le Sohbet Şiirleri», İ.Muğanna'nın «Yanan Yürek», S.Ahmedli'nin «Dünyanın ölçümü", Anar'ın «İyi Hükümdarın Öyküsü», V.Samadoğlu ve R.Rövşen'nin şiirleri bunun açık bir örneğidir. V.B.Oder'in çalışmalarına aynı tarihsel bağlamda yaklaşılmalıdır. Onunşiirindeki paradokslar tarihinin temelinde, Sovyet ideolojisinin sahte özü ile hayatın gerçeği arasındaki çelişki yatmaktadır.

Şairin çalışmasındaki paradokslar daha felsefi bir yapıya sahiptir. Bu paradoksların temelinde şairin kozmik-metafizik bir yelpazeye sahip geniş ölçekli düşüncesi yatmaktadır. Örneğin, bizim milli manzum görüşümüze göre yeryüzü, genellikle ya gökten daha aşağı seviyede kabul görmüş, tüm kötülüklerin adresi olarak algılanmış ya da «bilinmeyen, yabancı, üvey gökler»e tercih edilerek bir mekan olarak add edilmiştir. Birinci tavır klasik divan şairlerinde, ikincisi ise Sovyet şairlerinde esastır. 14. yüzyılın ünlü şairi İmadeddin Nesimi, «Dünya duracak yer değil ey can, sefer eyle, Aldanma anın aline, andan hezer eyle» beyti birinci tavrın ifadesidir[Nəsimi, 2018: 233]. Sadece Azerbaycan Sovyet şiirinin değil, genel olarak SSCB halklarının şiirinin de sancaktarı olan S. Vurgu'nun dizeleri, « Yerlere bakıyorum, bahçalı, bağlı // Göklere bakıyorum, kapısı kapalı" ikinci tavrın somut bir sanatsal ifadesiydi. V.B.Oder, yeryüzünü gökyüzüne düşman bir alan olarak değil, onun ayrılmaz bir parçası olarak algılar ve yeryüzü ile gökyüzü arasındaki paradoksal asırlık çatışmayı ortadan kaldırarak sorunu bir anda «çözer»: «Boş gözüken bu yer, aslında, boş değil, gündüz görülemeyen yıldızlarla dolu gökyüzü gibidir... Yer gökyüzünde küçük bir nokta yok, Gökyüzünün küçük bir noktasıdır»[Odər, 2008: 3].

V.B.Oder'in şiirindeki tüm paradoksal «keşifler» onun kozmik-metafizik bakış açısından gelir. Şair, ya göklerin kapısının kapandığını bildiren Sovyet şiir kalıplarına, ya da ortaçağ divan şiirinin özelliği olan dünyayı terk etme tavrına, kısacası tek kutuplu tavır ve bu tavırdan doğan kalıp yargılarına karşı çıkar. Onun bakış açısından, geleneksel «yukarı» ve «aşağı» kavramları, gök ve yer arasındaki karşıtlık önemini kayb etmektedir: ...her an herkesin ayağını öpme yüceliğine in…Vatan toprağı tek[Odər, 2008: 6].

Şair, yer ve gök, insan ve uzay ve Tanrı'nın birliği fikrini bazen tezahür şeklinde, açıkça, nesir diliyle beyan eder: Senin tüm felaketlerin, gökyüzünün bir parçası gökyüzünün kendisiymiş gibi bilmemeğinden kaynaklanıyor[Odər, 2008: 6].

V.B.Oder'in paradoksalcılığının en önemli özelliği, klasik divan şiirine ve Sovyet edebiyatına karşı çıkmasıdır. Bunun temel tarihi ve kültürel nedeni,yirminci yüzyılın sonunda çokasırlı edebi ve sanatsal düşüncenin sona ermekte ve bir aşamadan diğerine geçiş gerçekleşmekteydi. V.B.Oder'in poetiği, 60'ların Azerbaycan şiirinin yenilik kanadının temsilcileri Vagif Samadoğlu ve Ramiz Rövşan ile birlikte, yaklaşık bin yıllık bir aşamadan diğerine geçiş için bir iç hazırlık dönemiydi. Şairin «bin yıl» ya da «milyon yıl» tabirini zaman göstergesi olarak sık sık kullanması tesadüf değildir:

Bin yıllık derbeder acıdan, yadigar kederinden de geçsen, hiç bir zaman pes etme, düşünme ki sen bir hiçsin[Odər, 2008: 7].

Şairin sanat düşüncesinin evrenindeki «bin yıl» veya «milyon yıl» ifadesi, hem geçmişi, hem bugünü hem de geleceği işaret eden «ebedi şimdi»nin, tek bir zamanın, daha doğrusu zamansızlığın bir göstergesidir. Dolayısıyla zamanların «iç içe geçmesi», şairin şiirinde dilbilgisel zaman kavramına karşılık gelmeyen paradoksal zamanın kaynaklarından biridir:

Bin yılda, milyon yılda geçdi seni göreceğimden[Odər, 2008: 292].

Yahut, Bin yıl sonra bu dünyadan hatırımda, Hala sadece neşe dolu aşkım kalmıştır[Odər, 2008: 77].Dilbilgisel zamanın mantığına yaklaştığımızda birinci ve ikinci örnekte olay, hem geçmişte, hem de gelecekte gerçekleşir (geçdi seni göreceğimden; hatırlıyorum - bin yıl sonra). Şiirsel mantıkla yaklaşıldığında, bu iki zamanı birleştiren paradoksal «şimdi» zamandır.Onun şiirinin tüm olağandışı özelliği bu paradoksal zaman-mekan koşullarından kaynaklanmaktadır.

Şairin «keşfettiği» bu paradoksal zaman ve yeri adlandırmak için bazen «orada» işaret zamirini kullanması tesadüf değildir. Şairin şiirsel sunumunda, «orada» yaşam ve ölüm, «iyi ve kötünün yüzü» vardır (F.Nietzsche.) Aşk, evrenselbaşkalaşımın gerçekleştiği, her şeyin paradoksal olarak bir şey haline geldiği «orada» varoluşun tek biçimidir. Aşk, çelişkileri çözmenin bir yöntemi, paradokslardan kurtulmanın bir yoludur:

Nefes alarak oraya giremezsin,
Çünkü nefes nefse aşkı çeker,
Çekdikçe aşkın gücünü alır,
Nefes alarak oraya giremezsin.
Orada yaşamıyorlar, orada ölmüyorlar,
Orada gece, gündüz sadece aşkı yaşıyorlar[Odər, 2008: 42].

Bazı şiirlerde şairi aşkın bu «isimsiz» buluşma yerine getiren zamanın ve mekanın izleri vardır. Örneğin, aşıkların katıldığı «aşk partisi», «herkese göz kırpan piç yıldızlar» ve «aşktan deliye dönen ay»ın kozmik-astronomik bir karaktere sahip olduğu, bir adı olduğu aşağıdaki pasajdan görülebilir - gökyüzü, yani söze ve ifadeye gelir:

Zalimlerin hakimiyeti altında yok olan bir sanatçının akıbetini anlatan ve «Cavid'in son monologu» olarak adlandırılan şiir, hem sanatçının ölümsüzlüğü fikrini doğrulayan hem de bu fikri ironikleştiren paradoksal bir sonla biter. Şiirin başlığı Stalin'in baskısına atıfta bulunur ve finaldeki retorik soru Amir Teymur'a yöneltilir. Bu hem ironik hem de tarihsel bir paradokstur :

Zavallı beşer ölümden de mutluluk umuyor,
İnsan en yükseğe,
Darağacından sarkarken yükselir, değil mi Emir Timur?![Odər, 2008: 259].

Şairin eserlerinde bazen ironik bir paradox, kendini ironi şeklinde de ortaya çıkarır:

Her gece bir çocuk üşür,yumruğu ve diziyle kapımı çalıyor, benim de zamanım geliyor, çoçuk çal kapıyı, arkamdan açılacak kapı[Odər, 2008: 289].

SONUÇ. V.B.Oder'in şiirlerindeki paradokslar daha çok cümle-kıta ve cümle-tümce yapısındadır. Kitaplarından birinin başlığında («En Komik Ölü») bir oksimoron olmasına rağmen, oksimoronlar, yani iki zıt kelimenin birleşiminden oluşan paradokslar, V.B.Oder'in şiiri için o kadar tipik değildir. Şairin eserinde çoğu zaman tüm şiirsel metnin paradokslar üzerine inşa edildiğine dair örnekler buluruz. Burada paradoks, metni bir bütün olarak düzenlemenin bir yolu olarak ortaya çıkıyor:

Bu dünyada sır arama, bu dünyada sır yokmuş.
Kalacak yer arama, ölecek yer de yokmuş.
Aşk için deli yok,
Sallanmak için bir teli yok,
Yürümek için ileri yok,
Dönmek için geri yokmuş.
Oder böyle bir derde dönmüş,

Dert de yok, derdi dönmüş.

Tanrının burada olduğunu gördüm,

Dönmüş yüzü berisi yokmuş.

Çağımızın önde gelen şairlerinden biri olan V.B.Oder'in yaratıcılığı, edebi ve sanatsal köklerimize dönüş isteğimizin, dünyaya açılma iddiamızın ve fırsatımızın şiirsel bir ifadesidir. Öte yandan, edebi bir kategori olarak paradokslara ilgi artıyor. Bu, içinde yaşadığımız postmodern zamanların paradoksal doğasından kaynaklanmaktadır. Paradokslar bizi tüm klişelerden kurtarmaya ve birçok gezegensel çelişkiye yeni bir bakış açısıyla bakmaya davet ediyor.

KAYNAKLAR:

1. Füzuli qəzəllərinin şərhi. 2004. Dörd cilddə. Birinci cild. Bakı, Adiloğlu nəşriyyatı, İmaməddin Nəsimi. 2018. İraq divanı. Bakı, CBS-PP, Nəzərova A., 2014. Fəlsəfə terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, Elm və təhsil yay., Odər, Vaqif Bayatli. 2008. Yupyumru bir eşq ilə.Bakı, ÇİNAR-ÇAP.

2. Paradox. Chris Beldrik. 2000. The concise Oxford Dictionary of Literary terms.N.Y.: Oxford University press.,Show B. 1958. The man of Destiny. Selected Works. Moscow, Делез Ж. 1995. Логика смысла. М., Шмид В.2001. Заметки о парадоксе. Петербургский сборник.Вып.3. Парадоксы русской литературы. Под ред. В.Марковича, В.Шмида. СПб.: ИНАПРЕСС, Яшина Е.А.2007.Типология парадоксов в художественном тексте.Знание. Понимание. Умение. №4.

FRANTSIYADA REALIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-FALSAFIY ASOSLARI

Toirova Dilfuza Fayzullayevna *- Muxammad-al Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samaraqand filiali "Tillar" kafedrasi mudiri, filologiya fanlari foktori (DSc)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada romantiklarning shiddatli falsafiy va estetik izlanishlari, ularning nazariy mavhumliklari bu qarama-qarshiliklarni chuqur anglashga hissa qo'sha olmadi, yuzaga kelish sabablarini aniqlashga imkon bermaganligi, shu sababli ijtimoiy hayot hodisalarini tasvirlashda o'z xulosalarini tarixiy va ilmiy asoslash istagi, Balzak ta'biri bilan aytganda, "o'z davrining zarbasini his qilish" realizmning qaror topishiga hissa qo'shdi. Tarixning inqilobiy saboqlarisiz realistik san'at ayblov pafosiga va unga xos bo'lgan haqiqatning chuqurligi hamda asosliligiga erisha olmaganligi maqolada ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: realism, romatzim, burjua, asr, yozuvchilar, roman, galaba, hayot, tarix, janr, adabiyot, rivojlanish, ijod, tendentsiya va b.

Аннотация: В данной статье рассматривается тщательные философско-эстетические исследования романтиков, их теоретических абстракций не смогли способствовать глубокому пониманию этих противоречий, не позволили определить причины их возникновения, следовательно, стремление исторически и научно обосновать их выводы в описании явлений общественной жизни, Бальзак иными

словами, «чувствуя пульс своего времени», способствовали определению реализма. И тот факт, что реалистическое искусство не могло достичь присущего ему пафоса обвинения и глубины и обоснованности правды без революционных уроков истории.

Ключевые слова: реализм, романс, буржуазия, век, писатели, роман, победа, жизнь, история, жанр, литература, развитие, творчество, направление и т.д.

Abstract: In this article, the intense philosophical and aesthetic research of the romantics, their theoretical abstractions could not contribute to a deep understanding of these contradictions, did not allow to determine the causes of their occurrence, therefore, the desire to historically and scientifically substantiate their conclusions in describing the phenomena of social life, Balzac in other words, “feeling the pulse of his time” contributed to the determination of realism. The article considered the fact that realistic art could not achieve the pathos of accusation and the depth and validity of the truth inherent in it without the revolutionary lessons of history.

Key words: realism, romance, bourgeois, century, writers, novel, victory, life, history, genre, literature, development, creativity, trend, etc.

Realizm va romantizm o‘rtasidagi barcha tub farqlar bilan birga, bir qator holatlarda birining boshqasi bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri mushtarakligi jihatlarini gapirish mumkin. Romantiklar o‘zlarining asarlarida yangi paydo bo‘layotgan burjua jamiyatiga nisbatan g‘azablarini namoyish etib turdi. Burjua voqeligiga nisbatan tanqidiy pozitsiyani egallagan realist yozuvchilar, tabiiyki, demokratik intilishning romantik tanqidini e’tiborsiz qoldira olmadi. Uni o‘zlarining ishlariga o‘zgartirilgan shaklda bo‘lsa ham kiritishga intildi.

XIX asrning birinchi yarmidagi eng yirik yozuvchilar – realistlar turli yo‘llar bilan va har xil darajada romantizm bilan aloqaga kirishdi.

Biroq XIX asr realizmi fransuz adabiyoti rivojlanishining yangi bosqichini namoyish etdi. Stendal va Balzak kabi buyuk realistlar zamonaviy haqiqatni chuqur bilish va uning ichki qarama-qarshiliklarini aks ettirish uchun harakat qildilar [1; 37-38].

Ammo klassitsizmda romantizm g‘alabasi aniq bo‘lishi bilanoq hech qachon to‘liq bo‘lmagan romantiklarning birligi sezilarli darajada zaiflashdi, ularning harakatlarida inqiroz alomatlari paydo bo‘ldi, hayoti 1830-yilgi inqilob natijalarida sezilarli darajada og‘irlashdi.

1830-yillar romantiklarining ijodiy faoliyati davom etdi (Viktor Gyugo, Alfred de Vini). Shu bilan birga, uchinchi avlod romantik yozuvchilari ham adabiyotga kirib keldi: A. de Myusse, Jorj Sand, Ejen Syu, J. de Nerval, T.Gyote va boshqalar [1;51]. 1830-yildan keyin romantizm oldingisiga qaraganda biroz boshqacha yo‘nalishda rivojlandi: tarixiy janrlar fonga aylanib bordi.

Adabiy asarlar muammolari ikkiga ajraldi: bir tomondan, “sof san’at”, har qanday mafkura va axloqiylik rad etildi (Myusse, Nerval, Gyote)). “Sof san’at” tarafdorlarning fikricha ijodning maqsadi go‘zallikni shu “go‘zalikning o‘zi uchungina” kuylashdan iboratdir.

Men kam yashadim, ammo chin dildan,
Dunyo menga, men dunyoga begona.

Ushbu satrlar Jorj Bayron (1788-1824) qalamiga mansub [2;39]. Boshqa tomondan, individualizmning tor doirasini yengish, san’atda (Jorj Sand, Viktor Gyugo, Ejen Syu) ijtimoiy istak namoyon qilindi.

Umuman olganda, Fransuz romantizmining tarixi juda uzoq – deyarli XIX asrning oxiriga qadar davom etdi, shu bilan birga, romantizmni qo‘llab quvvatlagan ko‘plab yangi adabiy tendensiyalar rivojlandi. Birgina Viktor Gyugoning vafoti bilan (1885) Fransiyadagi romantizm tarixi butkul tugadi.

“Barcha tabaqa va turg‘unlik yo‘qoladi, barcha muqaddas narsalar tahqirlanadi va odamlar nihoyat o‘zining hayotiy holati hamda o‘zaro munosabatlariga aql-idrok (hushyorlik) bilan qarash zarurligini tushunishadi” [1;67].

Narsalarga nisbatan bu hushyor qarashni tasdiqlash, asosan, ushbu davrdagi tabiiy fanlar yutuqlari bilan osonlashgan. To‘g‘ri ilmiy tahlil, ilmiy tajriba va eksperimentning buzilmas ishonuvchanligi zamonaviy hayotning mohiyatini tushunishga intilgan yozuvchilar e’tiborini jalb qilmasligi mumkin emas.

Voqelikni realistik tasvirlashning eng muhim sharti yozuvchining ijtimoiy tajribasidir. Demokratik harakatning o‘sishi, yo‘qsillarning dastlabki harakatlari, hatto yozuvchining o‘zi harakatdan chetda tursa ham, realizmning shakllanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ldi. Xalq olib borgan kurash burjua jamiyatining ziddiyatlarini yozuvchiga yanada aniqroq ochib berdi.

Adabiyotda realistik uslub hukmron bo‘lgan holda, yangi avlod yozuvchilari, shubhasiz, ma’rifatparvarlikning realistik an’analariga tayandi. Stendalning romani ko‘p jihatdan XVIII asr fransuz prozasi bilan bog‘liqdir. “Mag‘rurlik yarmarkasi” satirik romanini yozgan Uil’yam Meykpis Tekkerey XVIII asr ingliz satiriklari merosini sinchkovlik bilan o‘rgandi. Tanqidiy realistlar, xuddi realist ma’rifatparvarlar singari va romantiklardan farqli o‘laroq, zamonaviy jamiyat va uning kundalik hayotini aks ettirishdi. Ammo 30–40-yillardagi tanqidiy realizm ma’rifatparvarlikdan jiddiy farq qiladi.

Ma’rifatchilar, birinchi navbatda, feodal jamiyatni tanqid qilgan bo‘lsalar, ular bir vaqtning o‘zida kelajakdagi burjua tartibiga nisbatan asossiz umidlarini ham bildirdilar.

Tanqidiy realistlar xayolotlarni qat’iyat bilan rad etib, yangi burjua jamiyatini qoralab chiqdi, natijada realistik uslub boshqacha ma’no kasb etdi. Ijtimoiy hodisalarni faqat oqilona yoki asossiz deb baholash mumkin emasligini birinchi bo‘lib romantiklar angladilar. Ular haqiqatning ziddiyatlarini yanada chuqurroq va nozikroq his qildilar.

Romantik qahramonlar, ko‘pincha, real hayotdan uzilib qolgan bo‘lsa-da, lekin ularning fikr va his-tuyg‘ularini ifodalashda, kishilarning ma’naviy olamini kengaytirishda muhim qadam tashladilar va shu tariqa adabiyotni boyitdilar.

Shuning uchun XIX asr tanqidiy realizmi Defo yoki Volterning to‘g‘ridan-to‘g‘ri nasriga oddiy qaytish bo‘lishi mumkin emas. Romantizm tajribasi, birinchi navbatda, taniqli so‘z ustalari tomonidan boyitildi va insoniyatning badiiy taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi.

XIX asrning 30-yillarida bir qator Yevropa adabiyotlarida tanqidiy realizmning estetik tamoyillari tasdiqlandi.

Tanqidiy realizmning o‘ziga xos xususiyati ijtimoiy muhitni chuqur ochib berish va Stendal, Onore de Balzak, Charl’z Dikkens romanlaridagi “tipik holatlar”ni, ijtimoiy axloqni, munosabatlarni deyarli ilmiy tahlil qilmasdan ko‘rsatib berishdir.

Balzak va tanqidiy realizm boshqa vakillarining ajoyib xizmatlari shundaki, ular jamiyatning moddiy asoslarini ochib berdi. Ular pulning odamlar ustidan qanday kuchga ega ekanligini ko‘rsatdi.

Romantiklar, ko‘pincha, qahramonlarini o‘z muhitidan ajratib tursa, Stendal va Balzak uchun qahramonni jamiyatdan tashqarida tasavvur etib bo‘lmaydi. Tanqidiy realizm adabiyotidagi tipik xarakter, avvalo, ijtimoiy xarakterga tenglashadi. Insonning har bir qadami, his-tuyg‘ulari va intilishlari, didi va axloqi ijtimoiy-tarixiy jihatdan anglanadi, o‘zi yashayotgan ijtimoiy muhitning xususiyatlarini aks ettiradi.

Tanqidiy realizmning eng muhim asarlarida burjua jamiyatining insonga halokatli ta’siri tasvirlangan. Bu esa realist yozuvchilarning katta xizmatidir.

Tanqidiy realizm adabiyotida ijobiy qahramon bunday markaziy o‘rinni egallamaydi va bu tushunarli: zero, tanqidiy realizmning asosiy xususiyati zarba berish va buzg‘unchi jamiyatni qoralashdan iborat bo‘ldi. Ammo shu bilan birga, realist yozuvchilarning gumanistik ideallari ijobiy obrazlarni yaratishda o‘z ifodasini topdi. Oddiy odamlarning real tasvirlarini, ko‘pincha, Dikkens romanlarida uchratsa bo‘ladi. Balzakning “Yo‘qotilgan illyuziyalari” romanida Mishel’ Kret’yenni iztirob bilan hamma narsani ham orttirib bo‘lmasligi, ba’zi insonlarning, xalq uchun o‘zini qurbon qilishga tayyor ekanligini ko‘rish mumkin. Stendal esa aqlli, halol, faol qahramonni izlab topish bilan barcha zamonaviy adabiyotlar fonida ajralib turgan.

Romantizmning badiiy tajribasi XIX asr realistlari kitoblarida psixologik tahlil mahoratiga zamin yaratdi. Ularda ma’rifatparvarlarga qaraganda insonning ichki dunyosini ancha murakkab va nozik tarzda ochib berilgan. Bunda Stendalning buyuk xizmatlari XIX asrda realizmning keyingi rivojlanish yo‘nalishini belgilab bergan.

Adabiyotda tanqidiy realizm yozuvchilar yashab ijod qilgan ikki-uch o‘n yilliklar bilan cheklanib qolmagan. Bundan tashqari, ayrim mamlakatlarda tanqidiy realizmning gullab-yashnashi keyingi vaqtga to‘g‘ri keladi. Masalan, Germaniya va AQShdagi tanqidiy realizmning eng yirik vakillari faqat yigirmanchi asrda paydo bo‘lib, ushbu uslub aksariyat adabiyotlarda tanqidiy realizm usuli allaqachon shakllanib ulgurgan davrda o‘z ahamiyatini saqlab qoladi va bu jahon adabiyotida realizm rivojlanishining yangi, yuqori bosqichi bo‘lgan.

Romantizm tarixi adabiy harakatlarning murakkab to‘plami sifatida XVIII asrning so‘nggi o‘n yilligi va XIX asrning uchdan bir qismida demokratik rivojlanish doirasiga allaqachon qo‘shilgan barcha mamlakatlar adabiyotini qamrab oladi. Burjua tizimining shakllanish jarayoni shunga o‘xshash ijtimoiy sharoitlarning paydo bo‘lishiga zamin yaratganligi sababli (har bir mamlakatda ular bir-biridan juda xilma-xil bo‘lishiga qaramay), mafkura va san’at rivojida shunga o‘xshash hodisalar yuzaga keldi. Bu o‘xshashlik tipologik, ya’ni umumiydir, ammo uni har bir milliy adabiyot rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlarini alohida o‘rganish orqali qo‘lga kiritish mumkin. Turli mamlakatlarda eski jamiyatning parchalanishi har xil yo‘llar bilan sodir bo‘lganligi sababli bu mamlakatlarda romantizmning rivojlanishi o‘ziga xos xususiyat kasb etdi va boshqacha tarixga ega bo‘ldi. Ingliz va fransuz adabiyotida romantizm mamlakatlarning rivojlangan burjua jamiyatida avj olgan sinfiy kurashni keskin va ko‘p qirrali aks ettirdi. Slavyan mamlakatlarida milliy ozodlik harakati romantizm rivojlanishining kuchli omiliga aylanib ulgurdi.

Romantik san’at Yevropa va Amerika adabiyotlarida gullab-yashnadi, uning vakillari bilan bir qatorda, adabiyotga turli xil qarashlarda bo‘lgan yozuvchilar paydo bo‘ldi. Adabiyotda jahon san’atida yangi yo‘nalish-tanqidiy realizm shakllana boshladi.

Shuni ta’kidlash kerakki, biz Yevropa adabiyotlari haqida gapiryapmiz. Ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning maxsus shart-sharoitlari tufayli slavyan mamlakatlarida bo‘lgani kabi Amerikada ham tanqidiy realizmning gullab-yashnashi keyingi davrga to‘g‘ri keladi.

Romantizm Amerika Qo‘shma Shtatlari adabiyotida ancha vaqtdan beri hukmronlik qilib kelgan (milliy adabiyotning tug‘ilishi aynan shu tendensiya bilan bog‘liq). XIX asrning o‘rtalari “Amerika Uyg‘onish davri” deb nomlangan va romantik adabiyotning eng yirik yutuqlari bilan bog‘liq bo‘lgan (Edgar Po, Nataniel Xotorn, Samuel’ Montifor Longfild va boshqalar) sub’ektiv-romantik transsendental falsafa g‘oyalari harakatining asosi bo‘lgan (30-40 yy).

50-yillardagi Amerika adabiyotida ijtimoiy yo‘nalish sezilarli darajada o‘sib bordi. 40-yillarda realizmning boshlanishi bir qator yozuvchilar ijodida ham shakllandi, ular Fuqarolar urushi davridagi (1861-1865) abolitsionistik adabiyotda namoyon bo‘ldi. Ushbu adabiyot oqimiga muvofiq Garriet Bicher-Stou (Harriet Beecher Stowe, 1811-1896) o‘zining taniqli “Tom amaki kulbasi” (“*Uncle Tom’s Cabin”* 1852) romanini nashr ettirdi. Uitman ijodi abolitsionizm g‘oyalari bilan ham bog‘liq bo‘lib, “O‘t barglari” to‘plamida romantizmning rivojlanishini uning ijtimoiy qarama-qarshiliklari bilan voqelikni yanada obyektiv aks ettirishga erishilganini kuzatish mumkin. XIX asrning oxiriga kelib Mark Tven (Mark Twain 1835-1910) va Genri Djeyms (Henry James 1843-1916) asarlarida realizm AQShdagi adabiy jarayonning qiyofasini belgilab bera boshladi [3;101].

XIX asrning oxiriga kelib tanqidiy realizm nafaqat Yevropa va Amerika adabiyotlarida, balki dunyo adabiyoti miqyosida rivojlanib bordi. Tanqidiy realizmning global miqyosini belgilaydigan tipologik jihatdan o‘xshash sharoitlar, o‘z navbatida, bozor iqtisodiyoti munosabatlarning taraqqiyoti va ularning o‘ziga xos qarama-qarshiliklari bilan belgilana boshladi.

1820-yillarning oxirlarida fransuz adabiyotida keskinlashgan ijtimoiy kurash muhitlari bilan bir qatorda, tanqidiy realizm shakllana boshlanadi. Inqilob davrigacha bo‘lgan yillarda tanqidiy realizm ustalarining birinchi asarlari – Merimening (1828) “Karl IX davri yilnomasi”, Stendalning “Qizil va qora” (1829), Balzakning “Shuanlar” (1929) kabi romanlari paydo bo‘la boshladi [1;63].

Ushbu bosqichlarda – 1830-yilgi inqilob davri arafasida va inqilobdan keyingi bo‘lgan dastlabki davrlarda realist yozuvchilarni nafaqat san’atning umumiy tushunchalari – jamiyatda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarni obyektiv tasvirlash birlashtirgan, balki umumiy siyosiy pozitsiya bo‘yicha: ular restavratsiya muxoliflari va burjua demokratik illyuziyalariga duchor bo‘ldi. O‘sha davrda Balzak va Stendalning jamoatchilik pozitsiyasi, ayniqsa, Beranje pozitsiyasiga juda yaqin bo‘lgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. U romantizm asoschisi Viktor Gyugo tomonidan 1830-yilgi inqilob qo‘shiqchisi nomi bilan tanilgan.

Fransuz adabiyotining asosiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, romantizm va realizm kabi badiiy tizimlar o‘rtasidagi organik bog‘liqlik yaqqol namoyon bo‘ladi. Ushbu tizimlarning o‘zaro munosabatlari shu qadar yaqinki, zamonaviy adabiyotshunoslar realistlar deb tasniflagan yozuvchilarining aksariyat qismi o‘zlarini bunday deb atashmagan. Balzak, Stendal o‘zini XIX asr adabiyotining tarafdorlari deb hisoblashgan va bu konsepsiya romantiklar tomonidan klassitsizmga qarshi kiritilgan va adolatli romantizmni anglatgan degan g‘oyani ilgari surgan. 1830-40 yillardagi realistik va romantik tamoyillarning uyg‘unligi realistlar (Balzak, Stendal, Merimie) ijodini namunali ko‘rinishga olib kelgan.

Realizmni rivojlantirishning ilmiy-falsafiy asoslariga to‘xtalar ekanmiz, avvalo, XIX asr realizmi tipologiyasini inqilobiy ishchilar sinfi nuqtai nazaridan yozilgan bir nechta asarlarda alohida o‘rinda ta’kidlashni lozim topdik. Shoir, publitsist, nasrnavis Georg Lyudvig Vertning ijodi misolida realizmning mohiyati o‘zgarishini, uning yangi sifat kasb etishini anglash oson. Vertning tarixiy optimizmi, ishchi sinfining g‘alabasiga bo‘lgan qat’iy ishonchi uning

asarlaridagi o‘ziga xos ohangni belgilaydi. Bu, ayniqsa, Vert va Geyn satiralarini taqqoslaganda o‘z isbotini topadi. Vert keyinchalik Potier singari ularning inqilobiy rivojlanishdagi hodisalarni ochib berishga intilishlarini, XX asrning badiiy kashfiyotlarini, ijtimoiy realizm adabiyotida o‘z isbotini topishiga ishonadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Зарубежная литература XIX в.: Романтизм. Критический реализм. Хрестоматия / Сост. Антонов М. Л. и др. – М.: Просвещение, 1979. – 639 с.
2. Эргашев Ш. Жаҳон тарихи. Янги давр, XVI-XVIII асрлар. – Т.: Ўзбекистон, 2014. – 530 б.
3. Затонский Д.В. Европейский реализм XIX в.: линии и пики. – Киев.: Наукова думка, 1984. – 279 с.

AZƏRBAYCANDA MÖVCUD BIBLIOQRAFIK EHTIYATLAR SISTEMININ INKIŞAFI

VəzufəXudiyeva[22]

Xülasə

Biblioqrafik məlumatın yaradılması bütün dövrlərdə informasiya təminatı prosesinin ayrılmaz və mühüm sahəsi olmuşdur.Fəaliyyət sahəsi kimi biblioqrafiya sənəd dövriyyəsinin sürətləndiyi müasir dövrdə də sənədlə informasiya istifadəçisi arasında informasiya mübadiləsi prosesindəəsas həlledici amil kimi öz informativ funksiyasını saxlamaqla inkişaf edir.Bu baxımdan biblioqrafik informasiyanın əsas mövcud formalarından biri olan biblioqrafik ehtiyatların yaranma tarixi və inkişaf xüsusiyyətləri həmişə tədqiqat obyekti olaraq qalır.Hazırkı biblioqrafik resursların sənəd-tələb sistemindəki mövqeyi daha innovativ informasiyanın istifadəçilərə daha operativ və operativ şəkildə çatdırılması ilə səciyyələnir. Azərbaycan Respublikasında cari biblioqrafik nümunələrinin yaradılması prosesi Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının fəaliyyəti ilə yaradılmış, M.F. Axundov adına Milli Kitabxana inkişaf edərək indiki inkişaf səviyyəsinə çatmışdır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası və digər respublika əhəmiyyətli kitabxanalar da cari biblioqrafik resursların yaradılması prosesinə öz töhfələrini vermişlər.Məqalədə Azərbaycan Respublikasında mövcud milli biblioqrafik ehtiyatların yaradılması prosesi araşdırılır, mövcud biblioqrafik fəaliyyət mərkəzlərinin mətni və statistik göstəriciləri müqayisə edilir.

Açar sözlər: Azərbaycanda mövcud milli biblioqrafiyanın inkişafı, mövcud biblioqrafiya, biblioqrafik ehtiyatlar sistemi, Kitab Palatasının fəaliyyəti, M.F.Axundovadına Milli Kitabxananın mövcud biblioqrafik resurslar sistemi.

Giriş

[22]XudiyevaVəzufəHüseynağa q.-Bakı Dövlət Universiteti, İnformasiya və sənəd menecmenti falultəsinin “Sənəd Menecmenti”kafedrasının müəllimi
Email: vazufe@mail.ru
ORCİD İD: orcid.org/0000-0002-5376-8385
Sitat gətirmək üçün: XudiyevaV.H. 2024 “Azərbaycanda mövcud biblioqrafik ehtiyatlar sisteminin inkişafı”.

Elm və texnologiyanın sürətli inkişafı özlüyündə sənəd axının inkişafına gətirib cıxarır ki , bu da sənət və istifadəçi arasında biblioqrafik kommunikasiyanı labüd edir. Belə ki, biblioqrafik vəsaitlərin biblioqrafik informasiyanın yaradılması və tələbatçılara çatdırılması ilələlaqədar fəaliyyət sistemində xüsusi rolu vardır. Bu baxımdan informasiya mərkəzlərinin biblioqrafik fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsini biblioqrafik məhsul istehsalı təşkil edir ki, bu da informasiya cəmiyyətinin vacib faktorlarındandır. Professor Zöhrab Əliyev biblioqrafik məhsulu sənədlərin biblioqrafiyalaşdırılmasının və informasiya tələbatçılarına biblioqrafik xidmətin eyni zamanda həm nəticəsi, həm də vasitəsi hesab edirdi [Əliyev. 1978].

Azərbaycan Dövlət biblioqrafiyasının mərkəzi hesab edilən Kitab Palatası 1925- 2002 ci illər ərzində fəaliyyət göstərərək , mükəmməl biblioqrafik nümünələr sistemi yaratmışdır. ADKP 1926 –cı ildən başlayaraq nəşr etdirdiyi " Kitab letopisi" cari xarakterli biblioqrafik vəsait olaraq respublika ərazisində yeni çapdan çıxan kitablar və kitabçalar haqqında biblioqrafik məlumatlar verilirdi. 1960 –cı ildən Kitab Palatası cari biblioqrafik vəsaitlərə aid olan ən mükəmməl göztəricini – "Birillik Azərbaycan Kitabiyyatı" nı nəşr etdirməyə başlayır. Göstəricinin ən böyük naliyyəti ondan ibarət idi ki, bu vəsaitdə respublika ərazisində nəşr olunan və dilindən, mövzusundan və yanrından aslı olmayaraq bütün kitablar haqqında dölğun biblioqrafik məlumat verilirdi.

Əsas hissə

M.F.Axundov adına Milli Kitabxana sənədlərin biblioqrafiyalaşdırılması, o cümlədən cari biblioqrafik vəsaitlərin hazırlanması istiqamətində səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Ümumilikdə , kitabxana tərəfindən hazırlanmış biblioqrafik vəsaitləri növ anlayışı baxımından aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1.Məqsəd və oxucu istiqamətinə görə
2.Funksional məqsədinə görə
3. Biblioqrafiyalaşdırma obyektlərinə görə
4.Biblioqrafiyalaşdırılmış sənədlərin nəşr dili baxımından
5.Biblioqrafiyalaşdırılmış sənədlərin nəşr yeri baxımından
6.Biblioqrafiyalaşdırma metodlarına görə
7. Biblioqrafik vəsaitlərin formasına görə
8. Yazı formasına görə

Azərbaycanda cari biblioqrafik vəsaitlər sisteminin formalaşması istiqamətindəki Milli Kitabxananın fəaliyyəti geniş, əhatəli və çoxsahəli olmuşdur. Belə ki, XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Milli Kitabxananın yaratdığı biblioqrafik vəsaitlər sistemində cari biblioqrafik informasiya vəsaitlərinin xüsusi çəkisi getdikcə artmışdır. Buna əsas səbəb hələ 60-cı illərdən başlayaraq keçmiş Sovetlər Birliyində dövlət elmi-texniki informasiya sisteminin sürətlə formalaşması idi ki, bu da öz növbəsində kitabxanaların cari biblioqrafik informasiya yaradılması proseslərinin keyfiyyətcə yeni səviyyəyə qaldırılması üçün zəmin yaratmışdı [Əliyev. 2007].

Bu dövrdə Azərbaycanda elmi, iqtisadiyyat, sənaye və aqrar kompleksi, eyni zamanda humanitar elmlər , mədəniyyət və incəsənət sahələrinin cari biblioqrafik informasiya təminatı üzrə kitabxanalararası ixtisaslaşma meylləri baş verirdi. Belə ixtisaslaşmaya münasib olaraq Respublika Elmi-Texniki İnformasiya İnstitutu Respublika Elmi-Texniki Kitabxanası ilə birlikdə neft sənayesi, neft maşınqayırması, energetika, tikinti və s. sahələrə dair siqnal informasiya və informasiya vərəqələri nəşr edir, Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanası

təbiət elmləri, Respublika Elmi Tibb Kitabxanası səhiyyə və tibb elmləri üzrə cari biblioqrafik informasiya vəsaitləri tərtib edib fərdi və kollektiv informasiya tələbatçılarını cari vəsaitlərlə təmin edirdi. Belə cari informasiya vəsaitləri müvafiq sahələrə dair yeni nəşr olunmuş materiallar haqqında çevik, operativ, dolğun və ardıcıl məlumat vermək funksiyalarını yerinə yetirir, mütəxəssislərə öz sahələrinə dair sənəd axınını müntəzəm şəkildə izləmək imkanları yaradırdı.

Bu bir faktdır ki, həmin illərdə Azərbaycanda formalaşan cari biblioqrafik vəsaitlər sisteminin yaradılmasında Milli Kitabxananın da özünəməxsus fəaliyyət modeli formalaşmağa başlamışdır. Bu funksiyanın əsası hələ kitabxananın 1976-cı ildən respublika miqyasında mədəniyyət və incəsənət üzrə elmi informasiya mərkəzi kimi fəaliyyəti təşkil edirdi. SSRİ Mədəniyyət Nazirliyinin 1972-ci il 28 avqust 505 saylı əmrinə müvafiq olaraq müttəfiq respublikalarda eləcə də Azərbaycanda Mədəniyyət Nazirliyinin 1975-ci il tarixli 204 saylı əmri ilə Milli Kitabxanada "Mədəniyyət və incəsənət üzrə elmi informasiya şöbəsi"nin yaradılması ilə cari biblioqrafik vəsaitlərin yaradılması prosesi intensiv xarakter almağa başladı [Маммадов, Исмайлов, 2023: 15-20].

Onu da qeyd etməliyik ki, Milli Kitabxana cari biblioqrafik vəsaitlərin yaradılması sahəsindəəvvəllərdə müəyyən təcrübəəldə etmişdir. Hələ XX əsrin 60-cı illərində kitabxana müxtəlif dövlət idarələri və təşkilatlara, rəhbər işçilərə yeni ədəbiyyat haqqında biblioqrafik siyahılar və bülletenlər tərtib edib göndərirdi. Məsələn, "Not-musiqi şöbəsi" 1969-cu ildən etibarən müntəzəm olaraq Azərbaycan və rus dillərində fonda yeni daxil olan kitabların, notların və qrammafon vallarının siyahısını tərtib edib, Bakının mədəniyyət və incəsənət müəssisələrinə göndərirdi [Əliyev. 2007]. Lakin bu proses ardıcıl və dolğun şəkildə həyata keçirilmirdi. Bundan əlavə fərdi və kollektiv istifadəçilərə göndərilən cari biblioqrafik materiallar dövri xarakter daşımır, istifadəçilərin informasiya tələbatı xüsusiyyətlərinə tam uyğun gəlmir, eyni zamanda əksər hallarda operativliyini itirirdi [Ismayilov, Mahammadli, Khudiyeva, 2022: 31-34].

Biblioqrafiyaşünaslıq nəzəriyyələrində cari biblioqrafiya yeni meydana gələn sənədlər haqqında ardıcıl məlumat vermək funksiyasını yerinə yetirməli, daha dəqiq desək, tələbatçılara öz sahələrində sənəd axınını daim izləmək və bu axında hərtərəfli bəhrələnmək imkanı əldə etməlidir. Bu vəzifə xüsusiyyəti cari biblioqrafik informasiyanın dolğunluğuna və operativliyinə, sənədin meydana gəlməsi ilə informasiyanın çatdırılması arasındakı fasilənin minimuma endirilməsinə səy göstərilməsini tələb edir. Cari biblioqrafik informasiya mənbələrinin yaradılmasının və tələbatçıya çatdırılmasının dövrülüyü məsələsi əhəmiyyətli faktorlardan biridir [Исмайлов, Халилова, 2023: 101-109].

Qeyd etmək lazımdır ki, cari biblioqrafik informasiya təminatında dövrülük meyarı özündə bir sıra digər amilləri də birləşdirir. Belə ki, hər bir cari biblioqrafik vəsait özündəəks etdirdiyi sənəd axınının həcmi, dil, məzmun tərkibi baxımından istifadəçilərin biblioqrafik informasiya tələbatına tam relevant olmalıdır.

Cari biblioqrafik informasiya fəaliyyəti prosesində dövrülük, operativlik, dolğunluq və müvafiq istifadəçilərin informasiya tələbatı xüsusiyyətləri ilə uzlaşmalıdır. Bu baxımdan Milli Kitabxananın mədəniyyət və incəsənət üzrə formalaşmağa başlayan cari elmi-informasiya fəaliyyətinin qarşısında duran vəzifələr mürəkkəb və çoxsahəli idi. Bu geniş fəaliyyət sahəsinin mühüm istiqamətini mədəniyyət və incəsənət üzrə yeni ədəbiyyat haqqında biblioqrafik Informasiyasını özündəəks etdirən nəşrlərin hazırlanması idi. Milli Kitabxananın "Mədəniyyət və İncəsənət üzrə elmi informasiya şöbəsinin Əsasnaməsi"ndə göstərilirdi ki, "şöbənin

qarşısında duran əsas vəzifə kitabxananın bazası əsasında respublikanın Nazirlər Soveti, Mədəniyyət Nazirliyi Aparatı işçilərinə, eyni zamanda mədəniyyət və incəsənət sahəsində çalışan alimlərə, mütəxəssislərə və tədqiqatçılara müvafiq sahə üzrə nəşr olunan ədəbiyyat haqqında müntəzəm olaraq məlumat verməkdir".

Eyni zamanda, əsasnamədə daha sonra qeyd edilir ki, mədəniyyət və incəsənət üzrə cari biblioqrafik göstəricini çap etməkdəəsas məqsəd "Mədəniyyət və incəsənət üzrə nəşr olunan məlumatı toplu halında əks etdirməkdən, bu işdə təkrarçılığı aradan qaldırmaqdan,göstəricinin məzmunu və formasını vahid hala salmaqdan ibarətdir" [Ismayilov, Khudiyeva, 2022: 593-600].

Milli Kitabxananın mədəniyyət və incəsənət üzrə cari biblioqrafik göstəriciləri "Mədəniyyət və incəsənət haqqında yeni ədəbiyyat" adı ilə 1976-cı ildən nəşr edilməyə başladı. Bu orqan 2 ayda bir dəfə 4 çap vərəqi həcmində 500 nüsxə tirajla çap edilirdi.Hər bir buraxılışa daxil edilən materiallar Azərbaycan və rus dillərində verilmişdi. Burada kitablar ilə yanaşı dövri mətbuat materialları da öz əksini tapırdı. Ümumiyyətlə, bu cari biblioqrafik informasiya orqanının məzmunu Milli Kitabxanaya daxil olan ədəbiyyat ilə şərtlənirdi. Materialların sistemləşdirilməsi o dövrdə SSRİ-nin elmi kitabxanaları üçün zəruri sayılan kitabxana-biblioqrafiya təsnifat sənədləri əsasında aparılırdı. Bu təsnifat sisteminəəsasən hər bir buraxılış 2 əsas bölməyə: "Mədəniyyət" və "İncəsənət" bölməsindən ibarət olur, daxildə isə materialların məzmunundan asılı olaraq yarım bölmələr formalaşırdı. Məsələn, "Mədəniyyət" bölməsinin yarımbölmələri bir qayda olaraq aşağıdakılardan ibarət olurdu:

- Mədəniyyət və mədəni quruculuğa aid rəhbər materiallar;
- Mədəniyyət nəzəriyyəsi. Fəlsəfi-sosioloji problemlər;
- Beynəlxalq mədəni əlaqələr;
- Mədəni-maarif işi;
- Klub işi. Mədəniyyət evləri;
- Xalq yaradıcılığı. Bədii özfəaliyyət;
- Muzey işi;
- Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi;
- Mətbuat;
- Radio və televiziya verilişləri;
- Kitabxana işi. Biblioqrafiya.

Nəticə

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir buraxılışda "Kitabxana-biblioqrafiya təsnifat cədvəlləri"nə uyğunlaşdırılmış standart rubrikalarla yanaşı, respublikanın mədəni həyatını əks etdirən materiallar üçün dəəlavə yarımbölmələr ayrılırdı.Mənbələrin biblioqrafik təsvirləri əsasən o dövrdə SSRİ-də qəbul edilmiş QOST 7.15-79 dövlət standartı əsasında aparılırdı.Bu dövri cari orqan 1982-ci ilə qədər "Mədəniyyət və incəsənət üzrə yeni ədəbiyyat" adı ilə çıxırdı. 1982-ci ildən isə çox düzgün olaraq "Azərbaycan mədəniyyəti və in-cəsənəti haqqında yeni ədəbiyyat" adı ilə nəşr edilməyə başladı, bununla da SSRİ-nin digər kitabxanalarının, xüsusən Ümumittifaq Dövlət Kitabxanasının nəşr etdiyi müvafiq informasiya bülletenlərindəki materialların burada təkrarlanmasına son qoyuldu və bu nəşr sırf Azərbaycanşünaslıq xarakteri aldı [Халілова, Іскандарлі, 2023: 91-95].

Bununla əlaqədar göstəricinin strukturu Azərbaycan mədəniyyət və incəsənətinin milli xüsusiyyətlərinə, respublikamızın mədəni həyatına daha uyğun şəkil aldı. 1991-ci ildən

başlayaraq burada "Xarici ədəbiyyatda Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti" rubrikası təşkil edildi.1980-1982-ci illərdə bu cari biblioqrafik informasiya göstəricilərində hər il orta hesabla 2000-2500 adda kitab və dövri mətbuat materialları əks etdirilib fərdi və kollektiv istifadəçilərə, o cümlədən şəhər və rayon kitabxanalarına çatdırılırdı. Maddi çətinliklərləəlaqədar bu qiymətli informasiya vəsaitinin nəşri 1993-cü ildə dayandırıldı.90-cı illərin əvvəllərində Milli Kitabxananın Mədəniyyət və incəsənət üzrə elmi informasiya şöbəsi tərəfindən bəhs etdiyimiz vəsaitlə yanaşı 2 adda cari biblioqrafik orqanlar da nəşr edilirdi.

Bunlar "Respublika mədəni həyatının xronikası" və "Mədəniyyət və incəsənət üzrə respublika qəzetlərinin xülasəsi" adı ilə buraxılan biblioqrafik icmal xarakteri daşıyan dövri orqanlar idi. Rotaprint üsulu ilə ayda 2 dəfə buraxılan "Respublika mədəni həyatının xronikası"nda Azərbaycanın mərkəzi qəzet və jurnallarında ölkəmizin mədəni həyatı iləəlaqədar dərc edilmiş yazıların icmalı xronoloji ardıcıllıqla əks etdirilirdi. Həcmcə 10-15 səhifədən ibarət olan bu informasiya bülletenində hər ayın 15 günü ərzində Azərbaycanın mədəni həyatında, incəsənət aləmində baş verən mühüm hadisələr (sərgilər, yeni tamaşalar, musiqi əsərləri, konsertlər və s.) haqqında qısa referatlar verilirdi.

Bu baxımdan Milli Kitabxananın "Kənd təsərrüfatına dair yeni kitablar" məlumat göstəriciləri kənd təsərrüfatına dair illik, yəni ardı davam edən biblioqrafik nəşrə daha yaxın idi.Bununla yanaşı, belə nəşrin Respublika Kənd Təsərrüfatı Kitabxanası iləəlaqələndirilmiş şəkildə hazırlanması onun məzmun baxımdan dolğun olmasına təminat verirdi.Çünki Milli Kitabxanaya məcburi nüsxə prinsipi əsasında daxil olan kitablar tipoloji baxımdan kənd təsərrüfatı ədəbiyyatını tam əhatə etmirdi.Belə ki, Milli Kitabxanaya kənd təsərrüfatı üzrə istehsalat ədəbiyyatı, dərsliklər, deponə edilmiş nəşrlər, bir sıra normativ sənədlər daxil olmurdu.Belə nəşrlər yalnız Respublika Kənd Təsərrüfatı Kitabxanası tərəfindən alınırdı.Bütün bunlar Milli Kitabxana tərəfindən həmin vəsaitin Respublika Kənd Təsərrüfatı Kitabxanasının iştirakı ilə hazırlanmasını məqsədyönlü edirdi.Bütün bunlar ardı davam edən nəşrin respublikamızın aqrar sahədə çalışan mütəxəssislərini, rayon və kənd kitabxanaları üçün kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə dair sənəd axınını izləməkdə xeyli əhəmiyyət kəsb etdiyini təsdiqləyir.Keçən əsrin 70-80-ci illərində Milli Kitabxana daha 3 adda biblioqrafik dövri və ardı davam edən nəşrlər hazırlamaq təşəbbüsündə olmuş və bu istiqamətdə xeyli işlər görmüşdür.

Belə ki, kitabxana 1971-1989-cu illər ərzində cari ədəbiyyatı əvvəlcə yarımillik, sonra isə müxtəlif vaxtlar ərzindəəks etdirən "Azərbaycan xarici mətbuatda" (rus dilində) adlı biblioqrafik göstəricilər hazırlayıb elmi ictimaiyyətə təqdim etmişdir.1971-1973-cü illərdə bu seriya ilə 6 buraxılışda biblioqrafik göstərici nəşr edilmişdir [Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının hesabatları, 1968-2023].1980-ci ildə 1975-1978-ci illər ərzində, 1989-cu ildə isə 1978-1988-ci illər ərzində [9] xarici ölkələrin mətbuatında Azərbaycan haqqında dərc edilmiş materialların biblioqrafik göstəriciləri meydana gəlmişdir.Bu vəsaitlər 70-80-ci illərdə kapitalizm və sosializm sistemləri arasında gedən ideoloji mübarizədən doğan biblioqrafik nümunələr kimi dəyərləndirilə bilər. Onlar əsasən Azərbaycan Respublikasının nailiyyətlərini göstərən, ilk növbədə o dövrdə mövcud sosialist ölkələrinin (Polşa, Bolqarıstan, Vyetnam, ADR, Çexoslovakiya və s.) mətbuatında dərc olunmuş yazıları əks etdirirdi. Kapitalist ölkələrinin mətbuatında dərc edilmiş neqativ yazılar isə ciddi senzuraya məruz qalaraq xüsusi fondlarda mühafizə edilirdi və şübhəsiz, heç bir biblioqrafik orqanda öz əksini tapa bilməzdi.

1978-ci ildən başlayaraq Milli Kitabxana rus dilində "Azərbaycan SSRİ mətbuatında" başlığı iləəvvəlcə yarımillik, sonra isə illik biblioqrafik göstəricilərin tərtibi ilə də məşğul olurdu.1978-1991-ci illərdə bu başlıq altında həmin göstəricinin 10 buraxılışı

olmuşdur. Bu vəsaitlərdəəsasən Azərbaycan yazıçılarının SSRİ respublikalarında nəşr olunmuş tərcüməəsərləri, ədəbi-tənqidi məqalələr, ölkəmizin iqtisadi, mədəni həyatı iləəlaqədar dövri mətbuatda rus dilində dərc olunmuş məqalələr əks etdirilirdi.Bütün materiallar SSRİ xalqlarının adlarının (ruslardan başqa) əlifba sırası ilə düzülür, daxildə isə yenə müəlliflərin və ya sərlövhələrin əlifba sırasına riayət edilirdi.

1986-cı ildə həmin göstəricilərdəəks etdirilmiş sənədlərin bir qismi, həmçinin 1972-1978-ci illərin materialları külliyyat halında "Azərbaycan sovet xalqları ailəsində" başlığı ilə müstəqil göstərici şəklində çap olunmuşdur.Bu göstəriciyə 1972-1978-ci ildə dərc edilmiş materiallar daxil edilmişdir.Xeyli zəhmət və axtarışlar nəticəsində meydana gələn bu dövri və vaxtaşırı məlumat nəşrləri ilk növbədə siyasi xarakter daşıyan vəsaitlər idi.Onlar mürəkkəb ideoloji mübarizələr və kommunizm ideologiyası ehkamlarının hökm sürdüyü bir şəraitdə SSRİ geopolitik məkanında guya möhkəm xalqlar dostluğunun mövcudluğu ideyasına xidmət edən vasitələr hesab olunurdu.Bu ideyaların uydurma olması XX əsrin 90-cı illərində Sovet imperiyasının dağılması, milli konfliktlər, mürtəce separatçılıq və Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü kimi faciəli hadisələrdə özünü daha aydın şəkilə göstərdi.

Ədəbiyyatlar:

1. Z.H.Əliyev. 1978.Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi (1920-1970). [Mətn] : dərs vəsaiti /; red. Ə. T. Xələfov ; AzSSR Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi, S. M. Kirov ad. ADU -**Əliyev, Zöhrab Hüseyn oğlu. Əməkdar mədəniyyət işçisi, pedaqoji e. n., prof. 1933-2019**Bakı: ADU, 77, [3] s.: 20 sm.
2. Z.H.Əliyev. 2007.Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi [Mətn] :Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsində təhsil alan tələbələr üçün dərslik /; red. N. İ. İsmayılov ; rəyçilər N. İ. İsmayılov, S.A. Sadıqova, **Əliyev, Zöhrab Hüseyn oğlu. Əməkdar mədəniyyət işçisi, pedaqoji e. n., prof. 1933-2019** Bakı: Bakı Universiteti, - 186 s, 21 sm
3. А.Маммадов, & Н.Ісмайлов, 2023. Національні бібліотеки: типологія, основні функції та сучасні напрями розвитку. Науково-теоретичний альманах Грані, 26(1), 15-20.
4. Ismayilov, N., Mahammadli, D., & Khudiyeva, V. (2022). Methods and Means of Information Search in the Digital Environment. Scientific and Theoretical Almanac Grani, 25 (5), 31-34.
5. Ісмайлов, Н.,& Халілова, Н. 2023. Нові види бібліографічних ресурсів в електронному середовищі. Науково-теоретичний альманах Грані, 26(5), 101-109.
6. Ismayilov, N., & Khudiyeva, V. 2022. Assessment of digital knowledge and research skills and overview of on going work at the national level, forecasting. Concepts of digitization. Technium Social Sciences Journal, 35, 593-600.
7. Халілова, Н.,& Іскандарлі, А. 2023. Бібліометричні параметри для оцінювання дослідників. Науково-теоретичний альманах Грані, 26(6), 91-95.
8. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının məlumat-biblioqrafiya şöbəsinin 1968-2023-ci illər üzrə hesabatları.
9. https://www.millikitabxana.az/

DEVELOPMENT OF THE EXISTING BIBLIOGRAPHIC RESOURCES SYSTEM IN AZERBAIJAN

Vazufe Khudiyeva[23]

Abstract

The creation of bibliographic information has been an integral and important area of the information provision process at all times. As a field of activity, bibliography as the main decisive factor in the process of information exchange between the document and the information user is developing while maintaining its informative function even in the modern era when the flow of documents is accelerating. From this point of view, the history of creation and development characteristics of bibliographic resources, which are one of the main forms of existence of bibliographic information, always remain an object of research. The position of the current bibliographic resources in the document-demand system is characterized by the delivery of more innovative information to users in a more prompt and efficient manner. The process of creating current bibliographic samples in the Republic of Azerbaijan was created by the activity of the Azerbaijan State Book Chamber, M.F. The National Library named after Akhundov developed and reached its current level of development.

The Central Scientific Library of the Azerbaijan National Academy of Sciences and other libraries of republican importance have also contributed to the process of creating current bibliographic resources. The article examines the process of creating current national bibliographic resources in the Republic of Azerbaijan, and compares the text and statistical indicators of existing bibliographic activity centers.

Keywords: Development of the current national bibliography in Azerbaijan, current bibliography, system of bibliographic resources, activity of the Book Chamber, current system of bibliographic resources of the National Library named after M.F. Akhundov.

References:

History of Azerbaijani bibliography (1920-1970) [Text]: textbook /Z. H. Aliyev; ed. A. T. Khalafov; AzSSR Ministry of Higher and Secondary Specialized Education, named after S. M. Kirov. ADU - Aliyev, son of Zohrab Huseyn. Honored cultural worker, pedagogic e. n., prof. 1933-2019 Baku: ASU, 1978. 77, [3] p.: 20 cm.

History of Azerbaijani bibliography [Text]: Textbook for students studying at the library-information faculty /Z. H. Aliyev; ed. N. I. Ismayilov; reviewers N. I. Ismayilov, S.A. Sadygova

Aliyev, son of Zohrab Huseyn. Honored cultural worker, pedagogic e. n., prof. 1933-2019 Baku: Baku University, 2007- 186 p., 21 cm

[23]**Khudiyeva Vazufa.** - Baku State University, teacher of the "Document Management" department of the Faculty of Information and Document Management

E-mail:vazufe@mail.ru

ORCİD İD: orcid.org/0000-0002-5376-8385

Sitat gətirmək üçün: Khudiyeva,V. 2024 “Development of the existing bibliographic resources system in Azerbaijan”. O‘zbekiston: til va madaniyat 3:

Mammadov, A., & Ismailov, N. (2023). National libraries: typology, basic functions and modern directions of development.Scientific-theoretical almanac Grani, 26(1), 15-20.

Ismayilov, N., Mahammadli, D., & Khudiyeva, V. (2022).Methods and Means of Information Search in the Digital Environment. Scientific and Theoretical Almanac Grani, 25 (5), 31-34.

Ismailov, N., & Khalilova, N. (2023).New types of bibliographic resources in the electronic environment.Науково-теоретичный альманах Грани, 26(5), 101-109.

Ismayilov, N., & Khudiyeva, V. (2022). Assessment of digital knowledge and research skills and overview of ongoing work at the national level, forecasting. Concepts of digitization.Technium Journal of Social Sciences, 35, 593-600.

Khalilova, N., & Iskandarli, A. (2023).Bibliometric parameters for evaluating researchers.Scientific-theoretical almanac Grani, 26(6), 91-95.

Reports of the information-bibliography department of the Azerbaijan State Library named after M.F. Akhundov for the years 1968-2023.

https://www.millikitabkhana.az/

MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHDA TA'LIM METODLARINI OPTIMAL TANLASH

F.E.Jomonqulova **-** *SamISI dotsenti , t.f.n*
M.Q.Nizomov **-** *SamISI , magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish hamda pedagogning o'quv mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rish bosqichlari, o'quv mashg'ulotining tarkibiy qismlari, turlari, o'quv mashg'uloti ishlanmasini tayyorlash kabilar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, bilim, ko'nikma, malaka, o'quv mashg'uloti, ta'rif, sistema, DTS, fan dasturi, o'quv reja, munozara, seminar, sinov, test, amaliy mashg'ulot, laboratoriya, pedagogik texnologiya, axborot texnologiya, interfaol usul va boshqalar.

Ushbu maqolani mamlakatimiz birinchi prezidenti I.A.Karimov ning ushbu gaplari bilan boshlaymiz:

Hozirgi zamon ijtimoiy hayot sohalarida ajoyib kashfiyotlar, murakkab jarayonlar, universal texnologiyalar bilan bog`liq umumbashariy jarayonlar yuz bermoqda. Bu model vujudga keltirilgan ilmiy texnikaviy salohiyatidan keng va samarali foydalanishga, fundamental va amaliy fanning yutuqlarini, chuqur ilm talab qiladigan texnologiyalarni amaliyotga keng joriy etishga, yuqori malakali, iqtidorli ilmiy kadrlar sonini ko`paytirishga asoslanadi. Bu mamlakatimiz jahondagi iqtisodiyotni va sanoatini rivojlangan davlatlar qatoriga kirib borishining zarur sharti va mustahkam poydevori bo`lib xizmat qiladi» - deb ta`kidlagandilar birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov.

Bugungi kun talablaridan kelib chiqib, ta`lim-tarbiya jarayonida barkamol avlodni shakllantirish lozim, uning natijasi, mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchan kuchli irodali, ishchan, g`oyaviy e`tiqodli, ma`naviyati yuksak, pok vijdonli yoshlarni tarbiyalash dolzarb vazifadir.

2017-2021 yillarda Harakatlar starategiyasi negizida ham ta'lim sifatini oshirish va dars jarayonini ishlab chiqarish bilan integratsiyasini kuchaytirishga katta e'tibor qaratilgan. Xususan Barcha oliy o'quv yurtlari yagona korporativ tarmoqqa birlashtirilgan. www.edu.uz, www.markaz.uz veb-saytlari ishga tushirilgan. Internet tarmog'ining milliy segmentida axborot resurslarni shakllantirish bo'yicha chora-tadbirlar rejasiga muvofik, barcha o'quv yurtlari veb-saytlari www.edu.uz axborot–ta'lim portaliga birlashtirilgan[1,2].

O`zbekiston Respublikasida jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning ahamiyati katta. Shuning uchun Respublikamizda axborot texnologiyalari sohasida milliy axborotlashtirish tizimini shakllantirish, jamiyat hayoti va boshqaruvning barcha jabhalariga zamonaviy axborot texnologiyalari, kompyuter texnikasi va telekommunikatsiya vositalarini ommaviy ravishda joriy qilish va ulardan foydalanish, fuqarolarning axborotga ehtiyojlarini to`laroq qondirish va jahon axborot resurslariga ulanish imkoniyatlarini kengaytirish asosiy vazifalardan hisoblanadi[2].

Insoniyat o`zining rivojlanishi tarixi mobaynida modda, quvvat va axborotlarni o`zlashtirib kelgan. Bu rivojlanishning butun bir davrlari shu bosqichning ilg`or texnologiyasi

nomi bilan atalgan. Masalan: "tosh asr" - mehnat quroli yasash uchun toshga ishlov berish texnologiyasini egallash bosqichi, "kitob chop etish asri" - axborotni tarqatishni yangi usulini o`zlashtirish bosqichi, "elektr asri" - quvvatning yangi turlarini o`zlashtirish bosqichi shular jumlasidandir. Bundan 50-60 yillar ilgari "atom asri" boshlandi deyilgan bo`lsa, hozirgi kunda "axborot asri", "E "Informatika" fanining vazifasi talabalarga EHMda qayta ishlov uchun zarur bo`lgan axborotlarni tasvirlash, yechilayotgan masalani birmuncha sodda bo`laklarga bo`lib, matematik modellash asoslarini o`zlashtirish, asosiy algoritmlar turlarini, algoritmik tillardan birini mukammal bilish, dastur tuzish va uni EHMga kiritib natija olish va shaxsiy kompyuterlarda ishlashni o`rgatishdan iboratdir.

Tabiat va jamiyatdagi turli hodisa, jarayon va voqealarni ma`lumotlar orqali ta`savvur etilishi, ma`lumotlardagi axborotni EHMlar orqali ishlov berilishi insonga dunyoni bilishda keng imkoniyatlar yaratadi. Mubolagasiz aytish mumkinki, EHMlar XX asr mo`jizasidir.

Shu vaqtgacha an`anaviy ta`limda talaba (yoki o`quvchi)larni faqat tayyor bilimlarni egallashga o`rgatib kelingan edi. Bunday usul talaba(yoki o`quvchi)larda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlikni so`ndirar edi.

Hozirgi kunda ta`lim jarayonida interfaol uslublar (inovatsi pedagogik va axborot texnologiyalari)dan foydalanib, ta`limni samaradorligini ko`tarishga bo`lgan qiziqish, e`tibor kundan-kunga kuchaya bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo`llanilgan mashgg`ulotlar talaba ( o`quvchi)lar egallayotgan bilimlarni o`zlari qidirib topishlariga,mustqil o`rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o`zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O`qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo`naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o`quv jarayonida talaba (yoki o`quvchi) asosiy figuraga aylanadi[4,5].

Pedagog - olimlarning yillar davomida ta`lim tizimida:

Nega o`qitamiz?

Nimani o`qitamiz?

Qanday o`qitamiz? savollariga javob izlash bilan bir qatorda

Qanday qilib samarali va natijali o`qitish mumkin? - degan savoliga ham javob qidirdilar.

Bu esa, olim va amaliyotchilarni o`quv jarayonini texnologiyalashtirishga, ya`ni o`qitishni ishlab-chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko`rish mumkin, degan fikrga olib keldi.

Bunday fikrning tug`ilishi pedagogika fanida yangi pedagogik texnologiya yo`nalishini yuzaga keltirdi.

Bugungi kunda ta`lim muassasalarining o`quv-tarbiyaviy jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e`tibor berilayotganining asosiy sababi quyidagilardir:

Birinchidan, pedagogik texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta`limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida. «Ta`lim to`g`risida»gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da rivojlantiruvchi ta`limni amalga oshirish masalasiga alohida e’tibor qaratilgan.

Ikkinchidan, pedagogik texnologiyalar o`quv-tarbiya jarayoniga tizimli yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi.

Uchinchidan, pedagogik texnologiya o`qituvchini ta`lim-tarbiya kechishining maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo`lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

To`rtinchidan, pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo`llashga asoslanganligi sababli, ularning qo`llanilishi kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablarini amalga oshirishni ta`minlaydi.

O`quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to`g`ri joriy etilishi o`qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslaxatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa talaba (yoki o`quvchi)dan ko`proq mustaqillikni, ijodiy va irodaviy sifatlarni talab etadi[5,6].

Pedagogik texnologiya asosida o`tkazilgan mashg`ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o`ch munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o`z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi.

Hozirgi davrda sodir bo`layotgan inovatsion jarayonlarda ta`lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o`zlashtirish va o`zlashtirgan bilimlarini o`zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak.

Shuning uchun ham, ta`lim muassasalarining o`quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o`qitish uslublari interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o`rni va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta`limda qo`llanishiga oid bilimlar, tajriba talaba (yoki o`quvchi)larni bilimli va yetuk malakaga ega bo`lishlarini ta`minlaydi.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o`qituvchi va talaba (yoki o`quvchi) faoliyatiga yangilik, o`zgarishlar kiritish bo`lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi.

Interfaol («Inter» - bu o`zaro, «ast» - harakat qilmoq) - o`zaro harakat qilmoq yoki kim bilandir suhbat, muloqot tartibida bo`lishni anglatadi.

Boshqacha so`z bilan aytganda, o`qitishning interfaol uslubiyotlari - bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli bo`lib, unda ta`lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb qilingan bo`ladilar, ular biladigan va o`ylayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo`ladilar. Interfaol darslarda o`qituvchining o`rni qisman talaba (yoki o`quvchi)larning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo`naltirishga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Mirziyoev Sh.M. “2017-2021-yillarda O’zbekiston rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi boyicha Harakatlar strategiyasi” Toshkent, 2017 y.

2.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. PQ-381. «Respublika aholisini axborot-kutubxona bilan ta’minlashni tashkil etish to’g’risida». 2006

5.Yuldoshev J.G. Yangi pedagogik texnologiyalar tushunchalari, muammolari, echimlari. G’G’ Xalk ta’limi, 1999, №4.

6.Yuldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari.-T, 2001.

7.Ishmuhamedov R. Abdukodirov A. Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog-o`qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar).-T.: Iste’dod, 2008.- 180 b.

8. www.ziyonet.uz

9. www.bimm.uz

INGLIZ TILI NUTQ FAOLIYATLARINING O‘QITISH METODIKASIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Ass. Akramova Mohichehra Rustamovna
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Samarqand filiali “Tillar kafedrasi”
m.akramova05@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматривается методы обучения речевой деятельности английского языка на занятиях современных технологий и методы лингвистики в современном англистике.

Ключевые слова: Речевая деятельность, чтение, лексическое единство, полисимия, функциональные слова.

Nutq faoliyatining asosiy til materiallari o’z ichiga fonetik yoki talaffuz, grammatik, leksik materiallarni o’z ichiga oladi.Til materiallari ingliz tilini o’rgatishda muhim rol o’ynaydi. Ular hamma nutq faoliyatlari uchun asosiy material hisoblanadi. Til, nutq vositalariga tilning tovush tizimini, ohangini grammatik tuzilishini, leksikasini kirgizish mumkin. Nutq faoliyatlarini amalga oshirish uchun fonetik yoki talaffuz, grammatik, leksik materiallarni belgilaydi. Talaba nutq faoliyatini egalashi, bajarishi uchun ingliz leksikasini, grammatikasini, ingliz fonetik tizimini tanlab o’rgatiladi. Metodika ilmiy nuqtai nazaridan ko’p til materialini o’rgatish o’rniga maxsus maqsad bo’yicha tanlangan oz sonli til materiali orqali nutq faoliyatini o’rgatish osondir.Til materialini tanlashda faollashtiriladigan nutq faoliyatining turi, xususiyati hisobga olinishi mumkin. Til materiallarining xususiyatini, ularni faollashtiradigan nutq faoliyatining yuritish xususiyatlarini hisobga olib, ular maxsus tamoyillar aosida tanlanadi. Har bir til materiallari o’zining tanlash tamoyillariga ega. Talaba ingliz tili materialini o’rganayotganda ularning o’ziga xos xususiyatlari, o’zbek, rus tillarining xususiyatlarini ta’siri bo’ladi. Bularga ahamiyat berish zarur. S.F. Shatilov tillar ta’sirni 5 guruhga ajratadi.

1.Faqat ingliz tilining o’zining salbiy, ijobiy ta’siri.
2. Faqat ona tilining salbiy, ijobiy ta’siri.
3. Faqat rus tilining salbiy, ijobiy ta’siri.
4. Ona tili, rus tilining o’zining ijobiy ta’siri.
5. Ona tili, rus tili, ingliz tilining ta’siri.

Talaba yuqoridagi tillarning ta’sirida avtomatlashgan til, ko’nikma malakalarni ko’r-ko’rona ingliz tiliga ko’chiradi. Ilmiy tilda buni “ko’chirish”deyiladi.Tillar ijobiy ta’sirini transpozitsiya, salbiy tasiri esa interferntsiya deyiladi. Til materiallari to’qnashuvidan kelib chiqadigan salbiy ta’sirni, interferentsiyani hisobga olib professor J. Bo’ronov 3 xil interferentsiya mavjudligini ko’rsatdi.

1.Fonetik interenferentsiya.
2.Grammatik interenferentsiya.
3.Leksik interenferentsiya.

Har bir til materiali o’zini o’rgatish, o’qitish xususiyatlariga, metod, yo’l, usullariga tanlash tamoyilariga, interferentsiyasiga egadir.

Ingliz tilinini o’rgatishda talaffuzning o’rni, dastur talablari: Nutq faoliyatining til materiallaridan biri fonetikadir. Inglizcha talaffuzni o’rgatish nutq faoliyatini o’rgatishda

muhim o’rin tutadi. U nutq faoliyatining asosini tashkil etadi, chunki tovushlardan tuzilgan til kishilik jamiyatining birdan- bir tili bo’lib kelgan va bo’lib qoladi. Talaffuzni yaxshi egallash nutq faoliyatlarini puxta egalashga zamin yaratadi. Talaffuz yoki fonetik material nutq faoliyatining materiali bo’lib xizmat qiladi. Inglizcha tovush, tovush birikmalarini, so’zlarini, gaplarni talaffuz qiish inglizcha nutqni tinglab-tushunishga, gapirishga,o’qib tushunishga, yozma nutqqa ta’sir qiladi. Ularni quyidagilarga ko’rish mumkin: **Speaker** yoki **reader** so’zlarida bitta tovush noto’g’ri talaffuz qilinsa, o’quvchilar noto’g’ri tushunadi, butunlay boshqacha ma’no kelib chiqadi.

white	o’rniga	wide
it	o’rniga	eat
pot	o’rniga	port
send	o’rniga	sent

deb talaffuz qilinishi so’zlarning ma’nosini o’zgatiradi, talaba tinglab, boshqa ma’no, mazmunni tushunadi. Masalan,

1. Good morning.

2. Good morning.

Ikkalasida ikki xil ma’no, mazmun kelib chiqadi. Birinchisida oddiy samimiy salomlashishni tushunish mumkin bo’lsa, ikkinchisida kinoya bilan salomlashishni yoki xayrlashishni tushunish mumkin. Inglizcha talaffuz qilishni o’rgatishda adabiy talaffuzga asoslanadi. Bunda ikki xil uslub:

1) to’liq standart yoki **complete**;

2) qisqa uslub **received pronunciation** mavjud.

To’liq uslub Angliyaning radio, maktab, teatr, matbuotda qo’llaniladigan talaffuzdir. U hamma ritmik guruhlarni, tovushlarni ravshan talaffuz qilqshni talab qiladi.

Ingliz tili fonetik tizimining xususiyatlari:

Biz ingliz tilini fonetik tizimini o’zini va ona tili fonetik tizimi bilan taqqoslagandan kelib chiqadigan xususiyatlarini hisobga olishimiz kerak. Bu xususiyatlar inglizcha talaffuzni o’rgatishda ijobiy va salbiy ta’sir qiladi. Ijobiy ta’sir talaffuzni o’rgatishda yordam beradi, u o’quvchi ongli o’zlashtirishining manbaidir. Salbiy ta’sir chalkashtiradi, interferentsiya keltirib chiqaradi. Bu xususiyatlarni bilib salbiy ta’sirning oldini olamiz. Ularni o’rgatish ucun talaba metodlarni, usullarni, vositalarni tanlaydi. Hamma usul, yo’l, vosita bir xil foyda bermaydi. Ingliz tili fonetik tizimining o’ziga xos xususiyatlari:

1) unli harflarning to’rt xil tovushga ega bo’lishligi, yani 6 ta unli harflarning 20 tovush berishi yoki bo’lib o’qilishi, talaffuz qillinishi;

2) tovushning harfdan ko’pligi: 26 ta harf 46 ta tovush beradi;

3) diftong va triftonglarning mavjudligi:

4) ingliz tovushlarining tanglayda talaffuz qilinishi;

5) ikkita harflarning bitta tovush berishligi kabilar sh, ch.

6) uzun- qisqa tovushlarning mavjudligi **e [i:]; e [e]**. Ingliz tili fonetik tizimi o’zbek tili fonetik tizimi bilan taqqoslaganda xususiyatlar yanada yaqqol namoyon bo’ladi. Ular miqdor, sifat, keskinlik jihatdan farq qiladi.

Miqdor jihatdan farqi: ingliz tili unlilari qisqa, cho’ziq talaffuz qilinadi. O’zbek tilida esa bunday tovushlar yo’q. Cho’ziq unli tovush ingliz tilida ma’no o’zgartiradi.

Masalan: **it- eat**

Sifat jihatdan esa, ingliz tilida tovushlar monoftong, diftong va triftonglarga bo'linadi, o'zbekchada esa bo'linmaydi. Masalan: monoftong **[i],** diftong **[ai**], triftong [ai]. Ingliz tilida tovushlar o'bek tilidan kuchli farq qilib talaffuz qilinadi. O'zbek undoshlariga qaraganda ingliz undoshlari keskinligi, jarangsizligi, yumshoq talaffuz etilmasligi, almashuv hodisasi ro'y bermasligi bilan farq qiladi. Ingliz tili tovushlarini talaffuz qilganda: O'zbek tovushlariga qaraganda ba'zi ingliz tovushlarini tanglayda talaffuz qilinishi; Tovushlarning uzun-qisqaligi; Tovushning bir xil talaffuz etilib, boshqacha ifodalanishi, yozilishi; So'zdagi ba'zi harflarning umuman o'qimasligi va talaffuz qilinmasligini hisobga olish. Bularni hisobga olmasak, talaba ko'r- ko'rona o'zbek tili fonetik tizimining, talaffuz qilishning xususiyatlarini inglizcha talaffuz qilishga ko'chiradi. Natijada fonetik interferentsiya kelib chiqadi.

Adabiyotlar:

1.Sossyur F.de. Trudi po yazikoznaniyu. – M., 1977.

2.Usmonov S. Umumiy tilshunoslik. Toshkent, 1972.

3.Apresyan Yu.D. Idei i metodi strukturnoy lingvistiki. M., 1966

4. Бушуй А.М. Сущность языка как проблема общей лингвистики. – Тексты лекций. – Самарканд: самГИИЯ, 2004.-90 с.

5. Бушуй Т.А. Основы лингвистической концепции Романа Якобсона //Matn lingvistikasi. I. – Samarkand: SamDCHTI, 2005.- C. 103-107.

6. Бушуй Т.А. Основы философии языка Вильгельма фон Гумбольдта //Matn lingvistikasi. I. – Samarkand: SamDCHTI, 2005.- C. 13-24.

7. Bushuy, Tatyana. Umumiy tilshunoslik. – O'quv qo'llanma. – Samarqand SamDCHTI, 2002.

КОММУНИКАТИВНАЯ РЕЧЬ КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Ибатова Амира Шавкатовна

(PhD), доцент кафедры «Языков»

Самаркандского филиала Ташкентского

университета информационных технологий

amira_ibatova@mail.ru

Annotation: The article examines communicative speech, understanding its norms and differences from the written form of literary language, linguistics, the concept of ellipsis, elliptical sentences, as well as work to improve the culture of both written and oral speech.

Key words: speech, communicativeness, ellipsis, structure, syntactic, lexical, linguistic, sentences.

Аннотация: В статье рассматривается коммуникативная речь, понимания её норм и отличий от письменной формы литературного языка, лингвистики, понятие эллипсиса, эллиптические предложения, а также работа по повышению культуры как письменной, так и устной речи.

Ключевые слова: речь, коммуникативность, эллипсис, структура, синтаксический, лексический, лингвистический, предложения.

Коммуникативная речь всё больше привлекает к себе внимание лингвистов. Без понимания её норм и отличий от письменной формы литературного языка невозможна работа по повышению культуры как письменной, так и устной речи.

Вопрос разграничения разговорной (устной) и письменной речи Н.Ю. Шведова решает так: а) "…содержанием устной речи преимущественно являются интересы данного момента. Она сохраняет при этом те характерные свои черты, которые выявляются из основной её сущности, из прямого её назначения – удовлетворять задачи непосредственного общения"; б) "…пишут не о том, о чём говорят…не так говорят; в) "…пишут обычно тому, кто отделён расстоянием, чья непосредственная реакция на высказываемое не проявляется во время обращения к нему" [19, 12]. Поэтому можно сказать, что письменная речь максимально логически ясна, тогда как при устном общении высказывание не нуждается в тщательной отделке ни со стороны логической, ни со стороны синтаксической, ни даже лексической. Разговорная речь многоаспектна. В качестве основного фактора, определяющего её специфику, исследователи выдвигают разные особенности: "устный характер речи" (О. А. Лаптева)", "непосредственность общения" (О. Б. Сиротинина), "спонтанность" (К. Кожевникова, К.А. Долинин), неофициальную сферу общения, диалогичность. Выясняется также место разговорной речи в системе функциональных разновидностей языка, сфера её использования. По мнению И. Р. Гальперина, "... разговорная речь – особый тип речи, противопоставленный всем книжным стилям речи сразу, а не каждому из них в отдельности" [7, 72]. Это значит, что форма разговорной речи является для неё определяющей.

Проблемой в исследовании разговорной речи является также определение характерного для неё уровня. И здесь мнения лингвистов расходятся. Так, находятся сторонники семантического уровня (В.Г. Адмони, 1972; Н.Д. Арутюнова, 1975; В.Г. Гак, 1975; Е.В. Гулыга, 1975; И.П. Сусов, 1975; У. Чейф, 1970; Ф. Данеш, 1964); коммуникативного уровня (В.Г. Гак, 1975); уровня организации высказывания (Ф. Данеш, 1964) и актуального членения (И.Ф. Вардуль, 1970).

Кроме того, для обозначения разговорной речи лингвисты используют разные термины: "разговорный стиль", "обиходно-бытовая речь", "разговорный язык" и т. д. Наиболее распространённым является термин "разговорная речь".

Все указанные моменты свидетельствуют не только о терминологическом разнобое в исследованиях по проблеме разговорной речи, но и разном понимании самого объекта исследования.

На материале английского языка разговорная речь рассматривалась с точки зрения стилистической подсистемы синтаксических единиц [17, 3].

Цель данного исследования состоит в том, чтобы, подробно не останавливаясь на существующих точках зрения на разговорную речь, провести системный анализ структуры двухъядерных безглагольных предложений английского и узбекского языков.

Попытаемся описать основные синтаксические конструкции этих предложений, выявить их дифференциальные признаки в семантике и структуре, особенности их актуального членения.

Во все периоды развития английского языка исследователями

отмечался процесс распространения предложения путём расширения его членов, образования новых словосочетаний и усложнения синтаксических связей между частями предложения [11, 5].

Среди стилистических подсистем разговорная речь характеризуется особыми синтаксическими конструкциями, связанными с неофициальным общением, основополагающим структурным принципом которых является эллипсис. Стилистически отмеченные эллиптические и стилистически отмеченные экспрессивные конструкции представляют собой формальное средство выражения экспрессивности разговорной речи, также непринуждённости, вызванной неофициальным характером общения. Они обладают коннотативным характером общения, сопровождающим основное денотативное значение. Здесь особую роль приобретает контекст, необходимый для использования и правильного истолкования эллиптических форм, составляющих основную часть разговорной речи. Отсюда следует, что эллиптичность как один из основных принципов построения разговорного текста находит воплощение в широком распространении неорганизованных построений предложений, характеризующихся самоперебивами, добавлениями, перестройкой фразы на ходу. Это всё зависит от персонального общения. Можно сказать, что эллипсис является источником пополнения грамматического строя языка новыми синтаксическими конструкциями.

При определении эллипсиса мнения лингвистов также расходятся. Например, по мнению Ш. Балли, "… эллипсис может заключаться не только в опущении одного или нескольких слов, но выпадении слогов из слова из семантически связанной группы предложений [23], Р.Жиро же считает эллиптическими такие предложения, в которых нарушена норма языка [25]. Под этим имеется в виду невозможность понимания точного смысла сказанного или написанного без восстановления опущенных членов. Но точный смысл многих высказываний может быть понят лишь путём привлечения лингвистических и экстралингвистических контекстных факторов. Таким образом, понятие эллипсиса становится безграничным, а эллиптические предложения – неопределёнными по своей сущности. Не вдаваясь в подробности проблемы эллиптичности и неполноты предложения и исходя из вышеизложенного, мы можем утверждать, что основным объектом разговорной речи на материале художественной литературы являются эллиптические или неполные предложения, односоставные (вокативные, эмотивные, номинативные), двухъядерные безглагольные предложения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арутюнова Н.Д. Предложения и его смысл. Автореф. дисс. докт. филол. наук. Москва: 1975. – 36 с.

2. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. – Санкт-Петербург, Издательство: ЛКИ, 2008. – 200 с. 9. 3. Дудучова Р.Е. Структура неполносоставных предложений английской диалогической речи: Автореф. дисс. … канд. филол. наук. – Тбилиси, 1966. – 26 с.

4. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – Москва, Высш. школа,1981. – 285 с

TOG'AY MUROD QISSALARIDA MILLIY MENTALITET VA LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLAR

Kobilov N
SamDChTI O‘zbek tili va kompyuter lingvistikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi, Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)
Elektron manzil: nomozqobilov1980@mail.ru

Annotatsiya: Tog'ay Murod qissalarida o'zbek milliy mentaliteti va lingvokulturologik xususiyatlar yorqin tarzda aks ettirilgan. Qissalarda milliy ong, tarixiy xotira va xalqning ichki ruhiy olami lingvistik hamda madaniy jihatdan chuqur ochib beriladi. Ushbu maqola yozuvchining milliy o'ziga xos uslubi va asarlaridagi lingvokulturologik boyliklarni o'rganishga bag'ishlangan.

Ma’lumki, til, madaniyat, etnosning o‘zaro aloqasi va munosabati masalasini o‘rganish fanlar bilan bog‘liq muammo sanaladi. Bu masalaning yechimini falsafa va sotsiologiyadan tortib, etnolingvistika va lingvokulturologiyagacha bo‘lgan bir necha fanlarning birgalikdagi sa’y-harakatlari bilangina hal qilish mumkin. Masalan, lisoniy tafakkurning etnik masalalari bilan lingvistik falsafa, etnik, ijtimoiy yoki guruhlar muloqotining o‘ziga xos lisoniy jihatlari bilan psixolingvistika kabilar shug‘ullanadi.

Lingvokulturologiya tilshunoslikning mustaqil yo‘nalishi sifatida XX asrning 90-yillarida vujudga keldi. Bu insonni ijtimoiy va madaniy hayotidagi uning tabiat, jamiyat, tarix, san’at va boshqa sohalarga ko‘ra o‘zini o‘zi anglashini tadqiq etsa, tilshunoslik tilda olam lisoniy manzarasining mental modellar ko‘rinishida aks etadigan va qayd qilinadigan inson dunyoqarashini o‘rganadi. Lingvokulturologiyaning predmeti o‘zaro chambarchas aloqada, muloqotda bo‘lgan til va madaniyat sanaladi. Lingvokulturologiya madaniyatshunoslik va tilshunoslik kesishgan nuqtada shakllangan til tadqiqining yangi sohasidir. Lingvokulturologiya madaniyat va tilning o‘zaro aloqasini, o‘zaro ta’sirini, tilda o‘z aksini topgan xalq madaniyatining ko‘rinishlarini tadqiq etadi. Lingvokulturologiya tilni madaniyat fenomeni sifatida o‘rganuvchi fan bo‘lib, o‘zaro aloqadorlikda bo‘lgan til va madaniyat uning predmetini tashkil qiladi. Binobarin, V.N. Teliya bu haqda shunday yozadi: “Lingvokulturologiya insoniy, aniqrog‘i, insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandir. Bu esa shuni bildiradiki, lingvokulturologiya markazi madaniyat fenomeni bo‘lgan inson to‘g‘risidagi antropologik paradigmaga xos bo‘lgan yutuqlar majmuasidir” [1.,222].

Haqiqatan nutqiy muloqotning yuzaga chiqishi uchun muhit zarur vosita bo‘lib, bu bevosita bir shaxs nutq faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan hudud yoki millatga xos mentalitet bilan bog‘liq ravishda yuzaga chiqadi. Bu esa prof. Sh. Safarov ta’kidlaganidek, “Nutqiy muloqotda axborot uzatish “yuki”, so‘zsiz, lisoniy birliklar “yelkasi”ga tushadi, ammo shaxslararo munosabat normasini, milliy-madaniy qadriyatlar tizimini egallamasdan turib, to‘laqonli muloqotga kirishishning imkoni yo‘q”[2., 108].

Lingvokultrologiya madaniylikni nutq va diskursda yuzaga chiqishi bilan milliy manzarasi, lisoniy ong, mental-lisoniy majmuaning o‘rganishi bilan shug‘ullanuvchi sohasidir. Shu bois ham unda inson mentalitetini aks ettiruvchi jarayonlar yetakchilik qilishi tabiiydir. Kognitiv psixologiya bilan shug‘ullanuvchi olimlarning qayd etishicha, inson miyasining tuzilishi jarayoni turli fanlarning aloqasi orqali takomillashib borganligi bois ular sun’iy tafakkur bilan o‘zaro zich aloqada bo‘lib, “tafakkur – axborotni qayta ishlash vositasi sifatida”gi ta’rif shakllangan[3.,46].

Oqin adib Tog‘ay Murodning “Ot kishnagan oqshom” asarida ishlatilgan ba’zi bir xalq maqollarining lingvokulturologik jihatlari haqida imkon darajasida fikr va mulohazalar yuritishga harakat qilamiz.

Adib asarlari tahlilidan shu narsa aniq bo‘ladiki, u har bir xalq maqolini o‘z o‘rnida qo‘llashga harakat qilgan. E’tiboringizni adib asaridan olingan quyidagi parchaga qaratamiz:

“Onamiz tap-taqir kallamni ushlab ko‘rdi. Ich-ichidan kuydi. Aytib-aytib kuydi.

-Kambag‘alni tuyani ustida it qopadi, degani shu-da, -dedi [4.,7]”.

Bu parchada adib asar qahramoni hayotidagi qiyinchiliklar yetmay turganda, uning boshiga og‘ir kulfat tushganligini kuchliroq ifodalash maqsadida mazkur maqoldan unumli foydalangan.

Shu bilan birga Tog‘ay Murod hududning o‘ziga xos tabiati, mentaliteti singari holatlarini ifodalab beruvchi xalq maqollaridan unumli foydalangan.

“Ot olsang, Oboqlidan ol, ayol olsang, Irg‘alidan ol [4.,12]”, “Ot olsang, ho‘kiz qorindan ol, ho‘kiz olsang, ot qorindan ol[4.,13]”, “Oti borning – qanoti bor[4.,13]”.

Lingvokulturologiya tilni nafaqat aloqa vositasi sifatida, balki xalqning madaniy va tarixiy merosi, qadriyatlari va dunyoqarashining ko‘zgusi sifatida o‘rganishga imkon beradi. Bu soha xalqning o‘ziga xos xususiyatlarini, hayotga qarashini, urf-odatlari va qadriyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Lingvokulturologiya milliy madaniyatni saqlab qolish va o‘rganishda muhim rol o‘ynaydi, chunki til milliy madaniyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu sababli, lingvokulturologiya yordamida milliy o‘ziga xoslikni aniqlash va uni asrab-avaylashda katta ilmiy ahamiyatga.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkin, Tog'ay Murod qissalarida milliy mentalitet va lingvokulturologik xususiyatlar chuqur aks etadi. Uning asarlarida o'zbek xalqining urf-odatlari, qadriyatlari va turmush tarzi tasvirlanib, milliy o'ziga xoslik ifodalanadi. Muallif obrazlar tilidan milliy ifoda uslublarini qo'llab, ularning ichki kechinmalari, madaniy qadriyatlari va hayotiy qarashlarini ochib beradi. Oqin ijodkor Tog'ay Murod xalqona iboralar va so'zlashuv tiliga xos usullar orqali o'zbek milliy muloqot uslubini jonlantiradi, shuningdek, xalq ruhiyati va tarixiy xotirasi ifodasini lingvokulturologik jihatdan chuqur tahlil etadi. Uning qissalaridagi milliy xususiyatlar kitobxonni o'zbek xalqining dunyoqarashi, tarbiya an'analari va madaniy boyligiga yaqinlashtiradi.

Adabiyotlar:

1. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. –М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996.– С.222.

2. Safarov Sh. Pragmalingvistika. –Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti,2008.

3. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-*смысловое* странство языка. Учебное пособие.-Москва: Наука. 2010.

4. Tog‘ay Murod Ot kishnagan oqshom. –Toshkent: “Sino-standart”, 2017.

LEARNING PROCESS IN AN INFORMATION EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Mamanazarov Bahrom Jumanovich
Senior teacher Samarkand branch of TUIT,
bmamanazarovatt@gmail.com, +998937282955

Annotatsiya: Axborot-ta'lim muhitida o'quv jarayonining an'anaviy o'quv jarayoniga nisbatan o'ziga xoslik kasb etadigan didaktik tamoyillar bilan tartibga solinadi. O'qitish tamoyillari - bu o'qituvchilar faoliyatini boshqaradigan eng yuqori darajadagi normativ umumlashtirish.

***Kalit so`zlar:*** O`qitishning didaktik tushunchalari, o'qitishning maqsadi, o'qitishning mazmuni, o'qitishning usullari, o'qitishning yaxlitligini shakllantirish, o'qitishning birligi, o`zaro bog`liqligi, izchilligi.

Аннотация: Процесс обучения в информационно-образовательной среде регулируется дидактическими принципами, которые приобретают специфику по сравнению с традиционным процессом обучения. Принципы обучения являются нормативными обобщениями наиболее высокого ранга, направляю- щими деятельность педагогов.

Ключевые слова: Дидактические концепции обучения, цель, содержание, методы, образующих целостность, характеризующихся единством, взаимосвязанностью, непротиворечивостью.

Annotation: The learning process in the information and educational environment is regulated by didactic principles, which acquire specificity in comparison with the traditional learning process. The principles of learning are normative generalizations of the highest rank, guiding the activities of teachers.

Keywords: Didactic concepts of learning, purpose, content, methods, forming integrity, characterized by unity, interconnectedness, consistency.

The most significant changes in the educational process conditioned by the new realities of human life associated with a sharp increase in the role of information, the influence of information-educational environment for his life. Training how would be “Immersed” in this environment and, under its influence, acquire specifics.

In the pedagogical literature there is currently understanding the concepts of “information and educational space", "information environment".

Let's consider the understanding of information and educational environment that has developed to date in didactics. By defining the information and educational environment, you can move in different ways: from the concept of “environment” and from the concept "space".

In the most general sense, “environment” is understood as the surroundingtion. By environment we mean one or another the totality of conditions and influences surrounding a person. Man occupies a central place in the environment, the environment is located lies around him.

The human environment is a complex of natural and social factors that can influence directly or indirectly permanently, instantly or long-term for life and activity of people. Personal development is more successful if a person uses opportunities effectively and fully environment. Man is both a product and a creator of the environment, on the one hand, experiencing its influence, on the other hand, actively influencing her himself. A person for

another person too acts as an element of the environment, influencing it influence through your attitudes and actions. Thus, the human environment is not only the natural environment, but and social. The educational environment is a totality influences, conditions, opportunities that ensure development personality, introducing it to social experience and culture[1].

The information and educational environment is a set of informational, technical and educational provision that creates conditions for personal development, with communicating her to social experience.

The second way of understanding information and educational environment comes from an understanding of the information space stva, i.e. the concept of information comes to the fore. Information is defined as uncertainty removed. This means that obtaining information reduces neo-limit and increases the ability to solve the problem, making an adequate choice of actions. If we compare information with knowledge, then we can say that information represents impersonal, abstracted from con-specific person, his interests, relationships and needs information, but perceived and comprehended by a person, built-information entered into the system of his personal ideas becomes human knowledge.

I.V. Robert points out that the information cannot be defined through some related concept, also as well as through basic philosophical concepts (space, time, matter). However, between the concept of "information" and the concepts of "time", "matter", "space" exist relationship. Information can appear (exist) on a tangible medium. In relation to information the law of conservation does not apply: information can be transferred from one material medium to another without it change, decrease or disappearance. Information can be replicate. Lost information may not be recovered new, i.e. lost forever and irretrievably. Information exists in countless descriptions of specific material and intangible objects. There is nothing in the world which could not be described using information[2].

Information space is a space of su-distribution of information, including its sources, devices that edit and store information, information in various forms, as well as methods and technology work logics that ensure the receipt and use information.

The information space does not depend on interests and the needs of a particular person, but can be used by them call for your own purposes related to receiving, transfer and use of information. Information about educational space is an information used for educational purposes.

Structured in a certain way by man part of the information space is called informational environment. It is created by a person or group of people the information environment depends on the needs of people, its created. Starting to use the already created informational environment, a particular person adapts to it and adapts the environment itself in accordance with its needs.

The information and educational environment is informational environment created for educational purposes. Its composition included information resources in different types (books, paintings, posters, films, Internet environment, etc.), equipment development that ensures the use of these resources, socializational institutions and people solving educational problems the younger generation.

There is an information and educational environment in the countries, city, separate educational organization, teacher, student. In each specific educational organization is forming its own information and educational environment, which acquires specificity depending on mission of the educational institution, goals and objectives, conceptual basis of activity. For

example, in one school information and educational environment may include only the lesson area in the form of materials for lessons on the site schools, another school will actively use electricthrone journals and electronic diaries, therefore, to the functions of the information and educational environment will be relate to the functions of increasing the effectiveness of monitoring of the educational process and strengthening interaction with parents[3] p 54-62.

A number of authors believe that the environment is wider than space, since, for example, the environment includes everything influences, impacts, human living conditions. Then put on the part of the environment built by man is called wanderings. Our opinion is the opposite: space wider than the environment. In this understanding we are guided the fact that space and time are basic philosophies sophian categories. If we look at the definition the concept of "space" in philosophical dictionaries, then we will see that the concept of "space" is not defined in terms of another, broader concept. Space, like time, there are universal forms of existence of matter. Space natural characteristics are positions relative to other bodies, distances between them, angles between different spatial directions. If the concept is about wandering is the broadest philosophical category, then other concepts, accordingly, are narrower. Therefore, according to the concept of information and educational environment is already a concept information and educational space, and includes specially equipped by a person for specific images vocal purposes are part of it[4] p 640.

Thus, the information and educational environment medium, it always existed in the learning process, but especially began to have a great influence on him in recent years, with a sharp increase in the role of information in human life and its availability.

Learning in the information and educational environment today is learning using a variety of resources: distance learning, webinars, electronic textbooks, electronic textbooks, virtual training, specially created educational resources on various platforms, etc.

The learning process in information and educational environment acquires specificity. In the traditional process teaching is led by the activity of the teacher, he "leads" behind the student, provides the necessary information, shows methods of action. In the conditions of information educational environment teacher monopoly on information disappears, the student receives it himself (sometimes without even wanting it). The student can pose cognitive problems himself, and he can solve them by seeking help not only from the teacher, but to a specialist of any level on specialized forums on the Internet.

In the conditions of training in information and educational the environment changes the educational impact associated with the influence of the teacher's personality on the student. It becomes less pronounced, without disappearing completely. If partially communication between the student and the teacher will take place virtually (the student can send completed homework to the teacher by email, discuss a problem on a forum, etc.), then the nature of communication will differ from communication in real life: there will be no facial expressions, gestures, the expression in the teacher's eyes is not visible, emotional manifestations will be smoothed out - the use of "emoticons" and the expression of emotions in words will not replace the direct expression of feelings.

The change in the developmental function of education is mainly due to the fact that the student becomes a full-fledged subject of his own educational activity, and, accordingly, develops as a subject, taking responsibility for it. The student determines the value and semantic aspects process of understanding the world, makes personal choices, forming individual

educational trajectory. Thus, we can say that the developmental function of the learning process affects the personal sphere of the student.

Bibliography:

1. Kazinik M. Vse shkoly u nas — ugryumyye i mrachnyye [Elektronnyy resurs]// URL http://www.kazinik.ru/ document/press.html Data obrashcheniya 01.02.2019.
2. Kazinik M. Shkola Nobelevskikh laureatov [Elektronnyy resurs] URL: http://www.kazinik.ru/documents/d8eaeeebe0_cdeee1e5ebe5e2f1eae8f5_ebe0f3f0e5e0f2ee.html Data obrashcheniya 02.02.2019.
3. Klarin M.V. Innovatsionnoye obrazovaniye: kontseptual'nyye vyzovy dlya didaktiki // Otechestvennaya i zarubezhnaya pedagogika.— 2014.— № 4(19).— S. 54–62.
4. Klarin M.V. Innovatsionnyye modeli obucheniya: Isputeshestviye po vsemu miru. Monografiya.— M.: Luch, 2016.— 640 s.
5. Kovaleva T.M.Antropologicheskiy vzglyad na sovremennu didaktiku: printsip individualizatsii i problem matvornosti // Pedagogika. 2013. № 5. S. 51–56.

ПОДХОДЫ И ПРОБЛЕМЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Мусинова Зебо Турабовна

Доцент Самаркандского института

иностранных яхыков

dilfuza.toirova@mail.ru;

Аннотация: В данной статье рассмотрено изучение жанра исторического романа, его эволюции ставит перед исследователями ряд проблем: в частности, вопрос об определении понятия «исторический роман» не решён и в настоящее время. Несмотря на множество высказываемых точек зрения, единого определения вывести так и не удалось. Тем не менее, постепенно литературоведы «раздвигают» жанровые рамки, в современных работах вопрос об «упадке» жанра затрагивается всё меньше, всё чаще ставятся вопросы о причинах неугасающей популярности жанра на книжном рынке, о связи исторического романа с другими романными формами.

Ключевые слова: античность, литература, психология, эпоха, колорит, исторический, роман, традиция, персонаж, атрибут, автор и т.д.

APPROACHES AND PROBLEMS IN MODERN LITERARY CRITICISM

Annotation: This article examines the study of the genre of the historical novel, its evolution poses a number of problems for researchers: in particular, the question of defining the concept of "historical novel" has not been resolved at the present time. Despite the many points of view expressed, it has not been possible to deduce a single definition. Nevertheless, literary critics are gradually «pushing» genre boundaries, in modern works the question of the «decline» of the genre is less and less addressed, questions are increasingly being raised about the causes of the genre's undying popularity in the book market, about the connection of the historical novel with other novel forms.

Keywords: antiquity, literature, psychology, epoch, color, historical, novel, tradition, character, attribute, author, etc.

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarixiy roman janrini o‘rganish, bu uning evolyutsiyasining tadqiqotchilar uchun bir qator muammolarni keltirib chiqaradi: xususan, “tarixiy roman” tushunchasini aniqlash masalasi hal qilinmaganligi, ko‘pgina fikr-mulohazalarga qaramay, bitta ta’rifni aniqlab bo‘lmaganligi, hamda asta-sekin adabiyotshunoslar janr doirasini “kengaytirmoqganligi”, zamonaviy asarlarda janrning “pasayishi” masalasi tobora kamroq muhokama qilinmoqda. Shuning uchun kitob bozorida janrning so‘nmas mashhurligi sabablari, tarixiy romanning boshqa roman shakllari bilan aloqasi to‘g‘risida ko‘proq savollar berilganligi xususida yoritilgan.

Kalit so'zlar: antik davr, adabiyot, psixologiya, davr, rang, tarixiy, roman, an'ana, xarakter, atribut, muallif va boshqalar.

Рождение исторического романа как жанра связывается прежде всего с именем Вольтера Скотта и его романом «Уэверли», вышедшим в 1814 году. Однако, кажется целесообразным обратить внимание и на предшествующею романтизму литературу просвещения, поскольку уже тогда создавались произведения, повествующие о прошлом. Кроме того, небезосновательно полагать, что исторический роман не мог возникнуть, не имея под собой никакой основы.

С появлением исторических романов Вольтера Скотта жанр приобретает свои отличительные особенности, формируется традиция, которая впоследствии будет воспринята, осмыслена и развита французскими историческими романистами первой половины XIX века (А. де Виньи, П.Мериме, О. де Бальзаком, В.Гюго), а позднее найдёт отражение и в романах середины века (Э.Сю, А.Дюма, Ж.Борбе д‘Оревийи). Прежде всего, это присутствие местного колорита, описание нравов и обычаев – того, что способствует погружению в эпоху, воссозданию правдивой картины времени. Кроме того, исторические личности по ходу повествования активно взаимодействуют с вымышленными героями, и главный персонаж оказывается втянутым в водоворот истории, вынужден невольно принимать участие в исторических событиях. Какие именно приёмы в изображении прошлого наследуют от Вольтера Скотта французские романисты, и как трансформируется к 40-50-м годам традиция, заложенная в 20-30-е годы XIX столетия, планируется рассмотреть в данной работе.

Классическими работами в области исследования данного жанра являются монография Л. Мэгрона «Исторический роман в эпоху романтизма. Эссе о влиянии Вольтера Скотта» [1:56] и Г. Лукача «Исторический роман» [2:8,12]. Теория Л.Мэгрона вписывается в концепцию понимания литературы культурно-исторической школы: исследователь опирается на представление о литературном жанре как живом организме, который рождается, развивается и умирает. В связи с этим он рассматривает французский исторический роман 1820-1830-х гг. как жанр, чьё развитие совпадает, хронологически и идеологически, с развитием самого романтизма: «Между подготовкой такого течения, как романтизм, и ошеломляющим успехом исторического романа существует тесная и неоспоримая связь» [2:7]. Период развития исторического романа романтической поры получается довольно короткий: к 1820 гг. исторический роман складывается как жанр и уже к 1830 г. начинает угасать.

Важное место в изучении жанра занимает работа Бориса Георгиевича Реизова «Французский исторический роман в эпоху романтизма» (1958). Литературовед определяет исторический роман как «художественное повествование о более или менее отдалённом прошлом» [3:3]. По его мнению, в существенной степени возникновение нового жанра подготовила поэма Шатобриана «Мученики» (1809), огромное влияние на его развитие оказало творчество В.Скотта. Роман почерпнул новую жизнь в истории: «История дала ему общие события, идею эпохи, местный колорит – гарантию правдивости. Воображение писателя могло окружить эти исторические факты согласными с ними происшествиями и людьми, целиком вымышленными, но одетыми в костюм эпохи и возбуждаемыми её страстями» [3:80]. При этом Борис Георгиевич Реизов подчёркивает, что между «“романтической историей”» и историческим романом принципиальная разница. Отличие исторического романа начала XIX века состоит в том, что он тесно связан с проблематикой общественной жизни, задачами исторического становления, философией и наукой эпохи» [3:152]. 1829-1830 гг. отмечены литературоведом как период кризиса исторического романа романтической поры.

Стоит отметить и другую работу Бориса Георгиевича Реизова «Французская романтическая историография. 1815-1830» [3:535] (1956), где литературовед рассматривает процесс становления романтической историографии, борьбу с предшествующей ей традицией XVIII в. – «просветительской» историографией, вследствие которой вырабатывается новое историческое мировоззрение. В историографии исследуемого периода Борис Георгиевич Реизов выделяет символическую (Мишле, Э.Кине), морфологическую (Баланш), нарративную школу (Проспер де Барант), отдельно рассматривая взгляды историков французской революции (Минье, Тьерра). Наиболее характерной особенностью новой школы историографов было «понятие эволюции, твёрдой взаимозависимости между всеми эпохами истории человечества, или выражаясь современным термином, его «идентичности»» [3:484].

В своей работе литературовед также уделяет внимание проблеме соотношения жанра исторического романа и «массового» в литературе XIX века, которая в середине XX столетия приобрела особую актуальность. В собственно литературных и литературоведческих областях «произошло закрепление тематических модификаций жанра в сфере массовой литературы. К этому пласту французская литературная критика единодушно отнесла, в частности, роман-фельетон» [3:20]. В отечественной науке сложилась традиция подхода к историческому роману как жанру если не безусловно, то по преимуществу массовому. Н.А. Литвиненко подчёркивает, что важно «непредвзятое изучение историко-функциональной и эстетической семантики произведений, принадлежащих к сфере массового сознания, тем более, что историко-литературное и социокультурное значение некоторых из них предвосхитило значение тех или иных шедевров. Так было, например, с романами А.Дюма и Стендаля. Отмечается принцип, ставший конститутивным в исторической романистике XIX столетия: роман о той или иной эпохе заимствует из её материала не только персонажей, факты, те или иные черты местного колорита. Он «воссоздаёт «дух эпохи», используя стилистические ресурсы, накопленные в разнообразных, в первую очередь литературно-художественных памятниках её мысли» [3:67]. В заключении Н.А.Литвиненко замечает, что «исторический роман черпает вою топику из топики жанровых модификаций и форм мышления соответствующей воссоздаваемой эпохи» [3:161]. Так, Шатобриан в

«Мучениках» использует жанровую топику эпопеи и античного романа, А.Дюма – рыцарского романа, П.Мериме – хроники, Виктора Гюго – средневековой легенды. Исследовательница также высказывает интересную идею о том, что романный дискурс, «не пренебрегающий вымыслом, тяготеющий к осуществлению – для истории немыслимого – эксперимента, в котором неизбежно участвуют и «реальные», и вымышленные персонажи, обладает более разнообразными и широкими ресурсами, чем собственно исторический дискурс» [3:161].

Большинство же исследований посвящены в основном освещению творчества конкретных писателей-исторических романистов. Таким образом, общая тенденция указывает на недостаточную изученность в отечественном литературоведении проблем, связанных с данным жанром.

Что касается работ западных литературоведов, стоит отметить исследования Жиля нело и Жана Молино. Жиль Нело в работе «Панорама исторического романа» (1969) предлагает следующие определение жанра: «Повествование, состоящее из реального и правдоподобного, написанное в прозе, в котором автор стремится воссоздать образ известных личностей прошлого, дух времени, стремления людей прошлого, одним словом, воссоздать эпоху. Он также старается привлечь внимание читателя описанием страстей, нравов или необычностью описываемых приключений» [4:17]. Одной из основ исторического романа Жиль Нело считает «восстановление деталей, которые отличаются от нашей современной жизни» [4:19]. После смерти Вольтера Скотта исторический роман постепенно становится всё более «вымышленным»: даже если в повествовании действуют персонажи, действительно сыгравшие большую роль в истории, то и они «искажены». Однако, как бы там ни было, с приходом романтизма история «показывает человека в гуще событий, народ, который сам создаёт историю, отношения между социальными классами» [5:165]. Жиль Нело выделяет несколько типов исторического романа:

- роман с историческим контекстом, где действуют вымышленные персонажи со своими приключениями, надеждами и бедствиями;

- роман с историческими персонажами, в котором свобода романиста ограничивается тем, насколько хорошо известны исторические факты и события, описываемые в произведении.

XIX век и историзм, который появляется вместе с ним, начинают видеть повсюду следы прошлого, отдавать себе отчёт в том, что прошлое нас окружает. Как отмечает Ж.Молино, «исторический роман романтической поры находит удовольствие в том, чтобы подчёркивать ту связь, которая существует между прошлым и настоящим» [5:235]. Создавая исторический роман, писатель создаёт воображаемый мир, мир романа, состоящий в одно и то же время из элементов вымышленных и реальных: «реальная история оказывается погружённой в роман, где она переплетается, соединяется с историей вымышленной» [5:235]. Писатель принимает и даже умышленно ищет прямого столкновения между реальным и воображаемым мирами внутри романа. Что касается временных рамок развития жанра, исследователь пишет: «Исторический роман не родился с Вольтером Скоттом и не умер в 1830 или 1848 году» [5:240]. Таким образом, границы становятся более гибкими.

Международный словарь литературных терминов [6] даёт следующее определение историческому роману: «Исторический роман объединяет в себе два противоположных

начала: правду и вымысел. Романное повествование противостоит фактам, научной манере изложения, вымысел сочетается с результатами документальных исследований, вымышленные персонажи соседствуют с персонажами историческими. Это мир, в котором реальное становится возможным, правда становится правдоподобием» [7]. В эпоху романтизма писатели больше не довольствовались простым, статичным описанием истории. Они стремились к созданию «местного колорита», живописности, движению.

В поисках адекватного жанрового определения историческому роману литературоведы так или иначе обращаются к проблеме соотношения понятий история-вымысел. Так, Пьер Ронзо в предисловии к сборнику статей, посвящённых историческому роману, определяет, как эти два понятия связаны между собой: «Роман и История не являются абстрактными категориями, неизменно присутствующими друг в друге, скорее, это два разных способа восприятия и представления, изображения реальности. Роман и История должны рассматриваться отдельно, даже если они часто пересекаются друг с другом, чтобы дополнять и изменять друг друга» [7;7]. Исторический роман – это «способ пролить свет на историю, а не способ её исказить» [8]. Интересно, что разные исследователи (П. Л. Рей, Н. А. Литвиненко, П. Ронзо, Ж. Жанжамбр) высказывают схожую мысль: романный дискурс помогает прояснить прошлое, более того – он не уступает или даже превосходит историко-научный в попытке добиться «правды о прошлом».

В современном зарубежном литературоведении важное место в исследовании жанра занимают работы Клоди Бернар [9]. Исследовательница замечает, что историческому роману свойственна «двойственность, в том плане, что два понятия, объединённые в словосочетание, «роман» и «история», отсылают нас к традиционно противопоставленные реалиям: вымысел и наука о человеке» [10;99]. После Французской революции появляется новое видение Времени упор на роль изменения, которое понимается как прогресс или как упадок. Подобная черта отмечается и другими исследователями, в частности – Ж. Жанжамбром («Исторический роман», 2006): «С приходом Революции История приобретает новое значение, вынуждает индивидов и коллективы мыслить о себе исторически и коренным образом обновляет жанр романа» [10;23]. Настоящее начинает осознавать дистанцию между собой и прошлым, пусть и недавним. Прошлое начинает вызывать интерес, то восхищение, то осуждение, то ностальгию. Бернар выдвигает идею о постоянной «реконструкции», «ре-составлении» прошлого (le passé recomposé), которая связывает историю, историографию и исторический роман: «история составляется, потом воссоздаётся вновь историографией, а затем ещё раз реконструируется историческим романом» [9;12]. Она определяет исторический роман как «роман, либо вымышленную историю (английское story), которая имеет дело с реальной Историей (английское history), то есть воссоздаёт некий срез, долю Истории, прошлого, неизбежно проходя через историографию, и это на виду у читателей публики, разделяющей в то же время свою современную Историю» [10;20]. Особое внимание Бернар уделяет фигуре автора исторического романа, акцентируя внимание на его двойственной роли: скриптора, который стремится быть как можно незаметнее, излагая события прошлого, и автора, который творит вымысел.

Согласно французскому Словарю литературных родов и понятий[12], история всегда была для романа «источником, в котором он черпал вдохновение для своих

сюжетов, и способом сделать повествование более правдоподобным» [8;12]. Исторический роман выводит на первый план «связь того или иного индивида с ходом истории, где вражда народов, религий, классовая вражда создают, свергая одних и приводя к власти других, поистине драматические ситуации» [8;12].

Изучение жанра исторического романа, его эволюции ставит перед исследователями ряд проблем: в частности, вопрос об определении понятия «исторический роман» не решён и в настоящее время. Несмотря на множество высказываемых точек зрения, единого определения вывести так и не удалось. Тем не менее, постепенно литературоведы «раздвигают» жанровые рамки, в современных работах вопрос об «упадке» жанра затрагивается всё меньше, всё чаще ставятся вопросы о причинах неугасающей популярности жанра на книжном рынке, о связи исторического романа с другими романными формами.

Использованная литература:

1. Maigron L. Le roman historique à l'époque romantique. Essai sur l'influence de Walter Scott. P. : Champion, 1912.
2. Лукач Г. Исторический роман// Литературный критик, 1937 – №7, 9, 12; 1938 – №3, 7, 8, 12.
3. Реизов Б. Г. Французский исторический роман в эпоху романтизма. Л.: Гослитиздат, 1958. С. 3.
4. Nélod Gilles. Panorama du roman historique. Paris-Bruxelles: SODI, 1969. P.17.
5. Molino, Jean. Qu'est-ce que le roman historique? //Revue d'histoire littéraire de la France. - P. Mars-juin 1975. P. 217.
6. Dictionnaire International des Termes Littéraires (DITL). URL:http://www.flsh.unilim.fr/ditl/Fahey/ROMANHISTORIQUEHistoricalnovelHistoricalfiction_n.html (Дата обращения: 15.11.2013)
7. Ronzaud P. Le roman historique XVII-XX s. P.: Papers on French 17th Century literature, 1983. P. 7.
8. Ibid. P. 99.
9. : Bernard Cl. Le Passé recomposé. Le roman historique du XIX s. (1996), a также предисловие к сборнику статей Problèmes du roman historique(2008).
10. Gengembre G. Le roman historique. P.: Klincksieck, 2006. P. 23.
11. Bernard Cl. Si l'Histoire m'etait contée // Problèmes du roman historique. P.: L'Harmattan, 2008. P. 20.
12. Dictionnaire des genres et notions littéraires. P.: Encyclopaedia Universalis et Albin Michel, 2001.

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA KELISHIKLARNING O‘ZGARISHLARI VA ULARNING MATN TARKIBIDA QO‘LLANILISHI

Azizova Zarina Alixanovna
SamDCHTI Roman-german fakulteti katta o‘qituvchisi
Turamurodova Sevinch Anvarovna
SamDCHTI Roman-german fakulteti
Nemis tili filologiyasi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada nemis va o‘zbek tillarida kelishik kategoriyalarining matn tarkibidagi ifodalanishi hamda ularga xos bo‘lgan o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Ikki tilning grammatik tizimida kelishikning funksional imkoniyatlari qiyosiy aspektda ko‘rib chiqilib, lingvistik xususiyatlarning o‘zaro bog‘liqligi yoritiladi. Shuningdek, maqolada kelishik shakllarining o‘zgaruvchanlik xususiyatlari va ular matn tuzilishiga ta’siri amaliy misollar asosida ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Kelishik kategoriyasi, nemis tili grammatikasi, o‘zbek tili grammatikasi, qiyosiy lingvistika, grammatik o‘zgarishlar, matn tuzilishi, lingvistik tahlil.

Аннотация: В данной статье анализируется выражение категорий согласия в немецком и узбекском языках и их характерные изменения. Функциональные возможности согласия в грамматической системе двух языков рассматриваются в сравнительном аспекте и выделяется взаимозависимость языковых особенностей. Также в статье на практических примерах показаны особенности варьирования форм договора и их влияние на структуру текста.

Ключевые слова: Категория согласия, грамматика немецкого языка, грамматика узбекского языка, сравнительное языкознание, грамматические изменения, структура текста, лингвистический анализ.

Abstract: This article analyzes the expression of categories of agreement in the German and Uzbek languages and their characteristic changes. The functionality of agreement in the grammatical system of two languages is considered in a comparative aspect and the interdependence of linguistic features is highlighted. The article also uses practical examples to show the features of varying the forms of an agreement and their impact on the structure of the text.

Key words: Category of agreement, German grammar, Uzbek grammar, comparative linguistics, grammatical changes, text structure, linguistic analysis.

Til o‘zaro aloqa vositasi sifatida inson tafakkurining o‘ziga xos ko‘zgusi hisoblanadi. Har bir til o‘zining noyob grammatik tuzilishi va qonuniyatlariga ega bo‘lib, bu tuzilmalar orqali fikr va ma’lumotlarni ifoda etish imkoniyatlari yaratiladi. Kelishik kategoriyasi esa tilning sintaktik va semantik tizimlarida muhim o‘rin egallaydi. Bu kategoriya gap bo‘laklari o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlashtirishda va ma’no ifodalashda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Nemis va o‘zbek tillari grammatik tizimining qiyosiy o‘rganilishi tilshunoslikda alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bu tillar o‘ziga xos strukturaviy xususiyatlarga ega bo‘lib, kelishiklarning shakllanishi, qo‘llanilishi va o‘zgarishi orqali farqlanadi. Nemis tilida kelishiklar ot va artikllar yordamida ifodalanadi, o‘zbek tilida esa bu vazifa qo‘shimchalar orqali amalga oshiriladi. Ushbu maqolada nemis va o‘zbek tillarida kelishiklarning

funksiyalari, o‘zgaruvchanlik xususiyatlari hamda matn tarkibidagi o‘rni haqida chuqurroq tahlil qilinadi.

Kelishik kategoriyasi har bir tilning grammatik tizimida muhim rol o‘ynaydi. U gap bo‘laklari o‘rtasidagi sintaktik bog‘lanishlarni ifodalashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Nemis va o‘zbek tillarida kelishiklarning grammatik ko‘rsatkichlari va ularning qo‘llanishida bir qator farqlar va o‘xshashliklar mavjud. Ushbu maqolada aynan shu farqlar va o‘zgarishlarning matn tarkibida qanday aks etishi keng o‘rganiladi.

Nemis tilida kelishiklar asosan to‘rt bo‘lib, ular nominativ, genitiv, dativ va akkusativ hisoblanadi. Kelishiklarning shakllanishida artikl va otlarning o‘zgarmasi asosiy rol o‘ynaydi. Masalan:

- **Der Mann** liest ein Buch. (Nominativ)
- Das Buch des Mannes. (Genitiv)
- Ich gebe dem Mann ein Buch. (Dativ)
- Ich sehe den Mann. (Akkusativ)

Nemis tilidagi kelishik shakllari gapning ma’nosini aniqlashtiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi va ular matn tarkibida aniq bir sintaktik munosabatni ifodalaydi. Shu bilan birga, kelishik shakllari nemis tilida gap bo‘laklari o‘rtasidagi grammatik bog‘liqlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Misol uchun, dativ kelishigi biror shaxs yoki narsaga mo‘ljallangan harakatni ifodalash uchun ishlatiladi, genitiv esa egalik munosabatlarini bildiradi.

Nemis tilidagi kelishik shakllari gapning ma’nosini aniqlashtiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi va ular matn tarkibida aniq bir sintaktik munosabatni ifodalaydi.

O‘zbek tilida kelishiklar olti turga bo‘linadi: bosh kelishik, qaratqich kelishik, to‘ldiruv kelishik, jo‘nalish kelishik, o‘rin-payt kelishik va chiqish kelishik. Ularning shakllanishi ot va boshqa so‘z turkumlariga qo‘shimchalarning qo‘shilishi orqali amalga oshadi. Masalan:

- Kitob (bosh kelishik)
- Kitobning (qaratqich kelishigi)
- Kitobni (tushum kelishigi)
- Kitobga (jo‘nalish kelishigi)
- Kitobda (o‘rin-payt kelishigi)
- Kitobdan (chiqish kelishigi)

Kelishik qo‘shimchalari o‘zbek tilining sodda va izchil grammatik tizimini aks ettiradi. Bosh kelishik otning asliy holatini bildirsa, boshqa kelishiklar sintaktik vazifalarni aniqlashda qo‘llaniladi. Jo‘nalish kelishigi harakat yo‘nalishini bildiruvchi vosita sifatida, chiqish kelishigi esa harakatning manbaini ifodalashda qo‘llaniladi.

Bundan tashqari, har ikki tilda kelishiklarning semantik va pragmatik jihatlari ham turlicha bo‘lib, bu o‘zgarishlar matn tuzilishida o‘z ifodasini topadi. O‘zbek tilida semantik aniqlik asosan qo‘shimchalar orqali ta’minlansa, nemis tilida bu vazifa artikllar va kelishiklarning kompleks tizimi orqali amalga oshiriladi.

Matn tuzilishida kelishiklarning funksiyasi muhim ahamiyatga ega. Nemis tilida kelishik shakllari gapning ma’nosini aniqlash uchun zarur bo‘lsa, o‘zbek tilida bu vazifa matnning umumiy kontekstiga asoslanadi. Quyidagi misollarda bu farqlar yaqqol ko‘rinadi:

- Nemis tili: Der Lehrer gibt dem Schüler ein Buch. (O‘qituvchi o‘quvchiga kitob beradi.)
- O‘zbek tili: O‘qituvchi o‘quvchiga kitob beradi.

Nemis tilida “dem Schüler” dativ shaklda kelib, o‘quvchining to‘g‘ridan-to‘g‘ri ob‘yekt emasligini bildiradi. O‘zbek tilida esa bu ma’no jo‘nalish kelishigi orqali ifodalanadi.

Shuningdek, matnda kelishiklarning o‘zgaruvchanligi o‘z ifodasini topadi. Nemis tilida kelishik shakllari gap elementlari o‘rtasidagi munosabatlarni aniq belgilash uchun zarurdir, o‘zbek tilida esa bu munosabatlar asosan so‘zlarning joylashuvi va qo‘shimchalar orqali ifodalanadi.

Nemis va o‘zbek tillaridagi kelishik shakllarining shakllanishi va matn tarkibidagi aks etishi turlicha bo‘lsa-da, ularning funksional vazifasi tilning grammatik tizimida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada qiyosiy tahlil natijasida har ikki tilning kelishik kategoriyalari o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turishi, lekin ularning lingvistik vazifalari bir-biriga o‘xshash ekanligi ko‘rsatib berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. 1. Helbig, G. & Buscha, J. (2001). *Deutsche Grammatik*. Langenscheidt.
2. Schmidt, R. (1994). *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin.
3. Bekmurodova, D. (2024). *O‘zbek tilining grammatik qoidalari*. Toshkent.
4. Abdullayev, O. (2015). *O‘zbek tili nazariy grammatikasi*. Samarqand.
5. Vinogradov, V. V. (1972). *Obshchaya lingvistika i grammatika*. Moskva.
6. Nemis tilini o‘rganish bo‘yicha zamonaviy qo‘llanmalar. (2023).
7. Zaytsev, I. V. (2010). *Sravnitel'naya grammatika indoevropeyskih yazykov*. Moskva.
8. Karimov, H. (2017). *O‘zbek tilining qiyosiy lingvistik tadqiqotlari*. Toshkent.
9. Fischer, M. (2003). *Die Struktur der deutschen Grammatik*. München.
10. Rajabov, N. (2020). *Tilshunoslik asoslari*. Samarqand.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КОНЦЕПТА «МАТЬ» И «МАТЕРИНСТВО» НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИЙ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Хакбердиева С.Ф.
научный руководитель, преподаватель
СамГУ
Мавлонкулова Ш.
студентка 4 курса
СамГУ

Аннотация: История концепта «Мать» в современной науке – это история возникновения и развития идеи, которая постепенно с течением времени обогатилась рядом коннотаций современного мира. Настоящее исследование посвящено комплексному изучению концепта «мать» в его разнородных и структурно-семантических проявлениях в русском и узбекском языках.

Ключевые слова: мать, забота, любовь, счастье, семья, дети, дом, концепт, фразеология, паремия.

Annotation: The history of the concept “Mother” in modern science is the history of the emergence and development of an idea that gradually over time has been enriched with a

number of connotations of the modern world. This study is devoted to a comprehensive study of the concept “mother” in its heterogeneous and structural-semantic manifestations in the Russian and Uzbek languages.

Key words: mother, care, love, happiness, family, children, home, concept, phraseology, paremia.

Языковая картина мира каждого народа является отражением национального менталитета народа. Концепт как ментальная сущность имеет национально-специфические черты, соотносимые с мировидением, культурой, обычаями, верованиями, фантазией и историей народа. Концепт «мать» является одним из ключевых в русской и узбекской культуре.

В настоящее время многие исследователи языка и языковых картин мира разных народов исследуют реализацию того или иного концепта. Эти исследования имеют своей целью определение смысловой нагруженности определенного понятия, преломления смыслов в языке человека и отражение в языковой картине мира народа-носителя языка. Изучение концептов позволяет определить особенности миропонимания этноса, национальные культурные ценности, исторический опыт народа-носителя языка. Содержание концепта складывается из совокупности индивидуальных, групповых, классовых, национальных и универсальных представлений о явлении, предмете, которое обозначается именем концепта [1, с.114].

Концепт «мать» представляет собой одно из базовых понятий в жизни, культуре, семье и обществе. Этот концепт связан с рядом ассоциаций, значений и ролей в различных культурах и обществах. Вот некоторые аспекты, которые включает в себя концепт «мать» и отражают её основную роль: Биологическая роль: мать в первую очередь ассоциируется с женщиной, которая рожает, воспитывает и растит своих детей. Биологическая связь с ребенком является одним из основных аспектов материнства; Эмоциональная связь: мать-ребенок – это уникальная эмоциональная связь, основанная на любви, заботе и защите. Мать обычно ассоциируется с чувствами нежности, тепла и безусловной поддержки, заботы и защиты; Забота и воспитание: материнская роль включает в себя заботу, воспитание и обучение детей. Мать играет важную роль в формировании личности и характера своих детей; Символическое значение: мать часто воспринимается как символ жизни, плодородия и продолжения рода. Во многих культурах мать уважается и почитается как символ женственности, материнства, заботы и уюта; Социокультурные ожидания: в разных культурах могут существовать различные социокультурные ожидания от матерей, включая их основную роль в семье, обществе и экономике [1, с.114].

Таким образом, концепт «мать» представляет собой сложное и многогранное понятие, которое включает в себя биологические, эмоциональные, социальные и культурные аспекты.

Русский и узбекский языки имеют свои уникальные особенности в выражении концепта «мать», которые могут отражать культурные, исторические и социальные аспекты обществ, использующих эти языки.

Языковая объективизация концепта «мать» в русском и узбекском языках может проявляться через различные лингвистические признаки, такие как употребление слов и

выражений, морфологические особенности, фразеологические обороты, крылатые выражения, пословицы и поговорки и т.д. Например:

Употребление слов и фраз:

Слово «мать» в русском и узбекском языках несет за собой множество значений. Однако, в общем плане, понятие «мать» в русском языке и «она» в узбекском языке относится к женщине, которая родила, воспитала, вырастила и заботилась о своих детях. За этим основным смыслом, это понятие включает в себя также эмоциональные, социальные и культурные аспекты.

В русском языке также существуют фразы и выражения, относящиеся к материнству, например: «*материнская любовь*», «*мать-героиня*», *мать-кормилица*», «*благословенна мати*» и т.д. В узбекском языке также существуют подобные фразы, например: «*она мехри*», «*она дуоси*», «*она – олам фахридир*», «*она билан бола – гул билан лола*», «*она-дарахт, бола-мева*», но они могут иметь свои специфические особенности [4, с. 52].

Приведем еще несколько примеров крылатых выражений: «*Мать-кормилица*», «*Благословенна мати*», «*Мать-героиня,* «*Мать-природа*».

Теперь приведем примеры несколько аналогичных крылатых выражений на узбекском языке: «*Она-ибрат*», «*Оналик овози*», «*Она азиз ва мукаддас*», «*Оналик муънавар*». Все эти фразы и крылатые выражения отражают различные аспекты материнства и главной роли матери в жизни каждого человека и в обществе [5, с.23].

Фразеологизмы и пословицы:

В русском языке существуют множество фразеологизмов, связанных с важностью и святостью материнства, например: «*Впитать с молоком матери*», «*Мать лучше всякого друга*», «*Материнская молитва со дна моря выносит*», «*При солнышке – тепло, при матери – добро*», «*Мать лучше всякого друга*», «*Птица рада весне, а дитя – матери*» [3, с.48].

В узбекском языке также могут быть свои устойчивые выражения, отражающие отношение к материнству. Например: «*Она дуосин ол*», «*Жаннат, оналар оёғи остида*», «*Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада*», «*Бола – лой, она – кулол*», «*Онанга бошингни хам қил, Отангга гапингни кам қил*», «*Онаниг алласи дунёни тебратар*», «*Боланинг қўли шилинса, онаниг кўнгли шилинади*», «*Она билан бола – гул билан лола*», «*Онангни қуёш билсанг, отангни ой бил*» [4, с.52].

Таким образом, концепт «мать» относится к универсальным концептам в обоих языках, в которых наиболее полно отражаются этноментальные особенности лингвокультурного сообщества. Русская и узбекская культура, как и любая национальная культура, самобытны, что обусловливает наличие в ней собственных представлений об этом феномене, а также средств его выражения и оценки. Концепт, как и поле, образует множество когнитивных признаков, значений, имеющих хотя бы один общий когнитивный признак.

Таким образом, в результате проведенного нами исследования было установлено, что концепт «мать/она» как один из значимых универсальных концептов культуры вызывает в сознании носителей языков разные ассоциации. Анализ концепта по выявлению ядра показал, что образ матери в русском и узбекском языках предстает как пересечение системы ценностей народа и соотносится в первую очередь с жизнью, любовью, заботой и счастьем. Мать в языковом сознании этносов, это самый близкий и

родной человек, источник любви и поддержки семьи. Изучение когнитивной структуры концепта «мать» позволил выявить и некоторые этноспецифичные различия: в русском языке образ матери соотносится с домом, родиной, защитой, поддержкой; в узбекском языке мать является близкой подобно самой душе, олицетворяет родник, источник жизни; а общие черты в обоих языках – мать символ женского начала, семьи, плодородия, семейного очага, поддержки и любви.

Во всех лингвокультурах материнство коннотируется положительно. Мать – это источник тепла, комфорта, защиты, заботы, доброты, любви. В изучении концепта определяются такие признаки, как свойство матери порождать жизнь, оставлять генетический след в детях, жизненно необходимая духовная, физическая и материальная связь матери с ребенком, божественное начало материнской миссии на земле, мать как хранительница семейных традиций. Значения лексемы «мать» раскрываются в определении материнства как состояния женщины-матери; свойственного матери сознания родственной связи с детьми; поведения женщины, направленного на продолжение рода, включающего в себя биологический (вынашивание, рождение, вскармливание ребенка) и социальный (воспитание) аспекты. Концепт «Мать» характеризуется соединением различных моделей материнства, включающих: рождение, генетическое отношение, воспитание, брак и генеалогию.

В целом, изучение концепта «мать» является важным для понимания семейных и социокультурных динамик, а также для формирования глубокого и комплексного взгляда на роль женщины в обществе и ее вклад в развитие человеческой цивилизации.

Список использованной литературы:

1. Аванесян Н.К. Положительные и отрицательные коннотации лексемы «мать» и ее коррелятов: дефиниционный анализ/Молодая наука-2011.-Пятигорск, 2011 . -Часть 2. 114-119 с.

2. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. 6– 736 с.

3. Жуков В.П. Русская фразеология. – М.: Высшая школа, 1986. 12 – 310 с.

4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент, 2006-2008 – 1-5 том. 35-246

5. Ўзбек ҳалқ мақоллари. – Тошкент: «Шарқ» нашриёти Сана, 2013. 23-52 с.

O‘ZBEK TILIDAGI “BOSH” KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING GRAMMATIK-STRUKTUR XUSUSIYATLARI

Mamarajabova O.
Sh.Rashidov nomidagi SamDU,
filologiya fakulteti 2-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: ***dots.U.Rashidova***

Annotatsiya: Frazemalar tuzilishiga ko‘ra so‘z birikmasi yoki gapga teng bo‘ladi. Buni aniqlashning eng muhim yo’li ularni semantik-stilistik va kontekstual metodlar asosida sinchiklab o’rganish, frazemalarning kontekstdagi ma’no qirralarini belgilashdir. Maqolada

o‘zbek tilidagi ayrim “bosh” komponentli frazeologizmlarning struktur tuzilishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Frazema, kontekst, semantik-uslubiy xususiyat, emotsional-ekspressiv bo’yoqdorlik.

Frazemalar tuzilishiga ko‘ra so‘z birikmasi yoki gapga teng bo‘ladi. Masalan, tuzilishiga ko‘ra gapga teng bo‘lgan *bosh* komponentli frazeologizmlar: *bosh(i) aylandi; bosh(i) baloga qoldi; bosh(i) aylandi; bosh(i) garang bo‘lib qoldi; bosh(i) ikki[ta] bo‘ldi; bosh(i) ko‘kka yetdi; bosh(i) qotdi; bosh(i) shishdi; bosh(i) chiqmadi; bosh(i)da kaltak sindi; bosh(i)ga boshvoq qilarmidi(...)?; bosh(lari) bir joyga qovushdi*

Tuzilishiga ko‘ra so‘z birikmasiga teng bo‘lgan bosh komponentli iboralar frazeologizmlar: *bosh tortmoq; bosh tovlamoq; bosh urib kelmoq; bosh ustiga; bosh o‘ynab, jon tarkin urmoq; bosh(i) bilan sho‘ng‘i[b ket]moq; boshi ko‘ksiga tushmoq; bosh(i) oqqan; bosh(i) osmonda; bosh ko‘tarmaslik; bosh ko‘tarmoq; bosh ochmoq; bosh qashigani; bosh qotirmoq; bosh qo‘shmoq; bosh ko‘tarib yurmoq; bosh(i)da yong‘oq chaqmoq va bosh(i)dan tegirmoq toshi yurgizmoq; bosh(i)dan kechmoq; bosh(i)dan kechmoq; bosh(i)dan oshib; bosh(i)dan oshib yotmoq; bosh(i)dan chiqarmoq; bosh(i)ga bitgan balo bo‘lmoq; bosh(i)ga ko‘tarmoq; bosh(i)ga qilich kelsa ham; bosh(i)ga solmoq; bosh(i)ga suv quymoq; bosh(i)ga tushmoq; bosh(i)ga urmoq (...uradimi?!; ...ursinmi?!); bosh(i)ga yetmoq; bosh(i)ga chiqib olmoq; bosh(i)ni bermoq; bosh(i)ni bog‘lamoq; bosh(i)ni bukmoq; bosh(i)ni ko‘tarib yura olmaslik; bosh(i)ni og‘ritmoq; bosh(i)ni olib; bosh(i)ni qayoqqa urmoq; bosh(i)ni silamoq; bosh(i)ni xam qilmoq; bosh(i)ni xam etmoq.*

Ot va sifat modelidagi “bosh” komponentli frazeologizmlar: *boshi berk, boshi xush, boshi ochiq, boshi bog’liq.*

Ot-ot-fe’l modelidagi “bosh” komponentli iboralar: *bosh(i) ko‘kka yetdi; boshi ko‘ksiga tushmoq; bosh(i) yostiqqa yetganda; bosh(i)da kaltak sindi; bosh(i)ga qilich kelsa ham; bosh(i)ga suv quymoq; boshi ko‘kka tekkan; boshi ko‘kka yetishmoq; boshi yostuqqa tegmaslik; boshini, jonini bermoq; boshida tosh chaqmoq; boshida yong’oq chaqmoq. etigiga bosh qo’ymoq.*

Komponentlari turli hayvonot olami bilan bog’liq bo’lgan “bosh” komponentli frazeologizmlar: *ilonning boshini qo’zg’amoq; boshiga itning kunini solmoq;*

Milliy urf-odatlar bilan bog’liq bo’lgan “bosh” komponentli frazeologizmlar: *bosh omon bo’lsa, do’ppi topiladi*

Zavqlanish, shodlik va baxtiyorlikni ifodalovchi “bosh” komponentli iboralar: *boshi osmonga yetdi; boshi ko’kka tekkan; boshi ko’kka yetdi;* Tilimizdagi “boshi osmonga yetdi” va “boshi ko‘kka yetdi” frazeologizmlari bir-biriga ma’nodosh bo‘lib, kishilarning shodlik emotsional holatini ifoda etadi. Nutqda har ikkalasi faol qo‘llanilishi bilan xarakterlanadi. Masalan, *Jumladan, 13-sonli MTM muassasasida ham kapital ta’mirlash ishlari olib borilib, bolajonlar va ota-onalar uchun zarur sharoitlar yaratilmoqda. Bundan mahalliy aholining boshi osmonga yetmoqda. Mirzacho‘lning qayta “tug‘ilishi” (fotojamlanma);*

Ajablanish, taajjub, hayratni ifodalovchi “bosh” komponentli frazeologizmlar: *boshi (miyasi) g’ovlab ketmoq*

Tilimizdagi bir qator frazeologizmlar uyat, andisha kabi ma’nolarni ifodalovchi frazeologizmlar: *boshini xam qilmoq*

Frazeologizmlarning faqatgina bir komponenti almashib qo‘llanib qolmasdan, balki frazeologizm tarkibidagi so‘z birikmasi ham almashishi mumkin. Masalan: *Ko‘zdan o‘tkazilayapti, tavakkalning tagi taxir, deyman (Shuxrat). Yoki, “Jo‘nashdan avval negadir, sartaroshxonaga kirib, shundoq sochini tag-tugi bilan oldirib tashladi, bosh omon bo‘lsa, soch o‘sar deb qo‘yadi achishgan ko‘ngliga tasalli berib” (L.Mahmudov)*. Birinchi kontekst umumtildagi *“tavakkalning boshi kal”* frazeologizmining *“boshi kal”* komponenti, *“tagi taxir”* birikmasiga almashinib qo‘llanilgan bo‘lsa, ikkinchi kontekstda esa tilda ma’lum bo‘lgan *“bosh omon bo‘lsa, do‘ppi topilar*” frazeologizmining ikkinchi qismi “soch o‘sar” birikmasiga almash holda qo‘llanilganining guvohi bo‘ldik.

Ellipsis tufayli tilimizda yangi-yangi frazeologizmlarning shakllanganligini quyidagi misollar ham yaqqol tasdiqlaydi: boshlarini bir joyga qovushtirmoq - asos frazeologizm, boshlarini qovushtirmoq-yangi frazeologizm[24].

*Og‘rimagan **boshni og‘ritishdan** nima foyda?*

-Agar odamda bosh bo‘lsa og‘rib turgani ham ma’qul. Ba’zilarniki butunlay og‘rimaydi deyishadi. Ular boshlari borligini ham unutib qo‘yishsa kerak... (Tohir Malik) Ushbu matndan ko‘rinadiki, umumtildagi *“boshini og‘ritmoq*” iborasi qahramon Niyoz tomonidan “*og‘rimagan boshni og‘ritishdan nima foyda*” tarzida qo‘llanilib, o‘zni qiynashning hojati yo‘q ma’nosida qo‘llaniladi. Arxeologiyaga mutloqo begona bu yigitning aql o‘rgatishidan g‘azablagan Davron tomonidan “boshni og‘ritmoq” erkin birikma sifatida talqin 83 qilinadi va ma’lum kinoyani o‘z ichiga oladi. Bu uning javobida o‘z aksini topgan: “agar odamda bosh bo‘lsa og‘rib turgani ham ma’qul. Ba’zilarniki butunlay og‘rimaydi deyishadi. Ular boshlari borligini ham unutib qo‘yishsa kerak”. Frazemalarni bunday tarzda ishlatish aslida, nafaqat kesatiqlikni keltirib chiqaradi, balki matnnni yangi ma’no ottenkasi bilan to‘ldiradi. Bu esa matnga alohida ekspressivlik, emotsionallik baxsh etadi.

Iboralarni stilistik jihatdan yoritib bergan olim B.Yo‘ldoshev frazeologik birliklarni ijodiy semantik o‘zgartirish usullaridan biri sifatida frazeologik birliklar yordamida antitezalar hosil qilish usuli ham mavjudligi xususida fikrlarini bildirib, uning quyidagi turlarini sanab o’tadi: a) antonim frazemalarni qarama-qarshi qo‘yish usuli: *Bir so‘z bilan bosh osmonga ham yetadi, jon bo‘g‘izga ham kelib qoladi* (N.Abbosxon). Bu gapda antonim frazemalar “boshi osmonga yetmoq”–“joni bo‘g‘ziga kelmoq”. b) kontekstual frazeologik antonimlarni zid qo‘yish orqali: Masalan: *“Samad polvon o‘lganda, uning nonini yeb to‘la bo‘lgan qizlaridan ko‘ra, kaltagini yeb po‘la bo‘lgan Pirmat,Orif, Sotim, Muslim va ichkuyovi Sharof bir-birlarini quchoqlab, qishloqni boshlariga ko‘tarishdi”* (N.Abbosxon).

Frazeologizmlarda stilistik distrubitsiyaning buzilishi “bosh” komponentli iboralar misolida: Uslubiy qurilishning buzilganligini quyidagi misol yordamida ko‘rishimiz mumkin. *Mana senga tavba. Fransiyaning boshini yedi, Angliyaning majag‘ini chiqarishga sal qoldi* (Shuxrat).

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. A.Hojiyev. Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. 384 b.

2. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining izohli lug‘ati (O‘TIFL). –Toshkent: O‘qituvchi, 1998. 548 b.

[24] Mamatov A. O’zbek tili frazeologiyasi. Monografiya. – Toshkent, 2018. – B. 72.

3. N.Mahmudov. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati. –Toshkent: G‘.G‘ulom, 2023. 512 b.
4. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. –Toshkent: Universitet, 2003. 600 b.
5. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: Fan, 1978, 832b.
6. H.Dadaboyev, M.Abjalova, U.Rashidova. O‘zbek tili sinonimlarining o ‘quv lug‘ati. –Toshkent: bookmany print, 2023, 810 b.
7. A.Madvaliyev. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G ‘ulom, 2023, 964 b.

ИГРОВЫЕ МЕТОДИКИ КАК СРЕДСТВО МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ

Мирфайзиева Камола Юсуповна
Самаркандский филиал Ташкентского государственного экономического университета
kamolamirfayziyeva@gmail.com

***Аннотация*:** В статье рассматривается использование игровых методик в образовательном процессе как эффективного средства повышения мотивации студентов. Проанализированы преимущества игр в обучении, их роль в развитии языковых навыков и преодолении психологических барьеров. Описаны основные типы игр, применяемых при обучении русскому языку как иностранному (РКИ), и предложены примеры для практического использования. Статья ориентирована на преподавателей РКИ и исследователей в области лингводидактики.

Annotation:The article discusses the use of game techniques in the educational process as an effective means of increasing students' motivation. The advantages of games in learning, their role in the development of language skills and overcoming psychological barriers are analyzed. The main types of games used in teaching Russian as a foreign language (RAFL) are described, and examples for practical use are offered. The article is aimed at RAFL teachers and researchers in the field of linguodidactics.

Ключевые слова: игровые методики, мотивация студентов, РКИ, коммуникативные навыки, интерактивное обучение.

Keywords: game techniques, student motivation, RAFL(Russian as a foreign language), communication skills, interactive learning.

Современные образовательные подходы акцентируют внимание на необходимости мотивировать студентов и делать процесс обучения увлекательным. Игровые методики становятся одним из самых востребованных инструментов, особенно в обучении русскому языку как иностранному (РКИ). Они помогают превратить изучение языка в активный и творческий процесс, способствуют развитию коммуникативных навыков и позволяют интегрировать знания на практике.

Игровые методики объединяют элементы обучения и развлечения, создавая условия для активного взаимодействия студентов. Их использование решает несколько задач:

1. Повышают интерес к изучению языка.

Игры помогают сделать занятия яркими и эмоционально насыщенными.

2. Снимают психологические барьеры.

Элементы игры создают комфортную атмосферу, способствующую свободному общению на изучаемом языке.

3. Закрепляют знания и навыкы.

Игры позволяют применять языковые знания в различных ситуациях.

4. Развивают социальные навыки.

Коллективные игры способствуют развитию командной работы, что важно в мультикультурной среде.

Итак, в чём преимущества игровых методов для мотивации студентов?

1. Эмоциональная вовлечённость

Игры вызывают положительные эмоции, что способствует улучшению усвоения материала.

2. Соревновательный элемент

Студенты стремятся к победе, что повышает их активность.

3. Разнообразие форматов

Возможность выбора разных типов игр делает процесс обучения более гибким и адаптированным к интересам студентов.

4. Применение языка в реальных ситуациях

Игры моделируют коммуникативные ситуации, что помогает студентам лучше понять, как использовать язык в повседневной жизни.

Типы игр и их применение в РКИ

Лексические игры: «Лексический лабиринт»: студенты составляют слова из предложенных букв.

«Ассоциации»: участники называют слова, связанные с заданной темой, например, "еда" или "путешествия".

Грамматические игры: «Исправь ошибку»: студенты ищут ошибки в предложениях, которые специально подготовлены преподавателем.

«Собери предложение»: карточки с отдельными словами составляют в правильное предложение.

Коммуникативные игры:»Ролевая игра»: студенты разыгрывают ситуации (поход в магазин, поездка на вокзал).

«Импровизация»: учащиеся придумывают короткие диалоги на заданную тему.

Творческие задания

«Составь историю»: из предложенных слов или картинок студенты составляют связный текст.

«Квест»: участники выполняют задания на русском языке, переходя от одной «станции» к другой.

Цифровые игры

Использование приложений, таких как Kahoot, Wordwall или Quizlet, помогает внедрить игры в дистанционный формат обучения.

Например:

1. Игра «Ролевая ситуация»

Преподаватель предлагает студентам разыграть диалог между покупателем и продавцом. Задача: использовать изученные фразы для общения.

2. Грамматическая игра «Лото»

3. Карточки с глаголами в разных формах раздаются студентам, они ищут правильное окончание или время для составления предложения.

4. Мультимедийная игра «Квест по Москве»

Студенты путешествуют по виртуальной Москве, выполняя задания на знание лексики и грамматики, связанных с городской темой.

5. Результаты применения игровой методики

Практика показывает, что использование игровых методик значительно повышает уровень вовлечённости студентов в процесс обучения. Игры помогают лучше усваивать сложные темы, такие как грамматика и лексика, и развивают у студентов уверенность в использовании русского языка в реальных ситуациях.

В заключении хочу отметить, что игровые методики — это мощный инструмент мотивации студентов, изучающих русский язык как иностранный. Они позволяют сделать процесс обучения увлекательным, стимулируют коммуникативную активность и создают комфортную обстановку для преодоления языкового барьера. Интеграция игр в образовательный процесс — это не только способ улучшить результаты обучения, но и путь к созданию позитивного опыта изучения русского языка.

Использованная литература:

1. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. — М.: Академия, 2018.
2. Щукин А.Н. Преподавание русского языка как иностранного: Учебное пособие. — М.: ФЛИНТА, 2020.
3. Петрова А.В. Игровые методики в преподавании РКИ. — СПб.: Наука, 2021.

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Саодат Амракуловна Рахматова
Самаркандского филиал Ташкентского университета информационных технологий
Самарканд, Узбекистан
mail: rahmatova1867@mail.ru

Аннотация: В данной статье описываются методы инновационных технологий на уроках русского языка в образовательных учреждениях, использование в образовательном процессе электронные платформы с интерактивными заданиями по русскому языку.

Ключевые слова: инновационные технологии, интерактивное задание, традиционное образование, электронные платформы.

Annotation: This article describes the methods of innovative technologies in the

lessons of the Russian language in educational institutions, the use in the educational process of electronic platforms with interactive tasks in the Russian language.

Key words: innovative technologies, interactive task, traditionaleducation, electronic platforms.

Уже давно не секрет, что технологии способствуют обучению и повышению успеваемости учащихся. Компьютерами и интерактивными досками в наше время пользуется каждый второй учитель, ведь они очень удобны и позволяют сэкономить много времени. Различные технологии уже оказали огромное влияние на образование, но это лишь малая часть того, что может, и должно произойти в ближайшем будущем.

В последние годы образовательный процесс в отрыве от информационно-коммуникативных ресурсов представить практически невозможно. Для того, чтобы все дети ходили в школу и учились, необходимы сильные инновационные системы образования.

Качественные системы образования инклюзивны и гендерно справедливы. Они поддерживают раннее обучение и многоязычное образование, а также способствуют инновациям, позволяющим расширить возможности образования для самых труднодоступных детей и подростков.

Инновации в образовании - это больше, чем новые технологии. Речь идет о решении реальной проблемы свежим и простым способом для обеспечения справедливости и улучшения обучения.

Инновации в образовании проявляются во многих формах. Программы, услуги, процессы, продукты и партнерства могут улучшить результаты образования инновационными способами - например, индивидуализированные игры на планшетах, дающие дополнительную информацию детям по математике или платформы цифрового обучения, которые помогают детям при изучении языков.

Инновации в образовании означают решение реальной проблемы новым, простым способом продвижения справедливого обучения.

Задача инновационных технологий — качественное изменение личности субъекта относительно традиционной системы, что возможно при задействовании программ, локализующих проблему педагогического кризиса. Главные задачи подобных программ — формирование нестандартного мышления и максимальное развитие способностей учащихся.

Использование информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе является актуальной проблемой современного образования, так как их необходимо внедрять для положительной мотивации, лучшего понимания и запоминания нового материала, повышения интереса к учебным дисциплинам. Применение информационных и коммуникационных технологий повышает качество образования, обогащает содержание материала, повышает наглядность, повышает информационную культуру, мотивирует учащихся к использованию компьютеров в учебной деятельности.

Конечно же, следует обратить внимание на преимущества и недостатки информационных и коммуникационных технологий. Индивидуализация обучения, интенсификация самостоятельной работы учащихся, рост объёма выполненных на уроке заданий, расширение информационных потоков прииспользовании Internet, повышение

мотивации и познавательной активности за счет разнообразия форм работы- являются главными преимуществами ИКТ.

Недостатков же приходится меньше, но не стоит их оставлять без внимания. К ним относятся: лёгкость получения информации, снижение роли эмоциональных средств общения, нет гарантии успешной адаптации к запросам и требованиям социальной среды, Интернет-зависимость, делает ненужным многие умения, навыки и формы деятельности.

На сегодня Moodle — одна из самых популярных платформ электронного обучения. Она переведена более чем на 100 языков, и ею пользуются крупные университеты во всем мире.

Для того, чтобы обогатить занятие, сделать его более ярким и красочным, конечно же, необходимо использовать различные интерактивные методы.

ThingLink - это отмеченная наградами платформа образовательныхтехнологий. Сервис Thinglink давно известен учительскому сообществу как замечательный инструмент для создания интерактивной инфографики или интерактивного плаката. Между тем, его возможности распространяются и на другие приёмы мультимедийной дидактики.

Создать интерактивный плакат на сервисе ThingLink очень просто. Интерактивность изображения достигается за счет добавления в него меток с текстовыми подсказками, ссылками на видео, музыку или изображения. Такой интерактивный плакат легко встроить на свой сайт или блог (имеется коддля вставки), а также в любой момент его можно отредактировать.

Другой сервис, LearningApps.org создан для поддержки обучения и преподавания с помощью небольших общедоступных интерактивных модулей (далее - упражнений).

Данные упражнения создаются онлайн и в дальнейшем могут быть использованы в образовательном процессе.

Для создания таких упражнений на сайте предлагается несколько шаблонов (упражнения на классификацию, тесты с множественным выбором и т. д.). Данные упражнения не являются законченными учебными единицами и должны быть интегрированы в сценарий обучения.

Основная идея интерактивных заданий, которые могут быть созданы благодаря данному сервису, заключается в том, что учащиеся могут проверить и закрепить свои знания в игровой форме, что способствует формированию их познавательного интереса к определенной учебной дисциплине. Сервис дает возможность разнообразить урок, сделать его увлекательным, а процесс обучения простым и доступным для понимания каждому учащемуся.

С помощью вышеуказанных платформ каждый преподаватель может подготовить урок, который будет легко усваиваться обучающимися.

Мы считаем, что информационные и коммуникативные технологии не мешают,а дополняют традиционную систему образовательного процесса.

Список литературы:

1. Буре Н. А. Смешанное обучение как новая парадигма образовательного процесса // Русское слово в многоязычном мире: Материалы XIV Конгресса МАПРЯЛ (Нур-Султан, Казахстан, 29 апреля – 3 мая 2019 г.) / Н. А. Буре [Электронный ресурс] / Ред. кол.: Н. А. Боженкова, С. В. Вяткина, Н. И. Клушина и др. – СПб.: МАПРЯЛ, 2019. – С. 903–906.
2. Ельникова С. И. Инновационные педагогические технологии как средство формирования русскоязычной компетенции в сфере профессионально- делового общения: Учебное пособие / С. И. Ельникова. – М., 2008.
3. Капишева Т. Ю. Мониторинг русскоязычных образовательных итернет-ресурсов, связанных с изучением и преподаванием русского языка / Т. Ю.Капишева, Г. Ф. Кудинова, Е. В. Попова и др. // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2018. – № 3. – С. 102– 113.
4. Кашпирева Т.Б. Электронные интернет-ресурсы как способ развития интереса к традиционной культуре русского народа/ Тула. 2019.

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРИНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ТАХЛИЛИ

Т.К.Мардиев
СамИСИ доценти
Кулибаев Фахриддин
СамИСИ 1- курс магистри

Аннотация: В английском и узбекском языках существует ряд выражений, возникающих на основе различных религиозных легенд и верований, и большинство из них употребляются не только в речи английского или узбекского народов, но и в речи ряда народов. Это показало схожие и разные стороны образов, используемых во фразеологизмах обоих языков с лингвокультурологической точки зрения.

Ключевые слова: национальный, народ, культура, мировоззрение, сознание, общественно-политический, национальный дух, идиоматические слова, пословицы, фольклор.

Resume: In the English and Uzbek languages, there are a number of expressions that arise on the basis of various religious legends and beliefs, and most of them are used not only in the speech of the English or Uzbek peoples, but also in the speech of a number of peoples. This showed similar and different aspects of the images used in phraseological units of both languages from a linguocultural point of view.

Key words: national, people, culture, worldview, consciousness, socio-political, national spirit, idiomatic words, proverbs, folklore.

Маьлум халқ вакиллари томонидан яратилган хар бир миллий тил асосан ўзи тааллуқли бўлган халқ томонидан ривожлантирилади. Ўз миллий тилига эга ҳар бир халқ маьлум мухит, шароит асосида яшайди. Унинг маданияти, дунёкараши ва онг савияси асосан уни ўраб олган муҳит ва шарт-шароитлар билан белгиланади. Манбаларда халқнинг менталитети ва анъаналарини, маданиятини ифодаловчи тилнинг хизмат

доираси турлича таърифланади. Масалан, ўзбек халқи мақоллари ва ҳикматларида қуйидагича ибораларни учратиш мумкин.

а). Тил – миллий маданият ойнаси, уни сақловчи хазина. Бу иборада лексик бойлик, грамматик бирликлар, идиоматик сўзлар, мақоллар, умуман, фольклор, бадиий ва илмий адабиётнинг бойликлари акс этади.

б). Тил – қудратли ижтимоий – сиёсий қурол, яъни тил орқали ижтимоий сиёсий, маданий қарашлар узоқ вақт сақланади ва у орқали инсон, миллат шакллантирилади. Халқ тили ҳамиша миллий руҳ билан чамбарчас боғланган.

Жумладан, Ш.Абдурозоқованинг “Тафаккур гулшани” номли асарида буюк бобомиз Алишер Навоий тил ва сўз инсонийликнинг асосий белгиси эканлигини таъкидлаб, адибнинг қуйидаги мисраларини келтирилади: Чунончи,

Сўздурки, нишон берур ўлукка жондин,
Сўздурки, берур жонға хабар жонондин,
Инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин,
Билким, гуҳари шарифроқ йўқ ондин

Унинг нутқидаги луғат таркиби хам асосан уни ўраб олган ҳодисаларни акс эттиради ва шу асосда кенгайиб, бойиб боради. Ҳар бир миллий тилни у таьлуқли бўлган ҳалк томонидан яратилган бадиий образлар ва эмоционал воситаларсиз тасаввур қилиш унинг фразеологик бойлигини инкор килишга хам олиб келади, чунки фразеологик бирликлар хам тилнинг асосий бадиий, образлари ва эмоционал воситалардан ҳисобланади. Фразеологик иборалар хаётнинг, деярли, хамма соҳаларини қамраб олган. Улар даладаги дехқонлар, денгиздаги матрослар, қўй боқиб юрган чўпонлар, милтиқ осган мерганлар, пазандалар, созандалар,савдогарлар,санъаткорлар, тиббиёт ходимлари, балиқчилар, сайёхлар, қуморвозлар ва шу каби кўпгина соҳа эгалари томонидан яратилган бўлиб, бу одамлар ўз фикрларини жонли баён этиш, атрофдаги воқеа-ходисаларга нисбатан ўзларининг симпатия ёки антипатияларини билдириш, бошқа соҳа одамлари ёки бир-бирлари билан ўзаро муомала қилишда нутқларидаги таъсирчанликни оширишда ва нихоят, ҳар хил топшириқлар бериш, огохлантириш, пуписа ва таъна қилишда ўз фаолиятлари ҳолати билан боғлиқ бўлган сўз бирикмалари, чиройли метафораларни топиб нуткларида қўллай бошлаганлар. Бу борада метафораларнинг кўпчилиги кишиларга ёқиб қолиб, уларнинг профессионал луғат бойлигига айланиб қолганлар. Аста-секин бу ибораларнинг баъзилари яна кенгрок маъно касб эта бошлаганлар. Масалан, хар хил соха одамлари, чунончи спортчи ўз нутқида спортга оид, санъаткор санъатга оид, балиқчи балиқ ва балиқчиликга оид иборалардан кўпрок фойдаланади. Вақт ўтиши билан бу ибораларнинг энг таъсирчан ва хушоханглари адабий тилга кириб келади, яъни улар ўзларининг илгариги тор қўлланилиш доираларидан кенг қўлланилиш доирасига кўчган холда, бошқа мухитдарнинг хам худди шу хил холатларида қўлланила бошлайди, бинобарин, умумҳалк тили бойлигига айланади.

Масалан инглиз тилидаги “ to be in the same boat” бир қайикда бўлмок (яъни «сузмок»)- «бирор киши билан бир хил холатда бўлмоқ» ибораси биринчи бор денгизчилар нутқида пайдо бўлган бўлиб, узок йиллар давомида матросларнинг профессонал ибораси сифатида қўлланилган. Қисман, инглиз тилида мавжуд бўлган фразеологик иборалар Англия ва инглизлар тарихи, касб-корлари, урф- одатлари ва хоказолар асосида пайдо бўлган бўлса, ўзбек тилидаги фразеологик иборалар ўзбек

халқининг тарихи, касб-корлари, урф-одатлари асосида бунёд булган. Инглизча “baker’s dozen” (новвойнинг ун иккиси) – ун уч ибораси эса, инглиз халкининг урф- одати билан боғлиқдир. Инглизларнинг қадимги урф-одатига кўра, нон олиб сотувчилар ўн икки нон ўрнига новвойдан ўн уч олар эдилар, ўн учинчи нонинг пули олиб сотувчилар чунтагига кирар эди. “Baker’s dozen” ибораси ана шу урф-одат асосида пайдо бўлган бўлиб, маъноси « ўн уч» дир.

Ўзбекча «итдан бўлган, қурбонликга ярамас» ибораси хам ўзбек халқининг қадимги диний урф-одати билан чамбарчас боғликдир. «Ислом динининг қонунига биноан ўзига тўқ, мол-мулки етарли бўлган хар бир оила, бир йилда бир марта келадиган қурбон хайити куни қўй ёки бошқа туёқли мол сўйиб, ҳалққа ош бериши керак эди. Албатта гушти харом бўлганлиги туфайли ит сўйилиб қурбонлик қилинишдан мустасно эди. Хозирда бу ибора мажозий маънода худди ит қурбонлик қилинишга ярамаганидек, одамнинг хақиқий инсон деб танишга арзимаганлигидан, унинг пастлигидан далолат беради.»(Ш.Шомаксудов, С. Долимов, Кенг уйнинг келинчаги, Тошкент, 1964, 275-бет). Инглизча ва ўзбекча мисоллар шуни кўрсатадики, инглиз халқи хам ўзбек халқи хам ўз нутқларидан унумли фойдаланадилар. Кўпчилик муқояса қилинган воқеа-ҳодисалар инглиз ва ўзбек тилининг доимий бирликларига айланиб қолганлар, яъни улар ўзлари тааллуқли бўлган тилларда турғун характер касб этганлар. Бунинг маъноси шуки, маълум бир предмет ёки ходиса бошқа маълум бир харакат ёки ҳислат учун доимий тимсол бўлиб қолган. Масалан, инглизлар, ўзбеклар хам ювошлик тимсоли сифатида инглиз тилида «кўзичок» қабул қилинган бўлса, ўзбек тилида «қўй» қабул қилинган: as gentle (mild) as a lamb, қўйдай ювош. Инглиз тилида беозорлик тимсоли сифатида кабутар қабул қилинган бўлса, ўзбек тилида мусича қабул қилинган: as harmless as a dove, мусичадай беозор. Енгиллик тимсоли инглиз тилида пат бўлса, ўзбек тилида қушдир: as light as a feather, қушдай енгил. Жисмоний бақувват одамларни инглизлар отга ўхшатишса, ўзбеклар филга ўхшатадилар: as strong as a horse филдай бақувват.

Шунингдек, хар иккала миллат маданиятида ўзаро умумийликка хос бўлган томонларни хам кузатишимиз мумкин. Жумладан, ўзаро оилавий муносабат асосида вужудга келган муҳаббат инсонга хос туйғуларининг типик намунаси ҳисобланади. Бу хусусият икки жинс ўртасида содир бўлган оилавий яқинлик, меҳр-муҳаббат асосида, ўз табиатига кўра эҳтиёж ва шариат қонуни асосда юзага келади. Икки шахс ўртасидаги яқинлик ва улар ўртасидаги меҳр-муҳаббат нафақат эркак ва аёл муносабатида балки, кейинчалик шаклланган уларнинг барча оила аъзолари ўртасида ҳам кузатилади. Лекин икки шахс ўртасидаги оилавий ришта аввал ўзаро меҳрли ва севишган икки шахс муҳаббати асосида акс этади. Шу боис, паремиологик луғатларда ва бадиий асарларда асосан икки шахс меҳр-муҳаббати ҳақида ҳикматлар акс этади. Масалан: Муҳаббатда кўз бўлмайди, юрак бўлади.

Бундай мисоллар инглиз луғатларда ва бадиий асарларда хам учрайди. Love makes the world round. Love too much that die for love.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки инглиз ва ўзбек тилларида бир қанча иборалар борки, улар хар хил диний афсоналар, эътикодлар асосида пайдо бўлиб, буларнинг кўпчилиги фақатгина инглиз ёки ўзбек халқлари лафзида қўлланилмасдан, балки бир қанча халқлар лафзида қўлланилади. Бу эса хар иккала тилдаги фразеологик бирликлар таркибида қўлланган образларнинг лингвокултурологик жихатдан ўхшаш ва фарқли жиҳатларини кўрсатди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Кунин А.В. О переводе английских фразеологизмов в англо-русском фразеологическом словаре, М., 1964
2. Логан П. Смит , Фразеология английского языка, (English Idioms, by Logan Pearsall Smith , London), Учпедгиз, М.
3. Ш.Шомаксудов, С.Долимов, Кенг уйнинг келинчаги, Тошкент, 1964
4. В.А Маслова «Лингвокультурология» М., 2004
5. Шингаров Х. Эмоции и чувства как формы отражении действителъности.- М.: 1971,-157с.
6. Тўхтахўжаева Н. Бадиий таржимада лингвокультремаларнинг ифодаланиши (инглиз ва ўзбек тиллари мисолида).- дисс. PhD. Т.: 2017, -124б.

O‘ZBEK TILINING RIVOJLANISH TARIXI

Eraliyeva Zarnigor Zulfar qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Menejment yo‘nalishi 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: ***Adilova S.A.***
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: O'zbek tilining rivojlanish tarixi, uning kelib chiqishi va shakllanishi, ko'plab tarixiy, madaniy va ijtimoiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, asosan O'zbekiston va uning atrofidagi hududlarda so'zlashiladi. Bu tilning rivojlanishi qadimiy davrlardan boshlangan bo'lib, u turli davrlarda turli xil ta'sirlar ostida shakllangan.

Kalit so‘zlar: o'zbek tili, turkiy tillar oilasi, leksik birliklar, yozuv , adabiyot, dialektlar, dasturlar.

Аннотация: История развития узбекского языка, его зарождение и становление тесно связана со многими историческими, культурными и социальными процессами. Узбекский язык принадлежит к тюркской языковой семье, на нем говорят в основном в Узбекистане и прилегающих районах. Развитие этого языка началось в глубокой древности, и в разные периоды он формировался под разными влияниями.

Ключевые слова: узбекский язык, тюркская языковая семья, лексические единицы, письменность, литература, диалекты, программы.

Abstract: The history of the development of the Uzbek language, its origin and formation, is closely related to many historical, cultural and social processes. The Uzbek language belongs to the Turkic language family and is spoken mainly in Uzbekistan and its surrounding areas. The development of this language began in ancient times, and it was formed under different influences in different periods.

Key words: Uzbek language, Turkic language family, lexical units, writing, literature, dialects, programs.

O'zbek tilining kelib chiqishi qadimgi turkiy tillar bilan bog'liqdir. O'zbek tili, asosan, qarluq, chig'atoy va o'zbek dialektlaridan iborat bo'lib, bu dialektlar O'zbek tilining boyligini va rang-barangligini ta'minlaydi. Dastlabki davrlarda O'zbek tili runik yozuvlar orqali ifodalangan. Bu davrda turkiy tillar o'rtasida o'zaro aloqalar o'rnatilgan va O'zbek tilining asosiy xususiyatlari shakllana boshlagan. O'rta asrlarda, islom dinining tarqalishi bilan birga, O'zbek tilida arab yozuvi joriy etildi. Bu jarayon O'zbek tilining leksik boyligini oshirishga yordam berdi. Arabcha so'zlar va iboralar O'zbek tiliga kirib, uning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. XVI asrda O'zbek tili o'zining eng yuqori rivojlanish bosqichiga yetdi. Bu davrda Alisher Navoiy kabi buyuk shoirlar va yozuvchilar O'zbek tilida asarlar yaratdilar. Navoiy o'zining "Xamsa" asarida O'zbek tilining go'zalligini va boyligini namoyish etdi. Uning asarlari nafaqat adabiyotda, balki tilning rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Navoiy, o'z asarlarida O'zbek tilining nazokatini, uning ifodali va boy imkoniyatlarini ko'rsatdi. XIX asrda O'zbek tilida yozuv va adabiyotning yangi bosqichi boshlandi. O'zbek tilida gazeta va jurnallar nashr etila boshlandi, bu esa O'zbek tilining yozma adabiyotini shakllantirishga yordam berdi. Bu davrda O'zbek adabiyoti yangi yo'nalishlarga qadam qo'ydi va ko'plab yangi yozuvchilar paydo bo'ldi. O'zbek tilida yozilgan asarlar, xalqning hayoti, urf-odatlari va an'analari haqida ma'lumot beruvchi muhim manba bo'lib xizmat qildi.[1]

XX asrda O'zbek tili yana bir muhim o'zgarishlarga duch keldi. 1920-yillarda O'zbek tilida lotin yozuvi joriy etildi, ammo 1940-yillarda kiril yozuvi joriy etildi. Bu davrda O'zbek tilining rivojlanishi davom etdi, lekin kiril yozuvi O'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlarini biroz o'zgartirdi. Kiril yozuvi O'zbek tilining fonetik va grammatik tuzilishiga ta'sir ko'rsatdi, bu esa tilning rivojlanishiga yangi qirralar qo'shdi. [2]

O'zbek tilida ko'plab ilmiy va adabiy asarlar kiril yozuvida yaratilgan bo'lib, bu jarayon O'zbek tilining zamonaviy hayotda o'z o'rnini mustahkamlashiga yordam berdi. Mustaqillikdan so'ng, O'zbek tili yana bir bor yangilanish jarayoniga kirishdi. 1991-yilda O'zbekiston mustaqil davlat sifatida o'zining til siyosatini belgilab oldi. O'zbek tili davlat tili sifatida e'tirof etildi va uning rivojlanishi uchun barcha sharoitlar yaratildi. O'zbek tilida ta'lim, ilm-fan, madaniyat va boshqa sohalarda faoliyat olib borish uchun ko'plab dasturlar ishlab chiqildi. Bu jarayon O'zbek tilining zamonaviy hayotda o'z o'rnini mustahkamlashiga yordam berdi. O'zbek tilining rivojlanishi uchun davlat tomonidan ko'plab tashabbuslar amalga oshirildi. O'zbek tilida ilmiy tadqiqotlar, adabiyot va san'at sohalarida yangi asarlar yaratish uchun sharoitlar yaratildi. O'zbek tilining zamonaviy rivojlanishi davomida ko'plab yangi so'zlar va iboralar paydo bo'ldi. Globalizatsiya jarayonlari, texnologik rivojlanish va madaniy almashinuv O'zbek tiliga ta'sir ko'rsatdi. O'zbek tilida inglizcha, ruscha va boshqa tillardan ko'plab so'zlar kirib keldi. Bu jarayon O'zbek tilining boyishiga va uning zamonaviy hayotda o'z o'rnini mustahkamlashiga yordam berdi. O'zbek tilida internet, axborot texnologiyalari va boshqa zamonaviy sohalarda faoliyat olib borish uchun yangi terminlar va iboralar ishlab chiqildi.[3]

O'zbek tilining tarixi, uning rivojlanishi va madaniyatdagi o'rni haqida gapirganda, uning madaniy merosi ham alohida e'tiborga loyiqdir. O'zbek adabiyoti, asosan, she'riyat va nasr janrlarida rivojlangan. O'zbek tilida yaratilgan asarlar, o'zbek xalqining tarixiy, madaniy va ijtimoiy hayotini aks ettiradi. O'zbek shoirlari va yozuvchilari, o'z asarlarida xalqning hayoti, urf-odatlari, an'analari va qadriyatlarini ifodalaganlar. O'zbek tilida yaratilgan asarlar, nafaqat adabiyotda, balki san'at, musiqada ham o'z ifodasini topgan. O'zbek xalqining boy madaniyati, uning tilida aks etgan.

O'zbek tilining kelajagi, uning rivojlanishi va madaniyatdagi o'rni haqida fikr yuritish, har birimizning burchimizdir. O'zbek tilini o'rganish, uni rivojlantirish va uning boy madaniyatini saqlab qolish har birimizning mas'uliyatimizdir. O'zbek tili, o'zining tarixiy merosi va zamonaviy rivojlanishi bilan, kelajak avlodlarga boy madaniyat va til merosini qoldirishda davom etadi. O'zbek tilining tarixi, uning o'ziga xos xususiyatlari va boshqa tillar bilan aloqalari haqida fikr yuritish, har birimizning burchimizdir. O'zbek tilining rivojlanishi, uning kelajagi va madaniyatdagi o'rni haqida fikr yuritish, har birimizning mas'uliyatimizdir. O'zbek tili, o'zining boy madaniyati va tarixiy merosi bilan, kelajak avlodlarga o'zining go'zalligini va boyligini qoldirishda davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmatov, A. "O'zbek tilshunosligi tarixi". 2002 yil.
2. Avloni, A. "Turkiy Guliston yoki axloq". B. Qosimov tahriri. 1992 yil.
3. O'zbek tilining shakllanish va rivojlanish tarixi. Monografiya. 2024 yil.
4. O'zbek tilining shakllanishi va rivojlanishi tarixi. 2023 yil.
5. Saidov, A. "O'zbek tilining tarixiy rivojlanishi". 2018 yil.
6. Xolmatov, A. "O'zbek tilining zamonaviy rivojlanishi". 2021 yil.
7. Mamatqulov, M. "O'zbek tili va uning tarixi". 2020 yil.

УДК 81'33

ЯЗЫКОВОЙ ЛАНДШАФТ СУЗДАЛЯ КАК СПОСОБ СОХРАНЕНИЯ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Оксана Александровна Селиверстова
К.ф.н., доцент кафедры ИЯПК, доцент
Владимирский государственный университет
имени А.Г. и Н.Г. Столетовых
oxana33@list.ru
София Романовна Муртазина,
Специалист по УМР кафедры ИЯПК
Владимирский государственный университет
имени А.Г. и Н.Г. Столетовых

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению понятия языкового ландшафта, выделению особенностей языкового ландшафта туристического центра. В работе рассмотрены подходы к передаче русскоязычных топонимов на иностранных языках и намечены пути сохранения историко-культурного наследия Суздаля в языковом ландшафте на иностранных языках.

Ключевые слова: языковой ландшафт**,** лингвистический ландшафт, языковая политика, топонимы, историко-культурное наследие.

LINGUISTIC LANDSCAPE AS MEANS TO PRESERVE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF SUZDAL

Sophia Romanovna Murtazina
Vladimir State University, Vladimir, Russia
Seliverstova Oksana Aleksandrovna
Candidate of Philology, associate professor,
Department of Foreign Languages for Professional Communication,
Vladimir State University, Vladimir, Russia

Abstract: The article dwells on the concept of linguistic landscape and describes features of linguistic landscape of touristic centres. The paper provides and overview of approaches to translation of toponyms into foreign languages and looks into possible ways of preserving historical and cultural heritage of Suzdal.

Keywords: linguistic landscape, language policy, language planning, toponyms, historical and cultural heritage

Современное общество живет в условиях языкового многообразия в поликультурном мире. Это многообразие находит свое отражение в том числе в языковом оформлении городской среды, включая надписи, знаки и тексты, которые условно разделяют на официальные (например, таблички с названием улиц, дорожные знаки и др), коммерческие (вывески, рекламные билборды) и неофициальные (объявления, граффити) [2, с. 496]. Совокупность указанных объектов городской среды составляет языковой или лингвистический ландшафт. Он представляет собой такой феномен как поликодовый текст, наполненный разными по своей семантической природе компонентами. В поликодовых текстах вербальные и изобразительные компоненты образуют визуальное, смысловое и функциональное целое. Благодаря исследованию Н. И. Дорониной были выявлены два главных вида текстового пространства города. Первое имеет ориентирующий функционал. Сюда относятся тексты официально-делового стиля (названия городских объектов, улиц, площадей, остановок). Ко второму типу исследователь относит городские тексты, которые играют роль рекламы [1, с. 72].

Исследование языкового ландшафта имеет внушительный научный потенциал, поскольку позволяет дать оценку присутствию языков в публичном пространстве, сделать выводы относительно языковой политики и планирования в лингвистически гетерогенных регионах, а также выявить языковые предпочтения на основе анализа неофициальных надписей и текстов. Объектами изучения при этом становятся преимущественно крупные города, столицы, мегаполисы, а также населенные пункты в многоязычных регионах и районах.

Сегодня языковой ландшафт становится распространенным средством изучения языкового многообразия. Так в 2011 году, в Лондоне, был запущен проект, направленный на составление языковых карт. Исследователи собрали элементы чуть больше, чем 50 языков. Участники проекта приняли решение о том, что лучше всего следует разместить части языковых элементов в рамках социолингвистического окружения, то есть на карте самого города.

На данный момент существует ряд проведенных исследований на основе лингвистического ландшафта. Предметами исследований выступали лингвистические

ландшафты крупных иностранных и российских городов, в том числе Москвы. Вместе с тем, языковой ландшафт лингвистически однородных туристических центров до сих пор не становился объектом лингвистического исследования. При этом принципы, на которых основано языковое оформление городской среды, обладают ярко выраженной спецификой по сравнению с подходами в регионах значительного языкового многообразия. Так, в процессе создания языкового ландшафта туристических центров на первый план выходят прагматические потребности, и выбор языков связан с преобладающими туристическими потоками. Как правило, важное место занимают распространенные иностранные языки, например, английский, китайский и др.

Подходы исследователей к тому, какие объекты составляют языковой ландшафт, варьируются от узкого, охватывающего «язык дорожных знаков общего пользования, щиты, названия улиц, географические названия, вывески коммерческих магазинов и общественных указателей на государственных учреждениях» [3; с. 107] до широкого , включающего «все, что можно увидеть на определенной местности» [4; с. 2], в том числе «мобильные информационные средства как листовки, флаеры, одежда прохожих, жителей, надписи на них» [там же]. В условиях туристического центра сюда можно отнести надписи на сувенирной продукции, рекламу и меню кафе и ресторанов, информационные дощечки и табло, сопровождающие достопримечательности.

Важной особенностью языкового ландшафта Суздаля является культурная и историческая маркированность топонимов. В этом смысле топонимы всех видов, и в особенности урбанонимы, являются своего рода семиотическими историческими памятниками, заслуживающими внимания туристов. На сегодняшний день в лингвистике при передаче урбанонимов на иностранный язык наибольшей популярностью пользуются два подхода: транскрипция и транслитерация. Свидетельством тому могут считаться наименования объектов городской среды в приложениях навигации (Яндекс карты и Гугл карты), объявлениях станций и на картах в метро крупных городов, и др. Это объясняется преобладанием ориентирующей функции урбанонимов, благодаря которой, обеспечивается навигация в городе. Однако при передаче на иностранный язык исторически и культурно маркированных наименований большой пласт уникальной информации может оказаться недоступным иноязычным туристам.

Например, улица Пинаиха в Суздале на онлайн картах обозначается как Pinaiha street или Ulitsa Pinaikha. Учитывая отсутствие иноязычных дублирующих указателей, туристы с большой долей вероятности будут ориентироваться в городе именно по ним. Таким образом, название улицы окажется безликим набором букв, в то время как оно восходит к языческим корням и дохристианской истории поселения. По всей вероятности, название происходит от имени языческого бога Пинай, капище которого располагалось поблизости. Пинай считается богом винопития и буйных гулянок (https://vladimir-smi.ru/item/460341).

Похожим образом, объекты городской среды, наименование которых связано с антропонимами, также раскрывают богатое историческое наследие и вклад жителей города в развитие и величие России. Например, улица Виноградова названа в честь Дмитрия Ивановича Виноградова, уроженца Суздаля, который считается изобретателем русского фарфора и основателем Императорского фарфорового завода.

Обозначенная проблема требует всестороннего изучения и объединения усилий лингвистов, историков, религиоведов и государственных структур на муниципальном и

региональном уровне для формирования инновационного подхода к ее решению в преддверии тысячелетнего юбилея Суздаля и увеличения потока иностранных гостей и туристов.

С развитием информационных и цифровых технологий появилась возможность создания языковых карт в онлайн формате. Как альтернативу существующим картам, где в качестве всплывающей информации появляется рейтинг объекта, контактные данные и т.д, можно предложить развернутый вариант перевода (например, Street named after Suzdal pagan god of wine-making Pinai) с возможностью перехода по ссылке на ресурс с более подробными лингвистическими и историческими комментариями. Прогулка по городу с подобной картой может стать альтернативой увлекательной экскурсии со свободным маршрутом. К преимуществам таких онлайн проектов карт относятся

- размещение точек данных и прикрепленных к ним медиа материалов с указанием точного места, времени создания лингвистического контента;
- указание транскрипции и перевода лингвистического элемента;
- указание этимологической, и историко-культурной информации;
- осуществление привязки способов использования языкового элемента в том же самом местоположении;
- изучение эволюции лингвистического ландшафта сквозь время.

Цифровые информационные ресурсы могут быть представлены в разных форматах: приложение для смартфонов, интерактивная карта города, система индивидуальных QR-кодов для объектов городской среды, наименования которым имеют историческую и культурную ценность.

Таким образом, карты языкового ландшафта могут стать уникальным инновационным и универсальным инструментом, обладающим рядом функций, которые способствуют информационному, образовательному и культурному обмену на основе изучения языковых элементов городской среды. А разработка такого информационного продукта может стать междисциплинарным проектом с значительным научным и практическим потенциалом.

Библиографические ссылки:

1. Доронина Н. И. Текстовое пространство города // Язык города: материалы междунар. науч-практ. конф. Бийск: Бийск. педагог. гос. ун-т им. В. М. Шукшина, 2007. 203 с.

2. Павленко А. Языковые ландшафты и другие социо-лингвистические методы исследования русского языка за рубежом // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Лингвистика. 2017. Т. 21. N 3. С. 493–514.

3. Bourhis R. Y., Landry R. La loi 101 et l’aménagement du paysage linguistique du Quebec // L’aménagement Linguistique au Québec: 25 D’application de la Charte de la Lange Francaise. Québec: Publications du Québec, 2002. P.107–132

4. Gorter D. The Study of Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism // International Journal of Multilinguilism. 2006. Vol. 3. P. 1–6.

TOG‘AY MURODNING SO‘Z QO‘LLASH MAHORATI

(“Ot kishnagan oqshom”, “Oydinda yurgan odamlar” asarlari misolida)

Bekova Ruhshona
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tili uchinchi fakulteti talabasi.
Ilmiy rahbar: ***A.Shofqorov****,*
O‘zDJTU dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Tog‘ay Murodning “Ot kishnagan oqshom”, “Oydinda yurgan odamlar” asarlaridagi tasvir usulining va xalqona ohangning o‘ziga xosligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: badiiy tasvir, badiiy asar, janr, badiiy nutq, tasviriy vosita, uslub, uslubiy vosita.

Badiiy adabiyotning vazifasi inson qalbining, dilining “sirli”, “yashirin” nuqtalarini yoritishdan iborat bo‘lsa, badiiy til badiiy mahoratning uzviy bo‘lagidir. Til orqali yozuvchi asar qahramonlarining murakkab, o‘ziga xos xarakterli xususiyatlari, o‘y-mulohazalari, his-tuyg‘ularini, shu jumladan, sharoit va muhitning inson ruhiyatiga ta’sirini tahlil qiladi.

Badiiy asar yaratish borliqni badiiy obrazlarda idrok etish va qayta yaratish jarayoni bo‘lib, san’atkor zimmasiga umumxalq tili imkoniyatlaridan oqilona va unumli foydalanish mas’ulyatini yuklaydi. Zero, umumxalq tili fikriy rang-barang bo‘yoq va shakllarda ifodalash imkoniyatini beruvchi bitmas-tuganmas xazinaki, uning javohirlaridan har bir yozuvchi o‘z kuzatuvchanlik qobiliyati, falsafiy mushohadasi va badiiy mahorati doirasi hamda darajasida foydalanadi.

Ijodkorning til sohasidagi san’atkorligi, birinchi galda, shunda namoyon bo‘ladiki, u keng iste’moldagi so‘z va iboralarni mohirona qo‘llash bilan bir qatorda, xalqning ilg‘or, peshqadam vakili sifatida umumxalq tili imkoniyatlarini mumtazam ravishda kengaytira boradi. O‘z tili materiallari asosida yangi so‘z va iboralar yaratadi, har xil dialoglarda va umuman og‘zaki nutqda mavjud bo‘lib, adabiy yozma nutq boyligi hisoblanmaydigon ayrim leksik va frazeologik birliklarni umumxalq sharoitlarda qo‘llash yo‘li bilan ularga yangi ma’no va vazifalar yuklaydi.

Til va nutq nihoyatda murakkab, shaxs va jamiyat uchun almashtirib bo‘lmaydigan darajada ahamiyatli hodisalardir. Tilning uch vazifasidan biri – emotsional-ekspressivlikni ifodalash, ayniqsa, ijodiy tafakkur sohibi bo‘lgan inson uchun zaruriydir. Shu o‘rinda N. Mahmudovning til haqidagi quyidagi fikrlari juda ham o‘rinli: “Til faqat aloqa vositasigina bo‘lganda edi, u juda oddiy, sodda va qashshoq bir narsaga aylangan bo‘lardi. Holbuki, til bemisl boy, sehr-u sinoatga, ruh-u ruhoniyatga, ko‘rk-u komillikka limmo-lim bir xilqatdir ” [1,44].

Badiiy nutqning kommunikativ va shu bilan birga, estetik vazifa bajarishi ma’lum. Badiiy uslubning boshqa uslublardan ajralib turadigan asosiy belgisi uning estetik funksiyasi, obrazliligi va ekspressivligidir.

Ma’lumki, badiiy adabiyotning asosiy quroli so‘z sanaladi. So‘z serqirra va murakkab lisoniy hodisa, fonetik-fonologik, leksik-semantik, ijtimoiy va ruhiy xususiyatlar majmuidir. Tog‘ay Murod asarlarining xalqimiz orasida katta shuhratga ega bo‘lishi va sevib o‘qilishida ham ular tilining har tomonlama ishlanganligi, xalqchilligi alohida ahamiyatga ega bo‘ldi.

Tog‘ay Murod inson qalbidagi his-tuyg‘u va kechinmalarni, qalamga olinayotgan voqelikni badiiy so‘z, umumxalq tiliga oid ta’sirchan iboralar, shevaga xos so‘zlar vositasida hayotiy tasvirlaydi. Masalan, quyidagi kontekstda qahramonlar ruhiy holati aniq va ta’sirli tasvirlangan:

Tarlon jiyanim-ov, yo yo‘lda yiqildik deymizmi? Ko‘zlaring bor edi-ku desalar-chi? Ariq loy ekan toyib ketdik, deymiz. Binoyimi, Tarlon jiyanim? Bo‘lmasa elga ermak, xalqqa shaloq bo‘lamiz. Bo‘ldi men ularni birodarim demayman. Mening birodarim sensan, Tarlon… [3, 126]

Kontekstdagi *jiyanim-ov* xalqona nutqiy odat birikmasi, *mening birodarim sensan, Tarlon* metaforasi, *bo‘lmasa elga ermak, xalqqa shaloq* antitezasidagi zid ma’noli so‘zlar qahramonlarning o‘zaro munosabati va his-tuyg‘ularini badiiy va ta’sirli yetkazishga xizmat qilmoqda.

Asar g‘oyasining o‘quvchiga to‘la yetib borishida ham asar tili muhim rol o‘ynaydi. Haqiqatan, til o‘sha g‘oyani talqin etishda ishoralarning siqiq, silliq bo‘lishi, so‘zlarning o‘z o‘rnida ishlatilishi bilan xarakterlanadi. Har bir yozuvchi asar tilining shirali, badiiy va ta’sirchan bo‘lishini ta’minlashda “so‘z azobi” ni boshdan kechiradilar va kitobxonga manzur bo‘ladigan so‘zlar topishga harakat qiladilar, oxori to‘kilmagan so‘zlar qo‘llash ustida bosh qotiradilar.

Umumxalq tili yozuvchi ixtiyoriga o‘z so‘z tarkibidagi hamma vositalarni berishdan tashqari, ulardan tanlab olish imkoniyatini ham beradi. Umumxalq tili yozuvchi ixtiyoriga grammatik tomondan tayyor va qat’iylashtirilgan so‘z va qurilishlarining usullarini berishdan tashqari, yana turli xildagi so‘z va qurilishlari usullaridan ham tanlab olish imkoniyatini beradi.

Tog‘ay Murod o‘z asarlarida leksik birliklarning ifoda imkoniyatlaridan unumli foydalana olgan. Uning asarlarida qo‘llangan leksemalar jo‘yali qo‘llangani, serqirraligi, o‘zining xalqonaligi, bo‘yoqdorligi va jonliligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Tog‘ay Murod asarlarida so‘zning qudratini alohida inobatga olgan holda, undan zargarona foydalanadi. Muayyan voqelikni tasvirlashda shunchaki bayondan qochadi, balki ko‘p ma’noli so‘zlar, so‘zning konnotativ ma’nosi, ma’no ko‘chishining turli usullari, xalqona ibora va birikmalarni unumli qo‘llaydi. Masalan:

- A-u-uf!... Foling ana eni kelyapti, aynam. Astagfurillo, ozingga shukr-e! Aynam-ov, mendan o‘pkalab yurmagin tag‘in, bari ayb o‘zingda, ha o‘z ichingda!.. Taqdir-peshona ekanda-da, aynam!..

Oymomo bosh irg‘adi. Folchiga atalmish pulini berdi. Qoplon nima gapligini fahmladi. Otini ohistalatdi.

- E-e-e, momosi, - dedi. – Shunga-da piq-piqmi? Nima, Hojar ko‘ring ichingga kirib edimi? Hojar ko‘ring nimani biladi? Folchiga ishonma, suvga suyanma!..[4, 45]

Matnda qahramon ruhiy holatini aniq va ta’sirli tasvirlashda *aynam-ov, mendan o‘pkalab yurmagin tag‘in,* jumlasi, *Hojar ko‘ring ichingga kirib edimi?* birikmalarining alohida ahamiyati bor. *Folchiga ishonma, suvga suyanma!..* birikmasi qahramon holatidagi tushkunlik va tasallini bo‘rttirib tasvirlashga xizmat qilmoqda.

Ijodkorning so‘z qo‘llash mahorati tabiat tasvirida yanada yaqqolroq namoyon bo‘ladi: *Yo‘l yoqalarida adirlar bo‘ldi. Adirlar ot tuyoq tovushlari aks-sado berdi. Soyda tog‘ suvi toshdan toshga urila-urila oqdi. Osmono‘par tog‘ bag‘oyat ko‘rkam bo‘ldi, tarovatli bo‘ldi. Otliq shu tog‘ga tikilib bordi, xayollanib bordi* [3, 16].

Mazkur kontekstda tasvirning kengligi *adir*ga nisbatan qo‘llangan *ot tuyoq tovushlari aks-sado berdi* tasvirida qo‘llangan *tuyoq tovushlari, suvga* nisabatan ishlatilgan *toshdan*

toshga urila-urila oqdi sifatlashi, tog‘ga nisbatan holatni ifodalovchi *tog‘ bag‘oyat ko‘rkam bo‘ldi, tarovatli bo‘ldi* va otliqning ana shu tog‘larga nisbatan *tikilib bordi, xayollanib bordi* birikmasining qo‘llanishi orqali amalga oshiriladi.

Adabiyotning badiiyligi ijodkorni voqelikni obrazli idrok etishi va ana shu obrazli idrok etilgan voqealikni so‘zlar vositasida o‘zgalar hissiga, ruhiga va ongiga ta’sir ko‘rsatadigan tarzda qayta yaratishdan, shakllantirishdan iborat murakkab ruhiy, aqliy va shuuriy hodisadir. … Badiiy kechinma ijodkor ruhiy, aqliy faoliyati bilan sintezlashib, muayyan obrazlarni shakllantiradi. Ana shu obrazli hosilani estetik qimmatga ega bo‘lgan so‘zlar vositasida tasvirlash adabiyotning badiiyligini tashkil qiladi [2, 121].

Xulosa qilib aytganda, Tog‘ay Murod so‘zdan mohirona foydalangan. Uning asarlarida tasvirlar va so‘zlar serqirraligi, xalqonaligi, bo‘yoqdorligi va obrazliligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. Ma’rifat manzillari. – Toshkent: Ma’naviyat, 1999.
2. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – Toshkent: Fan, 2004.
3. Murod T. Ot kishnagan oqshom. – Toshkent: Ziyo nashr, 2020.
4. Murod T. Oydinda yurgan odamlar. – Toshkent: Ziyo nashr, 2020.

O`ZBEK TILIDA ISTAKNING IFODALANISHI HAQIDA

Fayzullayeva Zebuniso Abdukarimovna
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti
El.manzil: zebofayzullaeva@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqoladan ko‘zlangan asosiy maqsad o`zbek tilidagi istakni ifodalovchi birliklarni tahlil qilish va uning turlarini o’rganishdan iboratdir. O`zbek tilidagi istak gap grammatik kategoriya sifatida o‘rganilgan.*

Kalit so`zlar: *tilshunoslik, istakni ifodalovchi birliklar, til birliklari, istak-xohish, shart mayli, darak gap, buyruq gap, emotsional gaplar, real, noreal.*

O`zbek tilshunosligida istakni ifodalovchi birliklar tahliliga oid dastlabki fikr-mulohazalar, darsliklar, turli xil o`quv qo`llanmalarda kuzatiladi. Bu manbalarda asosan, darak va buyruq gaplar orqali istak ma’nosini ifodalanishi xususida fikrlar yuritilgan. Faqatgina so`nggi yillarda o`zbek tilshunosligida istak gaplar o`zi alohida gap turi sifatida ajratildi. Bugungi kunda tilshunoslikda turli sath birliklari o`zaro aloqa-bog`lanishda o`rganilmoqda. Ma’lumki, istakning mohiyati istak maydoniga birlashuvchi til birliklarining xususiyatlari orqali namoyon bo`ladi. O`zbek tilida istakning ifodalanishini namoyon etuvchi maxsus til birliklari mavjud bo`lib, ular tilning leksik va grammatik vositalaridir. Shu o`rinda aytib o`tish lozimki, istakni ifodalovchi til birliklari barcha tillarda turlicha va istakning ifodalanish usullari ham bir-biridan o`zaro farq qiladi.

O`zbek tilida bugungi kunda istak-xohishni ifodalaydigan gap turi bu istak mayli deyiladi. Kesimi –sa shaklidagi fe’llar orqali ifodalangan gaplar istak gaplar hisoblanadi. ***Masalan:*** *Istardimki, dunyoda onajonlar sog` bo`lsin.*

Nemis tilida esa istakni ifodalash Konyunktiv mayli orqali beriladi. Nemis tilida konyunktiv mayli aniq imkoniyat, istak, buyruq yoki noaniq imkoniyat, amalga oshmaydigan

orzu-istak, gumon, taxmin kabi ma’nolarni ifodalaydi. ***Masalan:*** *Vielleicht, vielleicht nicht! Wenn ich wüßte, was er für ein Buch zuletzt gelesen hätte, und wenn ich dieses Buch selbst lesen könnte, und wenn …(G. Lessing, “Der junge Gelehrte“).*

Ingliz tilida xohish-istak mayli turli darajadagi voqelik va istaklar, orzu-umidlar, iltimoslar, ogohlantirishlar, ta’qiqlar, buyruqlar, bashoratlar, haqiqatga zid bo'lgan imkoniyatlar va hodisalarni o'z ichiga oladi. U asosan, faraziy narsani ifodalash uchun ishlatiladi, lekin u noaniqlikni ham ifodalashi mumkin. Bu grammatik kategoriya qadimgi ingliz tilida Subjunktiv mayl fe’lning maxsus flektiv shakllari bilan ifodalangan, ammo hozirgi ingliz tilida faqat Subjunktiv maylning ba’zi qoldiq shakllari saqlanib qolgan. Subjunktiv mayl odatda fe’l tomonidan ko`rsatilgan harakat yoki holat istak, umid yoki qo`rquv, buyruq yoki iltimos, taxmin, e’tiqod va farazning obyekti yoki boshqa sabablarga ko`ra noreal ekanligini bildiradi. ***Masalan:*** *I want you to spek seldom. I wish I were rich.*

Istak nutqda insonga xos bo`lgan mental xohish-irodaning ifodasi sifatida yuzaga chiqadi. Istak ma’nosining ijtimoiy, psixik madaniy jihatlari so`zlovchining voqelikka baho berish munosabati, nutqiy ta’sirchanlikni ta’minlash kabi omillar bilan bog`liq holda shakllanadi. O`zbek tilshunosligida istak ma’nosining ifodalanishi masalasiga oid nazariy qarashlar turli xil yo`nalishdagi ishlarda tahlil etilgan. Bu ishlarda istak ma’nosining darak, buyruq gaplarda ifodalanishi, istakning fe’lning buyruq-istak mayli shakllari, shart mayli shakli va yana ayrim sintaktik qoliplar orqali ifodalanishi xususida fikrlar yuritilgan. Shu jumladan, o`zbek tilida istak gaplar orqali so`zlovchi istak-xohishining ifodalanish masalalari yuzasidan ham munosabatlar bildirilgan. Jumladan, o`zbek tilshunos olimlari N. Mahmudov, A. Nurmonovlarning “O`zbek tilining nazariy grammatikasi” nomli o`quv qo`llanmasida istak gaplarning semantik-sintaktik xususiyatlariga qisqacha tavsif berib o`tilgan, bunday gaplarning qurilish qoliplarini ko`rsatib o`tishgan. Tilshunos olima M. Sodiqovaning “Fe’l stilistikasi” kitobida o`zbek tilida istakning fe’lning shart va buyruq-istak mayllari ko`rsatkichlari, *koshki, qani (qani edi, qani endi)* so`zlari orqali ifodalanishi masalalari tahlil qilinib o`tilgan. Istakning fe’lning shart va buyruq-istak mayllari orqali ifodalanishi masalalari esa, A. G`ulomovning “Fe’l”, A. Hojiyevning “Fe’l”, “To`liqsiz fe’l” kitoblarida ham yetarlicha tahlil qilingan.

Ma’lumki, istak gaplar so`zlovchining istak-xohishi, orzu va umidining nutqdagi ifodasi sifatida yuzaga chiqadi. Biroq an’anaviy grammatikada istak gaplar gapning alohida turi sifatida ajratilmagan. Shu jumladan, S. Solixo`jayeva tomonidan istak gaplar faqatgina emotsional gaplarning bir turi sifatidagina qisman o`rganilgan. Biroq keyingi yillarda o`zbek tilshunosligiga nazar soladigan bo`lsak, gapning bu turi darak, so`roq va buyruq gaplar qatorida gapning ifoda maqsadiga ko`ra turi sifatida ajratilmoqda. Tilshunos olima D. Lutfullayeva ham istak gaplarni alohida gap turi sifatida baholagan. U istak gaplarda so`zlovching yuzaga chiqqan yoki amalga oshmagan harakatning bajarilish yoki bajarilmasligini, narsa-predmetning yo`q bo`lishi yoki mavjud bo`lishini istashi kabilar ifodalanishini qayd etib o`tgan. Xususan, o`zbek tilshunosligida N. Mahmudov, A. Nurmonovlar istak gaplarni gapning ifoda maqsadiga ko`ra to`rtinchi turi sifatida ajratishdi.

Istak ifodalovchi til birliklari barcha tillarda turlicha va istakning ifodalash usullari ham o`zaro bir-biridan farqlanadi. Istak nutqda insonga xos mental xohish-irodaning ifodasi sifatida yuzaga chiqadi. Istak ifodasining ijtimoiy, psixik, madaniy jihatlari so`zlovchining voqelikka baho munosabati, nutqiy ta’sirchanlikni ta’minlash kabi omillar bilan bog`liq holda shakllanadi.

O`zbek tilida istak leksik, morfologik, sintaktik vositalar yordamida ifodalanadi. Leksik vositalar yordamida shakllangan istak bildiruvchi gaplarning semantik asosini istak ifodalovchi leksemalar tashkil qiladi. Quyidagi til birliklari nutq egasining xohishini ifoda etishda ishtirok etadi: istamoq, hohlamoq, tusamoq, umid qilmoq, qo`msamoq, orzu qilmoq, istagida bo`lmoq, umidida bo`lmoq, umid bog`lamoq. Ularning lug`aviy ma'nosida istak semasi mavjud, semaning ma'nosi esa real kontekstda namoyon bo`ladi. ***Masalan:*** *Anvar barvaqt turib, ishga barvaqt kelishga o`rgangani uchun bu ro`yxatga tushish baxtidan benasib edi. Kadrlar bo`limining boshlig`i uning kech kelishini juda-juda istardi. Qani edi, Anvar ishga kechiksa-yu, bu xushxabarni Xolidiyga yetkazsa, hayfsan e'lon qilish haqidagi buyruqqa imzo chektirib chiqsa...(T. Malik)*

Istakni ifodalovchi morfologik birliklarga esa, fe'lning shart va buyruq-istak mayllari ko`rsatkichlarini, hamda istakni ifodalovchi modal so`zlarni kiritishimiz mumkin. Nutqda shart va buyruq-istak mayli qo`shimchalari orqali bevosita istak semasi yuzaga chiqadi. Modal so`zlar: qani, qani endi, qani edi, koshki, koshki edi kabilar qo`llanganda istak semasi yanada kuchli ifoda etiladi. ***Masalan:*** *Qani endi, qaytadan go`dakka aylanib qolsang-da, o`ylaganingni qo`rqmasdan aytaversang. (O`. Hoshimov).*

O`zbek tilida istak turli xil sintaktik qurilmalar, xususan istak gaplar orqali reallashadi. Istak gaplar so`zlovching istak-xohishini ifodalash vazifasini bajaradi. Bu jihatdan, ma'lumot berish belgisiga ko`ra darak gap yaqinlashadi, ammo istak semasining markaziy sema ekanligi jihatidan boshqa gap turlaridan farqlanadi. ***Masalan:*** *"Enam bilan momolarimdan qolgan taqinchoq-paqinchoqlarim erim sho`rlikning boshiga balo bo`lmasa edi,"- degan fikr o`tdi. (O. Yoqubov)*

Xullas, o`zbek tilida istak kategoriyasi tilning grammatik sathida maxsus ifoda vositasiga ega. Bu ifoda vositalariga fe'lning shart mayli, buyruq-istak mayli ko`rsatkichklari, istak ifodalovchi modal so`zlar va fe'llar, istak ifodalovchi sintaktik vositalarni kiritishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Д. Лутфуллаева. Гап қурилиш қолипи ва пропозитив структураси ўртасидаги муносабат. – Тошкент, 2008. 59-б.
2. Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси – Тошкент. Ўқитувчи, 1995. 46–47-б.
3. Нурмонов А., Махмудов Н., Аҳмедов А., Солихўжаева С. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. – Тошкент: Фан, 1992. 115-б.
4. Салиходжаева С. Эмоциональные предложения в современном узбекском языке: Автореф. дис… канд. филол. наук. – Ташкент 1981. 21-с.
5. Содиқова М. Феъл стилистикаси. – Тошкент: Фан, 1975. 11-б.
6. Ғуломов А. Феъл. – Тошкент: ЎзФа нашриёти, 1964. 49-б.
7. Ҳожиев А. Тўлиқсиз феъл. – Тошкент: Фан, 1970. 160-б.
8. Ҳожиев А. Феъл. – Тошкент: Фан, 1973. 192-б.

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Мардонова Азиза
студентка факультета языков, Узбекско-Финский педагогический институт
azizamardonova10@gmail.com
Научный руководитель: ***Бурханова Г.С.***

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные проблемы современного образования: формирование навыков чтения и письма у учащихся, работающих на уроках русского языка. Автор анализирует различные методы развития грамотности, делая акцент на интеграции их элементов в процесс обучения русскому языку. Рассмотрим конкретные примеры методов, направленных на совершенствование коммуникативных, информационных, читательских, математических и социально-культурных навыков. Особое внимание уделено связи функциональной грамотности с основными целями изучения русского языка.

Maqolada zamonaviy ta'limning dolzarb muammolari: rus tili darslarida ishlaydigan talabalarda o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish. Muallif savodxonlikni rivojlantirishning turli usullarini tahlil qiladi, ularning elementlarini rus tilini o'qitish jarayoniga integratsiyalashuviga qaratadi. Keling, muloqot, axborot, o'qish, matematik va ijtimoiy-madaniy ko'nikmalarni yaxshilashga qaratilgan usullarning aniq misollarini ko'rib chiqaylik. Funktsional savodxonlik va rus tilini o'rganishning asosiy maqsadlari o'rtasidagi bog'liqlikka alohida e'tibor beriladi.

The article examines current issues of modern education: developing reading and writing skills in students working in Russian language lessons. The author analyzes various methods of literacy development, focusing on the integration of their elements into the process of teaching Russian. Let us consider specific examples of methods aimed at improving communication, information, reading, mathematical and socio-cultural skills. Particular attention is paid to the connection between functional literacy and the main goals of studying Russian.

Ключевые слова: функциональная грамотность, связь грамотности, функциональное чтение, интерактивность, творческое мышление.

Формирование функциональной грамотности становится приоритетной задачей образования в современном мире, где информация доступна в очень большом объеме и требования к компетенциям человека постоянно растут. Русский язык играет ключевую роль в развитии этой важной компетенции как средства общения и познания. Понятие функциональной грамотности.

Функциональная компетентность означает способность человека применять знания, умения и навыки при решении различных практических задач в реальных жизненных ситуациях. Формирование функциональных навыков чтения и письма на уроках русского языка. Русский язык предлагает большие возможности для развития функциональных навыков чтения и письма. Она включает в себя несколько компонентов:

Проектная деятельность: Студенты работают в группах для реализации практических проектов, основанных на реальных ситуациях.

Ролевая игра: Студенты приобретают навыки общения в реальных ситуациях.

Использование реальных текстов: Студенты работают с реальными текстами: новостными статьями, рекламными текстами, блогами, письмами.

Развивать критическое мышление: учащиеся учатся анализировать информацию, оценивать достоверность источников и распознавать манипуляции и обман.

Творческие задания: Студенты используют языковые навыки в творческих проектах: создают собственные тексты, пишут рекламные объявления, готовят презентации.

Примеры заданий на развитие навыков функционального чтения и письма.

Информационная грамотность: Находить информацию о конкретном событии из разных источников, сравнивать ее и делать выводы о достоверности информации.

Навыки чтения: Чтение текста и определение основной мысли, выделение важных фактов, написание заключения.

Коммуникативные навыки: подготовка устного выступления по конкретной теме, ответы на вопросы аудитории, убеждение собеседника в своей точке зрения.

Математическая компетентность: решение задачи, связанной с реальными ситуациями (например, расчет покупной цены, определение расхода топлива).

Социокультурная компетентность: Написать письмо другу в другую страну, учитывая культурные особенности собеседника.

Чернышевский, подчеркнул важность функциональной грамотности как инструмента для освобождения человека и его познания мира.

Необходимости делать образование доступным для всех и повышать уровень грамотности народа. Чернышевский был страстным сторонником народного образования и считал его ключом к социальному прогрессу.

Связи грамотности с практическими задачами и реальным миром. Чернышевский считал что теория должна приносить практическую пользу и служить решению конкретных проблем.

В качестве примера можно привести слова из его романа "Что делать?":

"Не только знание, но и умение пользоваться им есть истинная сила человека."

"Человек должен быть хозяином своей судьбы и не быть рабом обстоятельств."

Эти слова показывают, что Чернышевский считал важным не только получать знания, но и уметь использовать их для достижения целей и реализации своих способностей и отражают идею о том, что знание само по себе не имеет ценности, если оно не применяется на практике и не способствует развитию человека.

В статьях "О грамотности и образовании" и "О свободе печать" решительно выступались за распространение грамотности среди народа и за свободу слова как важнейшие факторы общественного прогресса.

Функциональная грамотность – способность человека применять полученные знания, умения и навыки для достижения поставленных целей и решения различных жизненных задач в различных сферах деятельности. Функциональная компетентность включает в себя комплекс навыков: читательская, математическая, финансовая, научная компетентность, глобальные компетенции, критическое мышление. Формирование и развитие функциональной грамотности на уроках русского языка обеспечивается как содержанием уроков, так и методами обучения и осуществляется по нескольким направлениям. Зачем нужна функциональная компетентность? Многим может показаться, что эта компетентность появилась в образовательной программе «банальным

образом» после всемирного исследования PISA. На самом деле процессы гораздо более глобальны и объясняются изменениями, происходящими во всем мире. И чтобы жить в этой сложной и быстро меняющейся реальности, сегодняшним школьникам нужны новые навыки, знания и умения. Давайте подробнее разберем причины необходимых изменений.

Меняющийся мир VUCA: нестабильность, неопределенность, сложность, уникальность.

1. Изменения окружающей среды. Изменение климата и истощение природных ресурсов требуют срочных действий.

2. Экономические изменения. Научные открытия создают новые возможности и решения проблем. Но они также создают волны разрушительных изменений во всех отраслях. Инновации в науке и технике, такие как развитие искусственного интеллекта, поднимают фундаментальные вопросы метафизики и этики: «Что значит быть человеком?», «Что такое человек?»

3. Финансовые изменения. Взаимозависимость на местном, национальном и региональном уровнях создала глобальную экономику. Данные создаются, используются и передаются в больших масштабах. Возникают новые вопросы о защите данных и кибербезопасности.

4. Социальные изменения. Поскольку население мира продолжает расти, миграция, урбанизация и растущее культурное, социальное и национальное разнообразие меняют общества, отношения внутри них, сами страны и их культурные коды. Неравенство растет во всем мире. Невозможно предсказать, какие рабочие места понадобятся в будущем и какие профессиональные и практические навыки необходимо будет приобрести сегодняшним студентам. Но мы можем и должны предоставить им навыки функциональной грамотности, чтобы укрепить их позиции в мире с неопределенным будущим.

Функциональное чтение

Чтение направлено на поиск информации для решения конкретной проблемы. Функциональное чтение требует овладения следующими навыками:

• Поиск информации

• Понимание прочитанного – речь идет о осмысленном чтении.

• Работа с полученной информацией (оценка, интерпретация) – предполагает критическое мышление.

• Использование информации для решения ваших проблем. Все эти навыки формируются в раннем детстве, их уровень зависит от дошкольного развития, влияния родителей и учителей, школьной программы и самого человека. Читательская грамотность как способность понимать прочитанную информацию и использовать ее для решения различных задач требует формирования и развития трех групп умений учащихся:

- Поиск и извлечение информации;

- интерпретация, трансформация;

- Оценка и критическое мышление.

Эти группы умений связаны с формированием мыслительных навыков высшего порядка. Развитие каждой группы умений осуществляется через комплекс упражнений и заданий, которые интегрируются в учебный процесс и включаются в различные формы

работы на всех этапах урока: мобилизация и мотивация, освоение новой темы, практика и закрепление. Умение грамотно читать формируется и развивается как через специальные упражнения, основная цель которых – обеспечить овладение всеми группами умений чтения на материале одного или нескольких текстов, так и через неспециальные упражнения, основная цель которых – *не развитие этих умений, а их овладение осуществляется по ходу и определяет эффективность упражнений в целом*. При использовании специальных упражнений задания, как правило, формулируются с учетом сформированности всех трех групп умений и на материале объединенных текстов.

Глобальные компетенции

Фундаментальными ценностями такой глобализации являются человеческое достоинство и культурное разнообразие. Стоит отметить, что все вышеперечисленные вопросы, ценности и навыки отражены в самих федеральных стандартах.

Творческое мышление

Креативное и инновационное мышление — это тип мышления, который ведет к озарениям, новым подходам, новым перспективам, новым знаниям. Продукты творческого мышления включают такие наблюдаемые вещи, как музыка, поэзия, танец, драматическая литература и технологические инновации. Развитии критического мышления и способности анализировать информацию. Чернышевский также уделял большое внимание развитию критического мышления и способности анализировать информацию. В этом смысле можно предположить, что он одобрил современный концепт функциональной грамотности как способности решать проблемы в реальных жизненных ситуациях с использованием знаний и навыков.

Коммуникация, сотрудничество, творчество и критическое мышление — это навыки «4K», «о которых много говорили, но видели немногие». Однако требование развивать «качественные навыки» уже стало частью образовательных стандартов в Узбекистане и большинстве развитых стран.

Главный вопрос, который горячо обсуждается в педагогическом сообществе: как развивать и оценивать мягкие навыки у учащихся? Наш век – век информационных технологий. Современное образование требует нового мышления, критической обработки поступающей информации и решения проблем в критических ситуациях. Функциональные навыки чтения и письма позволяют использовать полученные в жизни навыки, умения и знания для решения современных задач. Сегодня это одна из главных задач учителей – обязанность воспитать мобильного гражданина страны, чтобы каждый ученик мог в будущем применить полученные знания на практике. В условиях современного образования учителя сталкиваются со следующими проблемами:

1. Низкая мотивация студентов;
2. Низкая активность на уроке.
3. Наличие ученика с особыми образовательными потребностями практически в каждом классе.

Для решения поставленных задач я выбрала интерактивные методы обучения. Интерактивность означает взаимодействие, нахождение в режиме разговора, диалог с кем-либо. Этот метод более актуален для учащихся, поскольку они меняют нескольких учителей-предметников и стесняются высказывать свое мнение. Интерактивные методы обучения позволяют развивать функциональную грамотность учащихся, развивать

базовые навыки и умения, мотивировать учащихся и укреплять их внутреннюю самооценку. Формирование функциональных навыков чтения и письма на уроках русского языка является ключевой задачей современного образования. Использование различных методических приемов и заданий, направленных на развитие различных компонентов функциональной грамотности, готовит выпускников школ к жизни в современном динамичном мире.

Идеи Чернышевского о грамотности и образовании являются актуальными и в современном мире, где важна не только накопление знаний, но и их практическое применение для решения жизненных задач.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Берулава, М. Н. Теоретические основы интеграции образования / М. Н. Берулава. М. : Изд-во Совершенство, 1998. - 192 с.
2. Бордовский, В. А. Современные проблемы совершенствования образовательного процесса в педагогике Текст. : монография / В. А.188
3. Гендина, Н. И. Информационная грамотность или информационная культура: Текст. / Н. И. Гендина // Школьная библиотека. 2005. - № 3.
4. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках Текст. / М. В. Кларин. М., 1994. - 222 с.
5. Комисарова, М. Н. Развитие познавательной компетентности старшеклассников в учебном процессе Текст. : дис. . канд. пед. наук. -Магнитогорск, 2006.
6. Компетентностный подход в педагогическом образовании Текст. : ред. В. А. Козырева и Н. Ф. Радионовой. СПб. : 2004. - 392 с.
7. Фокин, Ю. Г. Теория и технология обучения: деятельностный подход Текст.: учеб. пособие для студ. вузов / Ю. Г. Фокин. М. : «Академия», 2006. -240 с.
8. Ю.Афанасьев, В. В. Педагогические технологии управления учебно-познавательной деятельностью в профессиональной школе Текст. : Москва, 2003.187
9. Н.Г. Чернышевский. "Что делать?"
10. Н.Г. Чернышевский. "О грамотности и образовании"
11. Н.Г. Чернышевский. "О свободе печати"

O‘ZBEK TILINING ZAMONAVIY RIVOJI

Egamberdiyeva Nargiza Zarif qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti 1-bosqich talabasi
Norboyeva Dilafro’z
SamISI.O’zbek tili va adabiyoti katta o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilining zamonaviy rivoji, uning tarixi, ta'lim va ilm-fan sohasidagi o‘zgarishlar qisman tushuntirilgan. Tillar juda kichik, ajratilgan guruhlarga xos bo'lib, ularning a'zolari hozirgi voqealarni juda yaxshi bilishadi, ular ma'lumot almashish uchun etarlicha qisqa va lo'nda so'z- jumlalarni topadilar, ularda fe'l o'zaklari predmet va holatlarni bildiruvchi affikslar bilan birlashadi.

Kalit so‘zlar: Davlat tili, kontent, raqamli soha, globalizatsiya. Til, millat, o’zlikni anglash, so’z sehri, millat ruhi, ta’lim tizimi, onglilik, evolyutsiya, kuzatuvlar

Аннотатсия: В этой статье частично объясняется современное развитие родного языка, его история, а также изменения в сфере образования и науки.
Ключевые слова: Государственный язык, контент, цифровая сфера, глобализайия.
Annotation: This article partially explains to readers the modern development of the native languages, its history, and the changes in the fields of education and science.
Keywords: Digital sphere, content, globalization, state language.

O‘zbek tili — Markaziy Osiyoning boy madaniy merosiga ega bo‘lgan qadimiy tillardan biridir. Bu til asrlar davomida madaniyat, ilm-fan va adabiyot tili sifatida shakllanib, rivojlanib kelmoqda. Hozirgi kunda o‘zbek tilining zamonaviy rivoji bir qancha muhim omillar bilan bog‘liq. Ma’lumki, o‘zlikni anglash, ma’naviy yuksalish, milliy ong va tafakkurning ifodasi, shuningdek, ajdodlar va avlodlar o‘rtasidagi ruhiy-ma’naviy bog‘liqlik til orqali namoyon bo‘ladi. Haqiqatdan, hayotni kuzatsangiz, ko‘p o‘qigan, hayotni ko‘p kuzatgan, teran ma’naviyatli, odobli, ilmli, madaniyatli inson bilan suhbatlashganimizda ularning ovoz ohangidagi samimiylik, inson dilini yorituvchi yoqimli so‘z sehri o‘ziga maftun qilib qo‘yadi. Bunday insonlar teran, sokin daryoga o‘xshaydi. Ular shovqinsuronsiz oqadi. Bir insonning ikkinchi bir insonga intilishi, uni dil qumsab, sog‘inishi zamirida muomala madaniyati yotadi. Jamiyatning rivojlanganligi, uning madaniyatlilik darajasi, ravnaqi ko‘p jihatdan unda yashaydigan kishilarning muomala madaniyati bilan belgilanadi. Aqli teran, fikri ummon, haqiqiy ma’naviyatli inson muomala jarayonida o‘z fikrini tafakkur doshqozonida qaynatib, so‘ng so‘z dasturxoniga uzatadi.[1,49]

O‘zbek tilida zamonaviy ilmiy, texnik va madaniy atamalarni yaratish va ularni amaliyotga joriy qilish bo‘yicha faol ish olib borilmoqda. Ta’lim muassasalarida darsliklar va o‘quv materiallari ko‘proq o‘zbek tilida chop etilmoqda, bu esa yangi avlodning o‘z ona tilida bilim olishini ta’minlaydi. Insonning so‘z sehrining boyligidan uning qanchalik fahm-farosatga ega ekanligini bilib olamiz. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining, betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili – bu millatning ruhidir.

Zamonaviy texnologiyalar davrida o‘zbek tili raqamli sohada ham rivojlanmoqda. Tilni saqlab qolish va keng targ‘ib qilish uchun turli mobil ilovalar, tarjima dasturlari va veb-saytlar yaratilmoqda. Internetda o‘zbek tilidagi kontentning ko‘payishi, jumladan, ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyat, bu tilning ommabopligini oshirmoqda. Har qanday tarixiy haqiqat til vositasida, esda qoladigan yorqin so‘zlar, obrazlar yordamida avloddan-avlodga yetkazib berilmasa unut bo‘lib ketadi.

Dunyo tarixiga nazar tashlasak, qaysi mamlakatda milliy til davlat tiliga aylangan bo‘lsa va shu tildahaqqoniy tarixiy asarlar yaratilsa, o‘sha joyda taraqqiyot tezlashib borganini ko‘ramiz. Jumladan, o‘tgan asrlarda Angliya taraqqiyotini tezlashtirgan eng muhim omillarorasida ingliz adabiy tilining davlat tiliga aylangani va bu tilda Shekspir, Valter Skott kabi yozuvchilar yorqin tarixiy asarlar yozib, o‘z xalqini dunyoga tanitgan. Bundan tashqari Balzakning vatani Fransiya, Gyotening vatani Germaniya, Lev Tolstoyning vatani Rossiya haqida ham shunday fikrlarni aytish mumkin.[2,14]

Ajdodlar yaratgan ma’naviy boyliklar va erishgan yutuqlar keyingi avlodlarga to‘liq yetib borishi uchun va ular o‘zlaridan oldin egallangan marralarni qo‘ldan bermay, taraqqiyotni tadrijiy ravishda davom ettirishlari uchun tarix, til va adabiyot birgalikda oldingi davrlar tajribasini keyingi davr kishilariga to‘liq yetkazib berishi kerak. Shu ma’noda bundan salkam ming yil muqaddamyaratilgan “Devonu lug‘otit turk” va “Qutadg‘u bilig”lar tarix bilan qurollantirishga qaratilgan nodir asarlardir. Turkiy tilli xalqlar ming yil burun ham tarixni

haqqoniy ko‘rsatib beradigan, bilim va tafakkurning barcha nozik qirralarini ifodalashga qodir bo‘lgan adabiy til yaratganliklarini ushbu asarlar ko‘rsatib turibdi.

Afsuski, undan keyingi asrlarda o‘zaro urushlar va istilolar turkiyzabon xalqlarning taraqqiyotida uzilishlar, inqirozlar yuz berishiga sabab bo‘ldi. Ammo Temuriylar davrida Alisher Navoiy va Mirzo Bobur ijodlarida tarix, til va adabiyot qudratli uchlikka aylanib, yangi yuksakliklarga ko‘tarildi.Til, voqelikning har qanday hodisasi kabi, bir joyda turmaydi, balki o'zgaradi, rivojlanadi. O'zgarish tilning doimiy xususiyatidir. Bir paytlar D.N.Ushakov shunday ta’kidlagan edi: “...bu o‘zgarish tilning hayotidir”. [3,2]

Til o'zining ichki mantig'iga ko'ra o'zgaradi va rivojlanadi, bu ma'ruzachilarga noma'lum bo'lib qoladi. Masalan, so`zlovchilar grammatik kategoriyalarni yaratishda ongli ravishda qatnashmagan. Bularning barchasi ularning irodasiga qarshi, muloqot, voqelikni bilish, til va tafakkurni rivojlantirish ehtiyojlarini qondirish uchun yaratilgan. Har bir hodisaning o'ziga xos shakli bor. Bunday o'zgarish va til shakliga ega. Uning o'zgarish shakli shundan iboratki, u muloqot jarayonini buzmaydi va shuning uchun so'zlovchi uchun muloqot paytida til o'zgarmagan ko'rinadi. Lekin shu bilan birga, aynan muloqot jarayonida o‘zgarishlar bo‘lishi aniq. Ishlamaydigan til o'likdir. U o'zgarmaydi yoki rivojlanmaydi.

Til taraqqiyotida ichki va tashqi omillarni ajratish mumkin.Ichki omillarga kiradi uzluksizlik va innovatsiya. Til hodisalari evolyutsiyasi davomiylik bilan tavsiflanadi. Har qanday elementni almashtirish uchun (va o'zgaruvchan tizimda o'zgarishning o'zi bir elementni boshqasiga almashtirishga qisqartiriladi), ma'lum darajada bir xil bo'lishi kerak. Ammo har bir birlikning o'ziga xos xususiyati bor, shuning uchun u o'rinbosar birlikka teng bo'lishi mumkin emas. Ushbu ikki xususiyat - o'ziga xoslik va o'ziga xoslik ichidagi farq - tizimning rivojlanishi uchun zarur bo'lib chiqadi. Bunday parallel birliklar tarixan uzoq vaqt mavjud bo'lishi mumkin (masalan, variantlar, sinonimlar shaklida).

Demak, o‘zgarish til taraqqiyotining ichki omillaridan biridir. O'zgarish innovatsiyalarga qarshi. Agar o'zgarish uzluksizlik va divergensiyani nazarda tutsa, innovatsiya ularni nazarda tutmaydi. Innovatsiya individual xususiyatga ega (masalan, muallifning neologizmlari, individual obrazlilik, mashhur iboralar, so'zlarning noodatiy birikmasi). Innovatsiyalar so‘zlovchilar jamoasining ehtiyojlari va til rivojlanishi tendentsiyalariga javob bersa, til faktiga aylanishi mumkin. Biroq, til rivojlanishining ichki omillari bilan bir qatorda, birinchi navbatda, til muloqotining o'ta ijodiy xususiyati tufayli, jamiyatning o'zi rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan til o'zgarishining tashqi omillari mavjud. Zamonaviy insonning dastlabki shakllari Yerning qulay iqlim sharoitida - O'rta er dengizida (Oldingi Osiyo, Janubi-Sharqiy Evropa, Shimoliy Afrika) rivojlangan. Yevroosiyoning aholi yashamaydigan joylari va mehnat unumdorligining pastligi ibtidoiy odamlarni materikda yashashga majbur qildi.[4,78]

Boshqa iqlimga o'tish, yangi mehnat sharoitlari, yangi oziq-ovqat, yangi turmush sharoitlari shunga mos ravishda tillarda o'z aksini topdi. Shunday qilib, insoniyatning til tarixi turli qabila dialektlaridan boshlangan.

Tillarni kesib o'tish hollari boshqa tillardan olingan qarzlardan farqlanishi kerak. Qarz olayotganda tilning grammatik tuzilishi va lug‘atning asosiy fondi o‘zgarmaydi. Tillarni kesib o'tishda, birinchi navbatda, tilning fonetikasi va grammatikasi o'zgaradi. Shtatlarning chegara hududlarida buni kuzatish mumkin adstrat. Bu ikki qo'shni tilning

elementlari bir-biriga kirib boradigan til aloqasining bir turi. Adstratum hodisasi chegara hududlarida uzoq davom etgan ikki tillilik davrida yuzaga keladi. Masalan, Belarusiya-Polsha chegarasida belarus tilida (va aksincha) polyak tilining elementlari;

Bolqon tillarida turkiy adstratum elementlari. Adstrat til o'zaro ta'sirining neytral turidir.[5,78]

Tillar bir-birida erimaydi, balki ular orasida qatlam hosil qiladi. Xalq yoki etnik guruh - bu bir xil tilda gaplashadigan jamoa. Bir tilda xalq so'zlashadi, uni birlashtiradigan va boshqa xalqlardan ajratib turadigan narsa shu. Etnos urug‘, qabila, xalq, millat kabi jamoalarga nisbatan umumiy tushunchadir.

Til tizimi evolyutsiyasi bosqichlarining tipologik tadqiqotlar doirasiga kiritilishi til diaxroniyasi masalalarini nazariy jihatdan qayta ko‘rib chiqishga ma’lum hissa qo‘shadi. Bitiruv malakaviy ishda keltirilgan fikrlarni rivojlantirish tilshunoslikning boshqa sohalari materiallarida davom ettirilishi va turli lingvistik materiallar bilan tasdiqlanishi mumkin. Lingvistik tahlil jarayonida olingan natijalar diaxronik tushunchalarni tuzatish uchun ishlatilishi mumkin. To‘plangan va miqdoriy jihatdan tizimlashtirilgan material umuman til tizimi evolyutsiyasining lingvistik va bashoratli xususiyatlari uchun muhimdir Tadqiqotning amaliy ahamiyati. Yangi umumiy nazariy va amaliy xulosalar qadimgi va zamonaviy tillarni diaxronik tadqiq qilish, ularning retrospektiv va istiqbolli holatini qayta tiklash uchun asosiy yoki muammoli xulosalar sifatida ishlatilishimumkin.[6,5-7]

Muxtasar qilib aytganda, o‘zbek tili – bu o‘zbek xalqining tarixi. O‘zbek tili – bu o‘zbek xalqining taraqqiyot va madaniyati bosib o‘tgan yo‘l. Shu boisdan ham o‘zbek tilini o‘rganish va avaylash shunchaki bekorchilikda qilinadigan ish emas, balki u muhim zarurat taqozosidir. Shu tariqa o‘zbek tili mustaqil davlatimizning Bayrog‘i, Gerbi, Madhiyasi, Konstitutsiyasi qatorida turadigan, qonun yo‘l li bilan himoya qilinadigan muqaddas timsollaridan biriga aylandi.

O‘zbek tili zamonaviy davr talablariga moslashib, rivojlanmoqda. Uning rivoji milliy o‘zlikni saqlash va xalqaro miqyosda tanitish yo‘lida muhim ahamiyat kasb etadi. Tilni asrab-avaylash va uni yosh avlodga o‘rgatish har birimizning mas’uliyatimizdir. Shu orqali o‘zbek tili nafaqat bugungi, balki kelajak avlodlar uchun ham muhim meros bo‘lib qoladi. Har bir tilning qudrati va afzaliyatlari shu tilni yaratgan xalqning o‘zi bilan birga yashasagina rivojlanib, o‘sib boradi. O‘z xalqidan va sarzaminidan uzilib qolgan til tabiiy kuchini, boyligi va go‘zalligini yo‘qota boshlaydi. Demak, el borki, til bor. Eldan uzilmagan odam tildan ham ayrilmaydi. Ushbu xulosalarimiz Alisher Navoiyning “Tilga ixtiyorsizlik elga e’tiborsizlikdan kelib chiqadi”, degan fikrini yana bir bor tasdiq etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Nosirjon Uluqovning “Tilshunoslik nazaryasi” kitobi 49-bet

2.Sayfullayeva R.”Hozirgi o`zbek adabiy tili” 14-bet

3 Shuhrat Hotamov, O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiya Harbiy-texnik instituti dotsenti “Yangi O‘zbekiston” gazetasi 2020-yil 23-oktabr, 182-son.

4 Badiiy publististik adabiyotlar “ TIL VA EL “ “ TIL VA ADABIYOT SIYOSATI”.

5.Jamolxonov H. “Hozirgi o`zbek adabiy tili” 78 -bet

6.Mengaliyev B. “Hozirgi o`zbek adabiy tili” 5-6-7 betlar.

ASPEKTUAL ADVERBIALLARNING INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA PREDIKATLARNI IFODALASHDAGI ROLI

Imamov Navruz Pattaqulovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Tillarni o‘qitish” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, ingliz va o‘zbek tillaridagi vaqt, aspekt va predikatlarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqola vaqt va aspektual tizimlarning predikatlar bilan bog‘lanishi, adverbial va sintaktik tuzilmalar orqali ifodalanishi o‘rganiladi. Ingliz tilida voqealar va ularning vaqt aspektlari, shuningdek, o‘zbek tilidagi vaqt va aspekt tizimlari, predikatlarning semantikasiga qanday ta’sir ko‘rsatishi masalalari ko‘rib chiqiladi.

Аннотация: В данной статье анализируются семантические особенности времени, аспекта и предикатов в английском и узбекском языках. Рассматривается связь временных и аспектуальных систем с предикатами, а также способы их выражения через адвевриальные и синтаксические структуры. Осуществляется анализ того, как временные и аспектуальные системы в английском и узбекском языках влияют на семантику предикатов и выражение событий с учетом их временных аспектов.

Annotation: This article analyzes the semantic features of tense, aspect, and predicates in both English and Uzbek languages. It explores the connection between tense and aspectual systems with predicates, and how these are expressed through adverbial and syntactic structures. The article examines how events and their temporal aspects in English, as well as the tense and aspect systems in Uzbek, influence the semantics of predicates.

Kalit so‘zlar: Aspekt, predikat, semantika, sintaksis, adverbial tuzilmalar, temporal adverbial, funksional maydon.

Key words: Aspect, predicate, semantics, syntax, adverbial structures, temporal adverbials, functional field.

Ключевые слова: Аспект, предикат, семантика, синтаксис, адвербиальные структуры, временные адвербиалы, функциональное поле.

Ingliz va o‘zbek tillarida temporal adverbiallar (zamon adverbiallari) fe’l va predikat ma’nosini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu tillarda turli kontekstlarda fe’l va temporal birliklar o‘rtasidagi o‘zaro moslashuvlar predikat anglatadigan aspektual semantikaning shakllanishida alohida ahamiyatga ega. Aspektual semantika, voqea-hodisalar va ularning vaqtga nisbatan ifodalanishi, ko‘pincha fe’lning grammatik shaklidan va qo‘shimcha ravishlardan foydalanish orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida temporal adverbiallarning predikatlarni faollashtirishdagi roli, ularning semantik va sintaktik xususiyatlari, shuningdek, har bir tildagi o‘ziga xosliklar tahlil qilinadi.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi fe’l va temporal birliklar o‘rtasidagi moslashuv, voqea-hodisani qanday ifodalashda farqlarni ko‘rsatadi. Ingliz tilida fe’lning aspektual shakllari (perfektiv, imperfektiv) voqea-hodisani davomiyligi yoki tugallanganligi haqida ma’lumot beradi. Bu farq, ko‘pincha temporal adverbiallar bilan o‘zaro ishlashda namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilida esa, vaqt va zamon ko‘rsatkichlari fe’lning ma’nosiga qanday ta’sir qilishini ko‘rish mumkin. Masalan, o‘zbek tilida "kecha", "bugun", "ertaga" kabi temporal adverbiallar o‘tgan, hozirgi yoki kelajakdagi voqealarni aniqlashda yordam beradi. Bu birliklar fe’lning shakli va zamon belgilari bilan muvofiqlashadi.

L. Boroditskiy, voqea-hodisani vaqt o‘laroq tasvirlaydi va bu voqealar aspektual tarkib bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Boroditskiyning fikricha, hodisa va epizodlarning vaqtga nisbatan ifodalanishi, ularning semantik tarkibini shakllantiradi. Shu bilan birga, F. Pankov va N. Markova, temporal adverbiallarni maxsus guruh sifatida ajratadi, ularning maqsadi harakatning natijasi yoki davomiyligini ifodalashdir. Bu guruhga kiruvchi adverbiallar "noaniq natija" atamasi bilan tavsiflanadi, chunki ular voqeani aniq va yakuniy tarzda taqdim etishadi.

Ingliz va o‘zbek tillarida temporal adverbiallarning faollashuvi ko‘pincha predikatlarning aspektual xususiyatlariga ta’sir qiladi. Temporal adverbiallar voqea-hodisani vaqt nuqtasida joylashtirishda ishlatiladi va ularning semantikasi vaqtning aniq nuqtasiga yoki vaqt oralig‘iga nisbatan belgilangan bo‘ladi. Ingliz tilida, masalan, "I was eating" (Men ovqatlanoyotgan edim) yoki "I ate" (Men yedim) kabi jumlalar orqali voqea-hodisaning davomiyligi yoki tugallanganligi ifodalanadi. O‘zbek tilida ham shunga o‘xshash vazifalarni bajaruvchi temporal birliklar mavjud. "Kecha", "bugun", "ertaga" kabi temporal ravishlar fe’lning zamon shakllari bilan mos keladi va voqea-hodisani aniq vaqtda joylashtirishga yordam beradi.

Temporal adverbiallar, ko‘pincha, o‘z vaqtida sodir bo‘ladigan harakat yoki hodisalarni tasvirlaydi. Ingliz tilidagi "at the moment", "yesterday" kabi adverbiallar, o‘zbek tilida "kecha", "bugun" va boshqa vaqt birliklari bilan bog‘lanadi. Shunday qilib, bu tillarda voqea-hodisani ifodalashda zamon va aspekt o‘rtasidagi aloqani ko‘rsatish uchun temporal adverbiallar ajralmas vositadir.

Ingliz va o‘zbek tillarida temporal adverbiallarning aspektual semantikaga ta’siri alohida ahamiyatga ega. Aspektual adverbiallar, predikatning tugallanganlik yoki davomiylik xususiyatlarini yoritadi. Ingliz tilida, masalan, "for a while" (bir muddat) yoki "every day" (har kuni) kabi adverbiallar harakatning davomiyligini yoki takrorlanuvchanligini bildiradi. O‘zbek tilida esa, "erta kech" (kun davomida), "yashirincha" (noaniq vaqt oralig‘ida) kabi birliklar harakatning turli aspektual xususiyatlarini ta’minlaydi.

Masalan: Ingliz tilidagi “Mary was eating an ice cream at that time” (Mary o‘sha paytda muzqaymoq yeyotgan edi) jumlasidagi temporal adverbial "at that time" harakatning davomiyligini ifodalaydi, bu esa imperfektiv aspektni ko‘rsatadi. O‘zbek tilida esa “Mary muzqaymoqni o‘sha paytda yedi” (Mary o‘sha paytda muzqaymoq yedi) tarzidagi iborada vaqt birliklari harakatning tugallanishiga yoki davomiyligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Ingliz va o‘zbek tillarida aspektual va vaqt ma’lumotlarini kodlash turlicha bo‘lishi mumkin. Ingliz tilida predikatlarning perfektiv yoki imperfektivligi fe’l shaklidan va temporal adverbiallardan ta’sirlanadi. Bunda, masalan, "He had worked" (u ishlagan edi) yoki “He was working” (u ish bilan band edi) kabi jumlalar orqali vaqt va harakatning aspektual xususiyatlari aniqlanadi. O‘zbek tilida esa, predikatlar ko‘pincha fe’lning o‘tgan zamon shakllari va temporal birliklar yordamida vaqtni belgilaydi. "U ishni tugatdi" (u ishni tugatgan edi) yoki "U ish bilan band edi" (u ish bilan band edi) kabi jumlalar orqali predikatlarning vaqt va aspektual xususiyatlari ko‘rsatiladi.

Ingliz va o‘zbek tillarida temporal adverbiallar predikatlarning aspektual xususiyatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Bu tillarda voqea-hodisani vaqt nuqtasida joylashtirish uchun temporal adverbiallarning faollashuvi tilning sintaktik va semantik xususiyatlarini aniqroq tushunishga yordam beradi. Har bir til o‘ziga xos ravishda zamon va aspektning ifodalash usullariga ega, va bu farqlar tillar o‘rtasidagi diskursiv muhitda temporal birliklarning roli va faollashuvi bo‘yicha qiziqarli o‘rganishlarni taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Comrie, B. *Aspect*. Cambridge University Press, 1976.
2. Lyons, J. *Semantics, Volume 2*. Cambridge University Press, 1977.
3. Падучева Е. В. Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. Москва.: Языки славянской культуры, 1996. – 464 с.
4. Bache C. Verbal aspect: a general theory of its application to present-day English. Odense UP, 1985. - 337 p
5. Dahl O. Tense and aspect systems. -Great Britain: The Bath Press, 1985. –214p.
6. Verkuyl H. J., Events V. as Dividuals: Aspectual Composition and Event semantics. Utrecht Institute of Linguistics OTS, 1997. - 235 p.
7. Мирсанов Ғ. Қ., Дискурс таркибида аспектуал ва темпораллик мазмун ифодаси. // Монография. – Тошкент: “Наврўз”, 2018. – 156 б.
8. Сафаров Ш. Тил назарияси ва лингвометодология. –Toshkent.: “BAYOZ”, 2015. – 37.
9. Ҳожиев А "Ўзбек тили грамматикаси" (1–2 jildlar. – Toshkent: 1975–76) s. 188-195; 1975, Б. 411; 1979. -575 б.

ABDULLA QAHHORNING TASVIR USULI

R.U.Nayimova
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tili uchinchi fakulteti talabasi.
*Ilmiy rahbar: **A.Shofqorov**, O‘zDJTU dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada, o‘zbek adabiyotining taniqli yozuvchisi Abdulla Qahhorning “Bemor” va “Dahshat” asarlari tahlil qilinadi. Hikoyalar orqali yozuvchi jamiyatning turli qatlamlarini badiiy tarzda tasvirlab, ijtimoiy muammolarni ko‘rsatishi, badiiy tasvir vositalari, personajlarning ruhiy holati va dramatik situatsiyalar orqali insonning ichki dunyosini ochib berishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: hikoya, badiiy tasvir, ijtimoiy muammo, ijtimoiy muhit, personaj, adabiy tahlil, psixologik portret.

Abdulla Qahhor o‘zbek adabiyotining betakror yozuvchisi bo‘lib, uning hikoyalari o‘zining badiiy chuqurligi, tilining ifodali va tasviriy uslubida ega ekanligi, kutilmagan dramatik voqealar va ijtimoiy tahlilga boyligi bilan ajralib turadi. Adabiyotshunoslikda Qahhorning badiiy tasvir vositalari haqida ko‘plab tadqiqotlar mavjud, ammo ularning tahlilini tizimli tarzda amalga oshirish, hikoyalardagi asosiy obrazlar va motivlar orqali muallifning tasviriy mahoratini anglash adabiy tanqid uchun muhimdir. U o‘z asarlarida ko‘plab insoniy masalalarni ko‘tarib, jamiyatdagi har xil ijtimoiy qatlamlarni tasvirlaydi. Ayniqsa, “Bemor” va “Dahshat” asarlarida Qahhor inson ruhiyatini, uning maqsadlarini va ichki kurashlarini badiiy tarzda aks ettirgan.

“Bemor” hikoyasida XX asrning bir qancha haqiqatlari yoritib beriladi. Jumladan, o‘lkadagi ilmsizlik, qashshoqlik, loqaydlik, insoniy fazilatlarning inson bolalaridan

uzoqlashishi kabilar. Mana shu illatlar atrofida voqealar birlashtiriladi. Iqtisodiy imkoniyatlarning cheklanganligi sababli kishilarning ijtimoiy imkoniyatlari ham chegaralanishi haqida so‘z yuritiladi. Boy va kambag‘allar o‘rtasidagi farq, munosabatlar va inson qadr-qimmati o‘sha davr muhitida yoritib beriladi.

Asar bugungi shiddatli zamonada yashab, bir qancha tuyg‘ulardan uzoqlashayotgan yangi davr kishilari uchun ibrat bo‘la oladi. Tegishli xulosalar chiqarishga va xatolarni takrorlamaslikka undaydi. Shu sababdan, Abdulla Qahhorning hayotning ko‘plab haqiqatlarini o‘zida jamlagan bu kichik hikoyasi asrlar davomida ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmay kelmoqda.

Bemorning kasalligi, uning o‘limi oldidagi noaniqlik va qaramlik uning ichki kurashining ramziga aylanadi. Yozuvchi bemorning ruhiy holatini ichki monolog va psixologik portret orqali chuqur ochib beradi.

“Dahshat” hikoyasi esa o‘zining chuqur psixologik tarkibi va tasviriy kuchi bilan ajralib turadi. Asarda asosan odamzodning psixologik holatlari, uning dunyoqarashi yoritilgan. Bundan tashqari, hikoya asosida dahshat va qo‘rquv, insonning ichki muammolari, hayotdagi noaniqliklar va o‘z-o‘zini anglashga intilish mavzulari yotadi. Asarda, bir tomondan, real voqealar tasvirlanadi, boshqa tomondan esa qahramonning ichki holati, u his qilayotgan qo‘rquv va xavotirlar muhim rol o‘ynaydi. Hikoya davomida voqealar va hissiyotlar o‘rtasidagi chegaralar noaniq bo‘lib, o‘quvchi voqeani faqat tashqi ko‘rinishdan emas, balki ichki hissiyotlar orqali ham anglaydi.

Hikoyada dahshatli vaziyatlar va tasvirlar orqali insonning ichki dunyosidagi xavf va tashvishlar simvolik tarzda ko‘rsatilgan. Misol uchun, qorong‘ulik, sustlik yoki noxush tovushlar kabi tasvirlar insonning qo‘rquvini, ruhiy holatini aks ettiradi.

Abdulla Qahhor voqealarni va bosh qahramonning his-tuyg‘ularini taqqoslash orqali chuqur ma’no berib, har bir kichik tafsilotni muhim qilishga intiladi. Bunday tasvirlar o‘quvchiga chuqur hissiyotlar va ruhiy holatlar haqida o‘ylash imkonini beradi. Hikoya qahramoni o‘zining ichki dialoglari, fikrlari va iztiroblari orqali o‘zini anglashga, qo‘rquvlarini tushunishga harakat qiladi. Bu vosita o‘quvchini qahramonning ichki dunyosiga olib kiradi.

Adib xarakterlar va ularning ruhiy holatlarini tasvirlashda psixologik nuqtayi nazardan yondashadi. Qo‘rquv va dahshatni faqat tashqi voqealar bilan emas, balki qahramonning ichki o‘zgargan holatlari orqali ham ifodalaydi.

Yozuvchining “Dahshat” hikoyasi asosan psixologik drama sifatida o‘qiladi, bunda real va ichki dunyo o‘rtasidagi chegara noaniq bo‘lib, hikoya davomida badiiy vositalar orqali dahshat, qo‘rquv, va iztirobning murakkabligi yoritiladi.

Abdulla Qahhorning badiiy uslubi sodda, ammo teran psixologik tahlil va drama bilan boyitilgan. U o‘z hikoyalarida psixologik nuqtayi nazardan personajlarning ichki kurashlarini, ularning yashirin his-tuyg‘ularini va qiyinchiliklarga bo‘lgan munosabatlarini keltirib chiqaradi. Bunday uslub, o‘quvchini faqat tashqi voqealarga emas, balki personajlarning ichki holatiga ham qiziqtiradi. Yozuvchi o‘z asarlarida real hayotdagi voqealarni ifodalashdan tashqari, inson ruhiyatining eng nozik jihatlarini ham ko‘rsatadi. U, bir tomondan, ijtimoiy masalalarni ko‘tarib, boshqa tomondan, har bir insonning ichki dunyosiga chuqur nazar tashlaydi.

Abdulla Qahhor o‘z hikoyalari orqali o‘zbek adabiyotiga yangi nafas olib kirdi. “Bemor” va “Dahshat” hikoyalarida, yozuvchi nafaqat jamiyatdagi muammolarni, balki insonning ichki kurashlarini, uning ruhiy holatini ham tasvirlagan. Badiiy tasvir vositalari va psixologik portret orqali, u o‘quvchiga insoniyatning eng nozik va eng murakkab jihatlarini ko‘rsatadi.

Abdulla Qahhor asarlari, uning badiiy uslubi va psixologik chuqurligi bilan o‘zbek adabiyotining eng muhim sahifalaridan birini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qahhor A. “Bemor”. – Toshkent: “Adabiyot va san’at”, 1986.
2. Qahhor A. “Dahshat”. – Toshkent: “Adabiyot va san’at”, 1987.
3. Karimov S. “Abdulla Qahhor va uning adabiy merosi”. – Toshkent: “Fan”, 1998.
4. Mirzayev K. “O‘zbek hikoyasining rivoji va Abdulla Qahhor”. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2001.

ZAMONAVIY O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH

A.M. Shofqorov
O‘zDJTU dotsenti, f.f.n.
abdushukur74@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim metodlari va innovatsion texnologiyalarning ta’lim jarayonida qo‘llanishi haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, zamonaviy o‘qitish texnologiyalari ta’lim-tarbiya samaradorligiga erishish vositasi ekanligi va ularning talabalar ijodiy qobiliyatlari, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda yuqori samara berishi haqida ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, zamonaviy ta’lim, interfaol metod, bilim, ko‘nikma, malaka, pedagogik texnologiya va boshqalar.

So‘nggi yillarda jamiyatimizda bo‘layotgan tub o‘zgarishlar ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida o‘z aksini topmoqda. Ilm-fan va texnikaning jadallik bilan taraqqiy etishi yangidan yangi kashfiyotlarni yuzaga keltirmoqda. Bu esa jamiyat taraqqiyoti uchun asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Respublikamizda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar ta’limni texnologiyalashtirishga, grafik organayzerlar orqali sifatli o‘qitishni tashkil etishga, zamonaviy o‘qitish texnologiyalaridan samarali foydalanishga qaratilgan. O‘qitishda yangi pedagogik, innovatsion, interfaol texnologiyalarga asoslangan ta’lim, an’anaviy ta’limga qaraganda ancha yuqori samara berishi o‘z tasdig‘ini topmoqda.

Innovatsion texnologiyalar o‘quvchilar va talabalar ijodiy fikrlashini o‘stirish, ta’lim-tarbiya samaradorligiga erishish yo‘llarini tadqiq etish, talabalarning ijodiy qobiliyatlari va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishda yuqori samara beradi.

Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan talablardan biri qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Bunda nazariy bilimlarni talabalarga yetkazib berish asosida ma’lum ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, talabalar tomonidan egallangan bilimlar darajasini baholash o‘qituvchidan ta’lim jarayoniga yangicha yondashishni talab etadi. Bugungi kunda ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishda interfaol metodlardan keng foydalanilmoqda. “Bu metodlar o‘z mohiyatiga ko‘ra ta’lim oluvchilarda o‘quv-bilish faolligini oshirish, ularni kichik guruh va jamoada ishlash, o‘rganilayotgan mavzu, muammolar bo‘yicha

shaxsiy qarashlarini dadil, erkin ifodalash, o‘z fikrlarini himoya qilish, dalillar bilan asoslash, tengdoshlarini tinglay olish, g‘oyalarni yanada boyitish, bildirilgan mavjud mulohazalar orasidan eng maqbul yechimni tanlab olishga rag‘batlantirish imkoniyatiga egaligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi”. [6, 3-b.]

O‘qituvchi interfaol metodni qo‘llash orqali talabalarning aniq ta’limiy maqsadga erishishda o‘zaro hamkorlikka asoslangan harakatlarni tashkil etish, yo‘naltirish, boshqarish, nazorar qilish, tahlil qilish va xolis baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Til ta’limida bir qancha interfaol ta’lim metodlaridan foydalanish mumkin. Bulardan “Konseptual jadval”, “Klaster”, “Venn diagrammasi”, “Insert”, “BBB” va shu kabi interfaol ta’lim shakllarini qo‘llash maqsadga muvofiq deb o‘ylaymiz. Bu interfaol ta’lim shakllari “Grafik organayzerlar” deb ham yuritiladi. Organayzer inglizcha “tashkil etuvchi, grafik tashkil etuvchi” ma’nosini bildiradi. Axborot texnologiyalari sohasi atamasi sifatida ishlatiladi. Aniqrog‘i, Power-point va shu kabi dasturlarda tayyorlanadigan vizual ko‘rgazmali namoyish usuli hisoblanadi. Tahliliy ma’lumotlarni ko‘rgazmali taqdim etish usullari va vositalari sifatida organayzerlar (grafik tashkil etuvchilar)ning vazifasi muhim hisoblanadi.

“Grafik organayzerlar” dars mashg‘ulotiga o‘qituvchi tomonidan jadvallar to‘ldirilib, tayyor holda olib kirilsa, vosita bo‘lib xizmat qiladi. Agar bu grafik tashkil etuvchilar dars jarayoniga tayyor holda olib kirilmasdan, dars jarayonida shakllantirilsa, metod bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, “So‘z turkumlari” mavzusi yuzasidan “Klaster” tuzilib, uni tarmoqlab, tayyor holda darsga olib kirilsa, bu o‘qituvchi uchun ta’lim vositasi hisoblanadi. “So‘z turkumlari” mavzusi yuzasidan asosiy tushuncha yozilib, u talabalar tomonidan tarmoqlansa va bu dars jarayonida amalga oshirilsa, metod bo‘lib xizmat qiladi.

Ba’zi “Grafik organayzerlar”ni qo‘llash yuzasidan mulohaza yuritamiz.

Konseptual jadval. Konsepsiya lotincha conceptio – to‘plash, birlashtirish, tizim ma’nosini beradi. Hozirgi kunda qarashlar sistemasi, tushunish ifodasi sifatida ishlatiladi.

O‘rganilayotgan hodisa, tushuncha, qarash, mavzu va shu kabilarni ikki va undan ortiq jihat bo‘yicha taqqoslash imkonini beradi. Tizimli mushohada qilish, ma’lumotlarni tarkiblashtirish va tizimlashtirish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Konseptual jadvalda tuzish qoidalari bilan tanishiladi. Taqqoslanadigan narsa aniqlanadi, taqqoslash amalga oshiriladigan tavsiflar ajratiladi. Konseptual jadval o‘ziga xos xususiyatga ega:

– yakka tartibda yoki miniguruhlarda konseptual jadval quriladi va u to‘ldiriladi;

– vertikal yo‘nalish bo‘yicha – taqqoslash talab etiladigan narsalar (qarashlar, nazariyalar) joylashtiriladi;

– gorizontal yo‘nalish bo‘yicha – taqqoslashni amalga oshirishdagi har xil tavsiflar joylashtiriladi.

“Konseptual jadval”dan foydalanishda o‘quvchilarning mavzu yuzasidan mantiqiy fikrlash, ma’lumotlarni tizimli bayon qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

“Insert” grafik organayzeri. “Insert” – yangi mavzu bo‘yicha o‘quvchilarning muayyan tushunchalarga egaliklarini aniqlash, ularda matnga nisbatan tahliliy yondashish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Insert so‘zi inglizcha *joylashtirmoq, belgi qoy‘moq* ma’nosini beradi.

- mustaqil o‘qish, ma’ruza tinglash jarayonida olinadigan ma’lumotlarni bir tizimga keltirishga imkoniyat yaratadi;

- oldindan olingan ma’lumotni yangisi bilan o‘zaro bog‘lash qobiliyatini shakllantirishga imkon beradi.

O‘qish vaqtida olingan ma’lumot yakka tartibda taqsimlanadi: matnda qo‘yilgan belgiga mos ravishda jadval ustunlariga “joylashtiriladi”:

V – “...” haqida olingan bilim (ma’lumot)ga mos keladi;

+ – yangi ma’lumot sanaladi;

_ _ “...” haqidagi bilimga qarama-qarshi;

? – tushunarsiz qo‘shimcha ma’lumot.

“Insert” grafik organayzeri vositasida kelishiklarni o‘rganish

V	+	-	?
Kelishiklar otga xos grammatik kategoriya ekanligi	Kelishiklarda belgili va belgisiz qo‘llanish mavjudligi	Bosh kelishigi belgisiz qo‘llanishi	Kelishiklar soni 6 tadan ko‘p ekanligi

Umuman olganda interfaol metodlar ta’lim-tarbiya sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minash, yagona maqsad sari intilish, o‘quvchilarning ichki imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishda katta amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abuzalova M. Substansial morfologiya, valentlik va gap qurilishi talqini. – T.: Fan, 2009. – 156 б.

2. Azizxo‘jaeva N.N. O‘qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. – T.: TDPU, 2000. – 52 b.

3. Ashirboyev S. Azimov I. O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi. – T.: TDPU, 2012. – 96 b.

4. Bekmuradov A.Sh., Golish L.V., Xashimova D.P., Xajiyeva K.N. Loyihaviy ta’limning texnologiyasi. – T.: TDIU, 2010. – 44 b.

5. Pardayev A. O‘zbek tili yordamchi so‘z turkumlarining lisoniy tizimdagi o‘rni va lingvopragmatik tahlili. – T.: Fan, 2013. – 264 b.

6. Ro‘ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanishi. – T.: TDPU, 2014. – 116 b.

НАПРАВЛЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ: КОНТАКТНАЯ ЛИНГВИСТИКА

Исматов Сухроб Рахимкулович
Преподаватель кафедры русского языка и литературы
Шахрисабзского государственного педагогического института
suxrobismatov1979@gmail.com

Аннотация: Данная статья предоставляет подробную информацию об основном терминологическом аппарате контактной лингвистики, которая является одним из новых направлений современного языкознания.

Ключевые слова: языковой контакт, языковая интерференция, языковая конвергенция, языковая дивергенция, адстрат, субстрат, суперстрат, диглоссия, креольский язык.

DIRECTION OF MODERN LINGUISTICS: CONTACT LINGUISTICS

Ismatov Sukhrob Rakhimkulovich
Lecturer at the Department of Russian
Language and Literature
Shakhrisabz State Pedagogical Institute
suxrobismatov1979@gmail.com

Annotation: This article provides detailed information about the basic terminological apparatus of contact linguistics, which is one of the new areas of modern linguistics.

Key words: language contact, language interference, language convergence, language divergence, adstrat, substrate, superstrat, diglossia, creole language.

Введение. В наше время вопросы языкового общения является одной из актуальных социальных проблем современной лингвистики. Республика Узбекистан как независимое государство занимает приоритетное место на мировой политической и экономической арене. Быстрый темп развития науки и технологий, электронной почты, внедрение мобильной связей и интернет-сетей существенно влияет на узбекского язык и ускоряеть межъязыковые отношения в экономическим, культурных и политических аспектах нашего народа с другими народами. Известный лингвист В. Ю. Розенцвейг отмечает, «Сравнительно-исторические исследования языкового контакта привлекли внимание лингвистов и их отношения сегодня представляют собой не только чисто теоретические вопросы языкознания, но и стали одной из серьезных проблем на уровне общества и государства».

ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ И МЕТОДОЛОГИЯ

Интенсивная активизация международных связей приводит к ускорению языковых контактов. Этот процесс непрерывен и не признает никаких рамок или ограничений — он зависит от потребностей общества, основанных на объективных законах развития. Эти факторы проявляются в разных формах и уровнях различных языков.

Сегодня узбекский язык активно взаимодействует как с родственными, так и с неродственными языками; билингвизм (общение на двух языках) является одной из

актуальных проблем для узбекских лингвистов. Расширение межлингвистических связей показывает необходимость тщательного изучения этого вопроса в масштабах мировой лингвистики.

Контактный язык как историческая необходимость и его взаимодействие являются неотъемлемой частью развития естественных языков. Основы контактной лингвистики как специального раздела языкознания определяются через исследование вопросов «языковых контактов», хотя условия этих исследований требуют дальнейшего объяснения и дополнений. В этой статье исследуется о наиболее актуальных проблемах контактной лингвистики.

Фонетическое и лексико-семантическое взаимодействие между двумя или более языками влияет на синтаксическую структуру обоих языка; это называется «языковые контакты». Возникает естественный вопрос: «Что такое языковые контакты?» Взаимосвязи между уровнями языка в естественных условиях приводят к изменениям в межъязыковом общении; это подразумевает изменения в смысловом отношении высказанных понятий.

При этом следует отличать термины «языковые контакты» и «контактный язык» друг от друга.

Контактный язык – это язык, используемый для базового общения между говорящими и слушающими, которые не имеют общего языка.. При этом выделяют два случая: 1**.** Языковый контакт происходит в результате взаимодействия двух или более языков**.** Форма общения в данном обществе может происходить на языке одной из стран, в зависимости от обстоятельств. 2. Иногда взаимно что язык обоих народов, вступающих в контакт, не считается контактным языком, а возможным. В данном случае коммуникативная установка представляет собой речевое общение посредством третьего языка.

Еще один из терминов, выражающих понятия языковых контактов, — билингвизм. **Билингвизм** – это свободная практика попеременного использования двух языков и умение с их помощью осуществлять успешную коммуникацию (даже при минимальных знаниях языков). Те индивиды, свободно говорящие на двух языках, называются билингвами.

Языковая интерференция понимается как явление лингвистической природы, проявляющееся в смешении языковых единиц, возникающем при контакте языков. Таким образом, лингвистическая интерференция является составной частью двух языковых процессов: контакта языков и смешения. Под **языковой конвергенцией** понимается историческое сближение языков в результате длительных контактов, что приводит к возникновению отдельных сходств между родственными и неродственными языками.

Под термином **языковая дивергенция** понимается расхождение родственных языковых единиц, которые на самом деле являются одним общим понятием (в том числе речевое разделение звуков) Например, древнетюркское **т** разделение фонемы на звуки **т** и **д**: тог (на узбекском языке) – даг (на азербайджанском языке), дядя (на узбекском языке) – дай (на азербайджанском языке).

Кажется, что термины языковая конвергенция и дивергенция противоречат друг другу. Они относятся к лингвистическим явлениям: конвергенция — это сближение отдельных языков, а дивергенция — расхождение и отделение языков.

Под **адстратом** понимаются те черты, которые выделяются в продолжающих существовать языках разных народов в одном регионе и языке на протяжении длительного времени. Общая языковая система — это набор символов, сформировавшийся в результате проживания в контактных условиях. Например, взаимоотношения узбекского и таджикского языков и их влияние служат моделями общих черт языковых систем. В этом контексте фонетические, лексические и грамматические особенности обоих языков считаются адстратом. Адстрат, в отличие от связанных с этим понятием терминов субстрат и суперстрат, означает нейтральное языковое взаимодействие, при котором не происходит этнической ассимиляции или растворения одного языка в другом . В контактной лингвистике применяются термины субстрат и суперстрат.

В результате взаимодействия двух языков элементы побеждённого языка в языке победителя утрачиваются, а элементы, появляющиеся в победившей языковой структуре, являются явлениями субстрата и суперстрата. Субстрат является коренным результатом обширного этнического смешения и двуязычия. Это не связано с законами данного языка, а вводится из языка пришлых этнических групп, ассимилированных исконным населением, то есть это своеобразные «следы» исчезнувшего языка пришельцев, принявшего язык местного населения. Например, в III-II веках до нашей эры римляне завоевали Иберию (нынешнюю Испанию) и Галлию (сегодняшнюю Францию). В этих областях местный язык и латынь создается билингвизм. Под влиянием римлян местным языком стала латынь. Период языкового билингвизма завершился переходом коренных народов полностью на латинский язык. На основе латыни формируются современные испанский и французский языки. К этим языкам относятся иберийские (на испанском языке) и галльские (на французском языке) элементы, которые являются примерами явлений субстрата. Пришлые этнические группы, оставляющие свои элементы местным языкам, являются признаком суперстрата

ОБСУЖДЕНИЕ

В V веке до нашей эры франкские племена заняли территории современной Франции. В результате их оккупации и вмешательства в дела местного населения они приняли обычаи и язык этого народа. Что касается тюркоболгарского родства, то вторжение славянских племен на Балканском полуострове привело к лингвистическим изменениям. Нынешнее название страны Болгария и Франция также является доказательством явления суперстрата. Субстратные и суперстратные явления – это преимущественно фонетические и грамматические изменения, которые частично проявляются на лексическом уровне языка. Однако эти языковые явления следует отличать от заимствованных слов, поскольку в отличие от заимствованного словарного запаса в процессе субстрата и суперстрата элементы одного языка имеют преимущество над другим. Теория субстрата возникла в начале XIX века на основе взглядов Я. Бредсдорфа и заняла важное место в истории индоевропейского языкознания. При изучении родственного языка и сейчас эта теория не утратила своего значения.

Языковой контакт — это диглоссия, еще один термин парадигматической линии. Диглоссия существует одновременно в обществе в разных сферах и подразумевает использование двух языков или двух форм одного и того же языка. Например, употребление литературного языка и диалекта можно рассматривать как две формы одного и того же языка. В этом контексте можно понять процесс перехода с

литературного языка на язык печати или устную речь. При употреблении диалектов наблюдается диглоссия. Также в соответствии с речевой ситуацией использование узбекского и таджикского языка считается диглоссией. В школе обучение ведется на узбекском языке, тогда как носители этого языка в семье говорят на таджикском. Таким образом, в процессе речемыслительной деятельности диглоссия является основным фактором социальной функции языка. Конечно, адстрат, субстрат, суперстрат, явления диглоссия служит дополнением информации о терминах языковых контактов теоретических взглядов в узбекском языкознание.

РЕЗУЛЬТАТ

Среди терминов, относящихся к языковым отношениям, в нашей классической литературе уже есть термин «ширу шакар». Возможный термин «зуллисонайн» в переводе с арабского означает «двуязычный» и используется для поэтов и писателей, творящих на двух языках. Например, Алишер Навои на узбекском и персидском языках, а также Садриддин Айни на узбекском языке и его произведения на таджикском языке являются ярким доказательством двуязычия.

Контактная лингвистика также изучает пиджин и креольские языки. Известно, что общение между разными языковыми сообществами, не имеющими общего языка общения, приводит к возникновению специальных языковых устройств, называемых пиджином. В пиджине нет сообщества носителей языка. Это определенно не образовалось в результате естественно исторического развития языка. Связано с влиянием двух языков, регулярного и социального языкового общения, наблюдается смешение языков и упрощение структуры. Креольский язык основан на пиджин-языке и имеет статус родного для определенной языковой группы.

Выводы. Контактная лингвистика представляет собой важное направление в изучении взаимодействия между различными языками. Понимание механизмов этого взаимодействия поможет углубить знания о языке как социальном явлении и выявить закономерности его развития под влиянием внешних факторов.

REFERENCES:

1.Alefirenko, N.F. (2011). Cognitive and Pragmatic Subparadigm of the Language Science. Cognitiveand Pragmatic Vectors of Modern Linguistics: a Collection of Scientific Works (pp. 16—27). Moscow:Flinta; Nauka Publ. (In Russ).

2.Alpatov, V.M. (1993). On the Anthropocentric and Systemcentric Approaches to Language. Questionsof linguistics. 3, 15—26. (In Russ.).

3.Bakhtin, M.M. (1979). Text Problems In Linguistics, Philology and Other Humanities. Experience of Philosophical Analysis. Aesthetics of verbal creativity. Moscow. (In Russ).

4.Benveniste, E. (1974). General Linguistics. Moscow: Progress Publ. (In Russ).

5.Berestnev, G. (2017). Synchronicity as an Object of Cognitive Linguistics. Spirituality And Mentality:The Ecology Of Language and Culture in the End of the XX—XXI centuries. Lipetsk. (In Russ).

6.Baudouin de Courtenay, I.A. (1963). Selected Works on General Linguistics. T. 2. Moscow: House ofthe USSR Academy of Sciences Publ. (In Russ).

7.Buber, M. (1998). The Problem of a Human. Kiev. (In Russ).

8.Wittgenstein, L. (2005). Selected Works. Translated from German and English by V. Rudnev. Moscow:“Territory of the Future” Publ. (In Russ).

9.Humboldt, W. (1984). Selected Works on Linguistics. Moscow: Progress Publ. (In Russ).

10.Humboldt, W. (1985). Language and Philosophy of Culture. Moscow: Progress Publ. (In Russ).

11.Dake, T.A. (2000). Language. Cognition. Communication. Translated from English. Blagoveshchensk. (In Russ).

12.Маслова В.А. Вестник РУДН. Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания. 2018. Т. 16. № 2. С. 172—190 ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ

13.Hjelmslev, L. (1970). Prolegomena to a Theory of Language. New in Linguistics. 1, 264—389. Moscow. (In Russ).

14.Kamenskaya, O.L. (1990). Structure and Function of the Text as a Means of Communication. Moscow. (In Russ).

15. Исматов С.Р . Прагматический аспект как важнейший компонент адекватности художественного перевода. . O’zMu xabarlari / Вестник НУУз 2022. 208с

16. Исматов С.Р. Взгляды переводоведения на теорию поэтического перевода . Преподование языка и литературы. 2022, 77с

17.Исматов С.Р Preservation of national color words in the translation of a poetic text.2022.

ФОРМЫ И МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНО РАБОТЫ СТУДЕНТОВ, С УЧЁТОМ НОВЫХ ТРЕБОВАНИЙ ВРЕМЕНИ

Чернова Т. А.

преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы
Самаркандского института экономики и сервиса
tatyha.1990.1103@mail.ru

Аннотация: В данной статье рассказывается о применении новых современных видов и форм организации самостоятельной работы, для достижения полной заинтересованности студентов в самообразовании. Самостоятельная работа является видом учебно-познавательной деятельности по освоению определенной программы образования.

Цель статьи донести идею о том, что самостоятельная работа студентов является важнейшей составной частью учебного процесса, обязательная для каждого студента. В статье рассматриваются различные новые подходы для успешной организации самостоятельной работы, повышающие компетентность студентов.

Ключевые слова: современные формы, самообразование, индивидуальный подходы, повышение компетентности, успешная организация самостоятельной работы, формирование умений и навыков.

Annotation: This article describes the use of new modern types and forms of organizing independent work to achieve students’ full interest in self-education. Independent work is a type

of educational and cognitive activity for mastering a specific educational program. The purpose of the article is to convey the idea that independent work of students is the most important component of the educational process, mandatory for every student. The article discusses various new approaches for the successful organization of independent work, increasing the competence of students.

Key words: modern forms, self-education, individual approaches, increasing competence, successful organization of independent work, formation of skills.

Самостоятельная работа студентов – это различные виды деятельности студентов, осуществляемые под руководством, но без непосредственного участия преподавателя во внеаудиторное время. Это особая форма обучения по заданиям преподавателя, выполнение которых требует активной мыслительной, поисково – исследовательской и аналитической деятельности.

Методологически самостоятельная работа студентов составляет деятельностный подход, когда цели обучения ориентированы на формирование умений решать типовые и нетиповые задачи, т. е. на реальные ситуации, где студентам надо проявить знание конкретной дисциплины, использовать внутрипредметные и межпредметные связи.

Методически обеспечить самостоятельную работу студентов – значит составить перечень форм и тематику самостоятельных работ, сформулировать цели и задачи каждой из них, разработать инструкции или методические указания, подобрать учебную, справочную, методическую и научную литературу.

Самостоятельность в обучении является необходимым условием активизации познавательных процессов и всей учебной деятельности студентов.

Ян Амос Коменский – основоположник педагогической науки писал: «Руководящей основой нашей дидактики пусть будет: исследование и открытие метода, при котором учащихся меньше бы учили, учащиеся больше бы учились…»[25].

Достаточно важно для преподавателя проявлять высочайшее чувство педагогического такта, умело поддерживать первые успехи, осторожно относиться к недостаткам.

Комплекс средств обучения, используемых при самостоятельной работе студентов:

- Методические разработки для студентов
- Работа над предполагаемым материалом
- Определение формы выполнения самостоятельной работы
- Презентации, тесты, проекты, рефераты, доклады и тд.\

Методические рекомендации преподавателям к организации самостоятельной работы студентов

1. Не перегружать обучающихся творческими заданиями
2. Чередовать творческую работу на уроках с заданиями во внеурочное время
3. Давать обучающимся четкий и полный инструктаж:
4. Цель задания
5. Условия выполнения

[25] Коменский Я.А. Великая дидактика / Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т.- М.: Педагогика. – 1988.

6. Объем
7. Сроки
8. Образец выполнения
9. Осуществлять текущий контроль и учет

Оценивать, дать рецензию на работу, обобщить уровень усвоения навыков самостоятельной, творческой работы.

Требования нового времени и постоянно изменяющегося образовательного процесса, нацеливание на индивидуальный подход в обучении студентов, подводят преподавателей к новым веяниям, которые стоит разработать для того, что каждый студент смог самостоятельно выполнить новый пласт заданий и изучить новую информацию более плодотворно.

Так как на дисциплину «Русский язык» в институте экономики и сервиса отведено 72 часа, тематика является доступной и интересной, составлена специально для обучающихся по нескольким направлениям, для достижения поставленных целей в сфере эффективного обучения студентов русскому языку.

Классическая литература всегда являлась и будет являться эталоном во все времена, никогда не изменится ее важность и ценность. Многие произведения великих русских писателей и поэтов и по сей день имеют огромное значение, играют немаловажную роль при обучении учащихся, помогают не только понять все богатство русского языка, но и научить многому, заставить задуматься о жизни и начать стремиться к достижению своих целей. Именно поэтому, преподавателями русского языка были внесены темы, касающиеся классической литературы, произведения знаменитых русских классиков для подробного их рассмотрения и закрепления.

Хотелось бы более подробно остановиться на формах и методах по организации самостоятельной работы студентов высшего учебного заведения. Существует множество интересных форм и методов, которые мы знаем и часто применяем при самообразовании студентов. Всеми известна такая форма, как написание рефератов по заданной педагогом теме, выступления с докладом по выбранной теме, подготовка слайдов презентации и их защита, выступления в конкурсах, чтение стихотворений и обыгрывания сценок по отрывкам из произведений великих русских писателей, конспектирование материала и тд.

Однако, в данной статье, есть смысл привнести некоторые новшества в основной процесс организации самостоятельной работы студентов, добавить некоторые интересны интерактивные приемы и виды для успешной организации самостоятельной работы, которые смогут раскрыть в полной мере студенческий потенциал и помогут творчески подойти к самообразованию.

Рассмотрим некоторые из них подробнее, на примере предложенных тем в учебной программе по дисциплине «Русский язык».

Работа на платформах learningapps и flippity

Данная форма выполнения самостоятельной работы подходит тем студентом, которые свободно владеют компьютерными технологиями и увлекаются различными интернет программами. Умеют с легкостью обращаться с онлайн-сервисами и могут творчески подходить ко всем предложенным задачам. **LearningApps** — это бесплатный

онлайн-сервис из Германии, позволяющий создавать интерактивные упражнения для проверки знаний.

Преподаватель предлагает нескольким студентам поработать на данной платформе по выбранным обучающимися темам. Конечно же, для достижения успехов данной самостоятельной работы студентам понадобится компьютерный класс, в котором они смогут продуктивно работать. Эта форма выполнения самостоятельной работы поможет учащимся творчески подойти к выбранной теме, самостоятельно разместить различного рода задания, тесты интерактивного характера. Тема данного вида самообразования раскрывается многогранно и полностью изучается студентами, позволяя тем самым чувствовать себя свободно и развивать творческую сторону своего мышления.

К примеру, двое студентов выбирают тему для выполнения самостоятельной работы – произведение Лермонтова «Герой нашего времени», готовят задания, выбирая пункт из платформы – Хронологическая линейка, добавляя события из данного произведения, которые нужно воссоздать по хронологии.

Составляют викторины с выбором правильного ответа и тд. Студенты могут сохранить свой материал и в дальнейшем продолжить работу, выбирая ужедругие темы. Работа на таких платформах бесспорно заинтересует обучающихся, и они смогут, с большим энтузиазмом, в срок выполнить свою самостоятельную работу.

Участие в конкурсе «Вечер поэзии»

Преподавателями кафедры часто проводятся различные мероприятия и конкурсы, в которых каждый год участвуют студенты первых курсов, раскрывая тем самым свою творческую сторону. Конкурс на лучшее выступление и чтение стихотворений знаменитых русских поэтов проводится преподавателями русского языка практически каждый год. Студенты, желающие сдать свою самостоятельную работу таким образом, смогли бы достаточно ярко показать свои способности.

Данный конкурс проходит посезонно, и учащиеся должны рассказать наизусть любое стихотворение, подходящее по тематике мероприятия, подготовить буклет по теме, красиво и с выражением выступить. Однако, это еще не окончательная работа студента, необходимо в рамках конкурсной работы также написать самостоятельно стихотворение, в котором будут присутствовать определенные слова и фразы, заданные преподавателем. Достаточно около восьми строк, с использованием рифмы, возможно и написание белого стиха, это уже по желанию студента.

Данную форму самообразования смогут использовать только самые талантливые и творчески развитые студенты, такие, как правило, всегда имеются в группах.

Составление таблиц, кластеров, диаграмм, синквейнов

Данная форма организации самостоятельной работы студентов сможет применяться в целях наиболее быстрого закрепления нового материала и эффективного выполнения самообразования обучающимися. Этот вид самостоятельной работы студент сможет сдать, как в электронном, так и в напечатанном варианте, на бумаге формата А4.

Учащемуся необходимо выбрать материал, который нужно изложить в форме хронологической таблицы, кластера, синквейна и диаграммы. Студент сдаёт преподавателю самостоятельную работу и защищает ее в устном виде. Работа не должна быть списана с интернет – ресурса. Если составленная работа соответствует всем

требованиям и студент подошёл к выполнению работы творчески и с интересом, преподаватель выставляет ему высокий балл.

Работа с видеофрагментами

Одним из самых интересных видов самостоятельной работы можно назвать работу с видеофрагментами. Так как тематика самообразования позволяет расширить круг возможностей для студентов, выбор данной формы станет, по крайней мере, весьма оригинальным и запоминающимся.

Преподаватель может предложить такую форму выполнения самостоятельной работы тем студентам, которые любят устные ответы, интересуются различными экранизациями по знаменитым произведениям великих классиков. Данную работу могут выполнять совместно около двух студентов.

К примеру, учащиеся берутся за анализ экранизации по произведению великого русского писателя и поэта М.Ю. Лермонтова «Герой нашего времени». Студенты выделяют интересные для разбора фрагменты и начинают работу над ними самостоятельно. Готовят пересказ по данным фрагментам в устном виде, составляют вопросы и ответы к данному материалу. Выполнение работы возможно создавать в Microsoft PowerPoint, чтобы было легче собирать данные фрагменты и задания к ним.

Для такого вида самообразования преподавателю и студентам понадобится оснащенный техникой кабинет, либо аудитория.

Таким образом, хочется пояснить, что сама роль самостоятельной работы студентов в образовательном процессе заключается в формировании творческой личности будущего специалиста, способного к саморазвитию, самообразованию, инновационной деятельности. Решение этой задачи вряд ли возможно только путем передачи знаний в готовом виде от преподавателя к студенту. Необходимо перевести студента из пассивного потребителя знаний в активного их творца, умеющего сформулировать проблему, проанализировать пути ее решения, найти оптимальный результат и доказать его правильность.

Список использованной литературы:

1. Булдакова Н.В. Организация самостоятельной работы студентов ВСЭИ. Методические рекомендации. – Киров : ВСЭИ, 2104.

URL: http://www.vsei.ru/downloads/vsei/uuvr/ovmo/ovmo-srs.pdf (дата обращения: 01.08.2016).

2. Введенский Н.Е. Избранные произведения / Н.Е. Введенский. – М.: Медгиз, 1952. – 700 с. : ил.

3. Гончарова Ю. А. Организация самостоятельной работы студентов : методические рекомендации для преподавателей вузов / Ю.А. Гончарова ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж : ИПЦ ВГУ, 2007. – 28 с. URL : http://www.lib.vsu.ru/elib/texts/method/vsu/m07-202.pdf(дата обращения: 01.08.2016).

4. Дурнева Е.Е., Фадеева Т.Н. Методические рекомендации для студентов по организации самостоятельной работы. – М., 2010. – 48 с.

5. Коменский Я.А. Великая дидактика / Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т.- М.: Педагогика. – 1988.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Доц. ***Атавуллаева С.Ж .***
доц. ***Кодирова З.А.***
(СамГУ им.Ш.Рашидова)

Аннотация: Данная статья посвящена одному из приоритетных направлений развития современного образовательного технологического процесса обучения русскому языку и развития речи учащихся – совершенствованию учебно-воспитательного процесса на основе внедрения современных средств и коммуникационных технологий, обеспеченных методологией и практикой их разработки и использования, направленный на реализацию психолого-педагогических целей обучения и воспитания. Излагается о необходимости совершенствовать методические подходы к обучению русскому языку на основе реализации возможностей современных образовательных технологий в аспекте устной речи, подготовки учащихся к организации процесса обучения.

Annotation: This article is devoted to one of the priority areas of development of the modern educational technological process of teaching the Russian language and the development of students' speech – the improvement of the educational process on the basis of the introduction of modern tools and communication technologies, providing methodology and practice of their development and use, aimed at the implementation of psychological and pedagogical goals of education and upbringing. It is necessary to improve methodological approaches to teaching the Russian language on the basis of the implementation of the possibilities of modern educational technologies in terms of oral speech, preparation of students for the organization of the learning process.

Ключевые слова: Метод, средства, образовательные технологии, обеспечение, процесс, интеграции, интеллектуальное, стратегическое.

Keywords: Method, means, educational technologies, security, process, integration, intellectual, strategic.

Одной из актуальных задач педагогической науки современного этапа развития образования Узбекистана является эффективное обеспечение целей, содержания, методов, средств и организационных форм воспитания, обучения и развития личности на основе использования достижений науки, техники и передовых технологий.

Формулируя основные принципы продвижения страны к демократическому, правовому обществу с открытой рыночной экономикой, Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев отметил: «Мы должны довести до логического завершения проводимую в этом направлении широкомасштабную работу, в частности, принятые общенациональные программы в сфере образования и воспитания. В связи с этим важнейшая задача правительства, соответствующих министерств и ведомств, наших уважаемых наставников, профессоров и преподавателей — обеспечить молодежи качественное образование, воспитать ее физически здоровыми и духовно зрелыми личностями».[26]

Азизходжаева Н.Н. пишет: «Реформирование существующих систем образования и подготовки кадров в ходе реализации Национальной программы реализуется при опоре на социальный опыт и достижения современной научной мысли, опережающее научно-методическое обеспечение образовательного процесса на всех ступенях, во всех формах и типах образовательных учреждений системы непрерывного образования».[27]

Вузы, лицеи и школы призваны обеспечивать интенсивное развитие интеллектуальных способностей, углублённое, дифференцированное и профессионально ориентированное обучение обучающихся.

Современные подходы к изучению русского языка и развитию устной речи учащихся просматриваются в контексте органической взаимосвязи с личностью обучаемого, учетом его возрастных и психологических особенностей, интересов, потребностей и ценностных ориентации, социокультурной среды. Ведущее значение приобретает комплексное овладение языковыми средствами, коммуникативно-речевой и культурной компетенцией, навыками чтения на изучаемом языке как средством познания и самообразования. Новые социально-экономические, политические, языковые реалии обусловливают необходимость большей опоры, чем это было раньше, на факторы интеграции методик родного, русского и иностранных языков.

Русский язык в общеобразовательной подготовке подрастающего поколения имеет стратегическое значение. От уровня владения языком зависят успехи в учёбе не только по данной дисциплине, но и по всем остальным предметам; уровень владения языком в значительной мере определяет социальное лицо человека, его культурные и интеллектуальные показатели, его общественную активность, стремление к

[26] Выступление Шавката Мирзиёева на торжественной церемонии вступления в должность Президента Республики Узбекистан на совместном заседании палат Олий Мажлиса. - Т., 15.12.2016.
[27] Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство - Ташкент, 2005,-С.3

самообразованию своего духовного начала. Для подготовки обучающихся к жизни в современном мире – мире высокоразвитых информационных и коммуникативных технологий преподавателям необходимо широко использовать современные педагогические технологии, в том числе технологии определения компетентности обучающихся в применении своих умений, приобретённых при изучении различных учебных дисциплин, в частности, компетентности в овладении русским языком.

Это позволяет сделать вывод о том, что данной проблемой занимались многие специалисты в области педагогики и психологии, дидактики, методики преподавания языков, в частности: Беспалько В. П., Вербицкий А. А., Апатова И.В., Азизходжаева Н.Н., Гузеев В., Звездина А.Я., Кларин М.В., Зимняя И.А., Ксензова Г.Ю., Полат Е.С. Селевко Г.К., Тестов В.А., Янушкевич Ф., Васильева Т.В., Леонтьев А.А., но практическое внедрение разнообразных типов проектов в учебный процесс еще требует серьезной пошаговой разработки.

В настоящее время процесс новейших образовательных технологий проявляется во всех сферах человеческой деятельности. Использование современных образовательных технологий является необходимым условием развития более эффективных подходов к обучению и совершенствованию методики преподавания русского языка. Особую роль в этом процессе играют современные образовательные технологии. Так как их применение способствует повышению мотивации обучения обучающихся, экономии учебного времени, а интерактивность и наглядность способствует лучшему представлению, пониманию, говорению и усвоению учебного исторического материала.

Наряду с этим, разработка и применение современных образовательных технологий становится одним из важнейших путей повышения результативности образования. В рамках изучаемой проблемы выделяется три основных подхода к пониманию основных понятий темы. Первый подход, технологический, он наиболее часто встречается. Его представители: В.Н. Арефьев, М.И. Махмутов, Г.И. Ибрагимов, и др. Данные исследователи изучают образовательные технологии в технологическом ключе, а основные понятия темы (информация, технология, новые современные технологии, информационные, компьютерные, образовательные, и педагогические технологии) рассматривают, опираясь на техническую составляющую современных технологий, т.е. в основе образовательных технологий, по их мнению, лежат программно-технические средства.

Исследователи И.И. Попов, П.Б. Храмцов, Н.В. Максимов классифицируют информационные технологии по формам использования в образовательном процессе. Их классификация основана на наиболее перспективных формах использования современных технологий в образовательном процессе. Авторами представлены следующие формы: интерактивное занятие, смешанный режим – электронный информационный ресурс и непосредственное общение в диаде «преподаватель - студент(ы)», дополнение к существующим учебным курсам и предметам.[28]

Ф.В. Шутилов, М.В. Зелинская выделяют классификацию по технологии обработки информации – это предметные, обеспечивающие функциональные

[28] Попов И.И., Храмцов П.Б., Максимов Н.В. Введение в сетевые информационные ресурсы и технологии Учебное пособие. - М., 2001.- С. 120.

технологии.[29]

Выделяется классификация по использованию образовательных технологий в дистанционном обучении. Само дистанционное обучение представляет собой метод обучения, при котором от обучаемого не требуется физического присутствия в определённом месте в процессе обучения. Эта классификация включает в себя локальные и сетевые обучения.

Широко применимы в процессе обучения, контролирующие программы. Программы данного типа состоят из набора заданий, которые постепенно подводят обучающихся к решению учебной задачи занятия и помогают повторить и обобщить материал изученной темы. Оценка проделанной обучающимся работы ставится преподавателем, либо при помощи автоматической проверки результатов, либо на основе собственных представлений преподавателя о полноте, точности и грамотности ответов.

Таким образом, современные образовательные технологии в образовании используются через применение созданных или заимствованных преподавателем программ.

Следует также сказать о том, что перечисленные примеры применения современных технологий в процессе обучения русскому языку и развитию речи обучаемого являются лишь примерами, а вариативность их использования более обширна в виду стремительного развития самих технологий. Поэтому отличительной чертой современного этапа развития образовательной системы является качественная модернизация всех основных ее компонентов. Интенсивное инновационное обновление образования невозможно без широкого применения новейших информационных технологий. Информатизация образования является одним из приоритетов развития социальной сферы и органически связана с процессом модернизации образования.

Новые образовательные технологии предлагают инновационные методы построения такого учебного процесса, где на первый план выдвигается взаимосвязанная деятельность преподавателя и учащегося, нацеленная на решение как учебной, так и практически значимой задачи. Это не противоречит творческим процессам личностного совершенствования, так как каждый метод образовательных технологий имеет собственную зону, в пределах которой происходит развитие личности.

К современным образовательно-технологическим методам относятся:

1.предметно-ориентированные технологии;

2.технологии личностно-ориентированного обучения;

3.технология эвристического обучения;

4. диалоговые технологии;

5. игровые технологии;

6. информационно-коммуникационные технологии.

Одной из наиболее эффективных технологий совершенствования речи учащихся является технология развития критического мышления. Данная технология сосредоточена на развитии у студентов способности анализировать, сопоставлять и оценивать информацию, выражать собственное мнение по определенному вопросу, использовать исследовательские и творческие методы для доказательства своей мысли.

[29] Шутилов Ф.В., Зелинская М.В., Бовыкина М.Ф. Виды информационных технологий.

Таким образом, образовательная технология – это модель и реальный процесс осуществления целостной педагогической деятельности, которая включает в себя индивидуально-групповую, информационно-диагностирую-щую, организационно-развивающую, деятельностно-эвристическую, духовно-гуманитарную и мотивационно-управленческую составляющие.

Литература:

1. Мирзиеев. Ш. М. «Мы все построим свободное, демократическое и процветающее государство» Узбекистан: Узбекистан, 2016. 56с.
2. Авлиякулов, Н.Х. Педагогическая технология. - Т., 2009 - 192 с.
3. Азизходжаева, Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство - Т., 2005. - 195 с.
4. Попов И.И., Храмцов П.Б. Введение в сетевые информационные ресурсы и технологии//Учебное пособие. - М., 2001. - 207 с.
5. Шутилов, Ф.В., Зелинская, М.В., Бовыкина, М.Ф. Виды информационных технологий [электронный ресурс]. Режим доступа: www.prepod 2000. kulichki.net /item 282.html

III SHO‘BA: TARJIMA NAZARIYASI VA QIYOSIY TILSHUNOSLIK MASALALARI

“TRANSFORMA” TERMINI HAQQÍNDA QÍSQASHA

Nargiza Esemuratova
ÓzR Ilimler Akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi,
Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim izertlew institutı tayanısh doktorantı

Annotaciya: Bul maqalada “transforma” termini keń túrde analizlenedi. Bul máseledegi túrli ilimpazlardıń ilimiy kózqarasları úyreniledi.

Gilt sózler: transformaciya, naqıl-maqal, komponent, anti naqıl-maqallar, kórkem shıǵarma.

Аннотация: В этой статье подробно анализируется термин “трансформа”. Изучаются научные взгляды различных ученых.

Ключевые слова: трансформация, пословица, компонент, антипословица, художественное произведение.

Abstract: In this article, the term “transform” is analyzed in detail. The scientific views of various scientists are being studied.

Keywords: transformation, proverb, component, anti-proverb, literary work.

Paremiyalogiyalıq izertlewlerge názer awdaratuǵın bolsaq, bul tarawda termin máselesinde birqatar qarama-qarsı pikirler, kózqaraslarǵa dus kelemiz. Olardıń ishinde “transforma” termini de bar. Búgingi kúnge shekem bul termin boyınsha ilimpazlar túrlishe pikirlerdi alǵa súrgen. Bul jumısımızda mine usı termin máselesin kórip shıǵamız.

Ayrıqsha aytıp ótiwimiz kerek, naqıllardıń transformaciyalanıwı zamanagóylik belgisi emes. Naqıllar dóretiwshiler tárepinen ásirler dawamında transformaciyalanıp kelingen. Túrli dáwirlerde naqıllar xalıq tilinde yáki ádebiy shıǵarmalarda bazda ónimli, bazda bolsa ónimsiz paydalanǵanlıǵın kóremiz. Biz bul processti naqıllardıń adaptaciyalanıw ózgesheligi menen baylanıstırsaq boladı. Naqıllar dáwir hám ortalıq saylamastan, maslasıp, ózgeriw qábiletine iye.

Naqıllar ázelden transformaciyalanıp kelingenine qaramastan, til iliminde “transformaciya” termini XX ásirdiń ekinshi yarımına ǵana kelip payda bolǵan. Belgili paremiolog, paremiologiyada salmaqlı miynetlerdiń avtorı Mider 1982-jılı ilimge “antisprichwörter” terminin engizedi. Bul nemis tilinen alınǵan sóz bolıp, sózbe-sóz awdarmalanǵanda bizińshe, “anti naqıl-maqallar” mánisin ańlatadı. “Antisprichwörter” degende Mider naqıl-maqallardıń túrli usıllarda ózgertiliwin názerde tutadı. Ol anti naqıl-maqallarda dástúriy qáliplesken xalıq naqıl-maqallarına tiykarlanǵan jańasha danalıq pikirler bar dep óz pikirlerin tolıqtıradı. Ilimpaz anti naqıl-maqallar xalıqtıń oy-pikirleri, qádiriyatları, úmitleri, quwanıshlı demleri hám yumordı sáwlelendiredi dep esaplaydı.[30]

Biziń pikirimizshe, transformaciyaǵa ushıraǵan naqıl-maqallardı “anti naqıl-maqallar” termini menen ataw durıs emes. Óytkeni, bul sózdi awdarmalasaq pútkilley basqasha mánis berip, nátiyjede sózdiń mazmunı ózgerip ketedi. Tilimizde “anti” qosımtası, ádette, sózdiń basında kelip, qarama-qarsı mánidegi sózdi jasaydı. Bul tek qaraqalpaq tilinde emes, kópshilik dúnya tillerine tán bolǵan qubılıs.

[30] Litovkina, Anna T., Mieder, W. Twisted wisdom: Modern anti-proverbs. Manufactured in the United States of America by Queen City Printers, Inc. Burlington, Vermont. 1999.

Anti – grekshe sóz bolıp, bizińshe, qarama-qarsı degen mánini ańlatıwshı prefiks. Qandayda bir zatqa qarsı túrde baǵdarlaw.[31]

Ilimde anti naqıl-maqallar termini sheńberinde de túrli kózqaraslar bar. Bazı ilimpaz bul atamanı internacional termin sıpatında qollanıwǵa qolaylı dep esaplasa, bazıları bul terminiń transformaciyalanǵan naqıl-maqallarǵa qarata qollanılıwına qarsı. Máselen, rus tilindegi transformaciyalanǵan naqıl-maqallardı izertlegen ilimpaz Feodorovanıń pikirinshe, bul termin naqıl-maqallardıń ózgeriw processin sáwlelendire almaydı, termin naqıllar transformaciyalanıwın mánilik jaqtan ashıp bere almaydı.[32]

Bunnan basqa da, til iliminde transformaciyalanǵan naqıl-maqallardı "kukizm", "kvaziposlovica", "jańa paremiya", "paremiya-transform" sıyaqlı terminler menen de ataǵanların kóriwimizge boladı. Transformaciyalanǵan paremiyalardı arnawlı túrde izertlegen ilimpaz K.N.Vasilieva bolsa, óz izertlewlerinde paremiya-transform, anti naqıl-maqallar, zamanagóy paremiya, jańa paremiya, transformaciyalanǵan paremiya, obrazlanǵan paremiya, paremiologiyalıq transform sıyaqlı atamalardan paydalanadı.[33] Bizińshe, tildegi bir ǵana processti yaǵnıy naqıllardıń transformaciyalanıwın túrlishe terminler menen atap kórsetiw keń ilimiy jámiyetshilikte kóplegen kelispewshiliklerdi payda etedi. Sonlıqtan, ilimde bul birliklerdi bárshege túsinikli túrde "transformaciyalanǵan naqıl-maqallar" dep yamasa qısqa túrde "transformalar" dep ataw maqsetke muwapıq.

XX ásirdiń aqırında rus tilshileri zamanagóy til processlerin úyrener eken, transformaciyalanǵan naqıl-maqallarǵa da ayrıqsha qızıǵıwshılıq penen qarap, úlken itibar qaratqan.

E.N.Savvina sóylew járayanında naqıl-maqallardıń qollanılıwın jaqınnan úyrengen ilimpaz. Izertlewler barısında toplanǵan materiallarǵa súyengen halda naqıl-maqallardıń transformaciyalanıwın tómendegishe klassifikaciyalaydı: Qandayda bir tanıs emes elementlerdiń qosılıwı; qaysıdur elementtiń alıp taslanıwı (túsirilip qaldırılıwı) yaǵnıy qısqarıwı; elementler ornına basqa elementlerdiń qollanılıwı; elementlerdiń ózara orın almasıwı.

Savvina "element" degende naqıl-maqallardıń bir sıńarın yaǵnıy komponentin názerde tutadı. Ilimpazdıń pikirinshe, naqıllardı transformaciyawda bunnan basqa usıllar joq. Eger bar bolsa, bul joqarıdaǵı keltirilgen usıllardıń kombinaciyası, yaǵnıy aralas túrde transformaciyalanıwı.[34]

2001-jılı E.M.Beregovskaya "Kvazi: ózgeniń teksti sóz oyını materialı sıpatında" atamasındaǵı maqalasın járiyaladı.[35]Maqalada tekstlerdiń transformaciyası haqqında sóz ete otırıp, naqıllardıń transformaciyalanıwına qarata "kvazi naqıl" (квазипословица) terminin qollanadı. Ilimpaz óz pikirin: Tanımalı hám keń qollanılatuǵın naqıllardıń transformaciyalanıwı nátiyjesinde yumorlıq xarakterdegi birlikler, kvazi naqıllar júzege keledi dep túsindiredi.

- [31] Classes.ru/ «Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с осначением их корней». Михельсон А.Д., 1865.
- [32] Федорова, Н. Н. Современные трансформации русских пословиц : дис. ... канд. филол. наук : - Псков, 2007.
- [33] Васильева К.Н. Паремии-транформы в интернет-коммуникации: структура, семантика, тематические группы// Дисс. канд. филол.наук. – Москва, 2022.
- [34] Саввина, Е. Н. О трансформации клишированных выражений в речи / Е. Н. Саввина // Паремиологические исследования: сб. ст. / сост. Г. Л. Пермякова; АН СССР. Ин-т востоковедения. - М., 1984.
- [35] Береговская, Э. М. Квази: чужой текст как материал для языковой игры // Лингвистические исследования. К 75-летию профессора В. Г. Гака. - Дубна: Феникс+, 2001.

Yaǵnıy, Beregovskaya transformaciyalanǵan naqıl-maqallarda yumorlıq mazmun bar degen pikirdi alǵa súredi. Ol naqıllar transformaciyalanıwınıń tómendegi usılların ajıratıp kórsetedi: Komponentlerdiń orın almasıwı; komponent qosılıwı; kontaminaciya; komponentlerdiń orın almasıwı; semantika-grammatikalıq transformaciya.

Ilimpazdıń pikirinshe, transformaciyalanǵan naqıl-maqallar sóz oyınında utımlı qollanılatuǵın birlikler sanaladı.

Kórinip turǵanınday, dúnya til biliminde bul másele sheńberinde islengen ilimiy izertlewler júdá kóp. Olardıń tiykarında qaraqalpaq til biliminde de úyreniwler alıp barıw aldımızdaǵı baslı maqsetimiz sanaladı. Bul tarawda óz sheshimin kútip turǵan máseleler barshılıqtı quraydı. Sonlıqtan-da, naqıl-maqallardıń kórkem tekstte qollanılıw ózgesheliklerin, dóretiwshilerdiń naqıllardı transformaciyalaw sheberliklerin keń masshtabda úyreniwimiz zárúr.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Litovkina, Anna T., Mieder, W. Twisted wisdom: Modern anti-proverbs. Manufactured in the United States of America by Queen City Printers, Inc. Burlington, Vermont. 1999.
2. Classes.ru/ «Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с осначением их корней». Михельсон А.Д., 1865.
3. Федорова, Н. Н. Современные трансформации русских пословиц : дис. ... канд. филол. наук : - Псков, 2007.
4. Васильева К.Н. Паремии-транформы в интернет-коммуникации: структура, семантика, тематические группы// Дисс. канд. филол.наук. – Москва, 2022.
5. Саввина, Е. Н. О трансформации клишированных выражений в речи / Е. Н. Саввина // Паремиологические исследования: сб. ст. / сост. Г. Л. Пермякова; АН СССР. Ин-т востоковедения. - М., 1984.
6. Береговская, Э. М. Квази: чужой текст как материал для языковой игры // Лингвистические исследования. К 75-летию профессора В. Г. Гака. - Дубна: Феникс+, 2001.

MAQSUD ŞEYXZADƏNİN “NƏVAİ VƏ GƏNCLİK” TƏDQİQATI VƏ ONUN ŞƏRHİ

Almaz ÜLVİ BİNNATOVA

Filologiya elmləri doktoru AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələr” şöbəsinin müdiri, Azərbaycan, Bakı,

almazulvi1960@mail.ru

ƏSAS HİSSƏ – TƏDQİQATIN MƏTNİ: Nəvai ömrünün bir çox ilini fırtınalı hadisələrin tez-tez baş verdiyi bir dövrdə keçirmişdir. O, çox zaman kədərli və hüznlü əhval-ruhiyyəyə düşürdü. Zamanəsindəki haqsızlıqları və insafsızlıqları görüb, tez-tez ümidini itirmiş şeirlər də yazırdı. Lakin bu cür ümidsizlik əhval-ruhiyyəsini həmin dövrün şəraiti ilə əlaqələndirmək lazımdır. Yəni bu əhval-ruhiyyənin yaranmasını və həmin şeirlərin oynadığı

ictimai funksiyanı göz önündə tutmaq lazımdır. İctimai tərəqqinin materialist qanunlarını Nəvai həmin dövrdə bilməsi mümkün deyildi. Buna görə də o, cəmiyyətdə izlədiyi haqsızlıqları insanların istəyinə və iradəsinə bağlayırdı.

İnsanların hərəkət və arzularının ictimai-sinfi normalarla müəyyənləşdiyini Sultan Hüseyn kimi şəxsiyyətlər anlamırdı. Halbuki, Nəvaiyə və ədəbiyyata səmimi hörmət bəsləyən, özü də məharətli bir şair olan Sultan Hüseyn, öz sinfinin sərhədlərini aşmamışdı və müəyyən dövrlərdə şəxsi istəyinə baxmayaraq, dostuna qarşı çıxmaq, feodal hakim siniflərin məhdud maraqlarını müdafiə edən reaksion saray mühitinə yaxın durmağa məcbur olmuşdu. Çünki öz sinfi baxışlarının çərçivəsindən çıxmaq, ümumbəşəri ideyalara yüksəlmək feodal hakim sinif nümayəndələri üçün adi bir hal deyildi; bu, yalnız istisna hallarda baş verirdi və bunun üçün dahi bir şəxsiyyət, yəni Nəvai olmaq lazım idi.

Nəvaidəki pessimizm, mövcud mühitdən və insan xoşbəxtliyinin məhdudlaşdırılmasından doğan kədərin nəticəsi idi. Bu pessimizmi "hərəkət etdirici pessimizm" adlandırmaq mümkündür. Çünki o, daha yaxşı bir həyata canatma duyğularını ifadə edir, mövcud şəraitlə kifayətlənməməyi, ədalətsiz reallığa yaxın durmamağı çağırır və insan zehnində parlaq bir həyat haqqında arzu və ümidlər yaradırdı. Ancaq Nəvaidə pessimizm var deməklə nöqtə qoymaq olmaz. Nəvaidə güclü bir optimizm də vardır. Şübhəsiz ki, bir yazıçının müxtəlif və hətta zidd duyğularının bir-birinə nisbətini müəyyənləşdirmək üçün sadəcə bəzi hissləri ifadə edən misraları ölçərək faiz çıxarmaq ədəbiyyatşünaslıq metodu deyil.

Nəvaidə bu cür optimist misralar çox vaxt əsərin həlledici məqamlarında verilir. Məsələn, hamıya məlumdur ki, "Leyli və Məcnun" dastanı son dərəcə ağır bir faciəni təsvir edir. Bu dastanda əsas qəhrəmanların taleyi ölümlə nəticələnir. Ancaq Leyli ölüm qarşısında anasına nə deyir? O, öz ölümünün dünya üçün bir şey dəyişdirməyəcəyini, həyatın həmişə qələbə çalacağına inandığını və özündən sonra Məcnunun yaşamasını arzulayaraq deyir:

Əgər çiçək varsa, bağçada dərd olmaz,
Gün batsa, səmaya toz qalxmaz.

Başqa bir nümunə: "Fərhad və Şirin" dastanı da böyük faciəni tərənnüm edir. Burada da əsas qəhrəmanlar ölürlər. Amma Fərhad ölüm anında xəyalında atasına müraciət edərək belə deyir:

Hücrə yıxılsa, qoy saray abad olsun,
Ot qurusa, qoy sərv azad olsun.

Bu nümunələrə diqqət yetirmək lazımdır. Nəvainin qəhrəmanları yaşadıqları şəraitdə məhv olmağa məhkumdurlar, lakin həyatın əbədi zəfərinə, gələcəkdəki qələbəsinə inanaraq dünyadan köç edirlər. Bu məqamın böyük əhəmiyyəti var. Çünki çox pessimistlər bu fani dünyanın yaşamağa və mübarizəyə dəyməyiniyi deyirlər (çoxlu sufi yazıçılar), Nəvainin qəhrəmanları isə bu dünyada yaşamağın zövqünü bilirlər (çünki onların məhəbbəti həyat və insan məhəbbətidir), amma bu onlara mümkün olmur, çünki tarixi inkişafın o mərhələsində kor qanunlarla nəcib prinsiplərin toqquşmasında birincisi güclü, ikincisi zəif idi. Nəvai "Səb'ai səyyar"da özünün lirik dərəcəsində həyata olan münasibətini birbaşa belə ifadə edir:

Kainat bağının çiçəyi xoşdur,

Həyat çiçəyi hamıdan yaxşıdır.

Bu beytin sonuncu misrasına baxanda, Nəvainin canlı həyatı hər şeydən üstün tutduğu görünür. Nəvai bu həyat üçün mübarizəni də tərənnüm edir. "İskəndərnamə"də İskəndərin sualına cavab olaraq filosof Aristotel belə bir hikməti deyir: Şübhə yoxdur ki, hər kəsin canı var, Həyatını imkan qədər istəyər. Həyata belə birbaşa məhəbbətlə bağlı olan şair, əlbəttə, həyatın ən parlaq və sağlam çiçəkləri kimi gəncləri tanıyır. Nəvai özü də çox mənalı bir gənclik dövrü keçirmişdi... Ötən fəsillərin birində biz beş yaşlı Əlişirin tarixçi Şərəfuddin Əli Yəzdi ilə görüşüb, özünün zirəkliyi ilə onu heyrətə saldığını gördük. Xatirələrindən birində Nəvai uşaq vaxtı Mirzə Qasım Ənvərin bu beytini əzbərlədiyini xatırlayır:

Dərvişlər və aşiqik biz,
dünya yanmış, yaxamız cırılmışdır.
Sənin qəmin bizə dövlətdir,
dünyanın zövq-səfası bizə nə qayğı olar?

Nəvai əzbərlədiyi beyt bu mürəkkəb və fəlsəfi, sufi ruhunda yazılmış misralardan ibarət idi. Bu vaxt şair özü "üç yaşla dörd yaşın arasında idim" deyir. Nəvainin yaradıcılıq marağı çox erkən oyanmışdı. O, yeddi yaşında şeir yazmağa başlamışdı. Böyük lirik bir ensiklopediya olan "Xəzayinul-məani"də ("Dörd Divan") gəncliyin böyük mədhiyyəsi var ki, o qəzəl belə başlayır:

On səkkiz min aləm başı qarışıqdır,
Təəccüblü deyil, çünki mənim sərvinazım on səkkiz yaşındadır.
Deyə bilərik ki, hələ də on səkkiz növ gözəlliyi var,
On səkkiz yaşında bu qədər fitnə başındadır.
On səkkiz il demə, yüz səksən il olsa belə,
Gözəllik şahı, bu bəla onun gözündə və qaşındadır.

Təəccüblü deyil ki, "Xəmsə"nin bütün müsbət baş qəhrəmanları demək olar ki, gənclərdən ibarətdir. Fərhadın necə istedadlı uşaq olduğu və elmə, oxumağa necə həvəs göstərdiyini Nəvai parlaq mübaliğələrlə verir: Fərhadın uşaqkən anlayışı:

1. Hələ bir yaşı var idi ki, Şərəf incisindən başı çatdı.

2. Üç yaşına çatan kimi təmiz inci kimi dili açıldı. (Fələk üç dəfə fırlanıb üç yaşına çatanda təmiz inci kimi ağzını açıb danışmağa başladı.)

3. Təəccüblüdür ki, üç yaşında on yaşlı uşaq kimi görünürdü. Fərhadın qabiliyyəti və elmə həvəsi:

4. Hər səhər bir səhifəni görən kimi o səhifəni ikinci dəfə açmağa ehtiyac yox idi.

5. Oxumaq, oxumaq şüarı idi, Səhifə-səhifə hər şey yadında qalar.

6. Bu qədər gənc yaşında elə məşhur idi ki, Ömrünün onuncu ilinə çatanda dünyada öyrənmədiyi elm qalmamışdı.

Bundan sonra Farhadın qısa müddət ərzində tikinti, daş yonma, rəssamlıq, naqqaşlıq kimi sənətləri öyrəndiyi təsvir olunur. Lakin o, elm və sənətlə yanaşı, döyüş sənətinə də yiyələnir:

Ömrünün on yaşı tamam olduqda, Bədəni və qüvvəsi iyirmi yaşlı gənclə bərabər idi. Elmlərin səhifələrini bir-bir öyrəndikdən sonra Cəsarət silahlarına maraq göstərməyə başladı.

Nəvai ideal yaşın hərtərəfli, həm mənəvi, həm də fiziki inkişafını təsvir edir. "Xəmsə" dastanlarındakı Məcnun, Leyli, Şirin, İskəndər, Səd, Məsud, Süheyl, Mehr, Cuna, Bəhram, Şapur, Fərrux, Zeyd, Rövşənək, Mehrinaz, Dilaram kimi qəhrəmanların hamısı gənclik nəsilini təmsil edir. Nəvai dastanlardakı başlıca obrazların gənc simalarda verilməsi ilə gəncliyin və gənclərin cəmiyyətdə oynadığı rolu göstərmək istəyir. Məlumdur ki, köhnə patriarxal-feodal əxlaqa görə bir insana hörmət və onun ağılına etibar yaşı ilə ölçülürdü.

Nəvai isə ən məsuliyyətli tarixi, ictimai, elmi vəzifələrin gənclər tərəfindən də icra edilə biləcəyini iddia edir. Əlbəttə, bir çox dastanların eşq intriqası ətrafında inkişaf etməsi də qəhrəmanların gənclərdən seçilməsini müəyyənləşdirib. Lakin gəncləri bu şəkildə ön plana çıxarmaq yaşlı nəslə hörmətsizlikdən irəli gəlmir; İskəndər bütün fəaliyyətlərini həyata keçirməzdən əvvəl yaşlı filosoflarla, Aristotel və Platonla məsləhətləşir, onların nəsihətlərinə qulaq asır. İskəndərin yaşlı anasına hörmət və ehtiramı, ölmək ərəfəsində anasına yazdığı vəsiyyətnamədən görünür; o, müharibələrdə gəzib dolaşdığına görə anasına kifayət qədər xidmət edə bilmədiyinə üzülür:

Belə edə bilsəydim, oğulluq səndən ötrü,
Sənə qulluq edə bilsəydim.
Səni dərgahının torpağı edərək,
Onun adını şah olaraq çəkərdim.

Böyük bir enerji və sönməz həvəslə yaşamış və yaratmış Nəvai daim gəncliyə həsrət qalır, yenidən gənc olmağı, gənclər kimi sevməyi, işləməyi, yaradıcılıqla məşğul olmağı arzulayır. "Səddi İskəndər"in bir yerində şair bir lirik xatimədə bu gözəl misraları verir:

Ayaqçı, mənə yaşlılıq camını tut,
Dəmirəm şahcam olsun, yox, sadə olsun.
Qoy bu cam mənim arzuma çarə olsun,
Çünki yenidən gəncliyə dönmək istəyirəm.
Ey müğənni, bir kədərli nəğmə yarat,
Gənclik günlərini yad et,
Qoy mən o nəğmədən ilhamlanıb,
Ağlımı tapım və gəncliyin ruhuna qovuşum.

(Saqqi, mənə yaşlılıq camını ver, amma bu cam şahcasına deyil, fakircasına olsun. Bu cam mənim arzum üçün çarə olsun, çünki yenidən gəncliyə qayıtmaq istəyirəm. Ey musiqiçi, kədərli bir nəğmə oxu və gənclik günlərini yad et, qoy mən o nəğmədən ilhamlanaraq ağılımı tapım və gəncliyin mələyinə qovuşum.)

Unutmamaq lazımdır ki, Nəvai bu misraları yazanda artıq qırx yaşını keçmişdi. Beləliklə, gənclik üçün bu qədər darıxmaq böyük həyat eşqindən qaynaqlanırdı. Gəncliyə belə yüksək dəyər verilməsi təsadüfi deyildi, çünki Nəvai həyata, yəni gələcəyə inanırdı. O düşünürdü ki, gələcəyi gənclər quracaq. “Məhbubul-qülüb”da biz şairin gənclik haqqında belə qiymətini oxuyuruq: “Gənclik, ömrün güllü baharıdır və həyat çadırının gündüzüdür, insanın gözəlliyi və bəşəriyyətin gücü ondan gəlir.”

Sonra şair öz gənclik illərinin keçib getdiyinə görə təəssüflənir:

Heyf ki, gənclik illəri keçib getdi,
Bədənimə yaşlılıq və zəiflik gəldi.
Yüz il arzusuna çatan belə,
Ölümdən qurtulmayıb, gedir.

(Heyf ki, gənclik çağı keçib getdi, bədənimə qocalıq və zəiflik gəldi. Yüz il yaşayıb arzularına çatanlar belə ölümdən qurtulmayıb, ölüb gedirlər.)

Şair gənc dostlarına dostca yaşamağı və gənclik illərini zay etməməyi tövsiyə edir:

Əzizlər, gəncliyi qənimət bilin,
Özünüzü qocalıq əziyyətindən qoruyun.
Düşmənçilik və həsəddən uzaq olun,
Hər cür əyləncə ilə özünüzü bir neçə gün ovudun!

Nəvai ömrünün sonuna qədər gənc qəlbli, ehtiraslı və aşiq bir şair idi.

ƏSƏRİN ŞƏRHİ

Nəvai üçün gənclik yalnız bir yaş dövrü deyil, həm də bir zehniyyət, bir enerjidir. O, gəncliyin idealizmini, mübarizə ruhunu, özünə inamını, cəsarətini tərənnüm edir. Onun qəhrəmanları gənc olsalar da, böyük həyat təcrübəsinə, güclü iradəyə və cəmiyyətin maraqlarını üstün tutan bir şəxsiyyətə sahibdirlər. Məhz bu xüsusiyyətlər Nəvainin yaradıcılığını öz dövrü üçün müstəsna bir səviyyəyə yüksəldir.

Tədqiqatda Maqsud Şeyxzadə Əlişir Nəvainin həyat və yaradıcılığını, xüsusilə gənclik dövrü və bu dövrün onun ədəbi və ictimai mövqeyinə təsirini dərindən təhlil edir. Yazıda Nəvainin həm pessimist, həm də optimist şair kimi qiymətləndirilməsi onun dövrünün tarixi-sosial şəraiti ilə əlaqələndirilir. Bu, Nəvainin həyat təcrübələri və ictimai ədalətsizliklərə qarşı baxışlarının onun şeirlərində necə əks olunduğunu göstərir.

Nəvai öz zamanəsində mövcud olan haqsızlıqlara qarşı həssas olub. Onun bəzi şeirləri kədərli və ümidsiz əhval-ruhiyyəni əks etdirir, lakin tədqiqatçı bu ümidsizliyi Nəvainin dövrünün sosial və feodal mühitinin qaçılmaz nəticəsi kimi görür. Şeyxzadə Nəvainin pessimist şeirlərini, müasir materialist dünyagörüşün qanunlarını bilmədiyindən, şəxsi iradələrə və insan əməllərinə bağladığını vurğulayır. Bununla yanaşı, Nəvainin pessimizmi passiv bir ruh halı deyildi; əksinə, "hərəkətetdirici pessimizm" adlandırılan bu əhval-ruhiyyə, insanları daha yaxşı bir həyata doğru can atmağa səsləyirdi. Onun pessimist misraları cəmiyyətin çatışmazlıqlarına işarə edərək, eyni zamanda ideal bir gələcəyə ümidlə yanaşmağı tələqin edir.

Şeyxzadə həmçinin Nəvainin optimizminə diqqət çəkir və onun əsərlərində bu cür misraların çox vaxt həlledici məqamlarda önə çıxdığını bildirir. Məsələn, "Leyli və Məcnun" və "Fərhad və Şirin" dastanlarında əsas qəhrəmanların faciəvi sonluqla qarşılaşmasına baxmayaraq, onlar ölümdən öncə gələcəyin daha gözəl olacağına inanırlar. Bu, Nəvainin həyat və gələcəyə bağlılığını, onun insan sevgisini və humanist dəyərlərə bağlılığını nümayiş etdirir. Şeyxzadə Nəvainin belə bir həyat fəlsəfəsinin onu yalnız pessimist deyil, həm də optimist bir şair kimi təqdim etdiyini vurğulayır.

Tədqiqatda Nəvainin gənclərə verdiyi dəyər xüsusi önəm daşıyır və bu, təsadüfi deyildi. O, gəncliyi cəmiyyətin gələcəyi, yeniliklərin və tərəqqinin əsas qüvvəsi kimi görürdü. Bu baxımdan, onun əsərlərindəki gənclərin parlaq obrazları yalnız estetik deyil, həm də böyük

ictimai-siyasi məna daşıyır. Nəvai gəncləri həyatın ən gözəl və enerjili dövrü kimi təsvir edir və onların cəmiyyətdə oynadığı rolu yüksək qiymətləndirir. O, "Xəmsə" əsərində baş qəhrəmanların gənc obrazlarda verilməsi ilə gəncliyin gücünü və potensialını ön plana çıxarır. Nəvai gənclərin həm mənəvi, həm də fiziki cəhətdən hərtərəfli inkişaf etməsini ideal olaraq təqdim edir. Şeyxzadə qeyd edir ki, patriarxal-feodal cəmiyyətdə hörmət daha çox yaşla bağlı olsa da, Nəvai gənclərin də elmi, tarixi və ictimai vəzifələri icra edə biləcəyini sübut etməyə çalışır.

Tədqiqatda eyni zamanda Nəvainin gənclik dövrünün onun yaradıcılığına təsirini də işıqlandırır. Şeyxzadə Nəvainin uşaqlıq illərində istedadının necə üzə çıxdığını, onun çox erkən yaşlardan bədii yaradıcılıqla məşğul olmağa başladığını təsvir edir. Beş yaşında Şərafuddin Əli Yəzdi ilə görüşü, yeddi yaşında şeir yazmağa başlaması və daha sonra dörd divanını yaratması onun erkən inkişafını göstərir. Onun əsərlərində gəncliyə həsr olunmuş qəzəllər, o cümlədən "Xəzainul-məani"dəki qəzəllər, gəncliyin güc və ehtirasını, insan həyatının ən gözəl dövrü olduğunu tərənnüm edir.

Şeyxzadə Nəvainin ideal yaş konsepsiyasını da təhlil edir. O, Fərhadın istedadını və uşaqlıqdan elmə və sənətə olan həvəsini, həmçinin onun tikinti, döyüş sənəti və digər sahələrdəki bacarıqlarını təsvir edir. Şeyxzadə vurğulayır ki, Nəvai gəncliyi cəmiyyətin dirçəlişi və tərəqqisi üçün mühüm bir qüvvə olaraq görürdü. Lakin bu, yaşlı nəsil qarşısında hörmətsizlik deyildi. Məsələn, İskəndərin filosof Aristotelin məsləhətlərinə qulaq asması və yaşlı anasına olan sevgisi, Nəvainin həm gəncliyi, həm də yaşlılığı yüksək dəyərləndirdiyini göstərir.

Bu tədqiqat yalnız Nəvainin gənclik anlayışını deyil, həm də ümumilikdə onun yaradıcılığının insanlıq üçün nə qədər dəyərli olduğunu göstərir. Nəvai, öz dövrünün çətinliklərinə baxmayaraq, gənclik vasitəsilə gələcəyə inamı, mübarizə əzmini və ümidləri ilə oxucusuna sönməz bir enerji və ilham bəxş edir.

Nəvai, gənclərə qarşı dərin rəğbətini onların cəmiyyətin əsas dayağı olduğunu vurğulayaraq ifadə edir. "Xəmsə"dəki qəhrəmanların həyatları, onların məhəbbət uğrundakı mübarizəsi, elmi və fiziki fəaliyyətləri Nəvainin gəncliyi necə dərin bir anlayışla təhlil etdiyini göstərir. O, həm romantik hissləri, həm də həyatın real çətinliklərini bədii şəkildə təsvir edir, bu da gənclərin həyatını bütün reallığı ilə əks etdirir.

NƏTICƏDƏ, bütün bu aspektlər Maqsud Şeyxzadənin "Nəvai və gənclik" tədqiqatında çox dəqiq bir şəkildə təhlil edilmişdir. Bu tədqiqat Nəvainin yaradıcılığının əsl mahiyyətini, onun gəncliyə olan sevgisini və inamını üzə çıxarır. Şeyxzadə Nəvainin pessimizm və optimizmini, həyatı və insanı anlama tərzini yüksək ustalıqla açıqlayır, gəncliyin Nəvainin idealında necə böyük bir yer tutduğunu vurğulayır

Şeyxzadə Nəvainin həyat və yaradıcılığını dərindən araşdıraraq onun pessimist-optimist təbiətini, gəncliyə verdiyi önəmi və humanist dəyərləri təhlil edir. Tədqiqat, Nəvainin şeir və dastanlarında yalnız mövcud dövrün problemlərini deyil, həm də gələcəyə ümid və insanlığın inkişafına olan inamını göstərən parlaq bir təhlildir. Bu yanaşma, Nəvainin yalnız bir şair deyil, həm də bir mütəfəkkir və humanist kimi dəyərini vurğulayır.

Ədəbiyyat:

1. Maksud Shayxzoda. Gazal mulkining sultoni //Asarlar. olti tomlik: turtinchi tom (Alisher Navoiy xakidagi tadkikot va makolalar majmuasi). – Toshkent, Gafur Gulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti 1972, 378 bet / Redkollegiya: Kamil. Yashin, Mirtemir, Tu'rob Tula, Ozod Sharafiddinov, Natan Mallaev. / Navoiy va yashlik, бет. 91-98
2. Binnətova, Almaz Ülvi. 2008. Azərbaycan - özbək (çağatay) ədəbi əlaqələri (dövrlər, simalar, janrlar, təmayüllər). – Bakı, "Qartal" nəşriyyatı, 334 səh.

AZERBAYCAN'DA ÇEVRE İLE İLGİLİ BİBLİYOGRAFİK VERİTABANININ OLUŞTURULMASI ALANINDA KÜTÜPHANELERİN DENEYİMİ

Əlili İradə Zülfəli qızı
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Respublika Dövlət Elmi Tibb Kitabxanası
Bakı şəhəri, H.Zərdabi 55 .
E- poçt: irada40@rambler.ru
ORCİD:0009-0003-4414-353x

Özet

Bu makalede çevreyle ilgili bibliyografik veritabanının oluşturulmasının temel problemlerinden bahsedilmektedir. Ayrıca Azerbaycan kütüphanelerinde çevreyle ilgili bibliyografik veritabanın gelişim aşamaları araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çevre, Bibliyografik Veri Tabanı, İş Deneyimi.

Summary

In the article the main problems of compilation and management (regulation) of the bibliographic databases on the environment are researched. At the same time the stages of development of the bibliographic databases on the environment in the libraries of Azerbaijan are investigated.

Key words: Ecology, Bibliographic Database, Work Experience.

1. GİRİŞ

Bilgi toplumunun geliştiği bir dönemde, farklı alanlarda uzmanların verimli çalışması, kendilerinin bilgi temini ile önemli ölçüde bağlantılıdır. Bu durum, bilginin hızla arttığı ve kısa sürede de eskidiği günümüzde son derece günceldir.

Tüm alanlarda olduğu gibi çevre alanında da bilimsel-tecrübi çalışmanın verimliliği, bilgi teminine bağlıdır. Çevrenin korunması ile ilgili doküman akışının artması ve bibliyografik bilgi talebinin sürekli hale gelmesi, bu alanla ilgili bibliyografik çalışma, o cümleden bibliyografik teminatın yeni metot ve teknolojilerinin yaratılmasını zorunlu kılmıştır.

Son yıllarda dünyanın enformasyon merkezleri insan çalışmasının farklı alanları o cümleden çevrenin korunması problemi alanında temel bibliyografik veri tabanları

oluşturmuşlar. (1-9) Azerbaycan Cumhuriyeti'nde çevre alanında normatif hukuki ve belge-enformasyon veri tabanı biçimlenmiştir. (10-16)

2. ÇEVRE İLE İLGİLİ BİBLİYOGRAFİK VERİTABANININ OLUŞTURULMASI ALANINDA KÜTÜPHANELERİN DENEYİMİ

Azerbaycan'da belge-iletişim sistemlerinde ve onun bir parçası olan kütüphane-bibliyografik çalışmalarda bilgi teknolojilerinden yararlanmanın ilk aşaması XX. yüzyılın 70'li yıllarında başlamaktadır. Söz konusu dönemde belge-bilgi ve cümleden kütüphane-bibliyografi sürecinin çağdaş bilgi teknolojileri temelinde yeniden yapılandırılması alanında yaşananlar Azerbaycan'ı da etkilemiştir. Bu alanda ilk deneyim Devlet Planlama Teşkilatı'na bağlı Devlet Bilimsel-Teknik Kütüphanesi'nde yaşandı. Şöyle ki, 1975 yılında Devlet Planlama Komitesinde, başta DBTK olmakla, ülkenin tüm bilimsel-teknik kütüphanelerini bir araya getiren entegre otomatikleştirilmiş idare sisteminin kurulmasına karar verilmiştir. Kısa bir süre sonra 1976 yılında DBTK'da bu işin projesinin hazırlanması ve gerçekleştirilmesi ile ilgilenen özel "Bilimsel Araştırma" şubesi kuruldu. Sistem için program Rusya Federasyonu'ndan temin edilmiştir.

Projelendirilen bu sistem, "ASU NTB Azerb. SSC" olarak isimlendirilmiştir ve SSCB ölçeğinde kurulan GASNTİ sisteminin bir parçasıydı.

Proje aşamalı bir şekilde uygulanmaktaydı ve 1981-1987 yıllarında 2 temel alt sistem-kütüphane hizmeti ve yönetim kullanıma açıldı.

Oluşturulan veritabanından, bilginin seçilme ve yayılma sistemi ile ilgili hizmet sırasında sorguya uygun dokümanların seçilmesi konusunda yararlanılırdı. İSY sisteminde otomatikleştirmenin tatbiki, bu işin önemli ölçüde hızlanmasını ve kalitesinin artmasını sağlamaktaydı. Eğer sistemle ilgili projenin gerçekleştirilmesine önceki hızla devam edilseydi, ülkemizde otomatikleştirilmiş entegre kütüphane sistemlerinin kurulması açısından güzel bir örnek elde edilecek ve bu deneyimin diğer kütüphanelerde uygulanması için önemli fırsatlar yaratacaktı. Fakat 1987 yılından itibaren bu projenin önünde bir takım yapay idari-bürokratik engeller çıkarıldı ve konu ile ilgilenen şube kapatıldı. Böylece ülkemizde kütüphanelerin otomatikleştirilmesi ve bibliyografik veritabanının oluşturulması alanında son derece ilginç bir çalışma yarıda kaldı.

Bu sistemin araştırdığımız problemle bir başka bağlantısı, söz konusu kütüphanenin koleksiyonunda çevre ile ilgili önemli miktarda kaynağın var olması ve hizmet verilen kurumların okur kitlesi arasında bu alana dair çok sayıda uzmanın bulunması ile açıklanmaktadır.

Bu yüzden de oluşturulan bibliyografik veritabanında çevre ile ilgili edebiyatı içeren çok sayıda bibliyografik yazı toplanmıştı. Ülkemizde bibliyografik veritabanının oluşturulması alanında diğer bir deneyim, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Merkez Kütüphanesi'ne aittir. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi XX. yüzyılın 70-80'li yıllarında SSCB'de belge-bilgi süreçlerinin çağdaş teknolojiler temelinde yeninden yapılandırılması, SSCB Bilimler Akademisini de etkilemiştir.

Bu alanda işlerin teoriden uygulama alanına geçmesinde Sovyet İttifakı Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin "Kütüphanelerin Faaliyetinin Kalite Açısından Yeniden Yapılandırılmasına Dair" malum kararının önemli rolü olmuştur. İşte bu karardan sonra 1974 yılında Azerbaycan Bilimler Akademisi Yönetim Kurulu özel bir karara imza atarak, Merkez

Kütüphanesi'nin çalışmasının tekmilleştirilmesine dair tedbirleri belirledi. Bu tedbirler arasında kütüphanede "Bilimsel-Teknik Bilgi" şubesinin açılması da bulunmaktaydı.

Azerbaycan'da belge-iletişim sistemlerinde ve onun bir parçası olan kütüphane-bibliyografik faaliyette, bilgi teknolojilerinin tatbikinin sonraki ve kalite olarak yeni aşaması, XX. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. Söz konusu dönemde ülkemizin uluslar arası siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler eksenine daha sıkı şekilde katılmasının bir parçası ve sonucu olarak kütüphane-bibliyografya faaliyetinde de dünyada mevcut olan yeni metot ve teknolojilerin ülkemizde uygulanmasının zorunlu olduğu fikrinin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu işin bir parçası olarak bazı kütüphanelerde, kitap bankalarına malik kuruluşlarda, bibliyografik bilginin çağdaş tipli teknik araçlarla işlenerek bibliyografik veri tabanının oluşturulması alanında deneme amaçlı ilkin işler görülmeye başlandı.

Sonraki yıllarda Azerbaycan'da bibliyografik veri tabanının oluşturulup kullanıma açılması konusunda dikkat çeken işler, üniversite kütüphanelerinde de görülmeye başladı. Şöyle ki, 2000 yılından Hazar Üniversitesi, Petrol Akademisi, Garb Üniversitesi ve Bakü Devlet Üniversitesi Kütüphanelerinde elektron katalogların hazırlanması yönünde çalışmalar yapıldı.

Bakü Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde kurulmuş "Kütüphanelerin Bilgisayarlaştırılması Laboratuarı", 1999 yılından itibaren kütüphanenin bütün olarak bilgisayarlaştırılmasına başladı. Emektar bilim adamı, Profesör Abuzer Halefov'un başkanlığında çalışmalarını sürdüren laboratuar, 1999 yılında Rusya Federasyonu'nda kurulmuş sistemler temelinde "Kütüphane 1.0" isimli Elektron Kütüphane-Bilgi Sisteminin tatbikine başladı ve 2000 yılında sistemin belirli modülleri kullanıma açıldı. Bir müddet sonra sistemin yeni versiyonu "Kütüphane 2.0" uygulanmaya başladı. Laboratuar veri tabanının oluşturulmasında UNIMARK ve USMARK formatlarından yararlanmaktadır ki, bu da uluslar arası bibliyografik bilgi değişimini gerçekleştirmeye yardım etmektedir.

Günümüzde kütüphanede "EBNİT Assosation" tarafından (Rusya) kurulmuş ve Amerikan Kütüphaneler Birliğince maliyeleştirilmiş İRBİS-64 Kütüphanelerin Otomatikleştirilmesi Sistemine geçiş üzerinde çalışılmaktadır. Artık bu sisteme kütüphanenin koleksiyonunda bulunan edebiyatı içeren 100 binden fazla bibliyografik yazı eklenmiştir ki, bunların arasında Dünya ile ilgili bilimler alanında çok sayıda kitap ve dergi bulunmaktadır. Elektron katalogla ilgili arama, dahil olan edebiyatın yaklaşık yarısının eğitimle ilgili kaynak, derslik ve ders araçları olduğunu belirlememize imkan vermektedir.

Ülkemizde kütüphanelerin bibliyografik veri tabanının oluşturulması ve talep edenlere sunulması gibi diğer önemli adım, "Gelecek Namına Derneği"nin, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi'yle birlikte yürüttüğü ve Exxon Mobil Petrol Şirketinin yardımı ile gerçekleştirilen "Elektron Kütüphane Ağı" projesi olmuştur. 2002 yılından itibaren gerçekleştirilen bu projeye göre ülkenin 16 büyük kütüphanesinin (daha çok üniversite ve ülke ölçekli kütüphaneler) ve 4 dernek kütüphanesinin koleksiyonunda bulunan 100 bin dokümanın bibliyografik yazısı düzenlenerek Web Sunucuya yerleştirilmiş ve böylece dünyanın tüm internet kullanıcıları için açık hale gelmiştir.

Bu bibliyografik veri tabanında Dünya ile ilgili bilimler alanında çok sayıda kitap ve diğer dokümanlar yer almıştır. Söz konusu kütüphane ağına BDÜ ile birlikte Devlet İktisat Üniversitesi, Devlet Petrol Akademisi, Devlet Diller Üniversitesi, Teknik Üniversitesi, Tıp Üniversitesi, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi ve bir takım dernek ve cemiyetlerin kütüphaneleri de bağlanmıştır. Veri tabanında Azerbaycan, Rus, İngiliz, Fransız ve Türkçe yüz

on binden fazla kitap bulunmaktadır ki, aralarında bilimsel ve eğitimle ilgili kaynak, o cümleden çevreye dair kaynakları yansıtan çok sayıda bibliyografik yazı bulunmaktadır.

Ülkemizde çevre ile ilgili edebiyatı içeren elektron bibliyografik bilgi kaynaklarının oluşturulması alanında diğer önemli bir çalışma M. F. Ahundov adına Milli Kütüphanede yapılmıştır. Milli Kütüphanede çalışmaya 1999 yılından başlanmış ve 2000 yılında İnternet salonu kullanıma açılmıştır. 2001 yılında ise kütüphanede eğitim kurumu açılmış, 2003 yılından otomatikleştirilmiş idare sisteminin tatbikine başlanmıştır. Sistem için program ABD'nin VTLS şirketinden temin edilmiş "VİRTUA" başlıklı kütüphaneler için özel otomatikleştirilmiş programlar paketi temelinde kurulmuştur. Sistemde bibliyografik bilgiler bankasının elektron katalogunun hazırlanması için özel modül bulunmaktadır. Otomatikleştirme işine kütüphaneciliğin en önemli alanı olan elektron katalogun hazırlanmasından başlanmış ve şimdi milli edebiyata dair kitapların metninin bilgisayar hafızasına nakledilmesi işi devam etmektedir.

2006 yılında bilgi-iletişim teknolojilerinin kütüphaneciliğe tatbiki ile ilişkili olarak Milli Kütüphane'de aşağıdaki yeni şubeler açılmıştır: "Kütüphaneciliğin otomatikleştirilmesi ve bilgi teknolojileri", "Elektron bilgi hizmeti", "Elektron kaynaklarının oluşturulması", "Kütüphane görevlilerinin eğitim ve öğretim merkezi". Aynı şekilde elektron kütüphanenin kurulması yönünde edebiyatın taranması sırasında ortaya çıkan eksikliklerin bertaraf edilmesi amacıyla kurulmuş "Metinlerin Redaksiyonu" bölümünü de örnek göstermek mümkündür.

"Kütüphane-Bibliyografya Sürecinin Otomatikleştirilmesi ve Bilgi Teknolojileri Şubesi", kütüphanenin otomatikleştirilmesi ile ilişkili olarak kurulmuştur. 2005 yılında Milli Kütüphane'de otomatikleştirme işinin en vacip alanlarından olan elektron katalogun hazırlanmasına başlanmıştır. Günümüzde Milli Kütüphanenin Otomatikleştirilmiş Sisteminin bir parçası olan bibliyografik veri tabanında çevreye dair bibliyografik bilgi çok geniş yer almaktadır.

Günümüzde ülkenin diğer bazı kütüphanelerinde de otomatikleştirilmiş sistemlerin ve bunların bir parçası olarak bibliyografik veri tabanının hazırlanması alanında çalışmalar yürütülmektedir. Fakat burada bir soruna dikkat çekmek gerekiyor. Kütüphanelerde oluşturulan bu otomatikleştirilmiş sistemlerde birkaç alt sistem (konularına göre ayırma, okurların kaydı, siparişlerin kabulü vs.) olsa da, liderliği bibliyografyalaştırma ve hizmetle bağlı alt sistemler yürütmektedir. Kitap ticareti, neşriyat ve bilimsel araştırma merkezlerinin otomatikleştirilmiş sistemlerinde ve elektron kaynaklarında ise bibliyografik bilgi ve süreçlerin konum ve önemi daha da fazladır. Bunun dışında tüm bu sistemlerde bibliyografik bilginin hazırlanması, muhafazası ve verilmesi, hızlı ve basit bir iş değildir.

Tüm bu işleri yürütmek için 3 temel element bulunmalıdır:

a) Gereken araç-gereç-bilgisayar, bilgisayar araç gereçleri, irtibat-ağ kurguları, enformasyonu sağlayan araç-gereç vs.

b) Program temini

c) İnsan kaynağı

Bu üç elementin her birinin zorunlu olduğunu kaydetmekle birlikte, program temininin önemini özel olarak vurgulamak gerekir. (Bazen sistem için oluşturulan programın değeri, araç gerecin değerinden kat kat fazla olur) Söz konusu bibliyografik süreçler olduğunda, program temini halledici öneme haizdir. Çünkü bibliyografik bilgiyi "doğru" bulmak, kendisinden yararlanma imkanı yaratmak için mükemmel program gerekmektedir.

3. SONUÇLAR

Azerbaycan'ın uluslar arası dünyaya gittikçe daha sıkı entegrasyonu, dünyada kütüphaneciliğe, bibliyografik faaliyete verilen önemin Azerbaycan'a da sirayet etmesine neden olmaktadır. Kamuoyunun bu alana dikkati ve ilgisi zamanla artmaktadır. Bu akım, elektron kütüphane ve diğer bibliyografik kaynakların veri tabanının oluşturulası için mümbit ortam hazırlamaktadır. İşte bu dikkatin sonucunda yukarıda ismini zikrettiğimiz kütüphane ve kurumlarla birlikte bir takım diğer kütüphaneler de bibliyografik veri tabanının hazırlanması alanında çalışmalara başlamışlar. Örneğin Nahçivan Devlet Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi, Hazar Üniversitesi, Gence Devlet Pedagoji Üniversitesi ve bir takım diğer eğitim kurumlarında otomatikleştirilmiş kütüphane yönetim sistemlerinin tatbiki, elektron kataloglarının hazırlanması ve gelişimi süreci devam etmektedir. Bunun dışında söz konusu çalışmaya kütüphaneler dışında da bir takım kurumlar katılmıştır. Örneğin bazı yayınevleri, o cümleden Azerbaycan Ansiklopedisi ve "Ganun" Neşriyatları kendi internet sayfalarında bibliyografik listeler yayınlamışlardır. Tüm bu bibliyografik kaynaklar arasında az veya çok çevre sorunları ile ilgili kitap ve diğer dokümanlara ait bilgiler bulunmaktadır.

Fakat yapılan çalışmaların önemini vurgulamakla birlikte, şunu da kaydedelim ki, Azerbaycan'ın ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişimi için Ekolojinin büyük önemi olsa da, söz konusu alanda var olan elektron bibliyografik kaynaklar, bibliyografik veri tabanı, hacim ve kalite açısından alanla ilgili çağdaş talepleri karşılamamaktadır. Kütüphanelerin koleksiyon geliştirmesi birtakım faktörlerden etkilenmektedir. Bilgi miktarının artışı, teknolojik gelişmeler, fiyat artışları ve elektronik yayıncılık kütüphanelerin ekonomisini etkileyen en önemli faktörlerdir. basılı kaynaklara erişimi maddi güçlerinin yeteceği bir maliyetle sağlamaları hayati önemini korumaktadır. Ancak kütüphanelerin aynı zamanda internet ve elektronik hizmetlere erişim de sağlamaları gerekir. Üstelik genelde kütüphanelerin mali kaynakları giderek azalmaktadır. Kütüphaneler dergilerin elektronik sürümlerine geçişi haklı gösterebilmek ve maliyetin altından kalkabilmek için basılı kaynaklarını rasyonel bir şekilde organize etme konusunda bir baskı ile karşı karşıyadırlar (12).

Kanaatimizce, ülkemizde bu alanda kooperatif bir projenin hazırlanması ve gerçekleştirilmesine büyük ihtiyaç bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Azerbaycan'da çevre ile ilgili kitap ve diğer dokümanlara ait bilgileri içeren elektron bibliyografik kaynakların ve bibliyografik veri tabanının yaranması işi 30 yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu alanda 80'li yılların sonlarında durgunluk yaşansa da, son bir kaç yılda artan toplumsal dikkat sonucunda kısmen olumlu değişiklikler ve ilerlemeler yaşanmaktadır.

Sürecin tahlili ve tahminleştirilmesi, yakın gelecekte ülkemizde çevre ile ilgili bibliyografik veri tabanının daha hızla gelişerek, elektron bilgi kaynaklarının, daha da büyüyeceği, toplumun bu alanda bilgi talebinin daha kapsamlı karşılanacağı şüphesizdir, şeklinde bir kanaate varma fırsatı vermektedir.

4. KAYNAKÇA

1. http://ecology.aonb.ru/Informacionnye-bazy-dannyh.html
2. http://libr.orensau.ru/ekolstranichka/bdpoekologii
3. http://ecoportal.su/wastet.php
4. http://ecology.gpntb.ru/ecologydb/

5. http://energosoft.info/soft_ecolog.html
6. http://www.ecy.wa.gov/database.html
7. http://www.freshwaterecology.info/
8. http://esapubs.org/archive/ecol/e090/184/
9. http://eco.preslib.az/
10. Ekologiya Priroda-Çelovek-2007, İzd. "Ekonomika", 510 s.
11. Yusifov, E. F., Tehmezov, V. N., Etraf mühit, igtisadiyyat, hayat, Bakü, "El-Elince", 2004, 336 s.
12. Afzadi, M., Elektronik Bilgi Kaynaklarının Üniversite Kütüphanelerine Ekonomik Etkisi: İran Temel Bilimler İleri Araştırmalar Enstitüsü Örneği, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, 113 s.
13. Azerbaycan Respublikası Prezidenti İşler İdaresinin Kütüphanesinin yıllık raporu.
14. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Merkez Kütüphanesi'inin yıllık raporu.
Not: Bu makalede veri tabanlarının oluşturulması ile ilgili bilgiler Azerbaycan'da bulunan bazı kütüphanelerin yıllık raporlarından alınmış ve yararlanılan bilgilere isnat makalenin başında toplu olarak gösterilmiştir.

İKİ FUNDAMENTAL MONOQRAFİYA: ƏSMƏTXANIM MƏMMƏDOVA VƏ KÖNÜL BÜNYADZADƏNİN QƏLƏMİNDƏ

Şəhla MƏCİDOVA[36]

Xülasə

Dünya ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndəsi, cahanşümul əsərləri və əsrarəngiz yaradıcılığı ilə doqquz əsrdən artıq insanları heyrətdə saxlayan Nizami Gəncəvini elə yaşayıb-yaratdığı dövrdə müasirləri yüksək dəyərləndirmiş və sənətkarlıq qüdrətinin məkan və zaman çərçivəsinə sığmadığını söyləmişlər. Eyni zamanda, bu dahinin təkcə mənsub olduğu millətə deyil, bütün bəşəriyyətə aidiyyatını qeyd etmişlər. Nizami hər zaman öyrənilib və tədqiq edilib. Lakin XX əsrdə tədqiqatlar daha çox sovet ideologiyasına uyğun aparıldığından əsərləri yenidən bir daha araşdırmalara cəlb edilmiş və uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Belə uğurlu tədqiqatlardan biri Bakı Dövlət Univerrsitetinin müəllimi, şərqşünas-alim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Əsmətxanım nındır. Son illər apardığı tədqiqatlarda alim Nizami irsini mükəmməl araşdırmışdır.

Filosof, AMEA-nın müxbir üzvi, fəlsəfə elmləri doktoru Könül Bünyadzadənin yaratdığı yeni fəlsəfi sistem olan "Sufi fenomenologiya"sına diqqət yetirir. Məqalədə qeyd edilir ki, Bünyadzadə bu sistem vasitəsilə Qərb və Şərq fəlsəfələrinin vəhdətini təqdim edir və həqiqət axtarışında rasionallıq və irrasionallıq arasında əlaqələri tədqiq edir. Əsər, sufizmin ideyaları

[36] **Şəhla Məcidova** – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Məhəmməəd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun doktorantı
E-mail: shahla.majidova@mail.ru ·
ORCİD İD: 0000-0003-3842-0361
Sitat gətirmək üçün: Şəhla Məcidova. Həqiqətdə irrasionallıq və rasionallığın vəhdəti.

ilə Hüsserl fenomenologiyasını birləşdirərək insanın həm rasionallıq, həm də irrasionallıq vasitəsilə həqiqəti dərk etməsinin vacibliyini vurğulayır. K.Bünyadzadənin tədqiqatı eydos – həqiqətin şüur, ağıl və ideya vasitəsilə formalaşan və insanın varoluşunun əsasını təşkil edən bir anlayış olduğunu irəli sürür. Alim həm də sufi fenomenologiyasının metodologiyasını formalaşdırmış və bu yeni fəlsəfi istiqamətin gələcək tədqiqatlara yol açacağını vurğulamışdır. Ş.Məcidovanın məqaləsində bu fəlsəfi yanaşmanın Qərb və Şərq fəlsəfəsini bir araya gətirərək elmi və dünyəvi biliklərin inteqrasiyasını əsaslandırır və fəlsəfi düşüncəyə yeni nəfəs verdiyi bildirilir.

Açar sözlər: fonetik məhdudiyyət, leksem, bitki, müqtədir, müəllim, nitq, türk, sözyaratma, üslub Sufizm, sufi təcrübə, Sufi fenomenologiya, fəlsəfi sistem, fenomenologiya, Husserl, fenomenoloji reduksiya

Giriş

Nizami elə bir duhadır ki, səkkiz əsrdə oxunmasına, öyrənilməsinə, orta əsrlərdə şərh edilməsinə baxmayaraq, yenə də sözü ilə diridir və yenidir. Son yüz ildə isə Azərbaycanda yaradılmış nizamişünaslıq bu dahi şairin irsini tədqiq və tədqim etmişdir.

2021-ci il "Nizami ili" elan edilməsi ilə əlaqədar Nizami irsinə bir daha işıq salındı, öyrənildi. Nizamişünaslıqda dəyərli və layiqli tədqiqlər edildi. Bu tədqiqlər içərisində xüsusi marağa səbəb olan görkəmli şərqşünas alim Əsmətxanım Məmmədovanın Nizami yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələr silsiləsi oldu. Tədqiqatçı bir çox məsələlərə diqqət cəlb edərək dilçilik və ədəbiyyatda yeni mövqedən çıxış etdi. Bu tədqiqlərə mübaliğəsiz Nizami irsinə Ustad baxışı desək, yanılmarıq.

Nizami irsinin dil-üslub xüsusiyyətləri: Monoqrafiya bir daha sübut edir ki, Azərbaycanın farsdilli ədəbiyyatını, xüsusən də Nizami irsini araşdırmaq üçün tədqiqatçı mütləq azərbaycanlı şərqşünas olmalı, təkcə dil və ədəbiyyat məsələlərini bilməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda, din, fiqh, fəlsəfə, tibb, nücum elmindən də xəbərdar olmalıdır. Eyni zamanda, monoqrafiya indiyə qədər Nizami yaradıcılığında araşdırılmamış bir neçə məsələ ilə əhəmiyyət kəsb edir ki, bu baxımdan tədqiqatın bir neçə üstünlüyü vardır.

Birincisi, Əsmətxanım Məmmədovanın fars dili mütəxəssisi olmasıdır ki, ömrünün böyük hissəsi bu dili tədris etməklə bərabər, dilçiliyə və klassik ədəbiyyatımıza dair sanballı araşdırmalar aparmaqla keçib. Məhz bu tədqiqlərdə fars dilinin əsas fonetik qanunu olan fonetik məhdudiyyət qanunu və ondan törəyən fonetik hadisələrin hər birini ilk dəfə olaraq Nizami "Xəmsə"si əsasında tədqiq edib.

İkincisi, monoqrafiyadakı filoloji tədqiqlər Nizami "Xəmsə"sinin orijinalında tədqiq edilərək dil və ədəbiyyat məsələlərinin daha dərindən işlənilməsinə və məna incəliklərinin daha dəqiq verilməsinə nail olunmuşdur. Burada da monoqrafiya öz dəyərini aydın büruzə və müəllifinin peşəkarlığını əks etdirir. Çünki müəllif poetik tərcümələrin orijinalla müqayisəsində məna yetərsizliyini məhz dil baxımından əsas gətirərək birbaşa orijinala müraciət edir, hətta poetik tərcümələrdə buraxılan səhvləri belə qeyd edərək ziddiyyyətli məqamlara da aydınlıq gətirir:

هر آن شخصی که او را هست از آن رنج ،
به زیــر خاک باد **ار** خود بــود گنــج .
(Ona incik olan düşsün məhşərə,
Xəzinə olsa da gömülsün yerə)

Tərcümədən görünür ki, beytin birinci misrası mətnə uyğun çevrilməmişdir. Əsas mətndə "ona incik olandan" deyil, onu incitmək istəyən şəxsdən söhbət gedir. Şair deyir ki, "ona əziyyət vermək istəyən şəxs xəzinə kimi qiymətli olsa da torpaq altında olsun.

Mircəlal Zəki "Xosrov və Şirin" məsnəvisini yazıldığı bəhrdə, bir növ klassik Azərbaycan üslubunda etdiyi tərcüməsində məhz Nizaminin vermək istədiyi fikri verə bilmişdir. Müqayisə et:

(Əgər kəs var ki, var ondan ona rənc,
Qoy olsun torpaq, altda olsa həm gənc).

Üçüncüsü, görkəmli alim Əsmətxanım Məmmədova Nizaminin türk olduğunu təkcə özünün əsərlərində qeyd etdiyi milli kimliyi ilə yox, məhz millətin varlığının ilk göstəricisi olan dil (türk dili) vasitəsilə təsdiq edir. Nizaminin fars dilinə gətirdiyi ifadələri və dil incəliklərini bir ustalıqla sezən alim bu faktı elmi sübutlarla mütəxəssis səviyyəsində təqdim edir: "Nizami Gəncəvi, şübhəsiz, Azərbaycan üslubunun əsas sütunu olmaqla bu üslubun zirvəsinin fatehidir. Şair yeni tərkib, ifadələr yaratmaq baxımından fars dilində yazan ən məhsuldar yaradıcıdır. Məsnəvilərində ehtiyac duyduğu zaman lazımı ifadələr, tərkiblər yaradan bu qüdrətli şairin söz yaradıcılığı özlüyündə iki mühüm amilə əsaslanır:

1. Azərbaycan dili lüğət tərkibinin zənginliyi;
2. Nizaminin sözyaratma qabiliyyətinə malik zehni və istedadı.

Bu iki xüsusiyyət fars dili lüğət tərkibinin zənginləşməsinə, yeni-yeni ifadə və tərkiblərin yaranmasına səbəb oldu. Qeyd edək ki, azərbaycanlılar bu gün də bu tərcümə metodundan, müasir dövrün ifadəsi ilə desək, kalka üsulundan fars dilində danışan zaman istifadə edirlər".

Maraqlıdır ki, Ə.Məmmədovanın vurğuladığı bu dil faktorunu Nizaminin xələfi olan, türk dünyasının böyük şairi Əlişir Nəvai də üç yüz il sonra "Mühakimətul-lüğəteyn" əsərində verir. O qeyd edir ki, "türk sözlərini yaradanlar nitqlərini daim təkmilləşdirmiş və özəl məfhumları ifadə etmək üçün sözlər yaratmışlar ki, bu sözləri yalnız bu dili bilən izah etdiyi zaman (sartlara (farslara) – M.Şəhla) aydın olur".

Nizami yaradıcılığının məzmun xüsusiyyətləri: Qeyd ediləsi məqamlardan biri də "Xəmsə"də şərt budaq cümlələrinin sintaktik quruluş baxımından dəyişiklərinin izlənməsidir. Burada da "xüsusi şərt şəklinin işlənmə xüsusiyyəti Azərbaycan dilindən edilmiş tərcüməni xatırladır. Diqqət edək, görək türk oğlu türk Nizami nə deyir?

بیاموزم تـــــرا گر کار بندی ،
که بی گریه زمانی خوش بخندی.
چو خندان گردی از فرخنده فالی،
بخـــندان تنگد ستی را به مالی .
/beyamuzəm, to-ra gər kar bəndi,
Ke bigeriye zəmani xəş bexənd.
Ço xəndan gərdi əz fərxonde hali,
Bexəndan təngdəsti-ra be-mali/
(Bir şey öyrədərəm, dinləsən əgər,
Könlün heç ağlamaz, hər zaman gülər.
Xoşbəxtlikdən özün gülən zaman bir

Yoxsula pay verib, onu sevindir)".

Dördüncüsü, alim tədqiqata cəlb etdiyi Nizami "Xəmsə"si ilə bərabər, "Xəmsə"nin müxtəlif əlyazmalarına, qədim mənbələrə, Nizami əsərlərinə müxtəlif dövrlərdə yazılmış şərhlər və araşdırmalara da üz tutmuş, dünyanın tanınmış nizamişünas alimlərinin əsərlərini də tədqiqata cəlb etmiş, bununla kifayətlənməyib, onlara da obyektiv qiymət vermişdir. Özünün də qeyd etdiyi kimi, "tədqiqatçı araşdırmasını elmi arenada birmənalı təsdiqini tapmış, etibarlı mətnlər üzərində aparmalıdır" prinsipinə sadiq qalmışdır. Bunu filoloji tədqiqlərə cəlb etdiyi ədəbiyyatın zənginliyi də təsdiq edir.

Nəhayət, Əsmətxanım Məmmədovanın monoqrafiyasının mükəmməl alınmasının səbəbi artıq özünün təcrübəsi və elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə Azərbaycan şərqşünaslığında öz imzasını atmış məhsuldar tədqiqatçı olmasıdır. Çünki o, şərqşünaslığın təməlini qoymuş müqtədir müəllimlərin yetirdiyi mükəmməl tələbə, fakültənin özünəməxsus elmi-pedaqoji təcrübəsini və ənənələrini yaşadan canlı tarixi və şərqşünaslığın qızıl dövrünün barmaqla sayılacaq qədər az qalmış sonuncu mogikanlarından biridir. Bütün bunlarla yanaşı, Əsmətxanım Məmmədova bu monoqrafiyada illərlə araşdırdığı Nizami irsinə bütün əməyini səfərbər etmiş, Nizami ruhuna dərin ehtiramla hər cümlənin, hər sözün üzərində titrəmiş, "Xəmsə"ni zərgər zərifliyi və dəqiqiliyi, sərraf gözü ilə işləmiş, sözün əsl mənasında, ustad bir alimdir.

Nəticə:

Alim fars dilinin əsas fonetik qanunu olan fonetik məhdudiyyət qanununu və ondan törəyən fonetik hadisələrin hər birini ilk dəfə olaraq Nizami "Xəmsə"si əsasında tədqiq edib; Filoloji tədqiqlərdə Nizami "Xəmsə"sinin orijinalında tədqiq edilərək dil və ədəbiyyat məsələlərinin dərindən işlənilməsinə və məna incəliklərinin daha dəqiq verilməsinə nail olunmuşdur; Şair yeni tərkib, ifadələr yaratmaq baxımından fars dilində yazan ən məhsuldar yaradıcıdır; "Xəmsə"də şərt budaq cümlələrinin sintaktik quruluş baxımından dəyişikləri izlənilmişdir.

Dünya fəlsəfəsində bir ilk – yeni fəlsəfi sistem Sufi fenomenologiya yaradılmışdır; Bu yeni sistemdə elm və din vəhdətdə tədqiq edilmişdir; Araşdırmaya həm Şərq, həm də Qərb elm və din xadimlərinin fikirləri cəlb edilmiş və onların müqayisəli tədqiqatı aparılmışdır; Müxtəlif elm sahələri arasında inteqrasiyasına toxunulmuşdur; Tədqiqatın pedaqoji sahədə də tətbiqi müsbət nəticələr verər.

Ədəbiyyat:

Məmmədova, Ə. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı üzrə filoloji tədqiqlər. Bakı: "Elm və təhsil", 2022, 408 səh.

Навоий, Алишер 1970, Сочинения (в 10-ти томах) т.X, Ташкент, изд. «Фан», 198 с.

Bünyadzadə, K. 2024. Sufi fenomenologiya. Bakı, Zərdabi LTD, (iki cilddə), I cild,

Bünyadzadə, K. 2024. Sufi fenomenologiya. Bakı, Zərdabi LTD, (iki cilddə), II cild,

DAVLAT TILI HAQIDAGI QONUNNING IJROSI: MUAMMOLAR, IMKONIYATLAR VA YECHIMLAR

Dilnoza Yuldasheva
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi mudiri, dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi Davlat tili haqidagi qonunning ijrosini tahlil qilishga qaratilgan. Qonun 1989-yilda qabul qilingan bo‘lib, o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi o‘rnini mustahkamlashni maqsad qiladi. Biroq, uning to‘liq ijrosi bilan bog‘liq bir qator muammolar mavjud. Ushbu maqolada asosiy muammolar, xususan, o‘zbek tilining ilmiy-texnik sohalarda, davlat boshqaruvida va ta’lim tizimida yetarlicha qo‘llanilmasligi, til madaniyatining rivojlanmasligi va jamoatchilikda tilga bo‘lgan e’tiborning pastligi tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada til siyosatining samarali amalga oshirilishi uchun zarur bo‘lgan yechimlar ham keltirilgan. Bu yechimlar orasida ta’lim tizimida o‘zbek tilining o‘rnini yanada mustahkamlash, ilm-fan va texnologiyalarga oid terminologiyani rivojlantirish, davlat xizmatlarida o‘zbek tilini to‘liq qo‘llash, va ommaviy axborot vositalarida til madaniyatini yaxshilash kabi chora-tadbirlar ko‘rish zarurligi ta’kidlanadi. Maqola, o‘zbek tilining jamiyatda to‘liq ijro etilishi uchun ijtimoiy va davlat organlarining faol ishtirokini ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlari: Davlat tili, O‘zbek tili, Qonun ijrosi, til siyosati, til madaniyati, ta’lim tizimi Davlat xizmatlari, ommaviy axborot vositalari, tilni rivojlantirish, ma’rifat, yuridik muammolar, boshqaruv tilida o‘zbek tili, xalqaro aloqa

Аннотация: В данной статье основное внимание уделяется анализу реализации Закона о государственном языке Республики Узбекистан. Закон был принят в 1989 году и направлен на укрепление позиций узбекского языка как государственного. Однако с его полной реализацией существует ряд проблем. В данной статье анализируются основные проблемы, в частности, недостаточное использование узбекского языка в научно-технических сферах, государственном управлении и системе образования, неразвитость языковой культуры, а также низкое внимание общества к языку. Также в статье представлены решения, необходимые для эффективной реализации языковой политики. Среди этих решений - такие меры, как усиление места узбекского языка в системе образования, развитие терминологии, связанной с наукой и техникой, полное использование узбекского языка в государственных службах, а также повышение языковой культуры в средствах массовой информации. подчеркнул. В статье показана необходимость обеспечения активного участия общественных и государственных органов для полноценной реализации узбекского языка в обществе.

Ключевые слова: Государственный язык, узбекский язык, Правоохранительная деятельность, языковая политика, языковая культура, система образования, Государственные службы, средства массовой информации, развитие языка, просвещение, правовые проблемы, узбекский язык в языке управления, международное общение.

Annotation: This article focuses on the analysis of the implementation of the Law on the State Language of the Republic of Uzbekistan. The law was adopted in 1989 and is aimed at strengthening the position of the Uzbek language as the state language. However, there are a number of problems with its full implementation. This article analyzes the main problems, in particular, the insufficient use of the Uzbek language in scientific and technical fields, public administration and the education system, the underdevelopment of language culture, as well as low public attention to the language. The article also presents solutions necessary for the effective implementation of language policy. Среди этих решений - такие меры, как усиление места узбекского языка в системе образования, развитие терминологии, связанной с наукой и техникой, полное использование узбекского языка в государственных службах, а также повышение языковой культуры в средствах массовой информации. подчеркнул. В статье показана необходимость обеспечения активного участия общественных и государственных органов для полноценной реализации узбекского языка в обществе.
Key words: State language, Uzbek language, Law enforcement, language policy, language culture, education system, Public services, media, language development, education, legal problems, Uzbek language in the language of management, international communication.

O‘zbekiston Respublikasining Davlat tili haqidagi qonuni davlat tili sifatida o‘zbek tilini belgilab, uning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlashni maqsad qilgan huquqiy hujjatdir. Mazkur qonun 1989-yilda qabul qilingan bo‘lib, shu davrga qadar va undan keyingi yillarda til siyosatini amalga oshirishda turli o‘zgarishlar yuz berdi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng, o‘zbek tilining davlat tili sifatida roli va maqomi yanada oshdi. Biroq, qonunning to‘liq ijrosi hali ham bir qator muammolarni keltirib chiqarayotgani kuzatilmoqda.

Davlat tili haqidagi qonun, avvalo, o‘zbek tilining barcha sohalarda – ta’lim, ish yuritish, ommaviy axborot vositalari, davlat boshqaruvi kabi sohalarda ishlatilishini ta’minlashni ko‘zda tutadi. Uning ijrosi, shu bilan birga, til madaniyatini rivojlantirish, davlat xizmatlarini o‘zbek tilida ko‘rsatish, tilni rivojlantirish bo‘yicha ijtimoiy tashkilotlar va jamiyatning faol ishtirokini talab qiladi.

Davlat tili haqidagi qonunning ijrosida bir nechta muammolar mavjud. Ularni quyidagicha tasniflash mumkin:

1.O‘zbek tilining ilmiy va texnik sohalarda qo‘llanilishi. O‘zbek tilida ilmiy-texnik sohalarda atamalarni to‘liq yaratish va ular orqali ta’lim va ilm-fan sohasini rivojlantirish hali ham qiyinchiliklar keltirib chiqarmoqda. Ko‘plab ilmiy manbalar va texnologiyalar xorijiy tillarda mavjud bo‘lib, ularni o‘zbek tiliga tarjima qilish yoki o‘zbek tilida yangilash hali to‘liq amalga oshmagan.

2.Davlat organlari va muassasalarida til siyosatining yomon ijrosi. Davlat organlari va muassasalarida ba’zan o‘zbek tili ish yuritish tili sifatida yetarli darajada qo‘llanilmaydi. Ayniqsa, ingliz tili va rus tilining ta’siri hali kuchli bo‘lib, ko‘plab hujjatlar va qarorlar rus tilida ishlab chiqiladi va amalda ishlatiladi.

3.Jamoatchilik va madaniyat sohasi. O‘zbek tili bilan bog‘liq madaniy va ma’rifiy ishlarga nisbatan jamoatchilikning qiziqishi va faoliyati yetarlicha rivojlanmagan. Ommaviy axborot vositalarida ko‘pincha rus yoki ingliz tillari ustunlik qiladi, bu esa o‘zbek tilining madaniy va ma’rifiy rivojiga to‘sqinlik qilmoqda.

4.Ta’lim tizimida til muammolari. Ba’zi hududlarda ta’lim o‘zbek tilida emas, balki rus yoki boshqa tillarda amalga oshirilmoqda. Bu, o‘z navbatida, o‘zbek tilining yosh avlod tomonidan yaxshi o‘zlashtirilishiga to‘sqinlik qilmoqda. Tilni o‘rganish bo‘yicha muayyan qarama-qarshiliklar ham mavjud.

Davlat tili siyosatini samarali amalga oshirish uchun bir qator muhim chora-tadbirlar ko‘rish zarur. Quyidagi imkoniyatlar mavjud:

1.Til siyosatini ta’lim tizimida kuchaytirish. Ta’lim tizimida o‘zbek tilining o‘rni yanada mustahkamlanishi kerak. Maktablar va oliy o‘quv yurtlarida o‘zbek tilida ta’lim berishning barcha bosqichlarini amalga oshirish, rus tilida olib borilayotgan dasturlarni o‘zbek tilida takomillashtirish lozim.

2.Til madaniyatini rivojlantirish. O‘zbek tilini rivojlantirishda madaniy tadbirlar, musiqa, adabiyot va san’at sohalarida tilni qo‘llab-quvvatlash zarur. Ommaviy axborot vositalari, televideniye, internet va boshqa platformalarda o‘zbek tilida sifatli va zamonaviy kontent ishlab chiqarishning ahamiyati katta.

3.Davlat xizmatlarini o‘zbek tilida ko‘rsatish. Davlat xizmatlarida o‘zbek tilining to‘liq va samarali qo‘llanilishi uchun amaliy choralar ko‘rish zarur. Bunda davlat xodimlarining o‘zbek tilidagi bilimlarini oshirish, tilga oid qonunlar va hujjatlar haqida o‘qitish va targ‘ibot ishlarini kuchaytirish muhimdir.

4.Ilm-fan va texnologiyalarni o‘zbek tiliga moslashtirish. Ilm-fan va texnik sohalarda o‘zbek tilidagi terminologiyani rivojlantirish va yangi atamalarni ishlab chiqish, o‘zbek tilida ilmiy va texnik adabiyotlarni kengaytirish kerak. Bu, o‘z navbatida, o‘zbek tilining dunyo ilm-faniga qo‘shilishiga yordam beradi.

Davlat tili haqidagi qonunning ijrosi o‘zbek tilining davlat va jamiyat hayotidagi o‘rnini mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Biroq, bu borada hal qilinishi kerak bo‘lgan muammolar ham mavjud. Ta’lim, madaniyat, ilm-fan, va davlat boshqaruvida o‘zbek tilining roli va imkoniyatlari kengaytirilsa, uning to‘liq ijrosi amalga oshishi mumkin. Shuningdek, til siyosatiga ijtimoiy jamoatchilikning yanada faolroq jalb etilishi va davlat organlarida o‘zbek tilida ish yuritishni kengaytirish orqali bu maqsadga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mahmudov S. "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi roli va muammolari". O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 3-son, 2015-yil, 45-52 betlar.
2. Qodirov D. "O'zbek tilini davlat boshqaruvida qo'llash: amaliy muammolar va imkoniyatlar". Boshqaruv tizimi jurnali, 3-son, 2020-yil, 120-130 betlar.
3. Yuldasheva D.B. Davlat tili: tadqiqi, ta’limi va amaliyotda qo‘llanilishi / “Til o‘qitish muammolari va ularning innovatsion yechimlari” mavzusidagi xalqaro an’anaviy ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami, Samarqand 2023-yil 18-dekabr, 42-46 betlar.
4. Yuldasheva D.B. Oliy ta’limda o‘zbek tilini o‘qitishning samarali usullarini isloh qilish – davr talabi / “Til o‘qitish muammolari va ularning innovatsion yechimlari” mavzusidagi xalqaro an’anaviy ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami, Samarqand 2023-yil 18-dekabr, 287-293 betlar.

“XƏMSƏ” ƏNƏNƏSİNDƏ MÖVZUNUN HƏLLEDİCİ FUNKSİYASİ

Zəhra Allahverdiyeva[37]

Xülasə

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış, tükənməz mövzu və ideya mənbəyinə çevrilmiş, bir çox xalqların mədəni həyatında dərin iz qoymuşdur. “Xəmsə”nin mövzuları bir çox sənətkarların əsərlərinin dünya mədəniyyəti səhnəsinə çıxarılmasına, xalqlar ədəbiyyatının zənginləşməsinə xidmət etmiş, Nizami yaradıcılığının təsiri ilə humanisit ideyalar dünya ədəbiyyatında aparıcı mövzuya çevrilmişdir.

“Xəmsə” ənənəsinin tərəfdarlarının özlərinin də etiraf etdiyi kimi, “Nizaminin qoyduğu səddi aşmaq” çətin iş idi. Buna görə də mövzuya və quruluşa yeniliklər gətirmək və orijinallıq gətirmək üçün çoxlu böyük istedadlara ehtiyac var idi.

Orta əsrlərdə yaranmış məsnəvilərin mövzularında, süjetində, bədii qəhrəman və personajların tipologiyasında və digər elementlərində Nizami yaradıcılığının təsiri özünü göstərir. Biz də belə qənaətə gəldik ki, cavab olaraq yazılan əsərlərdə oxşar motivlərin tipoloji xüsusiyyətləri ilə yanaşı, müxtəlif tarixi dövrlərdə mövzunun əhatə dairəsi genişlənmişdir. Nizami yaradıcılığı fenomeninə aid olan tarixi şəxsiyyətlər, ədəbi qəhrəmanlar, dini-mifik personajlar çıxarılır, yeni qəhrəmanların həyatına əsaslanan süjetlər, “yeni aşiqlərin” romantik macəralarına həsr olunmuş əsərlər yazılmışdır.

Nizaminin humanist ideyaları qorunub saxlanılmış və davam etdirilmiş, onun bu mövzularda əldə etdiyi “ustad statusu” yeni yazılan əsərlərdə xüsusi qeyd edilmişdir. Nizami Gəncəvi mövzuları izlənməklə, üslub baxımından orta əsrlər ədəbiyyatının mühüm ifadə xüsusiyyətləri - simvollar sistemi yeni yaranan əsərlərdə daha fəal forma almışdır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, “Xəmsə”, mövzu, məsnəvi, Xacu Kirmani

Giriş

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”siYaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış, tükənməz mövzu və ideya qaynağına çevrilərək, bir çox xalqların mədəni həyatında dərin iz buraxmışdır. “Xəmsə” mövzuları bir çox sənətkarların əsərlərinin dünya mədəniyyətinin ön sırasına qalxmasına, xalqların ədəbiyyatının zənginləşməsinə xidmət etmiş, Nizami yaradıcılığının təsirilə humanizm təlimi dünya ədəbiyyatında aparıcı mövzuya çevirmişdir. Görkəmli şərqşünas R.Azadənin də qeyd etdiyi kimi, “...bir sıra köklü cəhətlərilə əvvəlki şeirdən fərqlənən, yeni məktəbin özülünü qoyan”[Azadə1984, 47] Nizami öz yaradıcılığı ilə Yaxın Şərq ədəbiyyatında mürəkkəb, zəngin məzmunlu və çoxşaxəli, bitkin süjetli məsnəvi janrında dastanların inkişafına və təkmilləşməsinə daha geniş imkanlar açdı və “Xəmsə” ənənələrində fars, türk və hind

[37] *Allahverdiyeva Zəhra* – Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Nizamişünaslıq” şöbəsinin baş elmi işçisi

E-mail: zahra.allahverdiyeva@mail.ru

https://orcid.org/0000-0002-8697-0395

Sitat gətirmək üçün:Allahverdiyeva Z. 2024. “Xəmsə” ənənəsində mövzunun həlledici funksiyası

ədəbiyyatının böyük bir nəsli yetişib, Nizami mövzularında yazdıqları epik-romantik səpkili əsərlərilə orta əsrlər ədəbiyyatının bu istiqamətdə inkişafını təmin etdilər. "Xəmsə" ənənəsinin ardıcıllarının özlərinin də etiraf etdiyi kimi, "Nizaminin çəkdiyi səddi aşıb keçmək" çətin bir məsələ idi. Bu səbəbdən, yenilik etmək, mövzu və struktura orijinallıqları daxil etmək üçün bir çox nəhəng istedad sahiblərinə mühüm çalışmalar lazım gəlmişdir.

İlk orijinal mətn olaraq qəbul edilən Nizami "Xəmsə"sinə daxil olan məsnəvilərə xas çoxşaxəli spesifik xüsusiyyətlər müxtəlif ədəbi mərhələlərdə həlledici rol oynadığından, bu mövzu və motivlərin tipologiyası, stabillik və orijinallıq dərəcələri və sair məsələlərin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nizami əsərindən sonra meydana çıxan "Xəmsə"lərin özləri də biri - digəri ilə sıx əlaqəli səciyyə daşıyır və beləcə, zaman keçdikcə, yeni yaradıcılıq improvizasiyası keçən bu janr özündə bir neçə nəslin təcrübəsini birləşdirərək, Şərqdə mövzu və ideya, struktur və bədii dil sistemnin əsas hissələrindən birini təşkil edir. Təsadüfi deyildir ki, epik əsərlər üzrə nəzəriyyəçi-alim Yeleazar Meletinski "Orta əsrlərdə yaranan Yeni dövr epik romanların yunan qəhrəmanlıq dastanlarından fərqləndiyini və bu əsərlərdə daha böyük problemlərin həll olunduğunu" göstərərək yazırdı: "Orta əsr romanı qəhrəmanlıq eposunda görünməyə layiq olan əsl qəhrəmanı üzə çıxardı, (antik romanda olduğu kimi) təkcə xüsusi şəxsiyyət deyil, həm də onun daxili dünyası sosial aləmə müxalif olan şəxsiyyətdir, ona ziddir. Çox tez-tez orta əsrlər romanında və ya romantik poemada mümkün dissonans problemi və şəxsi hisslərin (romantik element), eləcə də sosial vəzifənin (epik element) arzu olunan uyğunlaşması əsas yer tutur. Tristan və İzolde, Vis və Ramin, Leyla və Məcnun kimi əsərlərdə bu dissonans ictimai borcun yerinə yetirilməməsindən doğan acınacaqlı vəziyyət kimi ifşa olunur" [Meletinski,2001 :90-91].

Orta əsrlərdə yaranan məsnəvilərdə mövzu, süjet, bədii qəhrəman və obrazlar tipologiyası və sair elementlərdə Nizami yaradıcılığının təsiri aşkar görünməkdədir. Təsadüfi deyildir ki, şairin "Xəmsə" mövzularına ilk olaraq, nəzirə yazan Əmir Xosrov Dəhləvi mövzu, ideya, süjet, obraz və surətlər çevrəsində Nizami möhürünün və oxşarlığının qaçılmazlığını "Ayineyi-İskəndəri"də xüsusi qeyd edir və Nizami əsərinin qiymətini aşağıdakı beytlərdə göstərir:

ز هی سکّهٔ کیمیای سخن
که یک جو درو نیست جای سخن
گرامی کن گوهر آدمی
گرامی ترین جوهرمردمی
بهرخانه زو صلح و جنگی دگر
بهر دل شتاب و درنگی دگر
بهاری بصد نیکویی خاسته
عروسی بصد زیور آراسته

[Əmir Xosrov,1977:25]

Əhsən, söz kimyasının sikkəsinə,
Ki, onda söz (deməyə) bir arpalıq yer yoxdur.
İnsan incisini əziz tutmaqla,
İnsanlıq cövhərinin ən qiymətlisidir.
Onun hər (söz) xanəsinin sülh və hərbi bir başqadır.
Qəlbin həyəcanı(duyğular) və naz onda bir başqadır.
Yüz yaxşılıqla bir bahar ucaltdı,
Yüz bəzəklə bir gəlin bəzədi.

Ümumiyyətlə, “Xəmsə” ənənəsi üzrə mövzu, ideya, struktur və üslub problemlərinin araşdırılması geniş elmi müqayisələrə yol açan mürəkkəb bir məsələdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki orta əsrlər ədəbiyyatında “Xəmsə” ənənəsinin inkişafını hər bir dövrün yeni tələbləri və ayrı-ayrı xalqların mədəniyyətinin inkişafı kontekstində araşdırılması vacibdir.

“Xəmsə” ənənəsi üzrə mövzu və süjet tipologiyasının öyrənilməsi

“Xəmsə” ənənəsinin inkişafı, janrın mövzu və süjet tipologiyası, ideya-fəlsəfi, poetik-üslubi aspektləri ətrafında geniş tədqiqatlar aparan şərqşünas - alim Mehdi Kazımovun konkret olaraq “Yeddi gözəl”ə yazılmış nəzirələrin məzmun və ideya fərqi haqqında söylədiyi haqlı fikiri xatırlamaq yerinə düşür: “Nizami yaradıcılığı sosial ziddiyyətlərin qoyuluşu etibarilə onu davamçılarından qəti şəkildə ayırır. Bu özünü “Yeddi gözəl”ə yazılmış nəzirələrin təhkiyəsində, eləcədə də təsvir olunan novellalarda əsaslı şəkildə göstərir [Kazımov, 1987 :48].

Məlumdur ki, mövzu, ideya, süjet, vəzn və sair tipoloji xüsusiyyətlərinə əsasən, ədəbiyyatşünaslıqda “Xəmsə”lər nəzirə, cavab, təqlid, tətəbbü, istikbal, tərcümə və sair adlarla fərqləndirilsə də, onların iki böyük qrupu xüsusi qeyd olunur: nəzirə və cavab olaraq yazılmış əsərlər.

XX əsrin 40-cı illərində Həmid Araslı Nizaminin Yaxın Şərq ardıcıllarının onu iki istiqamətdə - nəzirə və cavab olaraq izlədiyinə diqqət yetirərək göstərirdi ki, “...ya şair Nizami mövzularını alıb, yeni əsli - orijinal bir əsər yaradır; yaxud da yeni bir mövzunu Nizami üslubunda canlandırıb, onun ədəbiyyatımıza gətirdiyi xüsusiyyətləri davam etdirməklə, bədii quruluş cəhətdən onu izləməyə çalışır [Araslı 1940,104].

Sonrakı dövrlərdə də ədəbiyyatşünaslıqda bu problem ətrafında ciddi araşdırmalar aparılmış, “Xəmsə” ənənəsinin nəzəri əsasları və prinsipləri müəyyənləşdirilərək öyrənilmişdir. Şərqşünaslıqda H.Araslı, Y.E.Bertels, A.S.Ləvənd, H.Ayan, Q.Beqdeli, A.A.Starikov, J.Şaripov, A.S.Suxaçev, A.Ş.Şumuhamedov, Q.Əliyev, A.Mirzoyev, N. Araslı, M.Kazımov və başqa alimlərin araşdırmalarına əsasən, belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, nəzirə olaraq yazılmış əsərlərdə əsas meyar mövzudur; yəni müəllif ortaq mövzunu əsas götürərək, özünün yeni, oxşar əsərini yaradır. Nizami “Xəmsə”sindən alınmış mövzu, ideya, həmçinin süjet, obraz, məcaz və ifadələr, simvollar epik poeziyanın əsas daşıyıcı elementlərinə çevrilərək toxunulmaz qalmış, ədəbiyyatda Nizami orijinallığı qorunmuşdur.

Artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu ortaq mövzularda yazan şairlər öz nəzirə əsərlərində orijinal yanaşmaları, yenilikləri ilə seçilə bilərdilər. Bu baxımdan, nəzirə, yaxud cavab olaraq yazılmış “Xəmsə” əsərlərinə spesifik xüsusiyyətlər xasdır.

Şərq ədəbiyyatında “Xəmsə” ənənəsinin inkişafı nəzəri-tematik və struktur üslubi baxımdan da tədqiqatçıları cəlb etmişdir.

Bu sahədə tədqiqat aparan alimlər “Xəmsə” mövzuları üzrə süjet prinsiplərində hər bir müəllifin fərdi yaradıcılıq axtarışları, ənənə çərçivəsində etdiyi yenilikləri, orijinallıq dərəcəsini müəyyən edən əsas meyarlar sırasına daxil edirlər. Ümumilikdə, nəzirə və cavab tipi xüsusi olaraq qeyd olunmuşdur.

Şərqşünaslıqda bir sıra hallarda mövzunun qabarıq tipoloji aspektlərini nəzərə almaqla, bu iki tip – nəzirə və cavab arasında heç bir fərq qoyulmur; onlar eyniləşdirilir. Məsələn, türk alimi Hüseyn Ayanın fikrincə, “nəzirənin bir adı da cavabdır. Şairin ustad saydığı “sənətkarın əsərinin konusunu (mövzusunu) almaz, yalnız vəznini, biçimini və əsasını alır. Bənzərini meydana gətirərək, ustadın əsərinə cavab vermiş olur”[Ayan, 1979 :96].

"Xəmsə"lərdə cavab, yaxud nəzirə adının eyniləşdirilməsi digər müəlliflərdə də müşahidə olunur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarından Q.Beqdeli və M.Kazımov bu iki tip arasında elə bir ciddi fərqin olmadığıfikrindədirlər [Beqdeli, 1971 :14; Kazımov, 1987 :11].

Cavab şəklində yazılan əsərlərdə mövzu öz funksiyalarını təkcə Nizaminin yaradıcılıq dünyasına xas olan tarixi şəxsiyyətlər, ədəbi qəhrəmanlar, dini-mifik obrazlar vasitəsilə deyil, yeni qəhrəmanların həyatı üzərində qurulan süjetlər və yeni aşiqlərin "məhəbbət sərgüzəştləri" əsasında yerinə yetirir. Nizami tərəfindən realistik-romantik istiqamətdə işlənmiş mövzular Xacu Kirmani qələmilə yenidən ədəbiyyatın aktual məsələsinə çevrilir, lakin problem və onun həlli yolları fərqli, sufi-modernist formada ifadə olunur.

Qəzənfər Əliyev yazırdı: "Nizami poetik məktəbi ənənəsində yazılan poemalar arasında cavablar da az deyil, çünki onlar şairlərə nüfuzlu ədəbi yarışlara qoşulmağa və öz bədii istedadının gücünü sınamağa imkan verirdilər. Dövri poeziyanın "Xəmsə" ənənəsi sırasında Gözəl Yusif haqqında, "Gül və Bülbül", "Hir və Rancha" rəvayətlərinin süjetləri üzrə yaradılmış cavab poemalar vardır" [Əliyev, 1985 :11].

Problemin tarixi-xronoloji və nəzəri aspektlərini tədqiq edən Qəzənfər Əliyev araşdırmalarında cavab sırasından olan əsərlərdə müəlliflərin öz sələflərinin poetik nailiyyətlərindən yalnız formal şəkildə faydalansa da, xələf şairin öz sələfi ilə təkbətək mübarizəyə girişdiyini, şairə öz istedadını nümayiş etdirmək üçün daha çox imkan verdiyini qeyd edir və bu səbəbdən elmi ədəbiyyatda tez-tez nəzirə və cavab əsərləri arasında fərqlərin olduğunu əsaslandıraraq yazırdı: "Belə ki, nazirədən fərqli olaraq, cavabda, bir qayda olaraq, fərqli süjet inkişaf etdirilir. Məsələn, X əsr hind şairi Feyzinin "Nal və Daman" əsərinin süjeti Nizaminin "Xəmsə"sindəki süjetlərdən kənara çıxır. Eyni zamanda, bu poema Nizami yaradıcılığına cavab olmaqla, ciddi şəkildə "Xosrov və Şirin" ənənələrində yazılmışdır"[Əliyev, 1985 :11].

Biz də belə bir qənaətə gəlmişik ki, cavab olaraq yazılmış əsərlərdə oxşar motivlərin tipoloji xüsusiyyətləri ilə yanaşı, müxtəlif tarixi dövrlərdə mövzunun əhatə dairəsi genişlənməsi müşahidə olunur. Fenomen Nizami yaradıcılığı çevrəsinə məxsus tarixi şəxsiyyətlər, ədəbi qəhrəmanlar, dini-mifik obrazlar silsiləsindən kənara çıxılır, yeni-yeni qəhrəmanların həyatı üzərində qurulmuş süjetlər və "təzə aşiqlərin" eşq macəralarına həsr olunmuş əhvalatlar qələmə alınır. Əlbəttə, Nizaminin humanist ideyaları qorunaraq davam etdirilir və onun bu mövzularda qazandığı " ustad" titulu yeni qələmə alınan əsərlərdə xüsusi qeyd olunur. Həmçinin yeni yaranmış əsərlərdə üslub baxımından, çox zaman orta əsrlər ədəbiyyatının mühüm ifadə xüsusiyyətlərii - simvolik sistem daha aktiv forma alır.

Beləliklə, cavab olaraq yazılmış əsərlərdə fərqli xüsusiyyətlər daha qabarıq nəzərə çarpır və orijinal yanaşmalar müşahidə olunur.

"Xəmsə" mövzularına modern yanaşma: ideya, süjet və üslub xüsusiyyətləri

Məsnəvi janrında ənənəyə çevrilmiş Nizami Gəncəvi "Xəmsə"sinin aparıcı prinsipləri ilk növbədə, məzmun, fəlsəfi ideya və üslub xüsusiyyətlərinin izlənməsi ilə bağlıdır və Nizami tərəfindən qoyulan ümumbəşəri problemlərə modern yanaşmalar hər dövrün öz xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə davam etməkdə idi. Sələf Nizami Gəncəvi məsnəvi janrında özünün novatorluğunu, məzmun, ideya və obrazlar, bədii ifadə sistemi və sair məsələlərdə orijinallığını qeyd etmişdir. Təsadüfi deyildir ki, ilk poeması "Məxzənül-əsrar" əsərinin "Kitabın yazılma səbəbi" hissəsində belə yazırdı:

منکه سرایندهٔ این نوگلم
باغ ترا نغز نوا بلبلم
در ره عشقت نفسی میزنم
بر سر کویت جرسی میزنم
عاریت کس نپذیرفته‌ام
آنچه دلم گفت بگو گفته‌ام
شعبدهٔ تازه برانگیختم
هیکلی از قالب نو ریختم
صبح دمی چند ادب آموختم
پردهٔ سحر سحری دوختم
مایهٔ درویشی و شاهی درو
مخزن اسرار الهی درو
[Nizami,1960 :36]

Mən ki, bu yeni gülün yaradıcısıyam,
Sənin bağının nəğmə qoşan bülbülüyəm.
Sənin eşqinin yolunda nəfəs çəkirəm,
Sənin kuyində zəng çalıram.
Kimsədən borc qəbul etməmişəm,
Ürəyim onu ki, dedi:- De!- demişəm.
Təzə şəbədə ucaltdım,
Yeni qəlibdən bir heykəl yapdım.
Ona sübh üzlü bir neçə ədəb öyrədib,
Səhərin sehrindən pərdə tikdim.
Dərvişliyin və şahlığın mayası ondadır,
İlahi sirlərin xəzinəsi ondadır.

Xələf- şairlər Nizami əsərinin məzmun, ideya və obrazlar, bədii ifadə sistemindəki ən əsas elementləri mənimsəyərək, dövrün estetik tələblərinə uyğun şəkildə öz fərdi istedad, bilik və dünyagörüşlərini nümayiş etdirirdilər. V.M.Jirmunskinin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, "Dominant fəaliyyət göstərən janrlar çərçivəsində fərdi yaradıcılıq qapanır; artıq janr fərdi unikallığın deyil, sosial xarakterli dünyagörüş və üslubun ifadəsidir" [Jirmunski, 1971 :161].

Bu baxımdan, Nizami Gəncəvinin "Məxzənül-əsrar" poemasına cavab olaraq yazılmız Xacu Kirmaninin "Rövzətül-ənvar"("Nurlar bağçası") əsərinə daxil olan hekayələrin mövzu zənginliyinə diqqət yetirsək, qatı sufi-fəlsəfi məzmunun bu hekayələrin əsas xarakterik xüsusiyyəti olduğunu görürük. Nizami tərəfindən realist –romantik səpkidə işlənmiş problemlər Xacu tərəfindən yenidən ədəbiyyatın aktual məsələsinə çevrilərək sufi-modernist formada ifadə olunur. Öz sələfi Nizami kimi, Xacu Kirmani də insanı ictimai-əxlaqi yetkinliyə, mərifət sahibi olmağa, həqiqətə doğru yönəlməyə, bu yolda qarşıya çıxan çətinlikləri dəf etməyə, bəşəri xoşbəxtliyə çağırır. Xacunun dərvişlik fəlsəfəsi onun humanizminin tərkib hissəsidir, dövrünün sosial problemlərini və siyasi-fəlsəfi görüşlərini əks etdirir. Şair qələmə aldığı mövzularda öz həyat fəlsəfəsini, gəzib-dolaşdığı ölkələrdə eşitdiyi və görüb-şahidi olduğu düşündürücü əhvalatları qələmə alır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sözün həqiqi mənasında sufiyanə ömür sürən Xacu Kirmani özü də dərvişliyin orta əsrlər fəlsəfəsində mövcud tələb və müddəalarına əməl etmişdir. Məlumdur ki, sufizmdə "dərvişlik" insanın yetişdiyi ali, çox uca bir məqamı əks etdirir. Türk alimi Ə.Kabaklının göstərdiyi kimi, bəzi mütəfəkkirlər "o məqamı düşüncə tərzi

olaraq qəbul edərək, onu ideya olaraq təbliğ etmiş, digərləri isə həmən düşüncələrini həyata keçirərək özləri bir dərviş ömru yaşamışlar." [Kabaklı, 1968 :166]

Onu da qeyd edək ki, sufi ədəbiyyatında "dərvişlik" və "cavanmərdlik" eyni mənada işlədilir. Şeyx Əbülhəsən Xərəqani (X1 əsr) "Nurul - ülum" əsərində "dərvişlik nədir?" sualına belə cavab vermişdir: "Dərvişlik – üç mənbədən axan bulaqdır. Biri - pəhrizdir (qənaət, yaxud halal-haram gözləməkdir), o biri – yüksək himmət və səxavətdir, digəri isə ali və qadir Allahın yaratdıqlarından asılı olmamaqdır" [Bertels, 1962 :254].

Yetkin cəmiyyət, kamil insan yaratmağa yönəldilən bu böyük fəlsəfi məzmun - ənənəyə uyğun olaraq, islam fəlsəfəsi, Qurandan alınma kəlam və hədislər, eləcə də Şərqin ədalət, kəramət, səxavət timsalı olan peyğəmbərlər, şahlar, zadəganlar, filosoflar, şeyxlər, dərvişlər və başqa obrazların həyat və fəaliyyətlərinə bağlı hekayələr vasitəsilə simvolik tərzdə müxtəlif süjetlərdə əks olunur.

Məsələn, Xacu Kirmaninin "Rövzətül-ənvar" poemasının 14-cü məqaləti "Kərəm və səxavət" haqqındadır. Məqalətin məzmunu ilk öncə, İslamda mövcud olan "kərəm" və "səxavət" haqqında fəlsəfi dünyagörüşə söykənir. Əl-əkrəm (الاكرم) – (Kərəm) Allaha aid olan bu kəlam, Onun sonsuz lütf və inayətini bildirir. Qurani-Kərimin "Ələq" surəsində deyilir: "Oxu! Rəbbin böyük kərəm sahibidir. 3. O Rəbbin ki, qələmi tanıtdı. 4. İnsana bilmədiklərini öyrətdi.5."[Qurani-Kərim, 2005 :597].

Didaktik hissəyə uyğun qurulmuş hekayə "Könül sahibi müsafirin karvanla Hatəm Tainin qəbri önündə dayanması və ondan süfrə istəməsi - Hatəmin kərəminin izharı" adlanır. Məlumdur ki, Hatəm ibn Abdullah ibn Sə`d ab Tai VI əsrin sonu VII əsrin əvvəllərində yaşamış, ərəb tayfaları arasında adı səxavət və kərəm simvolu olaraq şöhrətlənmiş, ölümündən sonra qəbri ziyarətgaha çevrilmişdir. Səxavət və kərəm anlayışı islami düşüncəyə görə, mərhəmətli və səxavətli olan uca Allaha aid xüsusiyyətlərdir. Mərifət sahibləri səxavət və kəramətlərinə görə Allaha yaxın (qürb) olan müqəddəs şəxsiyyətlərdir. Nizami Gəncəvi də öz yaradıcılığında islami humanist məzmunlu kərəm və səxavət anlayışına xüsusi önəm vermişdir. "Məxzənül-əsrar" əsərində bu anlayışları Allaha aid edərək yazırdı:

باغ سخا را چو فلک تازه کرد
مرغ سخن را فلک آوازه کرد

[Nizami, 1960:3]

Səxavət bağını fələk kimi təzələdi,
Söz quşunu göylərə ucaltdı.

Xacu Kirmani öz sələfinin islami-humanist görüşlərini sufizmin müddəalarına uyğun qurmuş, "Rövzətül-ənvar" poemasına daxil etdiyi hekayə ilə Hatəm Tai haqqında Şərqdə yayılmış süjetləri məzmunca daha da zənginləşdirmişdir. Hekayənin məzmununu tam şəkildə çatdırırıq: "Qəzadan, Hatəm Tainin ömrünə bəla gəldi və o, həyatdan getməyə hazırlaşdı. Tab və taqətdən düşdü. Ölüm atəşi gəldi və canının suyunu apardı. Onun Yusifi (gözəl camalı) uca ağacından düşdü. Vücudunun torpağı yel oldu(dağıldı). Gözləri qarışqa yuvası oldu. Türbəsi Gurun cilvəgahı oldu. Bir gün bir dəvə karvanı yel qovmuş ot kimi tələsib (əsib) Hatəmin türbəsinə çatdı. Karvan əhlinin arasında bir sirr əhli var idi ki, can gözünü könlündə açmışdı38.

[38]"can gözünü könlündə açmışdı"-yəni

Onun mədəsi qovuq kimi boşaldı (acdı), lakin yemək süfrəsində azuqə yox idi. Gördü ki, səbri xırmandan yelə getdi(səbri tükəndi) üzünü Hatəmin qəbrinə qoydu və dil açıb dualar oxudu: “

Nəticə:

Bununla yanaşı, şair mütəmadi olaraq öz sələfi tərəfindən “Məxzənül-əsrar” əsərində qoyulan məsələləri - humanist-fəlsəfi dünyagörüşü və ədalətli dövlət quruculuğu ideyasını izləməyə nail olur.

Beləliklə, Nizaminin “Məxzənül-əsrar” əsərində qoyulan kəskin siyasi-ictimai mövzuları izlərkən, reforma axtaran sənətkar oxşar tipli əsər vasitəsilə həm öz yaradıcılıq imkanlarını, həm də orta əsrlərin modern sufi-mistik ədəbi üslubunu yenidən canlandırır. Təkcə formal xüsusiyyətləri deyil, həmçinin məzmunun bədii-simvolik ifadəsi bu əsərlərin orijinallıq dərəcələrini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Ədəbiyyatlar:

Алиев Г.Ю. 1985. Темы и сюжеты Низами в литературах Народов Востока,Издательство «Наука». -Москва.

Araslı H. 1940. Şərqdə iki "Leyli və Məcnun" poeması."Nizami,II kitab, Bakı.

Azadə R. 1984. Nizami Gəncəvinin ictimai-ədəbi mühiti. “Nizami Gəncəvi” almanaxı, I kitab, Elm, Bakı.

Ayan H. 1979. Divan Edebiyatında Hamseler.Atatürk Universiteti,Ahmed Cafer oğlu. Edebiyat fakultesi Araşdırma dergisi,sayı 10,Ankara, s.87-100.

Beqdeli Q. 1971. Şərq ədəbiyyatında “Xosrov və Şirin” mövzusu,Bakı.

Бертельс Е.Э. 1962. Избр.труды: Низами и Фузули,Изд-во Восточ.лит.Москва.

Əmir Xosrov Dəhləvi. 1977.

امیر خسرو دهلوی ، آئینهٔ اسکندری ، با تصحیح و مقدمهٔ جمال میرسید وف ، مسکو، " دانش ".

Qurani-Kərim. 2005. Azərbaycan dilinə tərcüməsi və transkripsiyası,tərcüməsi: Mirzə Rəsul İsmayılzadə Duzal, Beynəlxalq əl-Huda nəşriyyatı, Bakı.

Kabaklı Ahmed. 1968. Tasavvüf. Türk edebiyatı,cilt 2,İstanbul.

Кязимов М.Д. 1987. «Хафт пейкар».Низами и традиция назире в персоязычной литературе XIV-XVI вв.Баку.

Əmani Məhəmməd. 2005. Əsərləri, Şərq-Qərb, Bakı.

Nizami Gəncəvi. 1960.

نظامی گنجوی، مخزن الاسرار، متن علمی و انتقادی بسعی و اهتمام عبدالکریم علی زاده، باکو.

Мелетинский Е.М.2001. От мифа к литературе,Издательский центр Российского государственного гуманитарного университета, Москва.

Xacu Kirmani. 1991/h.1370.

خمسهٔ خواجوی کرمانی ، به تصحیح و مقدمه سعید نیاز کرمانی،دانشکدهٔ ادبیات علوم انسانی، دانشگاه شهید با هنر کرمان،

ЖирмунскийВ.М. 1971. Средневековые литературы как предмет сравнительного литературоведения.Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. - Т. XXX. Вып. 3. – Москва.

МЕТОД ИНТЕЛЛЕКТ-КАРТ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Елена Михайловна Милосердова
Кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры русского языка как иностранного
Тамбовский государственные университет
имени Г.Р. Державина
Lena-Zin22@yandex.ru

Аннотация: в методике преподавания РКИ интеллект-карты могут быть использованы на разных этапах работы и всех уровнях владения языком. В процессе презентации, запоминания и закрепления нового материала данный метод может значительно облегчить любой вид работы с языковой информацией.

Ключевые слова: интеллект-карта, методика преподавания РКИ, лексика, грамматика, говорение.

Abstract: In the methodology of teaching RCTs, intelligence cards can be used at different stages of work and at all levels of language proficiency. In the process of presentation, memorization and consolidation of new material, this method can greatly facilitate any kind of work with language information.

Key words: mind map, methods of teaching RFL, vocabulary, grammar, speaking.

Метод интеллект-карт в методике преподавания русского языка как иностранного (РКИ) представляет собой мощный инструмент, способствующий эффективному усвоению лексики, грамматики и развитию навыков говорения. Его применение на различных этапах обучения и на всех уровнях владения языком значительно повышает эффективность учебного процесса.

В отличие от традиционных линейных методов, таких как конспектирование или заучивание, интеллект-карты обеспечивают более глубокое и долговременное запоминание, стимулируют креативное мышление и способствуют развитию ассоциативного мышления у обучающихся.

Интеллект-карта, или карта памяти (Mind Map®), – это графическое изображение информации, организованной вокруг центральной идеи (темы). От центральной темы отходят основные ветви, представляющие ключевые концепции или идеи. От этих основных ветвей, в свою очередь, отходят более мелкие ветви, детализирующие каждую концепцию. Такая структура, напоминающая ветви дерева или солнечные лучи, отражает естественный процесс мышления, позволяя мозгу обрабатывать информацию более органично и эффективно. В отличие от линейного текста, где информация представлена последовательно, интеллект-карта позволяет увидеть всю картину целиком, выявляя связи и взаимозависимости между различными элементами.

Использование интеллект-карт в преподавании РКИ обладает рядом преимуществ. Во-первых, визуальное представление информации делает учебный материал более доступным и понятным для студентов, особенно для тех, кто испытывает трудности с восприятием информации в традиционном текстовом формате. Яркие цвета, символы и

изображения, которые часто используются в интеллект-картах, делают процесс обучения более интересным и увлекательным. Это особенно важно для мотивации студентов, изучающих язык на начальных уровнях. Во-вторых, интеллект-карты способствуют развитию ассоциативного мышления.

В процессе создания карты студенты устанавливают связи между различными языковыми единицами, что способствует лучшему запоминанию и пониманию материала. Например, при изучении лексики по теме "Семья" центральной темой может быть слово "семья", а от неё будут отходить ветви с изображениями и словами, обозначающими членов семьи (мать, отец, брат, сестра и т.д.), а также прилагательные, описывающие их (добрый, строгий, заботливый и т.д.). Таким образом, студенты не просто запоминают отдельные слова, но и понимают их взаимосвязь и контекст. В-третьих, интеллект-карты могут быть использованы на всех этапах обучения. На начальном этапе обучения они могут служить инструментом для изучения базовой лексики и грамматики.

На более продвинутых уровнях интеллект-карты могут использоваться для подготовки к устным выступлениям, написанию эссе или для систематизации знаний по конкретной теме. Например, при подготовке к дискуссии на тему "Экология" студенты могут создать интеллект-карту, включающую основные экологические проблемы, их причины и возможные решения. В-четвёртых, создание интеллект-карт – это активный процесс обучения, который вовлекает студентов в учебный процесс. В отличие от пассивного чтения или слушания, создание карты требует активного участия студента, что способствует лучшему усвоению материала. Более того, групповая работа над созданием интеллект-карт способствует развитию коммуникативных навыков и сотрудничества.

Студенты могут обсуждать различные аспекты темы, делиться своими идеями и вместе находить оптимальные решения для организации информации на карте. Методика работы с интеллект-картами может варьироваться в зависимости от уровня владения языком и целей обучения. На начальном этапе можно использовать готовые карты, которые преподаватель предоставляет студентам для знакомства с новой лексикой или грамматическими правилами. По мере повышения уровня владения языком студенты могут самостоятельно создавать карты, используя различные инструменты, такие как маркеры, цветные карандаши или специализированное программное обеспечение. Важно отметить, что интеллект-карты не являются самостоятельным методом обучения, а скорее инструментом, который может быть эффективно интегрирован в существующую методику преподавания РКИ. Их использование в сочетании с другими методами, такими как ролевые игры, дискуссии и проектная работа, позволяет создать более полную и эффективную систему обучения.

Таким образом, метод интеллект-карт – это инновационный и эффективный подход к преподаванию РКИ, который способствует улучшению запоминания, развитию ассоциативного мышления, повышению мотивации и активного вовлечения студентов в учебный процесс. Его применение на всех этапах обучения и на всех уровнях владения языком позволяет добиться значительного повышения эффективности учебного процесса и способствует более глубокому и устойчивому освоению русского языка.

Литература:

1. Бершадская Е.А. Применение метода интеллект-карт для формирования познавательной деятельности учащихся / Е. А. Бершадская //Пед. технологии: проф. журн. для технологов образования. — 2009. — № 3.— С. 17–21.

2. Бухбиндер В.А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам / В. А. Бухбиндер, С. В. Калинина и др. — М.: Высшая школа, 1988.

373 с.

3. Бьюзен Т. Карты памяти: уникальная методика запоминания информации / Тони Бьюзен, Джо Годфри Вуд; [пер. с англ. О. Ю. Пановой]

— М.: Росмэн, 2007. — 326 с.

4. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения ИЯ / Н. Д. Гальскова. — М.: Аркти-Гласа, 2000. — 328 с.

5. Герцунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы. - М., 2004

6. Информационные технологии в системе непрерывного педагогического образования / Е.В. Баранова и др. - СПб., 2005

7. Использование информационной технологии в учебном процессе /Отв. ред. Н. И. Шкиль. - Киев, 2003

8. Роберт, И.В. О понятийном аппарате информатизации образования / И.В. Роберт // Информатика и образование, № 12 – 2002, С.2-6.

9. Шевцова М.В. Использование интеллект-карт на уроках иностранного языка // Английский язык все для учителя. № 8 (44) август 2015 г. С. 2-7. Электронный ресурс. Режим доступа:.. http://www.eosnova.ru/PDF/osnova_10_44_12323.pdf

10. http://www.mind-map.ru/

11. http://www.mindmap.ru/stat/begin.htm

12. http://quester1.narod.ru/mindmap/Doklad.htm

13. http://www.syntone.ru/library/article_other/content/399.html?current_book_page=1

14. http://conceptdraw.fileburst.com/Full/CDMindMap

УДК 81.373.

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛЕНГОВ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

Сатторова Асал Исомиддин кизи
студентка 4 курса филологического факультета Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова
Самарканд, Узбекистан
Научный руководитель: ***доц.Абдуллаева Р.Х.***

Аннотация: Социальные сети стали неотъемлемой частью повседневной жизни миллионов людей и представляют собой динамичные платформы для коммуникации, культурного обмена и, в частности, формирования новых языковых форм, таких как сленги. Данная статья исследует природу сленгов в социальных сетях, механизмы их формирования и основные способы использования в разных социальных группах. Рассмотрены примеры и факторы, влияющие на распространение сленга в таких популярных платформах, как Instagram и TikTok, а также анализируется социальная роль этих языковых инноваций в современном обществе.

Ключевые слова: сленг, социальные сети, языковая культура, интернет-коммуникация, молодежь, мемы.

Abstract: Social media has become an integral part of the everyday lives of millions of people, serving as dynamic platforms for communication, cultural exchange, and, in particular, the formation of new linguistic forms such as slang. This article explores the nature of slang in social media, the mechanisms of its formation, and the main ways it is used across different social groups. Examples and factors influencing the spread of slang on popular platforms like Instagram and TikTok are examined, and the social role of these linguistic innovations in contemporary society is analyzed.

Key words: slang, social networks, language culture, internet communication, youth, memes.

С развитием цифровых технологий и социальных сетей традиционные способы общения подверглись значительным изменениям. Одним из наиболее ярких проявлений этих изменений стало появление и широкое использование сленга — языка, характерного для определенных групп людей. В социальных сетях сленг позволяет пользователям самовыражаться, устанавливать культурные границы и идентифицировать свою принадлежность к тем или иным сообществам.

Сленг - это неформальная, обычно разговорная, часто измененная или альтернативная лексика, которая используется внутри определенной социальной группы, профессионального сообщества или молодежной среды. Он представляет собой специфический словарный запас, состоящий из новых слов, измененного значения уже существующих слов, идиом, фраз и выражений, которые имеют смысл и используются в пределах определенной социальной группы или субкультуры [2, 110].

Сленги в жизни людей играют значительную роль, так как интернет и мессенджеры становятся основным способом взаимодействия. Влияние и отражение

образования сленгов и сленговых выражений и их использование можно рассматривать с разных сторон, потому что не всегда использование новых слов и их сокращение имеет положительную сторону. Молодое поколение часто использует сленг и это приводит к тому, что сокращение формы слова вытестняет нормативный язык, а это сильно влияет на навыки письма и речи. Часто сленги становятся словами паразитами и часто используются, что мешает выразить и донести свои мысли. Частое использование сленгов становятся языковым барьером среди разных поколений. Старшие люди часто не понимают молодых, а молодые не могут выращить себя на формальном языке. Пользователям социальных сетей становится затруднительно выразить и объяснить сложные темы и это становится следствием понижения качества коммуникации.

Но нужно учитывать также положительные стороны сленгов. Сокращение слов и использование эмодзи помогают экономить время, так как один сленг может заменить несколько слов (флуд, флудить - обсуждение бессмысленных тем пользователями мессенджеров. Также существуют сленги жесты, с помощью которых люди могут передавать физический жест, что значительно упрощает общение в социальных сетях и даже в жизни (фэйспалм от англ. facepalm - стыд, разочарование, буквально значит рука прикрывающая лицо)

Сленги и сленговые выражения образуются различными способами. Образование русских сленгов несколько отличаются от образования сленгов в английском языке. Основными способами образования сленгов в английском языке являются сокращение слов и выражений (omg- oh my god) и влияние мемов, трендов, игр, а также политик (сасный от английского sus – подозрительный).

Основным источником в образовании сленгов в русском языке является Английский язык.

В русском языке сленги образуются путем сокращения слов и выражений, заимствования из других языков, прибавлением суффиксов и окончаний к заимствованному слову, использованием только согласных букв (спс, спсб – спасибо, пж- пожалуйста, чел – человек, шейминг –упрекать за лишний вес)ю

Сокращение русских слов для формирования сленгов позволяет пользователям социальных сетей быстрее выражать свои мысли и придает языку неформальную стилистику.

Социальные сети оказывают сильное влияние на современный язык. Именно приложения являются основным местом образования новых слов. Эти приложения помогают людям принадлежащим разным группам и субкультурам самовыражаться на комфортном им языке и устанавливать контакт на основе общих и интересующих тем. Исследования сленгов, жаргонов, арго и неологизмов помогает лучше понять процессы изменения современного русского языка.

Социальные сети создают условия для стремительного распространения сленгов. Например, платформы, такие как Instagram и TikTok, позволяют пользователям создавать контент, который быстро обретает популярность вдохновляет на создание новых слов и фраз. Twitter, с его коротким форматом сообщений, мотивирует пользователей изобретать новые способы выражения своих мыслей и эмоций в сжатом виде.

Формирование сленгов одно из важных процессов в современном языке, которое играет важную роль в неформальном общении. Однако его использование

требует баланса. Важно уметь использовать сленг в соответствующих ситуациях, но также сохранять навыки грамотной речи и письма, чтобы поддерживать связь между разными поколениями и не терять способности к полноценной коммуникации.

Таким образом, сленг в социальных сетях - это живой и динамичный феномен, который отражает изменения в языке и культуре. Он влияет на стиль коммуникации, обогащает лексику и формирует новые стилистические особенности современного языка. Изучение сленга позволяет лучше понять процессы языковой эволюции и влияние социальных сетей на речь современного человека.

Список литературы:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. -М.: Едиториал УРСС, 2004. - 576 с.

2. Бабенко Л.Г. Лексикология русского языка: учебник. Екатеринбург, 2008. – 125 с.

3. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой, 2-е изд., доп. М. :Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.

4. Мизюрина Т.В. Определение и общие характеристики понятия «сленг», его роль в языке и культуре России // Вестник Челябинского государственного университета. 2013. - 106-111 с.

5. Никитина Т.Г. Молодежный сленг. Толковый словарь. -М.: АСТ. 2009. – 1104 с.

6. Пеллих И.В. Молодежный сленг как социальная разновидность речи // Вестник Адыгейского государственного университета: сетевое электронное научное издание. 2008. - 57-60 с.

THE ROLE OF ACCENTS AND PHONICS IN ENHANCING FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION: A COMPARATIVE STUDY OF INDIAN, RUSSIAN, AND ENGLISH SPEAKERS

Ezoza Azamova Qodir qizi
University of Exact and Social Sciences
1-kurs magistranti ezozaazamova@gmail.com
Ilmiy rahbar: ***Bekmuradova Feruza***

Abstract: This thesis explores the critical roles of accents and phonics in foreign language acquisition, focusing on a comparative analysis of Indian, Russian, and English speakers. By examining phonics-based instruction and the impact of accent diversity, this research highlights how these elements influence pronunciation, listening skills, and adaptability. The study also identifies the challenges faced by speakers of stress-timed and syllable-timed languages and offers strategies to overcome these obstacles. Integrating phonics and accent training is shown to improve fluency and cultural understanding.

Keywords: Accents, phonics, language acquisition, stress-timed languages, syllable-timed

languages, Indian speakers, Russian speakers, English speakers, second language learning, pronunciation, phonemic distinctions, cultural diversity, listening skills.

Аннотация: Диссертация рассматривает акценты и фонетику как важные элементы изучения языка. Она исследует различия между фонетическими системами индийского, русского и английского языков и их влияние на изучающих иностранные языки. Исследование выявляет конкретные проблемы, такие как различия в фонемах, ударения и культурное восприятие акцентов, предлагая практические стратегии для их преодоления.

Ключевые слова: Акценты, фонетика, изучение языка, языки с ударным ритмом, языки с ритмом слогов, индийские носители языка, русские носители языка, англоязычные носители, изучение второго языка, произношение, различия в фонемах, культурное разнообразие, навыки аудирования.

Annotatsiya: Dissertatsiya aksentlar va fonetikani til o‘rganishning muhim omillari sifatida o‘rganadi. Unda hind, rus va ingliz tilining fonetik tizimlaridagi farqlar va ularning til o‘rganuvchilarga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot, fonema farqlari, urg‘ular va aksentlarning madaniy qabul qilinishi kabi muammolarni aniqlab, ularni yengish bo‘yicha amaliy strategiyalarni taklif etadi.

Kalit so`zlar: Aksentlar, fonetika, til o‘rganish, stressga asoslangan tillar, bo‘g‘in asosidagi tillar, hind so‘zlashuvchilari, rus so‘zlashuvchilari, ingliz so‘zlashuvchilari, ikkinchi tilni o‘rganish, talaffuz, fonema farqlari, madaniy xilma-xillik, tinglash ko‘nikmalari.

Mastering a foreign language involves various components, including grammar, vocabulary, and pronunciation. Among these, accents and phonics play crucial roles in ensuring effective communication and comprehension. Accents influence how a speaker is understood and perceived, while phonics provides the foundation for decoding and producing accurate sounds. This thesis examines the importance of accents and phonics, focusing on the challenges faced by Indian, Russian, and English speakers in acquiring new languages. Strategies for overcoming these challenges are also presented [1][4].

1. Accents in Language Learning

Accents significantly affect language acquisition, particularly in social and educational contexts. Snell and Andrews (2015) discuss how accents often become the focus of social evaluation, impacting learners’ integration into new linguistic environments [1]. Similarly, Attamimi (2019) highlights that exposure to diverse accents in language classrooms enhances learners’ adaptability and listening skills, enabling them to navigate the complexities of multilingual communication [2].

2. Phonics as a Learning Tool

Phonics, which teaches the relationship between sounds and letters, is a fundamental tool in language education. Huo and Wang (2017) found that phonological-based instruction significantly improves literacy skills, particularly for English as a Foreign Language (EFL) learners at the primary level [4]. Bowers (2019), however, critiques the overemphasis on systematic phonics, suggesting that alternative methods may also be effective in improving reading and pronunciation [3].

3. Stress-Timed vs. Syllable-Timed Languages

Pike’s classification of stress-timed and syllable-timed languages provides a framework for understanding rhythmic differences in speech. Huo and Wang (2017) also note that learners

transitioning from syllable-timed to stress-timed languages, such as Hindi speakers learning English, face unique challenges due to unfamiliar rhythm patterns [4].

Comparative Analysis

1. Indian Speakers

Indian languages, such as Hindi, are largely phonetic and syllable-timed, making their phonics rules consistent. However, Indian learners struggle with English's stress patterns and unfamiliar phonemes, such as /v/ and /w/. For instance, "water" is often pronounced as "vater," leading to misunderstandings [4].

2. Russian Speakers

Russian has a complex phonics system characterized by hard and soft consonants and vowel reduction. Russian learners face challenges with English stress patterns and specific phonemes like /θ/ ("th" in "think") and the soft English /r/. These phonetic differences complicate English pronunciation for Russian speakers [4].

3. English Speakers

English, a stress-timed language, poses unique challenges for native speakers when learning tonal or syllable-timed languages like Hindi or Mandarin. English speakers often struggle with sounds absent in their language, such as the trilled "r" in Spanish or aspirated stops in Hindi. Their reliance on English's inconsistent phonics rules further hinders adaptation [4].

Challenges and Strategies

1. Challenges

Phonemic Distinctions: Learners often face difficulties with sounds that do not exist in their native language, such as /θ/ in English or tonal variations in Mandarin [4].

Stress Patterns: Transitioning between stress-timed and syllable-timed languages presents rhythmic challenges [1].

Cultural Perceptions: Biases against certain accents can demotivate learners and discourage active participation [2].

2. Strategies

Phonics-Based Instruction: Emphasizing consistent sound-letter mapping enhances pronunciation [4].

Accent Training: Exposure to diverse accents improves listening and speaking adaptability [2].

Cultural Sensitivity: Encouraging learners to embrace their native accent while striving for clarity fosters confidence [1].

Conclusion

Accents and phonics are essential for mastering foreign languages. While phonics provides a foundation for accurate pronunciation, accents enrich linguistic and cultural understanding. Indian, Russian, and English speakers face unique challenges shaped by their native phonetic and rhythmic systems. By integrating phonics instruction and accent training, learners can overcome these barriers, achieving greater fluency and adaptability in a globalized world [4].

References

1. Snell, J., & Andrews, R. (2015). The Sociolinguistics of Grammar in UK Schools: Language, Standard English, and Identity. Cambridge Journal of Education. Retrieved from https://eprints.whiterose.ac.uk
2. Attamimi, A. (2019). Exploring the Effects of Teachers' Different English Accents within English Language Learning Classrooms: Students' and Teachers' Narratives. International Journal of Linguistics, Literature and Culture. Retrieved from https://ijllc.eu
3. Bowers, J. S. (2019). Reconsidering the Evidence That Systematic Phonics Is More Effective Than Alternative Methods of Reading Instruction. Educational Psychology Review, 31(4), 681–705. Retrieved from https://link.springer.com
4. Huo, S., & Wang, Q. (2017). The Effectiveness of Phonological Awareness-Based Instruction in English as a Foreign Language (EFL) Settings: A Meta-Analysis. Frontiers in Psychology, 8, Article 546. Retrieved from https://www.frontiersin.org.

DIFFERENCES IN THE TRANSLATION OF NUMEROLOGICAL IDIOMS

Ikromova A.SH.

University of Exact and Social Sciences

1st-year student master's degree

Abstract: English is a language particularly rich in Idioms. Without idioms, English would lose much of its variety and humor both in speech and writing. Learning idioms must be considered an integral part of vocabulary learning. Idioms of numbers are very popular in everyday English language or common conversations. It is hard to get to the end of the day without encountering some of them. This paper deals mainly with English idioms of numbers, which are considered critical for ESL teachers, learners, and translators.

Key words: Idiomatic expressions, English speaking nations, literal meaning, phrase.

Аннотация: Английский язык особенно богат идиомами. Без идиом английский язык потерял бы большую часть своего разнообразия и юмора как в устной, так и в письменной форме. Изучение идиом следует рассматривать как неотъемлемую часть изучения словарного запаса. Идиомы чисел очень популярны в повседневном английском языке или в обычных разговорах. Трудно дойти до конца дня, не встретив некоторых из них. В этой статье в основном рассматриваются английские идиомы чисел, которые считаются критически важными для преподавателей английского языка как иностранного, учащихся и переводчиков.

Ключевые слова: Идиоматические выражения, англоязычные народы, буквальное значение, словосочетание.

Annotatsiya: Ingliz tili ayniqsa idiomalarga boy tildir. Idiomalarsiz ingliz tili nutqda ham, yozishda ham o'zining xilma-xilligi va qiziqarligini yo'qotadi. Idiomalarni o'rganish lug'atni o'rganishning ajralmas qismi sifatida qaralishi kerak. raqamli idiomalar kundalik ingliz tilida yoki umumiy suhbatlarda juda mashhurdir. Ulardan ba'zilariga duch kelmasdan, kunning oxiriga etib borish qiyin. Ushbu maqola asosan Ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitadigan o'qituvchilar, o'quvchilar va tarjimonlar uchun juda muhim deb hisoblangan inglizcha iboralar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Idiomatik iboralar, ingliz tilida so'zlashuvchi xalqlar, so'zma-so'z ma'nosi, ibora.

An idiom is a phrase or expression that largely or exclusively carries a figurative or non-literal meaning, rather than making any literal sense. Categorized as formulaic language, an idiomatic expression's meaning is different from the literal meanings of each word inside it. Idioms occur frequently in all languages; in English alone there are an estimated twenty-five thousand idiomatic expressions. Some well-known idioms in English are spill the beans (meaning "reveal secret information"), it's raining cats and dogs (meaning "it's raining intensely"), and break a leg (meaning "good luck").

Ibtihal Mahdi Al-Tameemi- Problems of Translating Idioms of Number European Academic Research. Definition of an idiom. Different viewpoints appear to define idioms and understand what constitutes them. According to Webster's dictionary, an idiom is "an expression whose meaning can not be predicted from the usual meanings of its constituent elements". an idiom is a figurative expression that usually can be interpreted literally but that takes a non-literal meaning when used in a specific context". Hartmann et al state two definitions for an idiom: a group of words which has a special connotation and is usually equal to the sum of the meanings of the individual words and which can not be translated literally into another language without the special meaning being lost, e.g. that's not my cup of tea . A term used in a more technical sense by some linguists to refer to a linguistic or non – linguistic convention which takes on a certain symbolic significance in its context, e.g. a certain word or utterance used as a 'password' or understood only by a restricted audience or a certain look, gait or secret sign, etc.[1;2]

In fact, the main function of numbers is to count things. In addition, they may express some additional meaning which reflect cultural point of view including number symbolism. Thousands of English number idioms can be found. The most common idioms of number used in this research are chosen and collected from different sources: Idioms Organizer: Organized by metaphor, topic and key word (1992), Longman Idioms Dictionary , The Oxford Dictionary of Idioms.[2;3]

Idiomatic phrases are usually found included within a sentence, and it is difficult to extract the core of the idiom so that it can be looked up in a dictionary. These expressions are often learned in a list, and, unfortunately, the form of the expression presented in the list is probably only one of many variants. In the real world, these expressions are never seen or heard except in a complete sentence. In order to look them up in a dictionary,they have to be extracted from the sentence inwhich they are found. You cannot look up ap hrase that is found within a sentence unless you know [3;9]

Idioms are sometimes called fixed phrases. In the real world, many idiomatic expressions are found in many variations, and this makes them hard to use and even harder to find in a dictionary. What follows is a discussion of the seven kinds of variation shown in this dictionary. Unfortunately,many idiomatic expressions exhibit more than one kind of variation. Fortunately, use of thePhrase-Finder Index to find a particular idiom will eliminate most of the problems caused by variation. It is important to know how the variants are related to each other so you do not thin k that three variants of a single phrase might have three different meanings. Knowing what the core of an idiomatic expression is, and how it can vary, makes it possible to recognize it and use its variants in a far greater number of contexts.[3;10]

Learning a language – that is, navigating around the basic terms, tools, and vocabulary, as well as learning to speak with others – can be a pretty straightforward experience if you have the right resources. But what about learning to speak like a native? That's definitely not a simple task that you can accomplish overnight. Being able to communicate with a fluency that would put you on the same level as the people who have been speaking the language all their lives is a true challenge that many struggle to achieve. More importantly, however, many big obstacles can keep you from rising the ranks to the highest level of fluency and vocabulary when learning English. Spoken by around two billion people across the world and with native English-speaking nations on all six continents, as well as owning the title of the most widely learned second language in the world, you can be sure that possessing the ability to speak a native level of English will prove invaluable in both your personal life and your professional career. In the first paragraph, we discreetly introduced you to some of the most typical expressions used in English across the globe, and most commonly in the United States of America. Idioms are phrases that add value to sentences through figurative or literal meanings.[4;3]

Phraseological units play an important role in the development and history of any language. Famous linguists of phraseology as an independent discipline in linguistics. Associated with the names of V. Vinogradov, N.N. Amosova, A.V. Kunin, N.M. Shansky, T.N. Fedulonkova. From Uzbek linguists Sh. Rakhmatullayev, B. Yoldoshev, A. Mamatov, and N. Ormonova made a great contribution to the study of Uzbek phraseological units. big, Sh.Rakhmatullayev in his "Annotated Phraseological Dictionary of the Uzbek Language" phraseology. to units: defines: "Phrase- as a linguistic unit, at least two independent should consist of words (lexemes) and the phraseological unit is a combination of words or two and moreover, they are interrelated and figurative a combination of words equal to a sentence"1. So, phraseological units are artistic and descriptive of speech participation in the expression of methodological methods rather than a simple statement of thought in design is enough. The structure of phraseological units and free compounds is also semantic are separate units. Phraseological units as a whole or partially have a figurative meaning they can have a phrase or a sentence structure. Stagnation to phraseological units characteristic. Free compounds and words are composed of morphemes will The use of words and free combinations both in the lexical sense and in the figurative sense will have property, but phraseological units are used figuratively. [6;1]

Description of Uzbek and English idioms in numbers:

1. *'On cloud nine'*

English meaning: describes someone extremely happy and excited

Example: My sister has been on cloud nine ever since she successfully bought tickets to see her favorite band.

Uzbek meaning: 'Yettinchi osmonda uchmoq'

According to Sh. Rakhmatullayev's 'Explanatory Phraseological Dictionary of the Uzbek Language' this idiom means 'happy, very pleased' means From the given phrases, it is known that the Uzbek people do not like the number "nine". The number *"seven"* is considered miraculous.

2. Kill Two birds With One Stone

English meaning: 'kill two birds with one stone' simply means solving two tasks at the same time or with one single action.

Example: Whenever I jog, I like listening to English rap music. That way, I kill two birds with one stone: I stay fit while improving my English language skills.

Uzbek meaning: 'Bir o'q bilan ikki quyonni urmoq'

Also in the Uzbek language, there is a similar meaning, but instead of the stone used the word 'gun' and in place of bird used 'rabbit'.

3. *'Like Two peas in a pod*

English meaning: When two people are described as being two peas in a pod, it means that they look, act, or seem extremely similar. It can also mean that the people are emotionally very close. The older form of this expression is as like as two peas, omitting the issue of whether the peas come from the same pod or not. But two peas from the same pod are certainly more likely to look identical than any two random peas, since they're the same type, come from the same plant, and grew under the same conditions. Likewise, things that are two peas in a pod are so like each other that you can barely tell them apart.

Example: The twins are like two peas in a pod

Uzbek meaning: 'Ikki tomchi suvdek o'xshash'

We should admit that in English general meaning, is being similar in acting, looking, and character. However, in the Uzbek language, it is more associated more looking way.

4. *'It takes two to tango'*

English meaning: It means that a situation or argument involves two people and they are both therefore responsible for it.

Example: Divorce is never the fault of the one partner; it takes two. It takes two to tango and so far our relationship has been one-sided.

Uzbek meaning; 'Tanganing ikki tomoni bor'

In the Uzbek language it has a general meaning, it includes any action that has its own history not only about people but also situations, histories, and people's behavior

5. '*From zero to hero'*

English meaning: A situation in which someone changes quickly from being unpopular or unsuccessful to being very popular or successful.

For example; He has gone from zero to hero very quickly-he is now an A-list Hollywood star.

Uzbek meaning: 'Ko'rmaganni ko'rgani qursin'

In Uzbek languages, it has a slightly negative meaning. It means a person quickly gets rich, and because of this, the person will be arrogant, like he lost himself in these situations.

Conclusion. Using numerologic idioms in a speech can make it more interesting and vibrant. We sometimes use some idioms in our oral speeches. Because somehow we find them true in some situations. It can also give information about the historical viewpoints of people about any situation. Using idioms in your speech can easily attract or draw your reader's / listener's attention. This List of commonly used idioms and sayings can help you to speak English by learning idiomatic expressions and translating your Uzbek speeches into English to make it easier to understand. This is an article, which contains Some similar idioms in Uzbek and English that are the most commonly used in Uzbek and the English speakers' everyday lives.

References:

1. Adkins, P. Teaching Idioms and Figures of Speech to Non-native Speakers. Modern Language Journal, 1968.

2. Baker, M. In Other Words: A Course Book on
Translation London: Routledge, 1992.
3. A.Spears, McGraw Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs, Richard USA,2005.
4. The Great Book of American Idioms, Lingo Mastery, 2019.
5. Mirziyayeva,X.O'zbek va Ingliz Frazeologik birliklarida raqamlarning qo'llanilishi.Farg'ona,2023.

CHALLENGES IN TRANSLATING CULTURAL IDIOMS FROM ENGLISH INTO UZBEK

Kipchakova Sanobar
Teacher, Samarkand institute of economics and service
Abdusamatov Abubakr
Student, Samarkand institute of economics and service

Annotation: This article explores the complexities of translating cultural idioms from English into Uzbek, emphasizing the linguistic and cultural challenges faced by translators. Idioms, deeply rooted in the cultural and historical contexts of a language, often carry meanings that are difficult to convey in a target language without losing their original nuance. The article examines the structural and semantic differences between English and Uzbek idioms, highlighting the importance of understanding cultural context, metaphorical meanings, and language-specific imagery. It also discusses strategies for effective idiom translation, such as equivalence, adaptation, and substitution, while considering the potential risks of misinterpretation or loss of meaning. The article aims to provide insights for linguists, translators, and educators, promoting a deeper appreciation of the interplay between language and culture in cross-linguistic communication.

Key words: cultural idioms, translation challenges from English to Uzbek, cross-cultural communication, linguistic equivalence. idiomatic expressions, semantic differences, cultural adaptation, translation strategies.

Аннотация: В этой статье исследуются сложности перевода культурных идиом с английского на узбекский язык, подчеркиваются лингвистические и культурные проблемы, с которыми сталкиваются переводчики. Идиомы, глубоко укоренившиеся в культурном и историческом контексте языка, часто несут в себе значения, которые трудно передать на целевом языке, не потеряв при этом своих первоначальных нюансов. В статье рассматриваются структурные и семантические различия между английскими и узбекскими идиомами, подчеркивая важность понимания культурного контекста, метафорических значений и специфичных для языка образов. В нем также обсуждаются стратегии эффективного перевода идиом, такие как эквивалентность, адаптация и замена, принимая во внимание потенциальные риски неправильного толкования или потери смысла. Цель статьи – предоставить лингвистам, переводчикам и педагогам ценную информацию, способствуя более глубокому пониманию взаимодействия языка и культуры в межъязыковом общении.

Ключевые слова: культурные идиомы, проблемы перевода с английского на узбекский, межкультурное общение, лингвистическая эквивалентность, идиоматические выражения, семантические различия, культурная адаптация, стратегии перевода.

Annotatsiya: Ushbu maqola madaniy idiomalarni ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilishning murakkabliklarini o‘rganib, tarjimonlar duch keladigan lingvistik va madaniy muammolarga urg‘u beradi. Tilning madaniy va tarixiy sharoitlarida chuqur ildiz otgan idiomalar ko‘pincha o‘z tillarida o‘zining asl tuslarini yo‘qotmagan holda yetkazish qiyin bo‘lgan ma’nolarni o‘z ichiga oladi. Maqolada ingliz va o‘zbek iboralari o‘rtasidagi strukturaviy va semantik farqlar ko‘rib chiqilib, madaniy kontekst, metaforik ma’nolar va tilga xos tasvirlarni tushunish muhimligi ta’kidlangan. Shuningdek, u noto'g'ri talqin qilish yoki ma'noni yo'qotish xavfini hisobga olgan holda ekvivalentlik, moslashish va almashtirish kabi samarali idioma tarjimasi strategiyalarini muhokama qiladi. Maqola tillararo muloqotda til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni chuqurroq tushunishga ko‘maklashuvchi tilshunoslar, tarjimonlar va o‘qituvchilar uchun tushunchalar berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: madaniy idiomalar, ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima muammolari, madaniyatlararo muloqot, lingvistik ekvivalentlik, idiomatik iboralar, semantik farqlar, madaniy moslashuv, arjima strategiyalar.

Translating idiomatic expressions from one language to another is one of the most intricate tasks in the field of translation. Idioms, being deeply rooted in the culture, history, and traditions of a language, often defy direct translation. When translating cultural idioms from English into Uzbek, the challenges multiply due to the significant linguistic, cultural, and contextual differences between the two languages.

Understanding Idioms and Their Cultural Significance. Idioms are phrases whose meanings cannot be deduced from the literal meanings of their individual words. For example, the English idiom “kick the bucket” means to die, and “spill the beans” means to reveal a secret. These expressions often carry cultural connotations and imagery that may be unfamiliar to speakers of other languages. In Uzbek, idioms like “it bilan bitni solishtirgandek” (literally, “like comparing a dog and a louse”) convey a unique cultural perspective that cannot be easily aligned with English expressions.

Idioms reflect a society’s values, humor, and worldview. Translating them requires not only linguistic proficiency but also an in-depth understanding of both the source and target cultures.

1. Lack of Direct Equivalents

Many English idioms lack direct equivalents in Uzbek. For example, “bite the bullet” (to face a difficult situation with courage) does not have an idiomatic counterpart in Uzbek. Translators must decide whether to find a similar expression or explain the meaning through paraphrasing.

2. Cultural Contexts

English idioms often originate from Western traditions, literature, or historical events unfamiliar to Uzbek culture. For instance, “to carry coals to Newcastle” (to do something redundant) may confuse an Uzbek audience because Newcastle’s association with coal is not widely known in Uzbekistan.

3. Different Metaphorical Imagery

Languages use different metaphors to express similar ideas. While an English speaker might say “as cool as a cucumber” to describe someone calm under pressure, an Uzbek speaker might use “muzdek qonli” (cold-blooded) to convey a similar concept. Translators need to align metaphors appropriately to retain the intended effect.

4. Preserving Tone and Emotion

Idioms often convey a tone, humor, or emotional nuance that can be challenging to replicate. An English idiom with a playful tone may lose its charm if rendered too literally in Uzbek.

5. Audience Expectations

Translators must consider the audience’s familiarity with idiomatic language. Some idioms may require adaptation to make them more relatable or explanatory translations for clarity.

Strategies for Effective Translation. To address these challenges, translators can employ various strategies:

1. Finding Functional Equivalents

Translators can use an idiom in Uzbek that conveys a similar meaning, even if it differs in wording. For instance, “actions speak louder than words” can be translated as “ish so‘zdan ustun” in Uzbek.

2. Paraphrasing

If no equivalent exists, explaining the meaning of the idiom in simple terms ensures clarity. For example, “a blessing in disguise” might be paraphrased as “dastlab yomon ko‘ringan, ammo oxirida yaxshi bo‘lgan narsa”.

3. Cultural Adaptation

Adapting the idiom to reflect the cultural norms of the target audience can make the translation more impactful. For example, instead of translating “it’s raining cats and dogs” literally, one might say “tinchlik yomg‘iri yog‘moqda” (it’s raining heavily) in Uzbek.

4. Literal Translation with Explanation

In academic or formal texts, providing a literal translation along with an explanation may be appropriate to preserve the original cultural context.

Conclusion. Translating cultural idioms from English into Uzbek is a complex yet rewarding endeavor. It requires more than linguistic skill; it demands cultural sensitivity, creativity, and an understanding of the idiom’s function in the source language.

REFERENCES:

1. Inog‘omjonova Robiya R. & Rustamov Ilkhom T., Investigating Linguistic Challenges Arising from Translating Proverbs from English into Another Language, European Journal of Interdisciplinary Research and Development (2024). This article explores strategies for overcoming linguistic and cultural difficulties when translating idioms and proverbs between English and Uzbek.

2. Jabborova, L., & Kayumova, S., Methods of Translating Phraseological Units from English into Uzbek, New Renaissance Conference (2024). Discusses various translation strategies, including cultural adaptation and semantic equivalence.

3. Alimova, K. M., Issues on Translating English Idioms into Uzbek, Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT (2021). Focuses on preserving semantic and cultural nuances in idiom translation.

4. Uzoqboyeva, R., Lexical and Cultural Problems of Translating English into Uzbek, Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities (2023). Examines the cultural and linguistic challenges in translation, particularly the divergence between source and target languages.

5. Tolipova, M., Problems in Translation of Exclamations in English and Uzbek, News of the NUUz (2024). Highlights cultural and linguistic disparities in translating emotionally expressive language.

6. Bekjanova, Z. I., et al., Challenges of Translating Phraseological Units from English into Uzbek and Other Foreign Languages, Journal of Advanced Scientific Research (2024). Analyzes idioms and proverbs as culturally rooted expressions and discusses contextual variability in translations.

A COMPERATIVE APPROACH TO LINGUISTICS AND TRANSLATION

Kipchakova Sanobar
Teacher, Samarkand institute of economics and service
Abdukhakimov Murodjon
Student, Samarkand institute of economics and service
Ibodova Madina
Student, Samarkand institute of economics and service

Abstract: This article explores the comparative approach to linguistics and its application in translation studies. It highlights the importance of analyzing structural, semantic, and cultural differences between languages to ensure accurate and contextually appropriate translations. The paper also discusses theoretical frameworks such as contrastive analysis and equivalence theory, which underpin comparative linguistics. Additionally, the article examines the role of this approach in practical applications, including machine translation and language learning. The findings suggest that a comparative linguistic perspective is essential for addressing translation challenges and fostering cross-cultural communication.

Key words: Comparative Linguistics, Translation Studies, Contrastive Analysis, Equivalence in Translation, Machine Translation, Cultural Context, Semantic Nuances.

Аннотация: В данной статье исследуется сравнительный подход к лингвистике и его применение в переводоведении. В нем подчеркивается важность анализа структурных, семантических и культурных различий между языками для обеспечения точных и контекстуально соответствующих переводов. В статье также обсуждаются теоретические основы, такие как контрастный анализ и теория эквивалентности, которые лежат в основе сравнительной лингвистики. Кроме того, в статье рассматривается роль этого подхода в практических приложениях, включая машинный перевод и изучение языков. Результаты показывают, что сравнительная лингвистическая перспектива имеет важное значение для решения проблем перевода и содействия межкультурному общению.

Ключевые слова: Сравнительная лингвистика, переводоведение, контрастный анализ, эквивалентность перевода, машинный перевод, культурный контекст, семантические нюансы.

Annotatsiya: Ushbu maqola tilshunoslikka qiyosiy yondashuv va uning tarjimashunoslikka tatbiqini o‘rganadi. To'g'ri va kontekstga mos tarjimalarni ta'minlash uchun tillar o'rtasidagi tarkibiy, semantik va madaniy farqlarni tahlil qilish muhimligini ta'kidlaydi. Maqolada qiyosiy tilshunoslik asosini tashkil etuvchi kontrastiv tahlil va ekvivalentlik nazariyasi kabi nazariy asoslar ham muhokama qilinadi. Bundan tashqari, maqolada ushbu yondashuvning amaliy dasturlarda, jumladan, mashina tarjimasi va til o'rganishdagi roli ko'rib chiqiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, qiyosiy lingvistik nuqtai nazar tarjima muammolarini hal qilish va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik, kontrastiv tahlil, tarjima ekvivalentligi, mashina tarjimasi, madaniy kontekst, semantik nuanslar.

The comparative approach in linguistics and translation involves analyzing similarities and differences across languages to facilitate better understanding and effective communication. This method helps in exploring linguistic universals, cultural nuances, and structural variations, which are crucial for accurate translation.

Importance of Comparative Linguistics in Translation

1. Structural Differences: Comparative linguistics focuses on syntax, morphology, and phonology differences between languages. Translators must grasp these differences to maintain the original text’s meaning and style.

2. Cultural Context: Languages carry cultural values. A comparative approach aids in capturing idiomatic expressions, proverbs, and cultural references accurately.

3. Semantic Nuances: Words and phrases often have multiple meanings. Comparative linguistics helps in understanding context-dependent meanings, ensuring the translation aligns with the original intent.

4. Pragmatic Considerations: Beyond word-for-word translation, understanding the use of language in different social contexts is vital.

Theoretical Frameworks. Contrastive Analysis Hypothesis (CAH): Emphasizes the role of comparing language pairs to predict areas of difficulty. Equivalence in Translation: Focuses on achieving the closest natural equivalent in the target language.

Practical Applications. Machine Translation (MT): Comparative linguistics is foundational for developing MT systems.

Language Learning enhances second-language acquisition by identifying language transfer issues.

Comparative linguistics examines the similarities and differences between languages to understand their historical connections, structures, and development.

Translation involves transferring meaning from one language to another, making a comparative understanding of linguistic structures essential.

Core Areas of Comparison

Phonology: Comparison of sound systems across languages.

Morphology: Study of word formation and structure.

Syntax: Analysis of sentence structures and grammatical rules.

Semantics: Examination of meaning in words and sentences.

Pragmatics: Contextual use of language.

Translation Theories and Comparative Linguistics

Equivalence in Translation: How linguistic and cultural differences affect the concept of equivalence.

Dynamic vs. Formal Equivalence: Adapting translation strategies based on comparative linguistic insights. Translating with a purpose, influenced by comparative studies of language function.

Challenges in Translation from a Comparative Perspective

Cultural Nuances: How cultural differences impact linguistic structures and expressions.

Idiomatic Expressions: Difficulty in translating phrases with no direct equivalent.

Polysemy and Homonymy: Words with multiple meanings in one language may not have a one-to-one match in another.

5. Methodological Approaches Descriptive Method: Analyzing and describing differences and similarities without imposing judgments.

Contrastive Analysis: Systematic comparison to identify potential areas of difficulty in translation.

Corpus-based Studies: Using corpora to analyze real-life translations and linguistic patterns.

Applications in Translation Practice

Machine Translation: Role of comparative linguistics in improving algorithms.

Interpreting: Real-time linguistic comparison in oral translation.

Language Pedagogy: Teaching translation skills with a comparative approach to enhance accuracy and fluency.

Case Studies

Analyze examples of translation between specific language pairs to highlight comparative linguistic challenges and solutions.

Conclusion. Summarize the importance of a comparative approach in bridging linguistic gaps and improving translation quality. Highlight future research areas, such as the integration of AI in comparative linguistics and translation.

References:

1. Catford, J. C. (1965). A Linguistic Theory of Translation. Oxford University Press.

2. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.

3. Jakobson, R. (1959). “On Linguistic Aspects of Translation.” In On Translation, edited by R. A. Brower, 232–239. Harvard University Press.

4. Hatim, B., & Munday, J. (2004). Translation: An Advanced Resource Book. Routledge.

5. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. Brill.

6. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1995). Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. John Benjamins Publishing.

“AYIQ” SO‘ZINING IKKILAMCHI NOMLASHGA JALB QILINISHI

Mirsanov Bobomurod Muhammadiyevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universitetiSamarqand filiali
“O‘zbek tili va xorijiy tillar” kafedrasi mudiri,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Annotasiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilida o‘simliklarni nomlanishda ayiq so‘zining ikkilamchi nomlanishga jalb qilinishi va ularing motivlashuvi bilan bog‘liq masalalar ensiklopedik lug‘atlar asosida tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar: ayiqgul, ayiqgullilar, ayiqmeva, ayiqmurut, ayiqtovon, ayiqtovongullilar, ayiqtovondoshlar, ayiqquyruq, ayiqquloq.

Hammaga tanish hayvonlardan biri ayiqdir. Xalq og‘zaki ijodi – folklorda ayiq haqida maqol va matallar to‘qilgan, ertaklar yaratilgan, badiiy asarlar yozilgan, badiiy filmlar yaratilgan. Bu o‘rinda ularni eslatib o‘tirish shart emas. Quyida ushbu ajoyib hayvonning nomi yordamida yuzaga kelgan o‘simlik nomi haqida hamda ularning motivlashuvi yuzasidan ma'lumot berib o‘tmoqchimiz.

Motiv inson faoliyatida muayyan maqsadni bajarishga sabab bo‘luvchi omil. Motiv shaxsni harakatga va faoliyatga undovchi, ehtiyojning yuksak shakli sifatida paydo bo‘luvchi ichki turtki hisoblanadi. Ehtiyoj va instinkt, mayl va hissiyot, ideal va boshqalar motivlar jumlasiga kiradi [4:18].

SL.Rubinshteyn motivning psixologik mohiyati to‘g‘risida quyidagi mulohazalarni bildiradi: motivatsiya - bu psixika orqali hosil bo‘ladigan determinatsiyadir; motiv - bu shaxs xulq-atvorining kognitivistik jarayonini bevosita tashqi olam bilan bog‘lovchi sub’ektiv tarzda aks etish demakdir. [5:162].

Motiv hissiyot bilan ham bog‘liq bo‘lib, ular xulq-atvor mohiyatidan tashqarida bo‘lmaydi, balki hissiy kechinmalar, motivlashgan omillar tizimi bilan uzviy aloqaga egadir [5:162].

Motivlashgan tizimning tarkiblari amaliyotda ruyobga chiqaruvchi nafaqat

faoliyatnigina anikqash bilan cheklanib qolmasdan, balki faoliyatni keyingi istiqbol rivoji yoki uning boshqa sohalar bilan qorishib ketish ehtimoli darajasini ham belgilaydi [5:163].

A.N.Leontevning fikricha, faoliyatning tuzilishi: maqsadga qaratilgan xatti-harakatlar va operatsiyalardan iboratdir. Odatda faoliyat o‘zining predmeti va motiviga ega bo‘lib, agarda motiv bilan predmet (jism, narsa) o‘rtasida mutanosiblik (moslik) vujudga kelsa, demak shundagina u tub ma’nodagi faoliyatga aylanadi [5:164].

Inson umri davomida o‘z hayotiy ehtiyojlarini qondirish jarayonida o‘simliklar dunyosi bilan ham, hayvonot dunyosi bilan ham muayan muloqatda bo‘ladi, ayrimlari inson hohish irodasiga zid o‘laroq zararli yoki foydasiz bo‘lishi mumkin.

O‘simliklarning ayrimlari, ularning biror a’zosi insonga tanish hayvonlarning o‘zini, ayrim esa hayvonning biror a’zosini eslatish mumkin. Ba’zi hayvonlar, aksincha, biror o‘simlikni yoki o‘simlikning biror a'zosini eslatadi. Bunday vaziyatlarda eslatilgan jihat ko‘pincha o‘simlik va hayvonlarga nom berishda bir vosita rolini o‘tashi mumkin. Ayni nom berish jarayonida insonning u yoki bu o‘simlikdan, hayvondan manfaatdor emasligi ta’sirida

nomlayotgan narsaga nisbatan salbiy munosabati sezilib qoladi. Ayrim nomlar betaraflikni, xolis munosabatni aks ettiradi.

Ayiqtovon (Ranunculus) - ayiqtovondoshlarga mansub ko‘p yillik va ba’zan bir yillik o‘simliklar turkumi. Barglari panjasimon bo‘lma va o‘yma. Gullari sariq. Mevasi parcha, apokarp, quruq. [1:18].

AYIQTOVONLAR (Ranunculus) - ayiqtovondoshlar oilasiga mansub ko‘p yillik (ba’zi turlari bir yillik) o‘simliklar turkumi. Yer yuzida 600 ga yaqin turi, shu jumladan O‘rta Osiyoda 65 turi bor; ko‘proq sernam yerlarda, O‘rta Osiyoda esa cho‘l va adirlarda ham o‘sadi. A. poyasining uz. 15-60 sm, ba’zan 80 sm ga boradi; gullari sariq, to‘g‘ri (aktinomorf), qo‘sh gulqo‘rg‘onli. Gulkosa va gultojisi 5 bargli, har bir tojbargning tagida qipiqsimon o‘simta b-n yopilib turadigan shira bezi bor, changchi va urug‘chilari ko‘p. Gulo‘rni ba’zi turlarida tuksiz, boshqalarida sertuk. Barglari panjasimon uyma, poyaning pastidan yuqorisiga tomon maydalashib boradi. Mevasi apokarp va quruq (q. Meva). A.ning O‘zbekistonda 32 turi (ko‘proq R.pinnatisectus, R.linerilobus, R.Severtzovii va b.) o‘sadi. Tarkibida zaharli modda — anemonol bo‘lgani uchun A. li o‘tloqlarda mol boqish xavfli. A. o‘rib quritilganda zaharsizlanadi. Ba’zi turlari xushmanzara o‘simlik sifatida ekiladi.[3:159]

Ayiqtovondoshlar (Ranunculaceae) - ikki urug‘ pallalilardan ayritojdorlar qabilasiga mansub o‘t o‘simliklar oilasi. Aksariyati ko‘p yillik. Barglari yonbargchasiz, ko’pchiligida panjasimon bo‘lma yoki o‘yma, ba’zi turlarida esa qirqma oddiy. Gullari ikki jinsli va to‘g‘ri (faqat ayrimlaridagina zigomorf). Gulqo‘rg‘oni oddiy tojsimon yoki ba’zan qo‘shqavat. Bir qancha turlarida ko‘p sonli changchi va urug‘chilar bor. Mevasi bargak yoki donacha, parcha. [(1: 18].

AYIQTOVONDOSHLAR (Ranunculaceae) — ikkipallalilar sinfining ayritojlilar kenja sinfiga mansub o‘simliklar oilasi. A. asosan ko‘p yillik (ba’zilari bir yillik) o‘t. Buta yoki chala buta turlari ham uchraydi. Barglari ketma-ket (ba’zi turlarida qarama-qarshi) o‘rnashgan, ko‘pincha yon bargchasiz, panjasimon - o‘yma yoki qirqma, oddiy (ba’zilarida murakkab). Gullari ikki jinsli, ko‘pchilik turlarida to‘g‘ri (aktinomorf), ayrim turlarida qiyshiq (zigomorf). Gulqo‘rg‘oni oddiy yoki qo‘shqavat. Sallagul (Paeonia), suvyig‘ar (Aquilegia), parpi (Aconitum), isfarak (Delphinium), ayiqtovon (Ranunculus) kabi turkumlarga mansub o’simliklarning gulkosasi, ko’pchilik turlarida esa gultojlari ham besh bargli. [3:159]

Ayiqtovonlar (Ranunculales) – gulli o‘simliklardan Magnoliopsida sinfi, Ranunculidae kenja sinfining tartibi. [1: 18].

Ayiqquloq (Verbascum thapsus) - sigirquyruqdoshlarga mansub o‘simlik, sigirquyruqning bir turi. [1: 18].

AYIQO‘T (Tithymalus rapulum) sutlamadoshlar oilasiga mansub tuganakli ko‘p yillik o‘simlik. Bo‘yi 8-25 sm. Poyasi yakka, silindirsimon.. Barglari mayda, yassi. Mevasi (ko‘sagi) shakli tuxumsimon. Martda gullab, iyunda meva beradi. Toshkent, Samarqand va Buxoro viloyatlaridagi adir va tog‘ zonalarida o‘sadi. A.ning tuganaklarida 5% gacha smola va 0,5-0,6% kauchuk bo‘lib, smola tarkibida uchuvchan zaharli modda bor. A.ning quritib maydalangan yer osti qismi (tuganagi) xalq tabobatida sil kasalligini davolashda, shuningdek, surgi sifatida ishlatiladi.[3:160].

Ayiqo‘t (Tithymalus rapulum (Kar. et Kir.) Kl. yet Gurke) – sutlamadoshlar oilasiga mansub adir, tog‘da o‘sadigan dorivor ko‘p yillik o‘t. [1: 18].

Ayiqmurut, xirsmurut (Purus regelli) - ra’nodoshlar oilasiga mansub past bo‘yli daraxt. O‘rta Osiyo (G‘arbiy Tyanshan, Pomir - Oloy) da tarqalgan. Toshkent, Samarqand, Surxandaryo va Qashqadaryo viloyatlarida o‘sadi. Ayiqmurut noqulay, suvsiz toshloq sharoitda, quruq tog‘ yon bag‘irlarida va hatto qoyalarning yoriqlarida ham uchraydi. Aprelda gullab, avgustning oxiri va sentabrning boshlarida pishadi. Mevasi qattiq dumaloq, qattiq, diametri 2-3 sm. Ayiqmurutning mevasi uzilib, 10-12 kun o‘tgach, yumshab shira tortganidan so‘ng iste’mol qilinadi. Mevasining qaynatmasidan tomoq og‘rig‘ini davolash va yuqumli kasalliklarning oldini olishda foydalaniladi. Ayiqmurutdan payvandtag sifatida, yangi nok navlari yetishtirishda, quqruqtuproqli janubiy tog‘ yonbag‘rlarini o‘zlashtirishda va manzarali o‘simlik sifatida foydalanish mumkin. [3:159].

N.Mamatovning “O‘zbek tilidagi hozirgi qo’shma so’zlar lug’ati”da ayiqgul, ayiqgullilar, ayiqmeva, ayiqmurut, ayiqtovon, ayiqtovongullilar, ayiqtovondoshlar, ayiqquyruq, ayiqquloq kabi qo‘shma so‘zlar keltirilgan. [2:9].

Xulosa va takliflar. Ko‘rib o‘tilganlardan ayon bo‘ldiki, ayiq va uning a’zosi nomi bilan shakllangan qo‘shma nomlarda assotsiativ tafakkurning o‘xshatish assotsiatsiyasi qonuniyati muhim rol o‘ynaydi. Shunga muvofiq tarzda o‘xshatish ob’ekti, o‘xshatish obrazi va o‘mahatma belgi munosabati orqali kechgan jarayon ta’sirida o‘xshatish oborotiga teng keladigan aniqlovchi komponentdan va o‘simlik nomidan iborat murakkab nom yuzaga keladi. Keyingi bosqichda ro‘y beradigan ellipsislashuv jarayoni natijasida o‘xshatish obrazining nomidan iborat komponentlar o‘simlikning qo‘shma nomiga aylanadi.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, tarkibida ayiq so‘zi ishtirok etgan o‘simlik nomlari nemis va o‘zbek tillarida bir necha bo‘lib, ularning ayrimlarida ayiq so‘zining qo‘llanilishi shunchaki simvolik xarakterga ega, ayrim nomlar tarkibida aniqlanmishning o‘xshash jihatlari nazarda tutiladi. Umuman olganda bunday o‘simlik nomlarida xalqona soddalik aks etib turadi, ularda xalqona tasavvurning izlari seziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Абдуллаев А.А., Мадумаров Т.А., Дариев А.С., Сатторов Б.Х., Рўзматов Э.Ю., Сирожидинов Б.А. Биологиядан қисқача изоҳли луғат.//Методик қўлланма.- Тошкент: Наврўз, 2016.- 419 б
2. Н.Маматов. Ўзбек тилидаги ҳозирги қўшма сўзлар луғати. –Т.: «Fan va texnologiya»,2019, 368 бет.
3. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, ўн икки томлик. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.
4. . «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. M harfi. –T.: 2006. 761-bet.
5. Ғозиев Э. Умумий психология. Психология мутахассислиги учун дарслик I китоб, Университет нашриёти, 2002. – 238 бет.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ЦВЕТОВЫМ КОМПОНЕНТОМ

Мустафаева Матлуба Илхомжон кизи
Магистр 1 курса Университета точных и социальных наук mustafayeva.mat98@gmail.com
Бекмуродова Фируза *- Научный руководитель*

Аннотация: Статья посвящена исследованию фразеологизмов с цветовыми компонентами в русском и английском языках. В работе анализируются основные типы фразеологических единиц, содержащих цветовые термины, и их роль в формировании образности и стилистической выразительности речи. Фразеологизмы с компонентом цветообозначения могут передать уникальный аспект культуры. Но большинство фразеологизмов каждого языка отличаются своей национальной спецификой.

Ключевые слова: фразеологическая единица, компоненты цветообозначения, языковая картина мира, национально-культурный колорит.

Annotation: The article is dedicated to the study of idioms with color components in Russian and English. The paper analyzes the main types of phraseological units containing color terms and their role in shaping the imagery and stylistic expressiveness of speech. Idioms with color components can convey unique aspects of culture. However, most idiomatic expressions in each language are characterized by their national specificity.

Keywords: phraseological unit, color designation components, linguistic worldview, national-cultural flavor.

Annotatsiya: Maqola rus va ingliz tillaridagi rangli komponentlari bo‘lgan frazeologizmlarni o‘rganishga bag‘ishlangan. Ishda rangli atamalarni o‘z ichiga olgan asosiy frazeologik birikmalar turlari va ularning nutqning tasviriyligi hamda stilistik ifodali bo‘lishidagi roli tahlil qilinadi. Rangni ifodalovchi komponentlarga ega frazeologizmlar madaniyatning o‘ziga xos jihatlarini ifoda etishi mumkin. Biroq, har bir tilning ko‘pgina frazeologizmlari o‘zining milliy xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Kalit so‘zlar: frazeologik birikma, rangni ifodalovchi komponentlar, tilning dunyoqarashi, milliy-madaniy rang-baranglik.

Система цветообозначений в английском и русском языках разветвлена и имеет сложную структуру. В связи с тем, что цветовая символика имеет свои особенности в каждом языке, данный аспект лингвистики широко изучается отечественными и зарубежными ученым.

В процессе знакомства с иностранным языком и его усвоением, мы одновременно проникаем в новую национальную культуру и получаем огромное духовное богатство, собранное в данном изучаемом языке. Мы имеем возможность приобщиться к культуре и истории народа изучаемого языка. Фразеология как неотъемлемая часть и своеобразная сокровищница любого языка может способствовать этому приобщению. Очевидно, что фразеологизмы и фразеологические сочетания отражают многовековую историю английского народа, своеобразие его культуры, быта, традиций.

Проблема изучения фразеологических единиц языка широко освещена в работах Ш. Балли, Виноградова В. В., Кунина А. В., Телии В. Н., Шанского Н. М. и многих других отечественных и зарубежных лингвистов, но несмотря на то, что проблематика

фразеологических единиц достаточно разработана, единого подхода к определению фразеологизмов до сих пор не выработано. Шарль Балли впервые систематизировал словосочетания в своей работе «Французская стилистика», поэтому именно его по праву считают родоначальником теории фразеологии. В своих работах он выделяет следующие типы словосочетаний: свободные словосочетания, т.е. такие сочетания, которые распадаются после образования, не имеющие устойчивости; привычные сочетания - это словосочетания допускающие некоторые изменения, имеющие относительно свободную связь между компонентами; фразеологические ряды - такие группы слов, в которых два логически взаимосвязанных понятия сливаются в одно, они допускают перегруппировку составляющих компонентов; фразеологические единства - это сочетания, которые выражают целостное понятие, т.к. слова, которые их составляют, утратили свое прямое значение. В таких словосочетаниях перегруппировка компонентов не допускается [2;8]. Очевидно, что концепция Ш. Балли строится на дифференциации по степени устойчивости сочетаний слов: словосочетания, в которых возможна группировка имеющихся компонентов, и сочетания, в которых такая группировка невозможна [1;69].

Впоследствии Ш. Балли пересмотрел свою классификацию и сделал вывод, что промежуточными типами сочетаний чаще всего выступают обыденные словосочетания и фразеологические цепочки. Поэтому лингвист останавливается на основных двух типах словосочетаний: свободные сочетания слов, а также фразеологические единства, т.е. такие сочетания слов, компоненты которых потеряли свое самобытное значение в результате частого использования фразеологизма. У целостного сочетания слов появляется новое значение, которое отсутствует у составляющих его элементов. Ш. Балли отмечает, что такое сочетание можно сравнить с химическим соединением, и обращает внимание на то, что если фразеологическое единство часто употребляется в контексте, то сочетание слов равно значению составляющих его слов [2;60].

Кунин А. В. в своих работах по фразеологии определяет фразеологическую единицу как неизменную комбинацию лексем с полностью или частично реконструированным значением [4;46].

Возникновение трудов Виноградова В. В. в области фразеологии русского языка послужило важным шагом для изучения проблемы английской фразеологии в российской лингвистике, так как благодаря работам Виноградова В. В. фразеологизмы стали определяться более обоснованно. Он полагал, что фразеологические единицы являются устойчивыми вербальными комплексами, противоположными свободным синтаксическим комбинациям, воспроизводимые как готовые языковые образования, не создаваемые, а воспроизводимые только в речи [3;85].

Телия В. Н. подчеркивает, что в каждом языке есть такие единицы, которые образуют его номинативную составляющую, а также варианты группировки этих единиц в словосочетания. Каждый язык имеет синтаксический состав, который отличается от общих правил сочетания номинативных компонентов, являющие собой лексико-синтаксические отклонения. Комплекс таких языковых составляющих относится к характерному для каждого языка фразеологическому компоненту. Элементы фразеологического состава могут выступать как общность литературных, мифологических, религиозных, фольклорных текстов; довольно часто фразеологизмы включают в свой смысл мораль этих текстов, вбирая в себя главную идею сюжета.

Шутки, каламбуры, крылатые выражения, т.е. цитации тоже включают во фразеологический фонд языка [7,43-44].

Фразеологизмы есть отражение национального духа, менталитета, культуры, мировоззрения народа - носителя языка. Фразеологизмы в полном смысле слова во все времена опосредованно отражали мысли и чувства людей, социальную систему и идеологию времени. [5,75]. Кроме того, фразеологизмы формировались в соответствии с грамматической структурой, лексическими особенностями и фонетическими законами языка.

Видная представительница современной русской лингвистики Т.З. Черданцева, говоря о значимости фразеологизмов с точки зрения языковой картины мира, отмечает, что «идиоматика каждого языка есть ценное наследие, отражающее мировоззрение, национальную культуру, традиции и обычаи, верования, мечты и историю народа, говорящего на этом языке. Фразеологизмы с компонентом цветообозначения отражают национальное мышление народа. Национальное мышление -мировоззрение, объединяющее в рамках категорий и форм родного языка интеллектуальные, духовные, волевые качества народа и формы, способы проявления этих качеств языке. [6,25]. Исследование на лексическом уровне национального менталитета народа, его национальных и духовных особенностей, выдвигает необходимость изучения фразеологизмов английского языка, связанных с названиями цвета и дает возможность исследовать структуру английского языка, а также особенности социально-культурного образа жизни английского народа, его национальное мышление. Это совершенно логично, поскольку каждый народ по разному относится к цвету и придает каждому цвету самый различный смысл. Этот фактор является также исторической категорией и находит отражение (в той или иной форме) в устойчивых фразеологизмах, формирующихся на протяжении столетий и в определенном смысле характеризующих мировоззрение народа.

Цвет имеет огромное значение в жизни современного человека. Зачастую от него напрямую зависит настроение, эмоции и даже физическое самочувствие людей. Цвет вызывает у человека различные чувства: возбуждение, покой, равнодушие, негодование и радость, ощущение холода или тепла, что, несомненно, воздействует на физиологию и психику.

Разные цвета по-разному воздействуют на человеческую душу -вдохновляют или угнетают, рождают ощущение тепла или прохлады. Фразеологизмы, имеющие в своем составе черный элемент цвета часто несёт экспрессивную функцию. Усиливая отрицательную оценку негативных эмоций. Отражая мрачное состояние стать «чернее ночи» О человеке в очень плохом настроении, чем-то сильно недовольном. «Николай Сергеевич стал, по ее собственному выражению, чернее тучи, ничего не сказал… и вдруг после обеда собрался и был таков» (Ф. Достоевский); «черный день» - день, когда произошли тяжелые или трагические события, день беды, символ печали встречается в произведениях у Л. Толстого или в народных сказках.

Черный цвет в английской фразеологии считается символом темноты и мрака, образы зла и тьмы также бывают облачены во все черное: black sheep-ударить лицом в грязь; black mood- без настроения, унылый, нервный;

У многих народов мира в отношении к белому цвету наблюдается определенное сходство - белый цвет white представляется символом чистоты, непорочности и

невинности: a white lie- белая ложь, небольшая ложь, сказанная с благими намерениями или для того, чтобы избежать обиды, белая ворона-человек, который выделяется на фоне других, отличается от окружающих.

Красный цвет указывает на физиологическое проявление таких сильных эмоций, как гнев, злость, страх, иллюстрируя такие фразеологизмы, как красное лицо, краснеть от стыда, смущения и т.д Как и в русском языке красный цвет в английском языке часто выражает нервозность, гнев, стыдливость, и даже материальные затруднения. Например: to see red-разгневаться, прийти в бешенство; red as beet- красный от злости; red with anger- покраснеть от злости; to be in red- быть в тяжелом материальном положении, быть в долгах; come out of red – избавиться от долгов, расплатиться с долгами.

Заключение: Такое явление, как цвет, охватывает все стороны человеческой жизни, причем одно и то же понятие может приобретать как положительную, так и отрицательную оценку. Цвет выступает в качестве содержательного элемента культуры, с помощью которого можно охарактеризовать, систематизировать предметы, социальные установки и нравственные понятия. Как видно, фразеологизмы тесно связаны национальным колоритом народа и они могут иметь много разных значений в разных культурах.

Список литературы:

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. - Л. : ЛГУ, 1989. - 208 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика. - 2-е изд. - М. : Эдиториал УРСС, 2001. - 392 с.
3. Виноградов. В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Лексикология и лексикография. - М. : Наука, 1986. - 182 с.
4. Кунин, А. В. Что такое фразеология / А. В. Кунин. - М. : Наука, 1966. - 93 с.
5. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание. - М. : Просвещение, 1977.- 225 с.
6. Смит Л.П. Фразеология английского языка. – М. : Учпедгиз, 1959.-208с.
7. Телия В. В. Метафора как модель смысла произведения и ее экспрессивно-оценочная функция. Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – 103 с.

SHAROF RASHIDOV ASARLARIDA BOG‘LOVCHILARNING USLUBIY XUSUSIYATLARI

O‘ROQOVA SHOHSANAM LUQMON QIZI
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Lingvistika: o‘zbek tili 2-kurs magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy, publitsistik va rasmiy uslublarga xos matnlar misolida bog‘lovchilarning uslubiy xususiyatlarilar yoritilgan. Bog‘lovchilarning uslubiy xususiyatlari misollar, xususan, Sharof Rashidov asarlari misolida tahlil qilingan**.**

Kalit so‘zlar: bog‘lovchi, uslub, ma’no, munosabat, nutq, matn, vazifadosh uslub.

RESUMES: This article discusses the stylistic features of connectors, using texts typical of artistic, journalistic, and formal styles. The methodological features of the binders are analyzed by examples, in particular, by the works of Sharof Rashidov.

Key words: connective, style, meaning, attitude, speech, text, function

Funksional stilistika — tilshunoslikda alohida yo‘nalish sifatida shakllanganidan beri, zamonaviy stilistikaning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida funksional metodologiya tadqiqotchilarning e’tiborini jalb qilmoqda. Insonlar o'zlarining ijtimoiy faoliyatlarida tilning barcha vositalaridan — fonetik, grammatik, leksik, frazeologik birliklardan foydalanganda, ularni birinchi navbatda o‘z ehtiyojlariga qarab, suhbat mavzusiga, vaziyatga qarab tanlab ishlatadilar. Tilimizdagi vositalarning bir necha shakllari, sinonimik xilma-xilligi bunga imkon beradi. Bu tanlov til birligi ayrim uslublarda muloqot jarayonida aniq metodologik chegaralashni talab qiladi. Ijtimoiy muhitda til birliklarini tanlab ishlatish zaruriyati va ularning ilmiy-amaliy tahlili lingvistika sohasida yangi yo‘nalish — funksional stilistika yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Stilistik ma’no nafaqat stilistik so'zlarda, balki tilning barcha so'zlarida mavjud. Ba’zi so‘zlarda potentsial tarzda mavjud bo‘lgan bu ma’no, kontekstda, so‘zlarning o‘zaro ta’siri natijasida ifodalanadi. Yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda, barcha til birliklarining, ayniqsa bog‘lovchilarining metodologik xususiyatlari mavjud. Tilda ma'lum bir bog‘lovchining yetarlicha ishlatilmasligi yoki bog‘lovchining o‘zi qandaydir maxsus tarzda qo‘llanilishi mumkin. Masalan, suhbatda bu bog‘lovchi kamdan-kam ishlatiladi. U rasmiy, jurnalistik va badiiy uslublarida yoki bog‘lovchilarida keng qo‘llaniladi. Yuqoridagi uslublarda bir xil hajmdagi matnni tahlil qilish quyidagi natijalarga olib keldi:

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksi matnida, rasmiy uslubga asoslangan holda, bog’lovchi 4 ta joyda ishlatilgan. (Masalan, uch yuzdan besh yuz marta asosiy hisoblash miqdori yoki ba'zi huquqlardan mahrum etish, uchdan besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish yoki uchdan besh yilgacha qamoqqa olish).

Publististik matn misolida esa bu bog’lovchi ishlatilmagan. Ammo media va ijtimoiy tarmoqlarda ko'plab sarlavhalarga yoki bog’lovchilarga murojaat qilinadi. Masalan: “Finlyandiya birinchi sinf yoki noyob maktab qoidalari”, “G‘urur yoki takabburlik yoki to'rt kunlik karantin to‘ylarining oqibatlari”, “Nomusiz biznesmenlar yoki “buxanka” nonining pasayishi”, “Intellektualarga eslatma yoki yo‘qolgan “urush” qabilalari". Sharof Rashidovning “Kashmir qo‘shig‘i” qissasidan birorta ham bog‘lovchi umuman ishlatilmagan. Bu shuni anglatadiki, bog‘lovchilar har doim ham badiiy uslubda ishlatilmaydi. Stilistikaning alohida fan sifatida shakllanishi bilan birga, funksional metodologiya ham zamonaviy stilistikaning

markaziy yo‘nalishlaridan biri sifatida tadqiqotchilarning diqqat markaziga tushdi. Insonlar o‘zlarining ijtimoiy faoliyatlarida tilning barcha vositalaridan — fonetik, grammatik, leksik, frazeologik birliklardan foydalanganda, ularni birinchi navbatda o‘z ehtiyojlariga qarab, suhbat mavzusiga va vaziyatga qarab tanlab ishlatadilar. Tilimizdagi vositalarning bir nechta shakllari, sinonimik xilma-xilligi bunga imkon beradi. Bu tanlov til birligi ayrim uslublarda muloqot jarayonida aniq metodologik chegaralashni talab qiladi. Ijtimoiy muhitda til birliklarini tanlab ishlatish zaruriyati va ularning ilmiy-amaliy tahlili lingvistika sohasida yangi yo'nalish — funksional stilistika yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi. Stilistik ma'no nafaqat stilistik so'zlarda, balki tilning barcha leksemalarida mavjud. Ba’zi so‘zlarda potentsial tarzda mavjud bo'lgan bu ma’no, kontekstda, so‘zlarning o‘zaro ta’siri natijasida ifodalanadi. Yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda, barcha til birliklarining, ayniqsa bog‘lovchilarining metodologik xususiyatlari mavjud. Tilda ma'lum bir bog‘lovchining yetarlicha ishlatilmasligi yoki bog’lovchining o'zi qandaydir maxsus tarzda qo‘llanilishi mumkin. Masalan, suhbatda bu bog’lovchi kamdan-kam ishlatiladi. U rasmiy, jurnalistik va badiiy uslublarida yoki bog’lovchilarida keng qo'llaniladi. Yuqoridagi uslublarda bir xil hajmdagi matnni tahlil qilish quyidagi natijalarga olib keldi:

M. N. Kojinaning ta'kidlashicha, "funksional stilistika – bu muloqotning turli sohalarida til qonunlarini umumlashtiruvchi nutq bo'lib, inson faoliyatining bir yoki boshqa sohasiga moslashish darajasi, shuningdek, funksional uslublarda va boshqa funksional metodologik shakllarda til vositalarini tanlashning me'yorlari va moslashishi – bu tilshunoslikning tizimini o'rganadigan fanidir." Nutq jarayonida til birliklarini tanlash, ayniqsa bog’lovchilarni ishlatish, yanada xilma-xillashadi. Ya'ni, bir bog’lovchi bir uslubga xos bo'lishi mumkin, boshqasiga esa xos bo'lmasligi mumkin. Misol uchun: yuqoridagi tahlil yoki bog’lovchi. fors tilidan kelib chiqqan bog’lovchi, o'zbekchaIzohli lug'atda bog’lovchilarga sinonim sifatida keltirilgan va diniy uslubga moslashtirilgan deyilgan. Bir nechta she'r yoki pyesa yozgan va butun adabiyot nuqtayi nazarini tushunganini iddao qilgan odamlar bo'lgan. (N. Safarov, "Olovli izlar.")OTIL va uning bog’lovchi arab tilidan kelib chiqqan bo'lib, ular teng bo'laklar va jumlalarni bog'lash uchun xizmat qilishi aytilgan (1-jild, 430-bet). Shuningdek, bu lug'atda (a) sifatida talaffuz qilinishi keltirilgan: Va, siz buni qildingizmi?! (1-jild, 430-bet). Lug'atni aniqlash uchun, bu ikki so'z faqat shaklan bir xil bo'lgani sababli, rim raqamlarini (I, II) kiritish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki "va" ning predlog sifatida ishlatilishi uning semantikasiga aloqasi yo'q. "Va" bog’lovchisi publististik uslubda juda samarali ishlaydi.

So'z o'z mohiyati jihatidan tilning va bir vaqtda nutqning juda murakkab, ko'p jihatdan ma'noli elementi bo'lib, deyarli barcha lingvistika sohalarida o'rganiladi: fonetika, fonologiya, leksikologiya, stilistika, frazeologiya.

Agar fonetikada so'zning tovush tuzilishi va unga bog'liq muammolar, masalan, talaffuz normasi o'rganilsa, grammatikada uning kategoriyalarga bo'linishi, morfologik shakllar, aniq qo'llanish funksiyalari, leksikologiyada semantik jihatlar – ma'no o'zgarishi, kengayishi, torayishi, ma'no uzatish va boshqalar, frazeologiyada esa uning figurativ ma'noda ishlatilishi bilan bog'liq masalalar o'rganiladi. Ayni paytda, yuqorida sanab o'tilgan lingvistikaning turli sohalarida so'zni o'rganishning asosiy sababi uning mazmuniga bog'liq, chunki bir xil so'z turli kontekstlarda turlicha ma'no va rolga ega bo'lishi mumkin. Masalan, sifat turkumidagi so'zning asosiy funksiyasi otning belgisini belgilash bo'lsa, otning asosiy funksiyasi esa obyektni nomlash bilan aniqlanadi. Lekin biz ko'pincha otni fe'l sifatida, sifatni ifodalashda ishlatilishini

ko'ramiz. Bu holatni hisobga olishimiz kerak. Buni biz bog’lovchilarda ham ko'rishimiz mumkin. Bizning fikrimizni yanada ravshan qilish uchun quyidagi misollarga qaraylik:

1. Gullar bir-biridan chiroyliroq, gullar bir-biridan chiroyliroq, bir-biriga qaraganda chiroyliroq.

2. Kimdir kimnidir sehrlagan: yo Bambur yo Nargiz , yoki Nargiz yoki Bambur.

3. Lola kirib keldi va barcha qizlarning sevimli qo'shiqlarini aytishni boshladi.

4. Nargiz va Bambur o'z maqsadlariga erishdi.

Aftidan, birinchi jumlada, so'z o'zining asosiy raqamli funksiyasidan kelib chiqqan holda, bog’lovchi kabi funksiya bajaradi, ya'ni takroriy funksiya sifatida ishlatiladi. Ikkinchi jumlada esa bog’lovchi o'xshash funksiyada ishlatilgan. Uchinchi jumlada, yuk bog’lovchi sifatida ishlatilgan, to'rtinchi jumlada esa yordamchi teng bog’lovchi sifatida ishlatiladi. Boshqacha aytganda, bir vaqtning o'zida biz yordamchi va yukning o'z funksiyasiga ko'ra bog’lovchiga o'tganini ko'ramiz. Mashhur olim Sh. In Ballining nazariyasida bu holat funksional transpozitsiya deb ataladi. Mustaqil so'zlar, masalan, otlar, sifatlar va fe'llar, paradigmatik chiziqdan sintagmatik chiziqqa o'tganida yangi ma'nolar va funksiyalarni kashf qilishni boshlaydi, shu chiziqning ichki qonunlariga bo'ysunib. Mana, bog’lovchilarga ham aynan shunday bo'ladi. Biz bilamizki, ma'lum bir yordamchi so'z boshqa so'zni almashtiruvchi sifatida ishlashi mumkin. Masalan, yordamchi so'z bog’lovchi vazifasini bajarishi mumkin. Biz yordamchi so'z "yordamchi bog’lovchi" degan fikrni isbotlay olmaymiz, chunki yordamchilar odatda so'zlarni bog'lash uchun ishlatilmaydi. Shunday bo'lsa-da, buni tushunish oddiy odam uchun qiyin. Xulosa qilib aytganda, yordamchi so'z turkumlari, ayniqsa bog’lovchilar, o'z funksiyalarini bajarish yoki ishlatilishini aniqlashning bir usuli — bu yordamchi so'zlarni sintagmatik munosabatlarga kiritishdir.

Bog’lovchilar sintagmatik munosabatlar orqali, ya'ni boshqa so'zlarning ta'siri ostida ko'plab funksional va stilistik xususiyatlarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Каримов С. Ўзбек тили функциоиал стилистикаси. Самарқанд: СамДУ нашри, 2010. - 6 б.

2. Xudoyberganova D. Til. Tafakkur. Madaniyat. Ilmiy risola, T., 2020, 120 b.

3. Рустамов А. Сўз хусусида сўз. - Тошкент, 1987. 23-бет.

4. Шоабдурахманов Ш. ва бош. Ҳозирги ўзбек адабий тили, 1-қисм. – Т.: Ўқитувчи, 1980, 424-бет.

5. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. - М., 1965. - С. 9.

6. Usmonov, A. (2020). Punktuatsiya (Tinish belgilari) o`qitish metodikasi. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(65). извлечено от https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4015

7. Usmonov, A. (2020). Bog’lovchilarning funksional-stlistik xususiyatlari. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(54). извлечено от https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4670

FILOLOGIK SOHADA INNOVATSION VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASHDAGI MUAMMOLAR
EDUCATIONAL REFORMS TO THE DEVELOPMENT OF MEDICAL ENGLISH IN UZBEKISTAN

Shosura Khusenova Toshtemir kizi
Master’s student of Linguistics (English)
department at Karshi state University
e-mail: husaynovashosura@gmail.com

Annotation: This research deals with the recent reforms implemented to improve medical English education in Uzbekistan. It also observes ongoing efforts being made to enhance the language proficiency of medical students which is critical for global healthcare collaboration.

Key words: medical students, ministerial scholarships, medical universities, reforms, Ministry of Health

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot so‘nggi yillarda O‘zbekistondagi tibbiyot ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishning takommillashtirilishi to‘g‘risidagi islohotlarni o‘rganadi. Shuningdek, sohaga yo‘nalgan ingliz tilini o‘qitishda olib borilayotgan sa’y-harakatlar va izlanishlarni bevosita tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: tibbiyot yo‘nalishi talabalari, vazir stipendiyasi, tibbiyot oliygohlari, islohotlar, Sog‘liqni saqlash vazirligi

Introduction

In our country, every year, several areas of science are selected and developed with special attention. In recent years, healthcare and foreign languages have been identified as such priority areas.

In this research work, Secondary Data Collection methods were used such as Literature Review and Government Databases. Government reforms were selected according to their relatedness to our research work.

English for non-linguists, particularly for future healthcare professionals, is the key on their way to success. With poor command of English, it is almost impossible to read the bulk of the world’s renowned and respected medical journals. Moreover, it is difficult to keep updated without visiting scientific conferences around the globe. They also lose the opportunity of participating in different online seminars and conferences. So, English as a subject should be treated by medical students with due respect [Rodin. E.V., Travinkova N.G (2017)].

Main body

On May 6, 2021 under the chairmanship of President Shavkat Mirziyoyev, a video selector meeting was held regarding measures to improve the system of teaching foreign languages. The president highlighted the need to develop a new system for teaching foreign languages to strengthen the country’s future prospects. Achieving national competitiveness depends on ensuring that graduates at all levels of education are proficient in at least two foreign languages. This standard should serve as the primary criterion for assessing the performance of educational leaders.

During the reform of medical higher education in Uzbekistan, starting from the 2017–2018 academic year, the 7-year bachelor's degree was reduced to 6-year education. As a result, the reform of the reduction in the duration of undergraduate programs led to a decrease in the emphasis on the humanities, including English language instruction. This shift necessitates a more efficient approach to English language teaching to provide future medical professionals with the necessary language skills for academic and professional success [Buranova D. D, (2023)].

On July 22, 2023 year, at the meeting with the participation of the system's activists the Minister of Health Amrillo Inoyatov announced that changes will be made to the current regulations and the system of paying the minister's scholarship to talented and ambitious students will be introduced. Ministerial scholarships will be awarded to students of medical universities in Uzbekistan who have a 7.5 band score certificate in IELTS. This was reported by the Ministry of Health of the Republic of Uzbekistan press service. The minister suggests that by showcasing such rewarded students, we can motivate others to strive for similar success. To achieve this, university leaders and faculty should actively identify and support promising young scientists. A significant number of medical students in Uzbekistan have demonstrated exceptional language skills by obtaining high scores on international language exams like IELTS and national foreign language testing system which is based on CEFR.

According to decree number 312, on the 19th of May, the next reforms were made. The Minister of Higher and Secondary Specialized Education, A. Kh. Toshkulov, is personally responsible for improving teaching quality in higher education institutions, further developing academic materials, and training qualified instructors for specialized foreign language schools in the regions.

These are subsections of that decree in relevant to higher education:

- Identifying areas with a high need for foreign language specialists.
- Bringing personnel training to a new level in areas and specialties in which there is an acute need for foreign languages
- Implementing the practice of teaching in a foreign language in relevant specialized subjects in higher education institutions
- Organization of teaching of subjects in foreign languages in the designated higher educational institutions, such as medicine, agriculture, physics, mathematics, geology, technology (starting from 2021/2022).

The following sub-steps were targeted to be taken regarding preparing dictionaries of terms:

1. Making proposals for the creation of dictionaries of foreign languages in the formation of a state order for scientific research works.
2. Announcement of the competition of research works on the creation of dictionaries of foreign languages.
3. Involvement of advanced scientists and academics for the creation of excellent dictionaries of foreign languages.
4. Take steps to publish and popularize the created dictionaries.

Numerous practice and empirical research are being made to find out the most effective ways of teaching English to higher education medical students. One great example is in Karakalpak Medical University, after observations, researchers shared certain recommendations on the effectiveness of teaching EMP (English for Medical Purposes) to

medical students. According to them, the main mission of an English language instructor is to reveal students' creative thinking to find such ways that awaken students' mental activity and interest towards learning English. Instructors use a variety of techniques, such as contextual learning, hands-on activities, and case studies, to help students acquire and apply English concepts effectively. Also, the use of authentic materials and real-world scenarios has been found to be particularly beneficial [Nurlibaeva, N., & Tajieva, A. (2024)].

The aim behind these decrees and reforms is to develop medical sectors in a completely new format. After releasing them, they are being implemented into real life. Additionally, to achieve this, the government is bringing the development of teaching English into focus. The role of English in the field of medicine is globally obvious. To have an access to scientific resources, research findings and participate scientific conferences they need English. Compliant with international standards in the future further development of the healthcare system, new approaches in medicine, and to expand the possibilities of this sector through the widespread introduction of innovations planned.

Conclusion

Obviously, recent reforms in Uzbek medical education have necessitated a shift in English language teaching. Reduced humanities hours and a shorter curriculum demand more efficient language instruction. This change aims to provide future medical professionals with the language skills needed for global scientific discourse and research.

References

1. Buranova D. D. Methodology of professional approach in English language teaching for medical students//O‘zbekistonda xorijiy tillar. — 2023. — № 1 (48). — B. 119-132. https://doi.org/ 10.36078/1679552556

2. Nurlibaeva, N., & Tajieva, A. (2024). THE SPECIFICS OF TEACHING ENGLISH TO MEDICAL STUDENTS. Modern Science and Research, 3(2), 589–594. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/30308

3. Rodin E.V., Travinkova N.G. (2017). Teaching English for Medical Students. Modern science and research, vol.3/issue:8.2/modernscience.uz

4. Xasanov R. (QASHQADARYO VILOYATIDA TIBBIY OLIY TA'LIM MUASSASALARINING TASHKIL ETILISHI. GLOBALLASHUV DAVRIDA FILOLOGIYA FANLARINI O‘QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari 2024-yil 15 – 16-noyabr

official sites

1. https://abt.uz/blog/tibbiyot-oliy-oquv-yurtlarining-iels-sertifikati-bor-talabalariga-vazir-stipendiyasi-beriladi

2. https://yuz.uz/uz/news/prezident-xorijiy-tillarni-orgatish-boyicha-kelajak-uchun-mustahkam-poydevor-boladigan-yangi-tizimni-yolga-qoyish-vaqti-soati-keldi

3. https://lex.uz/ru/docs/4931187. Decree of the president of the Republic of Uzbekistan “On measures to ensure more effective organization of medical higher education” № 2956 (May 5, 2017).

4. http://lex.uz//docs/-5431845 Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida

O‘ZBEK TILI: TARIXIY O‘ZGARISHLAR VA KELAJAK ISTIQBOLLARI

Tursunboyev Muhammad
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Ilmiy rahbar: ***Adilova S.A.***

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbek tilining tarixi, bugungi ahamiyati va kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlari yoritilgan. O‘zbek tili qadimgi turkiy tillar negizida shakllanib, Alisher Navoiy davrida badiiy adabiyotning yuksak cho‘qqilarini zabt etgani haqida so‘z yuritiladi. Tilning XX asrdagi taraqqiyoti, davlat tili maqomi qabul qilinganidan keyingi jarayonlar va uning zamonaviy jamiyatdagi o‘rni tahlil etiladi. Shuningdek, maqolada texnologik taraqqiyot, globallashuv va chet tillar ta’siri ostida ona tilini saqlash va rivojlantirishning dolzarb masalalari ko‘tarilgan. Kelajakda o‘zbek tilining xalqaro miqyosdagi nufuzi va texnologik imkoniyatlarini kengaytirish yo‘llari ham taklif etilgan. Ushbu maqola o‘zbek tilining madaniy va milliy ahamiyatini anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar : O‘zbek tili, til tarixi, ona til, davlat tili, Alisher Navoiy, milliy til, madaniyat, til rivoji, texnologiyalar, globallashuv, ta’lim, kelajak, adabiy til, milliy o‘zlik.

Ona tili har bir xalqning ma’naviy boyligi, madaniy merosi va milliy o‘zligini aks ettiruvchi muhim omildir. O‘zbek tili esa xalqimizning asrlar davomida shakllangan tarixiy, adabiy va madaniy yutuqlarini o‘zida mujassam etgan ulug‘ xazinadir. Qadimgi turkiy tillar negizida rivojlangan o‘zbek tili Alisher Navoiy asarlari bilan badiiy yuksaklikka erishib, milliy uyg‘onish harakatida esa xalqning uyg‘oq ruhi sifatida xizmat qildi. Bugungi kunda davlat tili maqomi bilan mustahkamlangan o‘zbek tili zamonaviy jamiyatning barcha jabhalarida faol qo‘llanilmoqda. Uning ilm-fan, ta'lim, san'at, siyosat, iqtisodiyot kabi sohalardagi roli va ahamiyati tobora oshib bormoqda. Shuningdek, o‘zbek tili nafaqat O‘zbekiston hududida, balki xalqaro maydonda ham keng tarqalgan va o‘zining ma'naviy va madaniy boyliklarini dunyo bilan baham ko‘rishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda

O‘zbek tili tarixi va uning rivojlanishi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar katta va boy manba hisoblanadi. Ushbu adabiyotlar o‘zbek tilining shakllanishi, rivojlanishi, hozirgi holati va kelajagi haqida muhim ilmiy va amaliy ma'lumotlar taqdim etadi. Shuningdek, bu asarlar tilshunoslik fanining zamonaviy yondashuvlarini aks ettiradi. O‘zbek tilining tarixiy jarayonlarini, uning o‘ziga xos xususiyatlarini va bu til orqali xalqimizning milliy madaniy merosini qanday saqlab qolayotganimizni yorituvchi ko‘plab tadqiqotlar mavjud.

O‘zbek tilining tarixini tahlil qilishda birinchi navbatda Shukurov A. ning **"O‘zbek tili tarixi"** (2017) asari muhim ahamiyatga ega. Ushbu asar, o‘zbek tilining qadimiy turkiy tillardan boshlab, uning keyingi rivojlanish bosqichlari va bugungi holatini aniq tasvirlaydi. Muallif, tilshunoslik fanining asosiy yo‘nalishlaridan foydalanib, o‘zbek tilining tarixiy rivojlanish jarayonlarini tizimli ravishda yoritadi. Asarda tilning qadimgi turkiy davrlari, o‘rta asrlar va yangilanish davrlaridagi o‘zgarishlari, shuningdek, o‘zbek tilining adabiy merosi alohida ko‘rsatilgan. Shukurov A. o‘zbek tilining badiiy adabiyotda, xususan, Alisher Navoiy asarlarida o‘tkazgan katta inqilobini ta’kidlaydi.

Mahmudov R. ning **"O‘zbek tili va uning rivojlanish yo‘llari"** (2015) asari esa, o‘zbek tilining hozirgi davrda o‘zgarishlari va zamonaviy sharoitda rivojlanish masalalariga bag‘ishlangan. Bu asar, tilshunoslik sohasida zamonaviy yondashuvlarni o‘zida aks ettiradi. Muallif o‘zbek tilining bugungi kunda qanday yuksakliklarga erishganini va undan ilm-fan, ta'lim, siyosat va madaniyat sohalarida qanday foydalanilayotganini tahlil qiladi.

Mahmudovning asarida, shuningdek, o‘zbek tilini rivojlantirishda yuzaga kelayotgan muammolar va ularning yechimlari haqida keng ma'lumotlar beriladi. Mahmudov, o‘zbek tilining o‘qitilishi va o‘qitish usullaridagi o‘zgarishlarni ko‘rib chiqib, tilni saqlash va rivojlantirishga qaratilgan muhim masalalarni ilmiy jihatdan yoritadi.

Muhammadjonov B. ning **"O‘zbek tilining qadimiy davrlari"** (2018) asari o‘zbek tilining eng qadimiy shakllari va rivojlanish bosqichlari haqidagi eng muhim manba hisoblanadi. Asar, turkiy tillarning kelib chiqishi va o‘zbek tilining turkiy tillar bilan aloqalarini batafsil tahlil qiladi. Muhammadjonov B. o‘zbek tilining qadimiy davrlari, turkiy til oilasining shakllanishi, tilning arxeologik manbalari, eski yozma manbalar orqali o‘rganilishi haqida chuqur ilmiy tahlil taklif qiladi. Uning asari, o‘zbek tilining tarixini tahlil qilishda juda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, o‘zbek tilining kelib chiqishi va rivojlanish tarixini mukammal yoritadi.

Shuningdek, zamonaviy adabiyotlarda o‘zbek tilining kelajakdagi rivojlanishi bilan bog‘liq masalalar ko‘plab tadqiqotlar va ilmiy ishlar tomonidan yoritilmoqda. O‘zbek tilining global miqyosda saqlanishi, uning kelajagi uchun ilmiy tadqiqotlar va yangi texnologiyalar yordamida erishiladigan yutuqlar masalalari zamonaviy ilmiy olamda eng dolzarb mavzular qatoriga kiradi. O‘zbek tilining nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosdagi o‘rni va ahamiyati haqida ham ko‘plab ilmiy ishlar mavjud. Xususan, globalizatsiya jarayonlarining tilga ta'siri, yangi texnologiyalar va kommunikatsiyalar yordamida tilni saqlash va rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan innovatsion yondashuvlar haqidagi tadqiqotlar ta’kidlanadi.

O‘zbek tili tarixi va uning rivojlanishiga oid tahlil qilingan adabiyotlar, tilshunoslikning har bir bosqichida muhim yondashuvlarni ko‘rsatib, o‘zbek tilining shakllanishi va rivojlanishida amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar, yutuqlar va muammolarni yoritadi. Bu asarlar tilshunoslik sohasidagi eng dolzarb masalalar va ilg‘or ilmiy yondashuvlar asosida o‘zbek tilining hozirgi va kelajakdagi holatini tushunishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotda o‘zbek tilining tarixiy rivoji, bugungi holati va kelajagi o‘rganiladi. Tadqiqot metodologiyasi bir nechta ilmiy yondashuvlardan foydalanadi:

1. **Tarixiy metod**: O‘zbek tilining rivojlanishini tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilish. Tarixiy davrlarda til o‘zgarishlari va uning ijtimoiy omillar bilan bog‘liqligi ko‘rib chiqiladi.
2. **Lingvokul’turologik metod**: Til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish. Bu metod yordamida o‘zbek tilining milliy o‘ziga xosliklari va madaniy jihatlari tahlil qilinadi.
3. **Komparativ metod**: O‘zbek tili va boshqa turkiy tillar o‘rtasidagi o‘xshashliklar va farqlarni taqqoslash.
4. **Empirik metod**: O‘zbek tilining zamonaviy holatini o‘rganish uchun so‘rovlar, statistik ma'lumotlar va anketalar yordamida empirik tahlil amalga oshiriladi.

Bu metodlar orqali o‘zbek tilining rivojlanish jarayonlari, hozirgi holati va kelajakdagi istiqbollari chuqur o‘rganiladi.

Tadqiqot davomida olingan asosiy natijalar shulardan iborat bo‘ldi: O‘zbek tili tarixiy jihatdan qadimiy turkiy tillardan kelib chiqqan bo‘lib, uning rivojlanish jarayoni turli davrlarni o‘z ichiga oladi. Alisher Navoiy asarlari o‘zbek tilini badiiy jihatdan yuqori darajaga olib chiqqan, bu esa tilning milliy madaniyatdagi o‘rnini mustahkamladi. Bugungi kunda o‘zbek tili davlat tili maqomi bilan jamiyatning barcha jabhalarida faol qo‘llanilmoqda. Ta'lim, ilm-fan, ommaviy axborot vositalari va davlat boshqaruvi kabi sohalarda uning o‘rni yuqori darajada. Zamonaviy o‘zbek tilidagi o‘zgarishlar, yangi so‘zlar va frazeologizmlar tahlil qilindi.

Shuningdek, o‘zbek tilining globalizatsiya jarayonlari va texnologiyalarning rivojlanishi bilan bog‘liq o‘zgarishlari ham e'tiborga olindi. Internet va axborot texnologiyalari orqali o‘zbek tili global miqyosda kengaymoqda va bu uning xalqaro aloqalardagi ahamiyatini oshiradi. Tilning rivojlanishi uchun zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirish, yangi innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, va tilni normallashtirish kabi chora-tadbirlar zarur.

O‘zbek tilining kelajagi uchun mavjud bo‘lgan muammolar ham tahlil qilindi. Xususan, yoshlar orasida o‘zbek tilining o‘rni kamayib borayotganini, rus va ingliz tillarining kuchli ta'sirini ko‘rish mumkin. Bu muammolarni hal qilish uchun keng ko‘lamli ilmiy, madaniy va ijtimoiy tashabbuslar zarur. Natijada, o‘zbek tilining saqlanishi va rivojlanishi uchun chuqur ilmiy tadqiqotlar, madaniy merosni saqlashga qaratilgan chora-tadbirlar va ta'lim tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

O‘zbek tili tarixiy jihatdan boy va rang-barang rivojlanishga ega bo‘lib, uning shakllanishi va taraqqiyoti milliy madaniyat, adabiyot va jamiyatning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Tilning badiiy va ilmiy ahamiyati, shuningdek, uning xalqni birlashtiruvchi va milliy o‘zlikni ifodalovchi vosita sifatidagi roli yuqori baholanadi. Bugungi kunda o‘zbek tili davlat tili sifatida jamiyatning barcha jabhalarida faol qo‘llanilmoqda va uning rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shu bilan birga, o‘zbek tilining zamonaviy holati va kelajakdagi rivojlanishi uchun bir qator muammolar mavjud. Tilning yoshlar orasida kamayib borayotgan o‘rni, globalizatsiya jarayonlarining tilga ta'siri, shuningdek, rus va ingliz tillarining kuchli ta'siri tilni rivojlantirishda to‘siqlar yaratmoqda. Bu muammolarni hal qilish uchun quyidagi takliflar beriladi:

1. **Ta'lim tizimini takomillashtirish**: O‘zbek tilini ta'lim tizimida yanada kengroq o‘rgatish, uning o‘quv dasturlariga kengroq kiritilishi, yosh avlodni ona tilida yaxshi bilim olishga undash muhimdir. Shuningdek, o‘zbek tilining zamonaviy terminologiyasi va lexikasi rivojlantirilishi kerak.
2. **Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash**: Tilni rivojlantirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanish zarur. O‘zbek tilidagi internet resurslari, mobil ilovalar va o‘quv platformalarini yaratish tilning kengroq tarqalishiga yordam beradi.
3. **Madaniy merosni saqlash**: O‘zbek tilini milliy madaniyat va an'analarga bog‘lab o‘rganish, uning madaniy ahamiyatini oshirish va tilni saqlash uchun madaniy va ilmiy tadbirlar o‘tkazish zarur.
4. **Lingvistik siyosatni takomillashtirish**: O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomini yanada mustahkamlash, tilni normallashtirish va uning so‘z boyligini kengaytirish bo‘yicha ilmiy va amaliy ishlanmalarni joriy etish muhimdir.
5. **Xalqaro aloqalarni kuchaytirish**: O‘zbek tilining xalqaro miqyosda tan olinishi uchun davlatlararo aloqalarda o‘zbek tilini qo‘llashni ko‘paytirish va xalqaro madaniy hamkorlikni rivojlantirish zarur.

Natijada, o‘zbek tilining saqlanishi va rivojlanishi jamiyatda uning rolini yanada kuchaytiradi va tilni zamonaviy davrga mos ravishda qo‘llanilishini ta'minlaydi. Bu takliflar amalga oshirilsa, o‘zbek tilining kelajagi yorqin bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Shukurov A. – *O‘zbek tili tarixi*. Toshkent, 2010.
2. Mahmudov R. – *O‘zbek tili va uning rivojlanish yo‘llari*. Toshkent, 2015.
3. Muhammadjonov B. – *O‘zbek tilining qadimiy davrlari*. Toshkent, 2008.

4. Mirzayev A. – *O‘zbek tili: hozirgi holati va istiqbollari*. Toshkent, 2017.
5. Karimov I.A. – *O‘zbek tilining milliy taraqqiyoti*. Toshkent, 2011.
6. G‘ulomov F. – *O‘zbek tili grammatika asosi*. Toshkent, 2009.
7. Qurbonov A. – *Til va madaniyat: Lingvokul'turologik yondashuvlar*. Toshkent, 2014.
8. Usmonov N. – *Zamonaviy o‘zbek tili va uning xususiyatlari*. Toshkent, 2020.
9. O‘zbekiston tilshunosligi haqidagi ilmiy maqolalar. – *Toshkent: O‘qituvchi*, 2012.
10. Ubaydullayev S. – *O‘zbek tilidagi so‘z boyligi*. Toshkent, 2013.

THE SYMBOLIC MEANINGS OF ANIMALS: AN ANALYSIS OF CULTURAL, MYTHOLOGICAL, AND RELIGIOUS SIGNIFICANCE

Khidirova Makhfuza Amirkulovna
Denau Institute of Entrepreneurship and PedagogySenior teacher in the Foreign Language and Literature Department m.xidirova@dtpi.uz

Annotation: This article examines the role of animals in symbolic representation, tracing their historical, religious, and cultural significance. From the universal pursuit of metaphorical language to specific cultural meanings, the study addresses the transformation of animal symbols over time. With references to butterflies, crows, doves, dolphins, and more, the article explores how animals have come to represent a wide range of human values, beliefs, and emotions. By categorizing different types of animal symbolism and percentage analysis, the research provides insights into how animals embody qualities from joy to wisdom, strength to duality, and creation to destruction.

Keywords: Animal symbolism, cultural symbols, mythology, spirituality, transformation, duality, ancient beliefs, wisdom, power, negative symbolism

СИМВОЛИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЖИВОТНЫХ: АНАЛИЗ КУЛЬТУРНОГО, МИФОЛОГИЧЕСКОГО И РЕЛИГИОЗНОГО ЗНАЧЕНИЯ

Аннотация: Эта статья исследует роль животных в символическом представлении, прослеживая их историческое, религиозное и культурное значение. От универсального стремления к метафорическому языку до специфических культурных значений, исследование затрагивает трансформацию символов животных со временем. Ссылки на бабочек, ворон, голубей, дельфинов и других животных показывают, как они стали олицетворять широкий спектр человеческих ценностей, убеждений и эмоций. Классификация различных типов символики животных и процентный анализ дают представление о том, как животные воплощают качества от радости до мудрости, от силы до двойственности, от создания до разрушения.

Ключевые слова: символика животных, культурные символы, мифология, духовность, трансформация, двойственность, древние верования, мудрость, сила, отрицательная символика.

HAYVONLARNING RAMZIY MA'NOLARI VA MADANIY, MIFOLOGIK, DINIY AHAMIYATINI TADQIQ QILISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada hayvonlarning ramziy obrazlarda tutgan o'rni o'rganilib, ularning tarixiy, diniy va madaniy ahamiyati yoritib beriladi. Tadqiqot, tilning metaforik jihatlari tahlilidan boshlab, o'ziga xos madaniy ma'nolarni o'z ichiga olgan bo'lib, hayvonlarning ramziy ma'nolari vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarib kelganini ko'rsatadi. Kapalaklar, qarg'alar, kaptarlar, delfinlar va boshqa hayvonlar misollari tahlil qilinadi va hayvonlar timsollari orqali inson qadriyatlari, e'tiqodlari va his-tuyg'ularining qanday ifodalanishini tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada hayvonlar ramzlarining turli toifalari foiz taqsimotiga asoslangan holda, quvonchdan donolik, kuchdan dualizm, yaratuvchilikdan halokatgacha bo'lgan xususiyatlarni qanday ifodalashi yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: hayvon ramzlari, madaniy ramzlar, mifologiya, ma'naviyat, transformatsiya, dualistiklik, qadimgi e'tiqodlar, donolik, kuch, salbiy ramzlar.

INTRODUCTION

Since ancient times, humans have sought a universal language to convey the connections between objects and phenomena in a mysterious world. This quest has led to the discovery of symbols, initially through generalized images and later through abstract concepts. Derived from the Greek symbol, meaning "sign" or "mark," symbols have played an essential role in human civilization. This study explores how animals, represented in various aspects of life, became potent symbols across cultures. Animals like butterflies, crows, doves, and snakes embody unique values and meanings. These symbolic associations, rooted in mythology, religion, and psychology, reveal a complex relationship between humans and nature.

"Since ancient times, people have searched for a universal language to express the connection between things and phenomena in the mysterious surrounding world. This quest led to the discovery of generalized images at first and then, as evolution progressed, abstract concepts. Such images and concepts are called symbols (from the Greek symbolon — identifying mark, sign). According to official science, the history of symbolism in our civilization goes deep into the past, back to the era of the caveman—signs on the walls of caves have survived to this day, reflecting the religious beliefs and views on the life of ancient people.

Ayvankhov, O. M. said, "The world of symbols is the world of life. Life works with symbols and is manifested through them; every object is a symbol containing life."[3; p.25]

In the human mind, animals (animals, birds, fish, insects, etc.) appear as symbols based on figurative paintings of various aspects of life. Animal symbolism extends to the top of a person's foundations (for example, the submission of the soul's expression in bird form). Alciato says: "Words signify, things are signified. However, sometimes things also signify..."[19; p.14] The ancient Egyptians believed certain animals could embody cosmic and divine energy. The twelve animals of the zodiac are the archetypal symbols and represent a closed energy cycle.[21]

V. Shmakov suggests that a symbol is both the most perfect, immovable form for

capturing thoughts and the most perfectly flexible method for applying them to understanding various ideas.[19; p.26]

MATERIALS AND METHODS

The research draws upon literature on symbolism, including works by Ayvankhov, Alciato, Roshal, V. M., and Shmakov, to examine animal symbolism's historical evolution and significance. By reviewing both primary texts and secondary analyses, this study categorizes animal symbolism into ten types: spiritual and religious, mythological and cosmogonic, cultural and national, astrological and totemic, psychological and emotional, symbolism of power and strength, wisdom and knowledge, fertility and longevity, duality and paradox, and negative and dark symbolism. The study then calculates the percentage distribution for each category, allowing for a quantitative representation of symbolism types within the selected texts.

DISCUSSIONS AND RESULTS

The butterfly is a typical representation of unfettered joy and innocence. In ancient times, it had deeper meanings related to metamorphosis and immortality, but today, it symbolizes lightness and freedom. Its colorful caterpillar, gloomy cocoon, and free-flying adult life phases represent the soul's journey and stand for the cycle of life, death, and rebirth. The butterfly is associated with the soul in many different civilizations. It is a sign of love and lighthearted delight in China.

On the other hand, the butterfly symbolizes impermanence, an erratic lover, and the fussiness connected to femininity and geisha crafts in Japan. The two butterflies' appearance is regarded as a sign of marital bliss. Although they may have two connotations, crows and ravens have comparable symbolic meanings. Ravens are used as travel guides and future predictors in certain cultures. Crows leaving their nests is frequently interpreted as a sign of impending calamity or starvation. Traditional Christian emblems of the Holy Spirit and baptism include peace, purity, love, tranquility, and hope. According to tradition, witches and the devil can transform into any animal except sheep and pigeons. The dolphin represents speed, love, sea strength, conversion, and saving. It is the sea element's symbol and man's best buddy. In addition, dolphins represent endless happiness, playfulness, erratic behavior, and even spiritual enlightenment. A dolphin cart is frequently used to describe the ancient Greek king Poseidon of the waters, the Roman equivalent of Neptune. One of the characteristics of witchcraft is a toad. In European belief, it is associated with witches and represents the agony and death of sinners. In addition, a toad is linked to birth and rebirth—symbols of deformities that might be present in lovely souls—and represents medieval wickedness, desire, and greed. The frog is a common sign of fertility, the precursor of spring rains, and the reawakening of nature.

This marks the beginning of the solar and lunar cycles, light and darkness, good and evil, wisdom and blind desire, healing, poison, preserver, and destroyer. Kundalini, the symbol of inner power and mental force, is a snakelike tangle of vital energy dormant at the base of the spine. Kundalini energy is referred to as "snake force." It is sometimes shown as a coiled serpent with two heads on each end. Snakes are frequently regarded as guardians of shrines, water sources, and riches in India and elsewhere. This tradition is related to the fertility emblem, the snake, and the concept that jewels are frozen saliva snakes.

Snakes have always been associated with witches; witch potions often contain snakes. The snake is primarily a symbol of the supernatural forces that created existence. The snake biting its tail represents not just eternity but also divine self-sufficiency. The picture of the snake guarding its eggs is related to a giant snake, clearly, the entire planet, which supports or aids

the earthly disk's float in the surrounding ocean. The snake communicates continually with the earth, water, darkness, and the underworld. It is lonely, cold-blooded, secretive, able to regenerate, and sheds skin.

Totem symbolism and the concept that snakes know the land's secrets and can see in the dark confers wisdom or the gift of prophecy. In serpent art, the goddess of knowledge bestows upon Athena (Minerva) and the symbolic figure of Prudence the gift of foresight.

Leo, also known as the "King of Beasts," has been one of the most prominent symbols of power and majesty for thousands of years. General symbols include divine, solar energy (a sign of fire and the sun), royal power, strength, courage, knowledge, justice, protection, defense, cruelty, ferocity, and all-consuming death. The lion embodies all of nature's powerful and scary characteristics. The lion, one of the Sphinx's incarnations, is considered a destroyer and a rescuer; he may be hurtful and combat evil. Bear represents good nature and fury, heroic power and clumsiness, sloth and soft maternal sentiments, gluttony, and asceticism. The bear represents the unexpected, lousy temper, wickedness, violence, greed, sin, devil, and a violent primordial energy. Sign up soldiers in Northern Europe and Asia. It also features a lunar and resurrection sign. Jung thought that the bear represented the dark side of the subconscious.

In Russia, the mouse is commonly known as the "gray thief." It also represents timidity and stealth. The mouse assists you in locating the lost house: "Mouse, mouse, play, so give back." The mouse causes the rise. In China, the mouse is one of the most popular wealth gods. General symbols include destruction, violence, and greed.

Monkey symbols are conflicting. The monkey is most commonly associated with sin, which is quite physical. She is also a symbol of cunning, deception, the desire for luxury, malice, idleness (owing to its angular motion), drunkenness, and, in some instances, learning. The monkey is the third most sacred animal in India, following the white elephant and cow. Even today, disrespectful monkey activity causes great dissatisfaction among religious people. In Japan, the simian scream represents excellent despair. Carved sculptures of three monkeys are regarded as an East talisman that protects against libel.

Deer are excellent messengers and guides. They are credited with healing abilities, particularly the capacity to find herbs—deer are also a symbol of care and acute hearing. In China, the deer represents prosperity (plenty) and luck. Deer is a powerful magical patron and a patron spirit of the Siberian people. The eagle represents power, dominance, charity, and foresight in heraldry. In the arms of an eagle, it is frequently represented flying chest forward, wings lifted, and soaring. Sometimes, one or two heads. Since the Roman founders Romulus and Remus, the standard has been called "the bird of Jupiter." The American bald eagle with extended wings became the national emblem of the United States.

Bee represents hard labor, perseverance, organized and creative abilities, cleanliness, friendliness, humility, spirituality, courage, knowledge, dedication, and eloquence ("honeyed speech"). Greek, Middle Eastern, and Islamic traditions are allegories of the soul. Chinese bees are known as "discerning brides" due to their variety. The ancient Slav bee represented love, combining "the sweetness of honey and bitter sting."

Scorpio represents evil, self-destruction, death, punishment, retribution, vengeance, betrayal, and a profound awareness of reality. It can be used as a talisman, and wearing the Amulet Paracelsus is recommended for those with reproductive system illnesses. In Africa, it was believed that the scorpion allocated finances for its poison, symbolizing both killing and healing. The red star Antares, located at the "back" of the heavenly constellation Scorpius, is

Europe's most destructive fire in the sky.

Currently, a tremendous quantity of steel is symbolic of the clumsiness of an elephant. However, the elephant is mostly a sign of strength: kind, loving, ferocious, and destructive. Elephants feel bitter because they are never forgotten, which leads to resentment and mistreatment. The thick skin of an elephant represents emotional invulnerability.

The owl is a classic sign of wisdom and the symbolic figure of the Night's Dream. In certain ancient societies, particularly in China, the owl is a frightening emblem, representing darkness and the main yang with a negative, destructive color. Because of the silence of night flying, the owl's blazing eyes and terrifying cries are associated with death and occult forces. She is also attributed with the talent of prophecy; the owl now represents intelligence and erudition in the text. The persons of intellectual labor were referred to as "scientists owls."

In ancient Egypt, the Falcon was the sun's sacred symbol and was worshipped in temples. Falcon's murder was considered a grave sin. Falcon hunting is a Western tradition. The falcon put a cap on his head, symbolizing hope and independence. Falcons are rarely used as aggressive emblems. "For the Slavs, this bird represents strength, courage, and goodwill. The falcon opposed crows (as symbols of bad energies), saying, "Where the falcons fly, there is a crow that is not allowed."

In ancient Egypt, the ostrich feather was associated with Maat, the goddess of truth and justice. According to folklore, this pen was used on the scales to determine the severity of the dead's sins. Ostrich feathers, all the same length, were employed as a symbol of justice. The ostrich concealing its head in the sand (a symbol of avoiding troubles) is most likely derived from an ostrich's intimidating posture when it dips its head to the ground.

A tiger fighting a snake represents solar energy. He became the terrible moon emblem in the battle against a lion or a dragon. In Europe, the tiger is a symbol of might and bloodlust. In the Far East, it represents grandeur and contentment. In Asian and Indian cultures, it may represent aggression and defense, life and death, or good and evil. The turtle is associated with strength, patience, endurance, tenacity, slowness, fertility, longevity, and senile fortress knowledge. In many civilizations, the turtle is a sacred symbol of cosmic order. According to traditional beliefs, a tortoise entwined with a snake represents creation. In India, the symbolism of stability is portrayed in the belief that the planet is supported by four elephants standing atop a giant turtle, steadily wading through chaos. The turtle also represents safety from fire and water. This quick, fastest animal, a sign of agility, elusiveness, and rebirth (the latter), is known for her ability to hold the lizard caught in her tail, which then regrows. Lizards are known as the keepers of the shadows and guardians of sleep and dreams because they hide in the shade during the hottest parts of the day.The symbols based on their types can be categorized, and the percentage distribution of each kind is as follows:

Types of animal symbolism

1. Spiritual and Religious Symbolism:

- Dove
- Dolphin
- Snake (Positive Symbolism, Kundalini)
- Elephant (in Buddhism and Hinduism)
- Bee (soul allegory in Greek, Middle Eastern, and Islamic traditions)

2. Mythological and Cosmogonic Symbolism:

- Lion (King of Beasts, power, and greatness)

- Snake (Cosmogonic symbolism, creation)
- Turtle (cosmic order)
- Falcon (sun, excellence, spirit)
- Owl (wisdom, prophetic ability)

3. Cultural and National Symbolism:
- Eagle (emblem of the United States)
- Lion (in European heraldry)
- Twoheaded Eagle (Russian and Austrian symbols)
- Emu and Kangaroo (Australian coat of arms)

4. Astrological and Totemic Symbolism:
- Scorpion (symbol of revenge and danger)
- Monkey (Hanuman in Indian culture)
- Snake (Totem, symbol of wisdom and foresight)

5. Psychological and Emotional Symbolism:
- Butterfly (joy, transformation, immortality)
- Bear (goodnatured but also symbolizes fury)
- Mouse (shyness, stealth, and prosperity in Chinese culture)
- Rat (perseverance, skill, and foresight)
- Owl (dark, occult associations)

6. Symbolism of Power and Strength:
- Lion (strength, royalty)
- Tiger (power, strength)
- Elephant (strength, insight)
- Falcon (symbol of strength and courage in Slavic culture)

7. Symbolism of Wisdom and Knowledge:
- Owl (symbol of wisdom and insight)
- Snake (wisdom, kundalini energy)
- Bee (wisdom and eloquence)

8. Symbolism of Fertility and Longevity:
- Frog (fertility, nature’s awakening)
- Toad (longevity, rebirth)
- Deer (renewal, purity)
- Turtle (longevity and patience)

9. Duality and Paradox Symbolism:
- Snake (life and death, destruction and creation)
- Bear (resurrection, connected with the moon)
- Monkey (represents both wisdom and folly)

10. Negative and Dark Symbolism:
- Crow (death, misfortune)
- Scorpion (evil, punishment)
- Rat (associated with disasters like the plague)
- Snake (negative symbolism: deception, evil)

Table of animal symbol types and percentages

Table 1

Symbol Type	Examples	Count	(%)
Spiritual and Religious	Dove, Dolphin, Snake (Positive), Elephant	5	12.5%
Mythological and Cosmogonic	Lion, Snake (Cosmogonic), Turtle, Falcon, Owl	5	12.5%
Cultural and National	Eagle, Lion (European heraldry), Two-headed Eagle, Emu, Kangaroo	5	12.5%
Astrological and Totemic	Scorpion, Monkey, Snake (Totem)	3	7.5%
Psychological and Emotional	Butterfly, Bear, Mouse, Rat, Owl	5	12.5%
Power and Strength	Lion, Tiger, Elephant, Falcon	4	10%
Wisdom and Knowledge	Owl, Snake, Bee	3	7.5%
Fertility and Longevity	Frog, Toad, Deer, Turtle	4	10%
Duality and Paradox	Snake, Bear, Monkey	3	7.5%
Negative and Dark	Crow, Scorpion, Rat, Snake (Negative)	4	10%

This table categorizes the symbols into ten types and calculates the percentage distribution based on the 40 animal symbols mentioned.

CONCLUSION

Animal symbolism is a deeply embedded aspect of human history and culture, reflecting the diverse qualities that humans associate with the natural world. Through mythology, religion, and cultural practices, animals have come to represent revered and feared aspects of human life. Symbols such as the butterfly for transformation, the snake for duality, and the lion for strength remain relevant today. This research highlights how animals are not merely representations but active participants in meaning-making, offering a rich insight into humanity's perception of life, death, and the world around us. The findings underscore the importance of symbolism as a bridge between human emotions, spiritual beliefs, and cultural identities.

BIBLIOGRAPHY

1. Akramov, G'. Totemistik miflar. O'zbek tili va adabiyoti jurnali 3-son. 1978 B. 39-42
2. Ashirov, A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2007. B. 272
3. Ayvankhov, O. M. The Science of Initiation. St. Petersburg: Institute of Metaphysics, 2002. — 432 p.
4. Ayvankhov, O. M. The Language of Geometric Figures. Moscow: Publishing House of Enlightenment, 1994. — 155 p. (Collected Works, Source, No. 218).
5. Bauer, B., Encyclopedia of Symbols. Moscow: Kronpress, 1995. — 512 p.
6. Bayley, G. The Lost Language of Symbols. Moscow: Golden Age, 1996. — 348 p.
7. Jo'rayev, M. Bo'ri haqidagi miflar va o'zbek folklori. Toshkent: Adabiyot gulshani. 1999.
8. Handel, Max. The Cosmogenetic Concept (Order of the Rosicrucians). St. Petersburg: AO Complex, 1994. — 389 p.
9. Dimitry, Yuri. Thirteen Black Cats. Moscow: Children's Literature, 1988. — 239 p.
10. Drunvalo Melchizedek. The Ancient Secret of the Flower of Life. Translated

from English; edited by I. V. Sytovsky. Vol. 1, 2. — Kiev: Sofia, 2000.

11. Khidirova Makhfuza Amirkulovna, & Temirova Muattar Amirkul kizi. (2024). ACADEMIC EXPLORATION OF ANIMAL-INSPIRED ADJECTIVES: UNRAVELING SYMBOLISM AND CULTURAL NUANCES. Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences, 3(1), 92–99. Retrieved from https://econferenceseries.com/index.php/srnss/article/view/3514

12. Koch, R. The Book of Symbols, Emblems. Moscow: Golden Age, 1995. — 368 p. (Series “Symbols”).

13. Leach, S. Symbolism. Moscow: Golden Age, 1998. — 256 p. (Series “Symbols”).

14. Musaqulov, A. O’zbek xalq lirikasi. Toshkent: Fan. 2010. B. 360

15. Roshal, V. M. (Ed.). (2008). Энциклопедия символов [Encyclopedia of Symbols]. Saint Petersburg: Sova. P.1010 14

16. Sarimsoqov, B. O’zbek folklorining epik janrlari. Toshkent. 1981 B.216

17. https://www.imbf.org/interesnyestati/ehnciklopedijasimvolovsimvolikacarstvazhivotnykh.html

USE OF INFORMATIVE TERMINOLOGY IN TRANSLATION

Khusainova Leyla Yunusovna
Assistant Professor of the Department of Language Teaching"
Samarkand Institute of Economics and Service
leilayunusovnakh@gmail.com

Ibratjanova Malika Ibratjanovna
1st student of
Samarkand Institute of Economics and Service
likapink04@gmail.com

Abstract: Both the theoretical and practical elements of translation studies are addressed by the science of translation. The goal of translation theory is to theoretically describe the phenomenon of translation. In the linguistic theory of translation, contact between communicants who speak different languages is established through translation as a sort of voice communication. The implications of this theory basis is macrolinguistics, which includes all of its new branches, including psycholinguistics, sociolinguistics, text linguistics, communicative linguistics, etc.

Keywords: Concern, inherent, event, equivalency, meaning.

Аннотация: Наука перевода охватывает как теоретические, так и практические аспекты переводоведения. Цель теории перевода — теоретически описать феномен перевода. В лингвистической теории перевода общение между говорящими на разных языках устанавливается посредством перевода как формы голосового взаимодействия. Основой этой теории является макролингвистика, включающая все её новые направления, такие как психолингвистика, социолингвистика, лингвистика текста, коммуникативная лингвистика

Ключевые слова: озабоченность, присущий, событие, эквивалентность, значение.

Introduction. The development of telecommunication networks and information technologies has fundamentally changed the activities of marketing enterprises: many processes have become automated and can be controlled remotely, a huge amount of data is stored in digital form, the time for processing requests and performing operations is minimized. However, the issue of innovative development for each enterprise remains relevant, as intense competition in this area forces participants in the tourism market to seek, develop and introduce innovations in their work.

Translators generally have two approaches: direct (literal) and oblique translation. In some cases, the source message can be translated element by element due to structural or metalinguistic parallelism. However, translators may encounter "lacunae"—gaps in the target language—that require comparable terms to maintain consistency. Additionally, some stylistic effects may not transfer without disrupting syntax or lexis due to structural incompatibilities, necessitating more complex oblique methods.

Direct methods include borrowing, which involves transcription, transliteration, or transcoding. Borrowing fills gaps, often metalinguistic, such as new technical terms or unfamiliar concepts. It can also create stylistic effects by incorporating foreign terms to evoke the source culture.

Loan translation (calque) is a distinct form of borrowing wherein a language adopts an expressive form from another language and translates its components literally. This process

results in the creation of lexical calques or structural calques, which enrich the language with new expressions or constructions while maintaining the syntactic integrity of the target language.

The main categories of borrowing include:

1.Lexical borrowings: Words adopted from another language, with varying degrees of assimilation.

2.Calques:Process: The literal translation of words or phrases, or the development of terms modeled after foreign linguistic patterns.

Result: New words or idioms created from native linguistic elements but following foreign structural templates (e.g., to take the bull by the horns from Latin, fair sex from French).Semantic loans: The expansion of meaning in existing words under the influence of similar concepts from another language.Examples include Latin calques in Old English (Sunday from solis dies), phrases of Indian origin (pipe of peace), and German calques like superman.

Literal translation. Literal translation, sometimes known as word-for-word translation, is the directconversion of a source text into a text in the target language that is grammatically and idiomatically suitable with the translator's sole responsibility which is being to adhere to the linguistic rules of the text.

Translators must use oblique translation techniques if, after attempting the first three procedures, they feel that a literal translation is unsuitable.

When a message is considered unacceptable, it must either: give a different meaning when translated literally; have no meaning at all; be structurally impossible; lack a corresponding expression in the target language's metalinguistic experience; or have a corresponding expression but not in the same register.

Oblique translation. These translation strategies are used when a intellectual or structural aspects of the language cannot be translated directly into another language. That is both the source language and the target language in this instance. A translator should utilize the most appropriate oblique translation approaches if a word cannot be translated into the target language without changing the content or meaning of a statement. The oblique translation strategies include transposition, modulation, reformulation or equivalence, adaptation, and compensation.

1.Transposition: This method alters the order of speech elements in translation to fit the target language's grammatical structure. While it changes the word order, it preserves the original meaning. Transposition is common in language pairs like English and French, as their differing grammatical structures prevent direct word-for-word translation.2.Modulation: This technique ensures the translation conveys the same meaning using different phrasing that matches the context in both languages. It modifies the semantics and perspective of the source text without altering the message or introducing unfamiliar elements. Modulation can be applied within the same language or between different languages3.Reformulation or equivalence is a translation strategy used when direct translation would alter the original meaning. This approach requires expressing the message differently to preserve its intent. It is particularly challenging, as it demands fluency in both languages to accurately replace expressions or slogans. While this method is creative, it is not straightforward and can easily lead to overcomplication, making it a less favored technique among translators (Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies). 4Adaptation: This

strategy involves reshaping culturally specific terms or concepts from the source language into equivalents that are familiar and appropriate in the target culture. It often requires a complete transformation to account for differences in cultural and environmental contexts. Adaptation is crucial when the source culture's references or situations do not exist in the target culture. However, if not applied carefully by someone with cultural expertise, this method can lead to ineffective or inaccurate translations 5Compensation: This technique addresses instances where certain elements of the source text cannot be directly translated. To preserve the overall meaning and effect, the translator compensates by incorporating the lost meaning elsewhere in the text. This ensures the translation remains clear, coherent, and faithful to the original message, making it a valuable tool across a variety olanguage pairs.

All of these strategies are useful for translators in a variety of situations.Depending on the issue you face as a translation, you should be able to determine which technique will be most effective in delivering correctly translated materials.

In conclusion, translation is a complex process that balances direct and oblique methods to preserve meaning and accuracy. While direct techniques like borrowing and literal translation are often preferred, structural or cultural differences may require oblique strategies such as transposition, modulation, reformulation, adaptation, and compensation. These methods help bridge linguistic and cultural gaps, ensuring the translated material remains meaningful and contextually appropriate .

Theoretical Proposition: The use of informative terminology in translation is a key aspect of ensuring the accuracy and clarity of the conveyed information. When translating specialized texts, such as scientific articles, technical manuals, or medical documents, it is crucial to preserve not only lexical precision but also contextual adequacy in order to avoid distortion of the original meaning.

Recommendation: When translating specialized texts, it is crucial to use precise and contextually appropriate terminology. Translators should consult specialized dictionaries, glossaries, and field experts when necessary. Ongoing learning and staying updated on domain developments ensure accurate terminology and effective communication in the target language..

Reverences :

1.Khusainova L. Y., Khusainova I. U. SOME PRINCIPLES OF MODERN METHODS OFTEACHING ENGLISH LANGUAGE //British View. – 2022. – Т. 7. – №. 2.

2.Mukhtarova A., Klicheva A., Khusainova L. Y. THE ROLE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN LEARNING ENGLISH //International Conference on Research Identity, Value and Ethics. - 2022. - С. 459-461.

3.Khusainova Leyla, Mamatkulova Komila. (2021). Communicative Competense and Ways to Reach it in Teaching Foreign Languages. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 7098

4.Khusainova, L. Yu. Method of teaching foreign languages using tecnical equipment / L. Yu.Khusainova // Archivarius. - 2020. - No 3(48). - P. 36-41.

5.L. Yu., Khusainova, 2021. About some reserves for improving the effectiveness of teaching foreign languages.[online] Thematicsjournals.in. Available at http://thematicsjournals.in/index.php/tje/article/view/801

ЯЗЫКОВАЯ ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ПАРЕМИЙ ОТРАЖАЮЩИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РОДИТЕЛЯМИ И ДЕТЬМИ В РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

Хакбердиева С.Ф.
научный руководитель, преподаватель СамГУ
Утанова О.
студентка 4 курса СамГУ

Аннотация: Статья посвящена исследованию паремий в которых отражаются отношения родителей с детьми в семье в русской и узбекской лингвокультурах. Рассматриваются ключевые концепты, отражающие семейные ценности, роль родителей в жизни детей, а также их взаимные обязанности. Приведены примеры пословиц и поговорок, демонстрирующие как сходства, так и различия в восприятии семьи и семейных отношений в русской и узбекской лингвокультурах.

Ключевые слова: паремия, семья, родители, пословицы, поговорки, лингвокультура, воспитание, уважение, почёт.

Abstract: The article is devoted to the study of proverbs that reflect the relationship of parents with children in the family in Russian and Uzbek linguacultures. Key concepts reflecting family values, the role of parents in the lives of children, as well as their mutual responsibilities are considered. Examples of proverbs and sayings are given that demonstrate both similarities and differences in the perception of family and family relations in Russian and Uzbek linguacultures.

Key words: proverbs, family, parents, proverbs, sayings, linguaculture, education, respect, honor.

Паремии представляют собой важный инструмент для передачи этических норм и традиций, включая нормы семейной жизни, в различных слоях общества. Они не только отражают культурные ценности, но и служат средством воспитания, формируя взгляды на отношения между членами семьи, распределение ролей, уважение и обязанности. Через них передаются ключевые ценности, мировоззрение и нормы поведения, что делает их важным объектом для анализа. В основе большинства культур семейные ценности занимают центральное место, и их выражение через язык является неотъемлемой частью культурной идентичности. Русская и узбекская лингвокультуры, несмотря на различия в истории и традициях, имеют много общего в отношении к семье. В каждой культуре семья считается главной ячейкой общества, а отношения между родителями и детьми рассматриваются как основа для стабильности и благополучия. Однако, существуют и значительные различия в том, как эти отношения вербализуются в паремиях, что связано с различиями в менталитетах и социальных установках двух народов [1, с.23].

В нашем исследовании, мы рассмотрели основные аспекты, которые паремии передают в отношении семейных ценностей, где рассматриваются отношения и воспитание детей.

Аспект семейных ценностей в русской лингвокультуре, рассматривается как источник силы, защиты и опоры. Пословицы «Дом строится не руками, а взаимопониманием» подчеркивает важность гармонии в семейных отношениях, что иллюстрирует идею о том, что материальные ценности не столь важны по сравнению с семейной поддержкой и согласием; «Муж и жена – одна сатана», который акцентирует идею единства супругов в семье, их общую судьбу и разделение обязанностей; Эта идея прослеживается в русских традициях, где отношения между мужем и женой строятся на взаимопомощи и доверии [3, с.46]. Муж выступает как защитник и добытчик, а жена – хранительница очага; «Хотинли рўзғор гулдир, хотинсиз рўзғор чўлдир» (с женой хозяйство – цветок, без жены – пустыня) подчеркивает роль жены в семейной жизни, где она является важным элементом для поддержания домашнего уюта и благосостояния; «Қариси бор уйнинг париси бор» (дом где есть старшие оберегается ангелами) – эта узбекская пословица подчёркивает значение старшего члена семьи, который является её основой и опорой. Старший выступает как источник мудрости, порядка и уважения [6, с. 54].

Русские пословицы и поговорки которые подчеркивают роль родителей в воспитании детей являются ключевым фактором в формировании личности ребенка. Например, «Родительский дом – всему начало» отражает важную роль родителей в жизни детей, их поддержку на протяжении всей жизни. Воспитание и пример родителей напрямую определяют, каким человеком станет ребенок; «Яблоко от яблони недалеко падает» символизирует преемственность семейных традиций и характеров. Родительское воспитание закладывает основы поведения и мировоззрения, а потому дети часто повторяют поступки и ошибки своих родителей [3, с. 68]; «Бир ота ўттиз ўғилни боқар, ўттиз ўғил бир отани боқа олмайди» (один отец тридцать сыновей прокормит, а тридцать сыновей одного отца не прокормят) подчеркивает трудность родительского долга и напоминает детям об их обязанностях по отношению к родителям в старости. «Ота – уйнинг устуни, она – уйнинг файзи» (отец – опора дома, мать – благословение) описывает традиционные роли отца и матери в семье, подчёркивает, что дом без старших членов семьи не является полным [6, с.87].

Русские пословицы и поговорки часто говорят о взаимопонимании между родителями и детьми. Взаимоотношения строятся на основе любви и взаимной поддержки. Например, пословица «Что посеешь, то и пожнешь» указывает на то, что поведение родителей по отношению к детям в конечном итоге формирует будущее самих родителей. Если родители проявляют заботу и внимание, дети ответят тем же в будущем. Узбекские пословицы отражают более строгие социальные ожидания в отношении уважения к родителям. Например, «Олты кун оч бўлсанг ҳам, отангни ҳурмат қил» (если даже шесть дней останешься голодным, но отца должен уважать) – здесь выражено абсолютное почтение к старшим, несмотря на жизненные трудности. Значительное место в узбекской культуре занимает патриархальный характер семьи, где уважение к старшим и их поддержка является долгом. Это выражено и в пословице «Ота-онани ёмон кўрганни, эл ёмон кўради» (кто не уважает родителей, того не уважает народ) [6, с.88].

Проведенный аксиологический анализ указывает, что дети рассматриваются как продолжение рода, символ будущего и наследия, передаваемого из поколения в поколение: «Яблоко от яблони недалеко падает» - дети наследуют черты своих родителей, как физические, так и духовные, что подчеркивает непрерывность рода и передачу традиций от поколения к поколению; «Семья без детей – что без корней дерево» - дети сравниваются с корнями, которые обеспечивают устойчивость и выживание семьи в будущем; «Дерево держится корнями, а человек – семьей» - пословица подчеркивает, что семья, в которой есть дети, является основой существования человека, а дети – это будущее, на котором держится род [3, с. 26]; «Бола – уйнинг гули» (дети – цветы дома) - эта пословица подчеркивает, что дети – это украшение и будущее семьи. Как цветы в саду, они растут и продолжают род; «Бола – отадан қолган мерос» (дети – наследство, оставленное отцом) – дети считаются продолжением рода и тем, что остается от родителей как важнейшее наследие; «Фарзандинг бори – келажагинг бор» (если есть дети – то есть будущее) – пословица подчеркивает, что наличие детей гарантирует будущее семьи и всего рода [6, с.92].

Таким образом, в обоих культурах дети рассматриваются как центральный элемент будущего и продолжения рода. Русские пословицы делают акцент на преемственности через образы природы (дерево, корни), а узбекские подчеркивают символику наследия и связи с домом и землей. В обоих случаях дети – это основа будущего и надежда на продолжение рода и сохранение традиций.

Пословицы и поговорки о заботе и ответственности за детей отражают важность родителей в их воспитании, а также ответственность за будущее поколение. В русской и узбекской культурах забота о детях и ответственность за их судьбу является важной ценностью, которая выражается через народную мудрость: «Любишь кататься – люби и саночки возить» - подчеркивает, что с удовольствием (рождением и воспитанием детей) приходит и ответственность (забота о них); «Маленькие детки – маленькие бедки, большие детки – большие бедки» – означает, что забота о детях и ответственность за них не прекращаются с их взрослением, а меняются и даже увеличиваются; «Не учи ребенка страхом, а учи разумом» – пословица указывает на необходимость разумного и доброго воспитания детей, что является важным аспектом родительской заботы; «Ребенок без присмотра – что мельница без воды» – говорит о том, что дети требуют постоянного внимания и заботы, без которых их развитие будет неполным; «Заботливый отец не оставит детей в беде» – подчеркивает ответственность родителей за своих детей и необходимость поддерживать их даже в трудные времена [3, с. 62]; «Бола ёмон – отадан, қизи ёмон – онадан» - (плохой сын – от отца, плохая дочь – от матери) – означает, что родители несут ответственность за воспитание детей, и недостатки детей напрямую связаны с воспитанием, полученным в семье; «Болага берилган меҳр – ерга берилган сув» (любовь, данная ребенку, как вода, пролитая на землю) – указывает на то, что забота и внимание к детям дают хорошие плоды в будущем, подобно тому как вода питает растения [6, с. 88].

Таким образом, в обеих культурах пословицы подчеркивают важность ответственности за детей. Русские пословицы акцентируют внимание на непрерывности родительской ответственности на протяжении всей жизни ребенка. Узбекские пословицы часто связывают заботу о детях с долгосрочными последствиями для будущего семьи и общества, а также с религиозными и моральными нормами.

На основании вышеизложенного можно сказать, что анализ русских и узбекских пословиц и поговорок показывает, что в обеих лингвокультурах существует сильная традиция почитания семьи и уважения к родителям. Однако, если в русских пословицах акцент делается на взаимопонимании и заботе, то в узбекской культуре ключевую роль играет долг и уважение к старшим, что делает эту культуру более патриархальной в плане семейных отношений. Обе культуры через свои пословицы и поговорки передают идеи важности воспитания и сохранения семейных традиций, что является основой их лингвокультурной идентичности.

Список использованной литературы:

1. Арутюнова, Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Наука, 1999. 23-42 с.

2. Ахнина К.В. Лексика семейных отношений в русской идиоматике: национально-культурный компонент // Полилингвиальность и транскультурные практики. 2014. № 1. 91 – 94 с.

3. Даль В.И. Пословицы и поговорки русского народа. М.: Правда, 1987. 8 – 656 с.

4. Корнилов, О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. 42-52 с.

5. Розыкова, М. Б. Сходство и различие паремий о семье в русской и узбекской лингвокультурах // International Journal of Humanities and Natural Sciences, 2023. 65-69 с.

6. Мирзаев Т., Мусокулов А., Саримсоков Б. Ўзбек халқ мақоллари. – Т.: «Sharq», 2016. 8 – 512 с.

THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGY ON MODERN-DAY ENGLISH LINGUISTICS

Lisa-Marie Kotze

1st year master's student of English Linguistics
University of exact and social science
School No 170, Yashnobod District, Tashkent
lisatjie.kotze@gmail.com

Abstract: Digital technology is an innovative invention with advantages and disadvantages for modern-day linguistics. This paper will focus on how the evolution of digital technology has influenced modern-day English linguistics. Various forms of programmes such as spell check, Grammarly, Microsoft Editor, Quillbot and AI influence the way we communicate. The use of acronyms and slang, such as Argot and Jargon, affects not only the written language but also the spoken language. By making a comparative analysis, one would be able to determine the positive and negative effects on modern-day English Linguistics.

Keywords: digital technology, Argot, Jargon, linguistics, written language, spoken language, acronyms, evolution.

Introduction: English Linguistics has been around since the fifth century A.D and has evolved through three periods: Old English (also known as Anglo-Saxon), Middle English, and

Modern English [Merriam-Webster, 2019]. Digital technology originated during the 1930s but only became more effective and popular in 1947 with the invention of the transistor (a device that allows for the creation of smaller and more powerful computers) [Smowl Tech, 2024].

English Linguistics is much older than digital technology. Since the start of digital technology, it has had a tremendous impact on the modern-day English Language. The invention of editing tools within writing programs has made writing simpler, and, therefore, people do not think much about written communication as the tools would correct their grammar. The site Quillbot enables authors as well as the general public to round off their writing with tools such as paraphrasing, grammar checks, plagiarism checks and citation generators [Quillbot, 2024]. Different types of slang have emerged, such as Argot and Jargon. According to the [Cambridge Dictionary, 2024] Argot can be described as words and expressions used by small groups of people only to be understood by that specific group. Jargon, on the other hand, is the use of specific phrases and words in different workplaces, like the military [Cambridge Dictionary, 2019]. Another form of modern communication is through the use of emoticons(the use of smiley faces or pictures of objects), also known as emojis. This is extremely popular on social media applications and amongst the younger generation. This enables the involved participants to communicate using emoticons instead of written forms. In this paper, the author will discuss and analyse the positive and negative effects this evolution has on the English Language.

Methods: Two methods were used for this research.

(a) The descriptive research methodology was applied to understand the characteristics of digital technology and the influence it has on modern-day English. (b) The explanatory research methodology was applied through the collection of information through observation and interviewing students in a high school.

Procedure:

By combining both methodologies, research was conducted. Various information was collected from online resources, and students were observed and, at a later stage, interviewed whilst communicating with one another. The students explained the different ways of communicating on different platforms, and when asked if it influenced the proper use of the English Language, they had mixed reactions.

Results: Once the positive and negative effects were researched, it was implemented through interviewing the students of a high school and through observation. Whilst interviewing the students, it was clear that emoticons were more used in communicating via text, and each emoticon has a different meaning according to the specific group of students. Examples of this can be seen below, where the emoticon is the picture of the message the students want to convey, and written comparison is how it would be written in correct English.

Emoticon	Written comparison
😍	I love this idea. I am in love. It is beautiful.
😅	That was close. I got away with it.
👍	Yes, or I agree with what you have said. Okay. I understand.
😠	I am angry. This makes me angry.

The above table is an indication that the students prefer to communicate through emoticons instead of writing out how they feel, as it takes too long. It was obvious that the students were rushed for time and tried to say a lot in very little time. This is also indicated by the speed at which the world runs.

Another group communicates by using different slang instead of writing their message out in full. Examples are given below.

Slang	Meaning of the slang according to students
Bae/Boo	Babe or Baby (term of endearment to a boyfriend or girlfriend)
Salty	Upset. Why are you salty? Why are you upset?
Drip	When you describe a nice outfit. You look so drip today.
Rizz	A term for charisma. You have Rizz.
GOAT	Greatest of all time

Based on these examples, students and the younger generation prefer to use Argot instead of the correct use of the English language. The older students admitted using AI to write their English essays and presentations as it is not always their native language, and they struggle with organising their ideas and thoughts. It is easier for them to type the topic into AI, and it does all the work for them. The vocabulary is phenomenal, and to people oblivious to AI, the student sounds extremely intelligent. The students also do not see it as plagiarism since the most recent AI programs use citations and make it look like their original work. Most of the students who do not use AI make use of editing tools to ensure the correct use of words and grammar, and some admitted using tools that will paraphrase copied work from online sources.

The negative results of digital technology in modern-day English:

(1) Writing skills are less developed and used as well as the quality of writing has decreased due to AI, editing tools and social media [Kavitha, 2023]. Writing skills cause problems in the English Language as people do not know the format of the documents they are typing and rely on technology to provide them with a template. In some cases, the technology is not always available, and this creates a problem as no editing, spell check, or template is available at that current time.

(2) The use of informal language. There is a decline in formal writing skills and difficulty in distinguishing between informal and formal writing. This is due to the speed and time constraints of using online communication [ryteUp, 2024]. Abbreviations and slang used within communities also play a role in using informal language more often than not.

(3) Relying too much on spell checkers and auto-correct. The result is the underdevelopment of language skills as no personal development takes place to improve one's language skills. It is easier to click a button and let technology check and fix the problems [Dominguez-Trejo, 2024].

(4) Lack of proper communication. Due to the amount of texting and the presence of social media, people tend to struggle to communicate properly face-to-face and would rather sit next to each other and communicate via text.

The positive results of digital technology in modern-day English:

(1) It makes learning English easier through applications on devices, it is convenient and

can be accessed at any time of the day or night. The cost is cheaper than going to a tutor, instructor or language school. Thus giving access to more people to acquire the English language [Inspector, 2022].

(2) Faster communication and exposure to people across the world regardless of time zones. Video calling allows a more modern version of face-to-face communication; this is convenient for people living worlds apart from one another [Smith, 2021].

(3) Online editing tools encourage people in the academic world to improve their skills. It facilitates their education only when not too heavily relied on.

(4) English as a language is evolving due to the digital era. More vocabulary is added within specific contexts, which could have a positive influence and prevent English as a language from stagnating [Bui, 2022].

Discussion: When comparing the positive and negative effects of digital technology in modern-day English, one often makes the mistake of generalising whether it is good or bad. From the above research, each group or individual is a unique case. More research is needed to determine the long-term effects of digital technology in modern-day English for future generations.

Digital technology is not going anywhere, and the practical implication thereof is that we need to manage the situation. Most, if not all, of the universities have already implemented AI detection and plagiarism tools to prevent students from cheating. Another recommendation that could be applied in practice is to make scholars write their papers in a book and teach them to edit and apply their grammar skills. After that, they could type it and use editors like Grammarly and Microsoft Editor to enhance their knowledge by identifying their mistakes and learning from them. Expand vocabulary by reading books, creating clubs for editing and how to apply the grammar skills they have already learnt. Empower the people or students in this way to enhance their English.

Conclusion: Based on the above information, digital technology has a positive and negative impact on modern-day English. It all depends on how you choose to use it. Some choose the easy way out (AI) to complete their assignments for them, whereas others would use AI to assist them with ideas but still use their brain to elaborate on the specific topic. The biggest problem we face is the use of informal language that seems to roll over into the formal sector. People need to be educated on when to use formal and informal language and to whom, as it does have positive or negative effects. One can conclude that the problem is not that we are using digital technology to enhance the English language but how we use it affects English and how we communicate.

References:

1. Bui, T. H. (2022). English teachers' integration of digital technologies in the classroom. *International Journal of Educational Research Open*, *3*(3). https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2022.100204

2. Cambridge Dictionary. (2019). *JARGON | meaning in the Cambridge English Dictionary*.Cambridge.org. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/jargon

3. Cambridge Dictionary. (2024, December 4). *argot*. @CambridgeWords. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/argot

4. Dominguez-Trejo, J. (2024, March). *Technology's Impact on Language*.

Www.greenfieldhs.org. https://www.greenfieldhs.org/apps/pages/TechnogloysImpactOnLanguage_JavierDominguez Trejo

5. Inspector, T. (2022, June 23). *How Technology Can Help Language Learners | Text Inspector*. Textinspector.com. https://textinspector.com/how-technology-can-help-language-learners/

6. Kavitha, J. (2023). The Impact of Technology in Language Learning. *Ymerdigital*, *22*(3), 2023. https://ymerdigital.com/uploads/YMER220374.pdf

7. Merriam-Webster. (2019). *What are the origins of the English Language? | Merriam-Webster*. Merriam-Webster.com. https://www.merriam-webster.com/help/faq-history

8. Quillbot. (2024, May 8). *What does QuillBot do?* Quillbot Blog. https://quillbot.com/blog/frequently-asked-questions/what-does-quillbot-do/

9. ryteUp. (2024, April 11). *The Impact of Technology on Language Evolution*. Ryteup.com. https://ryteup.com/blog/the-impact-of-technology-on-language-evolution/

10. Smith, A. (2021, December 31). *How Technology has Made Communication Easier for People Today*. Technology Education.

11. https://technologyeducation.org/communication-easier-with-technology/

12. Smowl Tech. (2024, August 21). *Digital technology: What is it, and when was it invented?* SMOWL Proctoring | Supervision System for Online Exams. https://smowl.net/en/blog/digital-technology/

QARAQALPAQ FOLKLORÍ AYTÍSLARÍNDAǴÍ REŃGE BAYLANÍSLÍ AYÍRÍM TOPONIMLER HAQQÍNDA

Abishov Genjebay Matjanovich
QMU, Qaraqalpaq til bilimi kafedrası docenti,
filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD)
Amaniyazova Sayora Bayniyaz qızı
QMU, 1-kurs magistrantı

Annotaciya: Bul maqalada qaraqalpaq folklorı aytıslarındaǵı quramında *aq, qara, kók, qızıl* sıyaqlı reńdi bildiriwshi leksemaları bar toponimler úyrenilgen. Olardıń tiykarǵı yaki qosımsha mánilerde keliwi anıqlanǵan. Toponimler aytıs tekstleri mısalında analizlengen.

Tayanısh sózler: qaraqalpaq folklorı, aytıs janrı, toponim, reńdi bildiriwshi leksemalar.

Aytıs – bul qaraqalpaq xalqında erteden rawajlanǵan kórkem awızeki dóretpelerdiń belgili bir janrı bolıp esaplanadı. Qız-jigitler, shayırlar otırıspa merekelerde sheshenlik sóz benen bir-birinen juwaptan qalmawǵa tırısqan. Sol aytıslarda qollanılǵan toponimler bizge aytısılǵan orın, belgili bir aymaqta jasap atırǵan xalıqlar, urıw hám qáwimler, olardıń tili, kásibi haqqında bahalı maǵlıwmatlar beredi.

Qaraqalpaq folklorındaǵı aytıs janrı ádebiyat baǵdarında birqansha izertlengen bolsa da, olarda ushırasatuǵın toponimler ele úyrenilgen joq. Olardı lingvistikalıq aspektte qarastırıw bizge jer-suw atlarınıń jaylasıw ornın, semantikasın anıqlawǵa járdem beredi.

Jer-suw atamalarınıń quramında reńdi bildiriwshi leksemalar qatnasıp, olar obyekttiń túri, reńi menen baylanıslı belgilerin sıpatlaydı. Bunday toponimlerdiń quramında reńdi bildiriwshi *aq, qara, kók, qızıl, sarı, jasıl* sıyaqlı sózler qatnasadı. Q.Ábdimuratov Qaraqalpaqstan toponimiyasında reńdi bildiriwshi *aq, qara, kók, sarı* komponentleriniń basqa mánilerde de jumsalatuǵınına aytıp ótken [1: 102-104].

Qaraqalpaq aytıslarında *aq, qara, qızıl, kók* leksemaları qatnasında jasalǵan toponimler ushırasadı. Bunday toponimler sol jerdiń topıraq reńine baylanıslı atalǵan. Mısalı:

Arjaǵıńız ***Aqqum*** *menen* ***Aqqala****,*
Babań balıq ushın salǵan emes pe? [4: 359]

Aqqum toponimi Qaraqalpaqstannıń Xojeli rayonında awıl, Kegeyli hám Taxtakópir rayonlarında tóbeshiktiń atların bildiredi. Onıń semantikalıq mánileri haqqında ilimpazlar tárepinen pikirler bildirilgen. Máselen, H.Hasanov *Aqqum* «kóshpe qum, aǵar qum» degendi bildiredi dep kórsetken [8: 28]. S.Ataniyazov Túrkmenstandaǵı *Aqgum* oronimi, tiykarınan, geografiyalıq termin bolıp, ol «ústi taza, ot-shópsiz kóshpe qum» mánisinde jumsalıwın aytıp ótken [2: 29]. Sonday-aq, ayırım ádebiyatlarda bul sózdiń «qozǵalıwshı, kóshpeli qum, ósimlik joq qum» mánisin [6: 43], basqa bir dereklerde «ósimlik dúnyası qáliplesken qum» mánisin bildiriwi túsindiriledi [5: 155].

Qaraqalpaq tilinde *kók* lekseması bir neshshe mánilerde qollanıladı. Ol *suw* sózi menen birge *(kóksuw)* geografiyalıq termin retinde tómendegishe sıpatlanadı: *kóksuw* – «taza, tınıq suw». Qattı taw jınıslarınan aǵıp ótetuǵın, kóllerden, tawdaǵı muzdan aǵıp túsetuǵın, bulaqlardan aǵıp shıǵatuǵın suwlar usınday reńde boladı. Dárya atı túrinde de ushırasadı» [3: 84].

Usı qız benen Qaraqum iyshannıń sırtındaǵı ***Kóksuwdıń*** *boyında turatuǵın Dániyar sháwjeyli degen juwabiy jigit bir otırıspada mınaday dep juwap aytısqan* [4: 302].

Kóksuw – Qaraqalpaqstannıń Bozataw, Nókis, Xojeli, Moynaq hám Shomanay rayonlarında awıl hám kóldiń atamasın bildiredi. Ol «úlken kólemdegi tereń tınıq suw» degen mánisti ańlatadı. N.Uluqov Ferǵanada *Kóksuw* gidroniminiń bar ekenligin, atama sol bulaq suwınıń tazalıǵı, tınıqlıǵı ushın usılay atalǵanın aytadı [7: 66].

Qaraqalpaq tilinde reńdi bildiriwshi sózlerdiń ishinde *qara* lekseması ayrıqsha orın iyeleydi. Sebebi ol kópshilik tillerde óziniń tiykarǵı leksikalıq mánisi menen birge, qosımsha awıspalı mánide de keń qollanıladı. Sonlıqtan, toponimist alımlar bul leksemanıń toponimlerdiń quramında bildiretuǵın mánilerin anıqlawǵa ayrıqsha dıqqat awdarǵan. Máselen, E.Qoyshıbaev *qara* lekseması *aq* sózi sıyaqlı reńdi bildiriw menen birge, ol «jer» mánisin de ańlatatuǵının, sol sebepli Qazaqstandaǵı *Qaraqum* toponiminiń mánisi «qumlı jer» dep túsiniw kerekligin aytıp ótken [5: 155].

Sultannıń ***Qaratawda*** *Sırdan arı,*
Ol tawdan shıqqan baylıq qaynap tasıp. [4: 347]

Baradı kóship awılım ***Qarajarǵa,***
Sonarlap qusım saldım qalıń qarǵa. [4: 361]

Qarajar – Qaraqalpaqstannıń Moynaq rayonındaǵı awıldıń ataması. Ol suwda qayıqta júrgen adamǵa qalıń qamıs uzaqtan jarday bolıp kórinetuǵın bolǵanı ushın uslay atalǵan.

Qızıl lekseması obyekttiń reńine baylanıslı Orta Aziya toponimleri quramında keń jumsaladı. Qaraqalpaq aytıslarında *Qızılqum, Qızılqala* toponimleri ushırasadı. Máselen,

Bereketi bar deyseń ***Qızılqumnıń***
Tawıspay ótirikti, uzın qıldıń. [4: 349]

Qızılqala, Qızılqala *degenge kelip edik,*
Shańǵıtıp jatqan tóbe eken. [4: 273]

Solay etip, qaraqalpaq folklorınıń aytıs janrında toponimler belgili orındı iyeleydi. Aytısqa túsip atırǵan qız-jigitler hám shayırlar elimizdegi jer-suw atların atap ótiw arqalı óziniń tuwılǵan jerin, qonıs basqan aymaqların maqtanısh penen súwretlep bergen. Olardı úyreniw barısında geografiyalıq obyekttiń reńi menen atalǵan toponimlerdi ushıratamız. Olardıń quramındaǵı reńdi bildiriwshi leksemalardı úyreniw qosımsha mánilerin anıqlaw imkanın beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Абдимуратов Қ. Қарақалпақ тилиниң топонимлеринен очерклер: Филол.илим.канд. … дисс. // ӨзИА ҚҚБ Н.Дәўқараев атындағы тарийх, тил ҳәм әдебият институты. – Нөкис, 1966.
2. Атаныязов С.А. Туркменистаның географик атларының дүшүндиришли сөзлүги. – Ашхабад: Ылым, 1980.
3. Ғуломов П. Жўғрафия атлари ва тушунчалари изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
4. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 88-100-томлар. – Нөкис: Илим, 2015.
5. Қойшыбаев Е. Қазақстанның жер-су аттары сөдигі. – Алматы: Мектеп, 1985.
6. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984.

7. Улуқов Н. Ўзбек тили гидронимлерининг тарийхий-лисоний тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2008.
8. Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. –Тошкент: Фан, 1962.

METAPHOR AS A UNIT OF SPEECH COMPONENT IN TRANSLATION

Abdukarimova Nodira Xusan qizi
Master's Degree student in
National University of Uzbekistan
Nodiraabdukarimova85@gmail.com

Abstract: Metaphor is a vital tool for human thought, enabling people to create analogies and link ideas. It is also one of the fundamental methods of language use, allowing individuals to explain concepts or express emotions and feelings indirectly yet powerfully. By understanding metaphor usage, we gain deeper insights into human emotions, relationships, and perceptions, not only on a personal level but also within societal contexts. As such, metaphors are a crucial tool for researchers in applied linguistics, social sciences, and the humanities, helping them explore human cognition and emotions more profoundly.

Key words: metaphor, imagery, emotional impact, adaptability, creativity, linguistic richness, context.

Metaphor serves as a powerful tool in speech, enriching words with new, profound meanings and making communication more engaging and impactful. Essentially, a metaphor is a way of describing one thing in terms of another. For instance, the phrase "path of life" not only refers to a literal road but also conveys deeper meanings about the complexities of life, including decisions and choices.

Metaphors function in speech as follows:

- ❖ Expanding Meanings: Metaphors broaden the meanings of words or phrases. For example, the expression "path of life" doesn't merely imply a road but also symbolizes decisions, challenges, and progress in life.
- ❖ Creating Imagery: They help generate vivid images, making ideas easier to visualize and encouraging deeper reflection. For instance, describing life as "a river" suggests a continuous, ever-changing process.
- ❖ Emotional Impact: Metaphors evoke strong emotional responses. For example, saying "I'm under a dark cloud" not only describes a negative mood but also conveys a vivid mental image, adding emotional depth to the expression.
- ❖ Contextual Adaptability: Metaphors adapt to different contexts, allowing their meanings to shift based on the situation. This flexibility helps speakers connect with their audience and tailor their messages effectively.
- ❖ Creativity and Linguistic Richness: Metaphors make speech more dynamic and creative, enriching the meanings of words and transforming simple ideas into more complex and engaging ones.

For example, the plain word "road" becomes more meaningful when framed as "the path of life," adding depth and complexity. Metaphors bring fresh and intriguing dimensions to

communication. Through metaphors, ordinary words acquire complex meanings, making speech more compelling and meaningful for readers or listeners.

Earlier approaches to metaphor primarily focused on its poetic or cognitive aspects. Around 30 years ago, metaphor was largely regarded as the domain of literature and rhetoric, where carefully crafted metaphors were used to achieve maximum impact. However, with the development of cognitive theories, metaphors are now seen not merely as linguistic phenomena but as integral to thought and reasoning processes. In recent years, the study of metaphor in speech has gained momentum, partly in response to the cognitive metaphor theory's tendency to overlook language itself. Metaphors have been studied in diverse contexts, from everyday classroom conversations and doctor-patient interactions to advertisements, newspapers, and large political speech corpora, as well as in the smallest interpersonal exchanges. This growing interest in understanding and analyzing metaphors in speech contexts has opened up opportunities to use metaphor as a research tool across various fields.

Examining real language use as the object of metaphor research presents researchers with several methodological challenges, which have only begun to receive serious attention in recent years. This book is based on the project "Metaphor Analysis: Theoretical and Methodological Challenges in Using Discourse Data," funded by the UK National Centre for Research Methods. A group of researchers interested in metaphor and discourse collaborated to develop educational materials and methodologies for other scholars working in different areas of the social sciences. Several members of this group contributed actively to writing various chapters of this book.

"Metaphor is a device for seeing something in terms of something else" Burke defines.

This description of metaphor is still one of my favourites, even though it is obviously inadequate as a definition of the phenomenon. I like it because it says in simple terms what lies at the heart of metaphor: that there are two distinct ideas involved and that we use one idea to better understand the other. The 'seeing…in terms of' is the process of metaphor. As a definition, this is inadequate because metaphor is described using two imprecise metaphors: device and seeing. Burke's description of metaphor is useful as a starting point, but much more technical detail is needed to be able to identify metaphor in language use or theorize about the process of metaphor. First, there are various dimensions of metaphor that need to be considered: linguistic, embodied, cognitive, affective, socio-cultural, dynamic.

Metaphor in active language use is our object of concern and what is collected as data. There may be metaphorical thinking that never shows itself in language, but that is not our concern, and cannot be while discourse is our only source of data. The term 'linguistic metaphor' here refers to metaphors that are found in language use. Again, a terminological warning to readers is needed: the term 'linguistic metaphor' is sometimes used to mean the instantiation in language of conceptual metaphor. Our use of the term here does not restrict it in this way. A linguistic metaphor is signalled to the researcher by the arrival of 'something else', as Burke put it – a word or phrase which contrasts with the meaning of the discourse at that point. This word or phrase is not itself the linguistic metaphor, but is the 'vehicle term' of the metaphor. In metaphors that are very obvious or active, the vehicle term stands out clearly as incongruous or anomalous in its discourse context. For example, in the popular song title The Windmills of your Mind, the word windmills appears incongruent against the background of the song's topic of minds and thinking. However, less striking, conventionalized metaphors can also be seen as somehow incongruent when we stop and look at them – consider, for

example a pension fund which is said to be in a healthy position, or a person who gets into difficulties. The conventionalized phrases that describe finances in terms of health and physical position, or a process of bad luck in terms of movement to the inside of something, keep their potential as metaphor even though we may usually process them without consciously attending to incongruity or without 'seeing one thing in terms of something else'. Because we rely on latent potential as indicative of metaphor, what counts as linguistic metaphor includes the full range from novel through to the most conventionalized.

REFERENCES:

1. Anderson, G. (1990) Fundamentals of Educational Research. Lewes, East Sussex: Falmer Press.
2. Burke, K. (1945) A Grammar of Motives. New York: Prentice Hall.
3. Calbris, G. (2008). From left to right …: coverbal getures and their symbolic use of space. In A. Cienki and C. Müller (eds), Metaphor and Gesture 27–53. Amsterdam/Philadelphia, PA: John Benjamins.
4. Cameron, L. (1999a) Identifying and describing metaphor in spoken discourse data. In L. Cameron and G. Low (eds) Researching and Applying Metaphor105–132. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Cameron, L. (1999b) Operationalising metaphor for applied linguistic research. In L. Cameron and G. Low (eds) Researching and Applying Metaphor 3–28. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Gibbons, P. (2002) Scaffolding Language, Scaffolding Learning: Teaching Second Language Learners in the Mainstream Classroom. Portsmouth, NH: Heinemann.
7. Kendon, A. (2004) Gesture: Visible Action as Utterance. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Keysar, B. and Bly, B. M. (1999) Swimming against the current: Do idioms reflect conceptual structure? Journal of Pragmatics 31 (12): 1559–1578.
9. Kintsch, W. (1998) Comprehension. New York: Cambridge University Press.
10. Kita, S. (ed.) (2003) Pointing: Where Language, Culture, and Cognition Meet.Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
11. Petrie, H. and Oshlag, R. (1993) Metaphor and learning. In A. Ortony (ed.) Metaphor and Thought, 2nd edn 579–609. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Pidgeon, N., Kasperson, R. E. and Slovic, P. (eds) (2004) The Social Amplification of Risk. Cambridge: Cambridge University Press.

IBROYIM YUSUPOV IJODINING TARJIMONLAR TOMONIDAN TALQIN QILINISHI

Atajanova Gulsara Baxit qizi
Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti, gulsaraatajanova238@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy tadqiqotimizda Ibroyim Yusupov hayoti, ijodkorlik faoliyati va ijodkorligi haqida keltirilgan. Ibroyim Yusupovning yaratgan asarlariga, ularga oid tahlil va ta'riflar qisqacha keltirilib o'tiladi. Ijodkor yaratgan asarlarining o'ziga xosliklari, mahorati va o'zbek tildagi tarjimasi bo'yicha batafsil ma'lumotlar ushbu maqolada jamlangan.

Аннотация: В этом научном исследовании представлены жизнь, творческая деятельность и творчество Ибраима Юсупова. Кратко представлены произведения Ибраима Юсупова, их анализ и определения. В данной статье содержится подробная информация об особенностях, навыках и переводе произведений художника на узбекский язык.

Abstract: In this scientific study, Ibrayim Yusupov's life, creative activity and creativity are presented. Ibrayim Yusupov's works, their analysis and definitions are briefly presented. This article contains detailed information on the peculiarities, skills and translation of the artist's works into Uzbek language.

Kalit so'zlar: shoir, uslub, badiiy barkamollik, lirik qahramon
Ключевые слова: поэт, стиль, художественное совершенство, лирический герой
Keywords: poet, style, artistic perfection like, lyrical hero

XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asrning dastlabki o'n yilligida qoraqalpoq adabiyotida o'chmas iz qoldirgan ,qoraqalpoq milliy adabiyotining faxri bo'lgan sevimli shoirimizning O'zbekiston Qahramoni ,O'zbekiston va Qoraqalpog'iston xalq shoiri Ibrayim Yusupovning ijodi sirqirra.

Chunki, shoir adabiyot maydoniga kirib kelgan dastlabki kunlardan boshlab, qoraqalpoq adabiyotining sofligi, tabiiyligi va badiiyligini oshirish uchun tinmay mehnat qildi. O'z asarlarining serqirra ,badiiy jihatdan mukammal bo'lib yaratilishi uchun tinmay izlandi, o'z ustida ish olib bordi. Mumtoz adabiyot vakillari ijodini mukammal o'rgandi. Jumladan,o'zbek va qoraqalpoq adabiyotining yirik vakillari bo'lgan Alisher Navoiy, Kunxo'ja, Ajiniyoz va Berdah asarlarini mutolaa qildi.Ularni o'ziga g'oyibona ustoz deb bildi.Tinmay izlanishlar, o'z ustida olib borilgan mashaqqatli mehnatlar besamar ketmadi. XX asr qoraqalpoq adabiyotining eng ko'zga ko'ringan so'z zargarlaridan biri bo'ldi.Qoraqalpoq she'riyatini misli ko'rilmagan darajada buyuk cho'qqiga olib chiqqan haqiqiy Xalq shoiri bo'lib yetishdi. Uning ijodi kundan kunga rivojlanib shoirni "So'nmas she'riyat yulduzi" ga aylantira oldi.Ibroyim Yusupovni she'riyat yulduzi qila olgan she'rlari tahlili bilan tanishib,uning ijodiga bir nazar tashlash mumkin. I.Yusupov tarjimashunoslik bilan ham shu'gillangan. O'zining she'rlari ham rus, qozoq, ukrain, belorus, gruzin, latish, bolgar va boshqa xalqlar tillariga tarjima qilingan. Qirg'izistonning buyuk adibi Chingiz Aytmatov Ibroyim Yusupovning ijodini shunday baholagan edi: "Men qoraqalpoq xalqini va uning buyuk o'g'loni Ibroyim Yusupovni sevaman. She'riyat juda murakkab narsa. Uni qaysi tilda yozilgan bo'lsa, o'sha tilda his etish kerak. Men Ibroyim Yusupov she'rlarining tarjimalarini o'qiyman. Bu insonning she'rlari hatto tarjimada ham hayratga soladi va zavqlantiradi. Afsuski, ularni asliyatda o'qiy olmayman...Agar Ibroyim Yusupov o'z omadini nasrda sinab ko'rsa, bu inson nimalarga qodirligini Tangrigina bilgan

bo’lardi. Agar qachonlardir u bunga azm qilsa, buyuk daholar ernest Xeminguey va Robindranat Tagor kabi yuksaklarga parvoz qila olardi”. [Ch,Aytmatov]Shoirning asarlari tarjimasi bilan ko’pgina insonlar shug’illangan. Uning “Ayt sen Ajiniyozning qo’shiqlaridan” she’rini Abdullo Oripov, “Kegayli” she’rini Shuhrat, “Mening yigit vaqtim, sening qiz vaqting” she’rini Halima Xudoyberdiyeva, “Bu dunyo”, “Tug’ishkanlik” she’rlarini Oydin Hojiyeva, “Bir odamni bir odam” she’rini Ma’ruf Jalil, “ Navoiyga” , “Qadrdon so’qmoqlar” she’rlarini esa Muhammad Ali o’zbek tiliga tarjima qilgan.

Badiiy tarjima o’ta ma’suliyatli jarayon. U qardosh adabiyotlar o’rtasida aloqalarning muhim halqasi, bir adabiyotni ikkinchi bir adabiyot bilan bog’lab turadigan vosita. Shunday ekan, tarjimon asarga katta ma’suliyat va talant bilan yondashishi zarur bo’ladi.

Ibroyim Yusupov “Qadrdon so’qmoqlar’’ she’rini Muhammad Ali tarjimasida talqin qilsak:

Qizil kendir bilan shivirlashar tol,
Turna uchib borar olis yoqlarga.
Talay yo’llar bosib misoli shamol
Yana qaytib keldim bu so’qmoqlarga.

Ushbu tor so’qmoqqa qadam qo’yganda,
Qaytadan men bola bo’lib ketaman.
Intiqqan yuragim kengayib shunda,
Chamamda qush bo’lib parvoz etaman.

Ibroyim Yusupovning **“**Qadrdon so’qmoqlar ” she’ri badiiy barkamolligi bilan she’riyat muxlislari qalbidan joy olgan. Uning “Qadrdon so’qmoqlar” she’rini Muhammad Ali o’zbek tiliga tarjima qilgan. Bandlarning tarjimasida deyarli o’zgarish yo’q. Asl nusxaning mazmuni, poetik ruhi tarjimada aks etgan. Har kimning tug’ilgan yeri Misr shahri degan epigraf keltirilgan ushbu she’r shoirning garchi kichik qishloq bo’lsa-da uning uchun Misrday buyuk bo’lgan ovuli haqida. Bolaligi o’tgan ko’chlar qadrdon so’qmoqlar haqida. Lirik qahramon bolaligi o’tgan qishloqqa qaytayotib, sog’ingan kunlarini, qadrli odamlarni eslaydi. She’rning ilk satrlarida qizil kendr degan daraxt bilan Tol daraxti shivirlashib turadi.Va turnalar olis yoqlarga uchib o’tadi. Shoir talay yo’llarni, ya’ni ko’p yillarni bosib o’tib, yana qadrdon so’qmoqlariga qaytib keladi. U ushbu tor so’qmoqqa qadam qo’yganda qaytadan bola bo’lib ketishini aytadi. Go’yoki uning yuragi kengayib, nazarida qush kabi parvoz etadi.

Mosh paykalda gala chumchuq chug’urlar,
She’r o’qishib turgan yosh shoirlarday.
Burilishda tanish qo’shig’in kuylab,
Qo’shni qiz oldimdan chiqib qolarday.

She’rda yosh shoirlar mosh paykalidagi gala chumchuqlarga o’xshatilgan. U shunday hayajon bilan ketardiki, so’qmoqda uning oldidan xuddi qo’shni qiz chiqib qolarday bo’ladi. Biroq bu qiz yiroqlarda. she’rda shunday jumla bor “ Bizning joylar o’rni hozir paxtazor ” demak shoir o’sha davrda faqat paxta ekishga e’tibor berilganini boshqa poliz mahsulotlari yoki ekinlar ikkinchi darajaga tushganiga ishora qilgan. Shuningdek, shoir gul terib, kapalak quvgan sho’x vaqtini bedazorda yurgan toyga qiyoslaydi. Shoir she’rning so’nggida bir qiyshiq so’qmoqning nega bu qadar dilga yaqinligiga o’zi ham hayratda ekanini aytadi. Shoir boshqa bir mustaqil bandda cholni o’sha so’qmoqda

uchratganini uni tanimaganini aytadi va sal nariroqda bir bola uchraganini shoirning o'zi ham uni tanimaganini aytadi. Kimning o'g'lisan deya so'raydi. Umr tez o'tishi bugun yoshman degan kishi ertaga qariya bo'lishi va keyin katta avlodnining bolalarni tanimay turishi kimgadir o'xshatib turibman deyishi tabiiy jarayonligini tushunib olamiz. Shoir ushbu satrlarni hayot qonuni avlodlar almashinuvi haqida yozgan.

Ota Narvon bo'pti qo'sh terak
Bolam terak emas bu umrku bu
Inim boqqa nega bog'lading eshak
E anov chiriy deb qolgan olmaku.
Inson umri daraxtga qiyos etilgan.

Hayotda insonning qadriga yetadigan odamlar bilan birga uni qadrlamaydiga nokaslar ham topiladi. Ular olma daraxtiga eshakni bo'g'lagan odamlar kabi farosatsiz, hech narsani qadrlamaydiganlardir. Hayot daraxtini, yoshi ulug' insonlarni qadrlash ardoqlash asrash haqida gap ketadi.

To'g'risini aytganda, tarjimonlik bilan shu'gillanish hamma ijodkorning ham qo'lidan kelavermaydi. Tarjimon asl nusxa tilini yaxshi bilishi mumkin. Lekin unda shoirlik talanti bo'lmasa kitobxonga manzur asar yarata olmaydi. Demak, tarjimon uchun faqat til bilishning o'zi yetarli emas, yozuvchilik iste'dodi ham bo'lishi mumkin.She'riy asar tarjimasida his-hayajon, ehtiros tuyg'ularini berish nihoyatda muhim, tarjimon oldidagi birinchi darajali vazifa. Zero, lirikaning predmeti his-hayajon ekan, uni tarjimada aslidagidek qilib bera olmagan mutarjim hech qachon maqsadiga erisha olmaydi. Tarjimonlik ham aslida ijodning bir turi. Unda mazmun va mahorat kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kurambayeva G. Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik. – Nukus, 2023
2. Kurambaeva G. K. Ibrayim Yusupov and uzbek literature //EPRA Intternational journal of Research & Development (IJRD). - India, 2022.-P. 405-408
3. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: O'qituvchi,1978
4. Yusupov İ. Rahmat senga, zamonim. –Toshkent, 1979.
5. Yusupov İ. Qora tol. – Toshkent, 1988

TARJIMA NAZARIYASINING ZAMONAVIY QIRRALARI

Raxmatova Saodat Amrakulovna TATU *Samarqand filiali dotsenti*

Juraqulova Dilnura Otaqul qizi
TATU Samarqand filiali 1-kurs talabasi.
Email: raxmatova1867@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarjima qilish faoliyati va uni yanada yaxshilash va bu jarayonda zamonaviy texnologiyalardan to'laqonli foydalanaolish haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so`zlar: tarjima jarayoni, madaniy komponentlar, sun'iy intellekt,mashina tarjimasi,tarjima texnologiyalari,tarjima sifati,lingvistik va madaniy xususiyatlar,madaniyat,madaniy yondashuv,tilshunoslik.

Annotation: This article discusses translation activities and their improvement, as well as the comprehensive use of modern technologies in this process.

Keywords: Translation process, cultural components, translator, artificial intelligence, machine translation, translation technologies, Uzbek language, translation quality, linguistic and cultural characteristics, culture, cultural approach, linguistics.

Tarjima jarayonida matnning lingvistik va stilistik xususiyatlarini maqsadli auditoriyaning ehtiyojlariga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat tilshunoslik yondashuvlarini, balki madaniy tafovutlarni ham hisobga olishni talab etadi. Masalan, tijorat reklama matnlarini tarjima qilishda manba tilidagi obrazlar va simvollarni maqsadli madaniyat uchun maqbul bo‘lgan ekvivalentlarga almashtirish lozim. Matnni maqsadli auditoriyaga moslashtirishda asosiy e'tibor o'quvchining ehtiyojlari, qiziqishlari va darajasiga qarab, ifodalash uslubini, tilni va tuzilmani sozlashga qaratiladi. Bunda matnning aniq, tushunarli va qiziqarli bo'lishi kerak. Masalan, ilmiy auditoriya uchun texnik til ishlatilsa, keng jamoatchilikka moslashtirilgan matnda sodda va tasavvur qilinadigan misollar bo'lishi lozim. [1]

O'z auditoriyangizni aniqlash va unga mos matnni yaratish - muvaffaqiyatli yozishning asosidir.Tarjima sohasida, ayniqsa sun’iy intellekt va mashina tarjimasi (MT) texnologiyalari bo‘yicha xalqaro miqyosda ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirildi. Bularning asosiy maqsadi avtomatik tarjima jarayonlarini samarador va sifatli qilishdir. Xalqaro darajadagi tadqiqotlarda sun’iy intellekt va neyron tarmoqlar asosida ishlab chiqilgan mashina o‘qitish texnologiyalari katta rol o‘ynaydi. Masalan, Piter Koehn 2009-yilda nashr etgan Statistical Machine Translation kitobida tarjimani statistik modellarga asoslangan holda amalga oshirish yo‘llarini o‘rgangan va zamonaviy mashina tarjimasi uchun asos yaratgan.Keyinchalik, Braun va Mark tomonidan 2018-yilda chop etilgan Machine Translation and Post-Editing kitobida esa NMT (neyron mashina tarjimasi) yordamida yuqori sifatli tarjimalar yaratish imkoniyatlari tahlil qilingan.[2]

Ushbu kitoblar va tadqiqotlar tarjima texnologiyalarining xalqaro miqyosda rivojlanishiga turtki bo‘lib, yangi usullar va dasturlar yaratishga yo‘l ochdi. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar ham tarjima sohasidagi yangi texnologiyalarni rivojlantirishga o‘z hissalarini qo‘shib kelmoqdalar. Ular o‘zbek tilining o‘ziga xos grammatik va lingvistik xususiyatlarini sun’iy intellekt asosidagi tarjima tizimlariga tatbiq etish yo‘nalishida tadqiqotlar olib bormoqda. Masalan, Azizov M. texnik tarjimalar uchun SDL Trados va Memoq kabi kompyuterlashtirilgan tarjima vositalarini qo‘llash bo‘yicha tadqiqotlar olib borib, ushbu vositalarning o‘zbek tilidagi terminologik izchillikni ta’minlashdagi imkoniyatlarini o‘rgangan. Qayumov B. esa mashina tarjimasi uchun o‘zbek tilida parallel korpuslar yaratish, ya’ni bir necha tillarda bir xil mazmunli matnlarni jamlash ustida ishlamoqda. Bu o‘zbek tilining o‘ziga xos murakkabliklarini hisobga olgan holda yanada aniq tarjimalar qilishga yordam beradi. Shuningdek, Qurbonov O. o‘zbek tilining agglutinativ (qo‘shimchalar qo‘shib so‘z yasash) tuzilmasini sun’iy intellekt algoritmlariga moslashtirishga e’tibor qaratmoqda. Uning tadqiqotlari o‘zbek tilining o‘ziga xos grammatik xususiyatlarini NMT tizimlariga integratsiya

qilish orqali tarjima sifatini yaxshilashga qaratilgan. Usmonova H. va Boboxonova D. esa o‘zbek tilidagi madaniy va milliy qadriyatlarni boshqa tillarga tarjima qilishda yuqori sifatni saqlash bo‘yicha izlanishlar olib bormoqda. Ularning tadqiqotlari texnik, ilmiy va yuridik tarjimalarda aniq va izchil tarjimalarni ta’minlash uchun maxsus korpuslar va terminologik bazalar yaratishga qaratilgan. Xalqaro va o‘zbek olimlari tomonidan olib borilayotgan ushbu tadqiqotlar tarjima texnologiyalarining samaradorligini oshirishda va o‘zbek tilini xalqaro darajada tanitishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Shu orqali o‘zbek tarjimonlari yuqori sifatli va samarali tarjima xizmatlarini taqdim eta oladilar. Bu kelajakda xalqaro ilmiy hamjamiyat bilan yaqin hamkorlik qilish va o‘zbek tilida sifatli tarjimalarni keng miqyosda taqdim etishga zamin yaratadi. [3]

Madaniy komponentlarning tarjimadagi roli, aslida, tarjima jarayonining asosiy va murakkab jihatlaridan biridir. Har bir til o‘z madaniyatini ifodalash uchun o‘ziga xos elementlarni o‘z ichiga oladi. Bu elementlar so‘z va iboralarda, urf-odatlar, an'analar, tarixiy kontekstlarda namoyon bo‘ladi. Tarjimon bu madaniy komponentlarni tarjimada aniqlikni saqlagan holda, o‘z tiliga moslashtirib, o‘quvchi yoki tinglovchiga asl ma'no va xabarni yetkazishi kerak. Masalan, ba'zi madaniy so‘zlar yoki iboralar bitta tilning o‘ziga xosligi sifatida mavjud bo‘lishi mumkin, ammo boshqa tilga to‘liq tarjima qilinishi qiyin bo‘ladi. Bunday hollarda, tarjimon an'anaviy yoki madaniy nuqtai nazardan mukammal tarjima qilish uchun qisman o‘zgartirishlar yoki tushuntirishlar kiritishi mumkin. Madaniy komponentlarning tarjimadagi roli shundaki, tarjimon nafaqat tilni, balki o‘sha til va madaniyatga xos bo‘lgan barcha nozik jihatlarni ham hisobga olishi kerak. Shuningdek, u matnning asl ma'nosini va tuzilishini saqlash bilan birga, yangi auditoriyaga ma'lum bir madaniy tizimga moslashtirishni ham amalga oshirishi zarur. Bu tarjimaning muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan omil hisoblanadi.[4]

Xulosa shuki, zamonaviy tarjima texnologiyalari va madaniy yondashuvlar tarjima sifatini oshirishda katta ahamiyatga ega. Tarjimonlar matnning lingvistik va madaniy xususiyatlarini maqsadli auditoriyaga moslashtirishi kerak.Sun’iy intellekt va mashina tarjimasi texnologiyalari samaradorlikni oshirishda muhim rol o’ynamoqda. O’zbek tadqiqotchilari esa til xususiyatlarini hisobga olib, tarjima sifatini yaxshilashga hissa qo’shmoqda.Tavsiya beraman: zamonaviy texnologiyalar va madaniy yondashuvlarni chuqur o’rganish orqali o’zbek tilini xalqaro miqyosda tanitish va tarjima sifatini oshirish kerak.

Adabiyotlar ro`yxati:

1.Chip Heath va Dan Heath – Made to Stick: Why Some Ideas Survive and Others Die
2.William Strunk va E.B. White – The Elements of Style
3.Robert Bly – The Copywriter's Handbook
4.Ann Handley – Everybody Writes
5.John Westwood – Writing for Impact
6."The Translator's Invisibility" - Lawrence Venuti
7."Cultural Translation" - Susan Bassnett
8."Translation and Identity" - Michael Cronin

HOZIRGI ZAMON NEMIS TILIDA ILOVA HODISASINI „NACH„ PREDLOGI BILAN IFODALANISHI

Karimova Lutfiya Bahodirovna
SamDCHTIning mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi zamon nemis tilida ilova elementlarining predloglar orqali ifodalanishi haqida bayon qilingan. Nemis tilida predloglarning xilma xil bo'lishi va aynan dativ kelishigini talab qiluvchi „nach „ predlogi va uning turli xil ma'nolarda kelishi haqida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ilovali element, kelishik, predlod, prefiks, so'z yasovchi affiks, leksik-semantik xususiyat, ilmiy tahlil.

Bizga ma'lumki, nemis tili gramatikasidan nemis tilida 4ta kelishik mavjud bo'lib, har bir kelishikni o'ziga xos bir-qancha predloglari bor va ular o'zlariga tegishli predloglarnigina talab qiladi. Nemis tilida "nach" predlogi – dativ kelishigini talab qiluvchi predloglardan biri hisoblanadi. "Nach" predlogi, boshqa dativ kelishigini talab qiluvchi predloglar singari, dastlab predlog sifatida ishlatiladi, keyinchalik esa so'z yasovchi affiks, ya'ni prefiks sifatida qo'llanadi. Ushbu maqolada uning predlog sifatidagi dastlabki qo'llanilishi, o'ziga xos leksik-semantik xususiyatlari va ularning o'zbek tilida qanday ifodalanishi ko'rib chiqamiz.

Ushbu predlogning yordamchi so'zlar guruhiga xos bo'lgan o'ziga xos xususiyatlari allaqachon qayd etilgan. Uning leksik-semantik xususiyatlari V.N. Syedin tomonidan batafsil tahlil qilingan. Lug'atlar ham ushbu predlog va uning ikki xil qo'llanilish xususiyatlari haqida ma'lumot beradi. "Nach" predlogi dativ kelishigini talab qiladi va turli ma'nolarni ifodalabgina qolmay, balki turli so'zlar guruhlari bilan ham o'zoro birikadi va ba'zi barqaror so'z birikmalarini hosil qiladi.

"Nach" predlogining o'zbek tilidagi tarjimasi turli xil ko'rinishlarda:

1. "Keyin, so'ng" ma'nosida kelganda:

nach dem Essen – ovqatdan keyin
nach dem Krieg – urushdan keyin
nach langen Warten – uzoq kutishdan keyin
nach der Arbeit – ish tugagandan keyin

2. Joy nomlari bilan ishlatilganda "ga, tomon" arjimasini beradi:

nach Deutschland – Germaniyaga
nach Heimat – vataniga
nach Hause – uyga
nach oben – yuqoriga
nach unten – pastga
nach rechts – o'ngga
nach links – chapga

3. "Bo'yicha, muvofiq, asosan" ma'nosida ham qo'llaniladi:

nach meiner Meinung – mening fikrimcha
nach Vorschrift – qoidaga ko'ra
nach ihren Wunsch – sizning xohishingizga ko'ra
j-n nur dem Namen nach kennen – biror kishini faqat ismi bilan bilish.

Tropfen nach ärztlicher Vorschrift nehmen – Dori tomchilarini shifokor ko'rsatmasiga binoan qabul qiling.

4. Vaqtni ifodalashda "keyin, so'ngra" ma'molarida:

Zehn Minuten nach zwölf – soat o‘n ikki va o‘n daqiqa.

5. O‘tgan zamonda "oradan, o‘tib" ma’nosini ifodalab kelganda:

Er kehrte nach zwei Tagen – U ikki kundan keyin qaytdi.

"Nach" predlogining fe’l bilan birikishida:

fragen nach etw – biror narsani so‘rash

suchen nach etw – biror narsani qidirish.

"Nach" xol vazifasida ishlatilishi:

nach wie vor – avvalgidek

nach und nach – asta-sekin.

Die Schulden nach und nach abbezahlen – qarzlarni asta-sekin to‘lash.

Ajraluvchi prefiks sifatida qo‘llanganda:

1. Voqea yoki harakatni ifodalash:

j-m nachgehen – biror kishini ta’qib qilish.

2. Biror narsaga ergashish yoki taqlid qilish:

j-m in etwas nachahmen – biror narsada biror kishiga taqlid qilish.

V.N. Syedinning "Nemis tili predloglari" kitobida "nach" predlogining 8 ta funksiyasi batafsil o‘rganilgan. Unda 43 ta leksik-semantik xususiyat tahlil qilingan va har bir funksiyaning ma’lum bir ma’nosi ochib berilgan. Ushbu maqolada "nach" predlogining ba’zi funksiyalari va ularning o‘zbek tilida qanday ifodalanishi haqida ma’lumot berildi.

"Nach" predlogining kelishik funksiyasi ob’ektning aniq bir joyga yo‘naltirilgan

Misol:

der Reihe nach – ketma-ket, tartib bo‘yicha.

Der Reihe nach erzählte ich von dem Telegramm, der Fahrt und von Mutter, von ihren Koffern und wie sie Vera zurückgerufen hatte.

Tartib bilan men telegramma, safar va onam haqida, uning chamadonlari va Veraga qanday qilib qo‘ng‘iroq qilgani haqida gapirib berdim.

Murakkab asos tarkibida "nach" predlogi bo‘lsa ham, u tarjimada kamdan-kam uchraydi.

Genau dem Wortlaut nach – so‘zma-so‘z, aynan.

Biz "nach" predlogining faqat ikkita xususiyatini ko‘rib chiqdik. Yuqorida ta’kidlaganimizdek predloglarning xususiyatlari ko’pdir.

Shubhasiz, bizning mulohazalarimiz ilmiy-nazariy tahlilga qaraganda ko‘proq ilmiy va metodologik xususiyatga ega bo‘lishiga, shuningdek, amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazishda hamkasblarimiz – ekspertlarimiz fikriga tayangan holda yanada chuqurroq o’rgansak maqsadga muvofiqdur. Chunki hozirgi kunga qadar professor, olimlarimiz va ilmiy tatqiqotchilarimiz tomonidan bu mavzuga doir bir qancha ilmiy ishlar, ulsubiy qo’llanmalar va desertatsiyalar yaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nemischa-ruscha lug‘at (A.A. Leping va N.P. Straxova tahriri ostida, 80 000 so‘z, to‘rtinchi nashr). “Sovet entsiklopediyasi” nashriyoti, Moskva – 1965, 611-bet.

2. Syedin V.N. Nemis tili predloglari. “Oliy maktab” nashriyoti, Moskva, 1963.

3. Wörterbuch Deutsch-Russisch Daum Schenk, VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, 1962, 15-nashr, o‘zgartirilgan nashri, 1976.

COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONDITIONS OF MANAGEMENT PSYCHOLOGY IN UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES

Norboeva Dilafruz Djumakulovna
Senior Lecturer, Department of Uzbek Language and Literature,
Samarkand Institute of Economics and Service

Annotation: This article is based on a comparative analysis of the terms of modern management psychology, the worldview of the two peoples, the specifics of psychology, the possibility of bringing many international terms in the Uzbek language. Differences in the lexico-semantic features of Russian and Uzbek terms related to management psychology, a wealth of terms related to management psychology, from other industry terms to specific terms (and abbreviations), traditional use of words and relatively greater use of some syntactic expressions. Since the terminology of management psychology in Uzbekistan has not been specifically studied, the analysis of psychological terms shows the need to expand and analyze the scope of the use of the Uzbek language.

Keywords: management psychology, terminology, vocabulary, semantics, syntactic expression, comparison, feature, industry, study

Today's events show that it is not in vain that the XXI century has been predicted to be the age of high information technologies and rapid growth are forecast intellectual level. This situation also calls reforms in the field of human relations, the choice of subtle and unique ways to interact with people of high intellectual level and effectively influencing them. There is a tradition in the field of social psychology in the field of psychological assessment of leading cadres, the development of number of qualities they need, the study of the correct selection of candidates. The seriousness and relevance of scientific research in this area has led to the emergence of an independent field called management psychology.

Let’s the example of Uzbekistan, the formation of class of rulers who are not free from the influence of world civilization, without losing the unique aspects of our traditions, national values, mentality, through their activities is the basis of justice, humanity and democracy. It is a requirement of the times inprase them on people minds and consciousness of people [1,67]. Accordingly, there is one necessity of a comprahensive research on terminology related to management psychology.

Management psychology terminology did not exist in Uzbekistan specificially exemmined,the analysis of psychologocial terms serves to expend their use the uzbek language. With the development of innovative ideas, the terminology of new areas is also evolving. Accordingly, based on the principles of development, "first of all, the expansion of the use of our mother tongue, in-depth study of its historical roots and extensive development on a scientific basis are invceasing a very important topic today". [2,94] At the same time, on the basis of a comparative analysis of the terms of psychology, it is important to show the worldview of the two nations, the specificity of psychology, the ability to translate many international terms in Uzbek.

Terminology issues have always been one of the most pressing issues in linguistics. Because the fields of terms are lexical. Defining the place and function of the layers allows to understand the essence of the concept. Dedicated to terminology in all cases, units that represent certain concepts of a particular field, have a differentiation, and mainly perform a nominative

function are considered to be terms. A. Defining the term, Reformatsky concludes that "... terms are special words" [3,103]

The expression plan of terms is equivalent to a word (cell, tissue) or a fixed compound (arrow root, poplar root). Indeed, in dealing with terms, it is advisable for field experts and terminologists to work together to ensure that the terms being modified or replaced are simple, concise, and most importantly, understandable to the public.

Scientists such as EV Juchkova, AM Klyoster, I.Yu. Savostyanova, GN Khaybulina have done some work on the research and analysis of the terms of leading psychology in world linguistics [4,88]. Citation of works by psychologists L.Tursunov, E.Gaziev as works devoted to the study of psychological terms in Uzbekistan [5,67].

Preservation of linguistic riches in the native language, their scientific analysis, transmission to future generations, embodying the centuries-old experience of each nation, is one of the important tasks facing modern science, in particular, linguistics and translation studies. It should be noted that the text of the terminology of the field should be described in accordance with the requirements of literary spelling, lexical and methodological criteria. Because the texts presented to the public should be concise, simple and clear.

Terms related to the field of management psychology are distinguished from other field terms by the richness of specific terms (and abbreviations), the traditional use of words, and the relatively greater use of certain syntactic expressions. The presence of a large number of specific terms in a text (especially a text on managerial psychology), especially new ones (neologisms) and not yet repeated in dictionaries, for example, the term "delegirovanie polnomochiy" . The richness of such new terms in the field of management psychology is explained by the fact that terms are by nature a moving layer of language vocabulary.

Terms related to the field of management psychology are distinguished from other field terms by the richness of specific terms (and abbreviations), the traditional use of words, and the relatively greater use of certain syntactic expressions. The presence of a large number of specific terms in a text (especially a text on managerial psychology) [6,106], especially new ones (neologisms) and not yet repeated in dictionaries, for example, the term "delegirovanie polnomochiy" . The richness of such new terms in the field of management psychology is explained by the fact that terms are by nature a moving layer of language vocabulary [7,46].

The lexical structure of language is constantly replenished, and this linguistic phenomenon is a new phenomenon that has emerged as a result of the development of science and technology, the growth of their status in society, the rapid growth of science and technology in recent years. There is an account of new special terms created to name concepts and events. Observations show that the terminology of the Uzbek language in the psychology of management psychology, which was adopted in the early twentieth century, is still used. For example, “Psychology. On the basis of the "Short Explanatory Dictionary" it is possible to express certain ideas about the terms to be mastered.

Terms are mastered in the following ways: a) direct - direct assimilation; b) by means of a complete shield; c) by means of a semicircle. Directly acquired terms are taken from Russian (European languages) terms: acmeology, gender, motive, image, etc.In the terminology of Uzbek management psychology, many terms are formed by means of a complete kalka: management (<upravlenie), team (<collective), career, position (<career), profession (<profession), etc. Both semi-artificial and compound terms were formed: communicative competence (<communicative competence), personnel management (<upravlenie kadrami),

lability (<labilnost); professional career (<professional career), managerial psychology (<upravlencheskaya psychology).

There is a lack of Persian-Tajik lexical layer in the terminology of Uzbek language psychology. The following are some of the lexemes: tolerance, vigilance, carelessness, intelligence, kindness, deceit, sadness, joy, and so on. Part of the terminology of Uzbek language psychology consists of terms borrowed from Arabic. We turn to evidence: attention, activity, analysis, insult [8,89].

Psychological terminology of Russian and Uzbek languages is formed and developed on the basis of internal and external capabilities of languages, ie word acquisition. Terminology of words in the general literary language is characterized by the formation of terms on the basis of internal possibilities. The terms should express clear concepts and clear names of existing things and should be used in a clear sense among representatives of the field of management psychology. Therefore, the demand for these terms is high. First of all, the existing term must be clear, that is, it must have a clear meaning. That meaning must be understood through logical identification when applied in management psychology [9,112].

In Russian and Uzbek, compound terms are the basis of quantitative terminology.

Structurally compound types of compound terms 2, 3, 4 (very active, quantitative), 5, 6, 7 (inactive, rare) are available in both languages [10,75].

The terminology of management psychology is formed and developed on the basis of the internal capabilities of languages as well as external capabilities, i.e. word acquisition. The formation of terms on the basis of internal possibilities is characterized by the terminology of words in the common language for both languages.

The terminology of Uzbek language management psychology is characterized by a high level of word acquisition from other languages. In this language, the mastery of the term by direct, half-kalka, and full kalka methods leads. In the terminology of management psychology of the Russian language is strong to learn terms from Greek, Latin, French, English, to add Russian suffixes to them. Russian-international dialects, Persian-Tajik dialects and Arabic dialects are widely used in the terminology of Uzbek language psychology.

The main reason for the differences in the lexical and semantic features of the terms of management psychology in Russian and Uzbek languages is the national mentality, religion, historical roots, traditions, the underdevelopment of a particular field of psychology. All this should be taken into account when compiling a dictionary of psychological terms in the Uzbek language.

REFERENCES:

1. Khaitov O.E., Dzhalalova S.M. Boshkarov psychologists: - T .: TDU, 2018. - 184 c.

2. Reformatsky A. On some phenomena of word formation in Russian terminology // Proceedings of MIFLI. THAT. 1999. - 165c.

4. Zhuchkova E.V. Modeling of sectoral vocabulary typology (on the basis of psychology dictionaries in Russian and English): Abstract of the thesis. diss. ... cand. philol. Sciences. – Yekaterinburg, 2008. – 25 p.; Kloster A.M. Ways of formation and functioning of the terminology of engineering psychology in the German language: Diss. ... cand. philol. Sciences. - Omsk, 2006. - 155 p.; Savostyanova Yu.I. Microterminological system of names of psychognostic sciences in modern Russian: Diss..cand. philol. Sciences. - Krasnodar, 2006. -

231 p.; Khaibulina G.N. Structuralsemantic features of psychological terminology in modern Russian: Abstract of the thesis. diss...cand. philol. Sciences. –Ufa, 2012.–27 p.

5. Goziev E., Tursunov L. Psychologyada mukammal lugat tuzish khususiyatlari (university talabalari uchun ўkuv кўllanma). –T., 2005.

6. Salimova T.A. History of Quality Management: Textbook. / Salimova T.A., Vatolkina T.Sh. – M.: KNORUS, 2005. 188s.

7. Mirahmedova Z. Uzbek tiling anatomy terminology si va uni tartibga solish muammolari. - T., 2010. -127 b.

8. Norboeva D. J. (2021). The role of innovative technologies in teaching professional terminology in universities. American Journal of Research, 5(7-8, July-August), 43–47. https://doi.org/10.5281/zenodo.5471813

O‘ZBEK TILIDAGI MATNLARNI INGLIZ TILIGA O‘GIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Omonova Shakhodat Abdusalom qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti, stajyor-o‘qituvchi
shahodatomonova@jdpu.uz
ORCID ID: 0009-0009-5183-1713

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarjima jarayonini amalga oshirishda talab etiladigan bilimlar muhokama ostiga olingan bo’lib, zero, tarjima jarayoni ko‘ringanidan ko‘ra qiyin va jiddiy ilmiy-amaliy hodisa bo‘lib, uni amalga oshirishni nazariy saboqlarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Tarjimondan faqat ilmiy nazariy bilimlar egasi bo‘lishgina emas, mohir so‘z ustasi-ijodkor bo‘lish ham talab qilinadi. Albatta bu ijodiy jarayonning odatiy ijoddan asosiy farqi aynan tahlillar, ilmiy –nazariy isbotlardir.

Kalit so‘zlar: Tarjima san’ati, asliyat, adekvat tarjima, kod, muloqot, so’zlovchi, tinglovchi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются знания, необходимые для осуществления процесса перевода, ведь процесс перевода более сложен и серьезен, чем кажется, и его выполнение невозможно представить без теоретических занятий. От переводчика требуется не только обладать научно-теоретическими знаниями, но и быть искусным словесником-творцом. Конечно, главное отличие этого творческого процесса от обычного творчества – это анализ, научные и теоретические доказательства.

Ключевые слова: Искусство перевода, оригинальность, адекватный перевод, код, коммуникация, говорящий, слушатель.

Abstract: This article discusses the knowledge necessary to carry out the translation process, because the translation process is more complex and serious than it seems, and its implementation is impossible to imagine without theoretical studies. A translator is required not only to have scientific and theoretical knowledge, but also to be a skilled creative linguist.

Of course, the main difference between this creative process and ordinary creativity is analysis, scientific and theoretical evidence.

Keywords: Art of translation, originality, adequate translation, code, communication, speaker, listener.

Tarjimashunoslik olamiga, ilmiga qadam qo‘yar ekanmiz, ona tilimiz, o‘zbek adabiyoti tarixidagi asrlar silsilasida ushbu sohaga oid to’plangan jamiki bilimlar shubhasiz sohani to‘laligiga o‘rganishimizga, tatbiq qilishimizga, tadqiqot o‘tkazishimizga yaqindan ko‘mak beribgina qolmay, bu jarayonda dasturilamal vazifasini ham o’taydi. Xususan, ustoz tadqiqotchi professor olimlarimizdan Musayev Qudrat yaratgan maqolalari, olib borgan ilmiy izlanishlari, o‘nlab kitoblari dolzarb muammolarni ko‘tarib chiqqanligi bilan xarakterlanadi. Fozilova. Sh, Sultonova. D larning “Tarjima mutaxassisligiga kirish” o‘quv qo‘llanmasi, K.Jo‘rayevning “Tarjima san’ati”, G‘aybulla as-salomning “Tarjima tashvishlari”, shuningdek, mazkur olimlarning izlanishlari natijasida yuzaga kelgan qator risolalar o‘zbek tarjimashunosligining rivojiga hissa qo‘shib, adabiyotimizni boyitayotgan hamda jahonga o‘z durdonalarini ko‘z-ko‘z qilayotganligining negizidir.

Tarjima – forscha «tarzabon» (chiroyli so’zlovchi, notiq, tili burro kishi) so’zidan arabiylashib o’zgargan. Arab tiliga «tarjumon» shaklida qabul qilingan, undan «tarjima» yoki «tarjuma» hosil bo’lgan. O’zbek adiblari bunday tushunchani «chevurish», «o’tkazish», «qaytarish», «ag’darish», «o’girish» singari atamalar bilan ifoda etganlar. Ko’p yillar davomida «tarjima» sharh, tafsir, bayon qilish, tushuntirish ma’nolarida ham qo’llanib kelingan. Faqat XX asrda bu so’z badiiy ijodning bir turini ifodalash ma’nosini kasb etdi va ilmiy-filologik terminga aylandi.

Tarjima - asliyatda ifodalangan fikrning ozga tilga semantik va stilistik ekvivalentligiga erishgan holda berilishi bo‘lib, madaniyat va taraqqiyot, tinchlik va kishilarning bir-birlarini o‘zaro tushunib olishlari ishiga, gumanizmning oliy ideallariga xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda m illiy tillarning rivojlanish sur’atini tezlashtiradi, tillarning lug‘at boyligini yanada oshiradi, yangi-yangi grammatik vositalarni keltirib chiqaradi. Aynan shu jihat tarjimashunoslikni ham fan, ham tadqiqot maydonida ilgarilashga, ilmiy izlanishlar sifati va salmog‘ini oshirishga undayotgan kuch desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Tarjima nazariyasi fani rivoji fan sifatida unchalik uzoq davrga borib taqalmasa-da, tarjima adabiyotlarining qadim zamonlardan yashab kelayotganligini hisobga olib, tarjima amaliyoti ham qadimiy va uzoq muddat davom etgan asoslarga ega ekanligini tushunishimiz mumkin. “Badiiy ijod turlari orasida tarjima ko‘proq ilmiy asos-talabdir. Ko‘p yillik xilma-xil bahs-u munozaralarni yengib o‘tib, o‘zining mavjudligini haqli ravishda isbot qilgan tarjima nazariyasi hozirgi kunda o‘z tasarrufidagi barcha muammolarni ilmiy tadqiq qiladigan yagona rasmiylashgan filologik soha hisoblanadi. U o‘z tadqiqotlarini tilshunoslik, adabiyotshunoslik, uslubshunoslik, tarix, mantiq, ruxshunoslik, adabiyotshunoslik, uslubshunoslik, tarix, mantiq, ruhshunoslik kabi ko‘pgina fanlar qonuniyatlariga, dalil va yutuqlariga tayanib olib boradi[39].” (Musayev Q. 4-b). Aynan mana shunday uzviy bog‘liqlik tarjimaning naqadar murakkab jarayon ekanligini ko‘rsatadi. Xususan, tarjimon sanab o‘tilgan sohalardan ham xabardor bo‘lishi, ularning g’oyaviy negizlarini hech bo‘lmasa umrmiy jihatdan idrok eta bilishi zarur.

[39] Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. “Fan” nashriyoti, 2005. 4-b

Bu ham tarjima qilingan ishning sifatli, shuning bilan birga kamchiliklardan holi bo‘lishiga ko’mak beruvchi omildir.

Hamad bin Xalifa universtiteti Professori Ali Almanna[40]ning fikri[41]ga ko’ra, tarjima jarayoni 5 ta bosqichdan iborat bo’lib: “1. Ko’zdan kechirish orqali tanishib chiqish (Visual recognition). 2. Sintaktik jihatdan qismlarga ajratish (Syntactic parsing). 3. Leksik birliklarni qidirish bosqichi (Mechanism of lexical search). 4. Semantik va pragmatik tahlil qilish jarayoni (Semantic and pragmatic processing). 5. Dastlabki qoralamani gramatik, semantik, pragmatik tahlillar asosida tushunish (Encoding the draft(semantically, grammatically, pragmatically))”. Ushbu bosqichlar tarjima amaliyotining asosiy bosqichlari hamdir.

Shuningdek, Roger T. Bell o‘zining “Translation and translating: Theory and Practice” (Tarjima va tarjimashunoslik: Nazariya va amaliyot) kitobida muloqot jarayoni deb atab, bu jarayonni 2 holat: bir til doirasida va 2 til doirasida tahlil qildi. Birtilli muloqot so’zlovchi va tinglovchi o’rtasida 9ta bosqichda amalga oshadi[42].

1.1-diagramma .

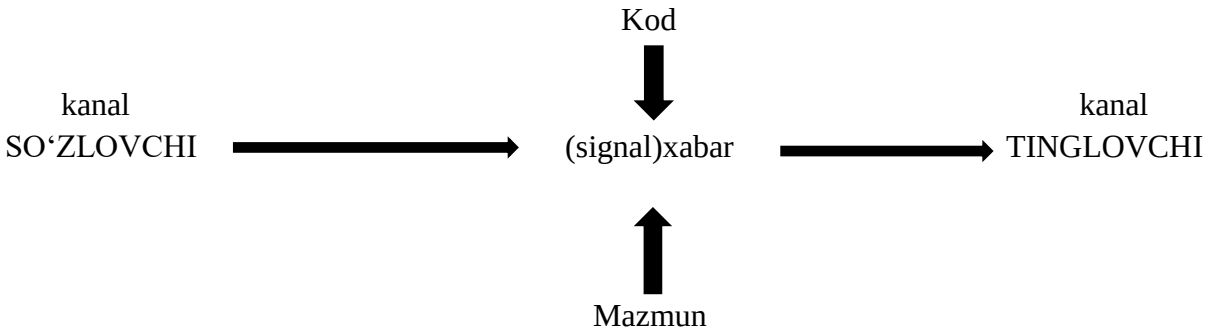

Ushbu diagramma soddagina ko‘ringani bilan, u ifodalayotgan har bir qadam keyingisidan oldin to‘liq bajarilishi zarur. Bu jarayon quyidagi bosqichlar asosida talqin qilinadi:

1) So‘zlovchi xabar va uning kodini tanlaydi;
2) Xabarni ifodalaydi(encoding process);
3) Ifodalash usulini, kanalni tanlaydi;
4) Xabarni qamrab olgan signalni yuboradi;
5) Xabar qamrab olingan signalni tinglovchi qabul qiladi;
6) Kodni muvofiqlashtiradi;
7) Signalni yechadi(decoding process);
8) Xabrni qayta ishlaydi(retrieving process) va;
9) Xabar mohiyatini anglaydi.

- [40] Ali Almanna is Assistant Professor of Translation in the Department of Foreign Languages, Translation Section, at the University of Nizwa, the Sultanate of Oman.
- [41] Ma’lumot muallifning you tube rasmiy kanalidagi leksiyasidan olindi.
- [42] Roger T. Bell, Translation and Translating: Theory and Practice. Published in The US by Longman Inc., New York. (p 18. Figure 1.3)

Shunday qilib, fikr muayyan ketma-ketlikda ishlanib kishilar o‘rtasida muloqotni yuzaga keltirar ekan. Bell Rogerning keying diagrammasi[43] esa oddiy muloqot shaklidan murakkabroq jarayon hisoblanmish tarjima qilish protsessini yoritgan.

1.2-diagramma

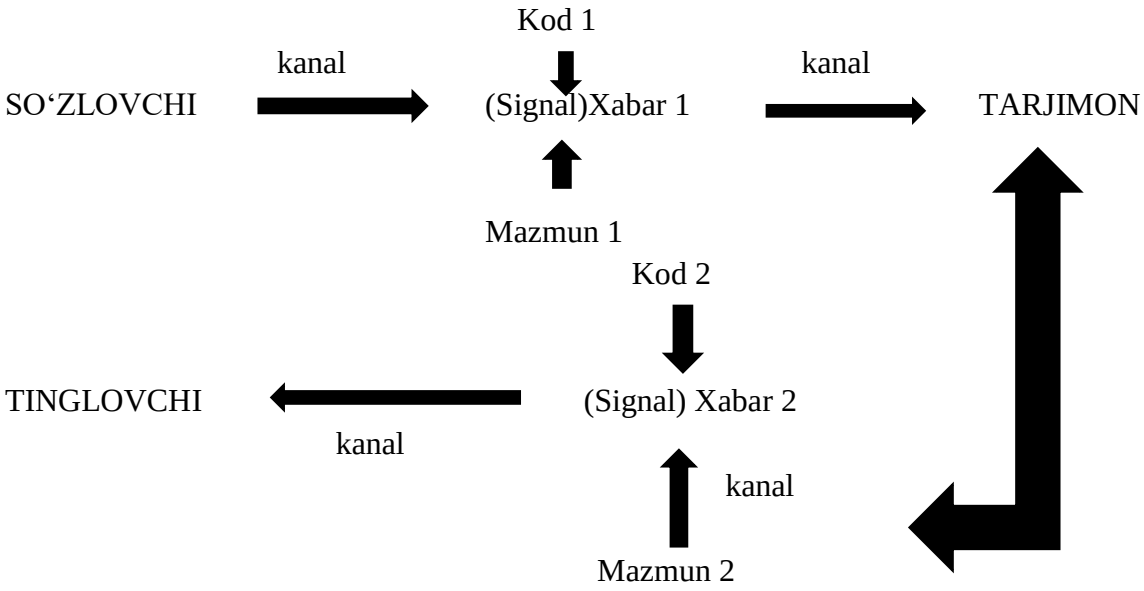

Bir qarashda anglash mumkinki, tarjima jarayonining dastlabki 5 qadami avval tasvirlangan jarayon bilan bir xil. Endilikda tinglovchi o’rnini tarjimon egallaydi va undan keyingi qadamlar quyidagicha davom etadi:

1) Tarjimon xabar ifodalangan 1-signalni qabul qiladi;
2) 1-kodni muvofiqlashtiradi;
3) 1-signalni yechadi(decoding process);
4) Xabarni qayta ishlaydi(retrieving process);
5) Xabar mohiyatini anglaydi;
6) Tarjimon 2-kodni tanlaydi;
7) 2-kod orqali xabarni ifodalaydi(encoding process);
8) Ifodalash usulini/kanalni tanlaydi;
9) Xabar qamrab olingan 2-signalni yuboradi.

Shundan so’ng, tinglovchi bilan 1.1-diagrammadagi jarayon davom etadi. 1.2-diagramma bizga 2-kod, 2-signal va tarjimonning o’zi ifodalash usulini tanlashi haqidagi muhim xabar orqali tarjimaning 100 % asliyatga muvofiq bo’lmasligini isbotlamoqda. Aks holda, kod va signal ikkinchi emas yagona bo’lar edi.

Bularga qo’shimcha qilgan holda, tarjimonlar tanlaydigan kanallar, ya’ni tarjima usullari tarjimashunoslikning o’rganish obyektidir.

Ikki tildagi ma’lum xabarlarning har jihatdan tengligiga erishilgunga qadar tarjimon bir tildan olgan ma’lumotini chuqur mulohazalar orqali tushunadi va qayta yaratish uchun o’sha xabar muallifi e’tiborga olgan barcha jihatlarni mujassamlashtiradi. Zotan, faqat shu yo‘l orqali adekvat- haqqoniy, holis tarjimaga erishish mumkin. Olimlar so‘zi bilan aytganda, bu jarayon

[43] Roger T. Bell, Translation and Translating: Theory and Practice. Published in The US by Longman Inc., New York. (p 19. Figure 1.4)

asliyatni qayta yaratish[44] hodisasidir. Qachonki bu qilingan ijod mahsuli nazariyalar bilan isbotlanar ekan, tarjima nazariyasi uchun yana bir yangi misol va isbotga aylanadi, qaysiki ilmiy asoslarga, talablarga mos, adekvat tarjima maqomidagi yetuk tarjima namunasiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Almanna Ali, Farghal M. Contextualizing translation theories. Cambridge scholars publishing, 2015.
2. Almanna Ali. Semantics for translation students. 2016
3. Almanna Ali. The routledge course in translation annotation. Arabic-English-Arabic. Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN. 2016
4. Bell, Roger.T. Translation and Translating: theory and practice. Longman Inc., New York-1991.
5. Jo’rayev Komiljon. “Tarjima san’ati”. O’zbekiston SSR “Fan” nashriyoti. Toshkent-1982.
6. K.Chukovskiy (mashhur rus shoir, tarjimon, badiiy tanqidchi, yozuvchi va jurnalisti(1822-1969)) “Isskustvo perevoda” (The art of Translation// tarjima san’ati),1930.
7. Musayev.Q. Tarjima nazariyasi asoslari. O’zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. “Fan” nashriyoti. Toshkent-2005.

QARAQALPAQ TILINDE ALA SÓZINIŃ MÁNILERI

Sankibaeva R.B.

QMU, Qaraqalpaq til bilimi kafedrasınıń erkin izleniwshisi

Annotaciya: Bul maqalada qaraqalpaq tilindegi reń bildiriwshi kelbetlikler, sonıń ishinde ala leksemasınıń mánileri sóz etiledi. Ala leksemasınıń qaraqalpaq tilindegi bir neshe sememaları mısallar menen berilgen. Ala sóziniń awıspalı mánileri, frazeologiyalıq sóz dizbeklerinde qollanılıwı sóz etilgen.

Tayanısh sózler: linvistika, qaraqalpaq tili, reń bildiriwshi kelbetlik, axromatikalıq hám xromatikalıq reńler, ala lekseması, semema, awıspalı máni, frazeologiyalıq sóz dizbekleri.

Reń túsinigi bizdi qorshaǵan ortalıq, tábiyat hám predmetlerge baylanıslı kelip shıqqan. Sonlıqtan, aq reńdi bult hám qar menen, qara reńdi jer, tún, quslar menen, qızıl reńdi qan, ot penen, jasıl reńdi báhár, toǵay hám terekler menen, kók reńdi aspan hám suw menen, sarı reńdi quyash, biyday menen salıstıradı. Tiykarǵı reń bildiriwshi sózlerge aq, qara, qızıl, kók, jasıl, sarı, qońır, sur reńler kirgiziledi. Sonday-aq, tábiyatta ushırasatuǵın reńler ilimpazlar tárepinen eki túrge –axromatikalıq hám xromatikalıq reńlerge bólinedi. Axromatikalıq reńlerge aq, qara hám sur reńler, al xromatikalıq reńlerge qızıl, kók, jasıl, sarı, qońır reńler kirgiziledi [1,11].

Reń bildiriwshi kelbetlikler belgili bir túrdi bildiriw menen birge tilimizde birneshe mánilerde qollanıladı. Reńge baylanıslı tiykarǵı hám awıspalı mánilerdi, simvollıq mánilerdi bildiredi. Qaraqalpaq tilinde anıq túrdi emes, reńlerdiń aralaspasın bildiretuǵın kelbetlik leksemalar da bar. Bunday sózlerge ala hám shubar lekseması kiredi.

[44] Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. “Fan” nashriyoti, 2005. 9-b

Ala lekseması. Bul leksema aq penen basqa reńlerdiń aralaspasın, aq-qara, sarı aralas, shubar túsli bildirip, tómendegidey mánilerde jumsaladı:

1.Túr mánisinde: Onıń izinshe ala atqa minip kiyatırǵan túye júninen toqılǵan jalpaq betli qara torı kisiniń sultanǵa beyimligi shamalı. (K.Mámbetov).

Bul sóz M.Qashǵariy sózliginde de ala at mánisinde berilgen. Ala sózi

haywanlarǵa baylanıslı ala sıyır, ala ǵaz, ala tawıq, ala qus dizbeklerinde qollanıladı. Mısalı: Ala qustıń búrkit kibi tırnaǵı, hasla jazdırılmas ursa tırnaǵı.(Ájiniyaz).

2. Alabáhár – erte báhár, báhár máwsimi: Alabáhárde awıl aldındaǵı taqırǵa shiy jayılıp qurt keptiriledi. (K.Mámbetov). Sol alabáhárden barlı-joqlı kórpe-tóseklerin kóterip kimisi eshegine, kimisi arbaǵa degendey hárkim óz halına jarasa kóship kelgen. (A.Sadıqov).

3. Alabúyrek – aralas, hár qıylı: Qatsha Ernazarı menen Aynazarın sırtqa oynatıp jiberip, Seyimbet penen júrip alabúyrek sháynekler menen chay keltirdi. (Sh. Seytov).

4. Ala kóleńke – tań jańa atıp, tań qarańǵısı ele serpilip bolmaǵan waqıt: Alakóleńkede ol ján-jaǵına jaltaqlap qaradı.(A.Sadıqov)

5. Alaquyın – shańǵıt, uytqıǵan samal:

Bir at sonda ǵarǵıp Qazaqdáryadan,

Alaquyın shawıp elden armaǵan. (I.Yusupov).

6. Alakóz – úlken kóz, tınıq kóz mánilerin bildiredi. A.N.Kononov “ala gózli” sózi kúshli mánisinde “Kitab-i Dedam Korkut” kitabında ushırasatuǵının atap kórsetedi [2,175]. Mısalı: Tuwrılap qaraǵan waqıtları óńmenińnen ótip ketetuǵın úlken ala kózleri kúlimsirep qaraǵan waqıtta jumsaq eken. (A.Sadıqov). Qaraqalpaq tilinde alakóz sózi, xalıq batırı Ernazardıń kózleriniń úlkenligine, ǵayratlı, batırlıǵına baylanıslı laqapqa aylanıp ketken. Mısalı: Ernazar alakózdiń de betine qan juwırdı. (A.Sadıqov). Ájiniyaz shayır shıǵarmalarında da ala kóz qızlardıń sulıwlıǵın táriyiplewde qollanǵan. Mısalı:

Qumar ala kózli, badam qabaqlı,

Zuxra kibi súshik tilleri bardur.(Ájiniyaz).

Ala sózi basqa sózler menen dizbeklesip hár qıylı mánilerdi bildiredi. Alagewgim – erte, tań qarańǵısı, tań jańa aǵarıp kiyatırǵan waqıt. Ala qap (qorjın) – qara, aq aralas jipten toqılǵan qap.

Alabajaq – hárqıylı, shubar, hár qıylı reń.

Ala kelbetligi frazeologizmler, naqıl-maqallar quramında qollanǵanda awıspalı mánilerdi bildiredi. Ala sózi hárqıylı reńlerdiń aralasıp keliwin bildiredi. Ala reń bildiriwshi kelbetligi frazeologizmler quramında kelgende óziniń tiykarǵı

mánisine, yaǵnıy hárqıylı reńlerdiń aralas keliwine baylanıslı mánige jaqın bolǵan bir-birine oy-pikirleri sáykes kelmew, bir-birine dushpan bolıw, bir-biri menen qatnaspaw, bir anadan hárqıylı minezdegi perzentlerdiń tuwılıwı sıyaqlı mánilerde qollanıladı.

Mısalı: Mal alası sırtında, adam alası ishinde (naqıl). Altaw ala bolsa awızdaǵına aldırar, tórtew túwel bolsa tóbedegini túsirer (naqıl).

Ala awızlılıq—kelispewshilik; ala awız – hárqıylı pikirler.

Mısalı: Arada alawızlıq payda bolıp qalǵanlıǵın sezip állekimler jekirindi (K.Mámbetov). Bunday ala awızlılıq hárbir adam balasınıń ómiriniń dushpanı ekenligi belgili. (K.Mámbetov).

Ala jipti kesisiw—ókpelesiw, qatnasıqtı qoyıw; Sultan ushın balasına qız ayttırıw qıyın bolmasa da, Yusup penen ala jiptiń kesiliwine baylanıslı endi Ubekke bara almaspan dep qıynalıńqırap júrgen edi. (K.Mámbetov). Búgin ala jip kesilse, erteń jalǵanar.(K.Mámbetov).

Ala-qula—hár túrli, birgelki emes frazeologizmleri tilimizde jiyi qollanıladı. Mısalı: Bir anadan ala da, qula da tuwıladı. (K.Mámbetov).

Bolsa da kiyimiń ala-shubardan,

Bolmasın kewildiń ala-ǵulası.(T.Matmuratov).

Ala kózi menen qaraw—jek kóriw, unatpaw; ala kózleniw – jek kóriw, jaqtırmaw, ashıwlanıw: Biraq Sársenbayǵa ala kózlenip, bir qarawǵa qaradım. (Sh.Seytov).

Qaraqalpaq tilinde ala sózi menen birge shubar sózi de qollanıladı.

Shubar − ala, basqa reńlerge aq aralasqan reń. Bul sóz kóbinese, haywanlarǵa baylanıslı aytılıp, atlardıń hám basqa haywanlardıń túrin bildiredi. Mısalı: Endi búgin sol atlardı, ózi minip kelgen shubar attı jegip gúnde menen súrip atır. (A.Sadıqov).

“Alpamıs” dástanındaǵı Bayshubar ataması da attıń túrine baylanıslı qoyılǵan. Mısalı: −Bárekella, jigerbentim Alpamıs, tanıp shubardı mingen eken, shubar tayǵa er salǵan eken. Men mingenmen Bayshubardıń beline, Dushpan qorıqsın jortqan attıń demine. (“Alpamıs” dástanı).

Astıma mingen atım shubar sholaq,

Qalı bar sawrısında jolaq-jolaq.(Ájiniyaz)

Shubar sózine mániles sháwker sózi de ala, hár jerinde aǵı bar túrdi bildiredi. Mısalı: Sháwker baytalı astında,

Sállesi bar basında. (“Máspatsha”).

Solay etip, ala kelbetligi tilimizde bir neshe okkazional mánilerde qollanılıp, hár qıylı semalardı bildiredi. Awıspalı mánide qollanılǵan ala kelbetliginiń semaları tildiń tariyxıy rawajlanıwı dawamında qáliplesip, pikirdi jáne de tásirli hám obrazlı etip beriwde qollanıladı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR:

1.Абжапарова М. Цветообозночения в казахском языке с сопоставлений с алтайским языком. Автореферат канд.дисс. Новосибирск,2021,стр.11

2. Кононов А.Н. Семантика цветообозначающих слов в тюркских языках. – Тюркологический сборник. -Москва, 1975, ст 175.

3. Содиқова М.С. Ҳозирги ўзбек тилида сифат. – Тошкент, 1974

4.Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. I том,Нөкис,1982

5.Ганиходжаева М. Прилагательные цвета узбекского языка в сравнительно-историчском аспекте. Автореф.дисс. канд. фил. наук. –Ташкент, 1986.

6.Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. II т. –Тошкент: Университет, 2003. – 600 б.

ОТ НЕОЛОГИЗМА К КОНЦЕПТУ (*ПО ПОВОДУ ВОЗМОЖНОСТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ НЕОЛОГИЗМА «СЕМАНТИЧЕСКАЯ ВИРТУАЛЬНОСТЬ» В НАУЧНЫЙ ТЕРМИН)*

Кушаков Шухрат Салиевич,
профессор, доктор философских наук,
профессор кафедры соцальных наук СамИЭС
shuxratqushakov@gmail.com

Аннотация: В работе исследуется особенности формирования неологизмов в современной науке. В этой связи рассматривается возможность лексико-семантической трансформации введенного автором неологизма «семантическая виртуальность» в научный термин современной науки, в частности, виртуалистики. Анализируется лингвистические основания и факторы способствующие реализации подобной трансформации.

Ключевые слова: неологизм, семантика, трансформация, семантическая виртуальность, термин

Современный мир языка и коммуникации переживает настоящий лексико-неологический бум, выражающийся в экспоненциальном росте неологизмов, вводимые для обозначения новых реалий в социуме, культуре, науке и технологии. Лингвисты даже говорят о празднике вербальной свободы как о максимальном динамизме и открытости всех современных видов лексических систем [1, 111]. Соответственно, значительную часть лексических инноваций составляет неологизмы.

По своей природе неологизмы представляют собой ресурс и начало обогащения и обновления словарного запаса как общенародного языка, так и специальных языков культуры (искусство, энвайроментальная эстетика, дизайн, виртуальное проектирование и т.д.), науки и технологии. Этим можно объяснить большую значимость работ по составлению словарей неологизмов. Специалисты отмечают, что сейчас в мире насчитывается, по приблизительным подсчетам, более 80 неологических словарей [2, 118].

Предметом настоящего исследования является лексико-семантическое содержание и познавательные функции неологизма «семантическая виртуальность», перспектива его трансформации в научный термин.

Цель исследования – рассмотреть неологическую специфику словосочетания «семантическая виртуальность», раскрыть лексическое и семантическое значение этого слова, проанализировать возможность ввода неологизма «семантическая виртуальность» в систему терминологии нового постнеклассического направления науки – виртуалистики.

Актуальность настоящего исследования связана с выявлением лексико-семантических признаков вводимого неологизма, его функционального и интерпретационного потенциала в отношении объяснения креативных характеристик семантической виртуальности, проявляющаяся в когнитивной деятельности человека.

Новизна изыскания заключается в наличии неразработанных вопросов, касающихся интерпретации, в плане адекватности и рациональности, вводимых неологизмов в современной науке, в том числе неологизма «семантическая виртуальность».

Согласно неологике неологизмы – это слова или словосочетания, которые не так давно появились в языке для обозначения новых предметов, понятий и явлений и которые нужны для развития и обновления существующего активного словарного запаса. Как видим, данное толкование не отличается строгой логичностью, характеризующие научные дефиниции. Видимо поэтому некоторые исследователи обращают внимание на то, что существующие толкования неологизма не отвечают строгим критериям научной рациональности, в них отсутствует чёткая характеристика соотношения семантики, лексической структуры и денотата неологизма. Исследователь-лингвист Л. В. Шалина пишет:" Отсутствие четкости в определении неологизма как объекта неологии объясняется, на наш взгляд, тем, что никто из лингвистов-неологов достаточно серьезно не занимался этим вопросом. В лингвистической литературе отсутствуют исследования в которых были бы конкретизированы значения и сфера употребления этих терминов (имеется в виду термины "неологизм", "инновация", " новообразование", "новшество" -К.Ш.)" [3, 74]. Несмотря на наличие дискуссионных моментов в толковании лексико-семантических характеристик неологизма, мы будем исходить из существующих и общепризнанных интерпретаций лингвистической природы, функций и систематизации неологизмов.

Обобщив данные относительно видов неологизмов, приводимые в неологическое литературе, можно предложить следующую группировку новых слов:

-новые слова не получают распространение и "умирают";

-новые слова популяризуются и переходят от неологизмов к общеупотребительным словам;

-новые слова не получают распространение и остаются быть неологизмами;

-новые слова получают однозначную номинативно-семантическую трактовку, а также, логически истинную дефиницию и переходят в разряд научных терминов;

-новые монофункциональные и полифункциональые слова (то есть неологизмы имеющие одно и/или множество лексических, когнитивных и прагматических употреблений);

-новые слова, различающиеся по своему денотату и сфере употребления (социально-гуманитарные, экономические, политические, культурологические, информационно-технологические и т.д.);

-ценностно окрашенные, нагруженные аксиологическим смыслом новые слова (неологизмы с положительной и отрицательной оценкой; импичмент, лихие 90-ие годы, понаехали, цветная революция, красная линия, хакер и др.).

Основными признаками неологизмов являются свежесть, новизна и временная ограниченность их существования и функционирования. Когда новые слова

трансформируются в общеупотребительные слова или специальные термины, то они перестанут быть неологизмами.

Неологический процесс рождения и/или “умирания” новых слов, обретение ими одну или множество функций, также, присуще авторским неологизмам рождающиеся в “котле” научного мышления и творчества. Способами конструирования авторских неологизмов являются словообразовательная деривация, семантическая деривация, заимствование слов из других языков, придание нового смысла старым словам. Такими способами были образованы физические неологизмы – “аромат кварка”, “странность”, “очарование”, “прелесть”, “истинность”, “виртуальные частицы” и др.

По разному складывается судбы авторских неологизмов в сфере науки и когнитивной деятельности. В первой половине XIX века датский физик Ганс Эрстед придумал и использовал неологизмы “электрический конфликт”, “электромагнитный вихр”. Однако, эти неологизмы не стали общеупотребительными в классической физике и не перешли в научный обиход. Пример обратного эффекта мы видим в отношении неологизма “цифровая экономика”, который был введен американскими учеными специалистами Дон Тапскотом и Николас Негрепонте. Свежесть и оригинальность этого неологизма способствовали тому, что он подобно когнитивно-информационному вихру налетел и овладел полем активного общеупотребителного интерязыкового пространства, превратился в термин, обозначающий новую модель экономики.Теперь “цифровая экономика” не является неологизмом, а стало понятием (термином) нового экономического мышления.

Вернемся к неологизму “электромагнитный вихр” введеный Гансом Эрстедом, который так и не вошел в терминологический тезаурус классической физики. Однако, совершенно неожиданно этот неологизм возродился в современной физике, приобретая, правда, несколько иной смысл. Так, физик А.Д.Комаров использует неологизм “электромагнитные вихри” для обозначения отдельного и независимого излучения одного электрона и пишет: “Каждый ЭМ вихрь, пролетая мимо наблюдателя, на какое-то время возмущает ЭМ среду (назовем её для простоты эфиром)” [4].

Несколько лет тому назад в одной из наших работ мы ввели неологизм “семантическая виртуальность” [5, 56]. Спрашивается, насколько обоснованным является введение этого неологизма? Здесь, мы исходили из положения о том, что, виртуальность представляет собой то явление или состояние, которое, во-первых, присуще лексико-семантическим процессам и преобразованиям, во-вторых, семантическая виртуальность является, на наш взгляд, источником генерации новых мыслей, идей, понятий как на сознательном, так и подсознательном уровнях когнитивного творчества.

Денотатом неологизма “семантическая виртуальность” является виртуальные характеристики ментального поля мыслительных (семантических) преобразований. Виртуальность этого поля характеризуется наличием сил, способностей и потенций конструктивного мышления, позволяющие выходить за пределы стандартных смысловых образов, канонов и стереотипов, стать идеальным основанием актов воображения, идеализации и эвристики. Результаты мыслительной (семантической) конструкции воплощаются в новых образах, идеях концепциях и т. д. Виртуальность бытия семантических конструкций проявляется в возможности сочетания, комбинирования, расщепления и синтеза как целостных семантических единиц

(конструктивных образов, идей и представлений), так и частей, элементов семантики словосочетаний, суждений и концептов.

На феномен виртуальности смысла обратил внимание М. М. Бахтин: “Смысловые явления могут существовать в скрытом виде, потенциально, и раскрываться только в благоприятных для этого раскрытия смысловых культурных контекстах последующих эпох” [6, 332]. И действительно, только виртуальностью семантики образа или идеи можно объяснить то, что представители (читатели, зрители, интерпретаторы) разных историко-культурных эпох по-разному воспринимают и истолковывают смыслы созданных в прошлом образов, идей, артефактов со скрытыми в них символов и значений. Более того, как утверждается в герменевтике, интерпретатор мысленно проникая в дух исторических эпох осмысливает и понимает нечто болше чем сообщает автор текста, художественного произведения, повествования, больших и малых нарративов.

Ареалом или местом воплощения потенциальных, вероятностных смыслов, иначе говоря, семантических виртуалов является концептуальное и образное поле мыслей, где происходит генерация идей, понятий и суждений.

Таким образом, анализ феномена семантической виртуальности позволяет высказать идею о возможности сформулировать понятие семантической виртуальности, в котором отображается существенные признаки, свойства и проявления этого вида виртуальности. Семантическая виртуальность, будучи подвидом ментальной виртуальности, вполне может обрести статус теоретического термина имеющий свой собственный концептуальный смысл. Это потребует дальнейших изысканий, продолжения аналитической работы по выяснению еще не раскрытых характеристик, смыслов и когнитивных функций концепта семантической виртуальности.

Практические рекомендации:

1.В ходе преподавания общенаучных и гуманитарных дисциплин следует использовать теоретические и практические наработки нового научного направления – виртуалистики. Это даст возможность учащимся глубже понять и осмыслить виртуальные аспекты и характеристики цифровой экономики, деятельности по цифровизации сфер реальной экономики, образования, общественных работ и т. д.

2. При разработке глоссариев по соответствующим учебным дисциплинам необходимо ввести кластер виртуалистских понятий и терминов, в том числе, неологизмов – концептуальная виртуальность, семантическая виртуальность, он-лайн виртуальное обучение и т. д., изучение которых будет способствовать более глубокому овладению знаний относительно виртуальности, виртуальной реальности, а также, природу цифровизации и виртуализации общественных сфер, культуры, науки и образования.

3.Практиковать подготовку презентаций с наглядной иллюстрацией мира виртуальных феноменов и реальностей с указанием преимуществ и креативности применения технологии виртуализации образовательных ресурсов, использовать положения концепции семантической виртуальности при создании игровых учебных порталов на базе виртуальной технологии Skillspase или других платформ.

Использованная литература:

1. Воронцова Ю.А. Неология и неологизмы / Ю.А.Воронцова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2016. №2-1. С.111-114.

2. Левашов Е.А. Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 80-х годов // Русская речь. 1998. №1. С.118-120.

3. Шалина Л.В. К вопросу о сущности неологизма в современной лингвистике [Текст] / Л.В. Шалина // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. – 2007. – №4 (8). – С. 73–77.

4. Комаров А.Д. Электромагнитные вихри, фотоны и радиоволны. Научная статья. Международный научно-исследовательский журнал // *https://research-journal.org* › archive › 5-5-2012-october.

5. Кушаков Ш.С. Семантическая виртуальность как понятие философии и науки // Вестник науки и образования. Философские науки. - 2020. - № 12(90). - С. 56-59.

6. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетика. М.: "Художественная литература". – 1975. – 504 с.

LINGVOKOGNITIV KATEGORIZATSIYA (TOIFALASH) NING TURLARI

Mamatova Feruza Maxammadovna
O'zbekiston Milliy universiteti Ingliz tilshunosligi kafedrasi dotsenti
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
feruzamakhammadovna@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezis zamonaviy tilshunoslikning markaziy muammolaridan biri - tilshunoslik toifalashi va lingvokognitiv toifalash turlariga bag'ishlangan. Taklif etilayotgan lingvokognitiv toifalash turlari rivojlanayotgan kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan dolzarb hisoblanadi. Mazkur tasnif doirasida turli mezonlarga ko'ra toifalash turlari ko'rib chiqiladi.
Kalit so'zlar: kognitiv, ilmiy, professional (kasbiy), sodda toifalash, lingvokognitiv, dunyo manzarasi.

TYPES OF LINGUOCOGNITIVE CATEGORIZATION

Abstract: This thesis is devoted to one of the central problems of modern linguistics - linguistic classification and types of linguocognitive classification. The proposed types of linguocognitive classification are relevant from the perspective of developing cognitive linguistics. Within the framework of this classification, types of categorization according to various criteria are considered.
Keywords: cognitive, scientific, professional (professional), simple classification, linguocognitive, worldview.

ВИДЫ ЛИНГВОКОГНИТИВНОЙ КАТЕГОРИЗАЦИИ

Аннотация: Данный тезис посвящен одной из центральных проблем современной лингвистики - лингвистической классификации и видам лингвокогнитивной категоризации. Предлагаемые виды лингвокогнитивной категоризации актуальны с точки зрения развивающейся когнитивной лингвистики. В рамках данной классификации рассматриваются виды категоризации по различным критериям.

Ключевые слова: когнитивный, научный, профессиональный, простая категоризация, лингвокогнитивный, картина мира.

“Qiyoslash, taqqoslash insoniyatga xos faoliyat. Biz hayotimizni bir narsani boshqasiga solishtirish va o‘zimiz yaratgan toifalashlarga muvofiq harakat qilish bilan o‘tkazamiz. Moddiy madaniyat yoki til qonuniyatlari bo‘lsin, hayotimizni turli qoliplar boshqaradi. Har qanday jamiyatda ulg‘ayish jarayoni, asosan, o‘sha madaniyatda qaysi toifalar muhimligini anglashdan iborat. Tug‘ilganimizdan so‘ng bir necha yil ichida, tajribamizda uchraydigan ko‘plab "narsalar" ustidan aqliy "nazorat" o‘rnatamiz. "Narsalar" bir xil, o‘xshash yoki farqli deb tasniflanadi va biz ularni ma’lum jihatdan "mos keladigan" narsalarni joylashtirish uchun aqliy "qutilar" yaratamiz. Biroq, yosh ulg‘aygan sari, yangi qutilar yaratish tezligi keskin pasayadi. Tasavvurlarimiz "qotib qoladi" va bir paytlar yangi va g‘aroyib tuyulgan dunyo, undagi narsalarga tobora ko‘proq ko‘nikib borganimiz sayin, bizni hayratlantirishdan to‘xtaydi. Bugun duch kelgan narsalarni kecha yaratilgan qutilarga joylashtirishni tobora mohirlik bilan uddalay boramiz” [1.98.].

Lingvokognitiv toifalash olamning lisoniy manzarasining har bir varianti (variatsiyasi) uchun o‘ziga xos bo‘lgan, atrof-muhitdan olingan bilimlarni og‘zaki tartibga solish jarayoni sifatida talqin etiladi. Lingvokognitiv toifalash natijasida insonning lisoniy ongida toifalar tizimi shakllanadi [3.61].

Toifalash tajribalar va tushunchalarni anglash hamda tushunish jarayonidir. U tushunchalarni umumiy xususiyatlari asosida va odatda ma’lum bir maqsad uchun toifalarga ajratishni nazarda tutadi. Toifalash qaror qabul qilishda, atrof-muhit bilan barcha turdagi o‘zaro munosabatlarda va tilda fundamental ahamiyatga ega. Toifalash kognitiv tilshunoslikning markaziy masalasi hisoblanib, unda u konseptual va lingvistik tuzilishning asosiy tamoyillaridan biri deb ta’kidlanadi. Biroq, kognitiv tilshunoslikdagi toifalash klassik Aristotel modeldan tubdan farq qiladi.

Inson bilim sohasining, toifalashning o‘ziga xos xususiyatlari hamda leksik talqinning xususiyatlariga ko‘ra lingvokognitiv kategorizatsiyaning quyidagi turlarini ajratish imkoni mavjud: **professional, ilmiy va sodda.**

Professional toifalash (ilm-fan, ilmiy va kasb-hunar tushunchalari ushbu terming yaqin deb hisoblash mantiqiy muvofiqlikni bildiradi) ontologik makonni bo‘lish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Bu jarayon ilmiy bilimlarni hisobga oladi, shuningdek dunyo haqidagi ilmiy tasavvurlarni oddiy idrok etish sharoitlariga moslashtiradi va vositachilik qiladi. Aynan o‘zining vositachilik tabiati tufayli professional toifalash, bir tomondan, dunyoning ilmiy va kundalik ko‘rinishini hisobga oladi, boshqa tomondan esa, kasbiy soha talablari bilan belgilangan shartlarga ham bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli, professional toifalash na ilmiy, na oddiy toifalashga aynan o‘xshash emas.

Ilmiy toifalash u yoki bu fanning “o‘z ichiga qamalgan” va ilmiy xolislik talablaridan chekinishga yo‘l qo‘ymaydigan chegaralari bilan qat’iy belgilangan. Masalan, botanika mutaxassislarini meva yoki yong‘oq kabi atamalarning kundalik nutqda butunlay boshqacha talqin qilinishi, adabiy tilda bu birliklarga boshqa ma’nolar berilganligi mutlaqo tashvishlantirmaydi. Ilmiy toifalash nazariy fanlar bilan bog‘liq bo‘lgan botanik, agronomik, fiziologik, fizik va boshqa dunyo manzaralariga xosdir. Bunda ilmiy toifalash oddiy ongga hech qanday tarzda yo‘naltirilmagan. Ilmiy toifalash uchun dolzarb bo‘lgan muhim belgilar, qoida

tariqasida, ilmiy ong kategoriyalarining barcha a’zolari uchun bir xil ahamiyatga egadir. Ularning tuzilishida eng ko‘p va eng kam tipik namunalarning ajralib turishi ehtimoldan yiroq.

Sodda toifalash ham obyektiv, ham subyektiv omillarning ta’siriga uchraydi. Bu esa til egalarining ongida kategoriyalarning o‘ziga xos tarzda shakllanishiga, ya’ni tushunilgan kategoriyalarning eng yaxshi va eng yomon namunalarini aniqlashga olib keladi. Bunday tasavvurlar atrofdagi voqelikni kundalik idrok etishga (sodda dunyoqarashga) xos bo‘lib, oddiy hayotiy tushunchalarni aks ettiradi.

Maqsad yoki maqsadsizlik belgisiga ko‘ra, **intensional (maqsadli)** va **nointensional (maqsadsiz)** toifalash qayd etiladi. L. Vitgenshteyn o‘zining "Falsafiy tadqiqotlar" asarida ko‘pincha kategoriyalarni shakllantirish masalasi u yoki bu kategoriyalarni tushunayotgan kishining maqsadlariga qarab hal etilishini ta’kidlagan. Faylasuf shunday degan: "Men, masalan, son tushunchasiga aniq chegaralar belgilashim, ya’ni ’son’ so‘zini qat’iy chegaralangan tushunchani ifodalash uchun ishlatishim mumkin. Biroq men undan shunday foydalanishim mumkinki, tushunchaning hajmi hech qanday chegaralar bilan cheklanmaydi" tushunchaning hajmi hech qanday chegaralar bilan cheklanmaydi" Biroq men undan shunday foydalanishim mumkinki, bunda hajm tushuncha qandaydir chegaralarga o‘ralib qolmaydi"[2. 57.]. Shunday asosda - toifalash subyektining intensiyalariga ko‘ra - intensional va nointensional toifalash turlarini ajratib ko‘rsatish mumkin toifalash tiplari. Bunda toifalashtirish tartibga solish jarayoniga ta’sir etuvchi omillarga bevosita bog‘liq bo‘ladi [3. 63.].

Maqsadsiz toifalash omillariga bilim olish va tizimlashtirish jarayoni sodir bo‘ladigan tabiiy sharoitlar kiradi: shaxsiy hayotiy tajribaning mavjudligi, insonning yashash joyi, ijtimoiy-madaniy va tarixiy tuzum, insonning jinsi va yoshi hamda shu kabilar.

Maqsadli toifalash deganda insonning kognitiv sohasiga maqsadli ta’sir ko‘rsatish orqali bilim tuzilmasini ma’lum rasmiyatchilik yoki tashqi qoidalar talab qiladigan shaklda shakllantirish tushuniladi. Maqsadli toifalash omillariga, birinchi navbatda, g’oyaviy omilni kiritish lozim. U yoki bu tarixiy davrda hukmron bo‘lgan qadriyatlar tizimi, U yoki bu tarixiy davrda hukmron qadriyatlar tizimi mafkura, muayyan davrda o‘rnatilgan ijtimoiy-siyosiy tuzum - bu omillar, ayniqsa, mavhum (xususan, jamiyat hayotining ma’naviy-axloqiy jihatlari bilan bog‘liq) kategoriyalarga ta’sir ko‘rsatadi. Ular kategoriyaning tarkibiy-mazmuniy va, ayniqsa, aksiologik xususiyatlariga g’oyaviy iz qoldiradi.

Taklif etilayotgan tasniflash turlari kelgusida boshqa tasniflash asoslari va yangi ruknlar bilan aniqlashtirilishi va to‘ldirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dienhart J. M. "A linguistic look at riddles", Journal of Pragmatics, (31)., 1999. – P. 95-125.

2. Л. Витгенштейн. Философские исследования // Философские работы. М., 1994. Ч. 1. С. 80-130. (пар. 1-120). Пер. с нем. М. С. Козловой.

3. Дзюба Е.В. Лингвокогнитивная категоризация в русском языковом сознании: монография / Е. В. Дзюба; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2015. – 286 с.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТА «МУЖЧИНА» В РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ

Хакбердиева Сайёра Фармановна
преподаватель кафедры русского и общего языкознания Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова khakberdiyeva_s25_04@mail.ru

Аннотация: Статья посвящена лингвокультурным аспектам репрезентации концепта «мужчина» в паремиологическом фонде русского и узбекского языков. В работе исследуются основные образы и характеристики, закрепленные за мужчиной в двух культурах, с опорой на пословицы и поговорки. Путём сравнительного анализа выявляются общие и специфические черты, отражающие культурные, исторические и социальные ценности, связанные с мужской ролью в русской и узбекской языковых картинах мира.

Ключевые слова: лингвокультурные аспекты, концепт «мужчина», паремиология, культурные стереотипы, национальная картина мира, образ мужчины, семейные роли, аксиология, авторитет.

Abstract: The article is devoted to the linguocultural aspects of the representation of the concept of «man» in the paremiological fund of the Russian and Uzbek languages. The work examines the main images and characteristics assigned to a man in two cultures, based on proverbs and sayings. By means of comparative analysis, common and specific features are revealed that reflect the cultural, historical and social values associated with the male role in the Russian and Uzbek linguistic pictures of the world.

Key words: linguocultural aspects, the concept of «man», paremiology, cultural stereotypes, national picture of the world, image of a man, family roles, axiology, authority.

В паремиях русского и узбекского языков закреплены различные образы и стереотипы мужской роли в семье, которые отражают традиционные взгляды на мужские качества, социальные роли и обязанности в обществе. Хотя образы могут отличаться между двумя культурами, но они оба подчеркивают схожие аспекты, такие как мужество, ответственность и трудолюбие.

Рассмотрим гендерную роль мужчины и стереотипы, выражающие представления о внутреннем мире, внешнем облике, социальном статусе мужчины которые передаются через паремиологический фонд исследуемых культур.

Пословицы о характере и поведении мужчины расслаиваются в зависимости от характеристики на паремии **с похвалой и паремии с порицанием**. Например, если речь идет о крепком и терпеливом человеке: «Мужчина силён не кулаками, а умом» - подчёркивает, что сила мужчины определяется не физической мощью, а умением мыслить и действовать рассудительно; «Мужчина – каменная стена» отражает идею о том, что мужчина должен быть сильным и надёжным, как каменная стена, защищающая от невзгод; «Мард ер юзини мақтамас, амалини мақтар» (Настоящий мужчина не хвалится своими словами, а хвалится делами) указывает что мужественность проявляется в делах, а не в пустых словах; «Чин мард қийинчиликдан

қўрқмас» (Истинный мужчина трудностей не боится) подчеркивает важность стойкости и готовности преодолевать жизненные трудности, несмотря ни на что [1, с.73].

Количественный состав паремий с положительной оценкой преобладает над числом паремий об отрицательных качествах. Паремии раскрывают ментальные и моральные черты, которые каждая культура считает желательными для мужчины, и отражают культурные и ценностные установки [2, с.30]. Например, **мужественность и сила:** в обеих культурах образ мужчины ассоциируется с мужеством, стойкостью и готовностью принимать вызовы. Например, в узбекской пословице «Мард эркак ҳар доим ҳақиқат йўлида бўлар» (Настоящий мужчина всегда следует пути правды) акцент делается на способности мужчины быть честным и смелым, даже в сложных обстоятельствах. Русские пословицы, такие как «Смелому и море по колено», также подчеркивают смелость и стойкость мужчины в трудностях [4, с.82].

Ответственность и надёжность: Мужчина в русской и узбекской паремиологии часто представлен как опора и защита семьи и общества. В русской пословице «Мужик сказал – мужик сделал» подчеркивается верность своему слову и ответственность за обещанное. В узбекской культуре схожий акцент есть в пословице «Сўзида турган эрга ишон» (Доверяй тому, кто держит своё слово), где утверждается, что надёжность и честность мужчины – основа доверия к нему [2, с.29].

Ум и смекалка: Интеллект и находчивость мужчины – ещё один важный аспект, который ценится в обеих культурах. В русской паремиологии образ умного мужчины ассоциируется со способностью находить выход из трудных ситуаций, например, в пословице «Умный в гору не пойдёт, умный гору обойдёт». В узбекской культуре также высоко ценится ум и сообразительность, как отражено в пословице «Ақлли йигит сувдан қуруқ чиқар» (Умный человек выходит из воды сухим), что подчёркивает находчивость и способность избежать трудностей [4, с.65].

Доброта и щедрость: Обе культуры в своих паремиях описывают образ мужчины не только как сильного и надёжного, но и как доброго, щедрого и заботливого. Узбекская пословица «Кўнгли кенгнинг юзи нурли бўлур» (У человека с открытой душой лицо светлое) подчёркивает, что добрый и щедрый мужчина излучает внутренний свет. В русской культуре также есть пословицы, подчёркивающие важность доброты, например, «Не одежда красит человека, а добрые дела», что намекает на привлекательность мужчины через его поступки [4, с.44].

Работоспособность и трудолюбие: Трудолюбие – значимый аспект мужского образа в обеих культурах. Мужчина воспринимается как добытчик и тот, кто обеспечивает семью. В русской культуре ценится пословица «Без труда не выловишь и рыбку из пруда», подчёркивающая важность упорного труда. В узбекской культуре есть пословица «Эртадан ишлаган киши эрта юз кўрар» (Кто рано работает, рано получит плоды), что выражает уважение к труду и результатам, которых он приносит [4, с.82].

Таким образом, русская и узбекская паремиология имеют много общего в восприятии положительных мужских качеств, таких как смелость, ответственность, трудолюбие, доброта и ум. Обе культуры отдают предпочтение внутренним достоинствам мужчины над внешней привлекательностью, подчеркивая, что настоящая ценность мужчины заключается в его поступках и моральных качествах. Образ мужчины в обеих культурах связан с понятиями мужественности и силы, а также с ролью защитника семьи и общества. Этот аспект отражает историческое представление о

мужчине как о том, кто несёт на себе ответственность за благополучие других и принимает на себя тяжёлые задачи. Обе культуры видят важность доброты, честности и щедрости, описывая мужчину не только как сильного, но и как добросердечного, справедливого и честного. Такая репрезентация показывает, что мужчина должен быть не только внешне крепким, но и обладать моральной устойчивостью. Несмотря на сходство идеалов, русская и узбекская паремиология используют различные образы и выражения, чтобы отразить эти качества. Это подчеркивает уникальные аспекты каждой культуры, но также показывает общие для двух народов ценности, связанные с образом настоящего мужчины.

Следовательно, паремиологические выражения на русском и узбекском языках являются мощными культурными средствами, через которые передаются нормы, ожидания и идеалы, связанные с образом мужчины. Эти идеалы не только отражают традиционные ценности, но и продолжают влиять на восприятие мужских ролей в современных обществах.

Список использованной литературы:

1. Кацюба Л. Б. Паремиологическое сознание: к постановке проблемы // Л. Б. Кацюба, Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2010. № 2. С. 73 – 75.

2. Прудникова, Е. С. Стереотипные гендерные характеристики человека в русском языковом сознании. // Е. С. Прудникова, Вестник Вят. ГГУ. Филология и искусствоведение. – 2012. – №1(2). – С. 29 – 33.

3. Леднева А.В. Паремиологическая картина мира в русском языке. Дисс.канд.филол. - Уфа., 2016. - 154 с.

4. Ўзбек ҳалқ мақоллари. – Тошкент: «Шарқ» нашриёти Сана, 2013. 6 – 512 бет.

TILSHUNOSLIKNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISHNING XIZMAT KO‘RSATISH JARAYONIDAGI SAMARADORLIKKA TA’SIRI

Raxmatova Saodat Amrakulovna
TATU Samarqand filiali dotsenti

Rasulberdiyev Baxtiyorjon Toxir o’gli
TATU Samarqand filiali
1-kurs talabasi.
mail: rahmatova1867@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda xizmat ko‘rsatish sohasida tilshunoslikni raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish bosqichlari tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt, avtomatlashtirilgan tarjima va chatbotlar kabi texnologiyalar mijozlar bilan samarali muloqotni ta'minlash, ko‘p tillilikni qo‘llab-quvvatlash va xizmat sifatini oshirish imkoniyatlarini yaratadi. Tadqiqotda ushbu texnologiyalarning xizmat jarayonlariga ta’siri va samaradorlikni oshirishdagi o‘rni o‘rganiladi.

Kalit so'zlar: Tilshunoslik, raqamli texnologiyalar, xizmat ko‘rsatish sohasi, sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan tarjima.
Аннотация: В данной научной работе анализируются этапы совершенствования лингвистики на основе цифровых технологий в сфере обслуживания. Технологии, такие как искусственный интеллект, автоматизированный перевод и чат-боты, обеспечивают эффективное взаимодействие с клиентами, поддерживают многоязычие и повышают качество услуг. В исследовании рассматривается влияние этих технологий на процессы обслуживания и их роль в повышении эффективности.
Ключевые слова: Лингвистика, цифровые технологии, сфера услуг, искусственный интеллект, автоматический перевод.

Bugungi kunda xizmat ko‘rsatish sohasida raqamli texnologiyalarni qo‘llash jarayonlari jadallashmoqda. Sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan tarjima va chatbotlar kabi innovatsion yechimlar mijozlar bilan samarali muloqot o‘rnatish, til to‘siqlarini bartaraf etish va xizmat sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tilshunoslik va raqamli texnologiyalar integratsiyasi nafaqat jarayonlarni soddalashtiradi, balki xizmat ko‘rsatishning yangi imkoniyatlarini ham yaratadi. Ushbu tadqiqotda mazkur texnologiyalarning xizmat sohasidagi amaliyoti va samaradorlikka ta'siri o‘rganiladi.[2]

Raqamli texnologiyalar xizmat ko‘rsatish sohasida katta o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda. Sun'iy intellekt (SI), avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari va chatbotlar kabi innovatsion texnologiyalar xizmatlar sifatini yaxshilash, mijozlar bilan samarali muloqot o‘rnatish va til to‘siqlarini bartaraf etishda muhim rol o‘ynaydi. Bu texnologiyalar yordamida xizmat ko‘rsatish jarayonlari soddalashtiriladi, samaradorlik oshadi, va mijozlarga qulaylik yaratilib, ularning ehtiyojlari tezda qondiriladi.[1]

Sun'iy intellekt va tilshunoslikning integratsiyasi xizmat ko‘rsatish jarayonlarini avtomatlashtirishga imkon beradi. Chatbotlar va ovozli yordamchilar orqali mijozlar so‘rovlariga javob berish tezlashadi, bu esa xizmatni samarali qilishga yordam beradi. Shuningdek, avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari til to‘siqlarini bartaraf etib, ko‘p tilli mijozlar bilan muloqotni osonlashtiradi. Bu texnologiyalar global xizmat ko‘rsatishda yangi imkoniyatlarni yaratadi va tashkilotlarga yanada kengroq auditoriyaga xizmat ko‘rsatish imkonini beradi.[5]

Raqamli texnologiyalar yordamida xizmat ko‘rsatish sohasida yuqori sifatli va tezkor xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari yaratildi. Mijozlarga aniq va o‘z vaqtida javob berish, avtomatlashtirilgan tizimlar orqali xizmat ko‘rsatish jarayonlarini soddalashtirish va xatoliklarni kamaytirish mumkin. Bu jarayonlar xizmat ko‘rsatish sifatini oshiradi va tashkilotlarga raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash orqali xizmat ko‘rsatishda yangicha yondashuvlar va usullarni tatbiq etish mumkin.[3]

Kelajakda raqamli texnologiyalarni yanada kengroq qo‘llash va yangi avlod sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi xizmat ko‘rsatish jarayonlarini yanada samarali va tezkor qilishga imkon beradi. Mashina o‘rganish va chuqur o‘rganish texnologiyalari orqali mijozlarning ehtiyojlariga yanada aniqroq javob berish va xizmat sifatini yanada yaxshilash mumkin. Bu, o‘z navbatida, global miqyosda xizmat ko‘rsatishning yangi imkoniyatlarini yaratadi.[4]

Raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari va chatbotlar xizmat ko‘rsatish sohasida inqilobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ular mijozlarga xizmat ko‘rsatishda samaradorlikni oshiradi, til to‘siqlarini bartaraf etadi va

jarayonlarni soddalashtiradi. Shuningdek, bu texnologiyalar orqali xizmat sifatini yaxshilash, mijozlar bilan samarali muloqot o‘rnatish va ularning ehtiyojlariga tezkor javob berish imkoniyatlari yaratildi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni xizmat ko‘rsatish sohasida to‘liq amalga oshirish va muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun bir qator qadamlar amalga oshirilishi lozim:

1. **Texnologiyalarni joriy etish**: Sun’iy intellekt, chatbotlar, avtomatlashtirilgan tarjima tizimlarini xizmat ko‘rsatish jarayonlariga joriy qilish, ularni ilg‘or usullar bilan integratsiya qilish zarur.
2. **Mijozlarga moslashtirilgan xizmatlar yaratish**: Raqamli texnologiyalar yordamida mijozlar ehtiyojlariga aniq va tezkor javob berish uchun tizimlarni individual holatga moslashtirish va foydalanuvchi tajribasini yaxshilash muhim.
3. **Malakali mutaxassislar tayyorlash**: Sun’iy intellekt, chatbotlar va boshqa raqamli texnologiyalarni samarali ishlatish uchun xizmat ko‘rsatuvchi mutaxassislarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish zarur.
4. **Doimiy yangilanish va innovatsiyalar**: Texnologiyalarni doimiy ravishda yangilab turish, yangi metodologiyalarni qo‘llash va xizmat sifatini yanada takomillashtirishga intilish kerak.
5. **Xavfsizlik va maxfiylikka e'tibor qaratish**: Raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash jarayonida mijozlarning shaxsiy ma'lumotlari va xavfsizlikni ta'minlash uchun qat'iy choralar ko‘rish zarur.

Kelajakda raqamli texnologiyalarni yanada rivojlantirish va ularni to‘liq qo‘llash orqali xizmat ko‘rsatish jarayonlari yanada samarali va tezkor bo‘lishi mumkin. Bu o‘z navbatida, global miqyosda xizmat ko‘rsatishni yangi darajaga olib chiqadi va yangi imkoniyatlarni yaratadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Russell, S., & Norvig, P. (2016). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Pearson Education. Sun’iy intellektning asosiy tushunchalari va texnologiyalari.

2. Koehn, P. (2017). *Neural Machine Translation*. Cambridge University Press. Neyron tarmoq asosidagi avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari.

3. Shum, J., & Dineen, T. (2020). *Chatbots: The Future of Customer Service in the Digital Era*. Springer. Chatbotlar va sun’iy intellekt yordamchilarining mijozlarga xizmat ko‘rsatishdagi roli.

4. Lacity, M. C., & Willcocks, L. P. (2018). *Robotic Process Automation: The Next Transformation of Work*. Springer. Robotizatsiya va raqamli texnologiyalarning xizmat ko‘rsatishdagi ta’siri.

5. Cenoz, J. (2009). *The Study of Language and Bilingualism*. Cambridge University Press. Ko‘p tillilik va uning xizmat ko‘rsatish sohasidagi ahamiyati.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA INNOVATSION MUTAXASSISLAR

F.E.Jomonqulova
SamISI dotsenti , t.f.n
M.Q.Nizomov
SamISI , magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada malakali kadrlarni tayyorlash va ularning bilimi, saviyasini oshirish, yurtimizni gullab yashnashi uchun barcha imkoniyatlardan unumli foydalanib, dunyo miqiyosidagi o‘qitish tizimidan yuqori o‘rinlarga olib chiqish haqida yuritilgan.

Kalit so`zlar: Innovatsion texnologiyalar, innovatsion ta'lim texnologiyalari, interaktiv usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

F.E. Jomonkulova
Associate Professor of SamISI, Ph.D.

Annotation: This article focuses on the training and training of qualified staff, making the most of the opportunity for our country to flourish and to bring it to the forefront of world-class education.

Keywords: Innovation, innovative learning technologies, interactive methods, information and communication technologies.

F.E. Jomonqulova
Доцент СамИСИ, к.т.н.

Аннотация: В этой статье основное внимание уделяется обучению и подготовке квалифицированных кадров, которые позволяют нашей стране процветать и выводить ее на передовые рубежи образования мирового уровня.

Ключевые слова: инновация, инновационные технологии обучения, интерактивные методы, информационные и коммуникативные технологии.

Ilmiy va texnologik taraqqiyotning jadallashuvi va sanoat dan post-sanoatga o'tish vaqtida barcha tijorat tuzilmalari moslashuvchan bo'lishni talab etadi, faoliyatning barcha yo'nalishlari bo'yicha ishlarning shakllari va usullarini muntazam yangilab borish uchun nima zarurligini quyidagi misolda kurib chiqamiz: Global raqobat sharoitida innovatsiyalardan foydalanish rivojlanishning asosiy omili bo'lib, ya'ni har qanday yangi yoki sezilarli darajada yaxshilangan mahsulot (mahsulot yoki xizmat) yaratish Tadbirkorlik faoliyatini kengaytirishga va yangi ish o`rinlarini tashkil etishga yordam beradi.

Respublikamiz maktablari, o`quv yurtlari va muassasalarini kompyuterlashtirish keng yo`lga qo`yilmoqda. Biroq davlat tilida yozilgan va informatika asoslariga doir adabiyotlar yetarli emas, yetarli bo`lsada ularning hammasida birortasida o`qitish metodikasiga to`xtanilmagan[1,2].

Bugungi kun talablaridan kelib chiqib, ta`lim-tarbiya jarayonida barkamol avlodni shakllantirish lozim, uning natijasi, mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchan kuchli irodali, ishchan, g`oyaviy e`tiqodli, ma`naviyati yuksak, pok vijdonli yoshlarni tarbiyalash dolzarb vazifadir.

O`zbekiston Respublikasida jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning ahamiyati katta. Shuning uchun Respublikamizda axborot texnologiyalari sohasida milliy axborotlashtirish tizimini shakllantirish, jamiyat hayoti va boshqaruvning barcha jabhalariga zamonaviy axborot texnologiyalari, kompyuter texnikasi va telekommunikatsiya vositalarini ommaviy ravishda joriy qilish va ulardan foydalanish, fuqarolarning axborotga ehtiyojlarini to`laroq qondirish va jahon axborot resurslariga ulanish imkoniyatlarini kengaytirish asosiy vazifalardan hisoblanadi[2].

Hozirgi vaqtda innovatsion rivojlanish g'oyasi iqtisodiy faoliyatning barcha yo'nalishlarida hukmronlik qilmoqda. Deyarli barcha rivojlangan davlatlar, davlat darajasida innovatsion rivojlanish yo'liga o'tishini e'lon qilishdi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida"gi farmonida 2017 – 2021-yillarda mamlakatimiz taraqqiyotini yanada jadallashtirishga doir ustuvor vazifalar belgilab berildi. Harakatlar strategiyasidagi beshta ustuvor yo'nalishdan to'rtinchisi ijtimoiy sohani rivojlantirishga qaratilgan. Aholi farovonligini ta'minlash, bandlik, salomatlikni muhofaza qilish, uy-joy masalalari qatoridan ta'lim-tarbiya tizimini taraqqiy ettirish masalasi ham o‘rin olgan. Umumta'lim muassasalarida fanlarni o‘qitishning zamonaviy metodologiyasini yaratish va amaliyotga joriy etish asosida ta'lim-tarbiya sifati tubdan takomillashtiriladi. Rivojlanish uchun raqobat shart-sharoitlarni yaratish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, nodavlat kompaniyalarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish, raqobatbardosh yuqori texnologiyali iqtisodiyotni yaratish, iqtisodiyotning real sektori va moliya institutlarini yaratish. Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish uchun eng muhim shartlardan biri - zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashdir.

An'anaviy ta'lim jarayoni talabalarga passiv ta`sir etmoqda. O'qivchilar ma'lumotlarning eng ko`pini ma'ruza tinglash jarayonida oladilar. Talabalarning erishgan asosiy ko'nikmalari va qobiliyatlari, katta miqdordagi axborotni yodlash va eng muhim axborotni ta'kidlash qobiliyatiga ega bo`lishdir. Natijada, bitiruvdan so'ng talabalar mutaxassislik bo'yicha belgilangan konservativ bilimlar to'plamiga ega bo`lob, shoshilinch innovatsion kasbiy muammolarni hal qilishda qiyinchilikga duch kelishadi.

Sanoatdan keyingi post-sanoatga o'tish axborot va bilimlarga asoslangan yangi iqtisodiyotni shakllantirish bilan tavsiflanadi. Ta'lim darajasi va kasb malakasi sifatiga qo'yiladigan talablar sezilarli darajada oshadi. Olingan ma'lumotlarning hajmi va murakkabligi nafaqat mavjud bilimlarni o'zlashtirish, balki butunlay yangi bilimlarni idrok etish, o'zlashtirish va ulardan foydalanish ko'nikmalarini olishni talab etadi. Ta'limning an'anaviy usullari va texnologiyalari etarli darajadagi ta'limni ta'minlay olmaydi.

Talabalarning informatsion faoliyatini faollashtirish uchun intensivlashtirish birinchi navbatda konservativ o'qitish uslublaridan innovatsion interaktiv ta'lim usullarga va texnologiyalariga asoslangan ta'limga o`tish lozim, bu esa talabalarga yangi bilimlarni passiv ravishda qabul qilish emas, balki faol ravishda axborotni olish jarayonlarini samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ta'lim maqsadlarini o'zgartirish. Agar an'anaviy ta'limotda maqsad talabalarga ma'lum bir ma'lumotni etkazish bo'lsa, zamonaviy texnologiyalarga asoslangan holda, ularni fikrlashga, shaxsiy va kasbiy malakalarini shakllantirish o'rgatiladi. Talabalarning faol kognitiv (познавательный) jarayonga kiritish va o'quv ob'ektlaridan bilim faolligi sub'ektlariga aylantirish lozim. Interaktiv ta'lim - taraqqiyotni o'rganish. Bu axborot olishda

qiziqish uyg'otish va mustahkamlash, uning assimilyatsiya (усвоение) qilish samaradorligini oshirish, barqaror bilimlarni shakllantirishga yordam beradi.

Bunday o`quv jarayonida o'quvchilar o'z fikrlarini bildirishadi, munozaralar jarayonida faol ishtirok etishadi va muloqot madaniyatini o'rganadilar. O'z-o'zini rivojlantirish uchun motivatsiya paydo bo`ladi.

Innovatsion interaktiv o'qitish uslublari o'quvchilarning ta'lim va kasbiy tayyorgarligini birlashtirishga yordam beradi, ular nazariya va amaliyot o'rtasida ko'prik bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim darajasi va kasb malakasi sifatiga qo'yiladigan talablar sezilarli darajada ortadi. Hozirgi kunda talabalarning innovatsion fikrlash qobiliyatini oshirishga qaratilgan ko'plab usullar ishlab chiqilgan va qo'llanilgan.

Tanlangan mutaxassislik bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni talabalar loyiha uslubidan foydalanish jarayonida olishlari mumkin. Ushbu metodga asosan, talabalar kelajakdagi mutaxassislik amaliyotidan ma'lum bir muammoni hal etishga qaratilgan haqiqiy biznes-jarayonning to'liq loyihasini yaratishlari lozim bo`ladi. Ushbu uslub ayniqsa, axborot texnologiyalari va onlayn tijorat bilan bog'liq sohalarda talabalarni o'qitish uchun ishlab chiqilgan. S.Kadirov talabalarga marketing kommunikatsiyalari vositalarini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazishlari uchun zarur bo'lgan elektron tijorat sohasida dastlabki loyiha veb-saytini yaratishni taklif etadi. Loyihada ishlash uchun talabalar biznesning yo'nalishini, shaklini va mavzuini tanlashlari, raqobatning asosiy raqobatbardoshligini aniqlashlari, raqobatchilarning umumiy darajasini baholashlari, raqobatchilar orasida etakchini tanlashlari va har bir raqibni tahlil qilishlari, maqsadli auditoriyani aniqlashlari, aloqa kampaniyasining maqsadlarini belgilashlari lozim. Marketing kommunikatsiyalari vositalari, har bir marketing kommunikatsiya vositasi uchun aniq maqsadlarni belgilab olish va reklama ishlab chiqish. Loyihani amalga oshirishda nazariy tayyorgarlikning optimal kombinatsiyasini va amaliy echimlarni ishlab chiqishni ta'minlash lozim.

Ta'limning innovatsion usullari mantiqiy fikrlashni, analitik ko'nikmalarni, tizimni tahlil qilish ko'nikmalarini, disiplinali aloqalarni rivojlantirish, kengaytirish, ijodiy fikrlashni shakllantirish, nostandart muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuv, o'ziga ishonch, psixologik barqarorlikni mustahkamlash, professional yondashuv va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. O'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish o'quvchilarning innovatsion salohiyatini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Avvalo, Internetning o'zi cheksiz axborot resurslari manbai, bundan tashqari doim yangilanib turadi. Tarmoqdagi professional bilimlar faoliyatning har qanday sohasidagi ilmiy, texnologik va amaliy jihatlardagi so'nggi yutuqlarni aks ettiradi. Internet-resurslar bilan ishlaydigan talabalar amaliyoti ularning ta'lim va kasbiy o'sishiga yordam beradi. Har qanday tashabbuskor mutaxassis tanlangan yo'nalishda butun ish davomida yangi bilimlarni o`zlashtirishga xarakat qiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish masofali ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda ta'limni yaxshilashga hamda o'qitish sifatini yaxshilashga imkon yaratadi. Bunga elektron darsliklar, o'quv dasturlari, multimediya va boshqalar orqali erishiladi. Elektron va multimediyali o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqishda, axborotni taqdim qilishning chiziqli va chiziqli bo'lmagan usullari farqlanadi. axborotni etkazib berishning eng oddiy usuli-chiziqli. Ushbu shaklda ko'plab elektron darsliklar taqdim etilmoqda.

Ma'lumotni chiziqli bo'lmagan taqdimot bilan darsliklarda ishlash juda ham qiziqarli bo`lib, ko'p manbalarga asoslangan axborot resurslari o'rtasida navigatsiya tizimidan foydalanish, bu orqali o'quvchilar onlayn materiallarni o'rganish ketma-ketligini o`zlari tanlaydi. Ushbu tizimlar o'quvni shaxsiylashtiradi, o'quvchilarning qiziqishi va mustaqilligini rivojlantirish, axborot oqimini boshqarish, zarur materiallarni topish, ularning munosabatlarini tushunish uchun imkoniyat yaratadi.

Interaktiv darsliklar chiziqlarga qaraganda ancha samarali, ammo ularning rivojlanishi ko'plab mehnat va moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. Turli ta'lim muassasalarida dasturlar bir-biridan sezilarli farq qilganligini hisobga olib, individual kurslarni o'qitish uchun o'quv dasturlarini yaratishda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Ta'limda multimediya texnologiyalaridan foydalanish talabalarga taqdim etilayotgan bilimlarning sifati va dolzarbligini oshirish imkonini beradi. Multimediya mahsulotlaridan foydalanish ma'ruzalar davomida va seminarlarda o'qitishda ham zarur. Multimedia vositalari ishlatishning eng sodda va samarali usuli - o'qituvchilar va talabalar tomonidan ta'limning barcha bosqichlarida Microsoft PowerPoint-dan foydalanib taqdimotlar tayyorlash.

Oliy ma'lumotli mutaxassislar kasbiy tayyorgarligi jarayonida innovatsion vakolatlarni shakllantirish va rivojlantirish uchun innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash bilan birga, o'quv materiallarining mazmuninixam o'zgartirish lozim.

Umuman olganda, innovatsion ta'limga o'tish va innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga o'tish O'zbekiston oliy ta'lim tizimining asosiy vazifasidir. Buning uchun zarur: mavjud usullarini takomillashtirish, texnologiyalarni, texnikalarni va ta'lim vositalarini; oliy o'quv yurtlari o'qituvchilargai ta'limlash; rivojlantirish moddiy va texnik bazasini qayta jihozlash; axborotlarni doimiy yangilash bilan professional ta'lim kurslari uchun multimedia zamonaviy o'quv majmualarini rivojlantirishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. “2017-2021-yillarda O’zbekiston rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi boyicha Harakatlar strategiyasi” Toshkent, 2017 y.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. PQ-381. «Respublika aholisini axborot-kutubxona bilan ta’minlashni tashkil etish to’g’risida». 2006
3. Rossiya menejment jurnali. 2014. – № 2. – URL: http://www.marketing.spb.ru/mr/education/teaching_case.htm (дата обращения: 10.04.2015).
4. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman "Savdo-sotiqni boshqarishdagi innovatsiyalar": maqolalar to'plami. - M.: Paleotip nashriyoti, 81-83-sahifalar.
5. Mashchenko T. A. Case-interfaol o'qitish uslubi sifatida o'qitish // Oliy ta'limdagi innovatsion pedagogik texnologiyalar: I Xalqaro ilmiy-metodik konferensiya materiallari, Dmitrovgrad, 28 aprel, 2009 y. - Dmitrovgrad: Texnika instituti - FGOU VPO filiali "Ulyanovsk davlat qishloq akademiyasi" , 2009. - P. 119-121.
6. Oslo qo'llanmasi: Innovatsiya haqidagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish bo'yicha tavsiyalar [Electronic resource]. Uchinchi nashr. OECD va Eurostat tomonidan nashr etilgan. - M., 2006. - URL: http: //www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/science_ and_innovations / science / (sanaapellyatsiya shikoyati: 03/01/2015).

SUN’IY INTELLEKT TIZIMLARI

F.E.Jomonqulova
SamISI dotsenti , t.f.n
M.Q.Nizomov
SamISI , magistranti

Annotatsiya: Intellektual axborot texnologiyalar – informatikaning kelajagi porloq va tez sur’atlar bilan rivojlanayotgan ilmiy va amaliy sohasi hisoblanadi. U kompyuterlardan foydalanish bilan bog‘liq barcha ilmiy va texnologik yo‘nalishlarga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi, u jamiyatga ilmdan nima kutilayotgan bo‘lsa o‘shani bugunning o‘zidayoq bermoqda, amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan natijalar, ularning ko‘pchiligi ularni qo‘llash mumkin bo‘lgan sohalarda tubdan o‘zgarishlar qilishga qodir.

Maqolada intellektul axborot texnologiyalarning ilmiy fundamentidagi kalit komponent sun’iy intellekt(SI) hisoblanishi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so`zlar: Elektron hisoblash mashinasi, axborotni izlash tizimi, bilimlar bazasi, intellektual tizim, ishchi xotira, ma’lumotlar bazasini boshqarish tizimi, muloqot tizimi, sun’iy intellekt, sun’iy intellekt tizimlari, texnik vositalar, tabiiy til, formal tizim, fikrlashning teskari zanjiri, hisoblash mashinasi, ekspert tizim, yangi axborot texnologiyalar, dasturiy ta’minot, ma’lumotlar bazasi, tushuntiruvchi komponent, bilimlarni hosil qilish komponenti.

Hozirgi kunda sun’iy intellekt sohada anchagina ishlar qilingan, ya’ni intellektual vazifalarni xal qiladigan dasturlar yaratilgan. Mutaxassislar yaratilgan dasturlarni aniqroq, bexato ishlaydigan qilib yaxshilash va ularni takomillashtirish ustida qizg‘in ish olib borishmoqda.

Kompyuterda muammoni yechishning optimal varianti tanlanadi. Chunki optimal variant tanlanmasa va masala to‘g‘ridan-to‘g‘ri yechiladigan bo‘lsa, unga juda ko‘p vaqt sarflashga to‘g‘ri keladi. Masalan, uyingizdan liseyga borishning bir necha varianti bo‘lishi mumkin. Birinchi bor liseyga borayotganingizda eng yaqin yo‘lni topish uchun, albatta, yordamga muxtoj bo‘lasiz.

Bunday masalalarda umumiy o‘xshashlik bor - ularni tasodifiy izlash usuli yordamida yechiladi. Yechishning variantlari esa, ekspotensial ravishda ortib boradi. Demak, ko‘p sondagi yechimlar orasidan eng qulayini topish asosiy muammo bo‘lib qoladi va bu masalaning yechimi optimal variantni tanlashni taqozo etadi.

Kompyuterlarning paydo bo‘lishi va dasturlar yordamida masalalarni yechish - bilishni yangi turlarining kelib chiqishiga sabab bo‘ldi. Intellektual tizimni bunday turlardan biri sifatida ko‘rsatish mumkin. Intellektual tizimning asosiy prinsipi shundaki, biror masalani yechishda insonning mantiqiy fikrlash usulidan foydalaniladi.

Murakkab masalalarning yechimini izlashda inson ma’lum konuniyatlarni bilishga asoslanadi. U matematik teoremalar yoki amaliyogdan olingan qoidalardan foydalanadi, murakkab masalalarni sodda masalalarga ajratadi va boshqa usullarni tatbiq etadi.

Umuman, intellektual tizimning asosiy vazifasiga to‘plangan bilimlar bazasini tatbiq etish va undan foydalangan holda murakkab masalalarni yechishning optimal yo‘llarini izlash xamda yechimini topish kiradi.

SI tushunchasiga turlicha ma’no kiritish mumkin. Turli mantiq va hisoblash masalalarini yechuvchi EHMdagi intellektni e’tirof etishdan tortib, to insonlar yoki ularning ko‘pchilik qismi orqali yechila oladigan masalalar majmuasini yechadigan ITlarga olib boradigan

tushunchagacha kiritish mumkin. SI tushunchasi boshidan va shu kunga qadar olimlarning bu tushunchaga bo‘lgan munosabati va ularning «sun’iy» so‘ziga nisbatan kelishmovchiligi tufayli qarshiliklarga uchramokda. Masalan, Ukraina FA Kibernetika institutining sobiq direktori, marhum akademik V.M.Glushkov «sun’iy idrok» so‘zini qo‘shtirnoqsiz ishlatgan. Sobiq ittifoq FA SI masalalari bo‘yicha ilmiy yig‘ilish raisi akademik G.S.Pospelov fikricha, “SI haqida hyech kanday so‘z bo‘lishi mumkin emas, ya’ni hozir ham, yaqin kelajakda ham «o‘ylaydigan mashina» bo‘lmaydi. SI tushunchasini o‘zgartirish kech bo‘ldi, - deb yozadi u. Bu narsa injener, matematik, EHM va elektronika bo‘yicha mutaxassislar, psixolog, faylasuflarni birlashtiruvchi juda katta ahamiyatga ega bo‘lgan ilmiy yo‘nalish ekanligiga hyech kimda shubha yo‘q. U odamlarning maqsadi - kompyuterlarning maxsus programmali va apparatli vositalarini yaratish. Kompyuterning qobiliyati ijodiy natijalarni berib turishdan iborat”.

SI tushunchasini aniq ta’riflash shuni taqozo qiladiki, bu ilmiy yo‘nalish rivojlanish bosqichidadir. Bugungi kunga kelib, shu narsa ma’lum bo‘ldiki, SI terminiga tabiatdagi jarayon va hodisalarni o‘rganish(tadqiqot qilish)da insondagi ayrim intellektual qobiliyatlarni texnik jihatdan mujassamlashtirgan umumiy tushuncha deb qaramoq lozim.

SI borasida olib borilayotgan tadqiqotlarni shartli ravishda uch bosqichga bo‘lish mumkin. Birinchi bosqichda (1956-1960 yy.) olimlarning harakati evristik (mutaxassisning tajribasi natijasida) izlash nazariyasini yaratishga va faoliyat yoki intellekt darajasiga tegishli bo‘lgan «masala yechuvchilar»ni yaratish bo‘yicha muammoni hal qilishga qaratilgan. Tadqiqot uchun instrument (asbob) bo‘lib EHM xizmat qilgan, har xil o‘yinlar, oddiy musiqa asarlari, matematik masalalar o‘ylab topilgan. Shunga o‘xshash masalalarni tadqiqot uchun tanlash, muammo muhitning oddiyligi va aniqligini, yetarli darajada oson tanlab olish imkoniyatini va usulga qarab sun’iy konstruksiyani tuzishni talab qiladi. Bu yo‘nalishda bir qancha yutuqlarga erishildi. Xususan shaxmat programmalari hozir juda yuqori takomilga yetkazildi.

Asosiy qiyinchiliklar masalani yechish uchun yaratilgan usullarni sun’iy muhitlarda emas, balki haqqoniy muhitda qo‘llashga urinish jarayonida sodir bo‘ldi. Bu qiyinchiliklar tashqi dunyo to‘g‘risidagi bilimlarni ifodalash muammolari bilan, bu bilimlarni saqlashni tashkil qilish va ularni yetarli darajada izlash, EHM xotirasiga yangi bilimlarni kiritish hamda eskirib qolganlarini olib tashlash, bilimlarning to‘laligi va bir-biriga zidligini tekshirish va shunga o‘xshashlar bilan bog‘liq. Ko‘rsatilgan muammolar bugungi kunda ham to‘la yechilmagan, lekin hozirgi paytga kelib shu narsa ravshan bo‘lib qoldiki, muammolarni yechish - samarali SI tizimini yaratishning kaliti ekan.

Ikkinchi bosqichda asosiy e’tibor (60-yillarning oxiridan to 70-yilgacha) intellektual robotlar (real uch o‘lchovli muhitda mustaqil holda harakat qiladigan va yangi masalalarni yechadigan robotlar) qurishga qaratildi.

Bu borada intellektual funksiyalarning kerakli doirasi: maqsadga yo‘naltirilgan xulq(holat)ni ta’minlash, tashqi muhit to‘g‘risidagi axborotlarni qabul qilish, harakatlarni tashkil etish, o‘qitish, odam va boshqa robotlar bilan muloqotni uyushtirish tadqiq qilindi va amalga oshirildi. Masalan, robotlarda maqsadga yo‘naltirilgan xulq (holat)ni ta’minlash uchun ular atrof-muhit haqida bilimlar majmuasiga ega bo‘lishi zarur. Bu bilimlar robotga tashqi muhit modeli ko‘rinishida kiritib qo‘yilishi lozim. Robotning tashqi muhit modeli - bu o‘zaro bog‘langan ma’lumotlar yig‘indisi bo‘lib, bu ma’lumotlar mos sinfdagi masalalarni yechish uchun kerak. Robotning bilimlar tizimiga muhitning «fikrdagi» o‘zgarishini qayta ishlab chiqarish va shu asosda navbatdagi masalani yechishga imkon beruvchi algoritmlar hamda bu

rejaning bajarilishini va oldindan rejalashtirilgan harakatlarning kutilayotgan natijalarini nazorat qiluvchi algoritmlar kiritilishi kerak. Demak, intellektual robotlar bilimlar manbaiga ega bo‘lishi shart. Bu bilimlar manbaida bilimlar va maxsus blok («reja tuzuvchi») saqlanadi. «Reja tuzuvchi» blokning zimmasiga robotning harakati programmasini tuzish yuklangan. Bu harakat programmasi robot tomonidan qabul qilinadi va robotning sensor (ko‘rish vositasi) tizimi orqali kuzatiladi. Robotning ish jarayonida «yechuvchi blok» bo‘lishi kerak. Bu blok robotning harakati to‘g‘risidagi yechimni qabul qiladi. Har ikkala blok bilimlar manbaida saqlanuvchi bilimlar asosida ishlaydi. Bu bosqichda ayrim muammolar aniqlandiki, intellektual robotlar yaratishda ularni hal etish zarur. Shunday muammolarga faoliyat ko‘rsatadigan muhit haqidagi bilimlarni tasavvur etish, ko‘z bilan ko‘rganlarni o‘zlashtirish, o‘zgaruvchan muhitda robotlar xulqi (holati)ning murakkab rejalarini tuzish va robotlar bilan tabiiy tilda muloqotda bo‘lish kiradi.

Uchinchi bosqichda (70-yillarning oxiridan boshlab) tadqiqotchilarning e’tibori amaliy masalalarni yechish uchun mo‘ljallangan ITlarni yaratish muammolariga qaratildi. Har kanday IT, uning qayerda qo‘llanishiga bog‘liq bo‘lmagan holda, odam-mashina tizimidir. Mashina sifatida EHM ishlatiladi. Tizimning vazifasi - oxirgi foydalanuvchiga u yoki bu masalani yechishda uning kasbi faoliyati doirasida malakali mutaxassis (ekspert) larning yillar davomida orttirgan bilimlaridan foydalanish uchun imkoniyat yaratishdan iborat. Buning uchun EHM tarkibiga bilimlar manbai va intellektual interfeys kirishi kerak. Bilimlar manbaida xarakterli bo‘lgan masalalarni yechish usullari haqidagi axborotlar saqlanadi. Intellektual interfeys masalani yechish jarayonida oxirgi foydalanuvchi va tizim o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni (harakatni, ishlashni) ta’minlaydigan so‘nggi foydalanuvchining hamma vositalarini o‘z ichiga oladi.

SIli tizimlarga: axborot - qidiruv tizimlari (savol-javob tizimlari), hisob - mantiq tizimlari va ETlari kiradi.

Intellektual axborot - qidiruv tizimlari EHM bilan muloqot jarayonida foydalanuvchilarning tabiiy tilga yaqin bo‘lgan kasb tillarida so‘nggi foydalanuvchilar (programma tuzmaydiganlar) bilan ma’lumotlar, bilimlar manbalari o‘rtasida o‘zaro muloqotni ta’minlaydi. Bu tizimlar SI tizimlarining dastlabkilaridan bo‘lib, ular ustida olib borilgan tadqiqotlar hisoblash texnikasi rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan.

Hisob-mantiq tizimlari amaliy matematika va programmalashtirish sohasida mutaxassis bo‘lmagan so‘nggi foydalanuvchilarni murakkab matematik usullar va shunga mos amaliy programmalardan foydalanib o‘zaro muloqot shaklida o‘zlarining masalalarini EHMda yechishni ta’minlaydi.

SI ning qo‘llanilish sohalariga quyidagilar kiradi:

- Teoremalarni isbotlash;
- O‘yinlar;
- Tasvirlarni tanish;
- Qaror qabul qilish;
- Adaptiv (moslashuvchan) dasturlash;
- Mashinada musiqalarini bastalash;
- Tabiiy tilda ma’lumotlarni qayta ishlash;
- O‘qituvchi to‘rlar (neyroto‘rlar);
- Og‘zaki konseptual o‘qitish.

SIni kelajakda qo‘llash sohasidagi rejalar: qishloq xo‘jaligida kompyuterlar ekinlarni zararkunandalardan himoya qilishi, daraxtlarni kesish va tanlash xususiyatiga asoslanib parvarishlashni ta’minlashi kerak. Tog‘ sanoatida kompyuterlar insonlar uchun o‘ta xavfli bo‘lgan sharoitlarda ishlashi kerak. Ishlab chiqarish sohasida hisoblash mashinalari (HM) yig‘ish va texnik nazoratning turli xil masalalarini bajarishi kerak.

Tashkilotlarda HM lari jamoa va alohida xodimlar uchun jadval tuzish, yangiliklar haqida qisqacha ma’lumot berish bilan shug‘ullanishi kerak. O‘quv yurtlarida HM lari talabalar yechadigan masalalarni ko‘rish, undagi xatolarni izlash va ularni bartaraf qilish masalarini hal qilishi kerak. Ular talabalarni hisoblash tizimlarining xotirasida saqlanadigan superdarsliklar bilan ta’minlashlari kerak. Kasalxonalarda HM lari be’morlarga tashxis qo‘yish, ularni kerakli bo‘limga yuborish va davolash davomida ularni nazorat qilishlari kerak. Uy ishlarida HMlari ovqat tayyorlash, mahsulot harid qilish bo‘yicha maslahatlar berish, uyning va bog‘dagi gazonlarning holatini nazorat qilishi kerak. Albatta ayni vaqtda bularning hyech qaysisini amalga oshirish imkoni yo‘q, lekin SI sohasidagi tadqiqotlar ularni amalga oshirish imkonini berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Orifjonov M., Bekmuradov T.F., Xojimatova G., “Ekspert sistemalar”, - Toshkent – “Fan”- 1991y, 60 b.
2. Polovinkin A.I., Bobkov N.K., Bush G.Ya. i dr Avtomatizasiya poiskovogo konstruirovaniya (iskusstvennыy intellekt v mashinnom proyektirovanii). Pod red. A.I. Polovinkina. — M.: Radio i svyaz, 1981. — 344 s.
3. Popov E.V. Ekspertnыye sistemы. - M:, Nauka, 1987.
4. Popov E.V. Obsheniye s EVM na yestestvennom yazike. - M:, Nauka, 1986.
5. Popov E.V. Obsyeniye s EVM na yestestvennom yazike. — M.: Nauka, 1982. — 360 s.
6. Popov E.V. Ekspertnыye sistemы: Resheniye neformalizovannыx zadach v dialoge s EVM. — M.: Nauka, 1987. — 288 s.
7. Pospelov D.A. Modelirovaniye rassujdeniy. Opit analiza mislitelnix aktov. — M.: Radio i svyaz, 1989. — 184 s.
8. Jomonkulova, F.E., Nizomov, M.Q., & Uralov, S.A. (2020). To make radical changes in the system of higher education for the training of qualified personnel. In Colloquium-journal (No. 29-2, pp. 13-14);
9. Jomonkulova, F.E., Tojiyev, N.S., Nizomov, M.Q., & Uralov, S.A. (2020). of informatization and its role in the economy of the country. In Colloquium-journal (No. 29-1, pp. 60-61);
10. Jomonkulova, FE, Tojiyev, NS, Nizomov, MQ, & Uralov, SA (2020). THE CONCEPT OF INFORMATIZATION AND ITS ROLE IN THE ECONOMY OF THE COUNTRY. In Colloquium-journal (No. 29-1, p. 60-61).
11. Jomonkulova, E. F., & Shadmanov, I. E. (2022). The Notion Of Information And Its Significance In The State Economy. British View, 7(4)
12. Jamankulova, F. (2022). CONNECTION OF BLOCKCHAINS WITH SOFTWARE SYSTEMS. ASEAN Journal on Science & Technology for Development, 39(4), 128-131.

13. Jamankulova, F., Toshniyozova, M., & Nizomova, D. (2022). The Most Necessary Aspects of Artificial Intelligence in Different Fields. Mathematical Statistician and Engineering Applications, 71(4), 7536-7542.

ИННОВАЦИОН УСУЛЛАРНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА САМАРАДОРЛИГИ

Жомонқулова Фазилат Эсиргаповна
Самарқанд Иқтисодиёт ва Сервис институти доценти, т.ф.н.
Низомов Мурод Қувондиқ ўғли
Самарқанд Иқтисодиёт ва Сервис институти магистранти.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada yoshlarni axborot xurujlaridan asrash,ularda axborot imunitetini shakllantirishda zamonaviy usullarning ahamiyati haqida so'z yuritilgan.*
Kalit so`zlar: *Ma'naviyat, yoshlar, taraqqiyot, globallashuv, zamonaviy usullar, axborot imuniteti,axborot texnologiyalari,innovatsion texnologiyalar.*
Annotatsiya: *V etoy state obsujdayetsya vajnost sovremennix metodov zashiti molodix lyudey ot informatsionnix atak i formirovaniya informatsionniy immunitet.*
Klyuchevie slova: *Duxovnost, molodej, razvitiye, globalizatsiya, sovremennie metodi, informatsionniy immunitet, innovatsionnie texnologii.*
Annatation: *This article discusses the importance of modern methods of protecting young people from information attacks and the formation of informational immunity.*
Keywords*: Spirituality, youth, development, globalization, modern methods, information immunity, information technology, innovative technologies.*

Бугунги кунда бир қатор ривожланган мамлакатларда ўқувчиларнинг ўқув ва ижодий фаолликларини оширувчи ҳамда таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини кафолатловчи педагогик технологияларни қўллаш борасида катта тажриба тўпланган бўлиб, ушбу тажриба асосларини ташкил этувчи методлар интерфаол методлари номи билан юритилмоқда.

Бундай таълим ўқитувчи ва ўқувчига доимий ижодий изланиш, узлуксиз ўз устида ишлаш имкониятини беради. Бу ҳолатнинг ижобий кечиши таълимда сифат ва самарадорликнинг кафолатидир. Дарслар жараёнида интерфаол усуллардан фойдаланиш ўз моҳиятига кўра субъектив хусусиятига эга, яъни ҳар бир педагог таълим ва тарбия жараёнини ўз имконияти, касбий маҳоратидан келиб чиққан ҳолда ижодий ташкил этиши лозим.

Бугунги кун талабларидан келиб чиқиб, таълим-тарбия жараёнида баркамол авлодни шакллантириш лозим, унинг натижаси, мустақил фикрловчи, ижодий изланувчан кучли иродали, ишчан, ғоявий этиқодли, маънавияти юксак, пок виждонли ёшларни тарбиялаш долзарб вазифадир.

Интерфаол таълим технологияси таълим жараёнининг асосий иштирокчилари – ўқитувчи, талаба ва талабалар гуруҳи ўртасида юзага келадиган ҳамкорлик, қизғин баҳс-мунозаралар, ўзаро фикр алмашиш имкониятига эгалик асосида ташкил этилади, уларда эркин фикрлаш, шахсий қарашларини иккиланмай баён етиш, муаммоли вазиятларда

ечимларни биргаликда излаш, ўқув материалларини ўзлаштиришда талабаларнинг ўзаро яқинликларини юзага келтириш, “Ўқитувчи – талаба – талабалар гуруҳи”нинг ўзаро бир-бирларини ҳурмат қилишлари, тушунишлари ва қўллаб-қувватлашлари, самимий муносабатда бўлишлари, руҳий бирликка еришишлари кабилар билан тавсифланади.

Педагог таълим жараёнида интерфаол таълим технологияси ёрдамида талабаларнинг қобилиятларини ривожлантириш, мустақиллик, ўз-ўзини назорат, ўз-ўзини бошқариш, самарали суҳбат олиб бориш, тенгдошлари билан ишлаш, уларнинг фикрларини тинглаш ва тушуниш, мустақил, ижодий, танқидий фикрлаш, муқобил таклифларни илгари суриш, фикр-мулоҳазаларини еркин баён қилиш, ўз нуқтаи назарларини ҳимоя қилиш, муаммонинг ечимини топишга интилиш, мураккаб вазиятлардан чиқа олиш каби сифатларни шакллантиришга муваффақ бўлади. Енг муҳими, интерфаол таълим технологиясини қўллаш орқали ўқитувчи талабаларнинг аниқ таълимий мақсадга эришиш йўлида ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракатларини ташкил етиш, йўналтириш, бошқариш, назорат ва таҳлил қилиш орқали холис баҳолаш имкониятини қўлга киритади.

Маълумки, барча таълим муассасаларида интерфаол методлар бўйича муҳим илмий тадқиқот ишлари олиб борилган ва бу борада кўплаб катта ютуқларга эришилган десак муболаға булмайди.

Интерфаол усулларни ўқув жараёнида қўллаш таълим тизимида кенг тарқалиб бормоқда. Бу ўз навбатида ўқув жараёнини либерализация қилиш, демократлаштириш, ҳамкорлик ҳам ижодкорликда ташкил этишни тақозо этмоқда. Бир сўз билан айтганда ўқув жараёни марказида ўқувчи бўлмоғи лозим ва ўқув жараёни унга қаратилган, йўналтирилган бўлиши талаб этилмоқда. Шахсга қаратилган таълим ўқувчининг ўқув меҳнатини ташкил этишни ҳаракатлантирувчи, қизиқиш, ҳоҳиш, истакларини рўёбга чиқарувчи куч бўлиб хизмат қилади. Бўндай таълим ўқитувчи ва ўқувчида доимий ижодий изланиш, узлуксиз ўз устида ишлаш имкониятини беради. Бу ҳолатнинг ижобий кечиши таълимда сифат ва самарадорликнинг кафолатидир.

Ўқитувчиларнинг дарсларда замонавий ахборот-коммуникацион технологиялар, инновацион, интерфаол усуллардан фойдаланганлари боис самарадорликка эришяптилар.

“Устоз-шогирд” тизими асосида устоз сифатида ёш ўқитувчиларга методик ёрдам кўрсатиш, устоз-шогирд тажрибаларини ёйиш билан бир қаторда илғор педагогик технологиялар, интерфаол, инновацион усуллар, мултимедия воситаларига асосан очиқ дарслар намойиш этишади.

Олий таълим тизимидаги асосий вазифалардан бири ўқув жараёнига педагогик инновацион усуллар ва ахборот-коммуникация технологиялар(АКТ)ни жорий қилиш орқали замон талабига мувофиқ таълим бериш жараёнини кескин ўзгартириш бўлиб, унинг асосини олий таълим тизимида ўқитилаётган фанларнинг услубий тизимларини яратиш ташкил этади.

Ҳозирги кунда таълим-тарбия жараёнида интерфаол педагогик технологиялардан узлуксизлик ва узвийлик тамойили асосида фойдаланишга катта эътибор берилмоқда, чунки таълимнинг интерфаол тури мактабгача таълим босқичидан то олий таълим жараёнигача таълим олувчида мустақил тафаккур ҳамда тезкор фаолиятни таркиб топтиришга хизмат қилади. Таълимнинг интерфаол методларидан ҳар бир босқичда талабанинг ўзига хос психологик хусусиятлари, тафаккур тарзини ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш, аниқ бир талабалар аудиториясининг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олиш ўқитувчидан катта педагогик маҳоратни талаб қилади. Хусусан:

- «Ҳимояга ким чиқади»;
- «Тез саволга — тез жавоб»;
- «Синквейн»;
- «Тармоқлар (Кластер)»;
- «Ақлий ҳужум»;
- «Матнни давом эттир»;
- «Йелпиғич»;
- «Домино»;
- «Рақамли диктант» каби методлар олий таълим тизимида ҳам муваффақиятли қўлланиб келинмоқда ва улардан дарс жараёнида фойдаланиш эса талабаларни дарсга нисбатан қизиқишини оширади.

Ўқитувчи талабанинг талаб ва эҳтиёжларига кўра таълим технологияларига аста-секин мураккаб элементларни киритган ҳолда оқилона қўллай билиши лозим.

Ҳар бир педагог шуни доимо ёдда тутиши керакки, ҳозирги замон тарбиясининг барча жараёнлари талабаларни таҳлил қилиш, мустақил фикрлаш ва ижод қилишга йўналтирилмоғи лозим. Шунинг учун таълим жараёнида интерфаол усуллар, инновацион педагогик технологияларни қўллашга нисбатан қизиқиш кундан-кунга кучайиб бормоқда.

Бу жараёнда шахснинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратилади, талаба дарс жараёнининг асосий ижрочисига айланади. Интерфаол усуллар ўқитувчи-талаба ҳамда талабаларнинг ўзаро биргаликдаги ҳаракатларидир.

Ушбу жараёнда ўқитувчи ўқув машғулотининг ташкилотчиси, раҳбари ва назоратчиси вазифасини бажаради.

Бунда талаба аудиторияда ўзини эркин ҳис қилиши, ўқув фаолияти эмоционал жиҳатдан қониқтириши лозим, ана шундагина у ўзининг фикрларини эркин баён қила олади.

Олий таълим тизимида кенг кўламда қўлланиладиган интерфаол усуллар бир қанча бўлиб, қайси методни танлаш ўқитувчининг ўтаётган мавзуси ҳамда дарснинг мақсадига боғлиқ.

Синквейн технологияси - ахборотни лўнда, қисқа баён қилиш, воқеа, ҳодиса, жараённи бир неча сўзлар билан ифодалашдир. Синквейн французча 5 деган таржимани беради.

- 1. Биринчи каторда битта тушунча ёзилади.
- 2. Иккинчи каторда ушбу сўзга 2та тавсиф берилади.
- 3. Учинчи қаторда сўз 3та феъл билан ифодаланади.
- 4. Тўртинчи қаторда тушунча 4та сўзли жумла билан ифодаланади.
- 5. Бешинчи қаторда тушунчага синоним сўзи берилади.

Яъни қуйидаги шакл қўлдирилади:

- **От_____**
- **иккита сифат _____ _____**
- **учта феъл _____ _____ _____**
- **тўртта сўздан иборат жумла_____ _____ _____ _____**
- **отнинг синоними_____**

Қалқон, сипар — 1) жангчининг танасини тиғли қуроллар (қилич, найза ва бошқалар) зарбидан ҳимоя қилувчи мослама.

2) кўчма маънода — офат, бало, кўнгилсиз ҳодисалар ва бошқалардан сақловчи восита; тўсиқ, ғов.

Мисол учун**: “Бошқарув ишларини автоматлаштириш”** мавзусида дарс ўтиш жараёнига ***Синквейн технологияси***ни қўллаб кўрамиз.

- 1. **Бошқарув ишларини автоматлаштириш**.
- 2. мақбуллаш (оптималлаш) , режалаштириш
- 3. маълумотларнинг тезкорлиги ва ишончлилигини таъминлаш, маълумотларни қайд қилишни содда ҳолатга келтириш, зарур хабарларни излаш ва гуруҳлаш, уларнинг тезлигини ошириш,
- 4. Бошқарув ишларини автоматлаштириш тизимини халқ хўжалигига жорий этишни тезлаштиришга имкон беради
- 5. **Қалқон**, сипар — 1) жангчининг танасини тиғли қуроллар (қилич, найза ва бошқалар) зарбидан ҳимоя қилувчи мослама.

2) кўчма маънода — офат, бало, кўнгилсиз ҳодисалар ва бошқалардан сақловчи восита; тўсиқ, ғов.

Мана яна бир ғоядан янги ғоя туғилди. Хўш нима учун синоним сифатида **қалқон** ни келтирдик.Оддий ўз оиламизни оладиган бўлсак, **ота-** оила қалқони ҳисобланади.Оилага келадиган офат, бало, ко‘нгилсиз ҳодисалар ва бошқалардан сақловчи восита; тўсиқ, ғов – бу **ота**дир.

Бошқарув ишларини автоматлаштириш ҳам корхоналар, идоралар, ҳудудий бирлашмалар, шаҳар хо‘жалиги, тармоқ ва ташкилотлар фаолиятини бошқариш

масалаларини ҳал қилишда математик усуллар, автоматик қурилмалар ва ҳисоблаш техникаси воситаларини қо‘ллашдир.

Юқорида келтирилган барча методик технологиялардан хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, интерфаол усуллардан фойдаланиб дарс ўтилганда гуруҳда қолоқ, ўзлаштирмайдиган талаба қолмайди,таълимда мултимедиали ахборот-ресурсларидан фойдаланишда эса уларнинг энг самарали восита ва таълим мазмунини бойитувчи омил эканлиги яққол намоён бўлиб бормоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Йўлдошев Ж. Ғ., Усмонов С. А. Замонавий педагогик технологияларни амалиётга жорий қилиш. — Т.: Фан ва технологиялар, 2008. 132–134 б.
2. У-Боард интерактив электрон доска тизими. Фойдаланувчи қўлланмаси.Тошкент-2013.
3. Кларин М.В. Педагогические технологии в учебном процессе. – М.: Знание, 1989.
4. http://педагог.уз.

O‘ZBEK TILIDA MILLIY KONSEPT VA UNING IFODALANISHI

Ahmedova Nargiza Shixnazarovna
Oriental universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
ashnargiza@gmail.com

Annotatsiya: O‘zbek tilida vatan konsepti milliy-madaniy xususiyatga egaligi, faol qo‘llanishi, leksik, paremiologik, sintaktik ifodalovchi birliklar orqali voqelanishi bilan ajralib turadi. Vatan konsepti diniy, ma’rifiy, ma’naviy, ijtimoiy-siyosiy tushunchalarning asosi hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: antroposentrik tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik, konsept, assotsiatsiya, leksik birliklar.

Аннотация: В узбекском языке концепт родина отличается своей национально-культурной природой, активным использованием и реализацией через лексические, паремиологические и синтаксические экспрессивные единицы. Концепт Родины лежит в основе религиозных, образовательных, духовных и общественно-политических концепций.

Ключевые слова: антропоцентрическая лингвистика, когнитивная лингвистика, концепт, ассоциация, лексические единицы.

Abstract: In the Uzbek language, the concept of homeland is distinguished by its national-cultural nature, active use, and realization through lexical, paremiological, and syntactic expressive units. The concept of homeland is the basis of religious, educational, spiritual, and socio-political concepts.

Keywords: anthropocentric linguistics, cognitive linguistics, concept, association, lexical units.

Konsept masalasi antroposentrik paradigmaning markaziy muammolaridan biri hisoblanadi. Bu atama tilshunoslik tadqiqotlarida XX asrning birinchi yarmidan paydo bo‘la boshladi. Bu termin o‘zbek tilshunoslari N.Mahmudov, Sh.Safarov hamda A.Mamatov kabi olimlar tomonidan izohlangan[1, 3-16].

Konsept inson ongida yashaydi va ehtimollar doirasidagi tushunchalarga ishora beribgina qolmasdan insoniyatning tarixiy, ijtimoiy, ilmiy tajribasini namoyon etadi. Konseptlarni aniqlashda ma’lum bir madaniyatga mansub bo‘lgan tayanch so‘zlar inobatga olinadi.

Ma’lumki, konsept – mavhum tushuncha. Uni bevosita kuzatish mumkin emas. Insonning kognitiv faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan bu hodisani uning tildagi korrelyatlari orqali aniqlash mumkin[2,70].

Vatan konsepti til egalari lisoniy zaxirasida yuqoridagi ma’nolarni ifodalagan holda assotsiativ tarzda gavdalanadigan, millat bilan bog‘liq tarzda qadimdan mavjud bo‘lgan, nafaqat mutafakkirlar, ijodkorlar, balki xalq tomonidan e’zozlanadigan, qadriyat darajasida ulug‘lanadigan, turmush darajasiga singib ketgan konseptdir.

Vatan leksemasiga “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da quyidagicha ta’rif berilgan: Vatan [arabcha - tug‘ilib o‘sgan joy, yurt] 1 Kishining tug‘ilib o‘sgan o‘lkasi, shahri yoki qishlog‘i; yurt, diyor; 2 Kishi tug‘ilib o‘sgan va o‘zini uning fuqarosi hisoblagan mamlakat; ona yurt; 3 Turarjoy, boshpana, maskan, uy; 4 O‘simlik va sh. k. larning asli kelib chiqqan yerini bildiradi; vatan qilmoq – yashash joyi qilib o‘rnashmoq.

O‘zbek tilida vatan konseptiga ishora qiluvchi leksik, paremiologik, sintaktik vasitalar mavjud bo‘lib, ular o‘zbek muloqot jarayonida faol qo‘llanadi. Vatan tuyg‘usi, vatanparvarlik, vatanga xizmat qilish, uni himoya qilish kabi holatlar o‘zbek millati uchun o‘lmas qadriyatlar sanaladi. Vatanni ulug‘lab onaga qiyos qilishadi, vatan yagona, vatan bittaligi doimo ilgari suriladi.

Til egalari xotirasida bevosita vatan konseptiga ishora qiluvchi leksik birliklarni quyidagicha guruhlash mumkin:

1) ma’nodoshlik ma’noli so‘zlar: *el, yurt, o‘lka, diyor, mamlakat, mulk* kabi.

2) belgi ma’noli so‘zlar: *serquyosh, ona, mangu, ozod, obod, hur, keng, yorug‘, mustaqil,abadiy* kabi.

3) o‘rin ma’noli turdosh leksemalar: *uy, ostona, oila, mahalla, shahar turarjoy, boshpana, maskan* kabi.

4) o‘rin ma’noli atoqli leksemalar: *O‘zbekiston, Toshkent, Xorazm, Xonqa, Navro‘z mahallasi* kabi.

5) shaxs ma’noli birliklar: *ota, ona, aka, uka, opa, singil, bobo, buvi, vatan posbonlari, vatan himoyachilari* kabi.

6) ijtimoiy jihatdan bog‘liq so‘zlar: *fuqaro, aholi, xalq, prezident, chegara, sarhad, hudud, musofirlik, viloyat, tuman* kabi.

7) mavhum ma’noli birliklar: *sadoqat, vafo, burch, bolalik, vatanparvarlik,* vatan tuyg‘usi, *ajdodlar ruhi, ma`naviy meros obidalari, qadriyatlar, millat birligi, mentalitet xususiyatlari* kabi.

8) harakat va holat bildiruvchi leksemalar: *asramoq, tug‘ilmoq, avaylamoq, ulug‘lamoq, qadrlamoq, sevmoq, kurashmoq, vatan qilmoq, xiyonat qilmoq sotmoq* kabi.

9) ko‘chma ma’noli birliklar: *tuprog‘i oltin, oltin beshik, ona suti, ona yurt, oq sut, tuprog‘ida oltin gullaydigan maskan, kindik qoni to‘kilgan maskan,*

10) so‘z yasalishi bilan bog‘liq so‘zlar: *vatangado, vatangadolik, vatandosh, vatanjudolik, vatanli, vatanparvar, vatanparvarlik, vatanfurush, vatanfurushlik, bevatan, vatan qilmoq, vatan tutmoq* kabi.

11) tarixiylik nuqtayi nazaridan bog‘liq leksemalar: *badarg‘a, vatangoh (*tug‘ilib o‘sgan joy, maskan, manzil), *vatansoz* (maskan, uy), *vatansoz qilmoq* (uy qurmoq, maskan qurmoq, joy qilmoq) kabi.

12) salbiy ma’noli so‘zlar: *sotqin, sotqinlik, josuslik, xoinlik qilmoq, xiyonat qilmoq, kosmopolit* (*yunoncha* kosmopolites - dunyo fuqarosi) vatanparvarlik hissini yo‘qotgan shaxs) kabi.

13) diniy tushuncha bilan bog‘liq birliklar: *musulmon, iymon, islom, farz, namoz* kabi.

14) davr bilan bog‘liq tushunchalar: *Ulug‘ vatan urushi, mustaqillik davri, vatan himoyachilari kuni* kabi.

Bu leksik birliklardan *el, yurt, o‘lka, diyor,ona, kindik qoni to‘kilgan maskan, ota, ona, aka, uka, opa, singil, bobo, buvi, uy, ostona, oila, mahalla uy, ostona, oila, mahalla* kabilar vatan konsepti maydonining yadrosidan o‘rin olsa, qolgan birliklar maydonning yadrodan keyin joylashadigan a’zolari hisoblanadi.

Vatan konseptiga ishora qiluvchi sintaktik birliklar: *kindik qoni to‘kilgan maskan, tuprog‘i oltin, osmoni moviy, kelajagi buyuk, o‘tmishi ulug‘, odamlari mehnatkash, odamlari bolajon* kabi vatan semasi bilan bog‘langan har qanday leksik birlik assotsiativ tarzda til egalari xotirasida vatan konseptini voqelantira oladi.

Vatan leksemasi va u orqali hosil bo‘lgan yasalmalar o‘rtasidagi munosabat ham inson tafakkurida assotsiativ bog‘lanishlarni yuzaga keltiradi [3,85]. Masalan, *vatangado, vatangadolik, vatandosh, vatanjudolik, vatanli, vatanparvar, vatanparvarlik, vatanfurush, vatanfurushlik, bevatan* kabi. Demak, yuqoridagi yasalmalar ham bevosita vatan konseptiga ishora qiladi va bunda so‘z yasalishiga asos bo‘lgan kognitiv bilimlar tayanch vazifasini o‘taydi. Leksema va u asosida hosil bo‘lgan yasalmalar munosabati paradigmatik assotsiatsiyalarni yuzaga keltiradi.

Tarixiylik nuqtayi nazaridan vatan konseptiga *badarg‘a, vatangoh (*tug‘ilib o‘sgan joy, maskan, manzil), *vatansoz* (maskan, uy), *vatansoz qilmoq* (uy qurmoq, maskan qurmoq, joy qilmoq) kabi birliklar ham ishora qiladi, ammo bu birliklar hozirgi kunda eskirgan so‘zlar bo‘lganligi bois lisoniy zahiramizda vatan konseptiga ishora qiluvchi faol birliklar deb bo‘lmaydi.

Ma’lumki, inson tafakkuridagi voqelikning asosiy kategoriyalardan biri sifatida vatan konsepti mehr, muhabbat, ishonch, baxt, qadr, vijdon, taqdir, ozodlik kabi boshqa mental mohiyatlar qatorida turadi. Maqollarda insonning o‘zi yashagan jamiyatga, turmush tarziga munosabati, ruhiy holati, tuyg‘ulari ijobiy yoki salbiy fazilatlari, etik-estetik va falsafiy qarashlari jamiyat qonuniyatlari va hayotiy sinovlar asosida mujassamlangan bo‘ladi.

O‘zbek tilida vatan konseptiga ishora qiluvchi *Vatanni sevmoq iymondandir. Ona yurting – oltin beshiging. Ona yurting omon bo‘lsa, Rangi ro‘ying somon bo‘lmas. O‘z uyim – o‘lan to‘shagim. Bulbul chamanni sevar, Odam – Vatanni. Begona tuproq – devona tuproq kabi* maqollar juda ko‘p.

O‘zbek badiiy adabiyotida vatan konseptini o‘zida aks ettiruvchi, unga ishora qiluvchi mumtoz va zamonaviy she’riy asarlar talaygina. Mumtoz shoirlardan Zahiriddin Bobur, Furqat kabilarning she’rlarida Vatan konseptiga ishora ustunlik qilgan. Furqatning chet ellardagi azobini ta`riflab o‘z vatanini sog‘ingani quyidagi baytlar orqali ifodalanadi: *G‘amingda kecha – tong otquncha yig‘lar, Tong otg‘och, dag‘i kun botquncha yig‘lar.*

Yoki Boburning quyidagi satrlarida ham vatan konsepti ifodalanganini ko‘rish mumkin: *Tole yo‘qi jonimg‘a balolig‘ bo‘ldi, Har ishniki ayladim, xatolig‘ bo‘ldi. O‘z yerni qo‘yib, Hind sori yuzlandim, Yo Rab, netayin, ne yuz qarolig‘ bo‘ldi.*

Demak, vatan konsepti o‘zbek tilida bir nechta sath birliklari yordamida voqelanadi. Leksik birliklar mavzu jihatdan turli xil ekanligi bilan boshqalaridan farqlanadi. Vatan konseptiga ishora qiluvchi maqollar o‘zbek xalqi muloqot jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Xalq og‘zaki ijodi, yozma adabiyot, og‘zaki so‘zlashuv uslubida milliy-madaniy xususiyatga ega bo‘lgan vatan konsepti faol ishlatilishi bilan xarakterlanadi.

Adabiyotlar:

1.Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab... // O‘zbek tili va adabiyoti, 2012. – № 5. – B. 3-16.

2.Xudayberganova D. O‘zbek tilida matnning antropotsentrik tadqiqi (matn yaratilishi va mazmuniy idroki misolida). Filol. fan. dok.ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. – Toshkent, 2014.

3. Lutfullayeva D. Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent, 2017.

4. Safarov Sh.Kognitiv tilshunoslik. -Jizzax, 2006.

5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 2-tom. – Toshkent, 2006, 528-b.

TURIZM SOHASIDA MOLIYAVIY DAROMADLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Mulladjanova Xosiyat
Ijtimoiy fanlar kafedrasi Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Ochilova Sevinch
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Maqolada turizm sohasi yurtimizdagi moliyaviy daromadni o‘sishida yuqoriligi va ma‘naviy ahamiyati borligi, turizm sohasidagi korxonalarning moliyaviy hisobotlari, moliyaviy natijalari, bozor iqtisodiyotdagi o‘rni mujassamlashgan.
Kalit so‘zlar: valyuta, infratuzilma, turizm, moliyaviy daromadlar, moliyaviy hisobotlar, ijtimoiy-iqtisodiy.

Аннотация: В статье воплощены высокая и нравственная значимость туристической сферы в росте финансовых доходов в нашей стране, финансовая отчетность, финансовые результаты предприятий туристической сферы, их роль в рыночной экономике.
Ключевые слова: валюта, инфраструктура, туризм, финансовые доходы, финансовые отчеты, социально-экономические.

Abstract: In the article, the high and moral importance of the tourism sector in the growth of financial income in our country, financial reports, financial results of enterprises in the tourism sector, their role in the market economy are embodied.
Key words: currency, infrastructure, tourism, financial income, financial reports, socio-economic

Ma’lumki, turizm sohasi eng serdaromad sohalaridan biri hisoblanadi. Unga ko’ra mamlakatimiz iqtisodiy hayotida turizm sanoatining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Turizm iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida turistlar qabul qiluvchi mamlakatga daromadni keltiradi, yuqori valyuta tushumini ta’minlaydi, aholini ish bilan bandlik darajasini oshiradi. Turistlarga xizmat qilish uchun mehmonxona kerak bo‘ladi. Bu yerda ular ovqatlanadilar, turli tomoshalarga kiradilar va ularda qatnashadilar. Ko‘p hollarda agar ular xorijiy turistlar bo’lsa, valyuta tushumining ko'payishini taminlaydi. Turizm nafaqat iqtisodiy, balki muhim ijtimoiy soha hamdir. Buning iqtisodiy samaradorligi bilan birga ma’naviy, ruhiy va intellektual ahamiyati ham juda katta. Shu tufayli ushbu sohaga davlat alohida e’tibor berib, ma’lum imtiyozlar ham belgilaydi.

Turizmning mahalliy aholi uchun ham katta foydasi bor. Ular ish bilan ta’minlanadi, turli millat, elat va xalq vakillari bilan muloqotda bo`ladilar va ularning turli an'ana va qadriyatlari bilan tanishadilar, doimiy daromad olib turish imkoniyati ega bo‘ladilar, mahsulotlarni sotish imkoniyatiga ega bo‘ladilar, mahalliy aholi imkon qadar o‘zlarining an’ana va qadriyatlarini namoyish qilish uchun uni saqlab qoladilar va unitilganlarini tiklaydilar, mehmon kutishning jozibador an’analarini tiklash bilan birga mehmondorchilik an'anlarini takomillashtirib boradilar. Oxir oqibatda mahalliy aholining dunyoqarashi, ma’daniy saviyasi ham mutassil o‘sib boradilar. Turizmning rivojlanishi davlat uchun ham juda foydalidir. Xususan u turizmni rivojlantirish evaziga o‘z iqtisodiyotining yuksalishiga erishadi, davlat byudjetiga tushumlarning ko‘payishini ta’minlaydi, tabiiy resurslarni asrab-avaylashga erishadi, mamlakatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlashga harakat qiladi va unga erishadi, xalqlararo aloqalarga erishadi, ma’daniy aloqalar kengayadi, valyuta tushumi ko‘payadi va h.k

Bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan korxonalar faoliyatida yangi hisob obektlari: qimmatli qog’ozlar, dividend, renta, royalti kabi iqtisodiy terminlar vujudga keldi. Ayni vaqtda korxona moliyaviy faoliyat turning asosiy instrumentlari moliyaviy aktivlar, ya’ni qimmatli qog’ozlardir. Qimmatli qog’ozlar pullik xujjat bo’lib, huquqiy maqomga ega shaxslarning uni sotib olgan shaxs oldidagi mulkiy yoki qarz majburiyatlarini ifodalaydi. Qimmatli qog’ozlar amal qilish muddati mobaynida o’z egasiga dividendlar va boshqa korxonani moliyaviy faoliyatining asosini tashkil qiladi. Umumiy ravishda moliyaviy faoliyat daromadi tarkibini quyidagicha ko‘rsatish mumkin: dvidendlar va boshqa korxonani tashkil qilishda ulushli qatnashishdan olingan daromadlar, valyuta va valyuta jarayonlari bo’yicha daromadlar, mulkni ijaraga berishdan olingan daromadlar, qimmatli qog‘ozlarga yo‘naltirilgan va boshqa moliyaviy mablag’larni qayta baholashdan olingan daromadlar, olingan royalty va sarmoya transferti, moliyaviy faoliyatning boshqa daromadlari.Lekin biz tadqiqot olib borgan turistik korxonalarda moliyaviy faoliyat daromadlari ko’zga tashlanmaydi.Demak, kelgusida ushbu korxonalarning daromatlari tarkibida moliyaviy faoliyatdan olingan qismini ko’paytirish maqsadga muvofiq. Umumxo‘jalik faoliyati daromadi.

Ma‘lumki, bozor munosabatlari sharoitida barcha turdagi tadbirkorlik faoliyatining asosiy maqsadi- foyda olish. Bu boradagi buxgalteriya hisobining vazifasi – korxona

faoliyatining moliyaviy natijasini aniqlash va uni hisobatda aks ettirish orqali ma‘lumot foydalanuvchilarga yetkazish. Moliyaviy natijalar ko‘rsatkichida sof foydaning iqtisodiy mohiyati tobora ortib bormoqda. Bunda korxona faoliyati foydasini shakllantirish va uning manbai muhim ahamiyatga ega.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Turistlar tashrif buyurganda mamlakatning iqtisodiyotiga daromad keltiradi va valyuta tushumini ta’minlaydi.Turizm sohasi mahalliy aholi uchun ham keng imkoniyatlarni yaratadi. Jumladan, ma’daniyatni, urf-odatlarni, tarixiy obidalarni o‘rganishni , tadqiqotchilar va olimlar uchun yangi joylashuvlarni topish, izlanish kabi imkoniyatlarni ochib beradi.Bundan tashqari bozor iqtisodiyoti sharoitida O‘zbekistonda xalqaro turizm sohasini rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar va shart sharoitlar yuzaga kelayotganligi, turizmning Respublika iqtisodiyotiga yanada integratsiyalashuvi, mamlakat iqtisodiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon iqtisodiyoti tajribalaridan ma’lumki, turizm sohasi mamlakat byudjeti uchun zarur bo‘lgan valyuta tushumini ta’minlash, yangi ish joylarini vujudga keltirish va shu bilan birgalikda aholining turmush darajasini ko‘tarish uchun xizmat qiladi. Respublikamiz xalqaro turizm sohasidagi imkoniyatlarining kattaligi bilan qo‘shni mamlakatlardan tubdan farq qiladi. O‘zbekistonning geografik o‘rni, nihoyatda qulay, tabiiy iqlim sharoitiga ega ekanligi, insoniyat madaniy taraqqiyotida ham katta o‘rin tutadi. O‘zbekiston betakror, ajoyib tarixiy arxitektura yodgorliklari, shirin-shakar mevalari, xilma-xil milliy taomlari, ajoyib milliy an’analari, urf-odatlariga ega bo‘lgan mehmondo‘st xalqiga ega. Bularning barchasi chet ellik turistlar e’tiborini o‘ziga tortadi va ularni xayratlantiradi. Xalqaro turizmni rivojlantirishda O‘zbekistondagi siyosiy barqarorlik, tinchlik- totuvlik muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2019 йил

2. Eshtaev A.A., Norchaev A.N., Ruziev S.S. O`zbekiston Respublikasida turizm xizmati va servis sohasini rivojlantirish yo`llari. T.: TDIU, 2007. – 38 b.

3. Turizm infratuzilmasini rivojlantirishning metodologik, uslubiy asoslarini takomillashtirish” mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman materiallari, Samarqand-2014

4.Бектурдиев, Ж. К. Turizmni mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishdagi o’rni / Ж. К. Бектурдиев. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 12.4 (116.4). — С. 40-42.

MOLIYAVIY HISOBNING XALQARO DARAJASIGA CHIQISHI DAVR TALABI

Mulladjanova Xosiyat
Ijtimoiy fanlar kafedrasi Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Xolmurodova Sevara
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O’zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida uyg’unlashtirish hamda bu orqali jahon bozoriga aniq

va ishonchli ma‘lumotlar bilan kirish, mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalar oqimini yanada ko„paytirish masalalari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611 qarori yurtimizda MHXSni rivojlantirish uchun muhim asos bo„lganligi haqida keltirib o’tiladi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, xorijiy investitsiyalar, milliy standartlar, transformatsiyalash**.**

Abstract: In this article, the issues of harmonizing the accounting of the Republic of Uzbekistan based on the international standards of financial reporting and thereby entering the world market with accurate and reliable information, increasing the flow of foreign investments into the economy of our country, as well as the "Financial Policy" of the President of the Republic of Uzbekistan Decision PQ-4611 of February 24, 2020 on additional measures for the transition to international standards of reporting" it is mentioned

Key words: international standards of financial reporting, foreign investments, national standards, transformation.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы гармонизации бухгалтерского учета Республики Узбекистан на основе международных стандартов финансовой отчетности и тем самым выхода на мировой рынок с точной и достоверной информацией, увеличения притока иностранных инвестиций в экономику нашей страны, а также «Финансовая политика» Постановления Президента Республики Узбекистан PQ-4611 от 24 февраля 2020 года о дополнительных мерах по переходу на международные стандарты отчетности»

Ключевые слова: международные стандарты финансовой отчетности, иностранные инвестиции, национальные стандарты, трансформация.

Yangi O’zbekistonda mamlakatimiz jahon bozoriga integratsiyalashuvi yanada rivojlanmoqda. Xususan, buxgalteriya sohasida ham bu borada qator chora – tadbirlar amalga oshirilmoqda.Davlat sektorida buxgalteriya hisobi xalqaro standartlaridan foydalanish esa ana shu ishlarning eng yaqqol namoyishi desak mubolag’aa bo’lmaydi. Davlat sektorida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) deganda – davlat tasarrufidagi tashkilotlarda (davlat ishtirokidagi tijorat korxonalaridan tashqari) yuqori sifatda hamda jahon standartlari asosida moliyaviy hisobotlarni tuzish bo’yicha xalqaro darajada umumqabul qilingan qoidalardir. Bubo’yicha bajariladigan ishlar esa albatta, xalqaro maydonga barcha uchun tushunarli, aniq va shaffof tarzda tayyorlangan mahsulotlarni taqdim etishda asosiy vositachi bo’lib xizmat qiladi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining“Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o’tish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” qaror (PQ-4611, 2020) qabul qilindi. Bu qarorga muvofiq, 2021-yil 1-yanvardan boshlab aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari. yirik soliq to„’ovchilar toifasiga kiruvchi korxonalar MHXSga muvofiq moliyaviy hisobotlarini tayyorlashi hamda bu sohada mutaxasislarni tayyorlash masalalarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, bu orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va boshqa masalalar bo’yicha vazifalar belgilab berilgan.

Albatta, davlat sektorida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini mamlakatimizda qo„llash iqtisodiyotimiz yanada barqaror rivojlanishi uchun afzalliklar yaratib beradi. Ya’ni, bunday hisobotlardan foydalanish orqali biz ma’lumotlar shaffofligi, aniqligi va to’liqligini oshirishga erishishimiz hamda moliyaviy hisobotlarimizni chet mamlakat hisobotlari bilan

taqqolashimiz munkun bo’ladi. Shuningdek, xalqaro globallashuv jarayonida mamlakatlar moliyaviy holatini tushungan holda mamlakatimizga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi. Xususan, 2022-2026 yillarga mo„ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasida (PF-60, 2022) ham mamlakatimizda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini, kelgusi besh yilda 120 milliard AQSh dollari, jumladan 70 milliard dollar xorijiy investitsiyalarni jalb etish choralari belgilab qo’yilgan. Yuqorida aytilgan fikrlardan ko„rinib turibdiki, axborotdan foydalanuvchilarga moliyaviy holat to’g’risida shaffof va ishonchli tarzda ma’lumotlarni yetkazib berish iqtisodiyotimiz rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri bo’lib xizmat qiladi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) metodologiyasini o„rganish moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishning konseptual asoslarida (Framework for the Preparation of Financial Statements) belgilangan prinsiplardan boshlanishi kerak. Ushbu hujjat standart hisoblanmaydi varaqamga ega emas. Ammo, MHXSni tushunish uchun aniq asoslarni o’z ichiga oladi. Unda keltirilgan prinsiplar konsepsiyalarga asoslanadi. (Xajimuratov, 2020) Ma’lumki, moliyaviy hisobotning maqsadi amali jihatdan tashkilot uchun samarali bo’lgan hamda keng ko„lamli foydalanuvchilar uchun foydali bo’lgan moliyaviy holat, tashkilot faoliyatining natijalari to’g’risida ma‟lumot berish hisoblanadi. Asosan moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar ichida investorlar muhim ro’l o’ynaydi. Ularning asosiy maqsadi yanada ko’proq dividend va kapitallarni ko’paytirish orqali daromad olish hisoblanadi. Shu sababli ular nafaqat mavjud vaziyat haqida ma‟lumotni, balki tashkilotning kelajakda yuzaga kelishi mumkun bo„lgan imkoniyatlari va risklari haqida ham qiziqishadi. Hozirgi kunda deyarli barcha mamlakatlarda MHXS qo’llanilmoqda. Ushbu sohani yanada takomillashtirish maqsadida xalqaro MHXS fondi tomonidan 2019-2023 yillarga mo’ljallangan strategiya ishlab chiqildi. Unga ko’ra MHXS orqali davlat moliyasini boshqarishni kuchaytirish va global miqyosda hisob-kitoblarni qabul qilishni oshirishgaquyidagi vazifalarni amalga oshirish orqali erishishimiz mumkun:

Yuqorida keltirilgan rasmda MHXSni takomillashtirish shuningdek bunda jamoatchilik diqqatini jalb qilish maqsadida bajarilishi lozim bo’lgan vazifalar keltirib o’tilgan. MHXS lar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlar mamlakatda investitsion muhitni yaxshilaydi. Mamlakat iqtisodiyotiga yirik kompaniyalar tomonidan investitsiyalarning kirib kelishiga imkoniyat yaratadi. Hozirgi globallashuv jarayonida MHXS dan foydalanishning zarurligini quyidagi omillar bilan belgilashimiz mumkun: - turli mamlakatlarda investorlar va aksionerlar potensial kompaniyalarning bir xil tamoyillar, ya’ni taqqoslanuvchanlik asosida tayyorlangan moliyaviy hisobotni yaxshiroq tahlil qilish imkoniyatiga ega bo’ladilar; - turli mamlakatlarda turli fond birjalariga ularning har biriga o„sha mamlakatning standartlari asosida tuzilgan moliyaviy hisobotdan ko„ra hammasi uchun yagona tan olinadigan bitta moliyaviy hisobotni tuzish maqsadga muvofiqdir. Natijada hisobotni tuzish harajatlari ham qisqaradi va kapitalni jalb qilish imkoniyatlari ham kengayadi. MHXS larning turli xil milliy hisob tizimiga ega bo’lgan mamlakatlarda qo„llanilishi ko’zda tutilganligi sababli ular tarkibiy tuzilishi bo’yicha ham barcha uchun bir xil bo’lishi kerak. Xozirgi kunda xalqaro standartlar tarkibi bo’yicha uch qismdan iborat. Birinchi qism – kirish, ikkinchi qism – hisob obyektining tavsifi, uchinchi qism – buxgalteriya hisobi standarti (xulosasi) deb ataladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O„zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o„tish bo„yicha qo„shimcha chora-tadbirlar to„g„risida” qarori.
2. 2022-2026 yillarga mo„ljallangan Yangi O„zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi. PF-60 28.01.2022.
3. Jumanov S.A. Moliyaviy hisobot axborotlarini xalqaro standartlar asosida kompilyatsiya qilish: Iqtisodiyot fanlari bo„yicha falsafa doktori (PhD) disertatsiyasi avtoreferati. T.:2019. 56-bet.
4. Jessika Hong Yang, Nada Kakabadze, Dmitro Lozovsky. International financial reporting standards (IFRS) as a change agent in Ukraine. Journal of Governance and Regulation. Volume 2, Issue 3, 2013, Continued – 1.

O‘QUV JARAYONIDA PEDAGOGIK MAQSAD VA VAZIFALARNI ANIQLASHNING MOHIYATI

Chinqulova Gulmehra Bahronovna
Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi.
gulmehracinkulova@gmail.com

Annotasiya*:* Ushbu maqolada o‘quv mashg‘ulotlari maqsadini aniq belgilab olish hamda uni aniq maqsadga yo‘naltirilgan holda yo‘lga qo‘yish masalalari borasida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: mashg‘ulotlar, maqsad, amaliy natija, faoliyat, joriy etish, jarayon, yakuniy, sharoit, imkoniyatlar, ta’lim-tarbiya

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы четкого определения цели обучения и его постановки с учетом конкретной цели.

Ключевые слова: обучение, цель, практический результат, деятельность, реализация, процесс, финал, условия, возможности, образование.

Abstract: This article examines the issues of clearly defining the goal of training and setting it taking into account a specific goal.

Key words: training, goal, practical result, activity, implementation, process, final, conditions, opportunities, education.

O‘quv mashg‘ulotlari maqsadini aniq qo‘ymasdan turib ko‘zlangan natijaga erishish, aniq maqsadsiz esa belgilangan vazifalarni amalga oshirish va amaliy natijaga erishish mumkin emas. Maqsad qanday qo‘yilsa natija ham shunday bo‘ladi. Pedagog o‘z oldiga aniq yakuniy maqsadni qo‘ysagina, u unga erishish yo‘llarini izlaydi. Maqsadni qo‘yishda ehtiyoj va muammolarni tahlil qilish, maqsadni muhim muammolarga qaratish, jiddiy va aniq maqsadlarni qo‘yish, maqsadlarni unga erishilganlikni aniqlash yo‘lida shakllantirish, motivasiya uyg‘otuvchi maqsadlarni qo‘yish, maqsadlardan faoliyat ishtirokchilarining xabardor bo‘lishiga e’tiborni qaratish, har bir mashg‘ulotning maqsadi dastur maqsadiga mos kelishini ta’minlash talablariga amal qilish lozim.

Mashg‘ulot maqsadini ushbu talablar asosida shakllantirish uchun pedagog, mashg‘ulotlar yakunida nima olish kerakligini, natijaga erishish uchun qanday

ko‘rsatkichlardan foydalanish lozimligini bilishi kerak. Bugungi kunda maqsadlarni aniqlashtirishda ko‘plab kamchiliklar uchrab turadi, ular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: maqsadlarning keragidan ortiqcha bo‘lishi, masshtabining mashg‘ulot resurslariga mos kelmasligi, ularni qo‘yishda formallik, mashg‘ulot jarayonida maqsadlarni tez-tez almashtirib turish, ularni shakllantirishdagi noaniqliklar.

Biz mashg‘ulot maqsadlarini qo‘yishning quyidagi algoritmini tavsiya etamiz: mavjud muammolarni baholash va asosiysini aniqlash, bu muammolarni aniq shakllantirish. ularni yechish bosqichlari va ketma-ketligini aniqlash, har bir bosqichni bajarishda oraliq natijalarni aniq shakllantirish, bu bosqichlardan qaysi birini mashg‘ulot doirasida aniq amalga oshirish mumkinligini baholash va undan keyin mashg‘ulot maqsadini shakllantirish.

Zamonaviy izlanishlar shundan dalolat bermoqdaki, pedagogik jarayonda maqsad, pedagogning barcha pedagogik vositalarni bir tizimga birlashtirishida hal etuvchi faktor hisoblanadi. Maqsadni ko‘zlash, pedagog faoliyatining shaxs faoliyati trayektoriyasini modellashtirishga, shaxsiy rivojlanishini amalga oshirishga imkon beradigan muhim sharti hisoblanadi.

O‘qitishni rejalashtirish va amalga oshirishda maqsadni aniqlash g‘oyasi, o‘quv jarayoni sifati va samaradorligini oshirishda asosiy hisoblanadi. Maqsadni aniqlash, faqat ta’lim oluvchilarning faoliyatini aniqlamasdan, pedagoglarni ham, shuningdek o‘qitishning mos texnologiyalarini hamda olinadigan natijalarni baholash mezoni tizimini aniqlashga imkon beruvchi butun ta’lim muassasalarnikini ham aniqlaydi.

Pedagogik maqsadni aniqlash ta’limga zamonaviy yondashuvda pedagogning eng asosiy kasbiy kompetentligi sifatida chiqadi. Ular muhim muammolarni yechishda, maqsadni aniqlash jarayonini bir tizimga keltirishda, ijodiy fikrlashda, pedagogik hodisalarni tahlil qilishda, asoslangan pedagogik maqsadlarni qo‘yishda, ularni amalga oshirish vositalarni tanlashda, shaxsiy faoliyatini baholashdagi pedagogning qobiliyati hisoblanadi.

Pedagogik maqsadni aniqlash muammosi, ko‘pchilik xorij olimlarning diqqat e’tiborini jalb etmoqda: umumiy ta’lim, didaktika, tarbiya tizimida. Didaktikada maqsadni aniqlash g‘oyalari rivojlanishi o‘quv jarayoni borishining umumiy hamda fikrlash jarayonining samarali rivojlanish mantiqiga tayangan holda muammoli o‘qitish konsepsiyasiga katta hissa qo‘shadi.

Pedagogik jarayonda maqsadni aniqlash muammosiga L.V. Bayborodova, N.V.Kuzmina, A.K.Markova tadqiqotlari bag‘ishlangan. O.Ye.Lebedev tomonidan ta’lim tizimida pedagogik maqsadni aniqlashning nazariy asoslari o‘rganilgan . V.G.Gladkix, ta’limda pedagogik maqsadni aniqlash muammolarini tahlil qilgan, rahbar faoliyatida pedagogik maqsadni aniqlashning nazariy asoslari yaratilgan. N.Ya.Korostleva tomonidan boshqaruv obyekti sifatida pedagogik maqsadni aniqlashning o‘ziga xos xususiyatlari aniqlangan.

Pedagogik maqsadni aniqlash tahlili, uning mohiyatini tushunishda turli yondashuvlar borligini ko‘rsatadi. Ayrim olimlar konsepsiyasida pedagogik maqsadni aniqlashning o‘ziga xos xususiyatlari jamoat instituti sifatida ta’limni loyihalashda, pedagogik jarayonni tuzishda, pedagogning kasbiy-amaliy faoliyatida yoritilgan.

Pedagogik maqsadni aniqlash deganda olimlar tomonidan quyidagilar tushuniladi: pedagogik faoliyat maqsadlarini to‘g‘ri aniqlash va qo‘yish jarayoni, bunda pedagogning ta’lim oluvchilar bilan o‘zaro faoliyati va o‘zini maqsadi bilan jamoat maqsadini rejalashtirish qobiliyati hamda shuningdek unga erishishning aniq maqsadi hamda samarali usullarini tanlash aks ettiriladi (N.V.Mezenseva); jamiyat hamda o‘zining shaxsiy maqsadlaridan birgalikda foydalanish qobiliyati, keyin esa ularni ta’lim oluvchilarga muhokama qilish uchun taklif etishi

(A.K. Markova); ta’lim mazmunining aniq maqsadlari (ta’lim, tarbiya, rivojlanish), o‘quv fani, o‘quv mavzulari, mashg‘ulotlar asosida ijtimoiy buyurtma bilan aniqlangan ta’limning bosh ijtimoiy maqsadlari jarayoni (O.A. Bobleva); faqat o‘quv maqsadlarini qo‘yish, ishlab chiqish va foydalanish emas, balki shuningdek, maqsadlarni ochishni tashhis qilish, unda kelajakda tuzatish qilish (T.P. Ilyevich);

N.V.Kuzminaning fikricha, maqsadni aniqlash bosqichi shu bilan xarakterlanadiki, bunda pedagog ta’lim tizimi oldida turgan davlat maqsadlarini pedagogik maqsadlarga aylantiradi hamda ularni amalga oshirish vositalarini tanlash yordamida ta’lim oluvchilarni tarbiya obyektidan o‘z-o‘zini tarbiyalash, mustaqil ta’lim, o‘z-o‘zini rivojlantirish subyektiga aylantiradi.

Pedagogik maqsadlar ta’lim oluvchilarning faolligini aniqlovchi, hayot faoliyatining turli sohalaridagi muammolarni mustaqil yechishni ta’minlovchi, ular qobiliyatining rivojlanishida, bilim va ko‘nikmalarni egallashidagi pedagogik faoliyatining aniq erishilgan natijalarini nazarda tutadi. V.G.Gladkix maqsadlarni aniqlash uchun yo‘nalish sifatida quyidagilarni ajratib ko‘rsatadi: yaxlit tizimlar sifatida muassasaning holati, pedagogik jamoaning o‘ziga xos xususiyati, ta’lim oluvchilarning aniq bir kontingenti, aniq bir pedagog (tarbiyachi, o‘qituvchi), alohida ta’lim oluvchi.

Shunday qilib, maqsadni qo‘yishning bosh komponenti sifatida maqsadni aniqlash, o‘zida analitik, tashhisli, yo‘nalishli, loyihalash, natijani baholash xarakteristikalarini yaxlit holga keltiradi hamda ta’lim jarayonida tizimni hosil qiluvchi funksiya vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bashmakov M.I., Pozdnyakov S.N., Reznik N.A. Planirovaniye uchitelem svoyey deyatelnosti // Shkolnye texnologii. 2001. № 1. S. 133-140.
2. Golish L. V. Ta’limning faol usullari: mazmuni, tanlash, amalga oshirish. Ekspress qo‘llanma. - T.: 2001 y. - 65 b.
3. Lutfillayev M.X. Ma’ruza mashg‘ulotlarini tashkil etishning shakli va metodlari // Kasb-xunar ta’limi. - Toshkent, 2003. -№2. - B. 21-22.
4. Mavlyanov A. Abdalova S. Ernazarov A. “Ilg‘or pedagogik texnologiya bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotini loyihalash”. Zamonaviy ta’lim. 2016. №2. B.25-29.
5. Mavlyanov A., Raximov D., Abdalova S. “Zamonaviy pedagogik texnologiyalar mazmunini aniqlashning asosiy tamoyillari”. “Ta’lim texnologiyalari”. –T.: 2010. №1. B. 30-34.

PECULIARITIES OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGY, LAWS OF EDUCATIONAL AND EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Mamaniyozova Nodira
Самаркандский институт иностранных языков,
Нарпайский филиал

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim texnologiyalari fanining asosiy qonuniyatlari falsafiy jihatdan yoritib berilgan. Bundan tashqari G‘arb davlatlaridagi ta’lim va tarbiya texnologiyalarining o‘ziga xos qonuniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik texnologiya, pedagogik jarayon, ta’lim-tarbiya jarayoni, pedagogika, zamonaviy pedagogik texnologiya, o‘qitish texnologiyasi, ta’lim metodi, ta’lim metodikasi.

Аннотация: В данной статье философски обьяснены основные закономерности науки образовательных технологий. Кроме того, раскрываются специфические закономерности образования и технологий обучения в западных странах.

Ключевые слова: педагогическая технология, педагогический процесс, образовательный процесс, педагогика, современная педагогическая технология, технология обучения, метод обучения, методика обучения.

Abstract: In this article, the main laws of the science of educational technologies are explained philosophically. In addition, the specific laws of education and training technologies in Western countries are revealed.

Keywords: pedagogical technology, pedagogical process, educational process, pedagogy, modern pedagogical technology, teaching technology, educational method, educational methodology.

Pedagogical technology has the following specific features will: 1) Pedagogical technology to improve the pedagogical process, the factor of meeting the social need for optimization is considered. 2) Pedagogical technology makes the educational process of a didactic, educational nature effective, a set of theoretical and practical knowledge related to skillful organization, methodological appears as a science. 3) Pedagogical technology of the educational process is a holistic process that reflects its general essence. 4). Pedagogical technology acts as a guide, i.e. it develops, educates, serves to form. 5). Pedagogical technology – personality in the process of teaching certain technologies. There are no single, strict, normative (standard) requirements for use. 6).characteristics of the educational environment in which a pedagogue operates, certain technological, taking into account existing internal and external conditions able to implement the approach. 7). Pedagogical technology in itself represents the unity of education, training and personal development (maturity).

The science of "pedagogical technology" was formed in the 90s of the last century as a practical-pedagogical science. As a practical pedagogical science, it fully relies on the foundation of "Pedagogy" and clearly defines its place in the pedagogical methodology. Today, the fundamentals of science reflect the dynamic development of the most advanced pedagogical views. During the years of independence, attention was paid to the active implementation of advanced pedagogical technologies in the continuous education system of the Republic of Uzbekistan, and significant progress was made in this regard.

Pedagogical technology theory from the second half of the last century although it is based on the concept of "pedagogical technology". There are relatively different approaches. In particular, pedagogic scientist V.P. Bespalko defines pedagogical technology as "the project of a specific pedagogical system applied in practice" and focuses on the preliminary design of the educational and pedagogical process. N.F. Talyzina notes that pedagogical technology should be "an independent science that develops methods that advance certain principles between science and practice, and directs them to solve issues such as their consistent application", etc. In recent decades concepts such as "pedagogical technology", "modern pedagogical technology", "teaching technology" have been widely used in our speech. "Pedagogy" taught in the educational practice of the Republic of Uzbekistan. The subject of the science is an example of the content of the process of organizing educational and educational activities aimed at forming a person and ensuring his maturity. The concept of "educational technology" is broader than the concept of "educational methodology". The educational method is a method of joint activity of the pedagogue and the students aimed at solving the collective tasks of the educational process. Educational technology is the general content of the process of achieving the educational goal, that is, the step-by-step implementation of the previously designed educational process on the basis of an integrated system, the development of a specific system of methods, methods and tools in order to achieve a specific goal. their effective, productive use and high-level management of the educational process have been considered. In terms of the dictionary, the concept of "educational technology" (eng. "An educational technology") means a science and teaching that provides information on the organization of the educational process at a high level of skill and art. General scientific-pedagogical research methods are actively used in the research of pedagogical technology issues.

In conclusion, it should be said that modern development is of the last century

to the application of technologies in all spheres of society's life created the ground. In connection with this situation, educational institutions, more precisely, there was a need to teach "Pedagogical technology" in higher educational institutions. Educational technology serves to organize educational activities effectively and successfully, to create the necessary conditions for their thorough learning of educational materials in cooperation with the pedagogue.

References:

1. Podkasistogo I. Pedagogy. - Moscow, 2002. - S. 18.

3. Bespalko V.G. Slagaemye pedayugicheskoy technology. - Moscow: Pedagogy, 1989. - S.6.

4. Talyzina N.F. Upravlenie protsessom usvoeniya znaniy. - Moscow: Izd-vo, 1984. - P.13.

5. Islamgulova S.K. Technological process of education in school: theory and practice - Almaty: Tvorcheskaya pedagogika, 2003. - S.23.

TIL O'RGANISH TAMOYILLARI VA MULOQOT KO'NIKMALARINI YAXSHILASH

Mamataliyeva Xulkaroy Murodjonovna
Senior Lecturer Oriental University,
Western Languages Department
E-mail: hulkar9091@mail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola insonda til ko'nikmalari dastlabki yillarda rivojlanishining ahamiyatiga bag'ishlanib, maqolada miyaning jiddiy o'zgarish bosqichlarida muloqot asnosida til o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi. Erta kommunikativ ko'nikmalarning ahamiyati ta'kidlanib, chet tillarini o'rganishda ularning asosiy rolini ta'kidlaydi. Maqolada kommunikativ tilni o'qitish (CLT) yondashuvi muhokama qilinadi, u og'zaki muloqotga qaratilgan va to'rtta til ko'nikmalarini (gapirish, tinglash, o'qish va yozish) birlashtiradi. Ushbu yondashuv, an'anaviy grammatikaga yo'naltirilgan usullardan farqli o'laroq, real dunyo tilidan foydalanish orqali kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: tilni rivojlantirish, kommunikativ tilni o'qitish (CLT), ikkinchi tilni o'zlashtirish, og'zaki muloqot, til bilish, til integratsiyasi, ishonchni oshirish, vazifalarga asoslangan o'qitish, global raqobatbardoshlik, o'quv dasturlarini ishlab chiqish.

ПРИНЦИПЫ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ

Аннотация: В данной статье подчеркивается важность развития речи в течение первых трех лет жизни, когда существенные изменения в мозге способствуют усвоению языка. Подчеркивается важность ранних коммуникативных навыков, подчеркивается их основополагающая роль в изучении иностранных языков. В статье рассматривается подход Communicative Language Teaching (CLT), который фокусируется на устной коммуникации и объединяет все четыре языковых навыка (говорение, аудирование, чтение и письмо). Этот подход, в отличие от традиционных методов, ориентированных на грамматику, направлен на развитие коммуникативной компетенции через использование языка в реальном мире.

Ключевые слова: развитие речи, коммуникативное обучение языку (CLT), овладение вторым языком, устная коммуникация, языковая интеграция, укрепление доверия, обучение на основе задач, глобальная конкурентоспособность, разработка учебных программ.

THE PRINCIPLES OF LANGUAGE LEARNING AND COMMUNICATIVE SKILL IMPROVEMENTS

Annotation: This article emphasizes the significance of language development during the first three years of life, when substantial brain changes support language acquisition. The importance of early communicative skills is underscored, highlighting their foundational role in learning foreign languages. The article discusses the Communicative Language Teaching (CLT) approach, which focuses on spoken communication and integrates all four language skills (speaking, listening, reading, and writing). This approach, unlike traditional grammar-focused methods, aims to develop communicative competence through real-world language use.

Key words: Language Development, Communicative Language Teaching (CLT), Second Language Acquisition, Language Integration, Confidence-Building, Task-Based Learning, Global Competitiveness, Curriculum Development.

Language development is most central during the first three years of life, a period when the brain undergoes substantial changes to facilitate language acquisition. This phase marks the onset of communicative language skills, which are foundational to learning a foreign language. The communicative approach to language teaching focuses on spoken communication, recognizing its importance over written forms in fostering language proficiency. By integrating speaking with other language skills—such as listening, reading, and writing—learners develop a holistic language competence. This integration is vital as effective communication relies not only on speaking skills but also on the ability to read, write, and think critically in the target language. Studies have verified that children who show strong general language abilities, particularly in oral language, tend to perform well in reading as well. Language is not merely a communication tool; it also serves as a medium for creative expression. A learner who is proficient in oral communication is often better equipped to understand written texts. In contrast, individuals who lack the ability to express themselves clearly in speaking may face difficulties in comprehending written language as well.

The Communicative Language Teaching (CLT) method has proven to be an effective approach in second language acquisition, focusing on real-world communication through activities such as discussions, debates, and presentations. Unlike traditional grammatical instruction, CLT emphasizes communicative competence, integrating all four language skills—speaking, listening, reading, and writing—rather than treating them as separate, isolated components. This approach highlights the importance of interaction and practical language use, rather than memorizing isolated grammar rules. While CLT has been recognized for its simplicity and effectiveness in facilitating language learning, it remains a subject of debate. Some perceive it as an intuitive approach to language acquisition, one that naturally fits the needs of learners by making language use more engaging and contextually relevant. One of the key advantages of CLT is its ability to develop speaking skills—an integral component of communicative competence. Speaking is often seen as the most critical skill for communication, as it facilitates direct interaction and helps build the foundations for other skills such as reading and writing. Mastering speaking is essential not only for academic success but also for career development, where effective oral communication is required for job interviews, professional presentations, and daily interactions in the workplace. To overcome these challenges, it is important to focus on developing students' confidence in speaking. As research by Boonkit (2010) suggests, confidence-building strategies can significantly improve speaking performance. Task-based learning, which incorporates real-life scenarios, can further enhance speaking skills by providing a realistic context for communication. Creating a learning environment that reduces anxiety and promotes confidence is essential for successful language acquisition.

Teachers and curriculum developers play a key role in ensuring that English language programs align with students' needs. Materials should be relevant and practical, preparing students not only for academic exams but also for future professional opportunities. In a globalized economy and a world advancing in technology, employees must have strong English communication skills. As a result, both secondary and tertiary students need to prepare themselves to learn English effectively to chance the demands of the job market. English teachers, therefore, must enhance students’ communicative abilities by focusing on their needs. Furthermore, the framework for designing materials must address the specific requirements of learners.

References

1. Darwish, Hosam. (2016). We Couldn't Communicate in English, Could we? ; the Communicative Approach Practices, A Critical View. International Journal of Languages' Education and Teaching, Vol. 4, No. 2: 183-192.
2. Farooqui, Sabrin. (2007). Developing Speaking Skills of Adult Learners in Private Universities in Bangladesh; Problems and Solutions. Australian Journal of Adult Learning, Vol. 47, No. 1: 95-109.
3. Hossain, Md. Jamal. (2013). ESP Needs Analysis for Engineering Students; A Learner Centered Approach. Journal of PU, Presidency University, Vol. 2, No. 2: 16-26.
4. Hopkins, David, B. (2017). An Outline of Nativist and Behaviorist Theories of Language Acquisition; International Conference on Literature, History, Humanities, and Interdisciplinary Studies (LHHISS-17). International College, Siam Technology College, Bangkok, Thailand: 46-48.

O'ZBEK TILINI CHET ELLARDA O'RGANILISH TARIXI VA HOZIRGI KUNDAGI HOLATI

Muhammadova Chexroza,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Ilmiy rahbar: ***Adilova S.A***

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbek tilining chet ellarda o'rganilishi tarixi va hozirgi holati tahlil qilinadi. O'zbek tili, o'z tarixiy rivoji davomida, avvalo XIX asr oxirlaridan boshlab chet elda o'rganila boshladi. XX asrda Sovet Ittifoqi davrida o'zbek tili kamroq e'tibor qaratilgan bo'lsa-da, mustaqillikdan keyin uning dunyo bo'ylab o'rganilishi va targ'ib qilinishi kuchaydi. O'zbek tilini chet elda o'rganish jarayonida o'zbek diasporasining roli, ilmiy-tadqiqot ishlarining rivoji, onlayn ta'lim resurslari va madaniy markazlarning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqola, o'zbek tilining kelajakda global miqyosda yanada kengroq tarqalishi uchun mavjud imkoniyatlarni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, chet elda o'rganish, tarix, rivojlanish, madaniyat, diaspora, ta'lim, onlayn kurslar, adabiyot, grammatikalar, ilmiy tadqiqotlar, texnologiyalar, sintaksis, fonetika, madaniy markazlar, o'qituvchilar, ijtimoiy tarmoqlar, globalizatsiya, o'qitish metodikasi, milliy identitet.

Аннотация: В данной статье анализируется история и текущее состояние изучения узбекского языка за рубежом. Узбекский язык начал изучаться в других странах с конца XIX века, и интерес к нему постепенно увеличивался. В советский период узбекский язык был менее востребован, однако после обретения независимости его изучение и продвижение на международной арене значительно усилилось. В статье рассматривается роль узбекской диаспоры, развитие научных исследований, использование онлайн-ресурсов для обучения и важность культурных центров в продвижении узбекского языка за рубежом. Также обсуждаются возможности будущего развития узбекского языка и его распространения в мировом масштабе.

Ключевые слова: узбекский язык, обучение за рубежом, история, развитие, культура, диаспора, образование, онлайн-курсы, литература, грамматика, научные

исследования, технологии, синтаксис, фонетика, культурные центры, учителя, социальные сети, глобализация, методика преподавания, национальная идентичность.

Abstract: This article analyzes the history and current status of studying the Uzbek language abroad. Throughout its historical development, the Uzbek language began to be studied abroad primarily from the late 19th century. Although the Uzbek language received less attention during the Soviet era in the 20th century, its study and promotion around the world intensified after independence. The role of the Uzbek diaspora in the process of studying the Uzbek language abroad, the development of scientific research, the importance of online educational resources and cultural centers are considered. The article analyzes the existing opportunities for the further spread of the Uzbek language on a global scale in the future.

Keywords: Uzbek language, studying abroad, history, development, culture, diaspora, education, online courses, literature, grammars, scientific research, technologies, syntax, phonetics, cultural centers, teachers, social networks, globalization, teaching methodology, national identity.

O’zbek tili (O’zbekcha yoki Turkiy O’zbekcha) — Oltoy tillari oilasining turkiy tillar turkumiga kiruvchi tildir. Ushbu til O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq davlat tili hisoblanadi. Davlat tili haqidagi Qonun 1989- yil 21-oktabrda qabul qilingan. 1995-yil 21-dekabrda takomillashtirildi.

O'zbek tili, tarixan, Markaziy Osiyo mintaqasidagi bir nechta xalqlarning tiliga asoslangan va o'zaro aloqalarning natijasida rivojlangan. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, asosan O'zbekistonning markaziy va janubiy qismlarida, shuningdek, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Afg'onistonda yashovchi o'zbeklar tomonidan so'zlanadi.

XIX asr oxirlari va XX asr boshlarida O'zbek tili chet ellarda o'rganila boshladi. Bu davrda O'zbekiston va unga qo'shni davlatlar, ayniqsa Rossiya imperiyasining ta'siri ostida bo'ldi, shuningdek, o'zbek tilining chet elda o'rganish jarayoni ko'proq diplomatlar, savdogarlar, mutafakkirlar va missiyalarning ishlari bilan bog'liq edi.

Sovet davrida, O'zbekiston va Markaziy Osiyoning boshqa turkiy xalqlari uchun rus tili ustuvor bo'lib, o'zbek tili nisbatan kamroq e'tibor qaratildi. Shunga qaramay, bu davrda O'zbekistonning o'zida va boshqa mamlakatlarda o'zbek tilini o'rganishga qiziqish bor edi, chunki O'zbekiston Sovet Ittifoqining bir qismi bo'lib, bu tilni o'rgatish va tarjima qilish ishlari davom etdi.

Mustaqillikdan so'ng, 1991-yilda O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin, **o'zbek tili xalqaro maydonda keng tarqalish boshladi**. O'zbekistonning xalqaro aloqalari kengaygani sayin, o'zbek tilining chet elda o'rganilishiga bo'lgan talab ortdi. O'zbek diasporasi, ta'lim markazlari va madaniy aloqalar yordamida o'zbek tili dunyoning turli nuqtalarida o'rganila boshladi. O'zbekistonning o'zida ham til o'qitish tizimi takomillashdi, zamonaviy ta'lim usullari joriy etildi, o'zbek tilini chet elda o'rganish uchun yangi dasturlar va metodikalar ishlab chiqildi.

XXI asrda o'zbek tili onlayn platformalar, mobil ilovalar, video darsliklar va xalqaro madaniy markazlar orqali chet ellarda keng o'rgatilmoqda. Xususan, O'zbekistonning madaniy markazlari va elchixonalarining faoliyati, shuningdek, internetning global tarmog'i yordamida o'zbek tilini o'rganish osonlashdi. Yangi texnologiyalar va onlayn resurslar yordamida o'zbek tilini o'rganish jarayoni yanada tezlashdi va keng tarqaldi.

O'zbek tilining **kelajagi** hamon jozibali va rivojlanish potensialiga ega. O'zbek tili hozirda nafaqat o'zbeklar, balki Markaziy Osiyo mintaqasidagi turkiy tilli xalqlar va boshqa davlatlar uchun ham o'rganishga qiziqarli. Jahon miqyosida O'zbekistonning iqtisodiy, madaniy va siyosiy o'rni oshib borgan sayin, o'zbek tilining ahamiyati ham yanada ortadi. Shuningdek, O'zbek tilini o'rganish jarayonini yanada osonlashtirish uchun xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, yangi ta'lim metodikalari va resurslarni yaratish zarur.

O'zbek tili nafaqat bir millatning kommunikatsiya vositasi, balki o'zbek xalqining madaniyatini, an'analarini, tarixini va dunyoqarashini aks ettiruvchi bir tizimdir.

O'zbek tilining chet elda o'rganilishi, asosan, madaniy aloqalar orqali kuchaygan. Chet elda o'zbek tilini o'rganish jarayonida madaniyatning o'rni va roli katta ahamiyatga ega. O'zbek tilining chet elda o'rganilishi jarayonida, albatta, O'zbekistonning chet ellarda yashovchi fuqarolari — o'zbek diasporasi — muhim rol o'ynaydi. O'zbek diasporasi mamlakatlarida, xususan, Rossiya, AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya va boshqa davlatlarda o'zbek tili va madaniyatini saqlash va targ'ib qilishga alohida e'tibor qaratiladi.

Bugungi kunda o‘zbek tili dunyoning bir qator davlatlarida o‘rganilmoqda va bu jarayon asosan madaniy, iqtisodiy va ilmiy aloqalar bilan bog‘liq. O‘zbek tiliga qiziqish nafaqat Markaziy Osiyo mintaqasi, balki AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida ham ortib bormoqda.

Hozirgi kunda o‘zbek tilini chet ellarda o‘rganishning bir necha muhim yo‘nalishlari mavjud. Birinchidan, til ilmiy va akademik darajada o‘rganilmoqda. AQShda bir qancha universitetlarda o‘zbek tili kurslari taklif etilib, Markaziy Osiyo tadqiqotlari doirasida til va madaniyatni chuqur o‘rganish imkoniyati mavjud. Masalan, Indiana universiteti va Arizonadagi universitetlarda o‘zbek tili bo‘yicha darslar olib boriladi. Yevropada esa Germaniya, Buyuk Britaniya va boshqa davlatlarning sharqshunoslik fakultetlarida o‘zbek tili Markaziy Osiyo tillari ichida muhim o‘rin egallaydi.

Ikkinchidan, o‘zbek diasporasining faoliyati tilni targ‘ib qilishda katta rol o‘ynamoqda. Rossiya, AQSh, Janubiy Koreya va Turkiya kabi davlatlarda yashovchi o‘zbeklar o‘z tili va madaniyatini saqlab qolish maqsadida turli madaniy tadbirlar, til kurslari va bolalar uchun o‘quv dasturlarini tashkil etmoqda. Masalan, Rossiyaning Moskva va Sankt-Peterburg shaharlarida o‘zbek tili bo‘yicha maxsus markazlar faoliyat olib bormoqda.

Uchinchidan, texnologiyalar tilni o‘rganish jarayonini yanada osonlashtirmoqda. O‘zbek tiliga oid onlayn kurslar, mobil ilovalar va YouTube kanallari orqali nafaqat o‘zbeklar, balki chet elliklar ham tilni mustaqil o‘rganish imkoniyatiga ega. Onlayn platformalarda o‘zbek tilini o‘rgatuvchi materiallar soni ortib bormoqda, bu esa tilning ommalashishiga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, xalqaro tashkilotlar va davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik ham o‘zbek tilini targ‘ib qilishga hissa qo‘shmoqda. Jumladan, Turkiyada turkiy tillar oilasini o‘rganish dasturlari doirasida o‘zbek tili o‘ziga xos mavqega ega. Janubiy Koreyada esa o‘zbek tilini biladigan kadrlar sanoati va diplomatiyada talabgir bo‘lib qolmoqda.

O‘zbek tili bugungi kunda milliy madaniyat va milliy identifikatsiyaning muhim qismi bo‘lib, xalqaro maydonda ham o‘z o‘rnini topmoqda. Uning rivojlanish istiqbollari ko‘plab omillar bilan bog‘liq bo‘lib, davlat siyosati, xalqaro aloqalar, texnologik taraqqiyot va madaniy targ‘ibotga asoslanadi.

Bugungi kunda o‘zbek tili davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. 2020-yilda qabul qilingan "Davlat tili to‘g‘risida"gi qaror o‘zbek tilini nafaqat milliy darajada, balki xalqaro maydonda ham rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni

belgilab berdi. Bu qarorga muvofiq, davlat idoralari va ta’lim muassasalarida o‘zbek tilini keng qo‘llash, zamonaviy atamalarni rivojlantirish va lug‘atlarni boyitish ishlari yo‘lga qo‘yildi.

Tilning ilmiy va texnologik sohalarda qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirda o‘zbek tilida dasturlash, sun’iy intellekt texnologiyalari va IT sohasida ishlatiladigan resurslar yaratish ustida ish olib borilmoqda. Google Translate xizmatining o‘zbek tilini qo‘llab-quvvatlay boshlashi bu boradagi katta yutuqlardan biri bo‘ldi. Shuningdek, o‘zbek tilida mobil ilovalar, masalan, "O‘zbek tilini o‘rganamiz" kabi dasturlar orqali chet elliklar va yosh avlodning tilga qiziqishini oshirishga hissa qo‘shilmoqda.

Xalqaro maydonda o‘zbek tiliga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. AQSh, Germaniya va Turkiyadagi universitetlarda o‘zbek tili bo‘yicha maxsus kurslar tashkil etilgan bo‘lib, bu Markaziy Osiyo madaniyati va tiliga oid tadqiqotlarni chuqurlashtirish imkonini bermoqda. Xususan, Indiana universiteti va Arizonadagi universitetlarda o‘zbek tili o‘qitilishi tilning xalqaro ilmiy doiralarda ham e’tirof etilayotganidan dalolat beradi.

O‘zbekistonning boy madaniyati va tarixi tilning rivojlanishiga katta turtki bo‘lmoqda. Navro‘z bayrami, Samarqand va Buxoro kabi shaharlardagi madaniy meroslar xalqaro tadbirlarda faol targ‘ib etilib, bu orqali o‘zbek tilining mavqeini mustahkamlashga erishilmoqda. O‘zbek yozuvchilari va shoirlarining asarlari chet tillarga tarjima qilinib, xalqaro kitob yarmarkalarida namoyish etilishi milliy adabiyotning jahon madaniyatidagi o‘rnini ko‘rsatib beradi.

Rossiya, Janubiy Koreya va AQShda yashovchi o‘zbek diasporasi tilni saqlab qolish va targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynamoqda. Bu davlatlarda tashkil etilgan o‘zbek madaniyat markazlari til o‘rganish kurslari, milliy tadbirlar va ma’rifiy loyihalarni amalga oshirmoqda. Masalan, Moskva va Sankt-Peterburg shaharlarida o‘zbek tili bo‘yicha o‘quv markazlari faoliyat yuritmoqda.

O‘zbek tilining xalqaro maydondagi nufuzini oshirishda YUNESKO va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda madaniy aloqalar va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish orqali tilni global darajada targ‘ib qilishga erishilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari – "Davlat tili to‘g‘risida"gi qarorlar, 2020-yil.
2. YUNESKO materiallari – Madaniy meros va tillar rivojlanishiga bag‘ishlangan xalqaro hisobotlar.
3. Indiana Universiteti rasmiy sayti – O‘zbek tili va madaniyatini o‘qitish bo‘yicha ma’lumotlar.
4. Google Translate loyihasi – O‘zbek tilini qo‘llab-quvvatlash haqidagi texnologik yangiliklar.
5. O‘zbekistondagi davlat axborot agentliklari – O‘zbek tilini rivojlantirishga oid yangiliklar (uzdaily.uz, uza.uz).
6. Chet eldagi o‘zbek diasporasi faoliyati haqidagi ma’lumotlar – Moskva va boshqa shaharlar madaniyat markazlari faoliyati.
7. O‘zbek yozuvchilarining asarlari tarjimasi – Xalqaro kitob yarmarkalarida o‘zbek adabiyotining namoyishi haqida nashrlar.
8. Til o‘rganish bo‘yicha mobil ilovalar – "O‘zbek tilini o‘rganamiz" ilovasi va boshqa o‘quv dasturlari.

ЗНАЧЕНИЕ «СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА» В СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Мулладжанова Хосият
Преподаватель Самаркандского института экономики и сервиса
Кафедра Социальных дисциплин
Пардабаева Динара
Студентка группы ИК-К 223
Самаркандского института экономики и сервиса

Аннотация: Статья рассматривает влияние Стратегии социально-экономического развития Республики Узбекистан на политическую стабильность страны в период с 2022 по 2026 год. Основное внимание уделено анализу ключевых целей и приоритетов стратегического плана, а также их взаимосвязи с политическими и социальными аспектами развития. В статье подчеркивается роль политики реформ и модернизации в укреплении внутренней стабильности, в контексте преобразований в экономике, госуправлении, а также в сфере прав человека и верховенства закона. Автор анализирует, каким образом стратегические инициативы могут повлиять на консолидацию политических институтов, повышение доверия к власти и устойчивость политической системы в целом.

Ключевые слова: «Стратегия развития 2022-2026» , политическая стабильность , реформа , экономическое развитие , политические институты , социальная стабильность , управление , преобразования , верховенство закона .

Abstract: The article examines the impact of the socio-economic development strategy of the Republic of Uzbekistan on the political stability of the country during the period from 2022 to 2026. The focus is on analyzing the key goals and priorities of the strategic plan, as well as their interrelation with political and social development aspects. The article emphasizes the role of reform and modernization policies in strengthening internal stability, in the context of transformations in the economy, public administration, as well as in the areas of human rights and the rule of law. The author analyzes how strategic initiatives may affect the consolidation of political institutions, increase trust in government, and the overall resilience of the political system.

Keywords*:* 2022-2026 Development Strategy, political stability, reform, economic development, political institutions, social stability, governance, transformation, rule of law.

Annotatsiya: Uzbekiston Respublikasi 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasining mamlakatning siyosiy barqarorligiga ta'siri maqolada ko‘rib chiqilgan. Asosiy e'tibor strategik rejaning asosiy maqsadlari va ustuvor yo‘nalishlarining tahliliga, shuningdek, ularning siyosiy va ijtimoiy rivojlanish jihatlari bilan o‘zaro bog‘liqligiga qaratilgan. Maqolada iqtisodiyot, davlat boshqaruvi, inson huquqlari va huquq ustuvorligini ta'minlash sohalaridagi o‘zgarishlar kontekstida islohot va modernizatsiya siyosatining ichki barqarorlikni mustahkamlashdagi o‘rni ta'kidlangan. Muallif strategik tashabbuslar qanday qilib siyosiy institutlarning mustahkamlanishiga, hokimiyatga bo‘lgan ishonchning oshishiga va siyosiy tizimning umumiy barqarorligiga ta'sir ko‘rsatishi mumkinligini tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: 2022-2026 yilgi rivojlanish strategiyasi, siyosiy barqarorlik, islohot, iqtisodiy rivojlanish, siyosiy institutlar, ijtimoiy barqarorlik, boshqaruv, o‘zgarishlar, huquq ustuvorligi.

В последние десятилетия Узбекистан прошел через значительные трансформации, и Стратегия развития на период 2022-2026 гг. продолжает направление реформ, начатых в предыдущие годы. Планы и цели, обозначенные в этой стратегии, направлены на достижение устойчивого социально-экономического роста, модернизацию политической системы и улучшение качества жизни населения. Важнейшими компонентами стратегии являются реформы в области экономики, управления, прав человека и государственного сектора. Однако эти изменения не ограничиваются только экономической сферой — они также имеют важные политические и социальные последствия.

Стратегия направлена на стимулирование экономического роста через диверсификацию экономики, развитие новых отраслей, улучшение инвестиционного климата и устойчивость финансового сектора. Реформы в экономике создают основу для повышения благосостояния граждан, что способствует социальной стабильности.

Один из главных элементов стратегии — модернизация государственной службы. Это включает в себя упрощение процедур, повышение прозрачности, улучшение качества обслуживания граждан и укрепление антикоррупционных мер. Прозрачное и эффективное управление способствует укреплению доверия к власти и улучшению политической стабильности.

Важной частью стратегии является расширение гражданских прав и свобод, улучшение судебной системы и борьба с произволом. Ожидается, что улучшение правозащитной ситуации в стране будет способствовать укреплению внутренней политической стабильности, снижению социальной напряженности и увеличению политической легитимности власти.

Совершенствование социальной инфраструктуры — это еще один аспект стратегии, направленный на улучшение качества жизни граждан, что в свою очередь способствует снижению протестных настроений и укреплению политического спокойствия.

Стратегия развития Узбекистана на 2022-2026 годы представляет собой амбициозный план, направленный на дальнейшее укрепление политической стабильности через экономические, политические и социальные реформы. Внедрение реформ в сфере государственного управления, прав человека и экономики создают условия для улучшения жизни граждан и повышения доверия к власти. Однако успешная реализация стратегии требует комплексного подхода и преодоления ряда вызовов, таких как социальное неравенство и коррупция. В целом, проведение этих реформ может стать основой для долгосрочной политической стабильности в стране.

Список литературы:

1. Законодательство Республики Узбекистан о реформировании государственной службы (2022).
2. Программа модернизации экономики Узбекистана на 2022-2026 годы.
3. Доклад о правозащитной ситуации в Узбекистане (2023).
4. Анализ политической стабильности в Центральной Азии: тенденции и вызовы.

СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА

Мулладжанова Хосият
Преподаватель Самаркандского института экономики и сервиса
Кафедра Социальных дисциплин

Зияева Шахризода
Студентка группы ИК-К 223
Самаркандского института экономики и сервиса

Аннотация: Молодёжь — это особая социально-возрастная группа, отличающаяся возрастными рамками и своим статусом в обществе: переход от детства и юности к социальной ответственности. Некоторыми учёными молодёжь понимается как совокупность людей, которым общество предоставляет возможность социального становления, обеспечивая их льготами, но ограничивая в возможности активного участия в определённых сферах жизни общества. Современная система образования в Узбекистане сталкивается с уникальными вызовами, требующими комплексного подхода и гибких решений. Молодежь в стране — это поколение, которое стремится к новым знаниям и высоким достижениям, однако сталкивается с рядом трудностей на пути к качественному и доступному образованию. Понимание базовых законов развития общества обеспечивает возможность, сначала выявить основные направления для развития, а затем разрабатывать на их основе стратегические программы с последующей детализацией контрольных точек оценки происходящих изменений.

Ключевые слова: Образование, молодёжь, цифровизация образования, карьерный рост, экономика, современное общество.

Annotation: Youth is a special socio-age group, distinguished by age limits and their status in society: the transition from childhood and adolescence to social responsibility. Nowadays youth as a group of people to whom society provides the opportunity for social development, providing them with benefits, but limiting their ability to actively participate in certain areas of society. The modern education system in Uzbekistan faces unique challenges that require an integrated approach and flexible solutions. The country's youth are a generation that strives for new knowledge and high achievements, but faces a number of difficulties on the way to quality and affordable education. Understanding the basic laws of social development provides the opportunity to first identify the main directions for development, and then develop strategic programs based on them, followed by detailing control points for assessing the changes taking place.

Keywords: Education, youth, digitalization of education, career growth, economy, modern society.

Annotatsiya: Yoshlar - yosh chegaralari va jamiyatdagi mavqei bilan ajralib turadigan maxsus ijtimoiy yosh guruh: bolalik va o'smirlikdan ijtimoiy mas'uliyatga o'tish. Yoshlarni jamiyat ijtimoiy rivojlanish imkoniyatini beruvchi, ularga imtiyozlar beradigan, lekin jamiyat hayotining muayyan sohalarida faol ishtirok etgan, imkoniyatlari cheklangan odamlar guruhi deb tushunamiz. O‘zbekistondagi zamonaviy ta’lim tizimi kompleks yondashuv va moslashuvchan yechimlarni talab qiluvchi o‘ziga xos muammolarga duch kelmoqda. Mamlakat yoshlari yangi bilim va yuksak marralar sari intilayotgan, ammo sifatli va arzon ta’lim yo‘lida qator qiyinchiliklarga duch kelayotgan avloddir. Ijtimoiy rivojlanishning asosiy qonuniyatlarini

tushunish birinchi navbatda rivojlanishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash, so'ngra ular asosida strategik dasturlarni ishlab chiqish, so'ngra sodir bo'layotgan o'zgarishlarni baholash uchun nazorat nuqtalarini batafsil bayon qilish imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, yoshlar, ta'limni raqamlashtirish, martaba o'sishi, iqtisodiyot, zamonaviy jamiyat.

Учебные программы в Узбекистане имеют доступные теоретические материалы, которые можно применить на практике. Большая часть школьного и вузовского обучения освоение информации, что помогает развитию критического мышления и навыков решения проблем. Молодежь сталкиваются с необходимостью освоения обширного объема данных, которые считаются полезными в реальных жизненных и профессиональных ситуациях. Одним из достижений является внедрение программ, ориентированных на проектную и практическую деятельность. Обучение через реальные кейсы и задачи, стажировки и практические курсы — это подход, который позволит молодёжи лучше подготовиться к реальной жизни и профессиональной деятельности. В сельских регионах и малых городах Узбекистана развивается доступ к качественному образованию. Инфраструктура многих сельских школ постепенно соответствует необходимым стандартам, наблюдается привлечение квалифицированных преподавателей и современных образовательных материалов. Это создает увеличение возможности среди молодежи из разных регионов страны, потому что улучшаются инфраструктуры, так и привлекаются квалифицированные кадры в отдаленные районы. Развивается система онлайн-обучения и дистанционных курсов, которые могут позволить учащимся из сельских областей получать знания и навыки наравне с городскими школьниками и студентами. Молодежь в Узбекистане учится в условиях двуязычия: узбекского и русского языков. Некоторые студенты сталкиваются с трудностями в освоении материалов из-за недостаточного знания русского языка, который остается важным для получения качественного образования и карьерного роста. Это создает дополнительные барьеры в доступе к образовательным и профессиональным возможностям. Для преодоления языковых барьеров важно развивать программы билингвального образования, которые позволят молодым людям осваивать знания на удобном для них языке. Надо дать им понять важность освоения оба языка чтобы в будущем свободно создать свой карьерный рост. Низкая адаптация к требованиям современного рынка труда создает сложности для получения работы. В Узбекистане образовательная система зачастую соответствует меняющимся требованиям рынка труда. Среди молодежи сохраняется высокая конкуренция за рабочие места, и многие выпускники вынуждены переучиваться или искать стажировки для получения практического опыта. Важно наладить партнерские отношения между учебными заведениями и бизнесом, вводить курсы по востребованным профессиям, стажировки, а также учебные программы, разработанные с учетом запросов работодателей. И так же нужно часто обновлять такие программы, потому что экономика на месте не стоит, оно развивается. Это поможет молодым людям быстрее адаптироваться к реалиям рынка труда и повысить свои шансы на успешное трудоустройство. В современном мире знания становятся не единственным показателем успешности. Важную роль приобретают так называемые soft skills — навыки коммуникации, эмоционального интеллекта, работы в команде, управления временем и стрессом. Однако в рамках традиционного образования

подобным навыкам уделяется недостаточное внимание. Для повышения конкурентоспособности выпускников в образовательные программы добавляют занятия, направленные на развитие soft skills. Это может быть работа в командах, участие в дебатах и общественных проектах, что поможет молодежи не только развить необходимые навыки, но и повысить уверенность в своих силах. Среди молодежи можно делить интерес к цифровым навыкам и ограниченный доступ к цифровым технологиям.

Литература:

1.«Об организации Министерства инновационного развития Республики Узбекистан» Решение Nº PQ-3416 от 30.11.2017.
2. N. Saidaxmedov. pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T. Fan. 2009.
3. https://www.uzdaily.uz
4. https://strategy.uz.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Мулладжанова Хосият Яздоновна
Самаркандский институт экономики и сервиса
Преподаватель кафедры Социальных дисциплин

Ключевые слова: Социальное партнерство, ННО, Соглом авлод, Махалля, Олий Мажлис.

Аннотация: В формировании гражданского общества роль неправительственных некоммерческих организаций непосредственно велика. И на сегодняшний день неправительственные некоммерческие организации осуществляют свою деятельность в тесном сотрудничестве с государственными органами

Kalit so'zlar: Ijtimoiy sheriklik, NNT, Sog'lom avlod, Mahalla, Oliy Majlis.

Annotatsiya: Fuqarolik jamiyatini shakllantirishda nodavlat notijorat tashkilotlarining o‘rni bevosita muhim. Bugun esa nodavlat notijorat tashkilotlari o‘z faoliyatini davlat organlari bilan yaqin hamkorlikda amalga oshirmoqda

Key words: Social partnership, NGO, Soglom avlod, Mahalla, Oliy Majlis.

Abstract: In the formation of civil society, the role of non-governmental non-profit organizations is directly important. And today, non-governmental non-profit organizations carry out their activities in close cooperation with government agencies

За годы независимости в нашей стране была проведена большая работа по созданию открытого демократического правового государства со стабильной экономикой, гражданского общества, в котором человек и его интересы признаются высшей ценностью. Этот процесс получил признание и мирового сообщества. В результате постепенной реализации принципа «От сильного государства к сильному гражданскому обществу» в Узбекистане созданы благоприятные условия для

формирования различных институтов гражданского общества и на местах. в то же время для его непрерывного развития. Наше мнение подтверждается принятием более двухсот нормативно-правовых документов, касающихся сферы деятельности институтов гражданского общества в нашей стране.

На современном этапе развития нашей страны усиление роли неправительственных некоммерческих организаций и других институтов гражданского общества, реализация поставленных целей по демократизации остается решающим фактором развития гражданского общества и интеграции нашей страны в мировое сообщество.

В результате реализации долгосрочной продуманной политики в Республике Узбекистан созданы соответствующие условия для развития различных форм социального партнерства и сотрудничества местных органов государственной власти с негосударственными, некоммерческими организациями и другие институты гражданского общества. В «Концепции углубления демократических реформ и развития гражданского общества» Президента Республики Узбекистан было подчеркнуто, что принятие Закона «О социальном партнерстве» имеет большое значение в развитии институтов гражданского общества, обеспечении прозрачности и эффективность проводимых реформ, а также усиление роли институтов гражданского общества. Принятие данного Закона создает правовую основу для расширения возможностей по усилению деятельности институтов гражданского общества, которые все активнее развиваются в нашей стране.

Следует отметить, что социальное партнерство направлено на достижение социального консенсуса и позволяет обеспечить стабильность, развитие и эффективное социально-экономическое развитие общества.

В концепции глава нашего государства в этом Законе по таким вопросам, как реализация программ социально-экономического развития, решение гуманитарных проблем, определил четкие границы взаимодействия негосударственных некоммерческих организаций с государственными структурами в сфере защиты прав человека. Права и свободы различных слоев населения нашей страны, а также совершенствование организационно-правовых механизмов было четко и ясно показано, что нормы следует соблюдать.

Изучен анализ общепризнанных международно-правовых норм в сфере социального партнерства, опыт зарубежных стран по регулированию социального партнерства по правовой основе. Результаты изучения зарубежного опыта в сфере социального партнерства показали, что во многих странах мира, в частности, в таких странах, как Бельгия, Германия, Франция, Австрия, США, создана нормативная база для эффективная работа системы социального партнерства.

Сегодня некоторые неправительственные некоммерческие организации осуществляют свою деятельность в тесном сотрудничестве с государственными органами, но одной из актуальных задач неправительственных некоммерческих организаций, созданных по собственной инициативе, является принятие необходимых мер по углублению социального сотрудничества с государственными органами.

В этом смысле Закон Республики Узбекистан «Об открытости деятельности органов государственной власти и управления» стал важным шагом в дальнейшем развитии деятельности ННО и институтов гражданского общества. Этот закон, принятый

по инициативе президента нашей страны, предусматривает дальнейшее укрепление сотрудничества ННО и институтов гражданского общества с органами государственного управления. Также в этот закон включены такие важные задачи, как расширение форм реализации конституционного права граждан на информацию, определение порядка информирования населения о деятельности органов государственной власти и управления, обеспечение деятельности органов государственного управления. Это была программная акция ННО по поиску собственных решений проблем, интересующих граждан.

Принятие этого закона открыло новые, широкие возможности для лиц, заинтересованных в получении информации о деятельности органов государственной власти и управления, в первую очередь средств массовой информации, институтов гражданского общества в плане использования текущей информации.

Одним словом, основы гражданского общества в нашей стране прочны, а принятые законы служат обеспечению эффективного сотрудничества институтов гражданского общества с государством.

Используемая литература:

1. Гражданское общество: учебник/ А.С. Автономов, В.В. Гриб (руководитель авторского коллектива), Е.В. Попов, Е.В. Попова, Р.Ю. Шульга. М.: Юрист, 2009.
2. Гражданское общество : учебник для вузов / Ж. Т. Тощенко [и др.] ; ответственный редактор Ж. Т. Тощенко. — 6-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт,
3. Государство. Гражданское общество. Право
Пашенцев Дмитрий Алексеевич, Чернявский Александр Геннадьевич, Грудцына Людмила Юрьевна

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОЙ ЛЕКСИКЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Шукурова Рамина Джалолитдиновна
Старший преподаватель кафедры
"Языков" Самаркандского филиала
Ташкентского университета
информационных технологий

Abstract: In present time English has become a universal and dominant source to communicate in the world, the interest of learning this language is increasing daily. For that reason the paper analyses the vocabulary of a language and vocabulary teaching methods and techniques. And it is worth to admit that teaching English using innovative technologies has become extremely popular and effective.

Keywords: *Classroom, Method and technique, skill, vocabulary, words.*

Строительными блоками языка являются слова; приобретение словарного запаса имеет чрезвычайно важное значение. Используя словарный запас, студенты могут выражать себя более внятно без каких-либо колебаний. И наоборот, ограниченный словарный запас может негативно повлиять на то, как студенты могут выразить свои мысли.

Формулируя основные принципы развитие страны к демократическому, правовому обществу с открытой рыночной экономикой, Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев отметил, что «необходимо целенаправленно формировать параметры подготовки кадров в системе высшего образования. Современные тенденции развития общества требуют выявления новых путей обеспечения качественной подготовки специалистов. При этом большую роль играет высшее образование»[Ш.М.Мирзиёев. «Президента Республики Узбекистан о дополнительных мерах по развитию системы образования Республики Узбекистан» Народное слово. № 13. 21 апреля 2017.].

В обучение лексике обращается внимание на обычные методы, таких как поиск слов, кроссворды, заполнение пробелов и словарные журналы, где студенты пишут определения новых слов. Хотя они имеют свое место, другие подходы, такие как воздействие целего словаря в контексте, могут быть более эффективными. Также полезно сосредоточиться на практике, которая требует от студентов использования целого словаря посредством продуктивных навыков речи и письма.

Целью данной работы является изучение различных стратегий изучения лексики, которые студенты EFL используют при изучении английского языка как иностранного для повышения своей лексической компетенции. Основная гипотеза данного исследования заключается в следующем: если студенты разрабатывают стратегии, используемые при приобретении словарных единиц, то они будут развивать свою лексическую компетенцию. Изучение лексики является важной и незаменимой частью любого процесса изучения языка. Фактически, величайшим инструментом, который мы можем дать студентам не только в их образовании, но и в жизни в целом, является большой и богатый словарный запас. Однако большинство студентов испытывают трудности как с пониманием связи между различными частями текста, так и с говорением и общением на английском языке. Данное исследование фокусируется на стратегиях изучения лексики, которые студенты EFL используют при изучении лексики для обогащения своих словарных знаний.

Слушать подкасты — эффективный способ выучить слова. Очевидно, что, слушая подкасты на английском языке, ученики могут усваивать несколько новых слов ежедневно. Более того, с помощью подкастов учащиеся будут получать информацию о текущей жизни разных известных людей и последних новостях.

Видео — создание целевого словарного запаса. Чтобы использовать этот подход, педагогам необходимо выбрать видеофрагмент, содержащий ряд действий или визуальных деталей в соответствии с их возрастом, уровнем знаний, интересами, полом, мировоззрением и религией. Ричардс сказал: «Когда ученикам преподают словарные слова, учителям необходимо подумать о том, как преподавать эти слова ученикам на основе уровней возраста, образования и сферы интересов. Следующий шаг — предоставить учащимся список целевых слов лексики и попросить их составить абзац, который включает как можно больше слов. Это занятие лучше всего выполнять после того, как учащиеся посмотрят видео. По мере того, как они научатся правильно

использовать больше словарного запаса, учитель увидит улучшение их письменной и устной речи. В роли «ресурсного» учителя можно также показать короткий фильм без звука и попросить учеников обсудить, какой диалог они ожидают услышать. Показ сцены из фильма без звука и просьба учеников использовать выражение лица для определения эмоций. Видео могут быть разными, например, отрывки из фильмов, новостные комиксы или даже короткие мультфильмы, которые могут знакомить с новыми словами. Более того, согласно статистике, объем словарного запаса, который дети должны усваивать каждый год, ошеломляет по своим масштабам, по оценкам, около 3000 слов в год. Поэтому в педагогику был введен комплексный подход, который состоит из следующих компонентов, которые должны быть реализованы.

Обучение и изучение иностранного языка с использованием современных технологий является одним из наиболее эффективных способов. В этом процессе, в том числе:

При использовании компьютеров ученик может смотреть и слушать видео, демонстрации, диалоги, фильмы или мультфильмы на иностранном языке;

Возможно слушать и смотреть радиопередачи на иностранных языках и телепрограммы;

Как мы увидели, каждая инновационная технология имеет свой набор преимуществ. Все эти методы подразумевают сотрудничество учителя и ученика, активное участие ученика в образовательном процессе.

В заключение следует отметить, что нет надежного средства или метода, чтобы увеличить словарный запас за день или два. Словарный запас ученика может быть обогащен постепенно, и нужно всегда проявлять живой интерес и энтузиазм в поиске, изучении и понимании новых слов. Обучение словарному запасу с помощью случайных, намеренных и независимых подходов требует от учителей планирования широкого спектра мероприятий и упражнений.

Использованная литература:

1. Ходжамкулов, У., Махмудов, К. и Шофкоров, А. (2020). Вопрос духовно-патриотического воспитания молодого поколения в научном, политическом и литературном наследии мыслителей Центральной Азии. Международный журнал психосоциальной реабилитации, 24(05), 6694-6701.
2. Махмудов, К. (2020). Пути формирования межкультурной коммуникации в преподавании иностранных языков. Наука и образование, 1(4), 84-89.
3. Махмудов, К. (2020). Актуальные проблемы преподавания английского языка и новые подходы к их решению в средних школах. Современные тенденции в лингвистике: проблемы и решения, 271-273.

O‘ZBEK TILIDAGI FRAZEOLOGIZMLARNING STILISTIK BAHO VAZIFASI

Xasanova M.
Sh.Rashidov nomidagi SamDU,
filologiya fakulteti 201-guruh talabasi
Ilmiy rahbar: dots. ***U.Rashidova***

Annotatsiya: Frazemalarning emotsional-ekspressiv bo’yoqdorligini aniqlashning eng muhim yo’li ularni semantik-stilistik va kontekstual metodlar asosida sinchiklab o’rganish, frazemalarning kontekstdagi ma’no qirralarini belgilashdir. Maqolada o‘zbek tilidagi ayrim “bosh” komponentli frazeologizmlarning stilistik baho vazifasini bajarishi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Frazema, kontekst, semantik-uslubiy xususiyat, emotsional-ekspressiv bo’yoqdorlik.

O’TILda, yangidan tuzilgan besh jildlik O’TIL-5, prof.Sh.Rahmatullayevning “O’zbek tilining izohli frazeologik lug’ati” (O’TIL, 1978) “Ozbek tilining frazeologik lug’ati” (O’TFL, 1992), M.Sodiqovaning “Qisqacha o’zbekcha-ruscha frazeologik lug’ati” (QO’PFL, 1989), B.Mengliyev, M.Xudoyberdiyevaning “O’zbek tili iboralari o’quv lug’ati” (O’TIO’L, 2007) kabi leksikografik manbalarda frazemalarning ma’no doirasini aniqlash jarayonida unda qo’shimcha stilistik baho elementlari borligi ko’pincha hisobga olinmaydi.

Masalan, “bosh” komponentli frazeologizmlar badiiy, publitsistik va so’zlashuv uslublarida faol qo’llanib, matnga o’z ta’sirini o’tkazadi va ijodkorning so’z qo’llash mahoratini ham ko’rsatib beradi. Shoir va yozuvchilar o’z asarlarida “bosh” komponentli iboralardan aynan, hech qanday o’zgarishsiz foydalanish bilan birga, ba’zi hollarda ular tarkibiga turli xil structural-grammatik o’zgarishlar ham kiritadilar. Masalan, adabiy tilda *bosh(i)ga ko’tarmoq* iborasi borligini ishimizning boshida ham ta’kidlagan edik. Bu ibora omonimlik xususiyatiga ega; 1) qattiq shovqin qilmoq tarzida izohi, shovqin-suron solmoq sinonimi mavjud; 2) yuksak darajada izzat-hurmat qilmoq – izohi, boshiga ko’tarib yurmoq variantlari; kiprigida ko’tarmoq esa sinonimlaridan biri sanaladi. Yozuvchi O’lmas Umarbekov “Odam bo’lish qiyin” asarida bu iborani ko’chani boshiga ko’tarmoq shaklida kengaytirgan. Iboraning bu shakli bolalarga nisbatan ishlatilgan va ko’cha leksemasining ishlatilishi bu shovqin qayerda bo’layotganini anglatmoqda, bu birinchi izohga mos keladi: *Tursun uzoqda,* ***ko‘chani boshlariga ko‘tarib*** *koptok tepayotgan bolalarni ko‘rib, tog‘asini o‘sha yoqqa surgadi. Abdulla bir oz koptok tepib terlab ketdi* (O’.Umarbekov. Odam bo’lish qiyin, 65). Mazkur ibora tarkibida ko’cha leksemasidan tashqari dunyo, uy, mahalla kabi so’zlar ham kelib o’rinni bildirib keladi. *Mo‘tabar opa esa butun* ***mahallani boshiga ko‘tarib*** *uvvos solar, “qizimni qutqaringlar” deya o‘zini olov tomonga urardi* [45]. *Momaqaldiroq* ***dunyoni boshiga ko`tarib hayqiradi***[46]***.*** *Davr kelibdi o‘ynab qolaylik-da, bu besh kunlik dunyoda, akasi jonidan!» deb,* ***uyni boshiga ko‘tarib*** *kular, o‘ziyam raqsga tushib, «jinnilik»lar qilardi* (Billur qandillar).

[45] Manba https://tafakkur.net/alangadan-tirik-chiqqanlar/shavkat-odiljon.uz

- [46] Manba https://tafakkur.net/osmonning-oxiri/muhammad-yusuf.uz

Bosh(i)ni shamollatmoq iborasi ham faol qo'llanadigan FB bo'lishiga qaramasdan shu paytgacha yaratilgan lug'atlar tarkibida uchramaydi. ***Ozgina boshni shamollatish kerak**, g'ovlab ketdi, — o'yladi Abdulla va kinoya bilan kulib qo'ydi (Odam bo'lish qiyin, 90).*

Bizga yaxshi ma'lumki, har bir nutq so'z, so'z birikmasi va gaplarga ajraladi. *Bosh(i)ga ko'tarmoq, bosh(i)ni aylantirmoq, boshiga yetmoq, bosh(i)ni egmoq, bosh(i)ni silamoq, bosh(i)ni yemoq, bosh(i)ga tushmoq* kabi "bosh" komponentli iboralar tarkibidagi har bir so'z o'zlarining leksik ma'nolaridan birini ifoda etadi. So'z birikmalarning ma'nosi tarkibidagi so'zlarning leksik ma'nolari asosida izohlanib, har biri erkin birikma tarzda idrok etiladi. Masalan, *Ibrohim Oka o'zining fizikadan xabari borligini bildiradi: tortishish qonunini kashf etishga ilhomlangan Nyutonning **boshiga tushgan** olmani aslida u otgan emish. Keyingi foydalanuvchi sayyorani o'zbekcha kiyintiradi: yashil-ko'k taramli chopondagi, beliga belbog' bog'langan Yerni tasavvur qilib ko'ring*[47]. Ammo "bosh" komponentli iboralar tarkibida shunday birliklar ham mavjudki, ularni erkin birikma sifatida tasavvur etish mumkin bo'lmaydi. Bu o'rinda so'z birikmasini unga xos bo'lmagan tarzda ishlatish, semantik transformatsiya qilish asosida frazeologik birlikka xos ma'no shakllanadi[48]. Tarkibidagi leksemaning ma'nosi aynan izohlanmaydigan *boshi osmonga yetdi, bosh qotirmoq, bosh qo'shmoq, boshi osmonda, bosh olib ketmoq, bosh suqmoq, bir yoqadan bosh chiqarmoq, bosh(i)ga yong'oq chaqmoq, boshini ikkita qilmoq, bosh ustiga, bosh(i)ga qora kun solmoq* kabi FBlarda ko'rishimiz mumkin.

"Bosh" komponentli frazeologizmlar badiiy va publitsistik matnlarda turli xil semantik va uslubiy o'zgarishlarga uchraydi hamda shu asosda matnning ta'sirchanligini oshirish uchun xizmat qiladi. Yozuvchi va shoirlar o'z asarlarida "bosh" komponentli iboralardan aynan, hech qanday o'zgarishsiz foydalanish bilan birga, ba'zi hollarda ular tarkibiga turli xil struktural-grammatik o'zgarishlar ham kiritadilar. Masalan, adabiy tilda "boshi osmonda" iborasi borligini ishimizning dastlabki bobida ham ta'kidlagan edik. Bu ibora "nihoyatda xursand" degan ma'noni bildiradi hamda uning " boshi osmonga tegdi" varianti, og'zi qulog'ida; qo'yi mingga yetmoq sinonimlari mavjud. Yozuvchi O'lmas Umarbekovning "Odam bo'lish qiyin" romanida bu iborani "boshi osmonda edi" shaklida kengaytiradi. *Abdulla Gulchehra bilan qat'iy ahdlashganiga sevinsa, Obid aka uyda chaqaloqning ovozi eshitilayotganidan **boshi osmonda edi**. Odam bo'lish qiyin 2007.*

Sh.Rahmatullayev lug'atida "boshini xam qilmoq; boshini egmoq" iboralari bo'lgani holda shu iboralarga ma'no jihatdan qarama-qarshi bo'lgan "boshini ko'tarib yurmoq " iborasi o'rin olmagan. Said Ahmadning "Kiprikda qolgan tong" asarida bu iboradan ikki o'rinda foydalangan va har safar ular personajlar ichki kechinmalarining ruhiy ifodasi uchun xizmat qilgan: *Endi **boshingizni ko'tarib yuring**. Sizni chin dildan tabriklayman. Bugungi «Xalq so'zi»da professor Umarali Normatovning Abdulla Qodiriy hamda uning asarlari to'g'risida juda chiroyli maqolasi bosilgan. U papkasidan gazeta chiqarib unga uzatdi. Xalqimizning g'ururi bo'lgan Qodiriy va uning asarlari doimo kamsitilardi. Kiprikda qolgan tong 2008*. Primqul Qodirov "Avlodlar dovoni" romanida esa mazkur ibora inkor shaklda uchraydi. *Yurtdoshlari oldida **bosh ko'tarib yurolmay qolgan** Xo'ja G'ozi bilan Ravshan ko'ka hibsdan bo'shaganlaridan so'ng Humoyunni suymaydigan eshikog'a Validbekning oldiga himoya so'rab bordilar. Avlodlar dovoni 2008.* Shuningdek, "boshi ko'ksiga tushmoq" iborasi ham bu iboralarga sinonim hisoblanadi. Masalan, bu iborani Navoiy ijodida ham kuzatishimiz mumkin:

- [47] Uzschoolcorpara.uz
- [48] A.Mamatov "O'zbek tili frazeologiyasi"

Erniki, birbiriga qovushmay o‘z holig‘a kulub, ***boshi ko‘ksiga tushub****, og‘zi xuqqasidin donalari to‘kulub.* *Mahbub ul-qulub 2019.*

Sh.Rahmatullayev lug‘atida “boshi qotdi – boshi gangidi - boshi shishdi” iboralarining variantdoshlari sifatida "kallasi shishdi, miyasi qotdi ” iboralari qayd etilgan. Shukur Xolmirzayevning “Burgut tog‘da ulg‘ayadi” asarida boshi qotdi shaklida emas, boshi qattiq qotdi tarzida keltirilgan bo‘lib, bu ma’noni yetarlicha kuchaytirib bermoqda. *— Xo‘p, xo‘p bo‘ladi, xo‘jayin, — dedi Baxtiyor. — Endi ovqatdan ol, — deya Turg‘un G‘aniyevich xizmatchi ayol dasturxon ustiga qo‘yib ketgan lagandagi hil-hil pishgan go‘shtga qo‘lini cho‘zdi. — Balki ovqatdan oldin yuz-yuz qilib olarmiz, —iljaydi Baxtiyor. — Quy. Baxtiyorning* ***boshi qattiq qotgan*** *edi.* *Burgut tog‘da ulg‘ayadi 2007 ”*

Adabiy tilda “boshi yostiqqa yetkanda – boshi yostiqqa tekkanda" iboralari "kasal bo‘lib yotib qolganda; uxlaganda" ma’nolarini bildiradi. *Yoningda bittagina hamdaming bo‘lsa degandim-da, yana o‘zing bilasan. Qarib boshi yostiqqa yetganda xotin kishi har yerga sig‘ib ketaveradi.* *BIR TANDA IKKI ODAM 2022*

Xullas, frazemalarning davrlar silsilasida mazmun va shakl jihatdan takomillashib va boyib borishi bu birliklar komponent tarkibining muayyan o‘zgarishlarga yuz tutishiga hamda bir paradigma doirasida variantlilik va sinonimiyaning paydo bo‘lishiga olib keldi. Bu esa, o‘z navbatida, somatik FBlarning lingvostilistik va lingvopoetik imkoniyatlarini kengaytirdi, lingvistik birliklar fondini muntazam boyitib bordi. Atoqli o‘zbek shoir va yozuvchilari asarlari matnidagi somatik iboralar tahlili buni yaqqol isbotladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

8. A.Hojiyev. Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. 384 b.
9. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining izohli lug‘ati (O‘TIFL). –Toshkent: O‘qituvchi, 1998. 548 b.
10. N.Mahmudov. O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati. –Toshkent: G‘.G‘ulom, 2023. 512 b.
11. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. –Toshkent: Universitet, 2003. 600 b.
12. Sh.Rahmatullayev. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: Fan, 1978, 832b.
13. H.Dadaboyev, M.Abjalova, U.Rashidova. O‘zbek tili sinonimlarining o ‘quv lug‘ati. –Toshkent: bookmany print, 2023, 810 b.
14. A.Madvaliyev. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G ‘ulom, 2023, 964 b.
15. A.Hojiyev. O‘zbek tili sinonimlar lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1974, 307 b.

FREIGHT TRANSPORTATION SERVICES IN UZBEKISTAN

Senior Lecturer SamIES
Ishonkulova Feruza Asatovna

Annotation: This article examines the features of the transport sector of Uzbekistan, transport sectors and industries of material production.

Keywords: road transport, transport industry, transport sector, freight transport, transport corridor, consumer value, production costs, loading, unloading, organization, planning.

Freight transport is one of the most important sectors of the national economy. The value of transport is determined by the objective need to move goods from the place of production to the place of consumption. In the economic sense, the produced "good" is not fully finished until it is delivered to the final consumer. Therefore, the role of transport is to carry out the necessary production process to preserve the use value of the created goods.

In the production activities of road transport, situations are constantly encountered when there is a need to load or unload a large number of vehicles arriving at random times. At the same time, the capacity of loading and unloading points is usually limited. This results in queuing of vehicles when all loading and unloading posts are occupied, or idle loading and unloading facilities if insufficient vehicles are allocated.

The optimization of such processes is carried out by the theory of mass service, which is a branch of probability theory. Problems are solved using the theory of queuing organization and planning of processes in which, on the one hand, the requirement to perform any work constantly arises at random times, and on the other hand, these requirements are constantly met, the execution time of which is also a random variable. The theory is faced with the task of fully describing the essence of the occurring phenomena and establishing, with sufficient accuracy for practice, a quantitative relationship between the number of service posts, the characteristics of the incoming flow of requirements (applications) and the quality of service. At the same time, the quality of service is understood as how timely the service of the requirements received by the system was carried out.

The queuing system is characterized by the structure, which is determined by the composition of its constituent elements and the functional relationships between them.

The lack of accurate methods for forecasting the volume of freight road transport leads to significant national economic losses associated, on the one hand, with the untimely transportation of marketable products to the place of consumption, and on the other hand, with the underutilization of the carrying capacity of the rolling stock.

The first feature of the transport branch of material production should be attributed to the fact that transport does not create new material products. As a result of the production process - the transportation of goods, the place of stay of the latter changes and at the same time a new use value is created.

This feature of the transport industry of material production has led to the fact that there are still discussions on the question of what is considered transport products. Some authors express the opinion that since there is no natural form of production in transport, there can be no natural meters of the volume of this production. Others say that transport produces services (that is, it is not a branch of material production, but a service sector).

Still others believe that the movement of goods is both a production process and transport products, that transport products and transport work are identical concepts, that transport products cannot be accumulated, that is, produced in stock, etc.

A manufactured product in the extractive, agricultural and manufacturing industries is not a "good" in the economic sense until it is delivered to the point of consumption for the final consumer. In this case, transport is an industry that preserves the created use value of the goods produced, that is, it participates in the final stage of the technology of the production process of all other branches of material production.

The second feature of the transport sphere of material production is that the main economic effect from the work of transport occurs not within the industry, but outside it (in organizations for which transportation is carried out).

The efficiency of the functioning of transport is an iceberg, the surface part of which now shows how rationally the transport industry itself works in the existing conditions, and the underwater part shows what economic effect the branches of material production receive (have) in which transport operates.

One of the tasks of transport is to minimize the costs associated with maintaining the use value of the created goods. Here, not only a reduction in the cost of transportation, but mainly a reduction in costs associated with untimely transportation and the "freezing" of working capital, both for the storage of raw materials and finished products.

The ongoing reforms have led to the fact that at present no one is interested in reducing the costs associated with maintaining the created use value, since all transportation costs are included in the cost of production.

One of the main problems in the development of the transport industry is the development of methods for combining the interests of shippers, transport and consignees.

Further research is needed to determine the correspondence between the products produced and the carrying capacity of transport, both at the micro and macro levels.

In the field of the theory of road freight transportation, modern research methods are widely used, in particular, methods of system analysis.

List of literature:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev dated February 1, 2019 No. OF 5647 Discussion of the development of public transport in Tashkent on January 19, 2022

2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev dated 07.07.2022 N PP-311 “On the creation of additional amenities in driving vehicles and carrying out the activities of a linear taxi”

2. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev to the Oliy Majlis. Newspaper "Narodnoye Slovo", 01/21/2021

3. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated August 19, 2021 “On additional measures to support carriers in road transport” No. PQ-5225

4. Juraev, Farrukh (2021). Key priorities of Uzbekistan for the integrated development of transport corridors in Central Asia. Available at: http://isrs.uz/en/maqolalar/klucevye-prioritety-uzbekistana-po-vsestoronnemu-razvitiu-transportnyh-koridorov-v-centralnoj-azii.

5. “Improving the efficiency of managing modern transport and logistics systems” Zh. Fayzullaev TSU “Journal of Economics and Innovative Technologies” No. 6 issue of 2017

6. Vel'mozhin A. V., Gudkov V. A., Mirotin JI. B. Technology, organization and management of road freight transportation: Textbook / - Volgograd: RPK "Polytechnic", 2000. - 304 p.

7. Vel'mozhin A. V., Gudkov V. A., Mirotin J1. B. Theory of organization and management of road transportation: the logistical aspect of the formation of transportation processes. - Volgograd: RPK "Polytechnic", 2001. - 179 p.

YUK AVTOMOBIL TRANSPORT XIZMATLARI FAOLIYATIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Ishonkulova Feruza Asatovna
SamISI katta o'qituvchisi
f_ishonkulova@mail.ru.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston iqtisodiyotida yuk avtomobil transport xizmatlari samaradorligini o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar va ularni hisoblash yo'llari bo'yicha tadqiqot olib borilgan.

Kalit so'zlar: avtotransport xizmati, omillar, mehnat unumdorligi, tahlil, multiplikativ model, o'z mablag'lari, joriy aktivlar, xizmat samaradorligi, natija, transport mahsuloti, tashqi savdo aylanmasi, yuk avtomobil trasporti, yuk ortish va tushirish mexanizmlari, harakatlanuvchi tarkib.

So'nggi yillarda, O'zbekistonda xalqaro transport koridorlarini shakllantirish, logistika zanjirlarini shu jumladan, yuk va transport vositalarini chegara punktlari orqali o'tkazish jarayonlarini raqamlashtirish, xalqaro tovarlar yetkazib berishda to'siqlarni kamaytirish, eksport mahsulotlari shartnoma qiymatida transport va boshqa xarajatlarni optimallashtirish, yuk yetkazib berish tezligini oshirish, Jahon bankining LPI (Logistics Performance Index) reytingida mamlakat ko'rsatkichlarini yaxshilashga ustuvor ahamiyat berilmoqda.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatdiki, yuk avtomobil transport xizmatlarini mehnat unumdorligining o'zgarishiga yuk avtomobil transport korxonalarini aktivlari va o'z mablag'lari bilan bog'liq bo'lgan bir qancha omillar ta'sir qilar ekan. Ularni natija ko'rsatkichiga bog'liqligi jihatidan yirik ikki guruhga bo'lish mumkin: hisoblanadigan omillar va hisoblanishi qiyin bo'lgan, hisob va hisobotlarda ifoda etilmaydigan omillar.

Tadqiqot jarayonida mehnat unumdorligining (S) o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillardan ushbu ko'rsatkich bilan funktsional bog'liq bo'lgan quyidagi omillarni hisoblash yo'llarini ilk bor ishlab chiqdik. Bularga quyidagilar kiradi:

– yuk avtomobil transportida tashish bilan shug'ullanuvchi xodimlar mehnat unumdorligi (O1);

–yuk avtomobil transportida tashish bilan shug'ullanuvchi xodimlarning umumiy xodimlardagi hissasi (O2);

– joriy aktivlarning xodimlar bilan ta'minlanganligi (O3);

– o'z mablag'larining joriy aktivlar bilan ta'minlanganligi (O4);

– xodimlarning o'z mablag'lari bilan ta'minlanganligi (O5).

Mazkur beshta omillarning natija bilan bog'liqligi funktsional bo'lganligi tufayli ularni matematik modellarning multiplikativ tipidan foydalanishni tavsiya qilamiz.

Bulardan ham ko’rinib turibdiki, yuk avtomobil transporti korxonasining mehnat samaradorligi (unumdorligi)ni oshirib borish uchun har bir omilning ta’sirini kamaytirmaslik lozim ekan. Buning uchun ularni chuqur tahlil qilib, ilmiy jihatdan asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish yo’llarini o’zlashtirish lozim bo’ladi. Bu soha mutaxassislaridan tegishli bilim va malakani talab etadi.

Yuk avtomobil transport xizmatlari korxonalarida mehnat va ish haqi ko’rsatkichining o’zgarishiga 5 ta omil ta’sir qilishi aniqlandi. Bular jumlasiga: yuk avtomobil transport xizmatlari korxonalarida xodimlarning mehnat unumdorligi (U); yuk avtomobil transport xizmatlari korxonalarida ishlab chiqarish bilan band bo’lgan xodimlarning mehnat unumdorligi (X1); ishlab chiqarish bilan band bo’lgan xodimlarning umumiy xodimlardagi koeffitsienti (X2); bitta yuk avtomobilь transport xizmatlari korxonasiga to’g’ri keladigan xodimlar soni (X3); mingta aholiga to’g’ri keladigan yuk avtomobil transport xizmatlari korxonalari soni (X4). Ushbu omillarning ta’sirini hisoblash yo’llari ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1.O’zbekiston RespublikasiningPrezidenti Sh.M.Mirziyoev Farmoni 01.02.2019 yil PF 5647-son

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so’zi gazetasi, 21.01.2021a yil

3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.08.2021 yildagi “Avtomobilь transportida yuk tashuvchilarni qo’llab-quvvatlashga doir qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi №PQ-5225-sonli Qaroriga

4. Toshkent shahrida jamoat transportini rivojlantirish masalalari muhokamasi 19.01.2022 yil

5.O’zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo’mitasi ma’lumotlari. [Elektron resurs]. – Kirish yo’li: http://lex.uz

6. “Zamonaviy transport logistika tizimining boshqaruv samaradorligini oshirish” J.Fayzullaev TDIU “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali” №6 son 2017 yil

7.Pardaev M.Q., Ochilov I.S. Xizmat ko’rsatish sohasi korxonalarida samaradorlikni oshirish yo’llari. Monografiya.-T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2011. - B. 19.;

8.Mirzaev Q.J., Pardaev M.Q. Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti. O’quv qo’llanma. T.: “IQTISOD-MOLIYa”, 2014.;

9.Muxammedov M. va boshqalar “Xizmat ko’rsatish sohasi va turizmni rivojlantirishning nazariy asoslari”- S.: Zarafshon 2017.-299

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI

Muxammadiyev Kamoliddin G`ulomiddinovich
SamISI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari o`rni va bog`liqlik jihatlari ilmiy isbot qilib berilgan.

***Kalit so`zlar:*** xizmat ko`rsatish, texlogiya , raqobat, bozor, iste`mol, unumdorlik, samaradorlik, fan.

Аннотация: В данной статье научно обоснована роль экономичес-ких механизмов развития сферы услуг и аспекты зависимости.

Ключевые слова: услуга, технология, конкуренция, рынок, потребление, производительность, эффективность, наука.

Abstract: In this article, the role of economic mechanisms in the development of the service sector and the aspects of dependence have been scientifically proven.

Key words: service, technology, competition, market, consumption, productivity, efficiency, science.

Bugungi kunda respublikamizda “xizmat ko‘rsatish sohasini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning o‘rni va ulushini oshirish, ko‘rsatilayotgan xizmatlar tarkibini, eng avvalo, ularning zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o‘zgartirish”[49] dolzarb masala hisoblanadi.

Xizmat ko‘rsatish sohasida ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayoni tarkibiy qismlarining murakkabligi va xilma-xilligi, ularning bajarilish tadbirlarini mustaqil tanlash, hisoblash, loyihalashtirish va muvofiqlashtirish imkoniyatlari mehnatning mazmuniga muhim o‘zgarishlar kiritadi.

Xizmat ko‘rsatish korxonalarida xodimlar mehnat faoliyatining eng samarali bo‘lishini ta’minlash maqsadida xizmat ko‘rsatish jarayonlarini o‘rganish, iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish va har tomonlama asoslangan xizmat ko‘rsatish normalarini ishlab chiqish va ish vaqtidan samarali foydalanish asosida mehnat unumdorligini o‘stirish imkoniyatini aniqlash zarur. Biroq mehnat unumdorligini oshirishni sekinlashtiruvchi va to‘xtatuvchi omillar bozor munosabatlari rivojlanishining hozirgi sharoitida ham mavjud. Chunki, xizmat ko‘rsatayotgan korxonalar xarajatlarini to‘xtovsiz kamaytirish, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish hajmini ko‘paytirish bilan emas, balki o‘zlari ishlab chiqarayotgan mahsulotlar yoki ko‘rsatayotgan xizmatlar kamchiligi va tanqisligidan foydalanib, ularning baholarini oshirish evaziga rejalashtirilgan miqdorda daromad olishga erishmoqdalar. Bunday hol, o‘z navbatida nafaqat boshqarib bo‘lmaydigan inflyasiya jarayonining yanada rivojlanishini kuchaytiradi, balki har tomonlama ilmiy asoslangan xizmat ko‘rsatish normalarini keng joriy etib, xizmat ko‘rsatish jarayonini tashkil qilish va boshqarish xarajatlarini qisqartirishga umuman imkon bermaydi.

Ko‘pchilik xorijiy iqtisodchi olimlar xizmat ko‘rsatish sohasini iqtisodiy tuzilmasining tarkibiy tuzilishini uning tarmoq belgilari va rivojlanish nuqtai nazaridan tasniflashni taklif etadilar. Fikrimizcha, ushbu sohani iqtisodiy nuqtai nazardan tasniflash maqsadga muvofiqdir. Bunday holda quyidagilarni alohida ajratib ko‘rsatish zarur:

- axborot-tijorat mexanizmi (marketing markazlari, reklama agentliklari, axborotlarni to‘plash va qayta ishlash markazlari, va h.z.);
- iqtisodiy-huquqiy mexanizmi (sudlar, huquqiy maslahat markazlari, advokatlik va notarial idoralar va h.z);
- moliyaviy-kredit mexanizmi (tijorat banklari, kredit, sug’urta va kafolat tashkilotlari);

[49] “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сонли фармони, 1-илова, 3.2-банд.

- savdo, vositachilik mexanizmi (yarmarkalar, birja, savdo uylari tijorat markazlari, innovasion markazlar va h.z).

Xizmat ko‘rsatish sohasini samaradorligini ta’minlashda yuqorida ta’kidlangan tasniflar muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo, mamlakatimiz iqtisodiy siyosatida xizmatlar salmog’ini oshirishga qaratilgan islohotlar ushbu xizmat sohalarini yanada rivojlantirishni talab etadi. Masalan, xizmatlar turi sifatida savdo uylari, tashkilotlari, yarmarkalar, oziq-ovqat va nooziq ovqat mahsulotlarini sotishga hamda ularni ishlab chiqaruvchilarini samarali faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ammo, xizmatlar maxsus tovar sifatida uni ko‘rsatuvchilarga o‘ziga xos talablarni bajarishni talab etadi.

Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish milliy iktisodiyotning tarkibiy yangilanishi, aholi farovonligi va ish bilan bandligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, keyingi yillarda sohani rivojlantirishga jiddiy e’tibor berilishi natijasida, uning mamlakatimiz iqtisodiyotdagi o‘rnida o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Shu o‘rinda mamlakatimizda xizmatlar sohasining rivojlanish holatiga to‘xtalsak, 2022 yil 1 yanvar holatiga YaIM hajmi 511838,1 mlrd. so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, shundan xizmatlar sohasiga 165053,2 mlrd.so‘m to‘g’ri keladi. Yoki uning YaIMdagi ulushi 35,5 foizni tashkil etib, o‘tgan yilga nisbatan 105,1 foizga o‘sgan.[50] Ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 16272,5 mlrd so‘m (o‘sish 111,6 %), aholi jon boshiga ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 484,6 ming so‘mni (o‘sish 109,5%), sohada band bo‘lganlar iqtisodiyotda band bo‘lganlarning 50,7 foizini, ushbu sohada faoliyat ko‘rsatayotgan korxona va tashkilotlar ulushi 65,9 foizni (o‘sish 20,6 %) tashkil etgan [51]. Agar shu davrda mamlakatimizda faoliyat ko‘rsatayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni 334,8 mingtani tashkil etgan bo‘lsa, ular sonining eng ko‘p ulushi savdo sohasida 30,0%, sanoat tarmoqlarida 20,9%, qurilishda 10,8%, qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligida 8,6 %, yashash va ovqatlanishda 7,6 %, tashish va saqlashda 4,5 %ni tashkil etan [52] . Ushbu ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, umum hisobda iqtisodiyotda xizmat ko‘rsatish sohasining asosiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha o‘sish tendensiyasi kuzatilgan. Biroq, bunday o‘sishda hudlarning roli va ulushi turlicha ahamiyatga ega.

Hududlarda kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich Toshkent shahri (25785,4 mlrd. so‘m), Toshkent (3289,3mlrd. so‘m), Samarqand (2430,5 mlrd.so‘m), Farg’ona (2242,8 mlrd. so‘m), Buxoro (1750,4 mlrd. so‘m), Andijon (1524,8 mlrd. so‘m) hamda Qashqadaryo (1514,3 mlrd. so‘m) viloyatlarida qayd etilgan. Nisbatan kam bo‘lgan Namangan (1227,6 mlrd. so‘m), Surxandaryo (1216,3 mlrd. so‘m), Xorazm (1104,0 mlrd. so‘m), Qaraqalpog’iston Respublikasi (973,2 mlrd. so‘m), Navoiy (837,1 mlrd. so‘m), Jizzax (790,8 mlrd. so‘m) va Sirdaryo (720,5 mlrd. so‘m) viloyatlari kuzatilgan. Agar bu raqamlar 2018 yilga nisbatan solishtirilsa Surxandaryo viloyatidan boshqa barcha hududlarda tadbirkorlik subyektlari tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi o‘sganligini kuzatish mumkin.

Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmidan biri – bu soha uchun xizmat qiladigan axborotlar tizimidir. Mazkur tizim o‘z ichiga, fikrimizcha, quyidagilarni qamrab oladi: reklama agentliklari, marketing xizmati markazlari, doimiy yoki ko‘chib yuruvchi ko‘rgazmalar, axborot vositalari va elektron aloqa tizimlari va boshqalar.

[50] https://stat.uz/uploads/docs/yalpi_ichki_mahsulot_dekabr_uz.pdf

[51] https://stat.uz/uploads/docs/xizmatlar_uz_yanvar.pdf

[52]8https://stat.uz/uploads/docs/
MB 2019 uz.pdf

Fikrimizcha, xizmat ko‘rsatish sohasida axborot ta’minotini yanada rivojlantirish aholini xizmatlarga bo‘lgan to‘lov qobiliyatini istiqbollashtirishni asoslash, ushbu sohani o‘sish dinamikasini baholash, ko‘rsatiladigan xizmatlar sifati va samaradorligini yaxshilashga imkoniyat yaratadi.

Xizmat ko‘rsatish sohasida axborot ta’minotini ta’minlovchi muhim tashkiliy bo‘g’in bu reklama faoliyatidir. Uning ushbu soha uchun ahamiyati xizmatlar haqidagi ma’lumotlarni turli xil shakllarda iste’molchilar orasida tarqatishdan iborat, shu bilan bir qatorda reklama nafaqat axborot manbai, balki u xizmatlarga yangi ehtiyojlar va aholini to‘lov qobiliyatini rag’batlantiruvchi muhim iqtisodiy mexanizmdir. Hozirgi kunda xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarining hammasi ham o‘z reklama xizmatlarini tashkil etish imkoniyatiga ega emaslar, chunki ularning bu maqsadi uchun na moliyaviy na moddiy imkoniyatlari mavjud. Shuning uchun, fikrimizcha, viloyat miqyosida xizmat turlarini targ’ibot qiluvchi xizmat ko‘rsatish korxonalari va istyemolchilar o‘rtasida shartnomalar tuzuvchi, maxsus buyurtmalar bilan ishlovchi maxsus reklama agentliklarini tuzish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Axmedjanov A.R. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish. Diss. Iqtisodiyot fanlaridan PhD. – Samarqand: SamISI, 2021. 30-31-b.

2. Solow R We‘d Better Out // New York Revier of Books. 1987. July 12, - R. 36.

3. https://book24.ru/product/finansovaya-politika-v-sfere-innovatsiy-problemy-formirovaniya-i-realizatsii-mo-6297726/

XIZMATLAR SOHASINI TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING AHAMIYATI

Muxammadiyev Kamoliddin G`ulomiddinovich *SamISI mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada xizmatlar sohasini tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishning ahamiyati o`rni va bog`liqlik jihatlari ilmiy isbot qilib berilgan.

***Kalit so`zlar:*** xizmat ko`rsatish, texlogiya, raqobat, bozor, iste`mol, unumdorlik, samaradorlik, fan.

Аннотация: В данной статье научно обоснована важность совершенствования организационно-экономических механизмов сферы услуг и связанных с этим аспектов.

Ключевые слова: услуга, технология, конкуренция, рынок, потребление, производительность, эффективность, наука.

Abstract: This article scientifically substantiates the importance of improving the organizational and economic mechanisms of the service sector and related aspects.

Key words: service, technology, competition, market, consumption, productivity, efficiency, science.

Xizmat ko’rsatish sohasi mamlakat milliy iqtisodiyotida muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U mamlakat ijtimoiy-iktisodiy taraqqiyotida, xususan, ehtiyojlarini qondirishda,

aholining turmush darajasi va sifatini oshirishda, davlat byudjetini shakllantirishda munosib o'rin tutadi. Shu bilan bir qatorda, xizmat ko'rsatish sohasi ko'p tarmoqli va turli yo'nalishlarda faoliyat olib boruvchi sohadir. Ushbu soha milliy iqtisodiyotning boshqa sohalari bilan uzviy bog'langan bo'lib, ular bir-birining rivojlanishiga o'zaro ta'sir ko'rsatadi.

Xizmatlar sohasini rivojlantirishda raqamli iqtisodiyot muhim ahamiyat kasb etishini xorijiy mamlakatlar tajribasi ko'rsatmoqda. Raqamli iqtisodiyot bu - real borliqni to'ldiruvchi virtual muhit; raqamli texnologiyalarga asoslangan iqtisodiy ishlab chiqarish; internet texnologiyalariga asoslangan iqtisodiyot; yangi iqtisodiyot; veb-iqtisodiyot; axborotlarni qayta ishlash, saqlash uzatish borasidagi yangi usullar generatsiyasiga hamda raqamli компьyuter texnologiyalariga asoslangan iqtisodiyot; noldan boshlab yaratilishi lozim bo'lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyot emas, bu yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellarini yaratish va ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko'chirish deganidir.

Ilmiy adabiyotlarda iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilayotgan muammoni yechimi o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy yondoshuvlar asosida izlanilishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning tarixiy rivojlanish bosqichlaridan kelib chiqqan holda "mexanizm" tushunchasiga keltirilgan ta'riflarda uning mohiyatini talqin etishda turli xil yondoshuvlarni kuzatish mumkin. O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish, aholi bandligi va ijtimoiy-iqtisodiy farovonligini oshirishga qaratilgan siyosatda izchillik bilan amalga oshirilayotgan islohotlar va tub o'zgarishlardan ko'zlangan bosh maqsad – mamlakatdagi aholi bandligini, turmush darajasi va sifatini oshirishdan iborat. Bunday ustuvor vazifani hal etishda mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasining ham o'ziga xos o'rni bor. xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish va tashkiliy - iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish, birinchi navbatda, ushbu sohani bugungi holati va munosib rivojlanish tendentsiyalarini chuqur tahlil qilishni, ushbu sohada mavjud bo'lgan muammolarni aniqlashni va ularning yechimlarini izlab topishni, mamlakatning mavjud ichki resurs va imkoniyatlarni belgilashni, kelajakda mamlakatda zamonaviy talab asosida yangi xizmat turlarini aniqlashni va ulardan unumli foydalanishni taqozo etadi. Shu maqsadlardan kelib chiqib, tadqiqotimizda xizmat ko'rsatish sohasining holati, real sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarining miqdor va sifat o'zgarishini aks ettiruvchi raqamlar ilmiy tadqiqotlar asosida o'rganildi. Statistik ko'rsatgichlar tahlili asosida, asoslangan xulosalar chiqarish muhimdir. Ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki 2021 yil boshiga kelib O'zbekiston Respublikasi bo'yicha jami 80345,0 mlrd so'mlik xizmat ko'rsatilgan. Shundan qishloq joylarida jami 11758,1 mlrd so'mlik xizmat ko'rsatish hajmini tashkil etib respublikaga taqqoslaganda 14,6 foizini tashkil etgan. Bu ko'rsatgich qishloq joylarida xizmat ko'rsatish tarmoqlarining hajmi juda past ekanligini bildiradi.

Ma'lumotlarini tahlilidan ko'rish mumkinki, Respublika ko'rsatgichiga taqqoslaganda qishloq joylaridagi eng yuqori ulush avtotransport xizmatlari (31,6 foiz) shaxsiy xizmatlar (29,4 foiz) texnikalar va kompyuter ta'mirlar xizmatlari (22,9 foiz)ni tashkil qiladi. Kelajakda mamlaktimizda asosan qishloq joylarida xizmat ko'rsatish tarmoqlarini rivojlantirmoqchi bo'lsak, aynan transport va axborot aloqa xizmat ko'rsatish tarmoqlarini rivojlantirmasdan bunga erishib bo'lmaydi. Sababi transport va axborot aloqa xizmatlari aynan barcha xizmat ko'rsatish sohalarini xususan raqamli iqtisodiyotni va innovatsion tizimni takomillashtiruvchi va bog'lovchi muhim infratuzilma tarmog'i hisoblanadi.

Bu borada respublikamizda ham zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini

rivojlantirish, elektron davlat xizmatlarini ko’rsatishning yaxlit tizimini yaratish, davlat organlarining aholi bilan muloqot qilishining yangi mexanizmlarini joriy etish yuzasidan katta ishlar olib borilyapti. Shu maqsadni amalga oshirish borasida Prezidentimizning 2018 yil 19 fevraldagi "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida"gi farmoni ijrosini ta’minlash, shuningdek, mamlakatda raqamli iqtisodiyotni, zamonaviy axborot texnologiyalarini tadbiq etishni rivojlantirish, axborot xavfsizligini ta’minlashni ko’zda tutuvchi hujjat qabul qilindi. Iqtisodiy islohotlarning izchil davomi sifatida “O’zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodni rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3832 qarori hamda Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 31 avgustda raqamli iqtisodiyotning maqsad va vazifalarini belgilab beradigan “O’zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni joriy qilish va yanada rivojlantirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” qarori qabul qilindi . Ushbu qaror va farmonlarning ijrosi bo’yicha quyidagilar raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish bo’yicha eng muhim vazifalar deb ko’rsatilgan:

-investitsiya va tadbirkorlikni diversifikatsiya qilish uchun kripto-aktivlar aylanmasi sohasidagi faoliyatni, jumladan, mayining, smart kontrakt, konsalting, emissiya, ayriboshlash, saqlash, taqsimlash, boshqarish, sug’urtalash, kraud-funding (jamoaviy moliyalashtirish), shuningdek, blokcheyn texnologiyalarni joriy etish va rivojlantirish;

-blokcheyn texnologiyalarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanish sohasida amaliy ish ko’nikmalariga ega bo’lgan malakali kadrlarni tayyorlash;

-raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish uchun innovatsion g’oyalar, texnologiyalar va ishlanmalarni joriy etish sohasida davlat organlari va tadbirkorlik sub’ektlarining yaqin hamkorligini ta’minlash;

-kriptoaktivlar bo’yicha faoliyat va blokcheyn texnologiyalari sohasida halqaro va horijiy tashkilotlar bilan hamkorlikni har tomonlama rivojlantirish va ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko’rsatadigan yuqori malakali horijlik mutaxassislarni jalb qilish;

-xorij tajribasini hisobga olgan holda blokcheyn texnologiyalarini joriy etish uchun huquqiy bazani yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –Toshkent: O’zbekiston, 2023.

2.Sh.M.Mirziyoev., Yangi O’zbekiston Strategiyasi. – T.: “Ozbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 bet.

3.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 22 yanvardagi “2017-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasini “Faol tadbirkorlik, innovatsion g’oyalar va texnologiyalarni qo’llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to’g’risida”gi PF–5308-sonli Farmoni. – Toshkent, 2018 y.

4.O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 28 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // “Xalq so’zi” gazetasi 2020 yil 30 yanvarь.

5.M.Q.Pardaev, X.X.Abduraxmanov, M.A.Mahkamova va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotning nazariy va amaliy masalalari. Monografiya. – T: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2021. – 172 bet. – 10,75 b.t.

6.Jo’raev T.T. Iqtisodiyot nazariyasi. O’quv qo’llanma. T: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2017. – 688 bet.

THE ROLE OF THE CAPACITY OF SERVICE PERSONNEL IN THE ORGANIZATION OF THE QUALITY SERVICE PROCESS IN HOTEL ENTERPRISES

Rakhmonova Nigina Anvarovna
Tashkent State University of Economics
Doctoral student of "Tourism and service" department
rakhmonovan1997@gmail.com

Annotation: In this article, the impact of the capacity, knowledge and skills of hotel service employees on improving the quality of service in hotels and the experience of having a high level of service by improving the qualifications of employees in the enterprise are studied. In addition, solutions to existing problems in training and retraining of employees are offered.

Key words: hotel services, quality of service, personnel potential, customer satisfaction.

Anotatsiya: Ushbu maqolada mehmonxonalarda servis sifatini oshirishda mehmonxonada xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning salohiyati, bilim va ko'nikmasining ta'siri va korxonada xodimlar malakasini oshirish orqali yuqori darajadagi servisga ega bo'lish tajribasi o'rganilgan. Bundan tashqari xodimlarni tayyorlash va qayta tayyorlashda mavjud muammolarga yechimlar taklif qilingan.

Kalit so'zlar: mehmonxona xizmatlari, servis sifati, kadrlar salohiyati, iste'molchilar mamnuniyati.

Аннотация: В данной статье изучено влияние потенциала, знаний и навыков работников гостиничной службы на повышение качества обслуживания в гостиницах и опыт наличия высокого уровня обслуживания за счет повышения квалификации работников на предприятии. Кроме того, предлагаются решения существующих проблем в обучении и переподготовке сотрудников.

Ключевые слова: гостиничные услуги, качество обслуживания, кадровый потенциал, удовлетворенность потребителей.

Introduction

The reason why the assessment of the quality of services is more complicated than the assessment of the quality of products is its internal nature (such as the inseparability of service and consumption, uneven distribution of demand in the process of service provision, non-preservability and immateriality).[53]

Similarly, quality measurement is understood from two different perspectives: firstly, objective, based on measurement characteristics, and secondly, from a subjective perspective, taking into the account customer satisfaction.[54]

Today, analyzing the state of the hotel industry we can see that researchers have studied the impact of service quality on customer satisfaction with the services provided.

Satisfaction with service quality creates positive feelings about the brand, which increases the likelihood of repurchasing the same brand. Dissatisfaction with the quality of

- [53] Atilla Akbaba. (2006). Measuring service quality in the hotel industry: A study in a business hotel in Turkey. International Journal of Hospitality Management. Volume 25, Issue 2, June 2006, Pages 170-192
- [54] Núnez-Serrano, J. A., Turri ~ on, J., & Vel azquez, F. J. (2014). Are stars a good indicator
- of hotel quality? Assymetric information and regulatory heterogeneity in Spain.Tourism Management, 42, 77e87

service creates negative impressions about the brand and, in turn, reduces the probability of repurchasing this brand.[55]

Research methodology

Methods such as observation, systematic, comparative analysis and expert evaluation were used during the research work. In order to determine the potential of employees in hotel facilities and to determine the factors affecting the choice of customers, by organizing interviews, the demands and offers of both sides were analyzed, and ways to achieve efficiency through high-quality service in hotels were determined.

Analysis and results

At a time when service in hotel enterprises is rapidly developing, many factors influence the choice of customers in the creation of quality service in competitive conditions: the availability of comfortable conditions for the guest; employees; the location of the hotel enterprise; service quality; the year the hotel enterprise was founded; service price; by organizations on the basis of cooperation on the basis of agreements with various hotel enterprises; booking tickets to entertainment centers; Customer opinions about the hotel in advertisements, hotel websites, booking platforms are also a decisive factor in hotel selection.

That's why the task of ensuring revenue and its growth starts with employees who are responsible for being customer-focused.[56]

Therefore, the fact that employees who provide quality services in hotel enterprises have sufficient knowledge and skills in this field automatically improves the quality of work, and the root of the problems lies in the potential of personnel.

Due to the fact that the training of personnel in the hotel sector is one of the important tasks, and finding a solution to the problems in the process is one of the urgent problems, world scientists have been conducting many researches on this topic.

The current global problems in the hotel industry are caused by two groups of factors: global - which cannot be solved in the case of a single hotel, and local, widespread, but which oppose the systematic policy of hotel management.[57]

In order to be a competitive staff in a hotel enterprise, employees should be aware of the existing standards in the service, develop the ability to communicate with the client, be hardworking, pay attention to increasing personal potential, and of course invest in improving knowledge and skills (Fig. 1).

- [55] Pizam, V. Shapoval, and T. Ellis, “Customer satisfaction and its measurement in hospitality enterprises: a A revisit and update,” Int. J. Contemp. Hosp. Manag., vol. 28, no. 1, pp. 2–35, 2016, doi: 10.1108/IJCHM-04-2015-0167.
- [56] Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. Маркетинг Гостеприимство Туризм: учебник. –М.: «Юнити-Дана», 2002. Стр-52
- [57] П.П. Чуваткин, С.А. Горбатов “Управление персоналом гостиничных предприятий”: учебник для среднего профессионального образования / Москва : Издательство Юрайт, 2020. 185-198-193-стр.

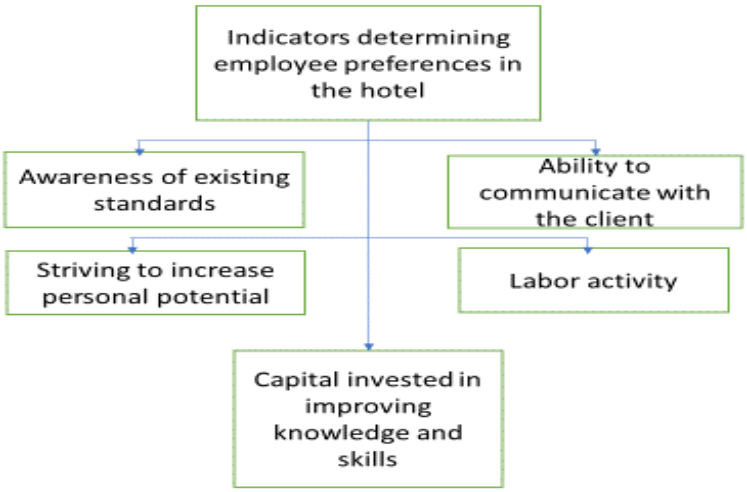

1-figure. Indicators determining employee perferences in the hotel [58]

The gap between theory and practice in the training of employees in the hotel industry Christou E. proved in his research that Greek Tourism graduates have problems in applying their knowledge in practice, 20 years later, Staton-Reynolds "Hospitality" A study titled "A Comparison of Skills Considered Critical to Success as an Entry-Level Manager in the Hospitality Industry" examined whether there is still a gap between practice and theory, and when practice calls for an emphasis on emotional intelligence, education in the hospitality industry and found out that in educational institutions, the attention of personnel is being focused on technical skills. Scientists such as Tsai, F. C., Goh, B. K., Huffman, L., & Wu, C. K. have proven in their research that there are some shortcomings in the training program of hotel employees, and the importance of forming customer communication skills in employees for practice.

The next problems that arise in the process of organizing services in the hotel sector include:

- seasonality,
- lack of personnel,
- low position of employees of departments such as housekeeping and laundry in the labor market,
- sensitive issues that arise in working with customers.

If we study the factors that cause the lack of personnel, due to seasonality, the hotel enterprise needs additional labor in addition to its permanent employees during the season.

Conclusion

In addition, along with the problems listed above, there are some things that need to be done in the training of personnel and improving their qualifications. In the training of personnel in the hotel sector, it would be appropriate not only to focus on general subjects, but also to include courses that develop the ability to communicate with customers into the curriculum.

In a time when technology is advancing day by day, it is the demand of the time for employees to constantly improve their skills. Therefore, hotel enterprises should organize seminars and trainings of various types to improve the qualifications of their personnel, and if necessary, invest in the training of their employees.

[58] Author's development based on the results of the analysis

References:

1. Atilla Akbaba. (2006). Measuring service quality in the hotel industry: A study in a business hotel in Turkey. International Journal of Hospitality Management. Volume 25, Issue 2, June 2006, Pages 170-192
2. Núnez-Serrano, J. A., Turri ~ on, J., & Vel azquez, F. J. (2014). Are stars a good indicator
3. of hotel quality? Assymetric information and regulatory heterogeneity in Spain.Tourism Management, 42, 77e87
4. Pizam, V. Shapoval, and T. Ellis, “Customer satisfaction and its measurement in hospitality enterprises: a A revisit and update,” Int. J. Contemp. Hosp. Manag., vol. 28, no. 1, pp. 2–35, 2016, doi: 10.1108/IJCHM-04-2015-0167.
5. Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. Маркетинг Гостеприимство Туризм: учебник. –М.: «Юнити-Дана», 2002. Стр-52
6. П.П. Чуваткин, С.А. Горбатов “Управление персоналом гостиничных предприятий”: учебник для среднего профессионального образования / Москва : Издательство Юрайт, 2020. 185-198-193-стр.

SAMARQAND VILOYATIDA OVQATLANISH XIZMATLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING SWOT TAHLILI

Z.I.Ravshanov
SamISI – mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Hozirgi kunda Respublikamizda servis xizmatini tashkil etuvchi ovqatlanish xizmatlari ko‘ratuvchi korxonlar alohida ajralib turadi. Muallif maqolada Samarqand viloyatida ovqatlanish xizmatlari bozorini rivojlantirishning SWOT tahlilini bayon etgan .

Kalit so‘zlar: xizmat, ovqatlanish xizmatlari, iqtisodiy, swot, tiklanish, taraqqiyot jamg‘arma , mehnat, xarajat, moliya .

Samarqand viloyatida ovqatlanish xizmatlarini rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 22 sentyabrdagi «Xizmatlar sohasini yanada rivojlantirish va Samarqand viloyatining xizmatlar salohiyatini oshirish maqsadida o‘tkaziladigan tadbirlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida» Qarori qabul qilinib bu yo‘nalishda yangi imkoniyatlarni ochib beradi.

Hujjatga ko‘ra, tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi Samarqand viloyatini ovqatlanish xizmatlari jamg‘armasiga 30 million dollar miqdorida kredit ajratadi. U 5 yillik muddatga, shu jumladan 2 yillik imtiyozli davrga, yillik 3 foiz stavkada beriladi.

Kreditdan maqsadli va samarali foydalanish uchun mas’ul ijroiya organi Samarqand viloyati hokimligi hisoblanadi. Kreditni to‘lash va unga xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq xarajatlar Samarqand viloyati mahalliy byudjetining qo‘shimcha manbalari, shuningdek, qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan qoplanadi.

Darhaqiqat, bularni barchasi Samarqand viloyati ovqatlanish xizmatlari bozorini rivojlantirishning yangi iqtisodiy imkoniyatlarini vujudga keltiradi.

2.2.3-jadval

Samarqand viloyatida ovqatlanish xizmatlari bozorini rivojlantirishning SWOT tahlili

Kuchli tomonlar:	**Zaif tomonlar:**
1. Respublikada, jumladan, Samarqand viloyatida ovqatlanish xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha me’yoriy-huquqiy hujjatlarning yaratilganligi va shu asosda iqtisodiy imkoniyatlarning mavjudligi. 2. Ovqatlanish xizmatlari bozorida xizmat ko‘rsatuvchi subyektlarning yuqori sifatli va raqobatbardosh xizmatni amalga oshirish imkoniyatiga ega ekanligi. 3. Iste’molchilarga (mijozlarga) o‘z vaqtida va qulay xizmat ko‘rsatish uchun barcha qulayliklarning yaratilganligi. 4. Ovqatlanish xizmatlarini rivojlantirish davlat dasturiga kiritilganligi va davlat tomonidan uni taraqqiy ettirish uchun barcha qulayliklar va shart-sharoitlar yaratilganligi. 5. Ovqatlanish xizmatlarini rivojlantirish uchun qulay ichki va tashqi investisiya muhitining yaratilganligi. 6. Ovqatlanish xizmatlari bozorida xizmatlarni taklif qiluvchi turli raqobatchilarning mavjudligi.	1. Ovqatlanish xizmatlari ko‘rsatuvchi subyektlarning va xizmatlar infratuzilma obyektalarining zamonaviy talab darajasida emasligi. 1. 2. Ovqatlanish xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha alohida qonunning mavjud emasligi. 2. 3. Ovqatlanish xizmatlarida narxlarning mijoz ehtiyojlarini qanoatlantirmasligi. 3. 4. Ovqatlanish xizmatlarida xizmat ko‘rsatishning raqamlashtiril-maganligi va uni rivojlantirish uchun moddiy texnika bazasining yetarli emasligi. 4. 5. Ovqatlanish xizmatlarini rivojlantirish uchun moliyaviy mablag‘larning yetishmasligi. 5. 6. Ovqatlanish xizmatlarida yuqori sifatli xizmat ko‘rsatish uchun malakali kadrlarning yetishmasligi.
Imkoniyatlar:	**Tahdidlar:**
1. Ovqatlanish xizmatlari sohasining strategik soha ekanligi va bu bo‘yicha viloyatda juda katta ovqatlanish xizmatlari mahsulot rezervlarining mavjudligi. 2. Davlat tomonidan Ovqatlanish xizmatlari va sohada xizmat ko‘rsatishni rivojlantirish bo‘yicha juda katta e’tiborning mavjudligi.	1. 1.Tadbirkorlar va investorlar uchun ovqatlanish xizmatlari ko‘rsatishdan keladigan zarar xavfining yuqoriligi. 2. 2. Ovqatlanish xizmatlari bozorida talab va taklif hamda raqobat muhitining chuqur o‘rganilmaganligi.

3. Investorlarning ovqatlanish xizmatlari infratuzilmani rivojlantirish uchun katta investisiyalar kiritish istagining mavjudligi. 4. Ekoturizm obyektlarga sayohat qiluvchi turistlar sonining ko‘pligi. 5. Ovqatlanish xizmatlari ko‘rsatish sifatini oshirishga imkoniyat yaratuvchi raqamlashtirish uchun barcha shart-sharoitning mavjudligi.	3. 3.Sifatsiz ko‘rsatilgan xizmatlar uchun qonunda ko‘zda tutilgan javobgarlik va ma’suliyatning belgilanmaganligi. 4. 4 Ovqatlanish xizmatlari uchun narxlarning o‘zgaruvchanligi va turistlar xavfsizligining to‘liq kafolatlanmaganligi. 5. 5.Respublika hududlarida ovqatlanish xizmatlari bozorining turli darajada rivojlanganligi va turistlar ehtiyojining hamda sonining turli darajadaligi.

Tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatadiki ovqatlanish korxonalarida xizmatlarni amalga oshirishda korxonalarining Samarqand viloyatida ovqatlanish xizmatlari bozorini rivojlantirishning SWOT tahlili, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlardan samarali foydalanishning asoslangan qator tashkiliy-iqtisodiy omillarni tadqiq etishning yangi imkoniyatlarini ochib beradi. Natijada bu omillarni natijaviy ta’sirini aniq namoyon etishda ularni bevosita va bilvosita ta’sir etuvchi omillarga ajratish imkoniyati vujudga keladi .

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Ш.М.Мирзиёев «Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”.Тўлдирилган иккинчи нашри.-Тошкент:”O`zbekiston” нашриёти, 2022.-159-c.

2.Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг назарий ва методологик муаммолари: Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Тошкент: З.Ўз.Р. БМА., 2006. - 16 б., Ўзбекистон Республикаси умумий овқатланиш маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш қоидалари. Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 13 февралдаги 75-сон Қарори.

4.Адукаримов Б.А. Ички савдо иқтисодиёти. Дарслик, II қисм Т.: «Фан ва технология». 2008.- 138-200 б.

5.Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Учинчи жилд. 2007. 123-бет.

6.Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Тўртинчи жилд. 2007. 286-бет.

OVQATLANISH XIZMATLARI SOHASINING INSTITUTSIONAL TIZIMI

Z.I.Ravshanov
SamISI – mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Hozirgi kunda Respublikamizda faoliyat yuritayotgan xizmat ko‘rsatish sohalari ichida, aholiga barcha qulayliklarga ega bo‘lgan servis xizmatini tashkil etuvchi ovqatlanish xizmatlari ko‘ratuvchi korxonlar alohida ajralib turadi. Shu nuqtai-nazardan kelib chiqib muallif maqolada ovqatlanish xizmatlari sohasining institutsional tizimini bayon etgan .

Kalit so‘zlar: xizmat, ovqatlanish xizmatlari, iqtisodiy, umumiy ovqatlanish, institutsional, mehnat, qonun .

Hozirgi kunda Respublikamizda faoliyat yuritayotgan xizmat ko‘rsatish sohalari ichida, aholiga barcha qulayliklarga ega bo‘lgan servis xizmatini tashkil etuvchi ovqatlanish xizmatlari ko‘ratuvchi korxonlar alohida ajralib turadi. Bugungi kunda, Respublika iqtisodiyotining asosiy tarkibi hisoblangan ichki savdo aylanmasi daromadining bir qismi shu soha hissasiga to‘g‘ri keladi. Ayniqsa, keyingi yillarda mazkur xizmat ko‘rsatish sohasi faoliyatidagi iqtisodiy ko‘rsatkichlar sur’atining o‘sishi kuzatilmoqda.

Respublikamiz hududida ovqatlanish xizmatlari ko‘rsatuvchi korxonalardan – restoran, oshxona, kafe va barlar faoliyat olibbormoqda. Ularning soni ko‘payib, raqobat bozori shakllanmoqda. Hyech kimga sir emaski, mustaqillik davrida barpo etilgan ovqatlanish korxonalari, o‘zining shinam va ko‘rkamligi, zamonaviy texnik-texnologik jihozlar va asbob-uskunalar bilan ta’minlanganligi, qurilish va gigiyena qoidalari talablariga javob berishi hamda aholiga servis xizmati ko‘rsatish darajasi bilan standart me’èrlariga javob beradi.

Tadqiqot obyekti hisoblangan Samarqand viloyatida ovqatlanish xizmatlari bozorini rivojlantirish bo‘yicha marketing tadqiqotlari o‘tkazilib, uning kuchli, zaif tomonlari, ovqatlanish xizmatlari bozorini rivojlantirish imkoniyatlari va tahdidlar SWOT tahlili usuli asosida aniqlandi 2.2.3-jadvalga qarang.

Ovqatlanish korxonalari xizmatlarining asosiy xususiyatlaridan biri, bu - barcha sotilayotgan mahsulotlar va xizmatlar uchun bir vaqtda haq to‘lanishi yoki olinishidadir. Ya’ni, ovqatlanish xizmatlari korxonalarining barcha fazalarida bajaradigan xizmatlari bir vaqtda sotiladi. Ovqatlanish korxonalarida xizmatlar hajmi ovqatlanish korxonalarida xizmatlarning chakana tovar aylanmasi tarkibiga kiradi. Chunki ovqatlanish korxonalarida xizmatlar uning mahsulotlariga qo‘shib sotiladi. Shuning uchun ham ovqatlanish korxonalarida xizmatlar bozori holatiga baho berishdagi asosiy ko‘rsatkichlar - bu ovqatlanish korxonalarida xizmatlarning chakana tovar aylanmasi va xizmatlari hajmi hisoblanadi.

Ovqatlanish xizmatlarining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tartiblashtiruvchi me’yoriy-huquqiy institutlar tizimi tuzilmasining milliy darajasiga oid qonunlar, me’yoriy-huquqiy xujjatlar quyidagilardan iborat:

– O‘zbekiston Respublikasining konstitusiyasi. Xususan, ushbu me’yoriy hujjatda har bir inson va fuqaroning huquq va erkinliklari belgilab berilgan bo‘lib, jumladan, unda respublika hududida bir joydan ikkinchi joyga ko‘chish, O‘zbekiston Respublikasiga kelish va undan chiqib ketish (O‘zbekiston Respublikasining konstitusiyasi VII-bob, 28-modda), barcha fuqarolar dam olishi (IX-bob, 38-modda), har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanishi

(IX-bob, 40-modda), madaniyat yutuqlaridan foydalanish kabi huquqlari kafolatlangan (IX-bob, 42-modda)[59];

– O‘zbekiston Respublikasining qonunlari. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Iste’molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi (1996y.), “Turizm to‘g‘risida”gi (2022y.), “Mahsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirish to‘g‘risida”gi (1993y), “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasi davlat chegarasi to‘g‘risida”gi (1999y.), “Alohida faoliyat turlarini lisenziyalashtirish to‘g‘risida”gi (2000y.) qonunlari;

– O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari;

– O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari;

– “O‘zbekturizm” MKning buyruqlari va farmoyishlari;

– Boshqa vazirlik va idoralarning huquqiy hujjatlari.

Shu bilan bir qatorda, mamlakatimizda ovqatlanish xizmatlari sohasining huquqiy ta’minotini takomillashtirish borasida bir qator masalalar o‘z yechimlarini kutmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining amaldagi “ Mulkchilik munosabatlari ” to‘g‘risidagi Qonuniga zamonaviy ovqatlanish xizmatlari munosabatlar nuqtai nazaridan kelib chiqib, o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar kiritish maqsadga muvofiqdir.

Mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasini yanada jadal rivojlantirish zaruriyatidan kelib chiqib keyingi besh yil davomida ibratomuz ahamiyatga molik ayniqsa, sohada ovqatlanish xizmatlari muammosini hal etishga qaratilgan huquqiy-me’yoriy tamoyillar ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Ш.М.Мирзиёев «Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”.Тўлдирилган иккинчи нашри.-Тошкент:”O`zbekiston” нашриёти, 2022.-159-с.

2.Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг назарий ва методологик муаммолари: Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Тошкент: З.Ўз.Р. БМА., 2006. - 16 б., Ўзбекистон Республикаси умумий овқатланиш маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш қоидалари. Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 13 февралдаги 75-сон Қарори.

4.Адукаримов Б.А. Ички савдо иқтисодиёти. Дарслик, II қисм Т.: «Фан ва технология». 2008.- 138-200 б.

5.Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Учинчи жилд. 2007. 123-бет.

6.Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Тўртинчи жилд. 2007. 286-бет.

[59]Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёт-матбаа уйи 2014й.

XALQARO BUXGALTERIYA STANDARTLARI

Chernova Tatyana Alekseevna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
"O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasi o'qituvchisi
chernovatatiyana@sies.uz

Hikmatova Ruxshona Alisher qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Hikmatovar317@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada buxgalteriya sohasidagi standartlar va ularning paydo bo'lishi, butunjahon buxgalteriya standartlarining ahamiyati, xalqaro darajada kirib kelgan qonun-qoidalar, shuning bilan birgalikda xalqaro buxgalteriya standartlari dunyo miqyosidagi iqtisodiy axbarotlarni yaxlit va shaffof yo'sinda takomillashtirishning asosiy vositaligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Xalqaro buxgalteriya standartlari, moliyaviy hisobot standartlari, tushumlar hisobi, investor, aksiyadorlik jamiyati, konsolidatsiyalangan, moliyaviy aktivlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются стандарты в области бухгалтерского учета и их возникновение, значение мировых стандартов бухгалтерского учета, законы и правила, проникшие на международном уровне, а также международные стандарты бухгалтерского учета, которые являются основным инструментом целостного и прозрачного совершенствования мировой экономической информации.

Ключевые слова: Международные стандарты бухгалтерского учета, стандарты финансовой отчетности, учет поступлений, инвестор, акционерное общество, консолидированные, финансовые активы.

Abstract: This article discusses standards in the field of accounting and their emergence, the significance of global accounting standards, existing laws and regulations at the international level, as well as international accounting standards, which are the main means of comprehensive and transparent improvement of economic information on a global scale.

Keywords: International accounting standards, financial reporting standards, revenue accounting, investor, joint stock company, consolidated, financial assets.

Xalqaro buxgalteriya standartlari (XBS) – buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarni tayyorlash, taqdim etish bo'yicha xalqaro miqyosda qabul qilingan qoidalar, printsiplar va tavsiyalar to'plami. Ular turli mamlakatlar tashkilotlari tomonidan moliyaviy ma'lumotlarni bir xil uslubda tushunish, solishtirish va tahlil qilish uchun ishlab chiqilgan. XBS moliyaviy hisobotlarning aniqligi, shaffofligi va xalqaro darajada qabul qilinishi uchun asosiy hujjat hisoblanadi**.**

Xalqaro buxgalteriya standartlarining rivojlanishi 1973-yilda rasman Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Qo'mitasining tuzilishi bilan boshlangan. Bu qo'mita 9ta davlatdagi professional buxgalteriya bo'limlarini o'z ichiga olgan. (Avstraliya, Kanada, Fransiya, Yaponiya, Meksika, Yangi Zelandiya, Birlashgan Qirollik, Irlandiya**,** Qo'shma Shtatlar Va Germaniya) Uning maqsadi dunyo bo'ylab barcha mamlakatlar foydalanishi uchun mos bo'lgan xususiy sektorlar uchun buxgalteriya standartlarini yaratish edi. 2005 yilgacha, Xalqaro Buxgalteriya Standartlari quyidagi yo'llarda ta'sirli bo'lgan. Bu standartlar milliy standartlari yo'q bo'lgan

davlatlarning foydalanishi uchun qabul qilingan. Masalan, Papua Yangi Gvineya va Indoneziya. Boshqa holatlarda, ular milliy standartlarni rivojlantirish uchun foydalanilgan.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) - buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari majmui bo‘lib, ular moliyaviy hisobotlarda qanday aniq turdagi operatsiyalar va boshqa hodisalarni aks ettirish kerakligini belgilaydi. IFRS Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi tomonidan nashr etiladi. IFRS - buxgalterlar buxgalteriya hisobini yuritishlari va moliyaviy hisobotlarni tayyorlashlari shart bo‘lgan tartibdir. Har bir ishbilarmonlik muhiti, har bir mamlakat amalga oshirilgan operatsiyalar va moliyaviy hisobotlarni tayyorlash bo‘yicha o‘z nuqtai nazariga ega bo‘lishi mumkin. IFRS moliyaviy hisobotlar haqida umumiy tushunchaga ega bo‘lish uchun konsolidatsiyalangan va yaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasi jahon iqtisodiyotining jadal rivojlanayotgan qismi sifatida xorijiy investorlar uchun tushunarli bo‘lgan yuqori sifatli moliyaviy hisobotlarga muhtoj. O‘zbekistonda Buxgalteriya Hisobi Milliy Standartlari (BHMS) amal qiladi, ammo BHMSga muvofiq tuzilgan moliyaviy hisobotlar ba'zi jihatlari bo‘yicha chet ellik foydalanuvchilar uchun tushunarsiz bo‘lib qoldi. Bunday holatlarning oldini olish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori (2020-yil 24-fevraldagi 4611-son) qabul qilingan bo‘lib, unga muvofiq 2021-yildan boshlab aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug‘urta tashkilotlari va yirik soliq to‘lovchilar toifasiga kiruvchi yuridik shaxslar buxgalteriya hisobini tashkil etadilar va 2021 yil yakuni bo‘yicha BHMSga muvofiq moliyaviy hisobot taqdim etadilar.

Xalqaro buxgalteriya standartlarining ahamiyati.

XBS moliyaviy hisobotlarning bir xilligi va aniqligini ta’minlash orqali turli mamlakatlar kompaniyalariga quyidagi afzalliklarni beradi:

1. Shaffoflikni oshirish: Investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlarga ishonchli va aniq moliyaviy ma’lumotlarni taqdim etadi.
2. Solishtirish imkoniyati: Turli davlat kompaniyalarining moliyaviy hisobotlarini solishtirishni osonlashtiradi.
3. Kapital jalb qilishni yengillashtirish: Xalqaro investitsiyalar va kredit olish jarayonlarini tezlashtiradi.
4. Moliyaviy hisobot sifatini oshirish: Yaxshi boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun asos yaratadi.

XBSni Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi (IASB – International Accounting Standards Board) ishlab chiqadi va e'lon qiladi. Bu kengash Londonda joylashgan bo‘lib, 2001 yilda tashkil topgan. IASB XBSni ishlab chiqishda turli davlatlarning moliyaviy, iqtisodiy va huquqiy xususiyatlarini inobatga oladi. XBS asosan ikkita asosiy qismdan iborat:

1. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS – International Financial Reporting Standards): Yangi qoidalar va standartlar shu nom ostida e'lon qilinadi.
2. Xalqaro buxgalteriya standartlari (IAS – International Accounting Standards): 2001 yilgacha ishlab chiqilgan standartlar shu nom bilan tanilgan.

Bundan tashqari, XBS tarkibiga tushuntirishlar, qo‘llanma va uslubiy tavsiyalar kiradi, ular moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda tashkilotlarga yordam beradi.

Asosiy standartlar va ularning mohiyati.

Quyida XBSning ba’zi muhim standartlari keltiriladi:

1. IAS 1 – Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish: Moliyaviy hisobotning mazmuni va formati haqida umumiy talablarni belgilaydi.
2. IAS 16 – Asosiy vositalar: Asosiy vositalarning baholanishi, amortizatsiyasi va hisobdan chiqarilishi bo‘yicha qoidalarni belgilaydi.
3. IFRS 9 – Moliyaviy asboblar: Moliyaviy aktivlar va majburiyatlarni aniqlash, tasniflash va baholash tartibini o‘z ichiga oladi.
4. IFRS 15 – Tushumlar hisobi: Tushumlarni tan olish va hisoblash bo‘yicha umumiy qoidalarni belgilaydi.
XBSga o‘tish jarayoni.
XBSga o‘tish bir qancha bosqichlarni o‘z ichiga oladi:
1. Buxgalteriya siyosatini moslashtirish: Milliy buxgalteriya standartlarini XBS talablariga moslashtirish.
2. Xodimlarni tayyorlash: Buxgalterlar va moliyaviy mutaxassislarni XBS bo‘yicha o‘qitish va malakasini oshirish.
3. Axborot texnologiyalarini moslashtirish: Hisobotlarni avtomatlashtirilgan tarzda tayyorlash uchun dasturiy ta’minotni moslashtirish.
4. Moliyaviy ma’lumotlarni qayta ko‘rib chiqish: Oldingi moliyaviy hisobotlarni XBS talablariga moslashtirish.

Xalqaro tajribada XBSning ahamiyati.

Dunyodagi ko‘plab mamlakatlar, jumladan, Yevropa Ittifoqi davlatlari, Avstraliya, Janubiy Koreya, Rossiya va boshqalar, XBSni o‘z milliy standartlariga kiritgan yoki to‘liq o‘tgan. XBSga rioya qilish xalqaro bozorlarda ishtirok etayotgan tashkilotlar uchun muhim ahamiyatga ega.Xalqaro buxgalteriya standartlari global iqtisodiyotda moliyaviy ma’lumotlarni aniq va shaffof tarzda boshqarishning asosiy vositasi hisoblanadi. Ushbu standartlarning qo‘llanilishi tashkilotlarga xalqaro bozorda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkonini beradi va manfaatdor tomonlarning ishonchini oshiradi. XBSga o‘tish esa milliy iqtisodiyot uchun zamonaviy va samarali buxgalteriya tizimini shakllantirishda muhim qadam hisoblanadi.

Xulosa

Xalqaro buxgalteriya standartlari zamonaviy biznes va iqtisodiy globalizatsiya sharoitida kompaniyalar uchun zaruriy vosita hisoblanadi. XBS kompaniyalarning raqobatdoshligini oshirganligi, va ularni xalqaro maydonga chiqishga tayyorlaganligi, hisobotlar kompaniyalarning moliyaviy holatini aniq aks ettirganligi bois bugungi kunda O‘zbekiston hamda butun dunyo rivojlanayotgan davlatlar bo‘ylab XBS muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 30Accounting theory 7 th edition Iayne Codfrey, Allan Hodcson, Ann Taka, Jane Hamilton, Scott Holmes,74-79 b.
2. O.M.Kuljanov, I.I.Xusinov, S.A.Jumanazarov Buxgalteriya hisobi nazariyasi Toshkent Iqtisod-moliya 2018.
3. Xalqaro buxgalteriya va moliyaviy hisobot standartlari" - T.N. Abdullayeva, A.N. Shodiyev. (O‘zbekiston universitetlari uchun o‘quv qo‘llanma).

ЗЕЛЕНЫЕ ОБЛИГАЦИИ И УСТОЙЧИВОЕ ИНВЕСТИРОВАНИЕ: НОВЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ДЛЯ БУДУЩЕГО

Камилова Наргиза Абдукахоровна
Доцент кафедры «Экономическая теория»
Самаркандский институт экономики и сервиса

Аннотация: Устойчивое инвестирование охватывает более широкую концепцию, включая социальные и корпоративные аспекты, ориентированные на долгосрочную стабильность и ответственность перед обществом и природой. В статье рассматриваются ключевые принципы зеленого финансирования, анализируются тенденции и вызовы устойчивых инвестиций, а также перспективы развития этих финансовых инструментов в условиях глобальных изменений. Устойчивые инвестиции становятся важным фактором в переходе к экономике, ориентированной на устойчивое развитие, играют ключевую роль в обеспечении устойчивого будущего.

Ключевые слова: банк, облигации, финансовые инструменты, инвестиции, экологические проблемы.

Annotation: Sustainable investing encompasses a broader concept, including social and corporate aspects focused on long-term stability and responsibility towards society and the environment. This abstract discusses the key principles of green finance, analyzes the trends and challenges of sustainable investments, and examines the prospects for the development of these financial instruments in the context of global environmental and economic changes. Sustainable investments are becoming an important factor in the transition to an economy oriented towards sustainable development and play a key role in ensuring a sustainable future for future generations.

Keywords: Bank, bonds, financial instruments, investments, environmental issues.

В 2020 году Всемирный банк выпустил зеленые облигации на сумму 1 миллиард долларов США для поддержки проектов, связанных с устойчивой энергетикой и водоснабжением в развивающихся странах [1].

Устойчивые инвестиции, включая «зеленые» облигации и другие финансовые инструменты, играют ключевую роль в реализации глобальных целей устойчивого развития. Перспективы роста таких инвестиций открывают как экономические, так и экологические возможности для различных регионов и отраслей экономики.

Интерес к устойчивым инвестициям продолжает расти, особенно в развивающихся странах, обладающих высоким потенциалом для перехода к «зеленой» экономике. Европейский Союз принял «Зеленый пакт», который направлен на достижение углеродной нейтральности к 2050 году, что способствует развитию соответствующих финансовых инструментов [2].

Инвестиции, ориентированные на устойчивое развитие, способны уменьшить риски, связанные с климатическими изменениями, такие как физические угрозы, а также риски, возникающие в процессе перехода к низко углеродной экономике. Для инвесторов это открывает новые перспективы для долгосрочного укрепления и роста капитала.

Зеленые облигации и другие экологически устойчивые финансовые инструменты становятся ключевыми для решения глобальных экологических проблем, позволяя

финансировать развитие устойчивой инфраструктуры и технологий. Эти инструменты способствуют снижению выбросов углекислого газа, повышению качества жизни и сохранению экологического баланса. Устойчивое инвестирование, которое учитывает экологические, социальные и управленческие факторы (ESG), имеет потенциал трансформировать мировой финансовый рынок, делая его более ответственным и устойчивым [3].

Зеленые облигации и устойчивые финансовые инструменты становятся всё более значимыми в контексте современной финансовой системы, которая стремится к поддержанию устойчивого экономического роста и решению актуальных экологических проблем. Эти финансовые инструменты представляют собой механизмы привлечения капитала, предназначенные для финансирования проектов, ориентированных на защиту окружающей среды. К таким проектам можно отнести развитие возобновляемых источников энергии, такие как солнечные и ветряные электростанции, а также программы по снижению углеродных выбросов, устойчивое сельское хозяйство и охрану экосистем. В последние годы наблюдается значительный рост интереса к устойчивым инвестициям, включая зеленые облигации. Эти инструменты не только способствуют снижению экологических рисков, но и стимулируют инновации в области устойчивых технологий. Это также создает стимулы для компаний и правительств более ответственно подходить к вопросам экологии и устойчивого развития [4].

Будущее зеленых облигаций и устойчивых инвестиций обещает быть светлым, особенно в условиях современных экологических вызовов, таких как изменение климата, истощение ресурсов и загрязнение. Это подчеркивает необходимость перехода к более устойчивым экономическим моделям, где зеленые облигации играют важную роль. Они представляют собой долговые инструменты, средства от которых направляются исключительно на экологически чистые проекты. С увеличением осведомленности о социальных и экологических проблемах, инвесторы всё больше ценят не только прибыль, но и положительное влияние на общество и природу. Это стимулирует интерес к устойчивым инвестициям и создает новые возможности для финансирования. Важно, чтобы компании, правительство и инвесторы сотрудничали для поддержки и развития этого сектора.

Преимущества зеленых облигаций и устойчивого инвестирования:

- содействие устойчивому развитию — эти инвестиционные инструменты помогают финансировать проекты, которые решают важнейшие глобальные проблемы, такие как изменение климата, загрязнение окружающей среды и истощение природных ресурсов;

- долгосрочная прибыльность — проекты в сфере возобновляемых источников энергии и повышения энергоэффективности часто обеспечивают стабильный доход в долгосрочной перспективе, что делает их выгодными для инвесторов;

- укрепление репутации — компании и страны, выпускающие зеленые облигации, демонстрируют свою социальную ответственность и готовность поддерживать экологически чистые инициативы, что положительно влияет на их имидж;

- привлекательность для инвесторов — такие облигации и устойчивые инвестиции могут быть не только этическим выбором, но и выгодным экономически, особенно на фоне растущего спроса на «зеленые» активы.

Зеленые облигации и устойчивое инвестирование являются важными и перспективными финансовыми инструментами, которые играют ключевую роль в решении глобальных экологических и социальных проблем. Эти инструменты не только способствуют реализации экологически ориентированных проектов, но и обеспечивают стабильную прибыльность для инвесторов. В условиях увеличивающегося внимания к вопросам устойчивости и изменения климата такие решения становятся неотъемлемой частью формирования более устойчивой и экологически чистой экономики.

С развитием рынка зеленых облигаций и устойчивого инвестирования возрастает акцент на экологических, социальных и управленческих факторах, что способствует направлению капитала в проекты, которые приносят как экономическую, так и экологическую выгоду. Однако для достижения полной эффективности в этих областях требуется продолжение работы по стандартизации, совершенствованию законодательства и устранению барьеров для инвесторов [5].

Будущее финансовой системы невозможно без интеграции устойчивых подходов в традиционные экономические модели, при которых зеленые облигации вместе с устойчивыми инвестициями будут играть в этом процессе центральную роль. Эти инструменты не только способствуют улучшению глобальной экологической ситуации, но и открывают новые горизонты для инновационного развития, что делает их важной составляющей финансовых стратегий будущего.

ЛИТЕРАТУРА:

1. ICMA (International Capital Market Association). (2020). Green Bond Principles. https://www.icmagroup.org/green-social-and-sustainability-bonds

2. Sullivan, R. & Mackenzie, C. (2017). Sustainable Investing: Revolutions in Theory and Practice. Wiley.

3. United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). Financing Sustainable Development: The Role of Green Bonds. https://www.unep.org

4. Green Finance and Investment: Financing the Low-Carbon Economy (2017)

5. "Green Bonds: The Impact of Green Finance" by Thomas M. Tröster (2019).

РОЛЬ ЦВЕТА В МАРКЕТИНГЕ И ВЛИЯНИЕ ЭМОЦИЙ НА ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЙ ВЫБОР

Маматкулова Шоира Джалоловна
Кандидат экономических наук,
Доцент кафедры маркетинга,
Самаркандский институт экономики и сервиса
Эгамкулов Давлатбек Баходир ўғли
Магистр Самаркандского института экономики и сервиса

Аннотация: Наша статья посвящена исследованию роли цвета в маркетинговых коммуникациях и его влиянию на эмоции и поведение потребителей. Мы рассматриваем основные аспекты восприятия цвета, его психологическое воздействие и использование в создании брендов и рекламы. Отдельное внимание уделяется взаимосвязи между эмоциональным состоянием потребителя и его предпочтениями при выборе товаров и услуг. Приводятся примеры успешных маркетинговых стратегий, основанных на грамотном использовании цветовой палитры.

Ключевые слова: цвет в маркетинге, эмоции потребителей, психологическое воздействие цвета, выбор потребителя, маркетинговые коммуникации, брендинг, реклама, восприятие цвета.

Введение. Цвет играет важную роль в восприятии окружающего мира и активно используется в различных сферах, включая маркетинг. Психология цвета становится неотъемлемым инструментом при разработке брендов, создании рекламы и оформлении продуктов. Каждый цвет способен вызывать определённые ассоциации и эмоции, влияя на поведение и предпочтения потребителей.

Эмоции, в свою очередь, играют ключевую роль в принятии решений, особенно в условиях высокой конкуренции на рынке. Исследования показывают, что выбор потребителя часто основывается не только на рациональных аргументах, но и на эмоциональных реакциях, которые возникают под воздействием визуальных стимулов, таких как цвет.

В данной статье рассматриваются особенности использования цвета в маркетинговых стратегиях, его влияние на эмоциональное восприятие аудитории и роль в формировании предпочтений. Также анализируются успешные примеры применения цветовой палитры для усиления влияния на целевую аудиторию.

Основная часть. Цвет является одним из ключевых элементов визуальной коммуникации, который оказывает сильное влияние на восприятие бренда и рекламного сообщения. Психология цвета изучает, как различные оттенки вызывают определённые эмоции, ассоциации и поведенческие реакции. Например, красный цвет ассоциируется с энергией и страстью, а синий — с доверием и стабильностью. Эти свойства делают выбор цветовой палитры важным этапом при разработке брендинга и маркетинговых материалов.

Цвет способен выделять продукт на фоне конкурентов, привлекать внимание и формировать эмоциональную связь с потребителем. Исследования показывают, что более 90% первого впечатления о продукте зависит от его цвета. Таким образом, правильно подобранные цвета помогают не только привлечь внимание, но и создать

положительное восприятие бренда, что особенно важно в условиях высокой конкуренции.

Эмоции играют ключевую роль в принятии решений. Цвет, как один из основных визуальных стимулов, активно воздействует на эмоциональное состояние человека. Например, тёплые цвета (красный, оранжевый, жёлтый) стимулируют активность и возбуждение, тогда как холодные оттенки (синий, зелёный, фиолетовый) способствуют расслаблению и спокойствию.

На уровне подсознания потребитель воспринимает цвет как сигнал. Например, зелёный цвет часто ассоциируется с экологичностью, что усиливает доверие к продуктам, позиционируемым как экологически чистые. Красный цвет может вызывать чувство срочности, что делает его популярным в распродажах и акциях.

Примеры успешного применения цвета в маркетинге

1. Coca-Cola: Красный цвет, используемый в брендинге, ассоциируется с энергией, радостью и праздником. Это помогает компании вызывать у потребителей положительные эмоции и усиливать привязанность к бренду.

2. IKEA: Сочетание синего и жёлтого цветов подчёркивает надёжность и доступность. Синий цвет внушает доверие, а жёлтый добавляет теплоту и оптимизм.

3. Starbucks: Зелёный цвет бренда символизирует гармонию, экологичность и спокойствие. Он усиливает образ компании как приверженца устойчивого развития.

Эти примеры показывают, как грамотное использование цвета позволяет формировать позитивный образ бренда и усиливать лояльность потребителей.

Важно учитывать культурные различия в восприятии цвета. Например, белый цвет в западных странах символизирует чистоту и свежесть, тогда как в некоторых азиатских культурах он ассоциируется с трауром. Подобные различия делают адаптацию цветовых решений необходимой при выходе на международные рынки.

В эпоху цифровизации цвет остаётся важным инструментом, особенно в веб-дизайне и рекламе в социальных сетях. Цветовая палитра влияет на конверсию, время пребывания на сайте и даже на восприятие стоимости продукта. Например, кнопки призыва к действию (CTA) часто выделяют контрастными цветами, такими как оранжевый или красный, чтобы привлечь внимание.

Цвет является мощным инструментом маркетинговой коммуникации, способным значительно влиять на восприятие бренда и поведение потребителей. Основные выводы из проведённого анализа:

1. Цвет влияет на эмоции и подсознательные ассоциации, формируя первое впечатление о продукте и бренде.

2. Грамотный выбор цветовой палитры позволяет выделиться среди конкурентов и создать эмоциональную связь с аудиторией.

3. Учет культурных особенностей в восприятии цвета необходим для эффективного выхода на международные рынки.

4. В цифровой среде использование цвета влияет на пользовательский опыт и конверсию.

На основе вышеизложенного можно предложить следующие рекомендации для применения цвета в маркетинге:

1. Проводить исследования целевой аудитории для выявления её предпочтений в восприятии цвета.

2. Тестировать цветовые решения в рекламных материалах и интерфейсах для повышения их эффективности.

3. Использовать цветовую палитру для акцента на уникальных характеристиках бренда или продукта.

4. Адаптировать цветовые решения для разных культурных и географических рынков.

5. Обеспечивать соответствие цвета эмоциональному посылу и ценностям бренда.

Выводы и предложения. Цвет является мощным маркетинговым инструментом, способным привлекать внимание потребителей, вызывать ассоциации и эмоциональные реакции. Цветовое оформление влияет на восприятие бренда, продуктов и услуг, а также формирует общее впечатление о компании.

Эмоциональная составляющая выбора играет ключевую роль в процессе принятия решений. Цвета вызывают определённые эмоции и ассоциации, которые могут стимулировать покупку или, наоборот, снизить интерес к товару.

Каждый цвет несёт определённое значение: красный ассоциируется с энергией и страстью, синий — с доверием и стабильностью, зелёный — с природой и экологичностью. Компании активно используют эти ассоциации для построения имиджа бренда.

Восприятие цвета может варьироваться в зависимости от культурных и национальных особенностей, что требует от компаний учёта локальных предпочтений при разработке маркетинговых стратегий.

Удачно выбранные цвета упаковки и рекламы способны выделить продукт на полке, привлечь внимание к рекламному сообщению и увеличить вероятность покупки.

Предложения:

- Анализировать целевую аудиторию и её предпочтения, чтобы использовать цветовые решения, вызывающие положительные эмоции и ассоциации у этой группы потребителей.
- Проводить A/B тесты для проверки эффективности различных цветовых схем в рекламе, дизайне упаковки и интерфейсе сайта.
- При выходе на международные рынки адаптировать цветовые решения с учётом локальных культурных и этнических особенностей.
- Создавать маркетинговые стратегии, способные вызвать положительные эмоции у потребителей через гармоничное сочетание цветов и смысловых акцентов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Лушин, П. В. "Психология цвета в рекламе и дизайне." Москва, 2015.

2. Чаплик, С. "Маркетинговые коммуникации и роль визуального контента." Санкт-Петербург, 2018.

3. Arnold, M. B. "Emotion and Personality." Columbia University Press, 1960.

4. Kotler, P., Keller, K. "Marketing Management." Pearson Education, 2016.

5. Elliot, A. J., Maier, M. A. "Color and Psychological Functioning: A Review of Theoretical and Empirical Work." Psychological Bulletin, 2007.

6. Hynes, N. "Brand logo colour and consumer loyalty." Marketing Intelligence & Planning, 2009.

СТРАТЕГИИ БРЕНДА НА ВНУТРЕННЕМ И МЕЖДУНАРОДНОМ РЫНКЕ И ЭТАПЫ ПОСТРОЕНИЯ БРЕНДА ПРИ ВЫХОДЕ НА НОВЫЕ РЫНКИ

Маматкулова Шоира Джалоловна
Кандидат экономических наук,
Доцент кафедры маркетинга,
Самаркандский институт экономики и сервиса
Эгамкулов Давлатбек Баходир ўгли
Магистр Самаркандского института экономики и сервиса

Аннотация: Наша статья посвящена вопросам формирования и реализации стратегий бренда как на внутреннем, так и на международном рынке. В ней рассматриваются ключевые этапы построения бренда при выходе на новые рынки, включая анализ целевой аудитории, адаптацию маркетинговой стратегии, разработку уникального ценностного предложения и управление репутацией бренда. Особое внимание уделяется вызовам и возможностям, с которыми сталкиваются компании в процессе расширения географии своего присутствия, а также различиям в подходах к брендингу на локальном и глобальном уровнях.

Ключевые слова: бренд, стратегия бренда, международный рынок, внутренний рынок, построение бренда, выход на новые рынки, маркетинговая стратегия, целевая аудитория, управление брендом, адаптация бренда.

Введение. В современном глобализированном мире роль бренда становится ключевым фактором успеха компании. Конкуренция на внутренних и международных рынках заставляет компании уделять особое внимание разработке и реализации стратегий, направленных на создание сильного и узнаваемого бренда. Эффективная стратегия бренда позволяет не только выделяться среди конкурентов, но и формировать долгосрочную лояльность клиентов, что критически важно в условиях высокой рыночной динамики.

Выход на новые рынки требует от компаний более глубокого анализа и адаптации существующих подходов к брендингу. Необходимо учитывать культурные, социальные и экономические особенности целевых рынков, а также развивать уникальные ценностные предложения, способные привлечь локальную аудиторию. В данной статье рассматриваются стратегии бренда на внутреннем и международном рынке, а также ключевые этапы построения бренда при выходе на новые рынки. Особое внимание уделено анализу факторов, влияющих на успех бренда, и рассмотрению практических шагов, которые компании могут предпринять для усиления своей конкурентоспособности.

Основная часть. На внутреннем рынке брендирование ориентировано на усиление позиций компании среди существующих потребителей и развитие устойчивого имиджа. Основными задачами являются:

- Понимание целевой аудитории. Глубокий анализ предпочтений, ценностей и поведения потребителей позволяет формировать релевантные предложения.

- Формирование уникального позиционирования. Бренд должен выделяться среди конкурентов за счёт уникального ценностного предложения, понятного и близкого локальной аудитории.
- Поддержание доверия и лояльности. Регулярная работа с клиентами через программы лояльности, качественное обслуживание и обратную связь способствует укреплению отношений.
- Маркетинговые коммуникации. Применение различных каналов, включая традиционные и цифровые, позволяет эффективно доносить ценности бренда до потребителей.

На внутреннем рынке компании часто ориентируются на развитие долгосрочных стратегий, которые опираются на понимание культурных особенностей, локальных традиций и покупательских привычек.

Выход на международный рынок требует более сложного и комплексного подхода. Основные аспекты стратегии бренда включают:

1. Анализ международной среды. Исследование культурных, экономических, политических и законодательных особенностей целевого рынка помогает избежать ошибок в коммуникации и позиционировании.
2. Адаптация бренда. В некоторых случаях бренду необходимо адаптировать логотип, слоган или продукты, чтобы соответствовать ожиданиям и предпочтениям новых потребителей.
3. Глобальное позиционирование. Создание единого имиджа бренда на всех рынках, который сохраняет ключевые ценности, но учитывает локальные особенности.
4. Управление репутацией. Публичный имидж компании на международной арене требует постоянного мониторинга и контроля.

Ключевая сложность работы на международных рынках заключается в необходимости баланса между унификацией (глобальной идентичностью бренда) и локализацией (адаптацией под конкретные рынки).

Процесс построения бренда при выходе на новые рынки включает следующие этапы:

- На этом этапе проводится анализ конкурентной среды, целевой аудитории, культурных и социальных особенностей рынка.
- Выбор модели выхода: прямые инвестиции, франчайзинг, партнёрство или другие формы присутствия.
- Необходимо учитывать локальные предпочтения, чтобы предложения бренда соответствовали ожиданиям потребителей.
- Разработка локализованных маркетинговых кампаний с учётом языковых и культурных особенностей целевой аудитории.
- Постепенное расширение и усиление позиций на рынке через активное взаимодействие с клиентами и партнёрами.

Таким образом, успешная стратегия бренда на внутренних и международных рынках требует комплексного подхода, сочетающего глубинное исследование рынка, гибкость и долгосрочное видение. Эффективное управление брендом позволяет компании не только укрепить свои позиции, но и достигать устойчивого роста в условиях глобальной конкуренции.

Выводы и предложения. Успешные стратегии брендинга на внутренних и международных рынках требуют тщательной адаптации бренда с учетом культурных, экономических и социальных особенностей целевой аудитории. Бренды должны учитывать локальные предпочтения, чтобы быть релевантными и привлекательными. В условиях жесткой конкуренции ключевым элементом стратегии является создание уникальной ценности, которую бренд предлагает потребителям. Это может быть как через инновации, так и через глубокое понимание потребностей своей аудитории.

На международных рынках важно сохранять глобальную идентичность бренда, но при этом использовать локализацию для обеспечения успешной коммуникации и восприятия бренда в разных странах. Универсальные качества бренда должны быть адаптированы к местным условиям.

На первом этапе важно изучить культурные и экономические особенности целевых рынков, а также понять предпочтения и поведение потребителей. Этот этап включает в себя определение миссии, ценностей и уникальных предложений бренда, которые будут соответствовать запросам новых рынков.

Включает перевод и адаптацию маркетинговых материалов, упаковки, а также изменение позиционирования для лучшего восприятия на новом рынке. Реализация маркетинговых и рекламных кампаний с учетом особенностей нового рынка, использование локальных каналов коммуникации.

В эпоху цифровизации бренды должны активно использовать интернет-маркетинг, социальные сети, а также платформы для создания персонализированного контента, что позволяет более эффективно взаимодействовать с потребителями на разных рынках.

Предложения:

- Компании должны разрабатывать бренды, которые могут быть адаптированы под различные рынки, с учетом изменяющихся потребностей и предпочтений целевых групп.
- Важно найти баланс между глобальными и локальными тенденциями, чтобы не потерять универсальность бренда, при этом обеспечив его релевантность для потребителей разных стран.
- Для укрепления позиций бренда на международных рынках стоит инвестировать в амбассадоров бренда на местном уровне, что поможет создать доверие к бренду и усилить его идентичность в новой культурной среде.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг-менеджмент. — 15-е издание. — М.: Издательство "Вильямс", 2016.
2. Джоллс Дж. Бренд-менеджмент: Стратегии создания и управления брендом. — СПб.: Питер, 2012.
3. Чёрчилл Г. А., Питер Дж. П. Основы маркетинга. — М.: Гребенников, 2009.
4. Винсент С. Стратегии и тактики управления брендом. — М.: Альпина Паблишер, 2016.
5. Гудман Д. Стратегия бренда: Создание и управление сильными брендами в условиях глобализации. — М.: Стратас, 2014.

6. Рассел С. и Тейлор В. Брендинг: Как управлять брендом на глобальном рынке. — М.: Альпина Паблишер, 2017.

7. Найденов А. А. Стратегии брендов на международных рынках. — М.: Дело, 2014.

8. Леви Л. А., Декк Л. и другие. Маркетинговые стратегии и стратегия бренда на международных рынках. — М.: Юрайт, 2018.

LEKSIK SEMATIKA VA ULARNING BIRLIKLARI

Abduvaliyeva Shahnoza Abduvaliyevna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Tilshunoslik o'z navbatiga ko'plab bo'limlardan tashkil topgan. Bugungi maqolamizda tilshunoslikda ahamiyati katta bo'lgan leksik sematika tushunchasining o'rni, leksik birliklar va ularning turlari, frazeologizm haqida malumotlarni tahlil qilamiz.

Kalit so'zlar: leksik tizim, kombinator tilshunoslik, fonetik birlik, morfema, giponomik munosabat

Аннотация: Языкознание состоит из множества кафедр. В сегодняшней статье мы проанализируем информацию о роли понятия лексическая семантика, имеющего большое значение в лингвистике, лексических единицах и их видах, фразеологизме.

Ключевые слова: лексическая система, комбинаторная лингвистика, фонетическая единица, морфема, гипономическое отношение.

Abstract: Linguistics consists of many departments. In today's article, we will analyze information about the role of the concept of lexical semantics, which is of great importance in linguistics, lexical units and their types, and phraseologism.

Key words: lexical system, combinatorial linguistics, phonetic unit, morpheme, hyponomic relationship

Har bir mavzuni boshlashdan oldin undagi asosiy terminlar nimani anglatishi, ularning maqsad va vazifalari haqida tanishib chiqishimiz lozim. Leksikologiya (yun. lexis - so‘z + logos - ta'limot) - til haqidagi fan bo‘limidir.

Leksikologiya:

a) tilning tavsifiy (sinxron) – tilning bugungi kundagi lug‘at tarkibi

b) tarixiy (diaxron) - mazkur til leksikasining rivojlanishi

Leksikologiyaning vazifalari:

• so‘zlarning ma'nosini o‘rganish

• ularning uslubiy xususiyatlari

• leksik tizimning shakllanish manbalarini tavsiflash

• uni yangilash va arxaizatsiya qilish jarayonlarini tahlil qilish

Leksikologiyaning o‘rganish predmeti: so‘z - til tizimining asosiy (markaziy) birligi: gap - so‘z birikmasi - so‘z - morfema – fonemadan iborat.

So'z deganda nimani tushunamiz? So‘z bu:

• ifoda rejasi va mazmun rejasiga (MR) ega bo‘lgan ikki tomonlama birlik

• leksik (individual, aniq) va grammatik (kategorial, mavhum) ma'nolarning birligi

• so‘zda fonetik, morfemik, so‘z yasalishi, morfologik va sintaktik xususiyatlarning birligi amalga oshiriladi.

• leksik (individual' aniq) va grammatik (kategorial' abstrakt) ma'no

• so‘zda fonetik’ morfemik’ birliklar morfologik va sintaktik alomatlari birligida amalga oshiriladi[1]

Leksikaning har qanday sohasida shakl nuqtayi nazaridan leksemalarning ikkita asosiy guruhini ajratish mumkin:

• so‘zlar, bir so‘zli va monoleksemali birliklar;

• turg‘un so‘z birikmalari, ko‘p so‘zli, ko‘pleksemali birliklar[2]

Lelsikalogiyaga kirib uning obyektlarini o’rgandik, endi kombinator tilshunoslikka qaytamiz. Kombinator tilshunoslikning terminopolida, boshqa har qanday terminopolda bo’lgani kabi, faqat o’ziga xos leksik-semantik maydon mavjud bo’lib, unda biz til Haqidagi bilimlarning kombinatorial sohasi bilan birlashtirilgan va bir-biri bilan ma’lum semantik munosabatlarda bo’lgan atamalar to’plamini tushunamiz. Semantik, leksik-semantik va terminologik sohalarning umumiy va differentsial xususiyatlari jadvalda keltirilgan. Shu bilan birga, “kombinator tilshunosligi” terminologik maydonini tanlash parametrlari quyidagicha.

1. Ushbu atamaning elementlari tizimli va tarkibiy munosabatlar bilan bog’langan-bu ushbu bilim sohasidagi atamalar semantik va funktsional umumiylik bilan tavsiflanishida ifodalanadi.

2. Kerakli terminopolning bir qismi sifatida yadro, markaz va Periferiya aniqlanadi. Ushbu terminopolning yadro komponenti “kombinator tilshunoslik” atamasi; Markaziy tushunchalar – “sintagmatika”, “kombinatorika”, shuningdek “muvofiqlik”, “valentlik”, “kontekst”, “tarqatish”, “kollokatsiya” va boshqalar; periferik birliklar-Markaziy tushunchalar bilan bilvosita bog’liq bo’lgan atamalar, masalan “kontekstli bog’liqlik, frazeologik bog’liqlik, yaqin sintagmatik aloqalar, uzoq sintagmatik aloqalar va boshqalar.

3. Terminopol mikropolga bo’linadi, ular semantik maydonning maxsus turi, aniqrog’i leksik-semantik maydonlar, masalan,” kontekst”,” tarqatish “ va boshqalar.[3]

Leksik va sematik munosabatlar giponim tushunchasi mavjud.Giponimiya. Leksemalararo semantik munosabatning yana bir turi giponimiya (aniqrog‘I, gipo-giperonimiya), ya’ni tur-jins munosabati. Giponimik munosabatda giperonim (tur) va giponim(jins) farqlanadi. [3,4]

Giperonim jins belgisini bildirgan predmetning nomini ifodalovchi ko‘pgina ma’noni semantik jihatdan umumlashtiruvchi mikrosistemaning markaziy leksemasi, dominantasi sifatida namoyon bo‘luvchi lug‘aviy birlik. Giponim esa ma’lum jins turining nomini hamda o‘zining semantik tarkibida implisit tarzda jins ma’nosini ham ifodalovchi, semantik jihatdan giperonimga nisbatan boy bo‘lgan lug‘aviy birlik.

Giponim va giperonim orasidagi aloqa mantiqiy asosga ega. Bu esa obyektiv borliqdagi umumiylik tushunchasi bilan bog‘liq. Masalan, daraxt giperonimi tur ma’nosini ifodalovchi leksema sifatida daraxtning barcha turini ifodalovchi leksemalarni leksik-semantik munosabat asosida birlashtirib, leksik-semantik guruh hosil qiladi. Shu boisdan daraxt leksemasi giperonim sifatida giponimi bilan leksik-semantik aloqaga kirisha oladi. Masalan, daraxt – qayin, daraxt –terak, daraxt – dub, daraxt – archa.

Bugungi mavzuni umumiy xulosalaydigan bo’lsak. Giponimlar, kombinator tilshunoslik, leksik semantik birliklar kabi mavzular tilshunoslikda til va ma'no tizimlarini chuqurroq tushunishga yordam beradigan muhim konsepsiyalardir. Ularning har biri o‘zining maxsus o‘rni va tahlil qilish metodologiyasiga ega bo‘lib, tilda ma'no hosil qilish jarayonlarini yanada aniqroq anglash imkonini beradi. Quyida ularning har birini tahlil qilish asosida yozilgan xulosani keltiraman. Giponimlar ierarxik tuzilishni yaratib, so‘zlar orasidagi semantik

aloqalarni aniqlaydi. Kombinatsion tilshunoslik so‘zlar va ularning birikmalarining qanday qilib yangi ma’nolarni ifodalashini tahlil qiladi. Leksik semantik birliklar esa so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishi, ma’no o‘zgarishi va ularning semantik xususiyatlarini o‘rganadi. Bularning barchasi tilshunoslarga tildagi semantik boylikni va so‘zlarning til tizimidagi o‘zaro aloqalarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Leksikalogiya_kak_nauka https://is.muni.cz/el/1421/podzim2012/RJA202/um/Leksikologija_kak_nauka.pdf**
2. **Основные группы лексических единиц образованных в результате процессов апеллятивации и онимизации Беляев.Е.И статья**
3. **https://interonconf.org/index.php/ger/article/download/10562/8903/8702**
4. **http://www.econferences.ru/index.php/dis/article/download/6991/3858**

THE ROLE OF COLOR IN MARKETING AND THE INFLUENCE OF EMOTIONS ON CONSUMER CHOICE

Mamatkulova Shoira Jalolovna
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Marketing,
Samarkand Institute of Economics and Service

Egamkulov Davlatbek Bahodir o’g’li
Master's degree of the
Samarkand Institute of Economics and Service

Abstract: Our article is devoted to the study of the role of color in marketing communications and its influence on the emotions and behavior of consumers. We consider the main aspects of color perception, its psychological impact and use in creating brands and advertising. Special attention is paid to the relationship between the emotional state of the consumer and his preferences when choosing goods and services. Examples of successful marketing strategies based on the competent use of the color palette are given.

Key words: color in marketing, consumer emotions, psychological impact of color, consumer choice, marketing communications, branding, advertising, color perception.

Introduction. Color plays an important role in the perception of the world around us and is actively used in various fields, including marketing. The psychology of color is becoming an integral tool in brand development, advertising and product design. Each color can evoke certain associations and emotions, influencing consumer behavior and preferences. Emotions, in turn, play a key role in decision-making, especially in a highly competitive market. Research shows that consumer choice is often based not only on rational arguments, but also on emotional reactions that arise under the influence of visual stimuli, such as color. This article discusses the features of using color in marketing strategies, its impact on the emotional perception of the

audience and its role in the formation of preferences. It also analyzes successful examples of using a color palette to enhance the impact on the target audience.

Main part. Color is one of the key elements of visual communication, which has a strong influence on the perception of the brand and advertising message. Color psychology studies how different shades evoke certain emotions, associations and behavioral reactions. For example, red is associated with energy and passion, and blue with trust and stability. These properties make the choice of color palette an important stage in the development of branding and marketing materials.

Color can distinguish a product from competitors, attract attention and form an emotional connection with the consumer. Research shows that more than 90% of the first impression of a product depends on its color. Thus, correctly selected colors help not only to attract attention, but also to create a positive perception of the brand, which is especially important in a highly competitive environment.

Emotions play a key role in decision-making. Color, as one of the main visual stimuli, actively affects the emotional state of a person. For example, warm colors (red, orange, yellow) stimulate activity and excitement, while cool shades (blue, green, purple) promote relaxation and calm.

Subconsciously, the consumer perceives color as a signal. For example, green is often associated with environmental friendliness, which increases trust in products positioned as environmentally friendly. Red can create a sense of urgency, which makes it popular in sales and promotions.

Examples of successful use of color in marketing

1. Coca-Cola: Red used in branding is associated with energy, joy and celebration. This helps the company evoke positive emotions in consumers and strengthen attachment to the brand.

2. IKEA: The combination of blue and yellow emphasizes reliability and accessibility. Blue inspires trust, and yellow adds warmth and optimism.

3. Starbucks: The green color of the brand symbolizes harmony, environmental friendliness and calm. It reinforces the company’s image as a proponent of sustainable development.

These examples show how the correct use of color can create a positive brand image and strengthen consumer loyalty.

It is important to consider cultural differences in the perception of color. For example, white symbolizes purity and freshness in Western countries, while in some Asian cultures it is associated with mourning. Such differences make the adaptation of color solutions necessary when entering international markets.

In the age of digitalization, color remains an important tool, especially in web design and social media advertising. The color palette affects conversion, time spent on the site, and even the perception of the product’s value. For example, call-to-action (CTA) buttons are often highlighted in contrasting colors, such as orange or red, to attract attention.

Color is a powerful marketing communication tool that can significantly influence brand perception and consumer behavior. Key findings from the analysis:

1. Color affects emotions and subconscious associations, forming the first impression of a product and brand.

2. A competent choice of color palette allows you to stand out from the competition and create an emotional connection with the audience.

3. Taking into account cultural peculiarities in color perception is necessary for effective entry into international markets.

4. In the digital environment, the use of color affects user experience and conversion.

Based on the above, we can offer the following recommendations for using color in marketing:

1. Conduct research of the target audience to identify their preferences in color perception.

2. Test color solutions in advertising materials and interfaces to improve their effectiveness.

3. Use a color palette to emphasize the unique characteristics of a brand or product.

4. Adapt color solutions for different cultural and geographic markets.

5. Ensure that color matches the emotional message and brand values.

Conclusions and offers. Color is a powerful marketing tool that can attract consumers' attention, evoke associations and emotional reactions. Color design affects the perception of a brand, products and services, and also forms a general impression of the company.

The emotional component of choice plays a key role in the decision-making process. Colors evoke certain emotions and associations that can stimulate a purchase or, conversely, reduce interest in a product.

Each color has a certain meaning: red is associated with energy and passion, blue with trust and stability, green with nature and environmental friendliness. Companies actively use these associations to build a brand image.

The perception of color can vary depending on cultural and national characteristics, which requires companies to take into account local preferences when developing marketing strategies.

Well-chosen colors of packaging and advertising can highlight a product on the shelf, draw attention to the advertising message and increase the likelihood of a purchase.

Suggestions:

- Analyze the target audience and its preferences in order to use color solutions that evoke positive emotions and associations in this group of consumers.
- Conduct A/B tests to check the effectiveness of different color schemes in advertising, packaging design, and website interfaces.
- When entering international markets, adapt color solutions taking into account local cultural and ethnic characteristics.
- Create marketing strategies that can evoke positive emotions in consumers through a harmonious combination of colors and semantic accents.

REFERENCES:

1. Лушин, П. В. "Психология цвета в рекламе и дизайне." Москва, 2015.
2. Чаплик, С. "Маркетинговые коммуникации и роль визуального контента." Санкт-Петербург, 2018.
3. Arnold, M. B. "Emotion and Personality." Columbia University Press, 1960.
4. Kotler, P., Keller, K. "Marketing Management." Pearson Education, 2016.

5. Elliot, A. J., Maier, M. A. "Color and Psychological Functioning: A Review of Theoretical and Empirical Work." Psychological Bulletin, 2007.
6. Hynes, N. "Brand logo colour and consumer loyalty." Marketing Intelligence & Planning, 2009.
7. Singh, S. "Impact of Color on Marketing." Management Decision, 2006.
8. Цветков, В. А. "Цвет как элемент визуальной коммуникации." Вестник дизайна, 2020.

BRAND STRATEGIES IN THE DOMESTIC AND INTERNATIONAL MARKET AND STAGES OF BRAND BUILDING WHEN ENTERING NEW MARKETS

Mamatkulova Shoira Jalolovna
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Marketing,
Samarkand Institute of Economics and Service
Egamkulov Davlatbek Bahodir o'g'li
Master's degree of the
Samarkand Institute of Economics and Service

Abstract: Our article is devoted to the issues of forming and implementing brand strategies both in the domestic and international markets. It examines the key stages of brand building when entering new markets, including target audience analysis, marketing strategy adaptation, development of a unique value proposition and brand reputation management. Particular attention is paid to the challenges and opportunities that companies face in the process of expanding their geographic presence, as well as the differences in approaches to branding at the local and global levels.

Key words: brand, brand strategy, international market, domestic market, brand building, entering new markets, marketing strategy, target audience, brand management, brand adaptation.

Introduction. In today's globalized world, the role of a brand is becoming a key factor in a company's success. Competition in domestic and international markets forces companies to pay special attention to the development and implementation of strategies aimed at creating a strong and recognizable brand. An effective brand strategy allows you not only to stand out from competitors, but also to build long-term customer loyalty, which is critical in a dynamic market environment. Entering new markets requires companies to more deeply analyze and adapt existing approaches to branding. It is necessary to take into account the cultural, social and economic characteristics of target markets, as well as develop unique value propositions that can attract a local audience. This article examines brand strategies in the domestic and international markets, as well as the key stages of brand building when entering new markets. Particular attention is paid to analyzing the factors influencing brand success and considering practical steps that companies can take to strengthen their competitiveness.

Main part. In the domestic market, branding is aimed at strengthening the company's position among existing consumers and developing a sustainable image. The main objectives are:

- Understanding the target audience. A deep analysis of consumer preferences, values, and behavior allows you to create relevant offers.

- Forming a unique positioning. The brand should stand out from the competition due to a unique value proposition that is understandable and close to the local audience.

- Maintaining trust and loyalty. Regular work with clients through loyalty programs, quality service, and feedback helps strengthen relationships.

- Marketing communications. The use of various channels, including traditional and digital, allows you to effectively convey brand values to consumers.

In the domestic market, companies often focus on developing long-term strategies that are based on an understanding of cultural characteristics, local traditions, and purchasing habits.

Entering the international market requires a more complex and comprehensive approach. The main aspects of brand strategy include:

1. Analysis of the international environment. Researching the cultural, economic, political, and legislative characteristics of the target market helps to avoid mistakes in communication and positioning.

2. Brand adaptation. In some cases, a brand needs to adapt its logo, slogan or products to meet the expectations and preferences of new consumers.

3. Global positioning. Creating a unified brand image in all markets that preserves key values, but takes into account local features.

4. Reputation management. The company's public image in the international arena requires constant monitoring and control.

The key difficulty of working in international markets is the need to balance between unification (global brand identity) and localization (adaptation to specific markets).

The process of building a brand when entering new markets includes the following stages:

- At this stage, an analysis of the competitive environment, target audience, cultural and social characteristics of the market is carried out.

- Selection of an entry model: direct investment, franchising, partnership or other forms of presence.

- It is necessary to take into account local preferences so that the brand's offerings meet consumer expectations.

- Developing localized marketing campaigns taking into account the linguistic and cultural characteristics of the target audience.

- Gradually expanding and strengthening market positions through active interaction with customers and partners.

Thus, a successful brand strategy in domestic and international markets requires a comprehensive approach that combines in-depth market research, flexibility and a long-term vision. Effective brand management allows a company not only to strengthen its position, but also to achieve sustainable growth in the context of global competition.

Conclusions and offers. Successful branding strategies in domestic and international markets require careful adaptation of the brand to the cultural, economic and social characteristics of the target audience. Brands must take into account local preferences in order to be relevant and attractive. In a highly competitive environment, the key element of the

strategy is to create a unique value that the brand offers to consumers. This can be done both through innovation and through a deep understanding of the needs of its audience.

In international markets, it is important to maintain a global brand identity, but at the same time use localization to ensure successful communication and brand perception in different countries. Universal brand qualities must be adapted to local conditions.

At the first stage, it is important to study the cultural and economic characteristics of the target markets, as well as to understand the preferences and behavior of consumers. This stage includes defining the brand's mission, values and unique offerings that will meet the needs of new markets.

Includes translation and adaptation of marketing materials, packaging, as well as changing positioning for better perception in the new market. Implementation of marketing and advertising campaigns taking into account the characteristics of the new market, using local communication channels.

In the digital age, brands must actively use online marketing, social media, and platforms for creating personalized content, which allows them to interact more effectively with consumers in different markets.

Suggestions:

- Companies must develop brands that can be adapted to different markets, taking into account the changing needs and preferences of target groups.
- It is important to find a balance between global and local trends so as not to lose the universality of the brand, while ensuring its relevance to consumers in different countries.
- To strengthen the brand's position in international markets, it is worth investing in brand ambassadors at the local level, which will help build trust in the brand and strengthen its identity in a new cultural environment.
- The introduction of innovative technologies in marketing and sales processes (e.g. artificial intelligence, Big Data) can significantly increase the effectiveness of the brand in international markets, improve interaction with consumers and increase the level of personalization.
- It is important to regularly monitor the market reaction and be ready to make changes to the brand strategy depending on changes in international markets and changes in consumer preferences.

REFERENCES:

1. Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг-менеджмент. — 15-е издание. — М.: Издательство "Вильямс", 2016.
2. Джоллс Дж. Бренд-менеджмент: Стратегии создания и управления брендом. — СПб.: Питер, 2012.
3. Чёрчилл Г. А., Питер Дж. П. Основы маркетинга. — М.: Гребенников, 2009.
4. Винсент С. Стратегии и тактики управления брендом. — М.: Альпина Паблишер, 2016.
5. Гудман Д. Стратегия бренда: Создание и управление сильными брендами в условиях глобализации. — М.: Стратас, 2014.
6. Рассел С. и Тейлор В. Брендинг: Как управлять брендом на глобальном рынке. — М.: Альпина Паблишер, 2017.

7. Найденов А. А. Стратегии брендов на международных рынках. — М.: Дело, 2014.
8. Леви Л. А., Декк Л. и другие. Маркетинговые стратегии и стратегия бренда на международных рынках. — М.: Юрайт, 2018.
9. Котлер Ф., Гонсалес С. Глобальный маркетинг: Стратегии международного маркетинга. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015.
10. Шарма Р. Управление брендом: Глобальные и локальные стратегии. — СПб.: Вильямс, 2013.

LINGO-CULTURAL ANALYSIS OF EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH AND UZBEK

Durdona Turg'unova Ikromjon qizi
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti
1-kurs magistranti durdonaturgunova98@mail.com
Ilmiy rahbar: ***Bekmurodova Firuzabonu Normurodovna***

Abstract: This article shows the lingo-cultural analysis and specific features of euphemisms in modern English and Uzbek languages. sociolinguistic outlook. There are many euphemisms in English and Uzbek. However, by comparing and analyzing euphemisms from different fields, e.g like old age, death, family relations, profession, etc., in these two languages, it can be seen that there are some differences. Although the euphemism is common the phenomenon of different languages, social customs, historical development, and Uzbek and Western culture are different.

Keywords: Lingo-cultural, national-cultural specifity, euphemisms, euphemization.

Аннотация: В данной статье представлен лингвокультурологический анализ и особенности эвфемизмов в современных английском и узбекском языках с точки зрения социолингвистики. В английском и узбекском языках существует множество эвфемизмов. Однако, сравнивая и анализируя эвфемизмы из разных областей, например, старость, смерть, семейные отношения, профессии и т. д., в этих двух языках, можно увидеть, что существуют некоторые различия. Хотя эвфемизм является общим явлением, явления разных языков, социальных обычаев, исторического развития, а также узбекской и западной культуры различны.

Ключевые слова: Лингвокультурная, национально-культурная специфика, эвфемизмы, эвфемизация.

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ingliz va o‘zbek tillaridagi evfemizmlarning sotsiolingvistik nuqtai nazaridan lingvo-madaniy tahlili va o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rsatilgan. Ingliz va o‘zbek tillarida evfemizmlar ko‘p. Biroq, bu ikki tilda turli sohalardagi evfemizmlarni, masalan, keksalik, o‘lim, oila munosabatlari, kasb-hunar va hokazolarni qiyoslash va tahlil qilish orqali ma’lum farqlar mavjudligini ko‘rish mumkin. Evfemizm umumiy bo‘lsa-da, turli tillar hodisasi, ijtimoiy urf-odatlari, tarixiy taraqqiyoti, o‘zbek va g‘arb madaniyati turlicha.

Kalit so'zlar: Lingo-madaniy, milliy-madaniy o‘ziga xoslik, evfemizmlar, evfemizmlar.

Since language is the main means of human communication, it is immediately in society responds to all changes. Desired in the political sphere, social life as in the field, communication plays a very important role. In political discourse, politicians, to attract the attention of the society, support the society to one political force orientation is important. At the same time, political the text of the indicators is effective, hidden moments and society in the right direction the tendency to think is very important. Therefore, politicians are an unpleasant public from the lexical divisions that hide the events and decorate the accuracy resort to use.

These lexical units are called euphemisms. Obviously, euphemisms are common in various languages and are widely used in all aspects of life, such as politics, economy, culture, and religion. Euphemism, an important part of vocabulary, is closely related to social culture as it emerges. It is like a mirror that clearly reflects the cultural characteristics of language. Therefore, the interest of researchers in the problem of euphemization has increased recently. It has become the object of numerous studies by Uzbek linguists and foreign scientists. This issue was studied from the standpoint of various linguistic approaches and directions: functional-semantic, pragmatic, stylistic, gender and discursive. Within the framework of the functional-semantic approach, thematic classifications of euphemisms were developed by (A.M. Katsev, L.P. Krysin, B.A. Larin, V.P. Moskvin, E. Partridge, Ch. Kapu, A.Zh. Omonturdiev), methods the formation of euphemistic expressions (A.M. Katsev, V.P. Moskvin, E.I. Sheigal, V. Warren, A.J. Omonturdiev). From the point of view of pragmatics, euphemizationwas seen as a way of maintainingthe appropriateness of speech (V.P. Moskvin). Within the framework of stylistics, such issues as the stylistic affiliation of euphemisms, as well as the functioning of euphemistic vocabulary in various styles of speech were solved (I.R. Galperin, V.P. Moskvin, E.P. Senichkina). Euphemia has also been studied in the framework of gender (G.A. Vildanova), discourse linguistics (E.I. Sheigal) and comparative linguoculturology (Alimzhanova G.M.). However, despite the large number of works devoted to euphemia, many related issues remain unresolved, in particular, the question of the difficulties in comparing euphemisms in the context of bilingualism.Euphemism is a mild or indirect word or expression substituted for one considered to be too harsh or blunt when referring to something unpleasant or embarrassing. In Uzbek linguistics this term is placed in 1963-1964 by N. Ismatullayev‟s dissertation called “Euphemisms in modern Uzbek language”. He was the first to collect data about the phenomenon of taboo and euphemism, elucidated the phenomenon of taboo and euphemism by scientific and practical aspect. A.Omonturdiyev investigated euphemistic bases in Uzbek speech. He wrote that euphemism is one of the themes that must be deeply studied as a research theme. According to A. Omonturdiyev‟s point of view “ A Euphemism is like a “curtain”, paraphrased with pleasant words which are restricted to tell directly or considered to be unpleasant, bad-mannered, or makes scare in imagination and cannot be pronounced openly.[4] Linguoculturology is the reflection of culture and language, both of them have significant impact on people‟s speech act.Beginning with the XX century, linguoculturology gradually ousted country study in the didactic plan as well. Since the last two decades of the XX century the term “linguoculturology” has been often used in association with the term “culture-throughlanguage studies”. Linguoculturology focuses attention onto the reflection of spiritual state in the language of a man in the society. Moreover, changes to evaluation of gender roles and linguistic behavior, resulting in the appearance of gender-related euphemisms intended to reduce sexual discrimination and gender-role stereotyping. Culture, tradition religion, political views, psychological and geographical orientations and

social issues are the main reasons of influencing the language. Language plays great role in the development of these areas. For example: it is shame to call husband with his name in front of others, so that instead of it “dadajonisi” (father of my children), with the name of the eldest child, “turmush o’rtoq” (companion during my life), “jufti halolim” (my halal couple). Wives also have several euphemistic words as : “onasi” (mother of my children), “rafiqam” (my beloved), “bollarim” (my family), “turmush o’rtoq” (companion during my life), “jufti halolim” (my halal pair). English males call their wives as “my sweetest” or “my sweetie”. In conclusion, in this article we have considered the lingo-cultural in a broader way with examples. The topic also talks about how euphemisms are called. English and Uzbek cultures are unlike greatly in their lifestyles, customs, attitudes, life stereotypes, and goals, but have similarities in the use of soft, neutral words and phrases, i.e. euphemisms.

REFERENCES

1. Allan, K., & Burridge, K. (1991). Euphemism and dysphemism: Language used as shiled and weapon. New York: Oxford University Press.2] 2
2. Aminovna Y. D., Ubaydullayevich F. F., Tog’aymurodovich R. J. The development of speech activity in students //International Journal on Integrated Education. – 2020. – T. 2. – №. 4. – C. 95-97.
3. Aminovna Y. D. Minimum Unit of Speech (Sentence and Phrase) //Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT. – 2021. – T. 7. – C. 1-3.
4. Chambers, J. K. (1995). Sociolinguistic theory. Blackwell: Oxford Press.TashSPI Press, P 59.
5. Allan and Burridge. Euphemisms and dysphemisms: Language used as Shield and Weapon. Oxford: Oxford University Press. 2006.
6. Moskvin V.P. Euphemisms in the lexical system of the Modern Russian language. - 2nd ed. - M.: Lenard, 2007.

ISMLARNING MUNOSABAT SHAKLLARIDA INTERFERENSIYA VA BADIIY MATN

Makkatillayev Muslimbek

Samarqand davlat universiteti 1-bosqich magistranti

e.mail: makkatillayevmuslimbek@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada lingvistik interferensiya hodisasining ayrim ko‘rinishlari, jumladan, egalik qo‘shimchalarining interferensivligi, kelishik shakllarining interferensivligi va bog‘lamalarning interferensivligi tahlil qilingan

***Kalit so‘zlar*:** Egalik, kelishik, interferensiya, bog‘lama, bilingv vakillari, badiiy matn, munosabat shakllari.

Annotation: This article analyzes some aspects of the phenomenon of linguistic interference, including the interference of possessives, the interference of agreement forms, and the interference of conjunctions.

Key words: Possession, agreement, interference, connection, linguistic representatives, artistic text, relational forms.

Tillarning o‘zaro ta’sir tushunchasini keng ma’noda tushunish lingvistikaning asl mohiyatiga tushunib yetish imkonini yaratadi. Chunki o‘zaro ta’sir grammatikaning ko‘p o‘rinlarida kuzatilishi mumkin. Fonetika, leksikologiya, morfemika, sintaksis, so‘z yasalishi va bosh. Qolaversa bu ta’sirning ijobiy(transferensiya) va salbiy(interferensiya)lik jihatlari mavjudligi ham bu nuqtayi nazardan tillararo ta’sirning ko‘lamini ko‘rsatadi.

O‘zbek va tojik tilli bilingv vakillarilarning nutqida yuzaga keladigan interferensivlik so‘zlarning munosabat shakllarida ham namoyon bo‘ladi. Avvalo munosabat shakllari nima degan savolga javob topishimiz lozim. Munosabat shakllari o‘zi qo‘shilayotgan so‘zni boshqasiga bog‘lash vazifasini bajaruvchi qo‘shimchalardir[Mahkamov, 2013: 73]

Bugungi kunda biz munosabat shakllarini ismlarning munosabat shakllari va fe’llarning munosabat shakllari(shaxs-son, zamon, mayl) tarzida guruhlarga ajratib o‘rganamiz.

Ismlarning munosabat shakllari ism asoslariga qo‘shilib, ularni boshqa so‘zlarga bog‘lab kelish va gap bo‘laklarini shakllantirishga xizmat qiladigan egalik, kelishik, -man, -miz, -san, -siz, -dir qo‘shimchalariga ega bo‘lgan shakli. Ismlarning munosabat shakllariga quyidagilar kiradi: 1)egalik (q.); 2)kelishik shakllari (q.); 3)bog‘lamalar(q.)[Mahkamov, 2013: 52]

a) egalik qo‘shimchalari. Ismlarga (ot, sifat, son, olmosh)ga qo‘shilib, asos qismda ifodalangan narsa, belgi-xususiyat, harakat-holatlarni uch shaxsdan biriga qarashliligini bildirgan qo‘shimchalar egalik qo‘shimchalari hisoblanadi. M.: o‘quvchi+m, gulning yaxshi+si, sportchilarning yugurish+i, o‘z+im, ikkov+imiz, mahsulotning ko‘p+i. Predmetning uch shaxsdan biriga tegishliligini ifodalovchi xususiy grammatik ma’nolar va ularning yozuvdagi ifodasi grammatik shakllar sistemasiga egalik kategoriyasi deyiladi. Egalik qo‘shimchalari 3 shaxs, ayni paytda har bir shaxs birlik va ko‘plik shakllarga ega. Egalik qo‘shimchalari nafaqat shaxs ma’nosini, balki uning sonini ham ko‘rsatadi. M.: telefon+im [I shaxs –so‘zlovchi, birlik], telefon+ingiz [II shaxs – tinglovchi, ko‘plik][Amonov, 2021: 54]. Quyidagilar egalik qo‘shimchalaridir:

I shaxs: -m, -im; -miz, -imiz;

II shaxs: -ng, -ing; -ngiz, -ingiz;

III shaxs: -si, -i; -si/-lari, -i/-lari;

Egalik kategoriyasining faqatgina I, II shaxsi semantik strukturasiga ko‘ra bir va ko‘p ma’nolidir. Egalik kategoriyasining I, II shaxs birlik shakldagi qo‘shimchalari bir ma’nolidir. Ular faqat predmetning ikki shaxsdan biriga qarashliligini ifodalaydi xolos. M.: mashina+m – I shaxs birlikka tegishli, mashina+ng – II shaxs birlikka tegishli. Egaki qo‘shimchalarining I – II shaxs ko‘plik shakli o‘z ma’nosidan tashqari ko‘chma – uslubiy ma’no ifodalab kela oladi. -miz/-imiz ko‘plik egalik qo‘shimchasini tahlil qilsak: O‘z ma’nosida I shaxs va u mansub jamoaga tegishlilikni bildiradi. M.: Uy/imiz shu yaqin orada, kirib o‘ting.

Uslubiy – ko‘chma ma’noda kelishi matnda boshqa so‘zlar bilan munosabatga kirishganda namoyon bo‘ladi. Maqtanish ma’nosida keladi. M.; Mashina/miz qalay, bo‘ladimi? Qiz/imiz o‘qishga kirdi.Kamtarlik ma’nosini ifodalaydi. M.: “Asar/imiz nashriyotdan chiqdi”, – dedi Abdulla Oripov. II shaxs ko‘plik egalik qo‘shimchasi ham o‘z ma’nosidan tashqari II shaxs birlik o‘rnida kelib, ma’nosini ifodalaydi. M.: Oyijon bayram+ingiz bilan tabriklayman[Amonov, 2021: 56-57].

Ushbu yuqorida aytilgan egalik qo‘shimchalarining o‘z va ko‘chma ma’nolari bilingvizm vakillari tilida interferensiv omillarni yuzaga chiqaradi. Chunki ikki tilli kishi mazkur qo‘shimchalarning ko‘chma ma’nosini to‘g‘ri qo‘llay bilish ko‘nikmasiga to‘la ega

emas va o‘z ma’nosini buzib qo‘llaydi. “Advokatlik osonmi?” dramasidan olingan quyidagi parchaga e’tibor qilaylik: Assalomu alaykum, xo‘jayin, akunki sanga abdivakat bo‘lg‘onsan, biz saning oldingga kelg‘onmuz. Akunki, xo‘jayin, maniki ot yo‘qotg‘on. San bilganki, tavoqdek yag‘iri(ng) bor. Yag‘iringni ustingga zang‘ar, yog‘ingdan surg‘onsan. Buku... kun uch kun bo‘ldi, qaysi go‘rga ketg‘oningni bilmaymuz. Qidirasan, qidirasan – topolmaysan. Agar topib berasan, besh tanga suyunchi berasan[Avloniy, Tanl.asar. 2009: 133]. Bu yerda Davronbek(advokat)ning oldiga kelgan Xushvaqtning nutqi berilgan. U “ot yo‘qotgan tojik, 30 yoshinda”. Shu nuqtayi nazardan uning so‘zlariga tushunish eshtuvchilar(Davronbek va Abdujabbor)ga qiyinchilik tug‘diradi. Sababi Xushvaqt munosabat shakli qo‘shimchalarini qorishiq holda qo‘llaydi ya’ni interferensiyani yuzaga keltiradi. “Yag‘riningni ustingga zang‘ar, yog‘ingdan surg‘onsan” gapida barcha egalik qo‘shimchalari noto‘g‘ri qo‘llangan. Aslida qahramon aytmoqchi bo‘lgan fikr quyidagicha: (Otning) yag‘irining ustiga zang‘ar yog‘idan surganman. III shaxs birlik qo‘shimchasi(-i) o‘rnida II shaxs birlik qo‘shimchasi(-ing)ni qo‘llash orqali lingvistik interferensiya hodisasi yuzaga keltirilgan. Asarda bunaqa misollar anchagina topiladi:

- Buku... kun uch kun bo‘ldi, qaysi go‘rga ketg‘oningni bilmaymuz – ketganini bilmaymiz;
- Man kecha folbinga, ayuzoyimkashg‘a borg‘onsanki, kaftingga bir so‘lkavoy qaytarg‘onman – kaftiga;
- Kitobingni varaqlab-varaqlab aytg‘onsanki, oting arusni qo‘liga balnitsaga tushg‘on – kitobini;
- San nimaga bizning so‘zingg‘a aralash bo‘lasan – so‘zimizga;
- ...birga borub otingni arusni(ng) qo‘lidan olub bermasang bo‘lmaysan – otimni;

Yuqoridagi misollardan ko‘rinadiki, egalik qo‘shimchalarining interferensivligi birining o‘rnida ikkinchisini qo‘llash orqali yuzaga chiqadi.

b) kelishik qo‘shimchalari. Ismlarni (ot, sifat, son, olmosh) boshqa so‘zlarga tobelantirib bog‘lash uchun xizmat qiluvchi qo‘shimchalar kelishik shakllari sanaladi[Amonov, 2021: 60]. O‘zbek tilida oltita kelishik mavjud bo‘lib, ularning har qaysinisining o‘z nomi va shakli bor. Bosh kelishik(-), qaratqich kelishigi(-ning), tushum kelishigi(-ni), jo‘nalish kelishigi(-ga), o‘rin-payt kelishigi(-da), chiqish kelishigi(-dan). Kelishik qo‘shimchalari gap tarkibida ma’lum sintaktik vaziyatga ko‘ra o‘zaro ma’nodosh bo‘lib keladi.

1. -ning affiksi -dan affiksi bilan ma’nodosh bo‘ladi. Bunda qaralmish otlashgan so‘z bo‘lishi zarur. M.: o‘quvchilar/ning savodlisi - o‘quvchilar/dan savodlisi, mahsulot/ning ko‘pi - mahsulot/dan ko‘pi. Eslatma: -ning -ni bilan ma’nodosh bo‘la olmaydi. “Kamolaning kitobi” birikmasini “Kamolani kitobi” tarzida qo‘llash uslubiy xatodir.

2. -ni tushum kelishigi qo‘shimchasi -ga, -da, -dan qo‘shimchalari bilan ma’nodosh bo‘ladi. M.: mavzu/ni tushunmoq – mavzu/ga tushunmoq, non/ni oling – non/dan oling, shahar/ni aylanmoq– shahar/da aylanmoq.

3. Jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi -ga tushum (-ni), chiqish (-dan), o‘rin-payt(-da) kelishiklarining qo‘shimchasi bilan sinonim bo‘ladi. M.: mavzu/ga tushunmoq – mavzu/ni tushunmoq, bekat/ga tushmoq – bekat/da tushmoq – bekat/dan tushmoq.

4. -da o‘rin-payt kelishigi qo‘shimchasi -ni, -ga, -dan affikslari bilan sinonim bo‘ladi. M.: shahar/ni aylanmoq– shahar/da aylanmoq, bekat/ga tushmoq – bekat/da tushmoq – bekat/dan tushmoq.

5. Chiqish kelishigi to‘rtta kelishik bilan ham ma’nodosh bo‘la oladi. M.: o‘quvchilar/dan savodlisi – o‘quvchilar/ning savodlisi, non/dan oling – non/ni oling, bekat/dan tushmoq– bekat/ga tushmoq – bekat/da tushmoq[Amonov, 2021: 62-63].

Lekin uyda yashamoq bilan uyga yashamoq o‘zaro sinonim emas. Kelishiklarni bu kabi xato qo‘llash an’anaviy tilshunoslikda uslubiy xatolikni, bilingv vakillari nutqida esa interferensiyani hosil qiladi. Chunki bu jarayonda kelishiklarni tilga moslashtirib olish holati kuzatiladi. Ko‘cha nutqida va ikki til vakillari nutqida “ishdaman” so‘zini “ishgaman” tarzida aytish qulay hisoblanishi kuzatishlar natijasida isbotlangan. Quyida badiiy matndagi tojik tilli epizodlar nutqida kuzatiladigan kelishiklar bilan bog‘liq ayrim xatoliklar(interferensiya)ni sanab o‘tamiz:

1. Qaratqich kelishigi o‘rnida tushum kelishigini qo‘llash: ...Oting arusni qo‘liga balnitsaga tushg‘on[Avloniy, Tanl.asar. 2009: 134]

2. Qaratqich kelishigi o‘rnida uni belgisiz qo‘llash: San otang o‘g‘li emassan, agar otang o‘g‘li bo‘lsang, mirzo Anvardek mehmondo‘st bo‘layding[Qodiriy, 2016: 303]. Biz pul oshnosi emas, odam oshnosi[ko‘rsatilgan asar]

3. O‘rin-payt kelishigi o‘rnida jo‘nalish kelishigini qo‘llash: Ko‘chaga bo‘lib yotkan to‘palangni go‘shingga ilasanmi?[Qodiriy, 2016: 301].

4. Chiqish kelishigi o‘rnida jo‘nalish kelishigini qo‘llash: - Hech chi, - dedi Rahim. – Akun biz dunyoga nima olib boramiz...[Qodiriy, 2016: 306].

c) bog‘lamalar. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘atida bog‘lamaga quyidagicha ta’rif berilgan: BOG‘LAMA. 1. Ismlarni kesim sifatida shakllantiruvchi va ega bilan munosabatini ifodalovchi -man, -miz, -san, -siz, -dir qo'shimchalari, bo'lmoq, sanalmoq, hisoblanmoq so'zlari. 2. Ot kesimlarni ega bilan moslashtiruvchi so'zlar[Mahkamov, 2013: 23]. Misol: Men talabaman, sen futbolchisan, biz bir jamoamiz, siz yaxshi insonsiz, u o‘quvchidir.

Bog‘lamalarda interferensiya hodisasi o‘zbek tilini yaxshi bilmaydigan va vaziyat taqozosi bilan o‘zbek tilida gapirishga majbur bo‘ladigan boshqa(masalan, tojik) tilli insonlar nutqi natijasida yuzaga chiqadi. Bunda qo‘shimchalarning birlik va ko‘plik hamda son kategoriyasi nuqtayi nazaridan o‘rni almashib ketadi.

Akunki xo‘jayin, oting do‘xtar yo‘qsan oyg‘ur(ayg‘ir)[Avloniy, Tanl.asar. 2009: 134]. Bu misolda aslida yo‘q so‘zi emas ma’nosida qo‘llangan va II shaxsda turibdi. Egalik qo‘shimchasi ham xuddi shunday. Lekin matndan anglashilgan ma’no boshqacha: otim do‘xtar(baytal) emas ayg‘ir. Xulosa, -san shakli o‘rinsiz qo‘llangan va -ing egalik qo‘shimchasi -m I shaxs qo‘shimchasi o‘rnida qo‘llangan. Bog‘lamalar egalik va kelishik qo‘shimchalariga nisbatan interferensivligi jihatidan nofaoldir. Buning sababi ot kesimlarning ega bilan moslashishi usunlik qiladi. Egalik va kelishik shakllarida esa ega-kesim munosabati u qadar ahamiyat kasb etmaydi, boshqa gap bo‘laklari takribida kelib ham interferensiyani hosil qilaveradi.

Xulosa qilib aytganda, ismlarning munosabat shakllari boshqa grammatik birliklar kabi interferensivlik xususiyatiga ega. Bu jarayon ikki tilli kishilar nutqida yuzaga keladi. Sintaktik shakl yasovchi bu qo‘shimchalarni Interferensiyani hosil qilishdagi ishtirokiga ko‘ra darajalaganimizda eng faoli kelishik qo‘shimchalari, ikkinchi o‘rinda egalik qo‘shimchalari va nisbatan nofaoli bog‘lamalar ekanini ko‘rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. A.Avloniy. Tanlangan asarlar: 2 jildlik/To‘plovchi, nashrga tayyorlovchi va so‘zboshi muallifi B.Qosimov; Izohlar va lug‘atni O. To‘laboyev tuzgan; – Toshkent:

“Ma’naviyat”,2009.– 304 b.– (Istiqlol qahramonlari). Jild 2. Pandlar, hikoyatlar, nabiylar hayoti, dramalar, maqolalar, sayohat xotiralari. – Toshkent, 2009.

2. A.Qodiriy. Mehrobdan chayon: roman. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. – 328 b.

3. N.Mahkamov. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati: umumta’lim maktablari hamda akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun/N.Mahkamov, I.Ermatov; mas’ul muharrir N.Mahmudov; O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi Respublika ta’lim markazi; O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti. - Toshkent: Fan, 2013. - 144 b.

THE THEME OF WAR “THE CHILDREN OF MEN” BY P.D.JAMES

Murotalieva Maftuna Shukurulloyevna
Termiz State Pedagogical Institute
Teacher of the Department of Applied English language

Annotatsiya: "Children of Men" (Insonlarning farzandlari) asarida urush mavzusi jamiyatning qulashi va shaxsiy identifikatsiyani shakllantiruvchi keng tarqalgan kuch sifatida namoyon bo'ladi. Farzand ko’rishning yo'qolishi va ijtimoiy tartibsizliklardan azob chekayotgan dunyoda, voqea zo'ravonlik, harbiy va geosiyosiy ziddiyatlarning sivilizatsiyaning tanazzuliga qanday turtki berishini o'rganadi. Kitobdagi urush faqat tashqi emas; bu, shuningdek, qahramonlar ichida, umidsizlik va yo'qolish qo'rquvi bilan kurashishlari jarayonida ichki tarzda aks etadi. Harbiylashgan davlat, repressiv nazorat va davom etayotgan fuqarolik urushi insoniyatning qadriyatlarining kengaygan tanazzulining metaforalari sifatida xizmat qiladi, bu yerda hayot saqlash asosiy maqsadga aylanadi, axloqiy yoki etik masalalar ustun bo'ladi. Urush nuqtai nazaridan, "Children of Men" zo'ravonlikning siklik tabiati haqidagi tanqidni ko'rsatadi va kelajakka nisbatan umidsizlik va apatya doimiy mojaro siklini qanday keltirib chiqarishini tasvirlaydi.

Аннотация: В романе «Дети человеческие» тема войны является всеобъемлющей силой, формирующей как общественный распад, так и личную идентичность в дистопическом будущем. Сюжет разворачивается в мире, опустошенном бесплодием и социальными беспорядками, и исследует, как насилие, милитаризация и геополитическая напряженность способствуют упадку цивилизации. Война в книге — это не только внешняя угроза, но и внутреннее переживание персонажей, которые сталкиваются с утратой надежды и страхом исчезновения. Милитаризованное государство, угнетающий контроль и продолжающийся гражданский конфликт служат метафорами более широкого упадка человеческих ценностей, где выживание становится главной целью, затмевая моральные или этические соображения. Через призму войны «Дети человеческие» критикуют цикличность насилия, показывая, как отчаяние и апатия по отношению к будущему порождают непрерывный цикл конфликта.

Abstract: In “Children of Men”, the theme of war emerges as a pervasive force shaping both societal collapse and personal identity in a dystopian future. Set in a world ravaged by infertility and social unrest, the narrative explores how violence, militarization, and geopolitical strife fuel the decay of civilization. War in the book is not merely external; it is internalized

within the characters as they grapple with the loss of hope and the fear of extinction. The militarized state, oppressive control, and the ongoing civil conflict serve as metaphors for the broader degradation of human values, where survival becomes a primary goal over moral or ethical concerns. Through the lens of war, “Children of Men” critiques the cyclical nature of violence, illustrating how desperation and apathy toward the future breed a continuous cycle of conflict.

Kalit so'zlar: urush, distopik adabiyot, konflikt, hayot uchun kurash, zo'ravonlik, hokimiyat.

Ключевые слова: война, дистопическая литература, конфликт, вызов выживания, насилие, власт.ь

Key words: war, dystopian literature, conflict, survival challenge, violence, power.

INTRODUCTION

In "The Children of Men" by P. D. James, the themes of war is woven into the fabric of the dystopian world she creates, reflecting deep-seated fears and prejudices that can emerge in society under stress. In the novel, set in a future where humanity is facing extinction due to universal infertility, these themes are explored through the lens of a society that has become increasingly authoritarian and desperate “The Children of Men” discusses several topics based on demonstrating the contemporary world with the coming awful predictions for the future. War, xenophobia, and anti-immigrant Policies in “The Children of Men” are considered the central issues given by the author.

II.METHODOLOGY

The methodology for analyzing the theme of war in Children of Men involves a multi-disciplinary approach, blending film analysis, socio-political theory, and post-apocalyptic studies.

III.DISCUSSION

While "The Children of Men" does not depict war in the conventional sense, it engages with themes commonly associated with wartime—conflict, violence, moral ambiguity, and the fight for survival and meaning. Through this engagement, the novel offers a profound commentary on the human capacity for both destruction and resilience in the face of dire circumstances. the dystopian subgenre conjures up worlds or societies in which suffering results from oppression, deprivation, or terror, and where human misery—such as filth, oppression.

Another interesting point actual war scenes were added to the film version of the novel. In the film The world has descended into chaos: Economies have collapsed, wars have broken out, terrorist bombings are almost unremarkable. However, in the novel these actions are described happened in the past, especially when people discover infertility for the first time. “. They aren’t prepared today to live their lives in fear. You were born in 1971, weren’t you? You must remember to walk the streets of the then, the rise in sexual and violent crime, old people self-imprisoned in their flats-some burned to death behind their bars-drunken hooligans ruining the peace of country towns, children as dangerous as their elders, no property safe if it wasn’t protected with expensive burglar alarms and grilles.

IV.RESULTS

Everything has been tried to cure man’s criminality, every type of so-called treatment, every regime in our prisons. Cruelty and severity didn’t work, but neither did kindness and leniency. Now, since Omega, the people have said to us: ‘Enough is enough.’ The priests, the psychiatrists, the psychologists, the criminologists-none has found the answer. What we

guarantee is freedom from fear, freedom from want, and freedom from boredom. The other freedoms are pointless without freedom from fear". In this extract readers realize was over when Xan took power; despite being dictator Xan stopped the war and created harsh laws against criminals.

Many dystopian novels incorporate themes of war, often depicting it as a consequence or a perpetual state within their bleak and oppressive worlds. War in these narratives typically serves to highlight the brutality, dehumanization, and futility inherent in such conflicts, further emphasizing the dystopian critique of societal and political structures.

CONCLUSION

In conclusion, the theme of war in Children of Men serves as a powerful commentary on the cyclical nature of violence, the dehumanizing effects of prolonged conflict, and the fragile hope for peace in a dystopian world. Through its portrayal of a society torn apart by militarization, civil unrest, and the existential threat of extinction, the film highlights how war shapes both the external environment and the internal lives of individuals. These novels use the backdrop of war to explore various themes central to dystopian literature, including the loss of individuality, the abuse of power, and the erosion of ethical and moral values. War serves as a lens through which the authors examine humanity's darkest tendencies and the potential consequences of societal and technological advancements.

REFERENCES

1. P.D.James.The Children of Men. –London: Faber and Faber,1992.241.P.
2. Octavia E.Butler.Parable of the Sower.New York:Four Walls Eight Windows,1993.299.P.
3. Thomas M.Disch.Camp Concentration.-United Kingdom:Rubert Hart-Devis.1968.177.P.
4. Suzette Haden Elgin.Native Tongue.-London:DAW Books.1984.320.P.
5. T.C.Boyle.The Tortilla Curtain.-New York:Viking Press,1995.368.P.
6. Gary Shteyngart.Super Sad True Love Story. -New York:Random House,2010.334.P.

"ALLA" JANRI MATNINING ONOMASTIK TAHLILI (ZOONIMLAR MISOLIDA)

Munisa Shavkatova,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,
filologiya fakulteti 2-kurs talabasi
*Ilmiy rahbar: dots.**U.Rashidova***

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek xalq ijodining bir qismi bo'lgan, bolajonlarning sevimli, eshitib orom oladigan qo'shig'i "Alla" janrida qo'llangan ba'zi zoonimlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Nomshunoslik, zoonim, ornitonim.

Аннотация: В статье анализируются зоонимы, используемые в жанре любимой детской песни «Алла», являющейся частью узбекского народного творчества.

Ключевые слова: Ономастика, зооним, орнитоним.

Annotation: This article analyzes zoonyms used in the genre of "Alla", a favorite song of children, which is a part of Uzbek folk art.

Key words: Onomastics, zoonym, ornithonym.

Ma’lumki, inson zoti tug‘ilibdiki, ona allasini eshitmay ulg‘aymaydi. Alla bolalar hayotida katta mavqega ega bo‘lib, bolalar folklorining bir qismi hisoblanadi. Uning har bir so‘zi yurakka joylanadi, va shu bilan bir qatorda, ushbu jilvakor so‘zlarning bir necha o‘rinlarida zoonimlar ham o‘z hissasini qo‘shib o‘tadi. Ayonki, zoonimlar nomshunoslikning bir qismi hisoblanadi. Nomshunoslik fanda onomastika deb ham yuritiladi va T.Ernazarov, M.Xusanova, A.Esemuratovlar monografiyasida quyidagi fikrlarni keltirib o‘tadi: Kishilar o‘zaro muloqotga kirishishi uchun, albatta, odamlarni ham, narsa-hodisalarni ham va, umuman, butun borliqni ma’lum bir me’yordagi nomlar bilan atab, bir-biridan farqlashga harakat qilishgan. Natijada, nomlarda xalqimizning milliylik, milliy an’ana hamda milliy qadriyatlari o‘z izini qoldira olgan. 1

Dastlab, zoonimlar nima degan savolga javob beradigan bo‘lsak, zoonimlar hayvonot olamini o‘rganadigan sohadir.

Zoonimika hayvon va qush nomlarini o‘rganadi va vaqtlar o‘tishi bilan zoonimika tarkibidan ornitonim ajralib chiqdi. Ornitonim qushlar nomini o‘rganuvchi sohadir. Bu soha bo‘yicha ko‘plab monografiyalar, maqolalar yozilgan. Zoonimlar tadqiqi dastlab, Mahmud Koshg‘ariydan boshlangan. Devonda 400ga yaqin zoonimlar lug‘ati keltirilgan bo‘lib, jumladan 100dan ortiq qush nomi qayd etilgan.“Devonu lug‘otit turk” asarida turli sohalarga doir so‘zlar bilan bir qatorda zoonimlar ham ifodalangan. Ma’lumki, zoonim yunoncha so‘z bo‘lib, hayvon nomlari bilan bog`liq so‘zlar ma’nosini ifodalaydi.2

Bundan tashqari, D.Yo‘ldosheva “O‘zbek tilida ornitonimlarning lisoniy tadqiqi” – Samarqand – 2019, H.Nizomxonov “Eski o‘zbek tilida bulbul ma’nosidagi so‘zlar” – Toshkent – 1993, Sh.Nosirov – “Dialektal ornitonimlarning atalishi” – 1986 va bundan tashqari, Gulxaniyning “Zarbulmasal”ida, Zahriddin Muhammad Boburning “Boburnoma”sida, mutafakkir bobomiz Alisher Navoiyning mashhur asari “Lison ut-tayr”da barcha qushlar haqida ma’lumot keltirilgan. Yana shuni ham aytish mumkinki, Ahmad Yugnakiy ham “Hibat ul-haqoyiq” asarida itolg‘u qushi haqida ma’lumot berib o‘tgan.

M.Jumaboyevning “Bolalar adabiyoti va folklor” asaridan Alla janridagi misralarda zoonimlarni ko‘rib chiqamiz:

Uxlar asalarilar,

Uxlar baliqlar tinchroq, ushbu misrada ikki o‘rinda zoonim ishtirok etgan: asalari va baliq.

Asalari ma’lumki, zoologiya sohasida keng o‘rganiladi. Asalari, bolari – arilar oilasining bir turi. Asalari vatani Janubiy Osiyo hisoblanadi. Hozirgi davrda janubiy kengliklardan Chekka Shimolgacha tarqalgan. Asalarilar, asosan, oila bo‘lib yashaydi. Bir oila bir ona (xalq tilida „podshosi“ deb ham yuritiladi), bir necha ming ishchi va bir necha yuz erkak asalaridan iborat. Ona asalari tanasi uzunligi 20 — 25 mm, vazni 200 — 250 mg, bahordan kuzga qadar tuxum qo‘yish va oilani boshqalari vazifasini bajaradi. Qanoti tanasining yarmini qoplaydi, nektar, gul changini yig‘uvchi apparatining yukligi bilan farq qiladi.

Baliq ham zoologiyada keng o‘rganiladi. Suyakli baliqlar (Osteichthyes) —umurtqali hayvonlar sinfi. Quyi devon davridan ma’lum. Uzunligi 0,7-1,1 sm dan 5-7 m gacha, ba’zan undan ko‘proq; vazni 1,5 t gacha. Ichki skeleti birmuncha suyaklangan, ba’zi turlarida tog‘aydan iborat. Tangachalari ganoid, kosmoid yoki suyakdan tuzilgan. Dum bo‘laklarini tog‘ay yoki suyak nurlar ushlab turadi. Jabralari to‘siq bilan bo‘linmagan, jabra teshiklari jabra

qopqoqlari bilan yopilgan. Ayrim turlarining suzgich pufagi ikkilamchi tarzda yo‘qolib ketgan. Urug‘lanishi, odatda, tashqi; ayrim turlari tirik tug‘adi.

Ma’lumki, baliq termini badiiy adabiyotda ham bir muncha o‘rin egallagan. Xalq og‘zaki ijodining xazinasidan o‘rin olgan “Kuntug‘mish” dostonida ham aynan baliq moh so‘zi bilan talqin qilingan.

Hech darvoza tiq etmas,

Sichqon uxlar, miq etmas, ushbu misrada esa bir o‘rinda zoonim qatnashgan deya olamiz: sichqon.

Sichqonlar - sichqonsimonlar oilasiga mansub kemiruvchilar urug‘i. Gavdasining uzunligi 12 sm gacha, dumi deyarli gavdasining uzunligiga teng. Yer yuzida juda keng tarqalgan, 25 ga yaqin turi bor. O‘zbekistonda uy sichqoni ko‘p uchraydi; uzunligi 7-11 sm, dumi 4-10 sm. Tanasining orqa tomonida yungi kulrang, mallarang yoki qum rangida; qorni ochiqroq tusda bo‘ladi. Sichqon zoonimi badiiy adabiyotda ham bir muncha qo‘llaniladi. Buni esa “Alpomish” dostonida kuztish mumkin:

Mingan otim temir ko‘k,

G‘ayratimdan ko‘nglim to‘q,

O‘lik arslondan, akajon,

Tirik sichqon behadroq.

Yana bir o‘rinda sichqon zoonimi qatnashgan ekan:

Qorajonning bir akasi bo‘ladi,

Taraf bo‘p Qo‘shquloq polvon jo‘nadi.

Shomurti shoxalab har yoqqa ketgan,

Ichida chichqonlar bolalab yotgan. Bundan ko‘rinib turibdiki, tilshunosligimizda har bir termin o‘z o‘rni va ahamiyatiga ega.

Ko‘zlaring yumgin qo‘zim,

Yot, quvonchim, qunduzim, misrasida ikki o‘rinda zoonim qatnashgan. Bular: qo‘zim, qunduzim.

Qo‘zi hayvoni umumturkiy zoonim hisoblanadi. Turkiy tillar tarixida qo‘zu, qo‘zi (DLT, III, 224) tarzida qollangan atama, hozir umumxalq tilida qo‘zi shaklida ishlatilib kelinadi. Bu o‘rinda shuni alohida qayd etish lozimki, turkiy tillarning ayrimlarida xuddi hozirgi umumxalq tillaridagidek oxirgi unli lablanmagan tarzda bu so‘z qo‘zo‘ shaklida ishlatilsa, ayrimlarida til tarixidagi ikkinchi shakl, ya’ni sozning oxiridagi unlining lablangan korinishi ham iste’mol qilinadi.

Qunduz – suvsarsimonlar oilasiga mansub, qimmatbaho mo‘ynali sutemizuvchilarturkumi. Bu nom bilan ism ham mavjud, Ernest Begmatovning “O‘zbek ismlari ma’nosi” kitobida:

Qunduz(o‘z.) – qunduzdek, go‘zal, zebo bola. Shakllari: Qunduzbeka, Qunduzoy, Qunduzxon.

Xulosa qilib aytganda,o‘zbek tilshunosligi juda boy, rang-barang va murakkabligi bilan boshqa sohalardan tubdan farq qiladi. Nomshunoslik, ya’ni onomastika sohasi ham shular jumlasidandir. Qisqa qilib aytganda, ozarbayjon olimi Gurbanov ham onomastika sohasi tilning mustaqil birligi bo‘lganligi uchun xuddi leksikologiya, seamsiologiya kabi tilshunoslikning mustaqil sohasi sifatida qaragan. Yuqorida tahlil qilingan zoonimlar ham onomastikaning bir bo‘lagi hisoblanadi. Zoonimlarni nafaqat hayotda, balki badiiy asarlarimizda o‘rni kattadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Jumaboyev M. – Bolalar adabiyoti va folklor – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi,2006
2. Ernazarov T., Xusanova M., Esemuratov A. – O‘zbek nomshunosligi(monografiya) – Toshkent: “Navro‘z”, 2005, 8-bet
3. Mahmud Koshg‘ariy – Devonu lug‘otit turk – uch tomlik. I tom – T.: Fan, 1960, 85-bet
4. https://uz.m.wiktionary.org/wiki/qunduz
5. Begmatov E. – O‘zbek ismlari ma’nosi – 2-nashr – Toshkent
6. Alpomish – o‘zbek xalq dostoni - O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti davlat korxonasi - Toshkent – 2018
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Asalari
8. https://uz.wikipedia.org/wiki/Suyakli_baliqlar

MORFOLOGIK VA SEMATIK OMONIMLAR

Yandashaliyev Muhammadali Abduvaliyevich
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Morfologik va semantik omonimlar tilshunoslikda so'zlarning ma'nolarining turlicha bo'lishi va bir xil shaklda bo'lishi bilan bog'liq fenomenlardir. Bugungi maqolamizda omonimlar va ularning turlari, morfologik va sematik omonimlarga alohida to’xtalamiz.

Kalit so’zlar: dialekt, omonimiya, affikslar, omograflar

Аннотация: Морфологические и семантические омонимы являются феноменами в лингвистике, связанными с различием значений слов при их одинаковой форме. В данной статье рассматриваются омонимы и их виды, с особым акцентом на морфологические и семантические омонимы.

Ключевые слова: диалект, омонимия, аффиксы, омо-графы.

Annotation: Morphological and semantic homonyms are linguistic phenomena associated with the variation in word meanings despite having identical forms. This article discusses homonyms and their types, with a particular focus on morphological and semantic homonyms.

Keywords: dialect, homonymy, affixes, homographs.

Leksik omonimlar quidagi qatorlarni birlashtiriladi, ularning har biri bir so‘z turkumiga mansub bo‘lgan kamida ikkita so‘zni o‘z ichiga oladi. Leksik omonimlarning ikki turi farqlanadi: to‘liq va to‘liqsiz (qisman). To‘liq omonimlar barcha grammatik shakllarda bir xil bo‘lgan so‘zlardir, masalan: Do‘koncha - "o‘rindiq" va Do‘koncha - "savdo uchun kichik bino."

Bu so‘zlar barcha kelishiklarda bir xil formalarda keladi, shu bilan birga ko‘plik formalari ham bir xil bo‘ladi. To‘liqsiz omonimlar - bu nutqning bir qismiga tegishli so‘zlar bo‘lib, ularda grammatik shakllar tizimi to‘liq mos kelmaydi, masalan: Polka - "biror narsani saqlash uchun qurilma," birlik va ko‘p qism shaklida bo‘lishi mumkin (polka - polkalar, ko‘p tokchalar); Polka - "begona o‘tlarni yo‘qotish" (polot fe’lidan yasalgan fe’l ot) faqat birlik shaklida mavjud.[1]

Demak, birinchi so‘zdan birlik va ko‘plik formalari hosil bo‘ladi, ikkinchi so‘zdan esa ko‘plik formalari hosil bo‘lmaydi. To‘liq omonimlar ham, qisman omonimlar ham leksikologiya tomonidan o‘rganiladi. Ulardan leksikologiya o‘rganmaydigan, lekin omonimlar bilan taqqoslagan holda tilga olinadigan hodisalarni farqlash lozim. Boshqacha aytganda, to‘liq va qisman leksik omonimlardan omonimiyaning boshqa turlarini farqlash lozim.

1) Fonetik omonimiya - so‘zlarning faqat eshitilishiga ko‘ra mos kelishini rus tili misolida ko’ramiz:

Пруд — прут , Везти — вести , Код — кот

Bunday so‘zlar omofonlar deyiladi.

2) Grafik omonimiya - tovushdagi farqlarni saqlagan holda so‘zlarning faqat yozilishi bo‘yicha mos kelishi:

qal’a (shturmlamoq) - qulf (yopmoq); parit (sabzavot) - parit (bulutlarda); atlas (jug‘rofiy) - atlas (gazlama turi). Bunday so‘zlar omograflar deyiladi.

3) morfologik omonimlar - bir yoki bir nechta grammatik shakllarda turli so‘z turkumlariga tegishli so‘zlarning mos kelishi:

Ko'r – sifat (masalan, ko'r odam).

Ko'r – fe'l (masalan, "Uni ko'rdim" — ko'rmoq fe'li).

O'ynash – fe'l (masalan, "Bola o'ynayapti").

O'ynash – nom (masalan, "O'yin o'ynash")

Bosh – nom (masalan, "Boshliq" — rahbar).

Bosh – sifat (masalan, "Bosh kiyim").

Yuz – nom (masalan, "Yuzni yuvish").

Yuz – son (masalan, "Yuz dona").

Morfologik va sematik omonimlarni farqlab olsak. Morfologik omonimlar — bu yozilishi bir xil bo'lib, lekin turli morfologik vazifalarga ega bo'lgan so'zlardir. Ya'ni, talaffuzi va yozilishi bir xil, ammo grammatik jihatdan (tushuncha, vazifa, qo'llanish) farq qiladi. Morfologik omonimlar tilda ko'plab turli shakl va vazifalarga ega bo'lgan so'zlardir. Bular grammatik jihatdan farq qiladi, lekin talaffuz va yozilishi bir xil bo'ladi.

Tug'ri – sifat (masalan, "Tug'ri javob").

Tug'ri – fe'l (masalan, "Tug'ri yo'lni tanlash").

Morfologik omonimlar tarixi haqida gapirganda, ular tilning rivojlanish jarayonida shakllanib, turli davrlar va til o'zgarishlariga bog'liq tarzda paydo bo'lishi mumkin. O'zbek tili va boshqa turkiy tillarda morfologik omonimlar, asosan, quyidagi omillar orqali rivojlangan:

1. Tildagi fonetik va morfologik o'zgarishlar

Tillar vaqt o'tishi bilan fonetik va morfologik jihatdan o'zgarib boradi. Bir so'zning talaffuzi bir xil bo'lishi mumkin, ammo uning grammatik funktsiyasi vaqt o'tib farq qilishi mumkin. Masalan, "bosh" so'zi o'zbek tilida dastlab "bosh" (tana qismi) ma'nosida ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik "rahbar" yoki "boshliq" ma'nosida ham qo'llanila boshlandi. Bunday o'zgarishlar tilda morfologik omonimlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

2. Affikslar va qo'shimchalar yordamida shakllanish

Tilda morfologik omonimlarning paydo bo'lishida affikslar (qo'shimchalar) va ularning qo'llanilishining o'rni katta. Bir xil so'z, turli qo'shimchalar orqali turli grammatik shakllarda ishlatilishi mumkin. Masalan:

Ko'r (fe'l) – görish (masalan, "Men uni ko'rdim").

Ko'r (sifat) – görish a'zosi yo'q (masalan, "Ko'r odam").

3. Semantik rivojlanish va ko'payish

Omonimlar ko'pincha semantik rivojlanish orqali paydo bo'ladi. Bir so'z dastlab bitta aniq ma'noga ega bo'lsa, uning ma'nosi vaqt o'tishi bilan kengayib yoki o'zgarib, boshqa turli vazifalarda ishlatilishi mumkin. Misol uchun, "bosh" so'zi dastlab tana qismi sifatida ishlatilgan, keyinchalik u rahbar, boshliq kabi ma'nolarni ham qamrab olgan.

4. Turli tillar o'rtasidagi aloqalar

O'zbek tili boshqa turkiy tillar bilan bog'liq bo'lganligi sababli, turkiy tillarda shakllangan morfologik omonimlar o'zbek tiliga ham kirib kelgan bo'lishi mumkin. Masalan, turkiy tillarda omonimlar va ularning morfologik o'zgarishlari mavjud, bu esa o'zbek tilida ham qayd etilgan.

5. Dialektlar va regional farqlar

O'zbek tilining turli dialektlarida ba'zi so'zlar turlicha ishlatiladi, va bunday dialektal farqlar ba'zan morfologik omonimlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Masalan, bir so'zning ma'nosi va grammatik vazifasi turli hududlarda yoki turli ijtimoiy qatlamlarda o'zgarishi mumkin.

Morfologik omonimlar til tarixida o'zgarishlar, fonetik va semantik rivojlanishlar, affiksal qo'llanishlar va turli dialektal farqlar tufayli paydo bo'ladi. Ular tilning boyligi va moslashuvchanligini ko'rsatadi, shuningdek, til o'rganuvchilari uchun kontekstga asoslangan aniq ma'no va grammatik vazifalarni tushunish zarurligini ta'kidlaydi.

Semantik omonimlar — talaffuzi va yozilishi bir xil bo'lgan, lekin ma'nosi turlicha bo'lgan so'zlardir. Bu omonimlar bir xil shaklga ega bo'lsa-da, ular semantik (ma'no) jihatdan farq qiladi. Semantik omonimlar tilning boyligi va fleksibilishini ko'rsatadi, chunki ular bir so'zning turli ma'no va vazifalarda ishlatilishiga imkon beradi.

O'zbek tilida semantik omonimlarga misollar:

1. Ko'z

Ko'z (görish a'zosi) — ko'rish organi (masalan, "Ko'zim og'rib ketdi"). Ko'z (markaz) — biror narsaning markazi (masalan, "Dunyoning ko'zi" yoki "Ko'zgu").

2. Yuz

Yuz (tanadagi qism) — yuzni yuvish (masalan, "Yuzni yuvib, uyqudan turdim"). Yuz (son) — to'qqiz (masalan, "Yuzta kitob").

3. Bosh

Bosh (tana qismi) — bosh tananing yuqori qismi (masalan, "Boshim og'ridi"). Bosh (rahbar) — rahbar, boshliq (masalan, "Boshliq ishga keldi").

4. Qo'l

Qo'l (tana qismi) — barmoq va bilakdan iborat a'zo (masalan, "Qo'lingni yuv"). Qo'l (yordam) — boshqa birovning yordamiga murojaat qilish (masalan, "Qo'l uzat").

5. Yolg'iz

Yolg'iz (olish) — o'zi, bir kishi bo'lib (masalan, "U yolg'iz yashaydi"). Yolg'iz (bo'sh va jimgina) — tinch va hech kim bilan (masalan, "Yolg'iz o'ylab ko'ring").

6. Bod

Bod (tong) — kechqurun va tong soatlarida (masalan, "Bod tongda o'rnidan turdi"). Bod (yog'och turi) — daraxt turidan biri (masalan, "Bod daraxtining yog'ochidan qo'l san'ati").

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. РусОлимп - Типы лексических омонимов. Другие виды омонимии. http://rusolimp.kopeisk.ru/leksik/?file=109

2. omonimlar — Imlo.uz — O‘zbek tilining imlo lug‘ati https://imlo.uz/word/omonimlar

3. https://philology.bsu.by/files/present_1/Sovr_rus_yaz_Leksika_Lektsia3.pptx

4. TURLI SO‘Z TURKUMLARI ORASIDAGI OMONIMIYANI ANIQLOVCHI MATEMATIK MODELLAR https://cyberleninka.ru/article/n/turli-so-z-turkumlari-orasidagi-omonimiyani-aniqlovchi-matematik-modellar

МОТИВАЦИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ ОСВОЕНИИ УРОКА РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: СЛОЖНОСТИ И РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ

Джаббарова Этибор Сайфуллаевна
Самаркандский Кампус
Университета экономики и педагогики
djabbarovaetibor72@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются основные проблемы, связанные с недостаточной мотивацией студентов и сложностями при изучении русского языка как иностранного. Особое внимание уделено роли современных технологий в преодолении этих препятствий. Анализируются ключевые аспекты, влияющие на мотивацию, такие как сложность грамматической структуры языка, недостаток языковой практики и отсутствие связи с профессиональной деятельностью. Обсуждаются технологии, включая онлайн-платформы, мобильные приложения и адаптивные обучающие системы, которые помогают сделать процесс обучения более увлекательным и персонализированным. Сделан вывод о том, что использование инновационных технологий способствует росту интереса к изучению языка и улучшению образовательных результатов.

Annotation: The article addresses the primary challenges related to low student motivation and the difficulties of learning Russian as a foreign language. Particular attention is given to the role of modern technologies in overcoming these obstacles. Key factors affecting motivation, such as the complexity of Russian grammar, lack of language practice, and limited connection to professional activities, are analyzed. The article explores technological tools, including online platforms, mobile applications, and adaptive learning systems, which enhance engagement and personalization in the learning process. It concludes that the use of innovative technologies promotes interest in the language and improves educational outcomes.

Ключевые слова: мотивация студентов, русский язык как иностранный, технологии в обучении, геймификация, образовательные платформы, языковая практика.

Keywords: student motivation, Russian as a foreign language, educational technologies, gamification, learning platforms, language practice.

Одной из самых значимых проблем, с которыми сталкиваются преподаватели при обучении русскому языку как иностранному (РКИ), является низкая мотивация студентов. В неязыковых вузах, где обучение русскому языку часто является лишь вспомогательным предметом, студенты не всегда понимают важность овладения языком для своей будущей профессиональной деятельности. Особенно это касается студентов, обучающихся на технических, гуманитарных и других неязыковых факультетах, где русский язык не является основным для их карьеры.

Мотивация студентов к изучению РКИ может зависеть от ряда факторов. В отличие от студентов языковых факультетов, которые видят практическую ценность в овладении

языком, студенты неязыковых вузов могут не понимать, как знание русского языка может быть полезным для их будущей профессии.

Для многих студентов русский язык не используется в их повседневной жизни или учебном процессе, что снижает их желание изучать его.

Русский язык известен своей сложной грамматикой, падежной системой, большой лексической нагрузкой, что делает его трудным для изучения, особенно для студентов, чьи родные языки не имеют аналогичных структур.

Русский язык, несмотря на свою богатую литературу и культуру, обладает рядом особенностей, которые делают его одним из самых сложных для изучения языков для иностранных студентов.

Грамматическая сложность - это русская грамматика, которая включает в себя шесть падежей, множество исключений и нерегулярных форм глаголов, что является серьезным барьером для студентов, не привыкших к такому строю языка. Эти особенности требуют внимательного подхода и постоянных практик.

Сложности в аудировании и говорении бывают, когда студенты сталкиваются с трудностью в понимании на слух и разговорной речи, особенно если они не имеют возможности общаться с носителями языка.

Для студентов, обучающихся в неязыковых вузах, зачастую нет возможности практиковать русский язык в реальных ситуациях, таких как общение с носителями, что замедляет процесс освоения языка.

Поэтому роль технологий в решении проблемы мотивации и сложности освоения языка занимает важное значение.

В последние годы образовательные технологии становятся важным инструментом для решения этих проблем, предоставляя новые возможности для повышения мотивации и облегчения процесса изучения языка.

Использование технологий для повышения мотивации студентов позволяют преподавателям сделать процесс обучения более увлекательным и персонализированным. Мобильные приложения, платформы для онлайн-обучения, видеокурсы с интерактивными заданиями и элементами геймификации создают увлекательную среду для студентов, что помогает им справляться с монотонностью традиционных методов. Геймификация в обучении, которая включает элементы конкуренции, достижения целей и виртуальные награды, позволяет стимулировать студентов к регулярным занятиям, увеличивает их вовлеченность и улучшает результаты.

Одним из основных факторов, который способствует успешному освоению языка, является практика живого общения. Современные технологии позволяют создавать виртуальные языковые среды, где студенты могут общаться с носителями языка через видеозвонки, участвовать в онлайн-группах для практики языка или использовать платформы для языкового обмена. Это позволяет студентам практиковать русский язык в реальных условиях, несмотря на отсутствие языковой среды в их повседневной жизни.

Технологии позволяют эффективно учитывать индивидуальные особенности каждого студента. Адаптивные обучающие системы, подбирают материалы и задания в зависимости от уровня студента, его успехов и сложностей. Таким образом, каждый студент может двигаться в своем темпе, что особенно важно для тех, кто испытывает трудности с грамматикой или произношением.

Использование визуальных и мультимедийных материалов (инфографика, видеоматериалы, анимации) позволяет студентам легче усваивать сложные грамматические правила и лексические единицы. Визуализация информации помогает сделать процесс обучения более наглядным и понятным, что ускоряет процесс осваивания материала.

Онлайн-платформы, такие как Zoom, Skype, или специализированные образовательные сайты, позволяют студентам общаться с преподавателями и носителями языка, а также участвовать в групповых занятиях и практических семинарах. Это помогает не только практиковать грамматику и лексику, но и улучшать навыки общения, тренировать произношение и понимать культуру языка.

Технологии предоставляют студентам возможность получать обратную связь в режиме реального времени. Это особенно важно, когда речь идет о сложных аспектах языка, таких как грамматика или произношение. Онлайн-тесты, автоматические проверки упражнений и системы оценки позволяют оперативно устранять ошибки, что помогает студентам быстрее исправлять свои недочеты и двигаться вперед.

Заключение

Таким образом, проблема недостаточной мотивации и сложности освоения русского языка как иностранного является одной из центральных в обучении, особенно в неязыковых вузах. Однако инновационные технологии способны существенно изменить этот процесс, повысив его эффективность и доступность. Они предоставляют студентам возможности для гибкости, взаимодействия, увлекательного и персонализированного обучения, а также создают условия для активной практики языка, что в конечном итоге способствует улучшению результатов и росту интереса к изучению русского языка.

Список литературы:

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Современный словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Русский язык. Курсы, 2018. – 496 с.

2. Азимов Э.Г. Методика организации дистанционного обучения по русскому языку как иностранному. – М.: Русский язык, 2006.

3. Амелина И.О. Интегративная модель обучения иностранных студентов русской деловой коммуникации на основе кейс-технологии и медиаресурсов (направление «Экономика», уровни B1-B2). Диссертация. – М., 2019.

4. Мирфайзиева К. Ю. Актуальные проблемы русского литературного произношения в условиях неязыковой среды

International journal of advanced research in education, technology and …

2023

CHO‘LPONNING “QOR QO‘YNIDA LOLA” HIKOYASI ANTROPONIMLARI XUSUSIDA

Djurayeva Yulduz G‘aybullayevna
Qarshi davlat universiteti
O‘zbek tilshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy asarlarda qo‘llaniladigan antroponimik birliklar, ularning badiiy asar mazmunida tutgan o‘rni yuzasidan fikr yuritiladi. Xususan, Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon asarlaridagi xotin-qizlar ismlari va ularning semantik xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: onomastik birliklar, antroponimlar, badiiy asar, poetonimlar, poetoantroponimlar, xotin-qizlar antroponimiyasi.

Onomastika tilshunoslikning nomlarni o‘rganuvchi sohasidir. Onomastikaning antroponimika bo‘limi esa Kishi ismlari, familiyalari, otaismlari, taxalluslari, laqablarini tadqiq etadi. Azal-azaldan xalqimiz oilada tug‘ilgan farzandga mazmunli va go‘zal ism tanlashga harakat qilganlar. Uning zamirida xalqimizga xos go‘zal odatlar, an’analar, ota-onalarning orzu-istaklari yotadi.

Ismlarda jamiyatning madaniyati va ijtimoiy hayoti aks ettirilgan bo‘ladi. Ismlar ma’lum bir shaxsning avlodi, uning jamiyatda tutgan o‘rni haqida ham xabar beradi. Insoniyat paydo bo‘libdiki, uning ismi ham mavjud. Ismsiz inson yo‘q. Ismlar jamiyatda muhim ma’naviy va siyosiy ahamiyatga ham ega. Ular qanday shaklda bo‘lmasin, kishilarni alohida shaxs, individ sifatida atashga xizmat qiladi.

Kishilarga ism tanlash bilan badiiy asar qahramonlariga nom tanlashda ham o‘ziga xos o‘xshash va farqli jihatlar bor, albatta.

Oilada yangi tug‘ilgan farzandga qo‘yilgan ism aksariyat holatlarda ota- onalarning orzu-istaklari yoki xalqning urf-odatlari asosida qo‘yilgan. Ismlar bolaning tashqi ko‘rinishi yoki xarakterini o‘zida ifoda etmaydi. Yangi tug‘ilgan farzandga tanlangan ism va badiiy asar personajiga tanlangan nomlar o‘rtasida noo‘xshash jihatlar ham bor. Chaqaloqqa qo‘yilgan ism asosan umumdan yakkani ajratib ko‘rsatish uchun xizmat qilib, uning hayotida bundan boshqa rol o‘ynamaydi. Yozuvchi esa personajga ism tanlashda juda ko‘p tomonlarni inobatga oladi. Demak, chaqaloq ismidan farqli o‘laroq, personaj ismi bir necha motivga asoslangan bo‘ladi [Antroponimlarda motivatsiya, 128].

Badiiy asarlarda qo‘llangan nomlar ham asar mohiyati, yozuvchining niyatlarini ifoda etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Dilrabo Andaniyozova shunday yozadi: “Badiiy matnda onomastik birliklar muayyan obyektning nomigina bo‘lib qolmasdan, balki yozuvchining xilma-xil badiiy niyatlarini ta’kidlash uchun ham xizmat qiladi. Jumladan, ayrim qahramonlarning ism va familiyalari, laqablari (antropoetonimlar), joy nomlari, (topoetonimlar) va hayvonlarga atab qo‘yilgan nomlar (zoopoetonimlar) yozuvchi tomonidan atayin qo‘llanib, asardagi muayyan badiiy maqsad ro‘yobiga yordam beradi [Andaniyozova 5 ,6].

O‘zbek tili antroponimlarining nazariy masalalari bo‘yicha teran tadqiqotlar olib borgan olim E.Begmatov badiiy matnda qo‘llangan antroponimlarning lingvopoetik xususiyatlarini o‘rganish o‘zbek filologiyasidagi dolzarb va yangi masalalardan biri ekanligini ta’kidlab, quyidagi fikrlarni bildiradi: “Bunday tadqiq antroponomik materiallarga nafaqat lisoniy

jihatdan, balki etnolingvistik, etnomadaniy, ruhshunoslik, sotsiolingvistik, estetik, tarixiy-diniy nuqtayi nazardan ham yondashishni talab qiladi" [Бегматов, 2013: 261].

XX asr o‘zbek adabiyotida shoir va nosir sifatida nom qoldirgan Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon ham o‘z asarlaridagi personajlarning ismlarini tanlashga alohida e’tibor qaratilgan. Cho‘lpon qalamiga mansub epik asarlarda ham XX asr boshidagi o‘zbek millatiga mansub erkaklar va xotin-qizlarning ismlariga xos xususiyatlar aks ettirilgan. Adibning "Qor qo‘ynida lola" hikoyasida 7 nafar erkak obrazning ismlari uchraydi. E’tiborlisi shundaki, bu ismlarning deyarli barchasi o‘sha davr xalq odatlariga ko‘ra ism yonida keluvchi laqablar bilan birga qo‘llangan: Toji qassob, Abdulla jallob, Eshmat qorovul, Samandar aka, Yo‘ldosh boyvachcha, Rustam aka, Mamat qorovul. Ismlarga qo‘shib aytilgan laqablar asar qahramonlarining kasb-koriga ishoradir. Bu nomlar kitobxonda o‘sha davr ijtimoiy hayoti haqida ham tasavvur hosil qiladi. Asar qahramonlarining ismlariga qo‘shib aytilgan qassob, jallob, qorovul kabi kasb-korni bildiruvchi so‘zlar orasida faqat jallob so‘zigina bugungi kitobxon uchun tushunarsiz, xolos

JALLOB [a. – o‘ziga tortuvchi; savdogar] olib sotuvchi. *Jallob – turgan-bitgani qallob.* Maqol. *– Bu maydon / bazm bo‘layotgan joy / ayni zamonda g‘o‘za bozori bo'lib, kunduzi sotilmay qolgan yoki jalloblar sotib olib, hali tashilmagan g‘o‘za to‘la qop-qanorlar har tomonda tartibsiz yotardi.* S.Ayniy, Esdaliklar. *Mo‘ydinning jarchisi tomoq yirtib qichqirib yuribdi: – Hoy, un yalagan alloflar, qon yalagan qassoblar, chorbozorchi jalloblar! Mo‘ydinbekni qutlanglar.* Y.Shukurov, Qasos.

Ayniqsa, "Qor qo‘ynida lola" hikoyasida 9 nafar ayol obraz qatnashgan bo‘lib, ularning ismlari quyidagicha: *Sharofatxon, Turg‘unbush, Qumribush, Aziza otin, Xadichaxon (Xadi jinni), To‘tixon, Gulnor, Fazilat, Tillaxon*. Hikoyaning bosh qahramoni Sharofatxon ismli yosh qiz. Sharofat [a.] – oliyjanob, oliyhimmat; toza, pokiza.[O‘zbek ismlari, 490]. Sharofat ismiga o‘zbekcha xon indikatorini qo‘shish orqali Sharofatxon ismi hosil qilingan. Xon (qon) – hukmdor, boshliq, podshoh. Ismlar tarkibida ulug‘ martabali, e’zozli, obro‘li; ulg‘ayib elga bosh bo‘lsin ma’nolarini anglatadi. Ko‘p hollarda ismga an’anaga ko‘ra qo‘shiladi va hurmat, e’zozlash, suyish ma’nolarini bildiradi. Xon so‘zining xona, dargoh; dasturxon, taom, nasiba ma’nolari ham bor.[Begmatov, 587]. Xon indikatori o‘g‘il bolalar ismiga ham, qiz bolalar ismiga ham qo‘shiladi. Masalan, *Annaxon, A’loxon, Xushxon, Toshxon, Poshshaxon, Oyatxon* kabi ismlar qizlar ismi; *Saidumarxon, Saidazimxon, Muhammadalixon, Davxon* kabi ismlar o‘g‘il bolalar ismi hisoblanadi. Masalan, Xon ism sifatida ham mavjud. Bu ism o‘g‘il bolalarga qo‘yiladi. Xon [o‘z]– podshoh, hukmdor, hokim, ya’ni ulg‘ayib ulug‘ martabalar sohibi, elboshi bo‘lsin. Shakllari: *Xonbek, Xonboy, Xonjon*. Sharofatxon hikoyaning bosh qahramoni, u xuddi qor tagida ochilgan lola misoli go‘zal, pokiza, sof qalbli qiz. Hikoyadagi To‘tixon ismi o‘zbekcha ism bo‘lib, shirinso‘z, notiqa qiz bo‘lib ulg‘aysin deya tanlangan. Bu ism qush ismining antroponimga o‘tishi va unga asosan, qiz bolalar ismiga qo‘shiladigan xon indikatorini qo‘shish bilan yasalgan. Aziza otin – arabcha qadrli, qimmatli degan ma’noni bildirib, ismga otin, ya’ni qizlarga ta’lim beruvchi ayollarga qo‘shilgan so‘z. Gulnor ismi fors-tojikcha so‘z bo‘lib, anor gulidek zebo, gul chehrali qiz ma’nosini bildiradi. Fazilat ismi ham arab tilidan o‘zlashgan ism bo‘lib, turdosh otning atoqli otga aylanishidir. Bu so‘z yaxshi fazilatlar egasi; afzal, ustun turuvchi degan ma’noni bildiradi. Xadichaxon – arabcha so‘z bo‘lib, Muhammad (s.a.v.)ning birinchi ayollari Xadicha (taxm. 555/556 – 620/621)ning ismi, bu ismga o‘zbekcha xon indikatorini qo‘shish orqali yasalgan. Bu ism asarda qisqartirilib, Xadi va unga jinni laqabini qo‘shgan holda ham qo‘llanadi. Tillaxon ismi fors-tojikcha tilla – oltindek qimmatli,

qadrli degan ma’noni bildiruvchi so‘zga xon indikatorini qo‘shish orqali hosil qilingan. Hikoyadagi Turg‘unbush – o‘zbekcha so‘z bo‘lib, farzandi turmagan oilalarda yangi tug‘ilgan farzandga qo‘yilgan ism hisoblanib, yashasin, umri uzoq bo‘lsin degan ma’noni bildiradi. Ismdagi bush indikatori esa o‘zbekcha ismlarga qo‘shiluvchi buvi, buvish indikatorlarining fonetik o‘zgarishga uchragan shaklidir. E.Begmatovning “O‘zbek ismlari izohli lug‘atida bu ismning *Turg‘una, Turg‘unbibi, Turg‘unbuvi, Turg‘unbu, Turg‘unbuvish, Turg‘unniso* kabi shakllari keltirilgan. Qumribush ismi arabcha qumri – qush nomidan olingan bo‘lib, beozor, muloyim, odobli qiz bo‘lsin deya tanlangan ism. Bu ismga ham bush indikatori qo‘shilgan.

Hikoyadagi Turg‘unbush, Qumribush ismlariga buvish indikatorining fonetik o‘zgarishga uchragan, ya’ni qisqargan shaklidagi indikator qo‘shilgan. Bu indikator o‘zbekcha bibi, bibish, buvi indikatorlarining o‘zgargan shaklidir.

Xotin-qizlar ismining old yoki orqa qismida kelib, qo‘shma ismlami hosil qiladi: *Bibigul, Bibiniso, Bibinor, Bibisanam; Davlatbibi, Kenjabibi, Kimsanbibi.*

– [Yo‘lchi Singlisi bilan birga, mumkin bo‘lsa, uning [Gulnorning] onasi Gulsumbibini ham aravaga solib, qishloqqa olib borishni istaganini aytdi. Oybek, Tanlangan asarlar.[Izohli lug‘at]. Ushbu indikatorlar arxaik shakldagi indikatorlar hisoblanadi. Hozirgi kunda o‘zbek xotin-qizlari ismlari tarkibida deyarli qo‘llanilmaydi.

BUVISH *ayn.* **bibish.** *Albatta, olaman Nigor buvishni.* “Nigor va Zamon”. *Biz bo‘lamiz Malikaning kanizi, Kelsin, deb chorlaydi buvishim sizni.* “Malikayi ayyor”. *Suluvim, buvishim, ataganim – shu, Ming yillab kanglumda asraganim shu, Til ostiga ko‘mib saqlaganim shu – Istarim //* I. Otamurod.

QUMRI [a. – g‘urrak, qumri] **1** Kaptarlar turkumiga mansub, qafasda ham urchiydigan sayroqi qush. Tog'lar, bo‘stonlar to‘ldi Qumri-yu bulbul bilan. “Qo‘shiqlar”. Qumri sayrab nechun bo'lmas shaydolar, Qomatingni sarvi ozod aylading. Muqimiy. Endi-chi, yonida jufti munosib, Qumridek sayr etib yurishi yaxshi. Payt kelib, bolasin bag'riga bosib, Ota, – deb eshikdan kirishi yaxshi. A.Oripov, Qizlarim.

2 Qumri (xotin-qizlar ismi). [izohli lugat, 277].

Qumri [a.] – qumri [qush]dek yuvosh, beozor bola. Shakllari: *Qumribibi, Qumribeka, Qumrigul, Qumrijon, Qumrixon, Qumribonu* [o‘z. ism. Izohi]

E.Begmatovning “O‘zbek ismlari izohi” lug‘atida bu ismning *Qumribeka, Qumriniso, Qumriya* degan shakllari berilgan va ma’nosi izohlangan. Bu ism ham hozirgi kunda kam qo‘llanadigan ismlar sirasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Begmatov E.A. O‘zbek ismlari izohi. – Toshkent. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2016. – 608 b.

2. Begmatov E.A. O‘zbek tili antroponimikasi. – Toshkent. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti, 2013. – 263 b.

3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. II jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. 2023. – 672 b.

4. Andaniyozova D. Badiiy matnda onomastik birliklar lingvopoetikasi. Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2017.

5. Begmatov E. Ismlarning sirli olami. – Toshkent: O‘zbekiston, 2014. –B.123.

MUNDARIJA

I - SHO‘BA: SOHA TERMINOLOGIYASINI TARTIBGA SOLISHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI		
Ya. Madaliyev	**XIX ASR IKKINCHI YARMI XX ASRNING BOSHLARIDA O‘ZBEK MA’RIFATPARVARLARINING O‘RNI VA FAOLIYATI**	**8**
Lütviyyə Əsgərzadə	**QULU AĞSƏSİN ŞEIR – MƏTNLƏRININ ANALIZI VƏ YORUMLANMASI**	**10**
Atilla SULEYMANLI	**ERKIN VOHIDOVNING “DONISHQISHLOQ LATIFALARI” ASARI**	**15**
Rübabə Bahadır Şirinova	**“ƏDƏB ƏL-BƏHS” ƏSƏRI**	**19**
Dilnoza Yuldasheva	**DAVLAT TILI: TADQIQI, TA’LIMI VA AMALIYOTDA QO‘LLANILISHI**	**23**
Rashidova U.	**BADIIY VA PUBLITSISTIK USLUBLARGA XOSLANGAN MATNLARDA KENG TARQALGAN IBORALARNI STRUKTUR-SEMANTIK O‘ZGARTIRISH USULLARI**	**27**
Ozoda Anorqulova	**“OILA” KONSEPTINING AYRIM LINGVISTIK XUSUSIYATLARI**	**30**
Chinqulova Gulmehra Bahronovna	**DARS MASHG‘ULOTLARIDA MAQSAD VA VAZIFALARNI ANIQLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**	**34**
Xolmuradova Jamila Ermetovna	**XORAZM DOSTONLARI LEKSIKASINING ETNOSOTSIOPRAGMATIK TALQINI**	**37**
Muminova Mokhinur S.Shermamatova	**PROBLEMS OF TEACHING PHONETICS TO SCHOOLCHILDREN IN A FOREIGN LANGUAGE**	**41**
Расулова Камола Юнусжоновна	**ТРАНСФОРМИРОВАННЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ МОРАЛЬНО-НРАВСТВЕННОЙ СФЕРЫ И ИХ СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ**	**45**
Munojat Rasulova	**THE EMERGENCE OF GENDER SEMANTICS IN METAPHORS IN UZBEK AND ENGLISH DRAMATIC DISCOURSE**	**49**

Шарипова М.К.	**РУССКИЙ ЯЗЫК КАК ЯЗЫК НАУЧНОЙ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ**	**52**
Xolmurotova Gulnora Sattorovna	**INTERYER DIZAYN TERMINOLOGIYASINING QIYMAT YONDASHUVI**	**56**
S.Sh.Azamatova U.Rashidova	**A.ORIPOVNING “SUHBATDOSH” SHE’RI MATNINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI**	**59**
Усманова Насиба Махмудовна	**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**	**64**
Abatov Doston Ro‘zimurod o‘g‘li	**“YUSUFBEK” DOSTONIDAGI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOKUTROLOGIK XUSUSIYATLARI**	**67**
Abdiyeva Shahrizoda Zohidjon qizi Tursunova Yulduz Yusuf qizi	**XURSHID DO‘STMUHAMMADNING “SO‘ROQ” QISSASIDA QO‘LLANGAN BA’ZI FONETIK, LEKSIK DIALEKTIZMLAR HAQIDA**	**71**
Ashurova Zulxumor Shodiyevna	**БАДИЙ МАТННИНГ ЛИНГВОПОЭТИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА МУАЛЛИФ ИНДИВИДУАЛ УСЛУБИ ТАЛҚИНИ**	**73**
Chariyeva Sarvinoz Tuyg‘unovna	**TO‘RA NAFASOV TADQIQOTLARIDA XALQ SO‘ZLARI TAHLILI**	**76**
Munisa Karimova	**FE’LLARINING HARAKAT TARZI VA AKTSIONAL SEMANTIK TASNIFLANISHI**	**80**
Ozodaxon Mardonova	**BADIIY MATNLARDA METAFORALARNING LINGVOMADANIY XOSLANISHI (“OTAMDAN QOLGAN DALALAR” ROMANI MISOLIDA)**	**82**
Narziyev Navro‘z Tollibayevich	**IQTISODIY METAFORALARNING METAFORIK QIYOSLANISHI**	**85**
D.J.Norboyeva	**SOHA MUTAXASSISLIKLARINI RIVOJLANTIRISHDA KASBIY TERMINOLOGIYANING O‘RNI**	**88**

Pulatova Umriniso Umar qizi	**O‘ZBEK YOSHLARI NUTQIDA UCHROVCHI “YURAK” SLENGINING SOTSIOPRAGMATIK TAHLILI**	**91**
Ergasheva Shahlo Po‘latovna	**INSONNING SOG‘LIG‘IGA PSIXOLOGIK TA‘SIR O‘TKAZISHNING MOHIYATI**	**94**
Xudoyberdiyeva Maxbuba Murodovna	**IZOHLI LUG‘ATLARDA BERILGAN ADABIYOTSHUNOSLIK TERMINLARINING TADQIQI**	**96**

II SHO‘BA: FILOLOGIK SOHADA INNOVATSION VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASHDAGI MUAMMOLAR		
Dilnoza Yuldasheva	**HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHYE’RIYATIDA “QUSH” POETIK OBRAZINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARIGA DOIR**	**100**
Gülnare Abbasova	**VAGİF BAYATLI ODER'İN ŞİİRİNİN TEMEL DÜŞÜNSEL-SANATSAL ÖZELLİKLERİNDEN BİRİ OLARAK PARADOKSLAR**	**103**
Abbasova Gülnare Xaliq qızı	**VAGİF BAYATLI ODER’İN ŞİİRİNİN TEMEL DÜŞÜNSEL-SANATSAL ÖZELLİKLERİNDEN BİRİ OLARAK PARADOKSLAR**	**108**
Toirova Dilfuza Fayzullayevna	**FRANTSIYADA REALIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-FALSAFIY ASOSLARI**	**113**
VəzufəXudiyeva	**AZƏRBAYCANDA MÖVCUD BIBLIOQRAFIK EHTIYATLAR SISTEMININ INKIŞAFI**	**118**
F.E.Jomonqulova M.Q.Nizomov	**MUTAXASSISLIK FANLARINI O’QITISHDA TA’LIM METODLARINI OPTIMAL TANLASH**	**126**
Akramova Mohichehra Rustamovna	**INGLIZ TILI NUTQ FAOLIYATLARINING OQITISH METODIKASIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING ROLI**	**129**
Ибатова Амира Шавкатовна	**КОММУНИКАТИВНАЯ РЕЧЬ КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**	**131**

Kobilov N.	**TOG'AY MUROD QISSALARIDA MILLIY MENTALITET VA LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLAR**	**134**
Mamanazarov Bahrom Jumanovich	**LEARNING PROCESS IN AN INFORMATION EDUCATIONAL ENVIRONMENT**	**136**
Мусинова Зебо Турабовна	**ПОДХОДЫ И ПРОБЛЕМЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ**	**139**
Azizova Zarina Alixanovna Sevinch Anvarovna	**NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA KELISHIKLARNING O‘ZGARISHLARI VA ULARNING MATN TARKIBIDA QO‘LLANILISHI**	**145**
Хакбердиева С.Ф. Мавлонкулова Ш.	**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КОНЦЕПТА «МАТЬ» И «МАТЕРИНСТВО» НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИЙ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ**	**147**
Mamarajabova O. U.Rashidova	**O‘ZBEK TILIDAGI “BOSH” KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING GRAMMATIK-STRUKTUR XUSUSIYATLARI**	**150**
Мирфайзиева Камола Юсуповна	**ИГРОВЫЕ МЕТОДИКИ КАК СРЕДСТВО МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ**	**153**
Саодат Амракуловна Рахматова	**ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА**	**155**
Т.К.Мардиев Кулибаев Фахриддин	**ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРИНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ТАХЛИЛИ**	**158**
Eraliyeva Zarnigor Zulfar qizi Adilova S.A.	**O‘ZBEK TILINING RIVOJLANISH TARIXI**	**161**
Оксана Александровна Селиверстова София Романовна Муртазина	**ЯЗЫКОВОЙ ЛАНДШАФТ СУЗДАЛЯ КАК СПОСОБ СОХРАНЕНИЯ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ**	**163**
Bekova Ruhshona A.Shofqorov	**TOG‘AY MURODNING SO‘Z QO‘LLASH MAHORATI (“Ot kishnagan oqshom”, “Oydinda yurgan odamlar” asarlari misolida)**	**167**
Fayzullayeva Zebuniso Abdukarimovna	**O`ZBEK TILIDA ISTAKNING IFODALANISHI HAQIDA**	**169**

Мардонова Азиза Бурханова Г.С.	**ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА**	**172**
Egamberdiyeva Nargiza Zarif qizi Norboyeva Dilafro'z	**O'ZBEK TILINING ZAMONAVIY RIVOJI**	**176**
Imamov Navruz Pattaqulovich	**ASPEKTUAL ADVERBIALLARNING INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA PREDIKATLARNI IFODALASHDAGI ROLI**	**180**
R.U.Nayimova A.Shofqorov	**ABDULLA QAHHORNING TASVIR USULI**	**182**
A.M. Shofqorov	**ZAMONAVIY O'QITISH TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH**	**184**
Исматов Сухроб Рахимкулович	**НАПРАВЛЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ: КОНТАКТНАЯ ЛИНГВИСТИКА**	**187**
Чернова Т. А.	**ФОРМЫ И МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНО РАБОТЫ СТУДЕНТОВ, С УЧЁТОМ НОВЫХ ТРЕБОВАНИЙ ВРЕМЕНИ**	**191**
Атавуллаева С.Ж Кодирова З.А.	**ЭФФЕКТИВНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА**	**196**

III SHO'BA: TARJIMA NAZARIYASI VA QIYOSIY TILSHUNOSLIK MASALALARI		
Nargiza Esemuratova	**"TRANSFORMA" TERMINI HAQQÍNDA QÍSQASHA**	**201**
Almaz ÜLVİ BİNNATOVA	**MAQSUD ŞEYXZADƏNİN "NƏVAİ VƏ GƏNCLİK" TƏDQİQATI VƏ ONUN ŞƏRHİ**	**203**
Əlili İradə Zülfəli qızı	**AZERBAYCAN'DA ÇEVRE İLE İLGİLİ BİBLİYOGRAFİK VERİTABANININ OLUŞTURULMASI ALANINDA KÜTÜPHANELERİN DENEYİMİ**	**209**
Şəhla MƏCİDOVA	**İKİ FUNDAMENTAL MONOQRAFİYA: ƏSMƏTXANIM MƏMMƏDOVA VƏ KÖNÜL BÜNYADZADƏNİN QƏLƏMİNDƏ**	**214**
Dilnoza Yuldasheva	**DAVLAT TILI HAQIDAGI QONUNNING IJROSI: MUAMMOLAR, IMKONIYATLAR VA YECHIMLAR**	**218**

Zəhra Allahverdiyeva	**“XƏMSƏ” ƏNƏNƏSİNDƏ MÖVZUNUN HƏLLEDİCİ FUNKSİYASİ**	**221**
Елена Михайловна Милосердова	**МЕТОД ИНТЕЛЛЕКТ-КАРТ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ**	**228**
Сатторова Асал Исомиддин кизи Абдуллаева Р.Х.	**ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛЕНГОВ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ**	**231**
Ezoza Azamova Qodir Bekmuradova Feruza	**THE ROLE OF ACCENTS AND PHONICS IN ENHANCING FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION: A COMPARATIVE STUDY OF INDIAN, RUSSIAN, AND ENGLISH SPEAKERS**	**233**
Ikromova A.SH.	**DIFFERENCES IN THE TRANSLATION OF NUMEROLOGICAL IDIOMS**	**236**
Kipchakova Sanobar Abdusamatov Abubakr	**CHALLENGES IN TRANSLATING CULTURAL IDIOMS FROM ENGLISH INTO UZBEK**	**240**
Kipchakova Sanobar Abdukhakimov Murodjon Ibodova Madina	**A COMPERATIVE APPROACH TO LINGUISTICS AND TRANSLATION**	**243**
Mirsanov Bobomurod Muhammadiyevich	**“AYIQ” SO‘ZINING IKKILAMCHI NOMLASHGA JALB QILINISHI**	**246**
Мустафаева Матлуба Илхомжон кизи Бекмуродова Фируза	**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ЦВЕТОВЫМ КОМПОНЕНТОМ**	**249**
O‘ROQOVA SHOHSANAM LUQMON QIZI	**SHAROF RASHIDOV ASARLARIDA BOG‘LOVCHILARNING USLUBIY XUSUSIYATLARI**	**253**
Shosura Khusenova Toshtemir kizi	**EDUCATIONAL REFORMS TO THE DEVELOPMENT OF MEDICAL ENGLISH IN UZBEKISTAN**	**256**
Tursunboyev Muhammad Adilova S. A.	**“O‘ZBEK TILI: TARIXIY O‘ZGARISHLAR VA KELAJAK ISTIQBOLLARI”**	**259**
Khidirova Makhfuza Amirkulovna	**THE SYMBOLIC MEANINGS OF ANIMALS: AN ANALYSIS OF CULTURAL, MYTHOLOGICAL, AND RELIGIOUS SIGNIFICANCE**	**262**
Khusainova Leyla Yunusovna Ibratjanova Malika Ibratjanovna	**USE OF INFORMATIVE TERMINOLOGY IN TRANSLATION**	**270**
Хакбердиева С.Ф. Утанова О.	**ЯЗЫКОВАЯ ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ПАРЕМИЙ ОТРАЖАЮЩИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РОДИТЕЛЯМИ И ДЕТЬМИ**	**273**

	В РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ	
Lisa-Marie Kotze	**THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGY ON MODERN-DAY ENGLISH LINGUISTICS**	**276**
Abishov Genjebay Matjanovich Amaniyazova Sayora Bayniyaz qızı	**QARAQALPAQ FOLKLORÍ AYTÍSLARÍNDAǴÍ REŃGE BAYLANÍSLÍ AYÍRÍM TOPONIMLER HAQQÍNDA**	**281**
Abdukarimova Nodira Xusan qizi	**METAPHOR AS A UNIT OF SPEECH COMPONENT IN TRANSLATION**	**283**
Atajanova Gulsara Baxit qizi	**IBROYIM YUSUPOV IJODINING TARJIMONLAR TOMONIDAN TALQIN QILINISHI**	**286**
Raxmatova Saodat Amrakulovna Juraqulova Dilnura Otaqul qizi	**TARJIMA NAZARIYASINING ZAMONAVIY QIRRALARI**	**288**
Karimova Lutfiya Bahodirovna	**HOZIRGI ZAMON NEMIS TILIDA ILOVA HODISASINI „NACH„ PREDLOGI BILAN IFODALANISHI**	**291**
Norboeva Dilafruz Djumakulovna	**COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONDITIONS OF MANAGEMENT PSYCHOLOGY IN UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES**	**293**
Omonova Shakhodat Abdusalom qizi	**O‘ZBEK TILIDAGI MATNLARNI INGLIZ TILIGA O‘GIRISHNING NAZARIY ASOSLARI**	**296**
Sankibaeva R.B.	**QARAQALPAQ TILINDE ALA SÓZINIŃ MÁNILERI**	**300**

IV SHO‘BA: XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA TILSHUNOSLIKNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH BOSQICHLARI		
Кушаков Шухрат Салиевич	**ОТ НЕОЛОГИЗМА К КОНЦЕПТУ (ПО ПОВОДУ ВОЗМОЖНОСТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ НЕОЛОГИЗМА «СЕМАНТИЧЕСКАЯ ВИРТУАЛЬНОСТЬ» В НАУЧНЫЙ ТЕРМИН)**	**303**
Mamatova Feruza Maxammadovna	**LINGVOKOGNITIV KATEGORIZATSIYA (TOIFALASH) NING TURLARI**	**307**
Хакбердиева Сайёра Фармановна	**ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТА «МУЖЧИНА» В РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ**	**310**
Raxmatova Saodat Amrakulovna	**TILSHUNOSLIKNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISHNING XIZMAT**	**312**

Rasulberdiyev Baxtiyorjon Toxir o'gli	**KO'RSATISH JARAYONIDAGI SAMARADORLIKKA TA'SIRI**	
F.E.Jomonqulova M.Q.Nizomov	**GLOBALLASHUV SHAROITIDA INNOVATSION MUTAXASSISLAR**	**315**
F.E.Jomonqulova M.Q.Nizomov	**SUN'IY INTELLEKT TIZIMLARI**	**319**
Жомонқулова Фазилат Эсиргаповна Низомов Мурод Қувондиқ ўғли	**ИННОВАЦИОН УСУЛЛАРНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА САМАРАДОРЛИГИ**	**323**
Ahmedova Nargiza Shixnazarovna	**O'ZBEK TILIDA MILLIY KONSEPT VA UNING IFODALANISHI**	**327**
Mulladjanova Xosiyat Ochilova Sevinch	**TURIZM SOHASIDA MOLIYAVIY DAROMADLARNING O'RNI VA AHAMIYATI**	**330**
Mulladjanova Xosiyat Xolmurodova Sevara	**MOLIYAVIY HISOBNING XALQARO DARAJASIGA CHIQISHI DAVR TALABI**	**332**
Chinqulova Gulmehra Bahronovna	**O'QUV JARAYONIDA PEDAGOGIK MAQSAD VA VAZIFALARNI ANIQLASHNING MOHIYATI**	**335**
Mamaniyozova Nodira	**PECULIARITIES OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGY, LAWS OF EDUCATIONAL AND EDUCATIONAL TECHNOLOGIES**	**338**
Mamataliyeva Xulkaroy Murodjonovna	**TIL O'RGANISH TAMOYILLARI VA MULOQOT KO'NIKMALARINI YAXSHILASH**	**340**
Muhammadova Chexroza Adilova S.A	**O'ZBEK TILINI CHET ELLARDA O'RGANILISH TARIXI VA HOZIRGI KUNDAGI HOLATI**	**342**
Мулладжанова Хосият Пардабаева Динара	**ЗНАЧЕНИЕ «СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА» В СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА**	**346**
Мулладжанова Хосият Зияева Шахризода	**СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА**	**348**
Мулладжанова Хосият Яздоновна	**ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ**	**350**
Шукурова Рамина Джалолитдиновна	**ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОЙ ЛЕКСИКЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**	**352**

Xasanova M. U.Rashidova	**O‘ZBEK TILIDAGI FRAZEOLOGIZMLARNING STILISTIK BAHO VAZIFASI**	**355**
Ishonkulova Feruza Asatovna	**FREIGHT TRANSPORTATION SERVICES IN UZBEKISTAN**	**358**
Ishonkulova Feruza Asatovna	**YUK AVTOMOBIL TRANSPORT XIZMATLARI FAOLIYATIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR**	**360**
Muxammadiyev Kamoliddin G`ulomiddinovich	**XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI**	**361**
Muxammadiyev Kamoliddin G`ulomiddinovich	**XIZMATLAR SOHASINI TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING AHAMIYATI**	**364**
Rakhmonova Nigina Anvarovna	**THE ROLE OF THE CAPACITY OF SERVICE PERSONNEL IN THE ORGANIZATION OF THE QUALITY SERVICE PROCESS IN HOTEL ENTERPRISES**	**367**
Z.I.Ravshanov	**SAMARQAND VILOYATIDA OVQATLANISH XIZMATLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING SWOT TAHLILI**	**370**
Z.I.Ravshanov	**OVQATLANISH XIZMATLARI SOHASINING INSTITUTSIONAL TIZIMI**	**373**
Chernova Tatyana Alekseevna Hikmatova Ruxshona Alisher qizi	**XALQARO BUXGALTERIYA STANDARTLARI**	**375**
Камилова Наргиза Абдукахоровна	**ЗЕЛЕНЫЕ ОБЛИГАЦИИ И УСТОЙЧИВОЕ ИНВЕСТИРОВАНИЕ: НОВЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ДЛЯ БУДУЩЕГО**	**378**
Маматкулова Шоира Джалоловна Эгамкулов Давлатбек Баходир ўғли	**РОЛЬ ЦВЕТА В МАРКЕТИНГЕ И ВЛИЯНИЕ ЭМОЦИЙ НА ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЙ ВЫБОР**	**381**
Маматкулова Шоира Джалоловна Эгамкулов Давлатбек Баходир ўғли	**СТРАТЕГИИ БРЕНДА НА ВНУТРЕННЕМ И МЕЖДУНАРОДНОМ РЫНКЕ И ЭТАПЫ ПОСТРОЕНИЯ БРЕНДА ПРИ ВЫХОДЕ НА НОВЫЕ РЫНКИ**	**384**

Abduvaliyeva Shahnoza Abduvaliyevna	**LEKSIK SEMATIKA VA ULARNING BIRLIKLARI**	**387**
Mamatkulova Shoira Jalolovna Egamkulov Davlatbek Bahodir o'g'li	**THE ROLE OF COLOR IN MARKETING AND THE INFLUENCE OF EMOTIONS ON CONSUMER CHOICE**	**389**
Mamatkulova Shoira Jalolovna Egamkulov Davlatbek Bahodir o'g'li	**BRAND STRATEGIES IN THE DOMESTIC AND INTERNATIONAL MARKET AND STAGES OF BRAND BUILDING WHEN ENTERING NEW MARKETS**	**392**
Durdona Turg'unova Ikromjon qizi Bekmurodova Firuzabonu Normurodovna	**LINGO-CULTURAL ANALYSIS OF EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH AND UZBEK**	**395**
Makkatillayev Muslimbek	**ISMLARNING MUNOSABAT SHAKLLARIDA INTERFERENSIYA VA BADIIY MATN**	**397**
Murotalieva Maftuna Shukurulloyevna	**THE THEME OF WAR "THE CHILDREN OF MEN" BY P.D.JAMES**	**401**
Munisa Shavkatova U.Rashidova	**"ALLA" JANRI MATNINING ONOMASTIK TAHLILI (ZOONIMLAR MISOLIDA)**	**403**
Yandashaliyev Muhammadali Abduvaliyevich	**MORFOLOGIK VA SEMATIK OMONIMLAR**	**406**
Джаббарова Этибор Сайфуллаевна	**МОТИВАЦИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ ОСВОЕНИИ УРОКА РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: СЛОЖНОСТИ И РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ.**	**409**
Djurayeva Yulduz G'aybullayevna	**CHO'LPONNING "QOR QO'YNIDA LOLA" HIKOYASI ANTROPONIMLARI XUSUSIDA**	**412**

“ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNI TAKOMILLASHTIRISHDA STRATEGIK YO'NALISHLAR”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

MATERIALLAR TO‘PLAMI

(2024-yil 16-dekabr)

Samarqand-2024